ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ АГРАРЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ АГРАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
KAZAKH NATIONAL AGRARIAN UNIVERSITY

СТУДЕНТТЕРДІҢ XX ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ *МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ*

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ XX СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

II том

Алматы, 1-2 сәуір 2016 жыл

ӘОЖ 378.014 (063)
КБЖ 74.58
С 88

Жалпы редакциясын басқарған – Есполов Т.И.
Редациялық ұжым: Қалиасқаров М.Қ., Кіркімбаева Ж.С., Сыдықов Ш.К., Байболов А.Е., Мусоев А.М., Фазылова Б.А., Сыздықов Б.М., Қорганова Н.Т.
Под общей редакцией – Есполова Т.И.
Редакционная коллегия: Калиаскаров М.К., Киркимбаева Ж.С., Сыдыков Ш.К., Байболов А.Е., Мусоев А.М., Фазылова Б.А., Сыздыков Б.М., Корганова Н.Т.

С 88 Студенттердің XX ғылыми конференция материалдарының жинағы (1-2 сәуір 2016 жыл) = Сборник материалов XX научной студенческой конференции (1-2 апреля 2016 года) Алматы, ҚазҰАУ, 2016.- 337 бет.- Қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-241-600-8

Бұл Жинақта студенттердің ізденістерінің нәтижелері келесі бағыттар бойынша берілген**:** агрономия; селекция және биотехнология; топырақтану және агрохимия; химия өсімдік қорғау және карантин; экология; ветеринария; ветеринариялық-санитариялық сараптау және гигиена; мал шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясы және балық шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясы; азық-түлік өнімдерінің технологиясы және тағам қауіпсіздігі; физиология, морфология, биохимия; экономика және менеджмент; құқық; су ресурстары және мелиорация; орман шаруашылығы ісі; жерге орналастыру және кадастр; жеміс-көкөніс шаруашылығы; инженерлік ғылымдар; автоматтандыру және ақпараттық технологиялар; әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар; тіл ғылымдары.

Бұл жинақ ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысатын студенттер мен жас ғалымдарға арналған.

В сборнике приведены результаты исследований студентов по следующим направлениям: агрономия; селекция и биотехнология; агрохимия и почвоведение; защита растений и карантин; экология; ветеринария; ветеринарно-санитарная экспертиза и гигиена; производство продукции животноводства и рыбоводства, технология продовольственных продуктов и пищевая безопасность; физиология, морфология, биохимия; экономика и менеджмент; право; водные ресурсы и мелиорация; лесохозяйственное дело; землеустройство и кадастр; плодоовощеводство; инженерные науки; автоматизация и информационные технологии; социально-гуманитарные науки; науки о языках.

Данный сборник предназначен для студентов и молодых ученых, занимающихся научно-исследовательской деятельностью.

ISBN 978-601-241-600-8

© ҚазҰАУ, 2016.
© «Айтұмар» баспасы, 2016.

UDC 631.67.03 (574.51)

Aimukhanbetov T., Aldiyarova A.

Kazakh National Agrarian University

DETERMINATION OF THE IRRIGATION ABILITY OF SHELEK RIVER

Annotation

This article discusses the calculation to establish the irrigation capacity of Shelek river, increasing the yields of agricultural crops, by increasing the irrigated area in the territory of Chilik irrigation system.

Keywords: river, irrigation, irrigation ability, irrigation norm, water availability.

Introduction

Water suitable for irrigation is determined by the interaction of various factors. The most important of them are the following: the total content of salt in the water; water chemistry; mechanical composition and water-physical properties of the soil, the content and composition of salts in the soil; drainage area. For most crops is harmless water with mineralization up to 1 g / l. Irrigation source should provide water requirements for the entire irrigation season. If in certain periods of water source has a lower rate than that required for irrigation, that his regime should be aligned with the regime of irrigation, by regulation, adapt crop irrigation regime to a water source, simultaneous regulation of water source and change the regime of irrigation system.

The main water user in the Ile basin is agriculture and irrigated agriculture. Moreover, with the deterioration of socio-economic situation, currently on irrigated lands due to low yields the major irrigation arrays disabled,.

Materials and methods of research

The main water source in Chilik irrigation system is Shelek river. From this river derived the 14 main channels, 7of which - on the right side and 7 - on the left. Area of irrigation system of Shelek river is 47465 hectares. However, the area suitable for irrigated agriculture on Chilik irrigation system, according to scientists reach 120 thousand. ha. The irrigation capacity of the river with unregulated flow is 72 hectares, with regulated flow - 88 thousand hectares [1-2]..

These data show that at unregulated regime, but when hover the appropriate order in the irrigation technique may increase the area of irrigated agriculture in the Chilik district 3 times for water and 5 times for land resources. At regulated regime Shelek river runoff has possibility of expanding irrigated agriculture will increase much more. At the same time, the climatic conditions and the availability of irrigation water in Chilik irrigation arrays provide favorable conditions for the cultivation of many crops.

Table 1 – The calculation of the actual irrigation availability of the Shelek river in Chilik irrigation system

Years	Irrigation rate, м^3/с	The volume of water intake, thous. м^3	Actual irrigation ability of the river, ha		Provision, %
			in chronological row	in decreasing order	
1997	8640	1031,6	119,4	142,99	5,88
1998	7953	1004,4	126,29	140,03	11,76

1999	6636	895,7	134,97	134,97	17,64
2000	7042	937,03	133,06	133,06	23,52
2001	6632	835,68	126,01	126,29	29,41
2002	4551	637,26	140,03	126,01	35,29
2003	8650	639,1	73,88	119,4	41,18
2004	11309	730,61	64,60	110,17	47,06
2005	7219	761,86	105,53	105,53	52,94
2006	4185	598,428	142,99	101,83	58,82
2007	6663	678,48	101,83	88,09	64,71
2008	7248	798,506	110,17	85,21	70,59
2009	7081	623,756	88,09	80,23	76,47
2010	7380	592,077	80,23	76,19	82,35
2011	6716	511,706	76,19	73,88	88,23
2012	7730	658,713	85,21	64,60	94,11

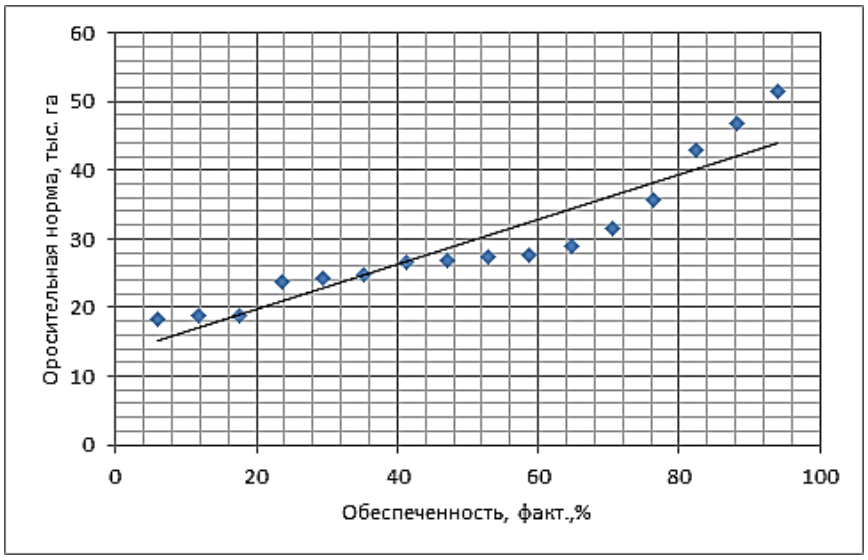

Figure 1 - The empirical curve of the actual availability of irrigation capacity of Shelek River

Table 2 - The calculation of the theoretical capacity of provision of Shelek river

Years	Irrigation rate, м^3/с	The irrigation rate in descending order, м^3/га	The volume of water intake thous. м^3	The volume of water intake in ascending order, thous. м^3	The theoretical capacity of the irrigation ability, ha	Provision, %
1997	8640	11309	1031,6	511,706	45,25	5,88
1998	7953	8650	1004,4	592,077	68,45	11,76
1999	6636	8640	895,7	598,428	69,26	17,64
2000	7042	7953	937,03	623,756	78,43	23,52
2001	6632	7730	835,68	637,26	82,44	29,41
2002	4551	7380	637,26	639,1	86,6	35,29
2003	8650	7248	639,1	658,713	90,88	41,18

2004	11309	7219	730,61	678,48	93,98	47,06
2005	7219	7081	761,86	730,61	103,18	52,94
2006	4185	7042	598,428	761,86	108,19	58,82
2007	6663	6716	678,48	798,506	118,9	64,71
2008	7248	6663	798,506	835,68	125,42	70,59
2009	7081	6636	623,756	895,7	134,97	76,47
2010	7380	6632	592,077	937,03	141,29	82,35
2011	6716	4551	511,706	1004,4	220,7	88,23
2012	7730	4185	658,713	1031	246,36	94,11

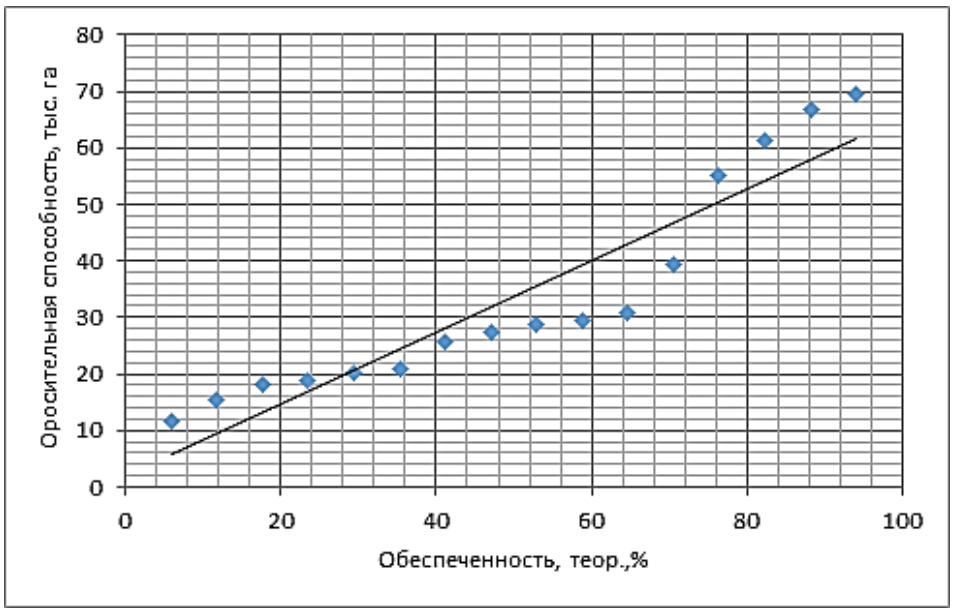

Figure 2 – The theoretical curve provision of irrigation ability of Shelek River

Research results

Performing calculations in accordance with the above method, installed irrigation capacity of the Shelek river, increase the yields of agricultural crops, by increasing the irrigated area in the territory of Chilik irrigation system.

In 2013, in comparison with previous years the yield of such crops as soybeans, rice, maize, vegetables, melons has increased by an average of 10-12%. Due to climatic conditions, the yield of grain, grapes, fruit, sugar beet, safflower decreased on average to 10-20% [3].

The amount of irrigation norms of crops in a suburban area Chilik irrigation systems varies depending on the percentage of provision: at 75% provision irrigation water consumption standards cover the deficit of whole crops and all the water provided by irrigation sources (r. Shelek.) As a result:

$$P = 85\%,\ F_{act.}=42{,}82 \text{ га};\ \ F_{theor.}=61{,}25 \text{ га};\ K_{async.} = 42{,}82/61{,}25 = 0{,}7$$

Conclusion

Water availability of crop irrigation norms for the Shelek river basin above the estimated 85% of the supply, it is possible to expand irrigated land: the transition to water-saving irrigation techniques (sprinkler irrigation, drip irrigation, etc.). We can increase the area of irrigated land to 10 - 20%, without affecting other water users of the river basin and natural systems.

References

1. Materials RSE "Kazakh Water Sector" Big Almaty Canal named after D. Kunaev
2. Materials "Balkhash SCE" water economy "Balkhash Irrigation"
3. Data of Balkhash-Alakol BWI in 2013.

Аннотация

В статье произведены расчеты по установлению оросительной способности реки Шелек, площади не политых земель, а также прибавки к урожаям сельхозкультур, за счет увеличения орошаемой площади на территории Чиликской оросительной системы.

Аңдатпа

Мақалада Шелек суғару жүйесінің суғару территорияларын ұлғайту арқылы ауылшаруашылық дақылдары өнімділігін арттыру және шелек өзенінің суғару қабілетін анықтау бойынша есептеулер жүргізілген.

УДК 347

Алимова А.А., Шаймерденова А.А.

Евразийский технологический университет

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Аннотация

Финансовая безопасность Республики Казахстан является относительно новой экономико-правовой категорией, разработка которой обусловлена угрозами, свойственными финансово-кредитной сфере государства. Несовершенство этой сферы не позволяет обеспечить необходимые условия для развития бюджетной, налоговой, страховой и иных сфер финансовой системы Казахстана.

Именно поэтому уголовно-правовые нормы, регулирующие налоговую систему нашей страны, должны быть четкими и полными, чтобы их наличие и применение обеспечивало надежное и принудительное воздействие на субъектов, уклоняющихся от уплаты налогов.

Ключевые слова: финансовая безопасность, налоговые преступления, налоговая система государства, налогообложение.

Введение

Финансовая безопасность — это основа существования и развития экономики, торговой и внешнеэкономической деятельности государства, совершенствования бюджетной, налоговой, страховой и иных сфер финансовой системы Казахстана.

Содержание финансовой безопасности — это способность его органов:

• обеспечить устойчивость платежно-расчетной системы и основных финансово-экономических параметров;

• нейтрализовать воздействие мировых финансовых кризисов и преднамеренных действий субъектов экономического хозяйства (государств, транснациональных корпораций и т.д.), теневых структур на национальную экономическую и социально-политическую систему;

• предотвращать крупномасштабную утечку капиталов за границу;

• предотвращать преступления и административные правонарушения в финансовой сфере [1].

Основными разделами системы финансовой безопасности являются:

• бюджетно-налоговый;

• денежно-валютный;

• кредитно-банковский [1].

Правовая характеристика экономических преступлений сложна уже хотя бы потому, что формы и способы этих преступлений отличаются разнообразием и способностью быстро адаптироваться к изменяющимся условиям в обществе, особенно в экономике.

В области финансовой политики и денежного обращения в стране приоритеты Концепции правовой политики связаны с укреплением современного стабильного финансового рынка как реального инструмента защиты интересов государства, граждан и юридических лиц, функционированием эффективной финансовой системы, как одной из составляющих государственной политики [1].

Структуру криминологической характеристики преступности можно представить следующими элементами:

— состояние, структура и динамика преступности;

— характеристика лиц, совершивших преступления;

— причины и условия (обстоятельства), способствующие совершению преступлений в сфере налогообложения [1].

Многие зарубежные и отечественные криминологи отмечают взаимосвязь и взаимообусловленность административной деликатности (проступки, правонарушения) и преступности. По данным Н.Г. Угрехелидзе, около 1/4 из обследованных им 2000 лиц, допустивших административные правонарушения, впоследствии совершили преступления. В.В. Лунеев также показал корреляционные связи между нарушениями воинских уставов и воинскими преступлениями, нарушениями правил дорожного движения и автотранспортными преступлениями [1].

Укрытие доходов от налогообложения — одна из наиболее массовых форм противоправного накопления капитала. Такие преступные проявления тесно связаны с правонарушениями административного и финансового характера, которые являются своеобразной их «предкриминальной ступенью» [1].

Выделение налоговой преступности в качестве самостоятельного вида основывается на специфике сферы деятельности, в которой совершаются данного вида преступления, а именно сферы налогообложения.

Уголовный кодекс Республики Казахстан к налоговым преступлениям относит виновно совершенные общественно опасные деяния, предусмотренные ст. 236 УК РК (Уклонение от уплаты таможенных платежей и сборов), ст. 244 УК РК (Уклонение граждан от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет) и ст. 245 УК РК (Уклонение от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций). Субъектами этих отношений выступают, с одной стороны, налогоплательщики, а с другой стороны — органы государства в лице налоговых органов.

С учетом сказанного налоговую преступность можно определить как причиняющие имущественный ущерб массовое социально-правовое явление, представляющее собой совокупность налоговых преступлений, совершенных или совершаемых на определенной территории за установленный период времени [1].

По материальному содержанию финансовые преступления бывают:

— бюджетные;

— налоговые;

— в области страхования;

— в сфере кредита (государственного и банковского) и расчетов;

— связанные с валютными отношениями [1].

Основанием для применения финансовых, административных и уголовных санкций в данном случае является уклонение налогоплательщика от уплаты налога (сборов).

Уклонение от уплаты налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет — это противоправное деяние, направленное на занижение или неуплату установленных законом налогов и (или) сборов в бюджет государства, которое наказуемое в соответствии со ст. 244 и ст. 245 УК РК.

Таким образом, термин «уклонение от уплаты налогов» указывает на умышленный характер свершаемых деяний.

Криминологические исследования показали, что переход от правонарушения к совершению преступления совершается неосознанно, как бы незаметно. На формирование личности правонарушителя влияет фактор систематичности совершения асоциальных поступков. Такое поведение, в конечном счете, как правило, приводит к серьезным качественным изменениям свойств конкретной личности, детерминируя ее будущее преступное поведение. Такая личность переходит от наименее общественно опасных (вредных) проступков к преступлениям [1].

Наряду с субъективными факторами на формирование негативных свойств личности влияют и объективные. Проводимая в Казахстане социально-экономическая реформа в качестве побочного явления «расшатала» нравственные устои общества, сложившиеся к концу 80-х-началу 90-х гг., породила значительные деформации массового общественного сознания и общественной морали. Среди граждан распространились представления о допустимости отклонений от тех или иных норм поведения. В общественном сознании допускается совершение многих видов правонарушений [1].

Общественная опасность налоговых преступлений заключается в нарушении принципов осуществления экономической деятельности, в умышленном невыполнении конституционной обязанности каждого платить законно установленные налоги и сборы. Все это, в конечном итоге, приводит к непоступлению денежных средств в бюджет страны.

Рост количества налоговых преступлений заставил говорить не о единичных преступлениях, а о налоговой преступности в целом.

По данным органов финансовой полиции Республики Казахстан, упраздненной в 2014 году, в 2001—2003 гг. первенство в интенсивности коррупционных взаимоотношений принадлежало правонарушениям в сфере налогообложения и трансфертного ценообразования, нелегальному вывозу капитала, ложному и преднамеренному банкротству, незаконному производству и реализации подакцизных товаров, правонарушениям в бюджетной сфере, на рынке финансовых инструментов и в сфере электронных операций [1].

«Налоговые» правонарушения и преступления имеют общие детерминанты противоправного поведения, общую правовую природу, схожесть механизма формирования личности преступника и деликатной личности. Они совершаются в одинаковых, типичных условиях, порождены сходными причинами и имеют единую направленность.

Признаком общности совершения налоговых правонарушений и преступлений является общественная опасность. По этому признаку в теории уголовного и административного права либо по показателю интенсивности его проявления в законе проводится дифференциация различных форм противоправного поведения, т.е. отнесение их либо к преступлениям, либо к проступкам.

Общность налоговых правонарушений и преступлений выражается и в мотиве, являющемся основным личностным детерминантом любого поведения, в том числе и

преступного. Мотив оказывает значительное влияние на весь механизм преступного поведения. В криминологии и уголовном праве мотив почти всегда рассматривается как осознанное побуждение. Для экономических, в том числе налоговых преступлений, мотив имеет корыстную направленность [1].

Таким образом, стереотипы поведения в механизме перерастания налоговых правонарушений в преступления не срабатывают автоматически, т.е. здесь нет фатальной неизбежности.

Тем не менее, систематичность и характер предшествующего антиобщественного поведения, несомненно, формируют психологическую готовность субъекта к преодолению рубежа, отделяющего проступок от преступлений. Иными словами, между различными формами противоправного поведения налогоплательщиков имеются объективные взаимозависимости, а зачастую — и взаимообусловленность. «При таком подходе сам факт совершения определенного правонарушения имеет прогностическое значение, поскольку может рассматриваться как фактор, свидетельствующий о повышенной вероятности дальнейшей эволюции противоправной направленности поведения конкретной личности» [1].

При реализации уголовной политики в сфере налогообложения необходимо сосредоточение правоохранительных усилий на наиболее важных направлениях:

1. На наиболее собираемых видах налогов.

Так, основную часть доходов бюджета составляют поступления от пяти видов налогов: НДС, налог на прибыль, налог на доходы физических лиц, акцизы, платежи за пользование природными ресурсами.

2. Проявление особой осторожности при внесении изменений и дополнений в налоговое законодательство.

Принятие популярных, с точки зрения налогоплательщиков, поправок в налоговое законодательство по снижению налогового бремени, изменению условий налогового администрирования, созданию благоприятного налогового режима для отдельных категорий налогоплательщиков, помимо планируемого эффекта, может привести к существенному повышению криминогенных возможностей по уклонению от уплаты налогов и сборов.

3. Недопустимость предоставления индивидуальных налоговых льгот, как на республиканском, так и на местном уровнях.

4. Проведение криминологических и иных опросов, исследований, направленных на выяснение и установление реальной картины, складывающейся в сфере налогообложения, состояния криминогенных тенденций.

5. Четкое определение временных рамок проведения мероприятий в рамках реализации мер уголовной политики.

6. При реализации мер уголовной политики в сфере налогообложения необходимо учитывать, что уголовное преследование всегда негативно влияет на имидж налогоплательщика.

7. Создание на первоначальном этапе максимально благоприятных налоговых условий (желательно единого налога), а также условий налогового администрирования для развития малого бизнеса и предпринимательства.

8. Создание максимально эффективных механизмов налогового контроля и администрирования, которые, с одной стороны, должны выполнять свою роль и не мешать законопослушным налогоплательщикам, а с другой, максимально предотвращать саму возможность совершения налоговых правонарушений и преступлений.

9. Своевременное реагирование правоохранительных органов на выявленные причины и условия совершения налоговых правонарушений и преступлений.

10. Исключительно важным является проведение научных исследований налоговой преступности.

11. Разработка эффективных методов выявления налоговых преступлений является важной частью уголовной политики в сфере налогообложения.

12. Необходимо тщательное изучение и многосторонний анализ складывающейся судебной практики в сфере налогообложения [1].

Налоговые правоохранительные органы, имея общие сведения о правонарушениях в сфере налогового законодательства и используя познания об алгоритмах перерастания правонарушений в преступления, могут более обоснованно выбрать объект проверки и осуществить ОРМ с целью выявления и предупреждения налоговых преступлений. Состояние, структура и динамика преступности, а также сведения об административных и финансовых правонарушениях в сфере налогообложения характеризуют состояние правонарушений в налоговой сфере, что и является одним из элементов криминологической характеристики налоговых преступлений [1].

Представляется, что необходимой предпосылкой прогноза уголовной политики в сфере борьбы с налоговой преступностью является криминологический прогноз, который должен охватывать во взаимосвязи следующие тенденции:

— социальные процессы, непосредственно влияющие на налоговую преступность; — саму налоговую преступность;

— борьбу с налоговой преступностью [1].

При этом прогнозу подлежат:

— количество налоговых преступлений и лиц, совершивших преступления;

— распространение криминогенных ситуаций, порождающих совершение налоговых преступлений;

— способы совершения налоговых преступлений;

— последствия налоговой преступности;

— развитие и результаты профилактики и уголовно-правовой борьбы с налоговой преступностью [1].

Выводы

Таким образом, только уголовно-правовые показатели борьбы с налоговой преступностью не всегда верно отражают фактическое положение дел. Состояние, структура и динамика преступности, а также сведения об административных и финансовых правонарушениях в сфере налогообложения нивелируют отдельные негативные моменты в деятельность правоохранительных органов и более реально отражают фактическое положение дел [1].

Литература

1. *Алауханов Е.О., Ахмедин К.Т.* Налоговые преступления: Учебное пособие.— Алматы: Нур-пресс, 2008.— 172 с.

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының қаржы қауіпсіздігі мемлекеттің қаржы саласындағы тән қауіп-қатерлерді дамыту туындаған салыстырмалы түрде жаңа экономикалық және құқықтық категория болып табылады. Осы сектордың жетілмегендігі Қазақстанның қаржы жүйесінің бюджет, салық, сақтандыру және басқа да салаларда дамыту үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ете алмайды.

Annotation

The financial security of the Republic of Kazakhstan is relatively new economic and legal category, which is caused by the development of the threats inherent in the financial sphere of the state. The imperfection of this sector can not provide the necessary conditions for the development of budget, tax, insurance and other areas of the financial system of Kazakhstan.

ӘОЖ 631.6

Атчеева Ғ., Зубаиров О.

Қазақ Ұлттық Аграрлық Университеті

ТӨГІНДІ СУЛАРДЫҢ ЖАРАМДЫЛЫҒЫНА ИРРИГАЦИЯЛЫҚ БАҒА БЕРУ

Аңдатпа

«Төгінді сулардың жарамдылығына ирригациялық баға беру» атты зерттеу жұмысында төгінді суларды зерттеп, оларды тазалау жолдарын және суғару мақсатында пайдалану жолдарын зерттелді. Суғаруға пайдаланылатын төгінді сулардың құрамының сапа көрсеткіштеріне қойылған талаптарға сай болып, құрамын жақсарту жұмыстары жүргізілді.

Кілт сөздер: Төгінді сулар, механикалық тазарту, биологиялық тазарту,топырақ қабаты, сутектік көрсеткіштер, ирригациялық бағалау, химиялық құрам, сынама, су жинақтағыш.

Кіріспе

Тұрғын үй – коммуналдық құрылыстың қарқынды дамуы, сондай-ақ агроөнеркәсіп секторының дамуы, Қазақстандағы қалалар мен жақсы жабдықталған елді мекендердің өсуі, қоршаған табиғи ортаның ластану қатерін тудыра отырып, төгінді сулардың орасан зор мөлшерлерінің пайда болуына алып келді.Сондықтан төгінді сулардың көлемі мен ластану сапасының шегі үлкен көлемде.Көптеген ғалымдардың айтуынша, ондай суларды механикалық және биологиялық тазартудан кейін біржылдық және көпжылдық шөптерді, техникалық, мал азықтық дақылдарды, астық және сүрлем дақылдарын, сондай-ақ ағаштардың ағаштық және тал-шіліктік тұқымдарын суғару үшін пайдаланған жөн. Сутек көрсеткіштері бойынша төгінді сулар әлсіз сілтілік реакциясымен сипатталады (pH=6,0-8). Мұндай сипаттама қоңыр топырақтардың құнарлығына қолайлы әсерін тигізеді. Қала канализациясы бойынша қазіргі уақытта жыл сайын 5600-5900 $м^3$ төгінді сулар ағызылады. Максималды мәні жылдың күз-қыс кезеңдерінде байқалады.

Алматы қаласының төгінді суларының агромелиоративтік сипаттамасын бағалаған кезде үш өзіне тән жерді: Сорбұлақ жинақтағышының бұру арнасын; шағын тостағанын; үлкен тостағанын негізге алдық.Алматы қаласы секундына 7,2 текше метр төгінді су шығады.Ол 50 шақырым жерде орналасқан Сорбулақ су жинақтағышына келіп құяды.Әрине ол суларды кәдімгі таза сумен 10-15 рет араластырып өзенге құюға болар еді. Бірақ Республикамызда ондай су жоқтың қасы.

Төгінді сулар 2010-2014 жылдары механикалық тазартудан кейін (Боралдай кеңшарындағы су жинайтын жерде) әлсіз сілтілік реакциямен (pH=7,6), жоғары емес минералданумен (640 мг/л) және органикалық заттардың төмен мөлшерімен (ОБТ5=136мг/л O_2) сипатталды.

УкрНИИГиМ (М.Ф.Буданов) ұсынған тәсіл натрий мен кальцийдің магниймен ара қатынасын анықтаудан тұрады.

$\{(Na{:}Ca \leq 1$ @$Na/(Ca+Mg) \leq 0{,}7$ минералдануы 1000 мг/л дейін сулар үшін.

Егер барлық ингредиенттердің сомасын мг-экв/л-мен Ca+Mg қатаңдық шамасына жекелей бөлу орта және ауыр саздақ топырақтар үшін 4-тен, жеңіл саздақ топырақтар үшін 5-тен және құмайт топырақтар үшін 6-дан аспайтын болса, минералдануы 1000-3000 мг/л су суғару үшін пайдаланыла алады.

А.М.Можейко суғаруға арналған судың ирригациялық сипаттамасын натрий мен калийдің барлық катиондардың қосындысына қатынас ретінде ұсынады, егер қосынды сан 75%-дан көп болса, су ауылшаруашылық мал азықтық дақылдарды суғару үшін аса қауіпті деп, 65-тен 75% дейін болса – қауіпті және 65%-дан азырақ болса, қауіпсіз деп саналады .

1-кесте Алматы қалалық төгінді сулардың химиялық құрамы, мг/л

Ингредиенттер	Алматы қаласы	
	Сорбұлақ	
	2000-2008	2014-2015
pH	7,6	7,5
Асылып тұрған заттар	32,4	27,2
Тотыққан Бихром	96	100
Гидрокарбонаттар	200	190
Хлоридтер	277	200
Сульфаттар	355	322
Кальций	67,5	70,2
Магний	28,0	82,4
Натрий+калий	315	218,6
Фосфор	7,0	10,0
Азот жалпы	27,2	28,6
Азот аммонии	анықталмады	анықталмады
Нитраттар	анықталмады	анықталмады
Нитриттер	анықталмады	анықталмады
Калий	13,0	13,2
ОБТ	анықталмады	анықталмады
Жалпы минералдану	1283,6	1034

2-кесте. Төгінді сулардағы улы тұздардың жол берілетін концентрациясы (Л.Е.Кутепов бойынша)

Топырақ			Тұздардың жол берілетін концентрациясы (С) мг-экв (текше дм)
Механикалық құрамы	Созылымдылық саны	Сіңіру сыйымдылығы мг-экв/100г	
Ауыр сазды топырақ. Сазды топырақ	>17	>30	10
Сазды топырақ	7-17	15-30	15

Құмайт топырақты	<7	<15	20

Тұздардың қосындысы бойынша Алматы қаласының төгінді суларын қанағаттанарлық шкалаға жатқызуымызға болады. Авторлардың көпшілігінің осылай есептейтіндігіндей, суландыратын судың сапасының маңызды көрсеткіштерінің бірі ондағы натрий иондарының мөлшерінің кальций мен магний иондарының қосындысына ара қатынасы болып табылады.

Әртүрлі авторлардың әдістерімен жүргізілген ирригациялық бағалау (3-кесте) төгінді сулардың Ричардстың әдісі бойынша да, хлордың, магний гидрокарбонаттарының мөлшері бойынша да, сутегі көрсеткіші бойынша да натрий иондарының катиондар қосындысына ара қатынасы (А.М.Можейко, Т.Воротник әдісі) ауыл шаруашылық дақылдарын суғару үшін жарамды екендігін көрсетіп отыр. М.Будановтың әдісі бойынша барлық төгінді сулар суғаруға жарамсыз. Бірақ судың жалпы қаттылығы тұрақтырақ және 3,16-7,8 мг/л шамалы шектерде ғана ауытқып отырады.

3-кесте. - Алматы төгінді суларының жарамдылығына ирригациялық баға беру

Көрсеткіштер	Қала	Бағалау формуласының авторы	Бағасы
	Алматы		
Жалпы минералдануы $\leq 2г/л$	1,093	ВНИИСВ	Жарамды
100Na /$\sum_{катиондар} \leq 65\%$	58	А.М.Можейко Т.К.Воротник	Жарамды
Na/(Ca+Mg)$\leq$ 0,7	1,4	М.Ф.Буданов	Жарамсыз
Na/(Ca)$\leq$ 1	2,2	М.Ф.Буданов	Жарамсыз
$\sum_{иондар}$/(Ca+Mg)$\leq$ 4	4,9	М.Ф.Буданов	жарамсыз
Na^2/(Ca+Mg)$\leq$ 32	12	М.Ф.Буданов	Жарамды
(Na+K)/(Ca+Mg)$\leq$ 3	1,4	Ричардс	Жарамды
pH=6-8	7,5	И.М.Собалева	Жарамды
S=$\frac{Na}{\sqrt{(\frac{Ca+Mg}{2}}} \leq 8$	5	АҚШ	Сорлану жүреді
C1$\leq$ 300мг/л	200	ВНИИСВ	Жарамды
C2$\leq$ 150мг/л	200	М.Ф.Буданов	Жарамды
$SO_4 \leq 500мг/л$	322	СЭВЧ	Жарамды
Mg$\leq$ 300мг/л	32	ВНИИСВ	Жарамды

Қорытынды

1) Алматы қаласының төгінді сулары механикалық, биологиялық тазартудан өткеннен кейін тұздылығы 1 г/л-ден аспайды. 1000м^{3}суда 27 кг азот, 10кг фосфор және 17 кг калий топыраққа түсіп өсімдіктің қорегіне айналады. Яғни топырақтың құнарлығын жақсартады. 2) Төгінді суды пайдаланғанда өзен суына құймайды.Экологиялық жағынан тиімді. 3) Бұл сулар ирригациялық баға бойынша мал азықтық дақылдарын суғаруға, астық және ағашты суғаруға жарамды.

Әдебиеттер

1. *Зубаиров О.З., Набиоллина М.С.* «Сточные воды г.Талдыкоргана и рациональные их использования орошения» // Вестник Кыргызского арарного университета, 2009. С.176-179.

2. *Зубаиров О.З., Набиоллина М.С.* «Орошение подсолнечника сточными водами г.Талдыкоргана» //Научный журнал «Исследования, результаты» КазНАУ, №2 Алматы, 2010, С. 244-247.

3. *Можейко А.М.* Некоторые вопросы использование сточных вод на орошения. //-М.:Колос, 1965г-115с.

4. *Буданов М.Ф.* требование к качеству оросительных вод. Водное хозяйство. Вып.1.-Киев. 1965г.- С. 120-127.

5. *Рябцев А.Д., Зубаиров О.З.* Эффективность почвенной доочистки сточных вод на полях орошения. Сборник «Валихановские чтения -6». Материалы международной научно-практической конференции, том 14, 2001, С. 24-28.

ӘОЖ 342.3

Ахметжан Ж.Т., Тулебаева А.С.

«Тұран» университеті

ДЕМОКРАТИЯ –МЕМЛЕКЕТІМІЗДІҢ ӨРКЕНИЕТТІ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Адамзаттың ұлы мұраттарының бірі демократия, еркіндік десек, осы демократиялық процестер елімізде қалай дамуда, елдің дамуы, жалпы демократиялық ахуал төңірегінде.

Кілт сөздер: саяси жүйе, демократиялық мемлекет, ұлттық демократия, құқықтық мемлекет, әлеуметтік даму, саяси тәртіп, тәуелсіздік.

Кіріспе

Демократия сонау Қазақ хандығынан бастау алатын қоғам мен мемлекет құрылымының белгілі бір бөлігі болып табылатын ежелгі саяси институт болып қалыптасқан. Қазақ хандығының демократиялық ұстанымдарын барлық ғылыми қауымдастық мойындаған және ол «дала демократиясы», «әскери демократия» деген атаулармен таныс болған. Алғашқы хандарымызды халықтың беделді өкілдері сайлаған. Бастапқы қазақ мемлекетінің өміріндегі маңызды, стратегиялық мәселелер жалпыхалықтық жиналыс – құрылтайларда шешіліп отырған. Қазақ хандығының бастауында «дала еркіндігі» демократиялық саяси идеясының іргетасы тұр. Нақ осы тәуелсіз болу және өз қоғамы мен мемлекетінің мәселелерін өз қалауымен шешуге тырысу бірқатар рулар мен тайпалардың «қазақ» деп аталатын бірегей саяси ұлтқа айналуына негіз болды.[1]

Демократия – жалпы халық мүддесіне қызмет ететін саяси режим. Тек демократиялық мемлекетте халық құқығы толыққанды іске асырылады, азаматтардың елді басқару ісіне қатысуы қамтамасыз етіледі, тәуелсіздік, әділдік пен ақиқатқа негізделген сөз бен абырой бостандығы сақталады. Демократиялық режимнің басты белгісі – адал және әділетті сайлау. Демократияның негізгі белгісінің бірі – көпшілік сайлаушылардың таңдауы, біздің жағдайымызда бұл қазақ халқының талап-тілегі. Қазақ жерінде ұлттық мемлекет құрудың басты құралы тек демократия бола алады. Тарихи қазақ жері аумағы,

экономикасы, тілі мен ұлттық мәдениеті ортақ қоғамда қалыптасқан, мұндай мемлекеттің басты құралы – тек демократия бола алады, жалпы ұлттық мүдде негізінде демократиялық мемлекет құрылады. Саяси және этникалық шекараның қалыптасуы қазақты ұлт ретінде ұйыстырды. Мемлекет құра білуі саяси ұлтқа айналдырды. Мемлекет құрушы ұлт мәртебесі қазаққа мемлекетті дамытуда, заманауи Қазақстан жерінде қоғам қалыптастыруда басымдық береді. «Біріккен Ұлттар Ұйымының байырғы тұрғындардың құқықтары туралы декларациясының» 32-бабына сәйкес «байырғы тұрғындар басымдылықтарды анықтауға және өз жері немесе оның аумағын және басқа да ресурстарды игеру не пайдалану стратегиясын әзірлеуге құқылы».[2] Демократия заңы бойынша Ұлттық-демократиялық Қазақ Республикасында барлық этностардың өркениетті және заңды мүдделері ескерілетін болады.

Ұлттық демократия – отарлық тәуелділіктен құтқаратын мемлекет идеологиясы. Ұлттық-демократиялық мемлекет – байырғы ұлттың мүдделерін демократиялық жолмен қорғауға негізделген саяси институт. Ұлттық-демократизм қазақтардың ұлттық мүддесін қорғау кезінде туындаған мәселелерді бейбіт, өркениетті жолмен шешуге шақырады.[3] Қазақ жері Қазақ халқы мен оны мекендейтін диаспоралардың ортақ үйіне айналғаны тарихи шындық. Диаспоралар мен түрлі ұлт өкілдері Қазақ халқының айналасына шоғырланып, Қазақстан Республикасының келешегіне бірге қызмет етеді.

Саяси тәртіп деп саяси билік, қоғамды басқарудың әдіс – тәсілдер жиынтығын, азаматтардың құқықтар мен еркіндіктерінің демократикалық дәрежесін айтады. Қазіргі саяси тәртіп терді демократикалық және демократикаға қарсы деп үлкен екі топқа бөледі. Демократиялық тәртіпке халықты биліктің қайнар көзі деп санап, оған мемлекеттік істерді шешуге құқық берілген және ол үшін қажетті жағдайлар жасалған биліктің түрі, қоғамның мемлекеттік – саяси құрылысы жатады. Мұндай тәртіпте азаматтардың негізгі құқықтары мен еркіндіктеріне кепілдік беріледі, әр үрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін көздеуші саяси партиялар, ұйымдар, мекемелер кедергісіз жұмыс істейді. Саяси өмір демократиялық негізде кең өріс алады. Саясат мәселелері ашық талқыланады, биліктің шектен тыс шоғырлануына жол берілмейтін дей тетік жасалады, азаматтарға қолайлы құқықтар мен еркіндіктер, олардың саяси көңілін білдіру түрлері айқындалады, жалпыға бірдей сайлау құқығы орнатылады. Сонымен қатар демократиялық тәртіп мынадай белгілермен сипатталады:

- адал, шынайы сайыс арқылы, жүйелі түрде өткізілетін сайлау. Ол амал – айласыз, қулық - сұмдықсыз жүргізілсе және оны шынайы өткізудің жолы табылғанда ғана адал болады. Егер мемлекеттік билік бір партияның қолында болса да сайлау адалдыққа жатпайды. Шынайы сайыс арқылы дегенде өзінің кандидатурасын еркін ұсынуға мүмкіндігі бар әр түрлі топтар мен жеке тұлғалар болуын айтады. Егер бір топтар қатысып, екіншілер қатыса алмайтындай болса, ондай сайлау жарыс арқылы өтпегені. Жүйелі түрде деп сайлаудың белгілі бір мерзімде өткізілуін айтады.

- үкіметтің сайлау арқылы дүниеге келуі. Демократияны қамтамасыз ету үшін сайлаудың жүйелі түрде жүргізілуі жеткіліксіз. Мысалы, Латын Америкасында сайлау жиі болып тұрады, бірақ содан кейін көп ұзамай әскери төңкеріс жасалып, билік басына басқа біреу келіп отырып алады. Бұл дұрыс емес. Себебі өкімет басына сайлау арқылы келу керек.

- демократия жеке тұлғалар мен аз ғана адамдардың да құқығын қорғайды. Әдетте, демократияға азшылықтың көпшілікке бағынуын айтады. Бірақ ол аз. Көпшіліктің үкіметі жеке тұлғалар мен аз ғана адамдардың құқығын қорғағанда ғана демократиялы бола алады.[4]

Сонымен қатар, бүгінгі таңда қазақтар ұлт ретінде жойылып кетудің алдында тұр, оған биліктің және басқа да күштердің «қазақстандықтар» деген жаңа ұлт құруға деген талпынысы себеп болуда. Мемлекетімізде толыққанды демократияның салтанат құрмауы

осындай олқылықтардың пайда болуына жағдай жасады. Мемлекет құрушы халықтың – мемлекетіміздегі негізгі ұлт болып саналатын қазақтың мүддесін қазіргі билік қаперіне де ілмейді. Биліктегі үкімет жаңа тәуелсіз қазақ мемлекетін қалыптастырудың стратегиялық магистралін; қазақтың ұлттық мүддесін қорғау және іске асырудың идеологиялық негізін қалай алмады. Осылайша, ұлттық-демократиялық мемлекет құрудың барлық алғышарттары қалыптасты. Біріншіден, жаңа қазақ мемлекеттілігінің тәуелсіздігіне қауіп төнгені анық байқалады. Екіншіден, қазіргі мемлекеттік саясат мемлекет құрушы халықтың саяси, экономикалық, әлеуметтік, рухани мүдделеріне қайшы келеді. Үшіншіден, жоғарыда аталған барлық мәселелерді түпкілікті шешу үшін «Қазақ Республикасы» ұлттық-демократиялық мемлекетін құру қажеттілігі туындады. Бұл ұстаным қазақтардың ұлттық мүддесіне кереғар «қазақстандықтар» деген ұғымды түбегейлі жояды. Осындай тығырыққа тірелген сәттерде халық өзін өзі сақтап қалу жолдарын іздестіре бастайды. Қоғамда өзінің ұлттық мүдделеріне сай келетін идеяларға сұраныс туындайды. Ұлттық-демократиялық мемлекет құрудың стратегиялық міндеті нақ осы идея болып табылады, ол мемлекет құрушы ұлттың мәдениетін, рухани бірлігін сақтауға және дамытуға, оның мүддесін демократиялық жолмен қорғауға мүмкіндік береді.[5]

Қазақстан Республикасы алдына демократиялық мемлекет құруды мақсат етіп қойып отыр. Мүндай мемлекет құрудың негізгі шарты-барлық азаматтарды ұлтына қарамай тең құқықтық негзде біріктіру. Осы интернационалдық идеяға сүйене отырып, Конституция «халық» деген ұғымды қолданады. Саяси-құқықтық мағынада «халық» деген-мемлекет көлемінде саяси әрекеттерге қатысуға хақысы бар, барлық кәмелетке жеткен Қазақстан азаматтарының жиынтығы. Демократияның бір көрінісі — азаматтардың қоғамдық бірлестіктеріне мемлекет органдарының заңсыз қол сұғуына тыйым салу. Қоғамдық бірлестіктерді азаматтар түрлі мақсатпен: өздерінің саяси, әлеуметтік, рухани, мәдени, діни қажеттіктерін қанағаттандыру үшін құрады. Әрине, қоғамдық бірлестіктер Конституцияны, завдарды сақтауға міндетті. Олар әлеуметтік, ұлттық, діни, нәсілдік арандатушылықпен айналыспауы керек.

Қазіргі уақытта көптеген қазақтар өте күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайды басынан өткізуде және өзінің ата қонысында құқығы тапталған этносқа айналды. Жалпы алғанда, мемлекеттің, қазақ мемлекетіндегі басқа да этностардың берекесі мемлекет құраушы халықтың материалдық жағдайымен тығыз байланысты болуы тиіс. Осы мәселенің бой көтеруінің өзі қазіргі биліктің қазақ халқын қандай деңгейге жеткізгенін көрсетсе керек. Мемлекетіміздің өркендеуі, дамуы, гүлденуі болашақ білімді жастарды қажет етеді, жаңа замандағы ғылымның жетістігінен толық хабардар олар мемлекетіміздің көш бастаушысы, ілгерілетушісі болып қалыптасуы керек. Міне, сонда ғана Тәуелсіз Қазақстан асқақ арманы мен мұратына жетері анық. Өркениетті елдерде тәжірибе алмасу, шетелдерде білім алу, оны жетілдіру мемлекетіміздің дамуының тетігі. Мемлекет нысанының толыққанды өмір сүруіне ат салысуымыз керек.

Әдебиеттер

1. *Ермеков Р.Қ, Досмұхамедов Х.* Демократиялық өзгерістерді тереңдету – негізгі мақсат // Саясат.- 2001.- N 9.- 64-66 б.

2. Біріккен Ұлттар Ұйымының «Байырғы халықтардың құқықтары туралы» Декларациясы // 2007 жылы 23 қыркүйек

3. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9

4. *Қалмырзаев Ә.* Демократия : Мәні.Мақсаты.Мұраты// ЕгеменҚазақстан.- 2004.- 12 қыркүйек (N 230).- 3 б.; 14 қыркүйек (N 231).- 3 б.; 15 қыркүйек (N 232).- 3 б.; 16 қыркүйек (N 233).- 6 б.
5. *Тәжібайұлы Ә.* Демократияны қалай түсінеміз? // Ақиқат.- 2000.- N 8

Аннотация
В данной статье рассматриваются достижения и недостатки Республики Казахстан как демократическая страна, а также новые возможности и задачи Казахстана в данном периоде.

Annotation
This article discusses the achievements and shortcomings of the Republic of Kazakhstan as a democratic country, as well as new challenges and opportunities of Kazakhstan shown.

УДК 349.22

Ахметжанова К.К., Шаймерденова А.А.

Евразийский Технологический Университет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСТАНСКОГО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация
23 ноября 2015 года глава государства Нурсултан Назарбаев подписал новый Трудовой Кодекс Республики Казахстан, разработанный во исполнении плана Нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ и направлений на модернизацию системы трудовых отношений. Кроме того, главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования труда», направленный на приведение действующего законодательства в соответствие со вновь принятым Трудовым кодексом Республики Казахстан.

Введение

С 1 января 2016 года в силу вступил новый Трудовой Кодекс Республики Казахстан, который предусмотрел как новые реалии современной экономики, так и опыт действия прежнего законодательства. В нем упрощены процедуры найма, увольнения и изменения условий трудового договора, определения условий и оплаты труда работников, упразднены многие статьи. Существенно изменились условия оплаты труда госслужащих: появилось еще больше критериев, а также усложнилась градация специалистов [1].

В данной статье ознакомимся с некоторыми самыми значимыми нововведениями и изменениями, которые внес Трудовой Кодекс Республики Казахстан.

Трудовое законодательство:

- вносит изменения в вопросы приема и оформления на работу;
- изменяет условия испытательного срока;
- расширяет и изменяет сферу изменения трудовых отношений;
- изменения, связанные с командировками работников;
- изменения, связанные с предоставлением и оформлением отпусков;
- положения связанные, с прекращением трудовых отношений по инициативе работника;

- расширяет перечень оснований прекращения трудового договора по инициативе работодателя;

- положения связанные, с прекращением трудовых отношений по соглашению сторон;

- изменения в области оплаты и режима труда;

- были внесены изменения в вопросы материальной ответственности;

- изменения по правилам осуществления удержаний из заработной платы работника.

Кроме того, в сфере занятости населения государство гарантирует гражданам:

1) социальную защиту от безработицы;

2) содействие в подборе работы и трудоустройстве при посредничестве уполномоченных органов;

3) защиту от любых форм дискриминации и обеспечение равных возможностей в получении профессии и работы;

4) профессиональную подготовку, переподготовку, повышение квалификации безработных, занятых и лиц, занятых уходом за детьми в возрасте до семи лет, из числа малообеспеченных, а также организацию общественных работ для безработных;

5) организацию трудового посредничества через уполномоченный орган и частное агентство занятости;

6) предоставление профессионально-ориентационных услуг, информации о свободных местах и вакансиях;

7) межрегиональное перераспределение рабочей силы в соответствии с документами системы государственного планирования Республики Казахстан;

8) установление в инвестиционных контрактах обязанностей инвесторов по профессиональной подготовке, созданию новых и сохранению существующих рабочих мест;

9) взаимодействие уполномоченных органов с работодателями [2].

С 2016 года работникам в Казахстане не нужно предоставлять работодателю при приеме на работу документы воинского учета, а также подтверждения регистрации по месту жительства или адресную справку.

Раньше работника необходимо было ознакомить с приказом о приеме его на работу и получить от него роспись на таком приказе. Теперь, с 2016 года данное требование исключено. Вместо этого работодатель обязан ознакомить работника с правилами трудового распорядка, иными актами работодателя, имеющими непосредственное отношение к его работе работника и коллективным договором. Данное изменение практично и функционально. На практике работодатели часто формально или поверхностно знакомят работников с правилами внутреннего распорядка компании, чтобы работник эффективно работал и не нарушал дисциплины и запреты компании.

На практике было много случаев, когда менеджеры и руководители компаний уходили и создавали конкурирующие бизнесы и предприятия. Бывали случаи, когда работник создавал параллельный аналогичный бизнес работодателю и передавал все, поступаемые заказы на свою тайную компанию. Также много было случаев, когда нынешние и бывшие работники продавали сведения конкурентам.

Теперь при приеме на работу работодатель вправе заключить с работником соглашение о не конкуренции, по которому работнику запрещается осуществлять деятельность, способную причинить ущерб работодателю (ст. 29 ТК РК).

Многие работодатели жаловались, что после двух лет работы некоторые сотрудники переставали работать в полную силу, при этом дополнительные премии и бонусы их уже не мотивировали. Новый Трудовой Кодекс разрешил эту ситуацию половинчатым решением. Теперь нет ограничений на перезаключение трудовых договоров на срок не менее одного года. То есть по истекающему, к примеру, годовому контракту

работодателю нужно предупредить работника о прекращении трудовых отношений. Потом, работодатель заново заключает новый трудовой контракт на срок не менее года. Ограничений на количество перезаключений нет. Именно этого ждали работодатели, чтобы таким образом стимулировать работников [1].

Для субъектов малого предпринимательства имеется исключение. По новому трудовому законодательству субъекты малого бизнеса вправе заключать трудовой договор с работником на любой срок (ст. 30., п.2 ТК РК). То есть работодатель и субъект малого предпринимательства вправе заключать трудовые договоры на 3-6-9 месяцев или иной любой определенный срок. Напомним, что субъектами малого бизнеса являются ИП или ТОО, у которых не более 100 работников и у которых среднегодовой доход не свыше 300 000 МРП, то есть не превышает 630 млн. тенге в 2016 году. Нужно также отметить, что данное исключение распространяется также на субъекты микропредпринимательства, так как они является субъектами малого предпринимательства (статья 24.п. 3 Предпринимательского Кодекса РК) [1].

Также трудовое законодательство Республики Казахстан предусматривает продление трудового контракта. При истечении срока трудового договора стороны вправе продлить его на неопределенный или определенный срок не менее одного года. Стороны вправе продлевать трудовой контракт, заключаемый на определенный срок (не менее года), не более двух раз. С третьего раза такой договор становится бессрочным. Как происходит продление? Если ни одна из сторон в течение последнего рабочего дня (смены), т.е. после которого контракт истекает, письменно не уведомила о прекращении трудовых отношений, он считается продленным на тот же срок, на который был ранее заключен. Стороны также вправе подписать дополнительное соглашение о продлении трудового договора как до, так и после истечения трудового договора.

Работодателям рекомендуется в самый последний рабочий день письменно известить работника о прекращении трудовых отношений в связи с истечение срока трудового договора, а на следующий день заключать новый трудовой договор, если работодателя устраивает такой работник.

Новый Трудовой Кодекс Республики Казахстан, как и предыдущий, предусматривает испытательный срок для работника и работодателя до трех месяцев. Однако есть небольшое новшество. Часто бывают случаи, когда работника повышали в должности, когда еще не истек испытательный срок. Раньше в такой ситуации испытательный срок сразу прекращался, так как считалось, что работник хорошо себя проявил. По новому Трудовому Кодексу, в случае перевода работника на вышестоящую должность, испытательный срок для него продолжается (ст. 36 ТК РК).

Многие работодатели и бизнесмены жаловались, что испытательный срок для руководителей в 3 месяца был недостаточным, так как им не хватает времени принять все дела и войти в курс дела, чтобы показать и доказать свои способности руководителя. Переходный период руководящих работников может на практике достигать до 12 месяцев для отдельных руководителей. Новый Трудовой кодекс Республики Казахстан предлагает половинчатое решение. С 2016 года работодатель вправе устанавливать испытательный срок до 6 месяцев для руководителей и их заместителей, для главных бухгалтеров и их заместителей, а также для руководителей филиалов и представительств (ст. 36.п.2 РК РК).

За последние 2-3 года в целях защиты выпускников, были внесены поправки, которые запрещали устанавливать испытательные сроки выпускникам и обязывали работодателей заключать долгосрочные трудовые договоры с ними. На практике эта мера имела обратный эффект. Работодатели перестали брать выпускников на работу, а если брали, то по гражданскому договору найма, не оплачивая им пенсионные начисления. Новый Трудовой Кодекс Республики Казахстан урегулировал эту ситуацию. Теперь выпускники приравнены ко всем остальным работникам в правах. Работодатели могут без

опасений брать на работу выпускников и устанавливать им испытательный срок. Кроме того, теперь с молодым специалистом работодатель вправе заключать трудовой договор на срок менее одного года (ст. 30 ТК РК).

Молодым специалистам рекомендуется на первой работе получить стаж более одного года, так как «попрыгунчики», работающие менее года, по мнению рекрутинговых компаний и специалистов по найму, подтверждают свою непредсказуемость, конфликтность или трудовую неэффективность. Поэтому, если вы молодой специалист, с вами заключили трудовой договор на полгода, то постарайтесь проработать у такого одного работодателя более года, желательно два года с повышением. Это в дальнейшем только увеличит наши шансы на карьеру и более высокий оклад.

Предыдущий Трудовой Кодекс Республики Казахстан предусматривал 20 оснований для прекращения трудового договора по инициативе Работодателя. Помимо этих оснований, у работодателя появилось пять новых оснований для увольнения работника:

- достижение работником пенсионного возраста;
- отсутствие работника на работе более одного месяца по неизвестным работодателю причинам;
- снижения объема, производства, выполняемых работ и оказываемых услуг, повлекшего ухудшение экономического состояния работодателя;
- повторное непрохождение проверки знаний по вопросам безопасности и охраны труда или промышленной безопасности работником, ответственным за обеспечение безопасности и охраны труда организации, осуществляющей производственную деятельность;
- прекращения полномочий руководителя исполнительного органа, членов коллегиального исполнительного органа юридического лица, а также в соответствии с Законом РК «Об акционерных обществах» от 13.05.2003 г., работников службы внутреннего аудита и корпоративного секретаря по решению собственника имущества юридического лица либо уполномоченного собственником лица (органа) или уполномоченного органа юридического лица.

Рассмотрим детально только первые три случая.

Работодатель вправе расторгнуть трудовой по своей инициативе при достижении работником пенсионного возраста. Для этого работодатель должен уведомить такого работника не менее чем за один месяц до даты расторжения трудового договора. После чего выплатить уволенному работнику компенсацию согласно трудовому или коллективному договорам или актом работодателя.

В последнее время было много случаев, когда молодые специалисты пропадали на два и более месяцев. Их не возможно было найти. Их телефоны были отключены. О них не возможно было узнать, где сейчас они находятся, в каком состоянии? Что делать работодателю в такой ситуации? Согласно новому Трудовому Кодексу, если работник отсутствует на работе более одного месяца по неизвестным для работодателя причинам, то работодатель вправе расторгнуть трудовой договор с таким отсутствующим работником.

Действующее трудовое законодательство Республики Казахстан предусматривает процедуру увольнения такого работника. Работодатель должен составить акт об отсутствии работника более одного месяца и направить письмо работнику с требованием предоставить объяснения о таком отсутствии. Если работник не предоставит в течение 10 дней свои объяснения, то работодатель вправе уволить.

Другим новшеством является сокращение персонала. В частности работодатель вправе расторгнуть трудовые договоры, если у него снизилось производство, снизились выполняемые работ и оказываемые услуги, повлекшего ухудшение экономического состояния компании - работодателя. Трудовой кодекс не устанавливает количественные

показатели потери объема заказов на работы или услуги, а также количественные показатели экономического ухудшения предприятия или компании. Некоторые работники могут стать жертвами сокращения, так как невозможно четко определить, действительно ли компания испытывает экономические трудности или просто идет экономическое ухудшение, действительно ли снизилось производство, оказываемые услуги.

Тем не менее, если работники попадают под сокращение, то работодатель обязан письменно уведомить работника о расторжении трудового договора не менее чем за один месяц, если в трудовом, коллективном договорах не предусмотрен более длительный срок уведомления. С письменного согласия работника расторжение трудового договора может быть произведено до истечения срока уведомления.

Нужно отменить, что сокращение могут избежать попасть работники, которым осталось работать менее двух лет до достижения пенсионного возраста. Для сокращения таких работников должен сначала создать комиссию из числа представителей работников и работодателя. Эта совместная комиссия должна определить судьбу таких работников - подпадут под сокращение или нет [1].

Выводы

Положения нового Трудового Кодекса Республики Казахстан внесли изменения практически во все аспекты трудовых отношений. Закреплены только базовые трудовые гарантии и права работников. Их расширение предполагается через заключение коллективных договоров. В связи с этими новшествами работодателю необходимо будет пересмотреть условия, порядок регулирования трудовых отношений и внести изменения во многие документы.

Литература

1. www.online.zakon.kz - Трудовой кодекс Республики Казахстан;
2. dogovor24.kz - Сравнительная таблица изменений трудового кодекса.

Аңдатпа

2016 жылы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі инновациялар кірді. Осы Кодекстің лауазымы әрбір дерлік аспектіде өзгерістер әкелді. Іріктеу оңайлатылған рәсімдерін, оның шарттарына сәйкес, жұмыстан босату және еңбек шартының жағдайларының өзгертілды.

Annotation

In 2016, the Labor Code of the Republic of Kazakhstan into innovations. This position has led to changes in almost every aspect of the Code. The selection of the simplified procedures, in accordance with its terms, to change the terms of the employment contract and dismissal.

ӘОЖ 340.135

Әділғазы С.Ж., Шаймерденова А.А.

Еуразия технологиялық университеті

ҚОҒАМДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа

Құқықтық сана мемлекетте қалыптасқан құқықтық жүйе әділ сот қызметтерінің айнасы болып табылады. Құқықтық реттеу барысында адамдар құқықтың әділеттілігін немесе оны қолдану барысындағы заңсыздық пен бассыздықтан туындайтын әрекеттер мен көріністерді ой-өріс, сана арқылы ой-елегінен өткізіп баға береді. Соның нәтижесінде индивидтердің мемлекеттегі әділеттілікке деген көзқарастары қалыптасады. Құқықтық сана дегеніміз – тұлғаның қолданыстағы немесе қабылданатын құқық нормаларына деген көзқарастары мен сезімдерінен, оларға тиісінше баға беру мүмкіндіктерінің жиынтығы болып табылады. Құқықтық сана сезімнің басты мақсаты – адам, азамат, қоғам мүддесіне сәйкес келетін, олардың мүдделерін қанағаттандыратын құқықтық нормаларды ортақ игілік үшін қабылдау қажеттілігінің негізгі бастамашысы болып табылатындығында. Құқықтық мәдениет болса – құқық нормаларын білу, толық түсіну, оларды басшылыққа ала отырып, адамзаттың ортақ мүддесіне қызмет істеуді білдіреді.

Кілт сөздер: Ұлттық құндылық,құқықтық міндет, сана.

Кіріспе

Басқа тіршілік иелерінен адамдардың айырмашылығы - олардың *еркі* мен *санасының* болуында. Сана, елестету, қабылдау, сезім, мұрат секілді құбылыстардың көмегімен адамдар бір-бірімен қоғамдық қатынастарға барады. Қоршаған орта, дүние тек қана адамның санасында бейнеленіп қана қоймайды, сол адамдардың санасы мен еркінің, еңбегінің негізінде өзгеріске ұшырайды. Сондықтан адамның айналадағы шындыққа деген құндылық қатынасы *қоғамдық* және *жекелік(даралық) сана* арқылы қалыптасады.

Қоғамдық сананың формаларына құқық, мораль, ғылым, өнер, идеология, дін т.б. жатады. Аталған қоғамдық сананың формалары қоршаған ортаның қыр-сырын өзінше танып, сол ортаға, құбылысқа байланысты өзінің қатынасын қалыптастырады. Мысалы діннің қоғамдық, сананың басқа формаларынан айырмашылығы сонда, ол бізді қоршаған дүниенің құбылыстарын діни жолмен не құдайдың атымен байланыстырып түсіндіреді. Ал *құқықтық сана* қоғамдық сананың бір формасы бола отырып құқықтық құбылыстар мен үрдістерді ұғына отырып, олардың өзгеруін бейнелейді.

Ең алдымен құқықтық санаға түсінік бермес бұрын сананың не екеніне мән бергеніміз жөн болар. Сана - бейнеге сүйене қоғаммен қарым-қатынасқа түсе алатын адам қабілеттілігі, адамның заттармен байланыс іс-әрекеті, табиғи және мәдени қатынасы, қашықтағы, жақындағы адамдар өзара қатынасы мен қызметі, яғни осы образдарды өзінің мінез-құлық бағытында әдіс-тәсілі ретінде пайдалану.

Сананың пайда болуы, жұмысы және дамуы белгілі бір заттар, құбылыстар туралы адамның білім алуына өте тығыз байланысты. «Сонымен бірге біз сана туралы айтқанда, ең алдымен оның рухани қызмет ретіндегі, сапа жағынан материалдық заттан өзгеше идеалдық құбылыс ретіндегі сипатын ескеріп айтамыз. Таным - сананың қоршаған дүниені бейнелендіруге бағытталған қызметі. Сондай-ақ адам санасы секілді, қоғам санасы да орын алады.

Қоғамдық сана - қоғамның рухани өмірінің, адам ойында шындықтың бейнеленуінің барлық түрлерін қамтитын философиялық категория; әртүрлі әлеуметтік

қауымдастықтардың өмір сүруі процесінде пайда болатын адамдардың әлемге және өздеріне деген қатынастарының рухани тәсілдерінің жүйесі [1].

Құқық арқылы қоғамдық пайдалы және қоғамдық зияңды әрекеттер байқалады, сондықтан құқық өзіне тиісті белгілі бір қатынасты қалыптастырады. Бұндай құқыққа деген көзқарас болымды, дұрыс, яғни тұлға қоғамдағы құқықтын орнын, маңызын ұғынып, бағалап, құқықтың нормаларын мойындауға, оған бағынуға бейімділігін білдіреді. Керісінше, құқықтың қоғамдағы маңызын жоққа шығару, оның қажет емес екендігін, пайдасының жоқтығын дәлелдеуге тырысқан көзқарастар да болады. Яғни адамдардың заңға бағынбауы немесе заң нормаларына бағынуы сияқты пікір білдіруі құқықтық сананы қалыптастырады [2].

Құқыктық сананың мәні онын бағалаушылық сипатында. Қолданылып жүрген заң нормаларын нақты қоғамдық қатынастармен және әлеуметтік топтардың мүдделерімен арақатынасып белгілей отырып, құкықтық сана құқыктың мүмкіндігінше қандай болуға тиіс екендігін анықтайды. Ол субъектінің қолданылып жүрген құқық нормаларын сақтауға немесе бұзуға деген белгілі бір көзқарасын қалыптастырады [3].

Құқық әуел баста әлеуметтік құбылыс және қоршаған ортаның нақты шындығын бейнелеуші ретінде, адамдардың әділеттілік ұғымына негізделген құқықтық нормалар, зандар жайындағы ниеттерінен барып қалыптасады. Әділеттілік деген бұл жерде бостандық, теңдік және қоғамдық татулық, келісім деп түсініледі. Сөйтіп қоғам дамуының объективті қажеттіліктерін бейнелей отырып құқықтық сана құқықтың қайнар көзі болып табылады.

Құқықтық сана адамдардың өздерінің түрлі қажеттіліктері мен мүдделерін қоғамда белгілі бір тәртіп орнату арқылы іске асыру ниеттерінің қалыптасуына ықпал жасайды. Сөйтіп, құқықтық сана адамның мінез-құлығының себепкері бола отырып құқыққа әсер етіп, құқықтық нормалардың іске асырылуының маңызды құралына айналады.

Құқықтық сана тұлғаның, топтардың мінез-құлықтарының құқық нормаларына сәйкестігін анықтай отырып, әрекет етіп отырған құкыққа, заңға деген қатынасты, оны қолдауды не қолдамаудың құндылық, бағалық құралы ретінде көрінеді. Сондықтан, құқық пен құқықтық сананын арасында өзара тәуелді байланыс бар. Адамдардың құқықтык әрекетінен көрінетін, құқықтық сананың ең маңызды элементтерінің бірі олардың құндылықты құқықтық бағыттары [4].

Құқықтық сананың белгілері: құқықтық сана, экономикалык, әлеуметтік, саяси және басқада мүдделер құқықтық болып ұғынылатын, қоғамдық сананың ерекше түрпішіні; адамдардың әрекет етіп отырған және ойындағы, тілегіндегі құқыққа деген қатынасын білдіретін мұраттар, теориялар, сезімдер, көңіл-күй, тұжырымдамалар құқықтық сананың мазмұнын құрайды; құқықтық сана еткен шақтағы, осы шақтағы және адамдардың ойындағы, арманындағы, тілегіндегі құқықтық тәртіпке, құқыққа деген қатынастарды білдіреді; қалыптасқан мұраттардың, құндылықтардың, жалпы жүйесін жасай отырып, құқықтық сана құқықтық дерек көзі бола алады; құқықтық сананың иелері құқықтың субъектілері; құқықтық сана адамдардың тілегін, қызмет етуші құқықтык тәртіпке тән құбылыстарға деген қатынасын білдіретін құқықтық мінез-құлықтың тікелей ішкі себебі ретінде көрінеді [5].

Құқықтық сананың түрлері

Құқықтық сана субъектілері бойынша бірнеше түрлерге бөлінеді:

1. *Дербес құқықтық сана*-жеке адамның ішкі сезімінен туындайтын құқыққа және оның қағидаларына деген көзқарастары мен қатынастары.

2. *Топтық(корпаративтік) құқықтық сана* қоғамдық қатынастарға түскен субъектілердің қызметтері мен мүдделеріне байланысты қалыптасқан сана. Бұл сана негізінде адамдардың мамандықтарына байланысты қалыптасады. Мысалы мұғалімдер, фермерлер, ұжым біріктірген адамдардың топтары.

3. *Қоғамдық құқықтық сана* белгілі бір мемлекетте немесе жалпы қоғамда бастапқылық дәрежеде бүкіл социум мүшелері мойындаған сананың түрі. Қоғамдық құқықтық сана өз дәрежесінде билікті тұрақтылықты қамтамасыз етуі мүмкін. Соныме қатар адамдардың сана наразылығын бақылаудан шығып, қақтығыстар мен шиеленістерді қалыптастыруы мүмкін. Қоғамдық құқық сананың тұрақтылықта болуы көп жағдайда мемлекеттегі материалдық жағдайларға тікелей байланысты [6].

4. *Жасөспірімдердің құқықтық санасы*-жас ерекшеліктеріне,кәмлетке толмағанына байланысты, өзіндік ерекшеліктері бар сана. Бұл сана жасөспірімнің организімі қалыптасып, жетілу кезеңіндегі ерекшеліктерден туындайтын. Құқықтық тәрбие барысында осы өлшемдер міндетті түрде ескеріледі.

5. *Студенттердің құқықтық санасы*- жоғары білім барысында қалыптасатын сана. Бұл сананың өзіне тән мынандай ерекшеліктері бар:

Болашақта құқықтық белсенділікті қалыптастырудың іргетасы қаланады, азаматтық ұстаным және патриотизм рухы қалыптасады

Құқықтық сананың қоғам өміріне мынандай әсері бар:

1. Құқықтық сана құқық жасау процесіне белсенді түрде өзінің әсерін тигізеді.

Халықтың, депутаттардың, мемлекеттік қызметтегі лауазымды тұлғалардың құқықтық саналары неғұрлым жоғары болған сайын сапалы заңдар қабылданады, субъектизм мен лоббизмді шектейді, жалпы ұлттық мүддені жеке топтық, таптық, партиялық мүддеден жоғары қояды.

2. Құқықтық сана мемлекет қабылдаған нормативтік-құқықтық кесімдерден өзінің көрінісін табады.

3. Қоғамда қалыптасқан құқықтық сананың деңгейі құқық қолдану процесінде ерекше рөл атқарады, әділеттілік пен әділетсіздікке барудың айқын барометрі. Мысалы, мемлекеттік қызметтегі лауазымды тұлғаның жеке адамнан пара алуы, бюрократияға жол беруі ақпараттық араластықтың нәтижесінде бүкіл халықтың құқықтық санасын дағдарысқа ұшыратып, нигилистік көзқарас қалыптастырады.

4. Құқықтық сана құқық бұзушылықпен күресудің, оның алдын алудың мүмкіндіктерін тудырады. Құқықтық сана деңгейі жоғары болған сайын мемлекеттегі қоғамдық тәртіп те нығая түседі [7].

Сана — қоғамдық құбылыс. Адамның санасы адамзат қоғамының ұзаққа созылған дамуының нәтижесінде пайда болды. Психикалық және саналы қызметтің элементтері ақпарат алмасу үшін дыбыс сигналдарын және ишараны қолданатын жоғары дамыған, топтасып өмір сүретін жануарларда көрініс береді.

Бір қатар жануарлардың — мысық, ит тектестер, приматтар, дельфиндер әрекеттерінің көбі күрделі және сананың қызметін талап етеді. Одан кейін жануарлардың өзіндік «моралі», өзін ұстау әдеттері, жетекшілік үшін күрес жүргізуі бар. Жалпы, жануарлардың өмірі өзінен-өзі жүріп жатқан жоқ, оларда санаға бағыныштылық, яғни бір мән бар.Құқықтық сананың жоғары деңгейде дамуы үлкен жетістіктерге жеткізеді [8].

Қорытынды

Құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық тәрбие әрбір азаматтың қалыптасуының, өсіп-жетілуінің басты қағидасына айналуы тиіс.

Осыған орай Президент дәрісінде Қазақстанның өркендеуі, гүлденуі, дүниежүзінде алдыңғы қатарлы мемлекет санатында көрінуі үшін құқықтық сауаттылықты, тәрбиені, сананы жетілдіру қажеттілігіне басты назар аударылғаны баршаға аян.

Өйткені, еліміздің әрбір азаматы өз құқығын, бостандықтарын, міндеттерін білуі тиіс, әрбір азамат құқық нормаларын, заңдылық талаптарын берік ұстануы керек. Сонда ғана мемлекетіміз саяси, экономикалық, әлеуметтік тұрғыдан дамып, тәртіп нығаяды.

Әдебиеттер

1. *Жарықбаев Қ.* «Психология негіздері». Алматы, 2005.
2. Правовая культура: проблемы теории и практики. Под редакцией С.А. Комарова.
3. Основы государства и права Республики Казахстан. Учебное пособие.
4. *Дж. Реале, Д.Антисери* - «Батыс философиясы: Бастауынан бүгінгі күнге дейін». Алматы, 2012. (175-176 бет).
5. «Егемен Қазақстан» газеті газеті №44, 2016 ж.
6. *Жоламан Қ.Д.,Мухтарова А.К.,Тәуекелев А.Н.* Мемлекет және құқық теориясы.
7. *Марченко М.Н.* Теория государства и права. Москва:Зерцало. 1998.
8. Общая Теория Государства и Права // Под редакцией С.А. Комарова.

Аннотация

В связи с этим, лекция, прогресс, процветание, ведущие страны мира в президента, чтобы посмотреть в категории правовой грамотности, образования, знает, основное внимание на необходимость улучшения сознания. В конце концов, право каждого гражданина страны, свободы, обязанности должны знать, что каждый гражданин правового государства, должны придерживаться требований верховенства закона. Только в политическом, экономическом и социальном развитии, для того, чтобы расти.

Annotation

In this regard, the President 's lecture, progress, prosperity, the world 's leading countries to look in the category of legal literacy, education, knows the main attention to the need to improve the consciousness. After all, the right of every citizen of the country, freedoms, duties should be aware that every citizen of the rule of law, must adhere to the requirements of the rule of law. Only in political, economic and social development, in order to grow.

ӘОЖ 316.647.5

Әли А.Е.,Нұрмаханова Ж.М

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ТОЛЕРАНТТЫҚ КӨЗҚАРАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Мақалада XXI ғасырда экономикалық дамудың маңызды факторы және әлемдік экономиканы рецессия жағдайыннан алып шығушы тұтқа болып, жалпы тарихи тағдырлары ұқсас және бейбітшілік пен достықты, ұлтаралық және конфессия аралық татулықты сақтау барысындағы толеранттылықтың маңызы қарастырылады.

Кілт сөздер: Толеранттылық тәрбие, интолеранттылық, демократия, этномәдени білім беру.

Кіріспе

Толеранттылық латын тілінен аударғанда tolerantia – төзімділік, шыдамдылық, өзге көзқарастарға, мінез – құлықтарға әдеттерге төзімділік таныту, қолайсыз әсерлердің ықпалын бастан өткізе алушылық деген мағынаны білдіреді. Аристотель: «Төзімділік»

деген «Заттар мен адамдардың тең тіршілік ету мүмкіндігі» деп айтқан. Сократ пен Платон: «Төзімділік» деген – интеллектуалды аскетизм және адамдардың рухани және әлеуметтік бірігуінің алғы шарты» деп қарастырған. Орта ғасырдағы Еуропа философтары «төзімділік мәселесі діни соғыстар кезеңінде пайда болады» деп есептеген, дәлірек айтқанда толеранттық, төзімділік деген ұғым ең алғаш католиктер мен протестанттар арасындағы діни соғыс кезінде «екі жақтың бірін – бірі аяушылық, бітімге келушілік» мақсатында қолданылған.

1995 ж. ЮНЕСКО–ның Бас конференциясы бекіткен «Толеранттықтың принциптері Декларациясында» толеранттылықты мынадай белгілерімен қарастырған: 1) әлемнің бай мәдениеттерін, өзін-өзі көрсетуін, жеке адамның қасиеттерінің көрініс табуын дұрыс түсініп, қабылдап, құрметтеу; 2) наным – сенімдерден, ақиқатты шексіздендіруден бас тарту және халықаралық құқықтық актілерде бекітілген адам құқы саласындағы ережелерді бекіту. Толеранттылыққа қарама-қарсы қайшылықтардың (интолеранттылық) адамзат тарихының барлық кезеңінде де болғаны рас. Интолеранттылық шыдамсыз, үрейлі адам, кінәні өзінен емес басқа адамнан іздейді. Сондай адамдардың өмірде жиі кездесуі қоғамда түрлі проблемаларды тудыруға ықпал етеді. Соның салдарынан түрлі соғыс, діни қудалаушылықтар мен идеологиялық қақтығыстар, ажырасулар, тастанды балалар, жасөспірімдер арасында суицидтер туындататы. Индивид пен қоғамның мәдениетінің даму деңгейінің сипаттамасы ретінде, адамның өзімен және өзгелерімен үйлесімді қатынаста өмір сүруін сипаттайтын мәселе – толеранттылық болып табылады. Қоғамның еркін дамуы мен жалпы өмір сүруіне деген қажетті принциптер мен құндылықтарды алға қою бүгінгі таңда толеранттылыққа тәрбиелеу мәселелерімен тікелей байланысты.

Қазақстан халқы Ассамблеясының «Мәңгілік Ел: бір ел – бір тағдыр» тақырыбымен өткен XXII сессиясының ашылу салтанатында Елбасы бүгінде Қазақстаның алдында зор міндеттер тұрғанын атап өтті. «Менің халыққа Жолдауымды, «100 нақты қадам» Ұлт Жоспарын жүзеге асыру жүріп жатыр. Біз «Нұрлы Жол» Жаңа Экономикалық Саясатын іске асырудамыз. Сондықтан мен бүгін бірлік пен келісімге, достық пен өзара түсіністікке деген құлшынысы үшін бүкіл Қазақстан халқына зор ризашылығымды білдіргім келеді. Әр үйде татулық, жақсылық және береке болсын.-дей келе 1 наурыз Қазақстан халқы Ассамблеясы құрылған 1 наурызды Алғыс айту күні деп белгіледік», – деді Қазақстан Президенті Толерантты парасаттың үлгісі қазақ билерінде көп кездеседі. Мысалы, Қазыбек бидің қалмақ ханы Қоңтайшыға айтқан «біз қазақ деген мал баққан елміз» деп басталып, «досымызды сақтай білген елміз, дәм - тұзды ақтай білген елміз», ... берсең жөндеп бітіміңді айт, не тұрысатын жеріңді айт!» деген сөздері өзара сыйластыққа шақырған. Толеранттылық проблемасы мынадай мәселелермен тығыз байланыста анықталады: ұлтаралық қарым – қатынас, ұлтаралық қарым-қатынастарды тәрбиелеу, дінаралық қарым-қатынас, этномәдени білім беру, көп мәдениеттілік, көптілділік.

Қазақстан осында өмір сүріп жатқан әртүрлі ұлттар мен ұлыстардың шынайы Отаны бола білді. Олардың жалпы тарихи тағдырлары ұқсас және біздің бәріміз үшін бейбітшілік пен достықты, ұлтаралық және конфессия аралық татулықты сақтау маңызды болып қала бермек. Тек өзінің ұлттық шығу тегін сыйлаған адам ғана басқалардың мәдениетін сыйлай алады. Басқа этностардың рухани дүниесін терең түсіне білгенде ғана сол түрлі ұлт адамдарының басын біріктіре алады.

Ата – бабамыз ғасырлар бойы бақытты ел болуға талпынды. Азаттықты аңсап, тәуелсіздікті, теңдікті, елдікті көкседі. Сан жылдық аласапыран шайқас, күрес, қақтығыстардан арылып, татулықтың туы желбіреген бейбіт ел болуды армандады. Соның бәрін артқа тастап, тәуелсіздік таңына талып жеткен қазақ елі бүгінде бейбітшілік бесігінде тербеліп отыр десек артық емес. Көптеген елдерде ұлтаралық, дінаралық қақтығыстар толастамай тұрғанда біздің береке – бірлігіміз өзге елдерге үлгі болатындай.

Ертеден еркіндік пен елдікті, бейбітшілік пен берекені тілеген еліміз ешқашан өзгені өзекке теппеген. Сонау күндері елінен еріксіз және ерікті түрде қуылғандар мен қашқындардың да нәсіліне қарамай, бір үзім нанын бөліп беріп, бір жастықты жастанған қазақ қашанда қайырымдылық пен қамқорлықтан қашқан емес.

Қазақ халқы тарихтың жазуыменен көптеген ұлттарға бауырмалдық танытып қана қойған жоқ, оларға барынша демеу болып, қолдау көрсетті. Біздің байтақ даламызда өсіп, өркендеуіне жол ашты. Бүгінгі көп ұлтты Қазақстандағы татулық пен келісімнің болуы да, ең алдымен, қазақ халқының ұлылығын танытса керек. Қазақтың қонақжайлығы мен дарқан мінезіне өзге ұлттар үнемі өз алғыстарын айтып, өздерінің жоғары бағасын беріп келеді.

Фордхэм университетінің профессоры П.Мордвидж "Қазақстан көп ұлтты мемлекеттердің ішінде жоғары жетістікке жеткен алғашқы ел, сондықтан ұлтаралық келісімнің қазақстандық моделін әлемдік тәжірибеде қолдану керек" дей отырып, еліміздегі бүгінгі жағдайға жоғары баға берді. Ал Ресейде біздің Ассамблеяның үлгісімен Ресей халықтарының Ассамблеясының құрылуы қазақстандық тәжірибенің маңыздылығының айқын дәлелі болып табылады.

Қазақстан халқы Ассамблеясының алдындағы ең бірінші міндет ұлттар мен ұлыстар арасындағы өзара ынтымақтастық пен түсіністікті қалыптастыру болып табылады. Ал, біздің ортақ міндетіміз – Қазақстандағы этносаралық, конфессияаралық татулық пен бірлікті сақтау. Бұл елдің әлем алдындағы беделін нығайтуға сеп болатынын ұмытпауға тиіспіз.

«Қиындық атаулыны жеңетін бір ақ күш бар, ол – бірлік». Еліңді, жеріңді қорғау үшін бірлік қаншалықты қажет болса, тәуелсіздік жемістерін, бүгінгі қол жеткен табыстарымызды сақтап қалу үшін де ол сондай қажет. «Бірлік бар жерде тірлік бар» демекші, бұл жолда да ел тұтастығы мен татулығының ықпалы мол. Қазақстанның қарымды қадамы қарыштап, бедел-абыройы шарықтап, шаңырағы шайқалмай, өзгелерден тайсалмай, теңдігі мен тұрақтылығының баянды болғаны – осы бірліктің арқасы.

Біздің елімізде әрбір ұлтқа деген қамқорлық шексіз. 18-ге толған азаматтар – тегіне, нәсіліне, ұлтына, тіліне қарамай сайлауға қатыса алады. Ата Заңымызда атап көрсетілгендей кез – келген ұлт өкілі тең құқылы. Ұлы Абайдың «Азаматтың бәрін сүй бауырым» деп айтқан өсиетін, кемеңгер, ойшыл Пифагордың «Жердің жемісін жылына бір көрсек, достың жемісін күнде көреміз»деген даналық сөзін басшылыққа алған елбасымыз «Көп ұлтты болуымыз – біздің байлығымыз, мақтанышымыз» дейді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің "Қазақстанның болашағы-қоғамның идеялық бірлігінде", "Тарих толқынында" деген еңбектерінде идеялық мәселелерге топтасудың керек екенін айтып, бірігуге шақырып, бұл міндетті жүзеге асыруда білім берудің, отбасы, еңбек ұжымы сияқты дәстүрлі институттардың маңызды роль атқаратынын, олардың ықпалы ерекше тиімді болатынын баса айта отырып, "Біздің тағы бір аса маңызды идеологиялық міндеттеріміз-Қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу, әрбір азаматтың өзін-өзі айқын билеу. Олай болса, осы міндетті орындау жолында тәрбие мәселесін қолға алып, ұрпақтарды аздырмай-тоздырмай қазіргі сауда-саттықтың, алдау-арбаудың ықпалына жібермей, етегіне сүйретпей еліміздің болашақ өркениетті дамуын алға бастыртатын адамдарын тәрбиелеуіміз керек",- дейді Президент.

Отаншылдық сезімді тәрбиелеу мәселесі білім берудің барлық ұйымдарында көкейкесті болып табылады. Жастарды Отанды, туған жерді, өзінің халқын сүюге тәрбиелеу – аға ұрпақтың аса маңызды әрі жауапты да қадірменді парызы болып саналады. Әр дәуірдің тарихи кезеңдерінде Отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. Ол ең алдымен, "ұлтжандылық", отансүйгіштік", "патриотизм", ұғымдары өмір сүріп отырған заманның наным – сенімінен туындайды. Еліміз

егемендік алғаннан бері жас ұрпақ тәрбиесінің темірқазығы – қазақстандық патриотизм болып табылады.«Патриотизм»- ғасырлар бойы жинақталған ең терең сезімдердің бірі. Отанға деген сезім болмаса, патриот болу мүмкін емес. Біздің ата- бабаларымыз Отанын сондай сүйіп, оны барлық жаулардан қорғап, бүгінгі ұрпаққа сый ретінде ұсынды десек болардай. Отанның гүлденуіне және оны қорғауға деген патриоттық сезім адам жүрегінде өмір сүрген, өмір сүре бермек. Бірақ патриоттық сезім адамда өзінен өзі не болмаса туа пайда болмайды. Ол ерте жастан адамға әсер ететін, ұзақ мақсатты түрде бағытталған тәрбиенің қорытындысы. Патриотизм ортаның, отбасындағы тәрбиенің, мектептің, мектепке дейінгі мекеменің және түрлі қоғамдық ой- пікірлердің әсер етуімен қалыптасады. Патриоттық тәрбие берудің басты бағыты – Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы мен еліміздің мемлекеттік нышандарын: Әнұранын, Туын, Елтаңбасын оқушыларға үйрету және орындату мәселелері. Еліміздің Конституциясын бұлжытпай орындау, мемлекеттік нышандарға құрметпен қарап орындау, құқықтық- саяси және этикалық әдет- ғұрып мәдениетін тәрбие беруде оқушы бойына сіңіруді қалыптастырады.«Патриотизм, – дейді ұлтымыздың батыры Б.Момышұлы, – Отанға, мемлекетке деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзінің мемлекетке тәуелді екенін мойындау, яғни патриотизм дегеніміз – мемлекет деген ұғымды, оның жеке адаммен барлық жағынан өткені мен бүгінгі күні және болашағымен қарым-қатынасын білдіреді». Мектеп оқушыларын қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу ұстаздар алдына үлкен міндеттер жүктейді. Тарих сабағында халықтық педагогика қағидаларын ұстана отырып, оқушыларды өз елі мен жерін сүюге баулу жүзеге асады. Бүгінгі таңда халықтық педагогика негізінде оқушыларды тәрбиелеу мүмкіндіктеріне жол ашылуда, этнопедагогиканың қағидаларын оқу-тәрбие үрдісіне тиімді пайдаланудың жолдары ғылыми-әдістемелік тұрғыдан ашып көрсетілуде.

Қазақ халқының өткені мен бүгінін таразыға сала отырып, келешегіне отаншылдық туын арқау еткен асқақ, жандары таза жас ұрпақты тәрбиелеу мен қасиетті отанның қадірін ұғындыру, ар, намыс, ождан сөздерін ұлт, атамекен, халық сияқты киелі түсініктермен байланыстыру арқылы болашаққа бағыт сілтеу әрбір ұстаздың міндеті. «Этникалық толеранттылық» басқа ұлт өкілдерінің сыртқы түрін, ойлау жүйесін, өзіндік ұлттық, мәдени ерекшеліктерін, іс-әрекетін принципті түрде қабылдай алу қабілеті ретінде көрінеді. Яғни этникалық толеранттылық – ұлтаралық өзара сыйластық, ынтымақтастық деген ұғымды білдіреді.

Жетекші сарапшылардың пікіріне сүйенсек, қазақстандық қоғамдағы қалыптасқан толеранттылықтың негізінде бірнеше фактор жатыр. Бірінші фактор – адамдардың елдің болашағына сеніммен қарауы. Қазақстанның 2030 жылға дейін даму Стратегиясы нақ өмірлік болашаққа деген сенімділікті, түсінушілікті арттырған құжатқа айналып, қоғамымыздың қарқынды түрде дамуын алға жетелеудің болжамды жоспарын ұсынды. Ал Стратегияда айтылған жоспарларды сатылай жүзеге асыру ел азаматтарының әлеуетін жүзеге асыруға зор мүмкіндіктер береді.

Екінші фактор – еліміздің өткен тарихы. Халқымыз бірде кең байтақ елінің ен даласынан көз алартқан сырт дұшпанға ұлтарақтай да жерін қимай, жауымен қасық қаны қалғанша шайқасатын қаһарлы қазақ болса, енді бірде табалдырығын аттаған қонағын құдайдай күтіп, оған дастархан боп жайылуға, төсек боп төселуге дайын дархан қазақ.

Үшінші фактор – мемлекет құраушы жергілікті халықтың өзіндік ерекшелігі. Қазақтар мыңдаған жылдар бойы сыртқы жағдайлардың өзгеріп тұруында өзіндік бейімделу мүмкіндіктерін көрсете алған ұлы көшпенділер мәдениетінің мұрагерлері. Қазақ жері арқылы өткен Ұлы Жібек жолы Батыс пен Шығыс өркениетін байланыстырушы алтын көпір іспеттес қызмет атқарып, керуен жолдары мәдениет және біліммен екі бағытты да сусындатты. Көне қазақ жеріне өзіндік зор ықпалын тигізді.

Жалпы, Жібек жолының қазақ жерінен өтуінің өзі мәдениет әртүрлілігін, басқалар мәдениетіне, тіліне және діни көзқарасына деген түсінушілігін қалыптастырғаны белгілі.

Төртінші фактор – қазақтың ұрпағын кек сақтамайтын етіп тәрбиелей алу қасиеті. Қазақ басынан тағдырдың талай қатал сынын кешірді. Беріден қайырғанның өзінде, XVII-XVIII ғасырлардағы Жоңғар шапқыншылығы, Ресей империясының езгісі мен кешегі Кеңес өкіметі заманындағы зобалаң аштықты басынан кешіріп, саяси қуғын-сүргіннің де құрбаны болған халық. Алайда, қылышынан қан тамған замандарда таңдары азаппен атса да, басқадан кек алу мақсатында қылышын қайрамаған, тағдырдың ауыртпалығына қайсарлық танытқан халық. Өткенге бой ұсынбай, келешекті аңсап ел бірлігі мен молшылығын бата тілегіне қосып ұрпағына аманат ретінде қалдырып отырған халық.

Бесіншіден, жазба әдебиеті кешірек дамығанмен, ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа аманат ретінде жеткен, сарқылмас мол қазына болып табылатын ауыз әдебиеті, батырлар жырлары, Қазтуған, Шалкиіз толғаулары мен Доспамбет, Бұқар жырау, Дулат, Махамбет сынды жауынгер ақын-жыраулардың отаншыл шығармашылығы арқылы бүгінгі ұрпағына Отанға деген сүйіспеншілікті дәріптеп, қазақ болып туғанын мақтанышпен ауыз толтыра айтуға мүмкіндік беріп отыр. Тарихы бар халық қана – ұлы халық.

Алтыншы– халықтың ұлылығын танытатын тағы бір белгі – оның тілі. Сонау XIX ғасырда қазақ мәдениеті мен тілін зерттеген Еуропа ғалымдары түркітанушылар В.Радлов, П.Мелиоранскийлер “түркі тілдерінің ішінде ең таза тіл – қазақ тілі” екенін атап кетеді. Қазақ тіл білімінің негізін қалаушы А.Байтұрсынов қазақ тілін былай деп бағалайды: “түркі тілін XX ғасырға дейін аздырмай, қаз-қалпында сақтап келген алғыс пен абырой қазаққа тиіс”. Тілге деген бұдан асқан баға болмаса керек. Қандай қиын кезеңдерді бастан кешірсе де, қиыннан қиыстыра алатын тілінің байлығын, оның тазалығын кейінгі ұрпағына жеткізе алған халық ұлы халық емес пе?!

Жетінші– жаугершілік замандарды басынан кешіріп, халық ретінде жойылудың аз-ақ алдында болған қазақ “қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған” заманды аңсап, бейбіт өмірді қалаған халық екенін танытып, бауырына сан ұлттың баласын басып, дастарқанын бөлісіп, талайға баспана беріп отыр.

Қорытынды

Тәуелсіздіктің 25 жылдық тарихында Қазақстан халқы достық мен келісімнің, тұрақтылықтың, этносаралық және конфессияаралық татулықтың шынайы үлгісін көрсетті. Бұл – болашақтың байыпты белесін айқындайтын негізгі фактор екені анық. Осындай ауқымды жұмыстарды атқаруда Қазақстан халқы Ассамблеясының маңызы ерекше. Кезінде Елбасы Қазақстан халықтарының Форумында Ассамблея құру туралы идеяны көтерген еді. Ал қазір конституциялық мәртебеге ие болған Қазақстан халқы Ассамблеясы біздің еліміздегі ұлтаралық келісімнің арқаулық институтына айналып отыр.

Әдебиеттер

1.*Назарбаев Н.* Ой бөлістім халқыммен /Н.Назарбаев. -Алматы: Мектеп, 2006. -248 б.

2.*Назарбаев Н.* Қазақстан халқының азаматтық таңдауы - тарихи зерде, ұлттық татулық және демократиялық реформалар. Қазақстан халықтары Ассамблеясының IY сессиясындағы баяндама – /Н.Назарбаев.–Алматы: Қазақстан, 1997. – 70 б.

3. Ұлтаралық келісім –Қазақстан Республикасының индустриалды –экономикалық қарқынды дамуының кепілі. Аймақтық ғылыми-практикалық конференция материалдары. 23 сәуір 2012 ж. – Тараз: Тараз университеті. -2012.

4. *Жумагулова Ш.Б.* Бірлігіміз жарасқан / Ш.Б.Жумагулова //Мектептегі кітапхана. – 2014.-No 6. –34-б.

Али А.Е., Нурмаханова Ж.М.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАТНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ МОЛОДЕЖИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы толерантного воспитания среди молодежи. Исторические факторы развития и формирования этнического, межнационального согласия

Ключевые слова: Толерантное воспитание, интолерантность, демократия, этнокультурное обучение

Ali A.E., Nurmakhanova Zh.,M.

THE ISSUE OF THE FORMATION OF THE TOLERANT ATTITUDE OF YOUNG PEOPLE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

This article deals with the problems of tolerant education among young people. Historical factors of development and formation of ethnic, inter-ethnic harmony

Keywords: Tolerant education, intolerance, democracy, ethnic and cultural training.

ӘОЖ 81.1

Билахан Қ.А., Тулебаева А.С.

«Тұран» университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢДАРЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛІМІЗГЕ ҚАТЕ АУДАРЫЛУЫ – БҮГІНГІ КҮННІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы заңдарының қазақ тіліне дұрыс аударылу мәселесі қарастырылған

Кілт сөздер: мемлекеттік тіл, қазақ тілі, заңи терминдер, тіл байлығы.

Кіріспе

Қазақ тілі – Қазақстан Республикасының тұрғылықты халқы қазақ халқының және оның шекарасынан тыс өмір сүріп жатқан қазақтардың ұлттық тілі.

Қазақ тілінің сөздік құрамы өте бай, оған 67 мың тізімдік сөз, 24,5 мың фразеологиялық тіркес – барлығы 91,5 мың лексикалық бірлік кірген бір ғана он томдық "Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі” куә бола алады. Сонымен қатар мемлекеттік тіл, яғни, қазақ тілі - әлемдегі алты мыңға жуық тілдердің ішіндегі қолдану өрісі жағынан жетпісінші, ал тіл байлығы мен көркемдігі, оралымдығы жағынан алғашқы ондықтар қатарындағы тіл.

Қазақ тілі - өзіндік әдеби, ғылыми және саяси жазу нормасы қалыптасқан бай тіл. Қазақ тілінің тарихы әртүрлі тарихи кезеңдерді бастан кешкен қазақ халқының тарихымен тығыз байланысты. Біздің мемлекетіміз тәуелсіздік алғалы бері, мемлекеттің бастапқы қалыптасу кезеңінде мемлекеттік тілді дамытудың келешегін анықтайтын нақты

стратегиясы қабылданған болатын. 1997 жылдың 11 шілдесінде № 151 «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заңның қабылдануы қазақстандықтар үшін маңызды тарихи оқиға болды. Заңның қабылдануы Қазақстан Республикасы Конституциясының 7-бабында бекітілген: «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл – қазақ тілі» нормасын нақтылап, мемлекеттік егемендіктің аса маңызды атрибуттарының бірі ретінде таныды.[1]

Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде» деген тұжырымдаманы үнемі айтып келеді. Қазақ тілі мәселесі мемлекеттік деңгейде көтерілген кейінгі жылдары бұқара жұртшылық та ана тілі үшін белсенділік танытуда. Бірақ, соған қарамастан, әлі де болса шешілмей жатқан түйінді мәселелер баршылық. Атап айтқанда, елімізде қабылданып жатқан нормативтік құқықтық актілердің қазақ тілі нұсқасындағы мәтінінде қолданылған сөз тіркестері мен сөйлемдерді құрастыруда жіберілген кемшіліктер заңдағы нормалардың мәнісін түсініксіз етеді. Оның себептері:

Біріншіден, нормативтік құқықтық актілердің түпнұсқалары орыс тілінде қабылданып, кейін қазақ тіліне аударылуы баршамызға мәлім. Қазақ тіліне аударумен заңгерлер емес, тіл білімінің мамандары айналысады. Сол себепті заң терминдері тікелей мағынада аударылып, мәнісін жоғалтады.

Екіншіден, Ана тілімізде жазылған арнайы заң әдебиеттерінің, оқулықтардың мардымсыздығы. Соңғы жылдары оқулық тапшылығы мәселесі аударма басылымдардың арқасында біртіндеп шешімін тапқанымен, олардың басым көпшілігінің сапасы ешқандай сын көтермейді. Сондықтан, мемлекеттік тілде оқыту сапасын жақсарту үшін әрбір білім алушыны қазақ тілінде жарияланған оқу құралдарымен және инновациялық оқу-әдістемелік құралдармен (электронды оқулықтар, дәрістермен) жеткілікті қамтамасыз ету және оларды әзірлеу мен сапасын жоғарылату үшін авторларды материалдық ынталандыру қажет деп санаймыз.

Үшіншіден, ғаламтор жүйесінде мемлекеттік тілде ақпараттарды жариялау көлемі аз.

Төртіншіден, соңғы жылдары заң ғылымы саласында мемлекеттік тілде қорғалған кандидаттық және докторлық диссертациялардың жалпы санының ұлғаюы байқалады. Алайда, заң ғылымының жекелеген салалары бойынша зерттелмеген өзекті мәселелер баршылық. Сол себепті, отандық ғылымды, соның ішінде, заң ғылымы саласында зерттеулерді дамыту үшін мемлекеттік қолдау көрсету қажет.

Бесіншіден, қолданыстағы нормативтік құқықтық актілердің мемлекеттік тілдегі мәтіндері сын көтере бермейді. Себебі, қазақ тіліндегі заң терминдерінің бірыңғай үлгісі жоқ болғандықтан, нормативтік құқықтық актілердің мәтіндері әртүрлі терминдерді қолдана отырып аударылады, бұл заңды қате түсінуге әкеледі. Заң актілерінің де алдымен орыс тілінде жазылып, содан кейін қазақшаға аударылуы бұл заң саласындағы жағдайдың түзелуіне септігін тигізбейді.

Шындығында біздің заңдардың көпшілігінің сапасы да, олардың қоғамдық қатынастарды реттеудегі пәрменділігі де сыни талдауларға төтеп бере алмайтын халде деуге болады. Олар күнделікті утилитарлық міндеттерді шешуге жарағанымен, өздерінің негізгі миссиясы рухқа қызмет етуді, құқықтық сана мен мәдениетті, заңшыл қылықты қалыптастыруды нашар атқаруда. Ішкі қайшылықтарымен қатар сыртқы кемшіліктері көзге анық байқалады. Көбіміз қазақ тілін жетік біле тұра, заң мәтіндерінің қазақшасына емес, орысшасына жүгіретініміз өтірік емес. Бұдан кейін мемлекеттің, оның құқықтық жүйесінің беделінің деңгейі, идеологиялық ықпалының әсері туралы айтпаса да түсінікті.

Тіл – заңнама актілерінің сапасының айшықты көрсеткіші. Заң сапасы туралы сөз қозғағанда сол заң жазылатын тіл, оны қолдану мәдениеті, оған деген оң ықылас, қарымды қарекет мәселесі бірінші орында тұруы керек. Заңнамалық актілердің тілі түзелмесе, небір абзал құқықтық идеялар мен қағидаттар іске асырылмақ түгілі, жөргегінде тұншыққан сәбидей, тұсауы алынбаған тұлпардай күн кешеді.

Қазіргі кезде тіліміздегі сөздердің күнделікті мағынасымен қатар терминдік мәні, мазмұны әр алуан. Қазақ тілінің байлығы, мағыналық, синонимдік көпнұсқалылығның кеңдігі көркем әдебиетте көптеген мүмкіндіктер ашқанымен, өзіндік ерекше талаптарға сай ресми нысанда әзірленетін заң актілерінде кейбір қиындықтарды туындатады.

Осыған сәйкес, ұлттық заңнама жүйесінде терминдердің бір мағынада түсіндіріліп, қолданылуына қол жеткізу бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Заң тілінің тиянақты, бір мағыналы нақты, болуы, оның қоғамдық қатынастарының нәтижелі реттелуінің, толыққанды жүзеге асырылуының маңызды кепілдіктерінің болып табылады. Алай да осы талаптардың іс жүзінде орындалуы әрқашан көңілден шыға бермейді. Жалпы жағдай. «Тіл туралы» Заңның 4-бабында «Мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында, қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін және іс қағаздарын жүргізу тілі», – деп жазылған.[2] Бірақ осы қағиданы ойдағыдай жүзеге асыруда мемлекеттік органдарда нақты әрекет тіпті жеткіліксіз. Заң мамандығындағы заңдардың, нормативтік құқықтық актілер мен тағы басқа құжаттардың көп бөлігі заң терминдерден құралғандығын ескере отырып, осы терминдердің - бір ұғымды білдіріп, бір мағынада, бірыңғай түсінілуі тиіс деп санаймын. Қолданыстағы заңдардың қазақша нұсқаларына зер салып қарасақ, оған негізінен мағыналық аударма емес, сөзбе-сөз аударма, ресми тіл емес, көркем әдебиет тілі тән екеніне көзіміз жетеді. Соның салдарынан заң тілі әркелкі, терминдерді қолдануда бір ізділік жоқ. Шынын айтқанда, қазіргі кезде заңдардың орысша нұсқаларын оқымаса, қазақша нұсқасын толық мәнінде дұрыс түсініп, дұрыс қолдану үлкен қиындықтар туғызады. Кейбір сөздердің баламасының дұрыстығы күмән туғызса, кейбір сөздердің аудармасы, тіпті құлаққа жағымсыз да естіліп жатады. Кейбір латын тілінен енген заң терминдерін қазақ тіліне аударудың қажеті де жоқ. Сол терминді неліктен латын тілінде қалдырмасқа? Қазақстан Республикасының Конституциясына «Қазақстан Республикасының Конституциясы – Қазақстан Республикасының Ата Заңы. Конституция мемлекеттік құрылыстың құқықтық негізін қалыптастырушы құжат болып табылады. Ол мемлекеттілік тетік, қоғамдық, саяси институттар ретінде қызметтің негізі боларлық принциптерін орнықтырды, адам мен азаматтың конституциялық мәртебесін белгілейді, экономикалық құрылыстың негіздерін айқындайды.»-деп түсінік беріледі. Соған қарамастан Негізгі заңның – Конституцияның өзінде заңдық техниканың тілге қатысты талаптары сақтала бермейді. Мысалы, Конституцияда бір сөздің бірнеше синоним сөздерімен жазылуы («құқы», «құқығы», «құқысы», «хақы», «хақылы», «хақысы»), бір терминнің орнына әртүрлі сөздердің қолданылып («еркіндігі», «бостандығы») жазылуы көрсетілген.[1]

Әйтпесе, нормативтік құқықтық актілерде заң терминдерінің бір емес бірнеше аудармасын кездестіруге болады. Мәселен, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің қазақ тіліндегі нұсқасын анықтап оқысақ, онда сөздердің қазіргі жазылу емлесін ескермей, құқықтық мағынасынан көрі, көркем әдебиеттік сипаттағы сөздердің басым қолданылуы, стильдік үйлесімділіктердің болмауы орын алған. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің Жалпы бөліміндегі 223-бабының 3-тармағында «Ерлі-зайыптылардың бірінің міндеттемелері бойынша «жаза» өз меншігіндегі мүлікке ғана, сондай-ақ бұл мүлікті бөлісу кезінде ерлі-зайыптылардың біріне тиесілі болатын ортақ мүлкіндегі өз үлесіне ғана қолданылуы мүмкін» -деп көрсетілген. [3] Ал, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодекстің Жалпы бөлімінің орыс тіліндегі нұсқасында 223-статья. 3-пункт. «По обязательствам одного из супругов « взыскание» может быть обращено лишь на имущество, находящееся в его собственности, а также на его долю в общем имуществе супругов, которая причиталась бы ему при разделе этого имущества»-деп көрсетілген. Мұндағы «взыскание» - сөзі «өндіріп алу» - деген мағынада берілуі тиіс болған. Ал, «жаза» сөзі Қазқстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қолданылуы қажет. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің ерекше бқлімі 604 - бабы «мүлікті тегін пайдалану шарты (несие шарты)»-деп, ал, орыс тілінде, «договор безвозмездного пользования имуществом

(договору ссуды)» Қазақстан Республиксы орыс тіліндегі Азаматтық кодексінің Ерекше бөлімінің 406-бабының 2, 3-тармақтарына сәйкес «законодательные акты» деген сөздер, қазақ тіліне түрліше аударылған, бір жерде «заң актілері», ал екінші бір жерде «заңнамалық актілер» деп берілген. Осы сөздердің мағынасы бірдей болғанымен, біріздiлікті сақтау мақсатында Кодекстің толық мәтіні бойынша «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы 2) тармақшасына сәйкес «заңнамалық акт» деп қолданылған орынды болар еді. Сондай-ақ, «положения» және «правила» деген сөздер қазақ тілінде «ережелер» деп бір сөзбен берілген. Бірақта, «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес «положение» – «ереже», ал «правила» – «қағида» деп аударылуы қажет.[4]

Ал, енді Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексіне келер болсақ, ол жердегі, принцип, экстрадиция, коррупция, амнистия, рецидив, тағы басқа сол сияқты терминдерді қазақшалаудың қажеті жоқ. Коррупция термині барлық мемлекеттерде осылай қолданылады. Ол латын тілінде берілген термин. Бізде бұл термин заң жүзінде сыбайлас жемқорлық деп аударылған. Коррупция сөзінің мағынасы лауазым адамдарының, қызметкерлердің сатылғыштығын білдіреді. Біз оны қазақшаға аударып коррупция терминінің бастапқы мәнін жоғалтып алдық.

Жоғарыда аталған мысалдарды талдай отырып, заңдардың қазақша мәтіні орыс тілінен тікелей мағынада аударылған өнім ретінде қолданысқа ие болып жатқаны келеңсіз жағдайларды қалыптастырады. Конституция мәтінінде қолданылған терминдер заңдар мен заңға бағынышты актілерде бастапқы мағынасынан айрылып, орайы келген ыңғаймен қолданылып жүр. Жалпы, Конституция Қазақстан Республикасының Негізгі Заңы ғана емес, оның мәтініндегі заң терминдері Конституцияға бағынышты нормативтік құқықтық актілер үшін үлгі болуы тиіс.

Заң терминдерінің дұрыс аударылуы, мінсіз қолданылуы – мемлекетіміздегі заңдылық пен құқық тәртібін нығайтудың кепілі.

Бүгінгі күнге дейін бір мағынада түсіндірілілп, бірізді қолданылатын қазақ тіліндегі заң терминдерінің қалыптаспауы, ана тілінде дәріс алатын болашақ заңгерлер үшін, яғни, біз үшін мамандығымызды дұрыс, сәтті меңгеруімізге кедергі келтіреді. Осы орайда біз, болашақ заңгерлер мемлекеттік тілдегі білім беру сапасын арттыру жолындағы бастапқы қадамдарды ресми құжаттардың, атап айтқанда, заң актілерінің тілінен бастаған жөн деп санаймыз. Сондықтан да заң терминдерінің бірыңғай үлгілерін қабылдап, ондағы латын тілінен енген терминдерді аудармай, сол қалпында қалдырған жөн деп санаймыз. Қазақ тіліндегі заң актілерінің сапасын көтеру үшін заңгерлер мен тіл мамандарын біріктіріп, бірнеше мағынада қолданылатын заң терминдерін біріздендіру мақсатында бірігіп жұмыс істелуі керек деп санаймыз.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы. 30 тамыз 1995 жылғы Конституциясы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы.-1996.-№4, 217 құжат (Қазақстан Республикасы Парламентінің басылымы).

2. Қазақстан Республикасы. 11 шілде 1997 жылғы N 151 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы.-1997.-№13-14, 202-құжат.

3. *Омар Б.С* «Қазақстан Республикасының азаматтық кодексіндегі (ерекше бөлім) кейбір аударма сәйкессіздіктері». Қазақстан Республикасы Заң шығару Институтының Жаршысы ғылыми-құқықтық журнал № 1 (25) 2012

4. *Дәулетханова Ә.* «Қазақша заң тіліндегі келеңсіздіктер (ҚР азаматтық кодексі мысалында)». Егемен Қазақстан газеті. 25.11.2012 ж. №293 (193231).

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема разработки законопроекта о государственном языке в Республике Казахстан. Необходимость объясняется сложной языковой ситуацией в республике, которая требует принятия реальных мер по повышению и укреплению статуса государственного языка и решению проблем перевода законов на казахский язык.

Annotation

This article addresses the problem of the development of the bill on the state language of the Republic of Kazakhstan . It needs to explain the complex linguistic situation in the republic , which requires the adoption of real measures to improve and strengthen the status of state language and solution of problems of translation of laws into the Kazakh language.

УДК 349

Геращенко О.А., Шаймерденова А.А.

Евразийский технологический университет

НОВЕЛЛА В КАЗАХСТАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ – ПАРТИСИПАТИВНАЯ ПРОДЕДУРА

Аннотация

Данная статья посвящена введению нового способа примирительной процедуры для сторон с участием адвокатов в Казахстане. Актуальность темы заключается в том что, при заключении партисипативного соглашения дало сторонам достижение варианта разрешения спора, устраивающего обе стороны процедуры, оперативное разрешение спора; снижение материальных издержек сторон и снижение уровня конфликтности сторон, формирование и сохранение стабильных отношений между сторонами, вследствие устранения спорных моментов, что в свою очередь формирует правовую культуру у населения, способствующую укреплению деловой репутации на международном уровне и снижение нагрузки в судебной системе.

Ключевые слова: партисипативная процедура, разрешение споров.

Введение

В настоящее время практически все споры подлежат рассмотрению судами Республики Казахстан. При этом, тенденция по увеличению обращений физических лиц и организаций в суд для разрешения, возникающих спорных ситуации постоянно возрастает.

Партисипативная процедура так же является и большим достижением адвокатуры. Сферой применения данной процедуры являются гражданско-правовые споры, возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и юридических лиц. В гражданском процессе партисипативная процедура - это переговорной процесс урегулирования спора с обязательным участием адвокатов, без участия судьи. Партисипативная процедура может быть проведена на основании письменного соглашения каждой из сторон, которую заключают с адвокатом в целях оказания квалифицированной юридической помощи.

Вступивший в законную силу 01 января 2016 года Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК принят и разработан

во исполнении 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Н.Назарбаева, в целях совершенствования и упрощения судопроизводства.

Партисипативная процедура означает вовлечение в управление, в принятии решения и анализе проблем активного участия адвокатов, в решении вопросов, проблем и споров [1].

Большим достижением адвокатуры в Казахстане является возможность проведения примирительных процедур адвокатами. В связи с принятием нового Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан вводится новый способ примирения для сторон с участием адвокатов – партисипативная процедура.

Термин «participative», (фр., прилагательное) переводится с французского языка, как «участвующий, могущий участвовать». «Партисипативный» означает вовлечение в управление, то есть непосредственное участие в принятии решения, в анализе проблем.

Партисипативная процедура состоит из трех этапов (или уровней):

Первый этап – это выдвижение предложений сторонами по иску (спор, проблема), при этом, предложения могут выдвигаться как индивидуально каждой стороной, так и в групповом совместном обсуждении.

Второй этап – это разработка альтернатив сторонами, как выход из сложившейся ситуации (спор, иск, проблема), при этом отличие разработки от выдвижения заключается в конкретных деталях каждого варианта, включая плюсы и минусы для каждой стороны, возможность исполнения тех или иных условий, то есть своеобразный тест на реальность.

Третий этап — это выбор альтернативы сторонами из всех предложенных вариантов. В случае успешного проведения завершается заключением письменного соглашения, где указан выбранный сторонами вариант.

Глава государства Республики Казахстан в Плане Нации «100 конкретных шагов» четко обозначил приоритетные направления развития судебной системы – обеспечения верховенства права. В их числе — гражданское процессуальное законодательство, которое должно быть нацелено не только на дальнейшее развитие экономических отношений, притока иностранных инвестиций, широкого развития информационных технологий, но и должно предусматривать удобный и быстрый порядок рассмотрения гражданских дел.

Поэтому введение такого абсолютно нового института, как партисипативная процедура позволит гражданам быстро разрешать конфликты, формируя и сохраняя при этом стабильные отношения сторон.

Данные принципы личного активного участия и многовариантности (пространства вариантов) лежат в основе таких альтернативных процедур урегулирования споров как: переговоры по Гарвардской системе, процедур медиации, примирения, целью которых является поиск взаимоприемлемого варианта решения спора (проблемы) собственными усилиями сторон.

Сферой применения партисипативной процедуры являются гражданско-правовые споры, возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, за исключением публично-правовых споров, если иное не установлено законами [2].

Партисипативная процедура не применяется к выше указанным спорам, в случае, если такие споры затрагивают или могут затронуть интересы третьих лиц, не участвующих в партисипативной процедуре, и лиц, признанных судом недееспособными либо ограниченно дееспособными.

В гражданском процессе партисипативная процедура — это переговорный процесс урегулирования спора между сторонами с обязательным участием их адвокатов, без участия судьи, в целях достижения ими взаимоприемлемого решения и реализуемого по добровольному согласию сторон.

Сторонами партисипативной процедуры могут быть как физические, так и юридические лица.

Основанием для проведения партисипативной процедуры является договор поручения сторон (как письменное соглашение каждой из сторон), заключаемый с адвокатом в целях оказания квалифицированной юридической помощи, в том числе, урегулирования спора в рамках примирительных процедур, предусмотренных гражданско-процессуальным законодательством. Участниками партисипативной процедуры являются стороны по делу и их адвокаты. Кроме этого, стороны могут ходатайствовать об урегулировании спора в партисипативной процедуре до ухода судьи в совещательную комнату первой, апелляционной и кассационной инстанциях.

Положительным результатом проведения данного вида примирения будет являться письменное соглашение об урегулировании спора в рамках партисипативной процедуры, достигнутое сторонами в результате переговоров с участием адвокатов сторон, без участия судьи. В случае заключения письменного соглашения, оно будет утверждаться определением суда, то есть судебным актом, который будет вынесен судьей после завершения процедуры между сторонами с участием их адвокатов.

Целями партисипативной процедуры являются:

- достижение варианта разрешения (урегулирования) спора, устраивающего обе стороны процедуры;
- оперативное разрешение спора (не более 10 рабочих дней);
- снижение материальных издержек сторон;
- снижение уровня конфликтности сторон, формирование и сохранение стабильных отношений между сторонами вследствие устранения спорных моментов;
- формирование правовой культуры у населения, способствующей укреплению деловой репутации на международном уровне;
- снижение нагрузки на судебную систему.

Партисипативная процедура проводится на основе принципов:

1) добровольности участия сторон;

2) равноправия сторон в переговорах;

4) недопустимости вмешательства в партисипативную процедуру;

5) законности действий адвоката, с участием которых проводятся переговоры в рамках партисипативной процедуры, действующего в интересах своего доверителя.

Условием участия в партисипативной процедуре является взаимное добровольное волеизъявление сторон, выраженное в договоре поручения с адвокатом, а также в письменном заявлении стороны в адрес суда, в производстве которого находится на рассмотрении спор. Стороны партисипативной процедуры вправе отказаться от переговоров на любой ее стадии, уведомив об этом суд в письменной форме. В ходе партисипативной процедуры стороны вправе по своему усмотрению распоряжаться своими материальными и процессуальными правами, увеличить или уменьшить размер требований или отказаться от спора, за исключением изменения предмета и основания исковых требований, заявленных в суде. Стороны свободны в выборе вопросов для обсуждения вариантов взаимоприемлемого соглашения [3].

Стороны партисипативной процедуры пользуются равными правами при выборе адвокатов, своей позиции в ней, способах и средствах ее отстаивания, при получении информации, в оценке приемлемости условий соглашения об урегулировании спора и при этом, несут равные обязанности.

Адвокат самостоятелен в выборе средств и методов переговоров, допустимость которых определяется Законом Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности» от 5 декабря 1997 года № 195-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.) [4], Кодексом этики адвокатов (Утвержден второй Республиканской конференцией

делегатов коллегий адвокатов 26 сентября 2014 года) [5]. Адвокат должен проводить переговоры в рамках партисипативной процедуры в интересах своего доверителя. При наличии обстоятельств, препятствующих адвокату в проведении переговоров, он должен уведомить об этом своего доверителя. Не допускается вмешательство в деятельность адвоката при проведении переговоров в рамках партисипативной процедуры.

Проведение партисипативной процедуры осуществляется по взаимному согласию сторон. Переговоры в партисипативный процедуре с участием адвокатов при урегулировании споров, возникающих из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, могут быть применены как до обращения в суд, так и после начала судебного разбирательства. Предложение стороне обратиться к партисипативной процедуре может быть сделано по просьбе другой стороны, судом или адвокатом. Проведение партисипативной процедуры в рамках гражданского судопроизводства начинается со дня когда, одна из сторон заявила об этом в суде либо судом было предложено провести переговоры в рамках данной процедуры в разумные сроки в рамках действующего гражданско-процессуального законодательства Республики Казахстан.

Если одна из сторон направила в письменной форме предложение о проведении партисипативной процедуры и в течение указанного в предложении разумного срока не получила согласие другой стороны на проведение переговоров, такое предложение считается отклоненным.

Для проведения партисипативных переговоров стороны выбирают одного или нескольких адвокатов. Коллегии адвокатов могут рекомендовать кандидатуру адвоката (адвокатов), если стороны направили в указанную организацию соответствующее обращение.

Сроки проведения партисипативной процедуры определяются взаимным согласием сторон с учетом требований сроков рассмотрения гражданских дел в рамках гражданского судопроизводства.

При проведении партисипативной процедуры адвокаты обязаны: в ходе партисипативной процедуры проводить встречи как со всеми сторонами одновременно, так и с каждой из сторон в отдельности и предоставлять им устные и письменные рекомендации и доказательства по урегулированию спора; при проведении переговоров в рамках партисипативной процедуры действовать только с согласия своего доверителя, как стороны в споре; до начала партисипативной процедуры разъяснить доверителю её цели, правовые последствия заключения мирового соглашения, а также их права и обязанности. Адвокаты при ведении переговоров обязаны соблюдать Кодекс профессиональной этики адвокатов.

Стороны в переговорах в рамках партисипативной процедуры вправе:

1) добровольно выбирать адвокатов для участия в ней по своему усмотрению;

2) отказаться от адвоката, участвующего в процедуре;

3) в любой момент переговоров партисипативной процедуры отказаться от участия в ней;

4) участвовать в проведении партисипативной процедуры лично или через представителей, полномочия которых основаны на доверенности, оформленной в установленном законом порядке;

5) при неисполнении или ненадлежащем исполнении соглашения об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры обратиться в суд, в производстве которого находилось дело, в связи с которым осуществлялась партисипативная процедура, с заявлением о принудительном исполнении в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

Стороны партисипативной процедуры будут обязаны исполнять соглашение об урегулировании спора в порядке и в сроки, предусмотренные этим соглашением, так как оно будет утверждено судом.

Стороны могут по своему усмотрению договориться о месте проведения партисипативной процедуры, самостоятельно определяют дату и время проведения партисипативной процедуры, по своему усмотрению договариваются о языке или языках, которые будут использоваться в ходе проведения партисипативной процедуры. В случае заключения мирового соглашения между сторонами, оно должно быть составлено на языке, на котором ведется гражданское судопроизводство.

Если партисипативная процедура с участием адвокатов осуществляется вне рамок гражданского процесса, стороны и их адвокаты устанавливают время завершения переговоров по договоренности сторон спора.

Расходы, связанные с проведением партисипативных процедур, включают:

1) вознаграждение (гонорар) адвоката;

2) расходы, понесенные адвокатом в связи с проведением партисипативной процедуры, в том числе расходы на оплату проезда к месту рассмотрения проведения переговоров по урегулированию спора, проживание и питание;

3) расходы на оплату заключений специалистов, экспертов, оценщиков, то есть понесенные стороной в целях сбора информации для партисипативных переговоров.

Адвокаты проводят партисипативную процедуру как на платной, так и на бесплатной основе. В случае, если сторона в переговорах имеет право на оказание юридической помощи за счет средств гарантированной государством юридической помощи, адвокат обязан оформить надлежащим образом соответствующие документы в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности» для последующего возмещения расходов из соответствующего бюджета.

Размер вознаграждения адвокатов определяется по договору со стороной до начала партисипативной процедуры.

При прекращении партисипативной процедуры, проводимой в рамках гражданского судопроизводства, стороны обязаны незамедлительно направить суду, в производстве которого находится гражданское дело:

1) в случае урегулирования спора – подписанное соглашение об урегулировании спора (в день подписания);

2) в иных случаях — письменное заявление о назначении дня рассмотрения дела по существу в связи с невозможностью заключения соглашения об урегулировании спора (в день, когда стороны отказались от дальнейшего проведения партисипативной процедуры).

Переговоры в партисипативной процедуре прекращаются в случаях:

1) подписания сторонами соглашения об урегулировании спора — со дня подписания такого соглашения;

2) установления адвокатом обстоятельств, исключающих возможность разрешения спора путем переговоров в партисипативной процедуре;

3) письменного отказа сторон от партисипативной процедуры в связи с невозможностью разрешения спора путем переговоров — со дня обращения в суд с заявлением о назначении к слушанию дела по существу;

4) письменного отказа одной из сторон от продолжения партисипативной процедуры — со дня направления адвокатом стороны письменного отказа другой стороне;

5) истечения срока проведения партисипативной процедуры.

Соглашение об урегулировании спора, достигнутое сторонами переговоров в рамках партисипативной процедуры, заключается в письменной форме, подписывается сторонами и утверждается судом в рамках гражданского судопроизводства. Соглашение должно содержать данные о сторонах партисипативной процедуры, предмете спора, адвокате

(адвокатах), участвовавших в переговорах, а также согласованные сторонами условия соглашения, способы и сроки их исполнения и последствия их неисполнения или ненадлежащего исполнения. Соглашение об урегулировании спора подлежит исполнению сторонами партисипативной процедуры добровольно в порядке и сроки, предусмотренные этим соглашением.

В случае, если соглашение, заключенное в рамках партисипативной процедуры, утверждено судом, то оно будет подлежать принудительному исполнению по заявлению заинтересованной стороны, направленному в суд в порядке, предусмотренном Гражданско-процессуальным кодексом Республики Казахстан [6].

Соглашение об урегулировании спора в рамках партисипативной процедуры, заключенное до рассмотрения гражданского дела в суде, представляет собой сделку, направленную на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей сторон. В случае неисполнения или ненадлежащего исполнения такого соглашения сторона партисипативных переговоров, нарушившая соглашение, несет ответственность в порядке, предусмотренном законами Республики Казахстан.

Соглашение об урегулировании спора, достигнутое сторонами при проведении партисипативной процедуры в ходе гражданского процесса, незамедлительно направляется судье, в производстве которого находится гражданское дело. Соглашение об урегулировании спора в порядке гражданского судопроизводства, которое было достигнуто сторонами в рамках партисипативной процедуры, вступает в силу в день вступления в законную силу определения суда, которым оно утверждено. Соглашение об урегулировании спора, которое было достигнуто сторонами в рамках партисипативной процедуры вне суда, вступает в силу в день его подписания сторонами.

Преимуществом данного альтернативного вида урегулирования спора перед другими в том, что адвокаты оказывают квалифицированную юридическую помощь сторонам, как в поисках приемлемого варианта, так и в плане соблюдения законности непосредственно при составлении самого текста соглашения об урегулировании. *Если в процедуре медиации соглашение может быть не утверждено судом по причине того, что текст и его содержание не соответствует действующему законодательству, то в партисипативной процедуре адвокаты обязаны будут учитывать все правовые последствия для своего доверителя, что значительно облегчит его исполнение в дальнейшем, сделает более доступным правосудие для граждан, снизит недовольство среди граждан по поводу судебных тяжб, а также разгрузит работу судов.*

По всему Казахстану активно рассматриваются дела в порядке партисипативной процедуры. Это новшество дает множество плюсов, к примеру, одной из новелл гражданско-процессуального кодекса Республики Казахстан является возврат государственной пошлины в случае примирения. Основной задачей партисипативной процедуры является примирение сторон, без участия суда, до вынесения решения.

Например, Специализированным межрайонным экономическим судом Северо-Казахстанской области в порядке партисипативной процедуры (примирение и урегулирование спора между сторонами и адвокатами) рассмотрено гражданское дело по иску ТОО «Северо-Казахстанская сельскохозяйственная опытная станция» к ТОО «Астраханское» о взыскании долга.

В исковом заявлении истец просил взыскать с ответчика задолженность по основному долгу в сумме 3 000 000 тенге, неустойку в размере 2 730 000 тенге и расходы по оплате госпошлины.

В ходе судебного заседания стороны изъявили желание урегулировать спор в порядке партисипативной процедуры.

Соответствующая законодательная норма заложена в Гражданском процессуальном кодексе Республики Казахстан. Это нововведение значительно упрощает решение споров, в том числе в части оперативности.

По условиям соглашения ТОО «Астраханское» обязалось до 1 ноября 2016 года оплатить сумму основного долга в размере 3 000 000 тенге. В свою очередь ТОО «Северо-Казахстанская сельскохозяйственная опытная станция» отказалась от требований о взыскании неустойки с ТОО «Астраханское».

Также истцу возвращена уплаченная государственная пошлина в размере 171 900 тенге, которая подлежит возврату в случае окончания дела соглашением об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры. Производство по делу прекращено [7].

Таким образом, введение такого абсолютно нового института, как партисипативная процедура позволит гражданам быстро разрешать конфликты, формируя и сохраняя при этом стабильные отношения сторон.

Значение примирительных процедур, как способа урегулирования гражданско-правовых споров в общественной жизни имеет важное значение. Применение примирительных процедур способствуют упрочению партнерских связей, дают возможность избежать длительного и дорогого судебного процесса, сохраняют конфиденциальность деловой информации.

Хотелось бы отметить, что введение данной процедуры не только снизить затраты участников процесса, но и заметно отразится на работе судов, снизив нагрузку, что в свою очередь положительно скажется на качестве отправления правосудия.

В итоге, стороны, обратившиеся в суд, естественно ожидают разрешения спора, таким образом, что его требования будут удовлетворены. Также будет одна сторона недовольная решением. Если же суд сумеет привести стороны к партисипативной процедуре, то большая возможность вынести решение, которое будет устраивать обе стороны. Суд при этом устанавливает, что заключение соглашения не нарушает чьи-либо права, свободы и интересы, не противоречит закону и утверждает данное соглашение.

На мой взгляд, внедрение нового Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан создает реально работающие и понятные механизмы, позволяющие усилить защиту законных прав и интересов граждан.

Литература

1. Новости пресс-служб (vteme.kz);
2. План нации - 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ Н.Назарбаева;
3. Интернет источники- advokatura.kz;
4. Закон Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности» от 5 декабря 1997 года № 195-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.);
5. Кодекс этики адвокатов (утвержден второй Республиканской конференцией делегатов коллегий адвокатов 26 сентября 2014 года);
6. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК (водится в действие с 1 января 2016 года);
7. Интернет источники- sud.gov.kz

Аңдатпа

Тараптардың өзара келісімі бойынша, партисипативтік рәсімді өткізу жүзеге асырылады. Келіссөздер партисипативтік рәсіміне қатысатын адвокаттардың дауларды реттеу кезінде туындайтын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық

қатынастарының қатысуымен жеке және заңды тұлғалардың қолданылуы мүмкін ретінде сотқа жүгінгене дейін де, сот талқылауы басталғаннан кейін де. Басқа тараптың өтініші бойынша, сотқа немесе адвокатқа жүгіну туралы ұсыныстық тарапқа партисипативтік рәсім жасалуы мүмкін. Партисипативтік рәсімді өткізу азаматтық сот ісін жүргізу шеңберіндегі күннен басталады, деп мәлімдеді тараптардың бірі.

Annotation

Conducting participatory procedures is carried out by mutual consent of the parties. Negotiations in a participative procedure with the participation of advocates in the settlement of disputes arising from civil, labour, family and other legal relations with participation physical and (or) legal entities, can be applied in the court and after commencement of the trial. The proposal of the party to apply to the participatory procedure can be done at the request of the other party, by the court or by counsel. Conducting participatory procedures in civil proceedings begins with the day when one of the parties said this in court or by the court was requested to hold the talks in the framework of this procedure within a reasonable time under the applicable civil procedure legislation.

УДК 631.145 (575)

Дузбаев Т.М., Карымсакова Ж.К.

Казахский национальный аграрный университет

РАЗВИТИЕ РЫНКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

Статья посвящается анализу развития интеллектуальной собственности в Казахстане на примере становления франчайзинга. Выявлены основные проблемы в области регулирования франчайзинговых отношений в стране.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, средства индивидуализации, франчайзинг,франчайзер,франчайзи

Введение

В настоящее время на смену индустриальной фазе развития экономики приходит иннова-ционная «экономика знаний», при которой обладание и грамотное управление пользованием интеллектуальной собственностью определяет конкурентоспособность субъектов экономической системы. В условиях информатизации общества и интенсивного формирования рыночных отношений частной собственности, создаваемые в результате интеллектуальной деятельности, знания превращаются в основной предмет инновационной деятельности и основной компонент производительных сил. На протяжении последних двух столетий интеллектуальная собственность стала одним из важнейших факторов общественного производства. С развитием интернета, электронной коммерции, международного сотрудничества и товарообмена в условиях новых технологических реалий во все большем числе стран интеллектуальная собственность «формирует» около 1/6 части их бюджетов, и эта доля продолжает стремительно нарастать [1].

Также в современном мире все большее значение придается экономике знаний, а соответственно и объектам интеллектуальной собственности. Однако, нематериальные активы, а именно идеи, технологии, управленческие решения, объекты интеллектуальной

собственности (исключительное право на результаты интеллектуальной деятельности), деловая репутация организации не имеют адекватных форм их стоимости, экономических и социальных критериев и юридических нормативов.

Термин «интеллектуальная собственность» вошел в научный оборот и законодательство Республики Казахстан в начале 90-х годов. Интеллектуальной собственностью, в соответствии со статьей 125 ГК Республики Казахстан, признается исключительное право гражданина или юридического лица на результаты интеллектуальной творческой деятельности и приравненные к ним средства индивидуализа-ции юридического лица, продукции физического или юридического лица, выполняемых ими работ или услуг (фирменное наименование, товарный знак, знак обслуживания и т.п.) [2].

Понятие «интеллектуальная собственность» имеет три значения:

- во-первых, это совокупность отношений между людьми по поводу нематериальных благ, являющихся результатами интеллектуальной деятельности или производными от них;

-во-вторых, это собирательное понятие, относящееся к результатам интеллектуальной дея-тельности человека (объекты интеллектуальной собственности);

- в-третьих, в широком смысле (которое имел ввиду законодатель в Гражданском кодексе РК) -это объекты и права на них [3].

Иными словами, интеллектуальная собственность делится на два типа: первый - это произведения искусства, творческие и научные разработки, ноу-хау, второй тип включает в себя то, чем компания или лицо может отличаться от остальных: товарные знаки, логотип, слоган и пр.

Любой объект интеллектуальной собственности (товарный знак, изобретение, технологии) может приносить стабильную прибыль в случае профессионального подхода к данному вопросу путем передачи прав за вознаграждение.

Существует четыре способа передачи прав на объект интеллектуальной собственности:

1. лицензионный договор;
2. договор уступки;
3. договор франчайзинга;
4. авторский договор.

Поскольку в структуре взаимоотношений франчайзинга интеллектуальная собственность играет одну из главных ролей, и эта тема вызывает наибольшее количество вопросов, мы остановимся на ней чуть подробнее.

Франчайзинг – интегрированная форма ведения бизнеса. Именно франчайзинг сделал малый бизнес крупнейшим источником доходов. Термин франчайзинг происходит из французского слова «franchise», что означает «освобождать от выплат», «давать привилегии».

Франчайзинг может существовать в различных формах в зависимости от вариантов взаимоотношений между франчайзером и франчайзи, а также распределения их взаимных прав и обязанностей. Различают три основных вида франчайзинга: производственный, товарный, деловой.

При производственном франчайзинге фирма, владеющая технологией изготовления определенного продукта, продает местным или региональным заводам сырье для ее изготовления. Он наиболее широко представлен в производстве безалкогольных напитков.

Товарный франчайзинг называют «франчайзинг продукта «торгового имени». Он представлен в сфере торговли на продажу готового товара, где франчайзером обычно является производитель, продающий готовый продукт или полуфабрикат дилеру – франчайзи.

Деловой франчайзинг называют «франчайзинг «бизнес – формата», при котором франчайзор продает лицензию частным лицам или другим компаниям на право открытия магазина, киоска или целых групп магазинов для продажи набора продуктов и услуг под именем франчайзора.

По существу, в рамках соглашений по франчайзингу передаются права на:

1.Информацию (включая также опыт работы в определенной области); и

2.Средства индивидуализации товаров и услуг и участников гражданского оборота.

Исходя из анализа положений Гражданского кодекса и Закона о франчайзинге, обязательной является передача права использования фирменного наименования и ноу-хау, передача всех иных объектов интеллектуальной собственности (права пользования товарным знаком, патентом и пр.) факультативна.

За последние 10 лет в Республике Казахстан количество франчайзинговых систем выросло в 2,8 раза и составило около 150. Начиная с 2002 года, в стране действует Закон о франчайзинге и более 1000 франчайзинговых точек.

Среднегодовой оборот франчайзинга в стране составляет около 500 миллионов долларов США, то есть вырос более чем в три раза. Увеличилось число рабочих мест, созданных франчайзинговыми компаниями. Казахстан является лидером сектора франчайзинга в Центральной Азии [4].

Казахстанский франчайзинг начался с появлением завода «CocaCola» в 1994 году, который был построен и открыт по сублицензии турецкого лицензиара одноименной торговой марки. Продукция знаменитого производителя напитков стала доступна не только в форме банального импорта, но и в виде национального продукта, в создании которого участвует и местный персонал. Одновременно появляется первый в Казахстане и Центральной Азии пятизвездочный отель международного класса «Рахат Палас», который впоследствии стал частью международной сети отелей франчайзингового бренда «HayattRegency». А с середины 90-х годов прошлого столетия многие фирменные магазины - бутики модной одежды международных производителей были открыты в стране по системе франчайзинга. Например, фирменный магазин «Adidas». Отдельные элементы франчайзинга также присутствовали в схеме сбыта продукции компании «Сеймар». Его торговые точки в виде ларьков и автолавок были оформлены по единому фирменному дизайну (с обязательным визуальным присутствием логотипа и торговой марки компании). Арендаторами торговых точек выступали независимые предприниматели, которые выступали как дилеры, так и франчайзи головной компании. В этот период открывает свои двери гостиница «Анкара» (в настоящее время она - франчайзи известной гостиничной сети «InterContinental»). В г. Алматы открывается по лицензии первая точка международной сети кафе – мороженое «Баскин Роббинс» и ряд других[5].

В Республике Казахстан наиболее представлен дистрибьютивный (торговый) франчайзинг, тогда как в странах Западной Европы доля делового «бизнес – формата» намного выше. Еще одна особенность рынка франчайзинга в РК – сублицензионность. Международные франчайзеры предпочитают работать через свои (российские или турецкие) мастер – франчайзи (субфранчайзеры), а казахстанские компании, в свою очередь, выступают в качестве субфранчайзи (сублицензиаты). Очень мало прямых классических отношений: франчайзер – франчизы. Международные франчайзеры не торопятся работать напрямую с Казахстаном. Причин такого положения очень много: единая языковая ментальность местных потребителей с российскими (не требует адаптации), недостаточная плотность населения и рынка сбыта, пассивность местных предпринимателей на международном рынке франчайзинга, очень мало случаев внутристрановой миграции франчайзинга. Нет связи между крупным бизнесом и малым предпринимательством. Крупные компании предпочитают не франчайзинговую, а

филиальную форму регионального развития. В Республике Казахстан пока очень мало примеров взаимодействия крупных компаний и субъектов малого предпринимательства. Хотя в мире очень распространен как корпоративный, так и государственный франчайзинг.

Основными проблемами развития франчайзинга в стране являются:

- отсутствие государственных льгот и преференций франчайзинговому сектору;
- недостаточная защита интеллектуальной собственности;
- непрозрачность отечественного предпринимательства;
-слабая информированность о франчайзинге, как о выгодной форме предпринимательской деятельности;
- ограниченность доступа предпринимателей к так называемым «длинным деньгам»;
- гиперинфляционный рост цен на недвижимость, что является существенным барьером для развития франчайзинга в целом;
- неразвитость фондового рынка не дает возможности использования его как источника инвестирования.

В настоящее время развитию франчайзинга в Республике Казахстан оказывают содействие следующие институты:

- Национальный Институт Интеллектуальной собственности (Казапатент). Его миссия – регулирование сектора оборота товарных знаков и регистрация франчайзинговых договоров;
- Центрально – Азиатское агентство по развитию франчайзинга (CAFLA). Основная миссия – бесплатные консультации предпринимателей по вопросам франчайзинга и лицензирования;
- Независимая ассоциация предпринимателей (НАП). Основные его направления: развитие франчайзинга в Казахстане, организация выставок в регионе, проведение семинаров;
- АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» - осуществляет реализацию Программ обусловленного размещения средств в банках второго уровня для последующего кредитования субъектов малого и среднего бизнеса. Фонд «Даму» расширяет доступ субъектов малого и среднего бизнеса к льготным кредитным ресурсам на покупку франшизы.

Литература

1 *Тагайбекова Н.П.* Проблемы развития интеллектуальной собственности в моделях открытых инноваций. - Вестник КазНУ, 2014

2 Электронный ресурс Zakon.kz. Режим доступа: zakon.kz/static/grazhdanskiy_ kodex.html

3 *Турсынбаева А.А.* Проблемы развития франчайзинга в Республике Казахстан/ Всборнике научных трудов Международной научно – практической конференции «Проблемыи тенденции развития инновационной экономики: международный опыт и российскаяпрактика», Уфа: УГНТУ, 2013, том 1

4 Кластер как эффективный инструмент социально – экономического развития. – Режим доступа. – URL: www.center – nno.ru

5 *Турсынбаева А.А.* Интеграционные процессы в развитии малого бизнеса/ Всборнике научных трудов Международной научно – практической конференции«Научно-технический прогресс: актуальные и пргрессивные направления будущего». - 2015. –Том.I. - С. 123-125

Дузбаев Т.М., Карымсакова Ж.К.

ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІГІ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ

Аңдатпа

Мақала франшиза қалыптастыру мысалынпайдаланып, Қазақстандағы зияткерлік меншіктің дамуын талдауға арналған. Мемлекеттің франшиза қарым-қатынастарын реттеу саласындағы негізгі проблемалар табылды.

Кілт сөздер: зияткерлік меншік, даралау құралы, франчайзинг, франшиза, франчайзи

Duzbaev T.M., Karymsakova Zh.K.

THE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF INTELLECTUAL PROPERTY

Annotation

Article is devoted to the analysis of development of intellectual property in Kazakhstan on the example of franchising formation. The main problems in the fieldoffranchisingrelations regulation on the country are revealed.

Keywords: intellectual property, means of individualization, franchising, franchiser, franchisee.

ӘОЖ 316.75

Елибай Е., Рысбекова Г.Е.

Еуразия технологиялық университеті

ЖАСТАРДЫҢ ДІНИ СЕКТАЛАРҒА ТАРТЫЛУЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Қазіргі таңда қоғамның тұрмыс-салты мен дүниетанымының жүйесі ретіндегі діннің рөлі айтарлықтай өсті. Діннің қоғамдық қатынастарға, қоғам санасының діни компонентін қалыптастыруға ықпал ету спектрі күшейіп, кеңейе түсуде. Халықтың әртүрлі топтар өкілдерінің рухани, соның ішінде діни өмір салтына деген қызығушылығы артуда. 2011 жылы Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы өз күшіне енді, онда біз алғаш рет ханафи бағытындағы исламның және православтық христиандықтың халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндегі тарихи рөлін атап өттік.

Кілт сөздер. Дін, экстремизм, терроризм, ағым, мұсылман, радикалды, идеология, жастар, қоғам.

Кіріспе

Экстремизмге қарсы күрестің бірден – бір жолы – олар туралы өз уақытында шынайы мәлімет беру. Бұл жерде әрине күнделікті ақпарат құралдарының рөлі өте жоғары . Әйтсе де, жас өспірім балалар үшін ақпарат құралдарының беретін мәліметі де жеткілікті емес, Секталардың, экстремистік топтардың қаупі туралы жастарды көбірек хабардар етіп отыру қажет. Ол үшін барлық мектептерде «Дінтану» сабағымен қоса мамандар қауіпсіздік сабақтарын өткізіп, онда экстремистік топтарды, тоталитарлық секталарды

қалай білуге болатынын түсіндіріп, олардан қалай сақтану жолын көрсетіп отырулары керек. Сондықтан да, қазіргі таңда мұндай теріс пиғылды ұйымдарға алданып қалмау үшін терроризм мен экстремизмнің жолын кесуде үгіт-насихат жұмыстары аса қажет. Әсіресе, жастар арасында түсіндіру жұмыстарын жандандыру керек.

Зерттеудің жалпы сипаттамасы

Қазіргі таңда қоғамның тұрмыс-салты мен дүниетанымының жүйесі ретіндегі діннің рөлі айтарлықтай өсті. Діннің қоғамдық қатынастарға, қоғам санасының діни компонентін қалыптастыруға ықпал ету спектрі күшейіп, кеңейе түсуде. Халықтың әртүрлі топтар өкілдерінің рухани, соның ішінде діни өмір салтына деген қызығушылығы артуда. 2011 жылы Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы өз күшіне енді, онда біз алғаш рет ханафи бағытындағы исламның және православтық христиандықтың халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндегі тарихи рөлін атап өттік.

Діни бірлестіктерді қайта тіркеудің нәтижесінде өткен жылы еліміздегі конфессиялардың нақты саны белгіленді. Сонымен, қайта тіркеу қорытындысы бойынша республикамызда қазіргі кезде 17 конфессия өкілдерінен құралған 3088 діни бірлестік жұмыс істейді, олар қолданыстағы Заңның талаптарына сәйкес құқықтық рәсімделуден өтті. 3088 діни бірлестіктің басым көпшілігін мұсылмандық бірлестіктер (2229) құрайды, бұл халқымыздың тарихи дамуымен байланысты заңды құбылыс. Республикамызда 3226 ғибадат үйлері жұмыс істейді, олардың 70 %-ы (2269) – мешіттер. Елімізде әртүрлі діндер мен конфессия өкілдерінің бейбіт қатар өмір сүруі және өзара тиімді іс-әрекет етуі үшін қолайлы жағдайлар жасалған. Мұсылмандар, христиандар және басқа діни сенім өкілдері біздің көпконфессиялы және көпұлтты ортақ үйімізде қоян-қолтық араласа өмір сүріп жатыр. Қазақстандағы конфессияаралық қатынастар әлемдегі көптеген елдер үшін үлгі болып отыр. Жалпы, дін қоғам мен мемлекет дамуының қажетті және сөзсіз жағымды факторына айнала бастады.

Дей тұрғанмен, құрметті конференцияға қатысушылар, дінмен байланыстының бәрі бірдей оң сипатқа ие бола бермейді. Сондықтан біз діннің жағымды жақтарын айтып қана қоймай, әрбір жағдай мен үдеріске әділ көзбен, шыншылдықпен қарап, тиісті бағасын беруіміз керек. Өкінішке орай, дін рөлінің арта түсуі барысында халықтың діни өмірінің кейбір келеңсіз көріністері ашыла бастағанын айта кеткім келеді. Аталмыш мәселені зерделеу көрсетіп отырғандай, елімізде қалыптасқан қағидаларға мойынсұнбайтын азаматтар да жоқ емес; кейбір дінге сенушілердің қоғам алдындағы конституциялық, азаматтық борышын атқарудан бас тарту оқиғалары көрініс алуда. Бәрімізге белгілі, Конституцияға сәйкес азаматтар тарихи және мәдени мұралардың сақталуына, балаларға қамқорлық жасауға міндетті. Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың етене құқығы әрі міндеті болып табылады. Бұл ретте кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар да еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндетті. Біздің елімізде орта білім алу міндетті болып саналады. Азаматтардың денсаулығы тек медициналық мекемелер арқылы ғана емес, сонымен қатар азаматтардың өз тарапынан қамтамасыз етілуі қажет. Қазақстан Республикасын қорғау әрбір азаматтың қасиетті парызы және міндеті болып табылады. Бүгінде жекелеген діни конфессиялардың кейбір өкілдері ойдан шығарылған діни шектеулердің салдарынан қоғамдық тұрмыстың осы бір маңызды компоненттерін жиі елемей жүргендіктен, осы аспектіге жіті назар аудару маңызды болып отыр. Жекелеген субъектілердің дінді саясиландыруға талпынып жүргені де жасырын емес. Бұған Конституция және елдегі заңнама арқылы тыйым салынғанын ерекше атап өтеміз. Елімізге айқын немесе жасырын теріс пиғылды ниеті бар жат діни идеологияның енгені байқалуда. Осының салдарынан дінге сенуші тұрғындардың кейбір бөлігінің қоғамдық қатынастардың қалыптасқан жүйесін қабылдаудан үзілді-кесілді бас

тартып, өктемдік мен радикализмнің шектен шыққан түріне бой алдыруы аса қауіпті болып отыр.

Мақаланың өзектілігі

Діни экстремизм мен терроризм радикализмнің кең тараған түрлері болып табылады. Өкінішке орай, құқық қорғау органдары атап көрсетіп отырғандай, мұндай қылмыс түрлері де елімізде етек алуда. Осы жағдайлар көрсетіп отырғандай, түрлі қағидалармен және нұсқаулармен қоса берілген діни идея, басқаша айтқанда, «дініңді ұстай алсаң – қасиетіңе, ұстай алмасаң – қасіретіңе» айналдыратын емшінің өткір пышағы іспеттес.

Мақаланың мақсаты

Қазіргі таңда Қазақстан аумағындағы діни секталардын алдын алу, келер ұрпаққа жақсы тәлім – тәрбие беру. Мектеп қабырғасында және жоғары оқу орындарында діни экстримизимге байланысты жастарға дұрыс бағыт беру.

Діни секта кең тараған түрлері болып табылады. Өкінішке орай, құқық қорғау органдары атап көрсетіп отырғандай, мұндай қылмыс түрлері де елімізде етек алуда. Осы жағдайлар көрсетіп отырғандай, түрлі қағидалармен және нұсқаулармен қоса берілген діни идея, басқаша айтқанда, «дініңді ұстай алсаң – қасиетіңе, ұстай алмасаң – қасіретіңе» айналдыратын емшінің өткір пышағы іспеттес.

Экстремизм мен терроризм идеологтары дінді пайдаланып, діни риториканың ерекше әдістерін қолдана отырып, халықтың белгілі бір топтарының ой-санасына теріс ықпал ете білді. Көп жағдайда әлеуметтік белсенділігімен ерекшеленетін, идеологиялық ықпалға тез түсетін қоғамның ерекше тобы саналатын жастар теріс пиғылды діни насихаттық қызмет үшін ыңғайлы нысанаға айналды. Жас ерекшеліктеріне қарай ізденгіш және білуге құмар болып келетін жастар қылмыс әлемінің, соның ішінде шетелдік және халықаралық субъектілердің тарапынан айлакерлікпен жасалған идеологиялық тұзаққа жиі түсетін болды. Бүгінде Қазақстандағы 14 пен 29 жас аралығындағы жастардың үлес салмағы халықтың жалпы санының 27,8%-ын, яғни 4,5 миллионнан астам адамды құрайды. Олардың 700 мыңнан астамы – студенттер. Бұл ретте ауылдық жерлердегі 46%-ды құрайтын жастарға қарағанда 56%-ды құрайтын қала жастарының саны көптеу. Кейбір деректерге сүйенсек, дүниежүзі бойынша жастар халықтың шамамен 18%-ын құрайды, соның ішінде ғаламшардағы жастардың 85%-ы дамушы елдерде тұрады екен. БҰҰ берген деректер бойынша келесі ғасырдың аяғына қарай 30 жасқа дейінгі жастар жер шары тұрғындарының жартысын не одан көбін құрайтын болады деген болжам бар.

Адамдар білім алу, мамандық таңдау және қоғамда әлеуметтену, негізгі араласатын ортасын құру, рухани қағидаттар мен бағдарын қалыптастыру секілді негізгі әлеуметтік және демографиялық өмірлік кезеңдерінен дәл осы жас кезінде өтеді. Әлеуметтік және азаматтық тұрғыдан есею шағында жастар көбіне біз үшін жат ықпалды күштердің алдында әлсіздік танытады. Әсіресе жастар діни экстремизм мен терроризм субъектілері тарапынан жасалған идеологиялық шабуылдардың алдында қорғансыз болып келеді. Жастар әділдік пен жақсылық үшін күресте барлық іс-әрекетке, соның ішінде шектен шығушылыққа да бой ұрады. Мәселен, «Хизб-ут-Тахрир», «Орталық Азиядағы моджахедтер жамағаты», «Жунд әл-Халифат», «Таблиғи жамағат» сынды экстремистік және террористік ұйымдардың негізінен ылғи жастардан құралғаны бізді алаңдатады. «Жунд әл-Халифат» ұйымы тарапынан жасалып жатқан қауіп-қатерлердің алдын алып, радикализмнің әртүрлі көріністеріне ымырасыз жол бермеуге бағытталған біз таңдаған жолдың дұрыстығын әрі уақтылы болғанын айта кеткен жөн. «Таблиғи жамағатқа» қатысты айтар болсақ, ағымдағы жылдың 29 наурызында біз Жамбыл облысының әкімдігімен бірлесіп, конференция өткізген болатынбыз. Бұл жиында осы жамағат туралы және оның теріс пиғылды ықпалы туралы маңызды ой-пікірлер айтылды. Бұл пәкістандық миссионерлік қозғалыстың еліміздің тәуелсіздік жылдарында жекелеген отандастарымызды өз қатарына қосқанын айта кету керек. Аталған ұйым идеологтары

түрлі айла-шарғыны қолдана отырып, адамдарды өз қатарына шақырады және өз ұстанушыларына діни дүниетаным шеңберінен тыс өмірге назар аударуға мүмкіндік бермейді. Олардың қағидаларында исламды ұстанғаны үшін азаматтардың артықшылықтары насихатталады, сондай-ақ «Таблиғи жамағат» ұстанушыларына одан да ықпалдырақ радикалдық топтарға өтуіне жағдайлар жасайды. Жастардың үлкен топтары салафи ағымының басты көзқарастарына негізделген түрлі радикалдық такфиршіл, жихадшыл жамағаттар қатарынан көрініп отыр. Барлық тарихи кезеңдерде жастар қоғамның ең ұтқыр, оқуға, жаңалық енгізуге және реформаларға бейім бөлігі ретінде сипатталғанын бәріміз білеміз. Қазіргі таңда тек білімді, ой-санасы терең, ақыл-ойы дамыған және кәсіби дайындалған жастар ғана сапалық, серпінді және инновациялық дамудың маңызды шарты мен кепілі болатынын, еліміздің болашағын қамтамасыз ете алатынын ешкімге дәлелдеп жатудың қажеті жоқ.

Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев өзінің қара сөздерінде: «Адам баласын заман өсіреді, кімде-кім жаман болса, оған замандастарының бәрі кінәлі» деп ұлағатты сөз айтты. Бұл жағдаят адам, қоғам, мемлекет дамуының маңызды қырларын ашып көрсетеді. Сондықтан, мемлекеттің жастарды тәрбиелеуге, тәні сау және рухани бай жастар ортасын қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға ерекше көңіл бөлуі өте маңызды. Бұған қоса, өскелең ұрпақты тәрбиелеуге қатысы бар азаматтық қоғам институттарының барлығы біздің болашағымыз алдындағы жауапкершілігін түсінуі қажет. Бірінші кезекте бұл, әрине, ата-аналар мен жақын туыстарға қатысты, өйткені, тәрбиелеу ісі адамның дүниеге келген сәтінен бастау алатыны айтпаса да түсінікті. Дүниетаным негізі, адамның ақиқатқа деген көзқарасы балалық, жасөспірімдік және жастық шағында қалыптасады. Қазақ жастары үшін аға буын өкілдері – аталарымыз бен әжелеріміздің, әкелеріміз бен аналарымыздың ғибратты сөздері, мінез-құлқы мен даналығы тәрбиелік жағынан үлкен әсер еткен. Сондықтан отбасылық тәрбие институттарын барынша қолдау қажет. Әрине, жалпы білім беретін, орта арнайы және жоғары оқу орындарындағы, жалпы білім саласындағы тәрбие үдерісі өте маңызды болып табылады. Баршаңызға белгілі, біздің елімізде орта білім алу міндетті болып саналады, ал жоғары білім алуға көп жағдайда мемлекет қолдау көрсетеді. Бұл ретте білім беру жүйесі зайырлы қағидаттардан тұрады және қоғамның жан-жақты және үйлесімді дамыған мүшесін қалыптастыруға бағытталған.

Тәуелсіз еліміздің дамуының бірден бір ерекшелігі – қоғам өміріндегі діннің нығаюы болып табылады. Баршамызға белгілі, соңғы уақыттарда дінге сенушілер саны көбеймесе азайған емес. Соның ішінде халқымыздың жетпіс пайыздан астамы асыл дініміз исламды ұстанады. Қазіргі таңдағы ең маңызды мәселенің бірі – қоғамдағы діннің рөлі, еліміздегі діни ахуал, діни сенім қоғамдық сана мен мәдениетімізде үлкен орынға ие. Сонымен қатар, шын мәнінде діннің рухани қуаты, ғасырлармен шыңдалған адамгершілік қағидалары ел бірлігі мен адамдар татулығының, әсіресе жастардың рухани, моральдық тәрбиесінің қайнар көзі болып табылатындығын айта отырып, мемлекеттік деңгейдегі осы маңызды мәселелерге байланысты мемлекет, қоғамдық бірлестіктер және үкіметтік емес ұйымдар тарапынан жастардың тәрбиесіне кері әсер беретін жат діни ағымдардың мәнін түсіндіру және діни экстремизмнің алдын-алу шаралары туралы іс-шараларды тұрақты түрде ұйымдастыруда.

Әрине, ауыз толтырып айтар шаруа жеткілікті. Десе де, осы салада жетістіктерімізге қоса көлеңкелі жақтарымыз да жоқ емес. Оған себеп еліміздің төрінен орын алған түрлі ағымдардың бой көрсете бастауы. Олардың кейбірі сан ғасырлар бойы санамызға сіңген дәстүрлі дініміздан азғырып, даурығып, құлағымыз бен құлқынымызға жат пікірлерді тықпалап адастыруда. Оны әдетке де айналдырған сыңайлы, ал шындап келгенде, мұның барлығы ел ынтымағына, береке-бірлігімізге зиян екені белгілі. Мұсылмандыққа бет бұрған тұлғалар басқа ұлттарға ұқсауды аңсап, өз ата салт дәстүрлерінен безінуде.

Жүрекпен қабыл болатын имандылық сырт көрінісіне басымдылық беруде. Жастар арасындағы қылмыстың көбейіп өсуіне, дін туралы қате түсінік ықпал етуде. Казіргі таңда, елімізде орын алып жатқан діни экстеремистік келеңсіз жәйттерге байланысты, діни экстремизмге тоқтала өткен жөн. Діни экстремизм дегеніміз бұл басқа діни конфессияның өкілдеріне төзімсіздік көрсету немесе бір конфессия аясында қатаң қарсылық білдіру арқылы байқалады. Діни экстремизм ұғымы кейде заңдылыққа қарама-қайшы келетін, заңсыз іс-әрекет жолына түскен діни адамдардың идеологиясы мен іс-қимылы арқылы да анықталады. Зайырлы қоғамға қарсы шығу үшін немесе қандай да бір конфессия өкілінің басымдық рөлін бекіту мақсатында діни экстремизмнің саяси мақсатта қолданылуы жиі кездеседі. Енді діни экстремизмнің қандай қауіпті жақтары бар деген мәселе төңірегінде ойлансақ. Соңғы жылдары әлемде қауіпсіздік деңгейінің төмендей түскендігі байқалуда. Осы аймақта орналасқан мемлекеттердің көпшілігінде экстремисттер билікке қол жеткізу үшін қарулы қақтығыстарға баруда. Оның салдары біздің елде де білініп отыр.

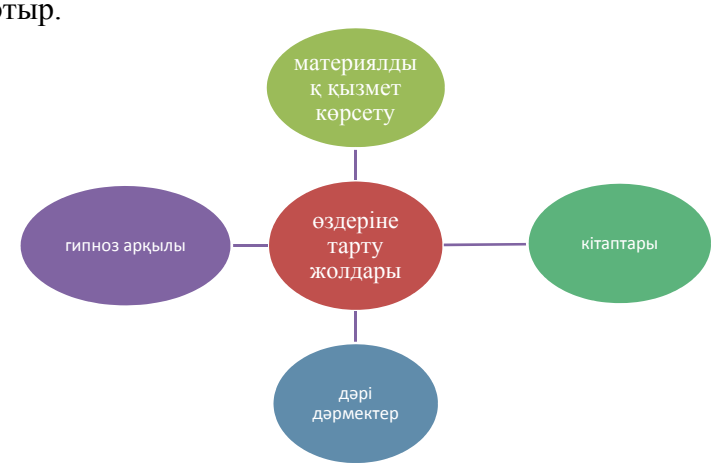

1- Сызбанұсқа. Діни секталар өздеріне тарту жолдары.

Өзіне тарту жолдары:
Материалдық комек көрсетілуі мүмкін;
Кітаптары;
Дәрі дәрмектері;
Гипноз арқылы;
Жиналыс өткізіледі аптасына 5 рет.

Тәуелсіз еліміздің дамуының бірден бір ерекшелігі – қоғам өміріндегі діннің нығаюы болып табылады. Баршамызға белгілі, соңғы уақыттарда дінге сенушілер саны көбеймесе азайған емес. Соның ішінде халқымыздың жетпіс пайыздан астамы асыл дініміз исламды ұстанады. Қазіргі таңдағы ең маңызды мәселенің бірі – қоғамдағы діннің рөлі, еліміздегі діни ахуал, діни сенім қоғамдық сана мен мәдениетімізде үлкен орынға ие. Сонымен қатар, шын мәнінде діннің рухани қуаты, ғасырлармен шыңдалған адамгершілік қағидалары ел бірлігі мен адамдар татулығының, әсіресе жастардың рухани, моральдық тәрбиесінің қайнар көзі болып табылатындығын айта отырып, мемлекеттік деңгейдегі осы маңызды мәселелерге байланысты мемлекет, қоғамдық бірлестіктер және үкіметтік емес ұйымдар тарапынан жастардың тәрбиесіне кері әсер беретін жат діни ағымдардың мәнін түсіндіру және діни экстремизмнің алдын-алу шаралары туралы іс-шараларды тұрақты түрде ұйымдастыруда. Экстремизмнің пайда болу себебі, адамның надандыққа, көрсеқызарлыққа бейімделген көзқарасынан пайда болады . Яғни, тек менің ғана пікірім болуы керек деген сияқты. Бұл ең алғашқы этаптары болып саналады. Экстремизмнің тағы бір көрінісі басқа біреуді көре алмау, түсінбеу немесе түсінгісі келмейтін

адамдардан шығады. Лаңкесшілер дұрыс бағытқа жол көрсететін адамдардың кеңесіне мүлдем құлақ аспайды. Олар өздерін ең таза кіршіксіз деп санап, басқаның барлығын адасушыларға жатқызып, жөн білетін адамдарды мойындамайды. Міне, осының салдарынан әлемде түрлі төңкерістер мен қантөгістер орын алуда. Грек жұрнағымен аяқталатын «экстремизм» деген латынша орталықтан ауытқу, кандай да бір белгіленген шектен тыс кету деген мағына береді. *«Экстремизм»* сөзінің ең жақын синонимі *«радикализм»*. Бұл сөз де жанама түрде мейлі дінде, мінез-құлықта, пікірде болсын, қалыпты, дұрыс деп қабылданған деңгейден ауытқу. Экстремизм жалпы түрде ешбір мөлшерді, тәртіпті мойындамайтын, өзінің шектен шыққан пікірі мен іс-әрекеттері арқылы ерекшеленген адамдарды білдіреді. Саяси ортада пайда болган Экстремизм - саяси Экстремизм, ал діни ортада пайда болган Экстремизм - діни Экстремизм деп аталады. XXI ғасырдың соңғы жылдарында діни жағдайлармен байланысқан Экстремизм қанатын кең жайып келеді. Алайда бұл Экстремизмнің пайда болу сахнасы саяси орта болғандықтан, шын мәнінде діни Экстремизм бола алмайды.

1-сурет. Діни секта адамдарды тарту барысы

Діни экстремизм Ислам құндылықтарын сақтау жолында үндеу тастаған өздерінің пікірлестерін діни принциптерді бұзушылар деген айыптаулармен кінәлайды. Діни - саяси экстремизм болса, әртүрлі діни пікірлерге негізделгеніне қарамай олардың іс- әрекеттері қылмысты істер кодексінің баптарына сәйкес келеді. Яғни, діни - саяси экстремизм – діттеген саяси мақсаттарына қол жеткізу үшін, дінді қалқан ете отырып әрекет етуші, дінге ешқандай қатысы жоқ іс-қимыл. Басқаша атағанда - терроризм (лаңкестік). Мұндай әрекеттер көбіне мемлекеттің құрамын күшпен өзгертуге немесе үкіметті басып алуға бағытталады. Қауіпті жағдайға айналған осындай әрекеттерді іске асыру, көбіне қарулы топтар құрып, өзара өшіктіру әдістерін қолдану аркылы дін және ұлттық қайшылықтарды қоздырумен, сондай-ақ адам құқын жаппай бұзумен катар жүреді. Мұндай шектен шыққан экстремизм әр-түрлі мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне нұқсан келтіріп қана қоймай, дінаралық жағдайдың ушығуына да себепкер болуда. Экстремистер қай діннің атынан белсенділік танытса, бәрінен де көп зиян шегетін сол

дін. Саяси экстремизм тек саяси мүддені ғана көздейді. Олар адамдардың дінге деген құрметі мен сенімін өз мақсаттарына кеңінен пайдалана отырып, дін үшін әрекет етіп жүргендей көрінуге тырысады. Діни-саяси экстремизм әдетте ешқандай ымыраны мойындамай, ортақ келісімнен бас тартады, ешкімді жақтырмайды, тіпті оларды қолдап жүрген дін өкілдерінің пікірі болса да ешқандай саяси пікірлермен санаспайды. Діни экстремизм үшін *«Харам мен халал»* (арам мен адал), *«өзіңе қалағаныңды басқаға да қала»* деген қағидалар болмайды. Олардың басты қаруы қатігездік пен шапқыншылық. Сонымен қатар діни антқамада байлап қойған адамдардың экстремистік қатардан шыға қоюы өте қиын.

Экстремизмнің пайда болуына сараптама жасай келе бұл құбылыстың негізінде адамдардың табиғи мүдделерінің қақтығыстары экономикалық, әлеуметтік, этникалық және конфессиялық қарама – қайшылықтары жатқанын көруге болады.

2- Сурет. Керіағар ағымның емдеу процедурасы.

Бұндай мүдделердің, қарама – қайшылықтардың масштабы әр түрлі болуы мүмкін: жеке индивидтің жеке «Мендік» мүддесінің бүкіл қоғамға қарсы тұруынан бастап, бүкіл мемлекеттік жүйелердің қатал тайталасымен аяқталады. Қандай да бір себептермен мүдделері сақталмай қалған жағдай да тайталас екі жақтың бірі өздерінің саяси, діни, этникалық, тағы басқа мәселелерінің шешімін табу үшін шектен шыққан методтарға көшуі әбден мүмкін.

Экстремизмнің кең және нақтылы өлшемдеріне бағаны берген Ресейлік эксперт М. Краснов. Оның ойынша экстремизмге мынадай идеяларды, бағыттарды, доктриналарды таратуға бағытталған әрекеттерді жатқызуға болады:

• адамдарды таптық, меншіктік, рассалық, ұлттық немесе діндік ерекшеліктеріне байланысты бөлу;

• адам құқығын конституциялық құндылық ретінде жоққа шығару;

• ашық плюрализм мүмкіндігін , идеяларды еркін тарату және айырбастауды жою;

• бір идеологияны мемлекеттік ретінде орнату.

Қорытынды

Экстремизмнің пайда болу себебі әр қоғамда әр түрлі болды және сол қоғамдағы объективтік және субъективтік жағдайға байланысты. Әйтсе де экстремизмнің пайда болуы мен таралуының базистік жағдайы бар. Ол кез – келген қоғам мен мемлекетке тән. Қазіргі кезеңде экстремизмнің пайда болуының негізгі факторлары ретінде эксперттер мыналарды ұсынады: әлеуметтік экономикалық тоқырау; жергілікті тұрғындардың көп бөлігінің өмір сүу деңгейінің күрт түсуі; мемлекеттік басқару жүйесі мен саяси институттардың деформациясы; олардың қоғамдық дамудың пісіп тұрған мәселелерін шешуге қабілеті жетпеу; саяси режимнің тоталитарлық сипат алуы; биліктегілердің оппозицияны басып тастауы; еркін, жаңаша ойлаудағы қуғындау; ұлттық қанау; жеке топтардың өз міндеттерін шешуін жеделдетуі; лидерлердің саяси амбициялары және т.б.

Елбасымыздың үстіміздегі жылы елдегі жағдай мен ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары жөнінде «Жаңа Әлемдегі Жаңа Қазақстан» атты Қазақстан Халқына арнаған Жолдауында ішкі және сыртқы саясатымыздың аса маңызды бағыттарының бірі ретінде қоғамдық келісімді одан әрі нығайту, сайып келгенде, еліміздің серпінді дамуын қамтамасыз етумен өзіміз алдымызға қойған асқақ міндетті ойдағыдай орындаудың негізі болып табылатыны белгіленді.

Діни экстремизмге жол бермеу, оның алдын алу шаралары осыған байланысты азаматтардың құқықтарын түсіндіру, оны оқыту, сондай-ақ, құқықтық оқудың мақсаты мен тәсілдерін айқындау қажеттілігі туындайды. Себебі, діни экстермизмнің негізгі мақсаты қазіргі демократиялық зайырлы мемлекеттік құрылымдарды құлатуға және оның орнына діни мұсылмандық мемлекет халифат құруға бағытталған.

Сондықтан да қазіргі таңда мұндай теріс пиғылды ұйымдарға алданып қалмау үшін терроризм мен экстремизмнің жолын кесуде үгіт-насихат жұмыстары аса қажет. Әсіресе, жастар арасында түсіндіру жұмыстарын жандандыру керек.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының 2011 жылығы 11 қазандағы «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы.
2. Алаш айнасы, №179,11 қазан 2011.
3. Ислам экстремизм мен лаңкестікке қарсы –Алматы, «Көкжиек - Б» баспасы.
4. Азим Абади, Авнуль – мабуд, Даруль- кутубиль-ильмийя. Бейрут, 1994.
5. Дін саласындағы өзекті тақырыптарға арналған 20 сұрақ пен жауап. – Қарағанды,2014.
6. *Назарбаев Н.Ә.* Сындарлы он жыл.-Алматы , 2013.
7. *Алау Әділбаев* – Саңлақ сақабалар. 2015 жыл
8. *Әбсаттар қаржы дербілісі* – әз пайғамбар хазіріті Мұхаммед С.А.У
9. *Алау Әбілбаев* – Кемелдік тілті 2011 жыл

Аннотация

Особая форма осознания мира, обусловленная вера в сверхъестественное, включающая в себя свод моральных норм и типов поведения, обрядов, культовых действий и объединение людей в организации. Религиозная система представления мира опирается на веру или мистический опыт и связана с отношением к непознаваемым и нематериальным сущностям. 2011 году в РК был принят закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». По закону исламская и православная религия играет важную роль в нашем обществе.

Annotation

Special form of realization of the world, conditioned supernaturalism, plugging in itself the vault of moral norms and types of behavior, ceremonies, cult actions and association of people in organization. The religious system of presentation of the world leans against a faith or mystic experience and related to attitude toward непознаваемым and non-material. To 2011 in РК was passed an act "About religious activity and religious associations". By law islamic and Orthodox religion plays an important role our society.

ӘОЖ 342

Ержанова А.Е., Рысалдиева А.Е.

«Тұран» Университеті»

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАР МЕН ҚАЗАҚСТАН ЗАҢНАМАСЫНА СӘЙКЕС БІРТҰТАС АНТИТЕРРОРИСТІК КЕҢІСТІК ҚҰРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі таңда террористік бағыттағы қылмыстар тек ұлттық емес, сондай-ақ халықаралық сипатқа ие, әлемдік тәртіп пен әлемдік қоғамдық қауіпсіздікке нұқсан келтіруде. Осыған орай халықаралық ынтымақтасық террористік қылмыстардың алдын алудың бірден бір нысаны болып табылады. Бұл жобада қазіргі кездегі өзекті мәселе, яғни біртұтас антитеррорлық кеңістік құруды Халықаралық шарттар мен Қазақстан заңнамасына сәйкес құқықтық реттеу қарастырылған.

Кілт сөздер: *Халықаралық терроризм, экстремизм, сеператизм.*

Кіріспе

Қазақстан терроризмге қарсы күрес саласындағы негізге алынатын барлық халықаралық әмбебап актілердің қатысушысы болып табылады. Арнаулы мемлекеттік қызметтер мен құқық қорғау органдары Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесінің Контртеррористік Комитетімен, Еуропадағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйымның Терроризмге қарсы бөлімшесімен, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Терроризмге қарсы орталығымен, Шанхай ынтымақтастық ұйымы және Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының Өңірлік терроризмге қарсы құрылымымен белсенді түрде өзара іс-қимыл жасайды. «Терроримзге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңында Қазақстан Республикасының Терроризмге қарсы орталығының бастауымен діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылды үйлестірудің ішкі жүйесі құрылды.Өңірлерде терроризмге қарсы комиссиялар құру арқылы діни экстремизм мен терроризмнің алдын алуға жергілікті атқарушы органдарды тарту жағдайлары қамтамасыз етілді. Қазақстан аумағында экстремистік және террористік қызметке қатысы бар, сондай-ақ Қазақстаннан тыс жерлерде жасаған террористік қылмыстары үшін біздің елде шетел мемлекеттерінің құқық қорғау органдарының қудалауынан жасырынып жүрген адамдарды анықтау бойынша жедел жұмыс жүргізілуде.

Сонымен қатар, қабылданып жатқан шараларға қарамастан, жылдан жылға экстремистік және террористік қызмет барған сайын ұйымшыл бола түсуде және мұндай топтардың қатарына сыртқы күштердің әсерімен жаңа адамдар тартылуда.Атап айтқанда, діни риториканы жамылып жүрген халықаралық экстремистік және террористік ұйымдар қазақстандық қоғамда радикалдық көзқарас пен нанымды қалыптастыруға тырысуда.Әлгі

ұйымдардың жекелеген адамдардың санасына мақсатты ықпал жасауы олардың отансүйгіштік сезімі мен ұлттық өзіндік сана-сезімін, мәдени-имандылық, отбасылық құндылықтарын жоғалтуына әкеп соғады.Халықаралық экстремистік және террористік ұйымдар конституциялық құрылымның негіздерін құлату үшін радикалдық идеяларды себе отырып, қоғамға қарсы көңіл-күйді ушықтырып, арандатады, Қазақстан аумағында террористік актілер жасау жөнінде жоспарлар мен ниеттер ойластырады. Бұл үшін олар жақтастар тарту мен елімізде өздерінің жеке құрылымдық буындарын құрудағы жоспарларын іске асыруға талпынысын әлі де қоймай отыр.

Осы тұрғыда Қазақстан ТМД Терроризмге қарсы күрес орталығы, Шанхай Ынтымақтастық ұйымы Терроризмге қарсы аймақтық құрылымы сияқты ұйымдардың мүшесі бола отырып, терроризм мен экстремизмге қарсы күрес желісінде халықаралық ынтымақтастықты белсенді түрде дамытты және дамытып келеді.

Атап айтқанда, терроризм проблемасы ТМД елдері ынтымақтастығының негізгі бағыттарының бірі болуда. Жуырда, 2000 жылдың маусымында, Мәскеу Саммитінде 2003 жылға дейінгі кезеңде халықаралық терроризммен күрес жөнінде ТМД қатысушыларының Мемлекеттер Бағдарламасы бекітілді, сондай-ақ Антитеррористік орталық құру жөнінде Шешім қабылданды.

ТМД-ның Антитеррористік орталығын (АТО) Достастық аясындағы нақтылық әрекет ететін антитеррористік институтқа айналдыру көзделді. Қазіргі кезде ол өзінің негізгі күшін талдамалы міндеттерді орындауға шоғырланадыруда. Орталықтың басшылығымен нақтылы шаралар жүргізіліп жатқанымен, әзірше оның ұйымдастырушылық-практикалық ахуалы жүйеленген тұлға қойған жоқ.

Терроризммен күресте Достастық елдерінің қызметін шірататын «Біріккен антитеррорлық шараларды ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің аумағында ұйымдастыру мен өткізу тәртібі туралы Ереженің» қабылдануы болмақ. ТМД-ның АТО-сы бұл жою ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің эксперттері деңгейінде сарапауда.

Сонымен қоса, бұл салада әлемдік қоғамдастықтың келісілген ұстанымын талап ететін әлі шешілмеген мәселелер көп. Қазіргі кездегі маңызды мәселелердің бірі болып терроризм құбылысы мен контртеррористік әрекеттердің басым сұрақтарын түсіндіруде біртұтас теориялық, идеологиялық және құқықтық негіздер қалыптастыру болып табылады. Терроризмге қарсы халықаралық ынтымастықтың қалыптасу үрдісі бірнеше тарихи кезеңдерден өтті. Терроризммен күрес бойынша мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығы Ұлттар Лигасы кезінде қалыптасты. 1937 жылы терроризімнің алдын алу туралы Конвенция қабылданды. Конвенцияға сәйкес терроризм жазалануға жататын келесі әрекеттер ретінде анықталады: мемлекет басшыларының өміріне қол сұғу, диверсия, террористік актіге айдап салу және т.б.

Келесі халықаралық құжаттарда терроризмге қарсы тұру қағидалары және осы орайда мемлекеттердің күшін біріктіру маңыздылығы ашып көрсетілген: әуе кемесінің борттында жасалған қылмыстар мен кейбір басқада актілер туралы Конвенция (Токио, 1963 жылғы 14 қыркүйек); Әуе кемелерін заңсыз басып алу туралы Конвенция (Гаага,1970 жылғы 16 желтоқсан); Азамматық авиация қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілермен күрес туралы Конвенция (Монреаль,1971 жылғы 23 қыркүйек); Дипломатиялық агенттерді қоса алғанда, халықаралық қорғауға ие тұлғаларға қарсы қылмыстардық алдын алу және жазалау туралы Конвенция (Нью Йорк, 1973 жылғы 14 желтоқсан); Терроризмді алдын алу туралы Еуропалық конвенция (Страсбург,1977жылғы 27 қаңтар); Тұтқынға алумен күрес туралы Халықаралық конвенция (Нью–Йорк, 1979 жылғы 17 желтоқсан); Теңіз кеме қатынасының қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілермен күресу туралы Конвенция (Рим, 1988 жылғы 10 наурыз); Бомбалық терроризмен күрес туралы Халықаралық конвенция (Нью– Йорк, 1997 жылғы 15 желтоқсан); Терроризмді қаржылардырумен күрес туралы Халықаралық конвенция (1999 жылғы 9 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясының 54/109 Қарарымен қабылданған);

Терроризм, сепаратизм және экстремизмен күрес туралы Шанхай конвенциясы (Шанхай, 2001 жылғы 15 маусым); Терроризмнің алдын алу туралы Еуропа Кеңесінің конвенциясы (Варшава, 2005 жылғы 16 мамыр) және т.б.

Ресейлік терроризм мәселесін зерттеуге белсенді үлес қосушы авторлардың ішінде А.П. Кузнецов терроризммен күресте мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығының келесі нысандарын атап көрсетеді: қылмыскерлерді ұстап беру (экстрадиция); қылмысты тергеуде көмек көрсету; терроризмен күрес туралы аймақтық және екі жақты мемлекет аралық келісімдер әзірлеу; құқыққорғау антитеррорлық бөлімдердің қызметкерлерін дайындау; бірлескен ғылыми зерттеулер жүргізу және терроризммен күрес мәселелері бойынша ақпарат алмасу [1].

Терроризм, сепаратизм, эстремизм дегеніміз соғыс. Демек кез келген соғыстағы сияқты, біз, антитеррорлық коалиция мен ерікті елдер ынтымақтастығының мүшесі ретінде қару қолданбай отыра алмаймыз. Алайда халықтар мен мемлекеттердің мүддесіне қайшы келетін байлар мен кедейлер әлемінің арасындағы түпсіз шыңырауды, бейбітшілік декларациясына қатыса отырып, қару-жарақ сатушылықты, планетадағы миллиондаған адамдардың есірткіге кіріптарлығын пайдаланып, қыруар қаржы жасаушылықты, геосаяси өркөкіректік пен өзімшіл өлермендікті жоймай тұрып, терроризмді де жою мүмкін емес.

Алайда қару –жарақ деген, мейлі өлім себетін ең сұмдығына дейін, бұл жерде дәрменсіз. Терроризммен күреске егіліп елдер мен халықтарды «тас ғасырына» қуып тығу арқылы біз « терроризм» ұғымын келмеске кетірудің орнына тек қана ұдайы жандандыратын боламыз.

«Халықаралық терроризм» дегеніміз дербес құбылыс емес, айсбергтің көзге көрінетін су бетіндегі бөлігі екенін түсінгенде ғана, біз әлеуметтік және экономикалық зардаптың құнарлы топырағынан өнген терроризмнің өскінін отап қана қоймаймыз, сонымен бірге оның пайда болуы мен өсіп-өну мүмкіндігін де тоқтатамыз.

Қисынды ашу-ызаға бой алдыру барысында, халықаралық және аймақтық терроризммен бітіспес соғыс салуға ант беру үшін, біз қалай дегенмен де нақты қойылған сұраққа айқын да ашық жауап беруге тиіспіз: «Біз ақиқатында кіммен, тіпті, немен күресуге тиіспіз және осынау ғаламдық «сұмдықты» түп тамырымен құрту үшін қандай әрекетке көшуіміз керек?».

Біз бұл сұраққа ие объективті де дұрыс жауап бергенде ғана «терроризм, сепаратизм, экстремизм» деген үрейлі сөздерді ұмыта аламыз.

Қазірдің өзінде қауіп-қатерді сезініп-түйсінген адамзат байлық пен кедейліктің арасындағы, «бейбітсүйгіш» байлар мен «агрессияшыл» кедейлердің арасындағы алшақтыққа қарай нық та нақты қадам жасай алады. Мұндай қадам өлім мен бүліншілікке тап болған елдердің бәріне бірдей қатысты.

Осыдан жиырма жыл бұрын Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев БҰҰ Ассамблеясында БҰҰ-ның мүше мемлекеттеріне мәні мен рухы қарапайым мынадай ұсыныс жасады: «Келіңіздер, күшімізді біріктірейік, ерікті ынтымақтастық қадамын жасап көрейік, сөйтіп дағдарыстағф өңірлер мен дамыған елдердің проблемаларын шешу үшін барлық елдердің әскери бюджеттінен бір пайыз берейік» [2].

Біртұтас антитеррористік кеңістік құруды халықаралық шарттар мен ұлттық заңнамаға сәйкес құқтық реттеу негіздеріне ғылыми зерттеу жұмысының нәтижесінде қорғауға келесі ережені ұсынылады. Терроризмге қатысты халықаралых құқық нормаларының заңи–техникалық ақаулықтарына қарамастан, қазіргі таңда халықаралық қоғамдастықтың терроризмге қарсы іс –қимылын белсенді ететін, құқық нормасының жүзеге асырылуының тиімділігін арттыратын нақты құқықтық негізі құрылған деп толықтай мәлімдеуге болады.

Әдебиеттер

1. *Кузнецов А. П.* Правовое регламинтирование формирования единого антитеррористического пространства в международных актах и российском законодательстве // Международное уголовное право и международная юстиция. 2015. №4. С. 3-6.

2. *Назарбаева Н.Ә.* Сындарлы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003. -240 бет.

Аннотация

В данном научном проекте рассматривается создание единого антитеррористического пространства в соотвествии с Международными контрактами и законодательством РК. Отмечены, основные Международные Конвенции, которые внесли огромный вклад в борьбе с терроризмом.

Annotation

In this science project examines the creation of united anti-terrorist area according with International contracts and legislation of the Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 621.43.031.2

Есенбаев Н., Сейтасанов И.С.

Қазақ Ұлттық Аграрлық Университеті

СОРҒЫ СТАНЦИЯСЫНЫҢ ЖАҢА КОНСТРУКЦИЯСЫ

Аңдатпа

Халықшаруашылығының алуан түрлі салаларының тиімділігін және интенсификациясын ресурс үнемдейтін және табиғат қорғайтын технологиялардың негізінде арттыру қажеттігіне байланысты, құйынды сорғылар (гидроэлеваторлар) қалақты сорғылармен бірлесе отырып қолданылатын қондырғылар ерекше қызығушышық тудыруда. Гидроэлеваторлар халық шаруашылығының түрлі салаларында қолдау тапқан: химия, мұнай, газ, тамақ, алтын өндіру және т.б. Гидротехникалық және мелиоративтік құрылыстарда гидроэлеваторлар өзінің лайықты бағасын алған.

Кілтті сөздер: Гидроэлеватор, сорап, станция, электро қозғалтқыш, спираль, аванкамера, қаптама, диффузор.

Кіріспе

Суландыру жүйелерінде машинамен су көтеру жағдайындағы су алатын жерлерде орнатылатын бас ғимарат жалпы жағдайда төмендегідей ретпен бірінен соң бірі келетін құрылымдар кешенінен тұрады:

- бас тоған ғимараты немесе су көзінен су алуға арналған қондырғы;
- су қабылдағыштан суды сорап станциясының ғимаратына дейін тасымалдайтын құрылым (ашық каналдар, жабық каналдар немесе құбыр желісі);
- сорап станциясы алдындағы аванкамера және аванкамера мен сорап станциясын байланыстыратын құрылым;
- сорап станциясының ғимараты;
- арынды құбырлар желісі;
- су жібергіш немесе суландыру жүйелеріндегі машиналық каналдың басты бөлігі болып табылатын арынды бассейн (1 сурет).

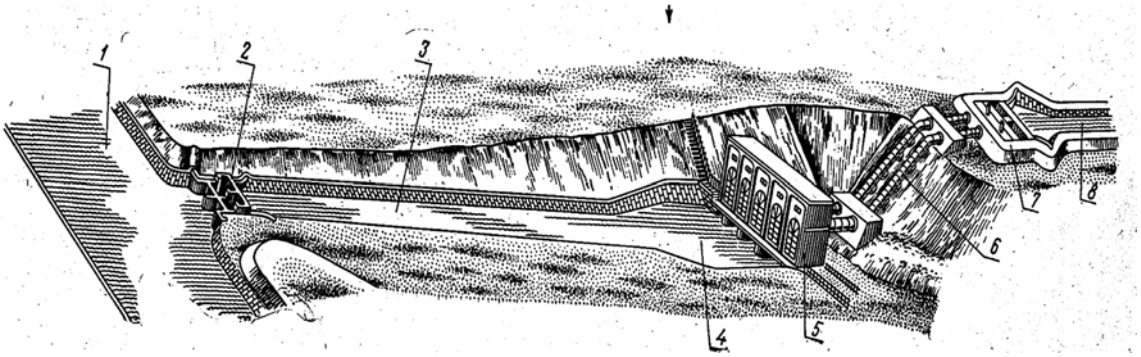

1 сурет. Сорап станциясы

1- канал; 2 – су қабылдағыш қондырғы; 3 – жеткізуші канал; 4 – аванкамера; 5 – сорап станциясының ғимараты; 6 – арынды құбырлар желісі; 7 – су жібергіш (арынды бассейн); 8 – машиналық бас канал.

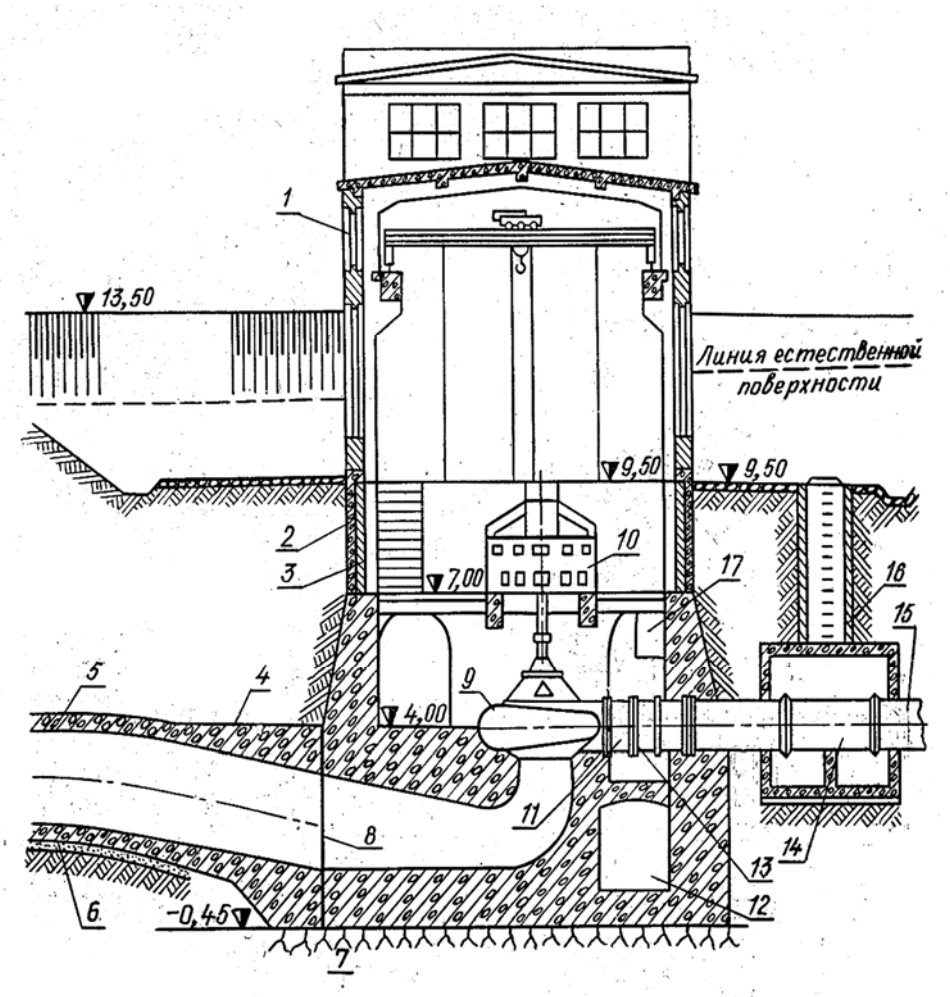

Сорап станциясының көлденең қимасы

4- асфальт және тол жамылғы; *5*- жеткізуші тікбұрышты төрткөзді сутартқыш; *6* - бетон төсеніші; 7 - тығыз известняк; 8 – су жібермейтін жапсар; 9 – ортадан тепкіш вертикальды сорап (Q=4,5 м^3/с); *10* - электродвигатель; *11*- монтаждаушы қосымша; *12*- потерна; *13*- дроссельді қақпа; *14*- су өлшеуіш; *15*- арынды сутартқыш: *17*- бақылау құдығы; *18* - кабельдік канал.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі

Гидроэлеваторлар мелиоративтік жұмыстарды гидромеханизациялауда тиімді қолданылуда: каналдарды тазалауда, жер қабатын қазып алуда, жер асты суының деңгейін темендетуде, шахталық құдықтарды, құбырларды тазалауда және т.б. Мұндай қондырғылар сериялы сорғы жабдығының функционалдық мүмкіндіктерін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді.

Ғылыми жұмыстың жаңалығы

Гидроэлеваторлардың судың айтарлықтай мөлшерін өте шағын биіктіктерге берілуі қажет болған кезде мелиоративтік мақсаттағы сорғы станцияларында қолданысын табуы мүмкін, сорылатын ағынды үйіріп әкететін жаңа конструкциялары ұсынылып отыр. Тіптен тегеурін трактындағы шығындарды ескер еотырып, сорғының тегеуріні бар-жоғы 2-4 м құрауы мүмкін. Суды шағын биіктікке айдайтын, суды көп беретін сорғы станциялары казіргі күні негізінен алғанда вертикаль қалақты (өзекті) сорғылармен жабдықталуда.

Гидроэлеватордың жұмыс істеу принципі келесідей:

- жұмыс ағыны соплодан ағысты аппараттың қабылдау камерасына үлкен жылдамдықпен шығады және осыған орай агшараттың алдында төменірек қысымға ие болып отырған ортаны өзімен тартып экетеді. Араластыру камерасында араласатын ағындардың жылдамдықтарының тегістелуі, ал диффузорда - араласқан ағынның кинетикалық энергиясының потенциалды энергияға түрленуі жүреді.
- құйын эсерін гидроэлеваторлардың констукцияларында пайдалану оның гидравликалық параметрлеріне айтарлықтай эсерін тигізеді.
- құйын эсерін кеңінен пайдалану жаңа прогрессивті технологиялық процестерде қолданысын табу үстінде.

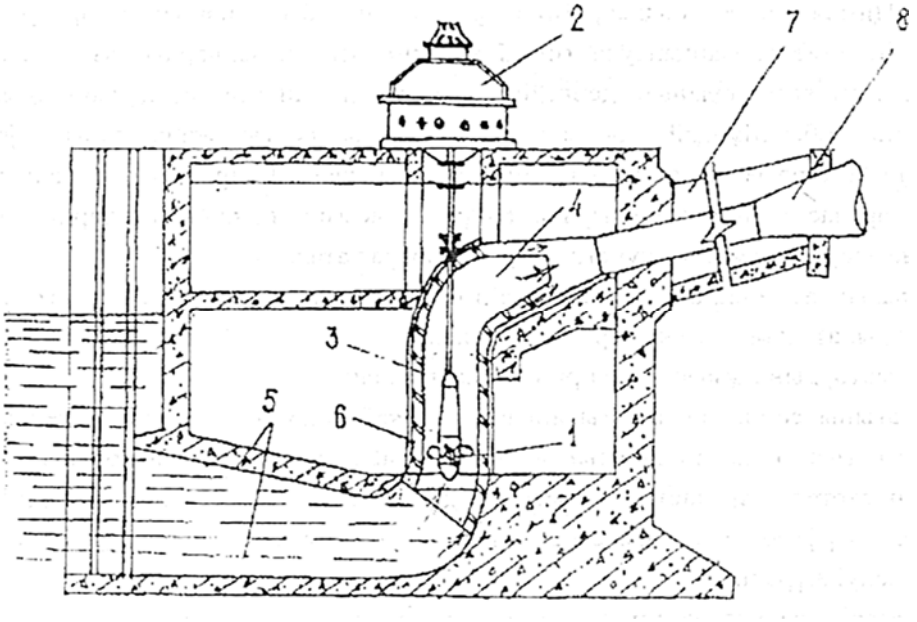

4-сурет.

Электр козғалқыштан 2 жұмыс істейтін осьтік сорғы 1 суды аванкамерадан 5 тарылатын қондырма - сопло 4 арқылы араласу камерасына 7 береді. Қаптама 6 мен корпус 3 арасындағы құбыраралық кеңістік бойынша, спираль тэріздес қырланудың 9 арқасында аванкамерадан 5 қосымша шығын үйіріле отырып сорылады. Одан эрі қосынды ағын диффузорға 8 келіп түседі, мүнда кинетикалық энергияның потенциалды энергияға

түрленуі жүреді, яғни ағынның жылдамдығы транзиттік құбыр 10 үшін экономикалық түрғыдан оптималды мәндерге дейін азаяды

Қорытынды

Қорыта айтқанда казіргі уақытта халық шаруашылығының интенсификациясындағы басты тапсырма ресурс үнемдейтін технологияларды жасау мен оны өндіріске енгізу, сонымен қатар мелиоративтік және гидротехникалық құрылыстағы практиканың жаңа талаптарына жауап беретін жоғары тиімділікті қамтамасыз ететін прогрессивті құрылғылар болып отыр. Жоғарыда айтылғандарға орай, гидроэлеватордың гидравликалық және конструктивтік параметрлерін зерттеу үлкен ғылыми және тәжірибелік қызығушылық тудырады, ал ұсынылған гидроэлеватордың жаңа конструкциясы өндіріске енгізу елеулі экономикалық тиімділік әкеледі.

Әдебиеттер

1. *О.З.Зубаиров, А.Г.Рау, Т.А.Атақұлов, А.Р.Досмұханбетова.* Мелиорация пәні бойынша практикум.- Алматы, Агроуниверситет баспасы, 2005.- 157 б.
2. *О.З Зубаиров, Ә.Ә.Сағаев* және т.б. Суару және суару жүйесін пайдалану. Оқулық.-Қызылорда, 2000.-127 б.
3. *А.Н.Костяков.* Основы мелиорации.- М.: Сельхозгиз, 1960.- 622с.
4. *О.З.Зубаиров, А.Г.Рау, Т.А.Атақұлов, А.Р.Досмұханбетова.* Мелиорация пәні бойынша практикум.- Алматы, Агроуниверситет баспасы, 2005.- 156 б.

Аннотация

Национальная экономикаразличных отраслях промышленности на основе эффективности и интенсификации ресурсосберегающих и природоохранных технологий, связанных с необходимостью увеличения вихревых насосов (гидроэлеваторы) оборудования, используемого совместно с лопастных насосовпроявлять интерес. Гидроэлеваторы была поддержана различных отраслях народного хозяйства: химия, нефть, газ, продукты питания, добыча золота и т.д. Гидравлические и мелиоративных объектов гидроэлеваторов достойны своей цены.

Annotation

Intensification of the effectiveness of the various sectors of national economy and the need to increase on the basis of resource-saving and environmental protection technologies, vortex pumps (hydroelevators) in conjunction with vane pumps used equipment creates a special qızığwşşıq. Hydroelevators was supported by various sectors of the national economy: chemistry, oil, gas, food, gold mining, etc. Hydraulic and reclamation facilities hydroelevators worthy of its price.

УДК 338.436

Жарылкасын А., Есенгазиева С.К.

Казахский национальный аграрный университет

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ КООПЕРАЦИИ И ИНТЕГРИРОВАННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы зарубежного опыта развития кооперации и интегрированных объединений, опубликованы результаты исследования по гранту **Г.2015.** номер регистрации № 0115RK01913.

Ключевые слова: кооперация, интеграция, предпринимательство, экономические механизмы, индустриально-инновационное развитие, формы хозяйствования, агропромышленный комплекс.

Введение

Мировой опыт показывает, что стратегические цели в практике продовольственного обеспечения населения могут быть реализованы при достижении развития отраслей сельского хозяйства, перерабатывающей промышленности, сельскохозяйственного машиностроения, сферы услуг и других видов деятельности, при развитии процессов интеграции. Экономические меры по развитию интеграционных процессов в сфере агропромышленного комплекса зарубежных стран следует использовать в практике управления АПК. При применении зарубежного опыта следует учитывать национальные и природные особенности. Сложившаяся в них система производства, переработки и реализации продукции аграрного сектора экономики основана на принципах кооперации и интеграции. Общемировая практика ведения хозяйственной деятельности в данной сфере в основном основана на деятельности крупных и средних интегрированных предприятий. Во многих странах агропромышленная интеграция осуществлена на принципах как горизонтальной, так и вертикальной интеграции, суть которой заключается в том, что ее деятельность охватывает все стадии производства, переработки, хранения и доставки продукции потребителю, и структуры различного функционального назначения развиваются в виде объединений или на основе контрактных отношений. В США, как других странах, в сфере аграрного производства интегративные процессы протекают в виде кооперативных отношений. Примером вертикальной интеграции является отрасль птицеводства в США. Она охватывает производство, где технология основана на новейших научных достижениях, и охватывает все стадии от инкубационного периода яиц до выращивания кондиционного продукта, переработку птиц, производство кормов, производство и использование витаминной продукции, утилизацию отходов и др. В широком плане интеграционные процессы охватывают все сферы АПК: агротехническое и агрохимическое производство, транспортное обеспечение, хранение сельхозпродукции, торговлю, научно-исследовательские и поисково-изыскательские работы. На их основе осуществляется интенсификация производства и достигается снижение производственных издержек, что позволяет повысить конкурентоспособность продукции. В странах Европейского Союза более 80 % продукции аграрного производства производится в сельскохозяйственных кооперативах, а в США – более 75 %. В качестве основных инициаторов агропромышленной кооперации выступают: крупные частные фирмы, корпорации, кооперативы [1]. Развитие интеграции происходит одновременно с мерами по оптимизации размещения производства и соответствующих перерабатывающих

мощностей, что обеспечивает экономию транспортных и энергозатрат, минимизацию потерь и сохранение высокого качества продукта. Наряду с этим, оптимизация размещения позволила повысить урожайность сельскохозяйственных культур и продуктивность животных. Наиболее широко агропромышленная интеграция развивается в форме контрактации путем заключения контрактных договоров между юридически самостоятельными участниками-фермерами, с одной стороны, и несельскохозяйственными компаниями – с другой. В США такой формой интеграции охвачено 40 % производимой сельскохозяйственной продукции. Она получила распространение в капиталоемких отраслях, в производстве продуктов с коротким сроком хранения. В контракте оговариваются, цена, объемы, сроки и характер поставляемой продукции, обязанности сторон в поставках средств производства и материалов, технологические условия и перечень обязательных качественных характеристик производимой продукции. Контракты заключаются на длительный срок (пять-десять лет), тем самым обеспечивается долговременный устойчивый характер хозяйственных связей между партнерами. Развита агроторговая интеграция в виде вертикальной интеграции крупных оптовых фирм с розничными кооперативами, функционирующая и учитывающая интересы участников, достигающего синергетического эффекта в их деятельности. В США действуют кооперативные аукционы, через которые реализуется продукция фермерских хозяйств. В 70-е оды XX столетия по- лучили развитие комплексы по откорму скота, в виде вертикальной интеграции. Примером является деятельность широко известных фирм Gargill и Continental, в собственности которых находятся комбикормовые и мясоперерабатывающие предприятия [2]. Иногда интеграция с частными фирмами приводит к образованию смешанных кооперативно-частных предприятий, действующих на контрактной основе. Также объединения функционируют по принципу акционерных обществ и управляются советом директоров. В США отсутствуют системы государственного распределения ресурсов для фермеров, полностью отсутствует контроль за ценами на сельскохозяйственные ресурсы, тем не менее правительство помогает фермерам создавать собственные кооперативы по закупкам и иногда по производству средств сельскохозяйственного производства, а также применяет другие меры поддержания конкуренции в первой сфере американского АПК, в том числе проведение либеральной политики в международной торговле средствами сельскохозяйственного производства и сельскохозяйственной продукции. Значительный интерес представляет практика США по государственной поддержке сельского хозяйства. С 1933 г Министерство сельского хозяйства США осуществляет программу минимальных цен для фермеров в определенных условиях по ряду продуктов. Наряду с этим, Министерство сельского хозяйства США оказывает помощь фермерам в организации реализации их продукции через сбытовые кооперативы, предоставляет информацию о рыночных ценах на международных рынках, тенденциях по повышению качества и конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции. В числе мер по государственному регулированию следует выделить – финансово-кредитную поддержку аграрного сектора экономики, предусматривающую выделение средств из государственного бюджета на целевые программы.

На федеральном уровне превалируют две крупные программы: «Стабилизация доходов фермеров» и «Научное обеспечение сельскохозяй-ственного производства». По программе «Стабилизация доходов фермеров», в сельское хозяйство направляются крупные средства: от 30 до 50 % всех бюджетных ассигнований, выделяемых в эту отрасль. В состав этой программы входят: программы «Страхования урожая» и «Сельскохозяй-ственный кредит». По программе «Страхование урожая» проводится страхование урожая фермеров от стихийных бедствий. На этапе развития сельскохозяйственного производства США, для которого была характерна возрастающая

потребность в ссудном капитале, в системе государственного регулирования экономики страны уделялось нужное внимание функционированию сельскохозяйственного кредита, в том числе льготного. Государственное регулирование сельскохозяйственного кредита осущест-влялось в следующих формах: создание особых государственных кредитных институтов, организующих деятельность сети кооперативных банков сельскохозяйственного кредита; наделение кредитных организаций правом выпуска ценных бумаг; облегчение фермерам доступа к кредиту с помощью низких кредитных ставок; бюджетное финансирование организаций сельскохозяйственного кредита для покрытия убытков, вызванных снижением кредитных ставок и неуплатой кредитов. Как следствие, развитие агропромышленного производства в США позволило решить проблему обеспечения населения продовольствием, занять лидирующие позиции на мировом рынке сельхозпродуктов.

Развитие АПК Канады имело свои особенности, в частности сочетало систему кооперативного производства с государственным управлением. В составе рыночных субъектов ведущую роль занимают фермерские и кооперативные организации. Для канадского пути развития характерно формирование общественных ассоциаций без уставного фонда и кооперативно-акционерных объединений (с уставным фондом) районного и провинциального уровней. Аналогично развитию процессов агропромышленной интеграции в США, в Канаде развиты формы холдинговых объединений. В структурах управления действуют совет по сельхозпродуктам, агентства курирующие производство и рынок птицеводства. Наиболее известны торговые корпорации – Канадское пшеничное управление, Канадская комиссия по молочным продуктам. Система управления государственных структур в сфере АПК тесно взаимодействует и осуществляет руководство ассоциации производителей и кооперативные союзы на принципах партнерства. Механизмы взаимодействия охватывают субсидии, дотации, государственные гарантии по кредитам получаемых в кредитной корпорации и коммерческих банках. Деятельность ассоциаций обширна, затрагивает почти все сферы аграрного производства. Ассоциации формируют политику в аграрном производстве, лоббируют и представляют интересы отрасли и каждого производителя в парламенте и правительстве [1].

В странах ЕС в решении вопросов развития сельского хозяйства и интеграционных процессов предпочтение отдано кооперативной форме. Кооперативы являются основными интеграторами предприятий смежных отраслей экономики. Кооперацией охвачены процессы переработки сельскохозяйственной продукции, сбыта, обслуживания и иные. Более 80 % сельскохозяйственной продукции реализуется через систему кооперации. В странах Западной Европы многие фермерские хозяйства одновременно могут являться членами одновременно 6-8 кооперативных объединений. Им предоставляются налоговые льготы, выдаются субсидии и иные преференции со стороны государства. Интеграция во Франции затрагивает преимущественно предприятия сельского хозяйства, пищевой промышленности и сферы реализации продовольствия. Государство в большинстве случаев выступает координатором формирования интеграционных связей. Для координации межотраслевых связей в продовольственном комплексе во Франции создан Высший совет по ориентации и координации развития сельского хозяйства и пищевой промышленности. В его функции входит разработка мер по совершенствованию организации производства в них и управления, проведение согласованной аграрной и продовольственной политики. Ядром интегра-ционных процессов в сфере АПК выступают крупные перерабатывающие компании. На их долю приходится более 50 % выпуска продовольственных товаров страны. Существуют два типа межотраслевых организаций: государственные или полугосударственные, осуществляющие меры административного регулирования производства и сбыта соответствующих продуктов,

ассоциации частных предпринимателей и компаний, призванные активно содействовать государственным межотраслевым учреждениям, а также обоснованно вырабатывать правительственными органами рекомендации относительно функционирования соответствующих отраслей АПК.

В Германии и в странах центральной Европы эффективно функционируют кооперативные союзы с целью оказания помощи в налаживании отношений между государством и предприятиями в сфере производства и реализации сельскохозяйственной продукции. В сферу их деятельности входят в первую очередь вопросы правового характера, налогового законодательства и др. Интегрируясь в разные сообщества, в предприятия агрохолдингового типа, фермерские хозяйства успешно решают свои проблемы, связанные с ремонтом агротехники, мониторинга окружающей природной среды, анализом конкурентных позиций и др. Грамотное использование этих возможностей позволяет снижать свои издержки.

Большое распространение получила агропромышленная интеграция вокруг компаний-переработчиков, выступающих интеграторами в формировании партнерских отношений между сельским хозяйством и другими отраслями экономики страны.

Для реализации политики по кооперированию мелких товаропроизводителей важно проведение разъяснительной работы, предоставление информационных услуг и оказание технической помощи сельским жителям с учетом существующих факторов: низкого уровня осведомленности и доверия к кооперативам, характерных для Казахстана. Истоки этого заложены отсутствии успешных сельскохозяйственных кооперативов в сельских районах. Наряду с этим, наблюдается общий недостаток информации о деятельности кооперативов, об их структуре, организации и преимуществах. Низкий уровень доверия и уверенности фермеров в потенциальных преимуществах кооперативов объясняется также тем, что термин «кооператив» часто ассоциируется с производственным кооперативом, структурой, по-прежнему существующей в Казахстане как пережиток прежней системы коллективных хозяйств. Для устранения данных факторов правительству необходимо реализовать меры, направленные на обучение фермеров и повышение уровня осведомленности о преимуществах кооперативов, а также предоставлять кооперативам информационную и техническую помощь [2].

Меры должны охватить: проведение среди сельхозтоваропроизводителей разъяснительной работы в целях повышения уровня осведомленности о преимуществах кооперативов.

Правительство должно разработать целевую образовательную программу по информированию и просвещению фермеров о преимуществах вхождения в кооперативы. Программа должна в первую очередь содействовать созданию новых кооперативов за счет предоставления фермерам конкретной информации и консультаций по следующим направлениям:

- основное образование: сущность кооперативов, различия между кооперативами и другими организационными формами, основные функции сельскохозяйственных кооперативов, принципы их функционирования, преимущества кооперативов, альтернативные варианты кооперативной модели, потенциальные риски и ограничения.

- руководство по созданию новых кооперативов: основные действия для формирования кооперативов, порядок проведения анализа экономической целесообразности и разработки бизнес-плана, регистрация кооператива, подготовка правовых документов и получение начального капитала.

- подготовка правовых документов: порядок подготовки юридической документации по созданию кооператива, соглашения об организации, учредительного договора, устава, заявок на право членства и соглашений о сбыте продукции.

- финансовая помощь: разъяснение порядка получения финансирования для кооператива, в том числе субсидий, льготных кредитов, дотаций, финансирования производственно-сбытовой деятельности и финансирования за счет собственных средств.

Меры должны охватить также подготовку и публикацию брошюр на вышеупомянутые темы, правительство должно разработать открытые сайты с достаточными онлайн-ресурсами для поддержки новых и действующих кооперативов. Органы местного самоуправления должны содействовать распространению информации, помогать мелким производителям в получении доступа к новым рынкам и услугам посредством кооперативов, и повышать заинтересованность фермеров в создании кооперативов и запуске деятельности.

Чтобы обеспечить устойчивость и эффективность сельскохозяйственных кооперативов, правительство должно сочетать образовательные программы с предоставлением информационных услуг и технической помощи действующим кооперативам. Информационные услуги должны охватить следующие виды: рыночные цены, финансовые услуги, налогообложение и правовые вопросы. Кроме того, оно должно направлять работу, способствующей обмену знаниями и опытом между действующими кооперативами.

Органы местного самоуправления должны активно участвовать в предоставлении услуг технического характера, оказывая содействие мелким фермерам в создании новых кооперативов, а также членам и руководителям действующих кооперативов в решении конкретных нормативных, оперативных и управленческих вопросов. Техническая помощь может охватывать такие сферы, как регистрация кооперативов, подготовка правовых документов, разработка анализа экономической целесообразности и бизнес-плана, а также порядок получения финансовой помощи.

Литература

1 *Аюшеева А.О.* Формирование интегрированных структур агропромышленного комплекса региона: проблемы и перспективы: монография / А.О. Аюшеева. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2013. – 153 с.)

2 Доклад: укрепление сельскохозяйственных кооперативов в Казахстане, Круглый стол ОЭСР по повышению конкурентоспособности стран Евразии, 2014 г. Париж.

Жарылқасын А., Есенғазиева С.К.

КООПЕРАЦИЯ МЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРЕБИЕДЕ ДАМУЫ

Андатпа

Мақалада шетел тәжірибесі кооперация мен интеграцияланған бірлестіктерді дамыту мәселелері қарастырылып, тіркелу номері №0115РК01913 гранттық қаржыландыру Г.2015. бойынша жүргізілген ғылыми зерттеу нәтижелері жарияланған.

Кілт сөздері: кооперация, интеграция, кәсіпкерлік, экономикалық механизмдер, индустриалды-инновациялық дамыу, шаруашылық формалары, агроөнеркәсіптік кешен

Zharilkasin A., Yessengaziyeva S.

DEVELOPMENT OF FOREIGN EXPERIENCE OF COOPERATION AND INTEGRATED ASSOCIATIONS

Annotation

In given article the issues of foreign experience of development co-operation and integrated organizations are considered, published the results of research on grant funding G.2015. registration number # 0115RK01913.

Keywords: cooperation, integration, entrepreneurship, economic mechanisms, industrial and innovative development, forms of farming, agro-industrial complex

УДК 343.359

Женисова Ж.Ж., Шаймерденова А.А.

Евразийский Технологический Университет

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ ЗА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ И ЗДОРОВЬЯ.

Аннотация

На современном этапе медицина стремительно развивается. В связи с этим возрастает число преступлений, совершаемых против различных объектов. В годы экономического кризиса, в связи с ухудшением жизненного уровня населения, бесконечного безрезультативного реформирования здравоохранения произошел рост жалоб, судебных исков на ненадлежащее, некачественное оказание медицинской помощи и возмещения ущерба. В конце XX века в экономически развитых странах возникло новое направление «управление риском» или «риск менеджмент». Цель менеджмента - это уменьшить или компенсировать нанесенный вред пациенту.

Ключевые слова: Гарантия на медицинское обслуживание, медицинский работник, криминализация медицинской деятельности, здравоохранение.

Введение

Состояние здоровья населения является интегральным показателем социальной ориентированности общества, социальных гарантий, характеризующих степень ответственности государства перед своими гражданами. Наша республика в период становления провел серьезную оптимизацию в социальной сфере, в том числе и здравоохранения. Жизнь и здоровье человека – важнейшие социальные ценности, огромное значение в охране которых имеет своевременная и качественная медицинская помощь. Именно поэтому с проблемой охраны здоровья и жизни граждан тесно связаны вопросы качества медицинской помощи, а также ответственности врачебных кадров за ненадлежащее исполнение своих профессиональных обязанностей. До настоящего времени эти вопросы остаются недостаточно разработанными и поэтому является крайне актуальными [1].

Жизнь и здоровье человека являются важнейшими объектами уголовно-правовой охраны. Применительно к противоправным деяниям в уголовно-правовой сфере, актуальным является вопрос о том, какие преступления, совершаемые медицинскими

работниками, следует относить к профессиональным. Анализ предусмотренных уголовным законом составов преступлений против личности и здоровья, содержащихся в главе 1 раздела VII Особенной части нового УК РК, который вступил в законную силу с 1 января 2015 года, позволяет на основе общности объекта преступного посягательства (прямой объект - жизнь и здоровье человека, дополнительный объект – установленный порядок осуществления профессиональной деятельности) и наличия специального субъекта (медицинский работник) четко очертить интересующий нас перечень составов преступлений: часть 2 ст. 104 УК РК (причинение смерти по неосторожности), ст. 106 УК РК (причинение тяжкого вреда здоровья по неосторожности), ст. 118 УК РК (заражение ВИЧ-инфекцией), частями 1 и 2 статьи 118 (неоказание помощи больному), частями 1 и 2 статьи 119 (оставление в опасности) [2, 3].

Также запрещена подделка или незаконная выдача медицинских рецептов на лекарственные средства или иных документов, дающихся право на получение наркотических средств или психотропных веществ. Наказание за данное правонарушение составляет ограничение либо лишение свободы на срок до 5 лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового или выплата штрафа в размере 5000 МРП.

«В 2014-2015 годах наблюдается рост преступлений, связанных с торговлей детьми - с 2 в 2013 году до 25 в 2014 и 15 в 2015 году. Осуждено в 2013 году 7 лиц, за период 2014 год - 34 лица. При этом из 15 фактов 4 были связаны с покупкой детей потенциальными усыновителями», - сказал Кравченко в ходе совместного заседания социального совета при фракции «Нур Отан» и комитета по социально-культурному развитию мажилиса РК по вопросам устройства детей-сирот в семью.

При этом он отметил, что в каждом из этих случаев заинтересованные лица, минуя существующий порядок усыновления, напрямую обращаются в родильные дома с целью проведения сделок с детьми.

«К примеру, в Южно-Казахстанской области к 8 годам лишения свободы осуждены 2 работника перинатального центра, продавшие новорожденного за 6 тысяч долларов. В Жамбылской области на 7,5 лет осуждена одна из членов комиссии по вопросам усыновления при акимате Жамбылского района, которая помогла матери продать ее ребенка семейной паре за 170 тысяч тенге» [4].

Следует также кратко остановиться на тех существенных признаках, которые характеризуют медицинского работника именно как специального субъекта рассматриваемых преступлений.

Во-первых, медицинский работник должен иметь допуск к осуществлению профессиональной медицинской деятельности, т.е. право на занятие такой деятельностью. Данный признак следует рассматривать как наиболее существенный, поскольку его отсутствие (применительно к врачам и среднему медицинскому персоналу) само по себе с очевидностью исключает уголовную ответственность лица по рассматриваемым составам. В основе законодательства об охране здоровья граждан право на занятие профессиональной медицинской деятельностью по общему правилу предусматривает наличие у лица профессионального медицинского образования, а также сертификата специалиста (для наемных работников), либо сертификата специалиста и лицензии на избранный вид медицинской деятельности (для лиц, занимающихся частной медицинской практикой).

Во-вторых, на медицинского работника как специального субъекта рассматриваемых преступлений, должна быть возложена обязанность по оказанию соответствующего вида медицинской помощи. Такая обязанность может вытекать либо из факта наличия трудовых отношений между медицинским работником и медицинским учреждением (организацией) государственной или частной системы здравоохранения, либо из факта

занятия медицинским работником частной медицинской практикой как гражданином, осуществляющим в установленном законом порядке предпринимательскую деятельность без образования юридического лица.

Только наличие двух указанных признаков в своей совокупности – права на занятие профессиональной медицинской деятельностью и законно возложенной обязанности по непосредственному оказанию медицинской помощи, вытекающей из трудового договора (для лиц наемного труда) либо публичного договора (для индивидуальных предпринимателей) – является законным основанием для признания лица специальным субъектом рассматриваемых преступлений.

Тема уголовной ответственности медицинских работников за профессиональные преступления не только вызывает интерес у широких кругов медицинской общественности, но и представляет существенную социальную и правовую проблему. Приходится констатировать, что нарушение профессиональных обязанностей медицинскими работниками имеет место, и нельзя сказать, что на практике мы имеем дело с единичными подобными случаями. Более того, подобного характера деяния влекут и общественно опасные последствия, такие как вред здоровью различной тяжести, а то и смерть человека. В то же время важнейший принцип уголовного права о неотвратимости наказания за общественно опасные деяния подобного рода далеко не всегда соблюдаются [5].

В соответствии с уголовным законодательством РК единственным основанием уголовной ответственности является совершение лицом деяния, содержащего все признаки состава преступления, предусмотренного Уголовным кодексом РК. Признаками состава преступления являются: объект преступления, объективная сторона преступления, субъект преступления, субъективная сторона преступления.

Вместе с тем, как свидетельствует экспертная практика, на разрешение судебно-медицинских экспертиз по делам о привлечении к уголовной ответственности медицинских работников за профессиональные преступления, как правило, ставятся только вопросы, разрешение которых в той или иной степени позволяет установить лишь наличие либо отсутствие признаков объективной стороны преступления (деяние, вредные последствия, причинно-следственная связь между ними). При этом, с другой стороны, анализ постановлений и определений о назначении судебно-медицинских экспертиз по данной категории дел свидетельствует о том, что очень часто на разрешение экспертиз ставиться огромное количество вопросов, исчисляемое подчас не одним десятком. Большое количество вопросов часто сопровождается нечеткостью их формулировок, что затрудняет их уяснение членами экспертных комиссий, «засоряет» экспертизу. Кроме того, при излишне большом количестве вопросов отмечается наличие нецелесообразных вопросов, дублирующих друг друга или «отводящих» в сторону, а также наличие вопросов, выходящих за пределы компетенции экспертов. Это, в свою очередь, свидетельствует о недостаточной подготовленности работников органов дознания, следствия, судей к расследованию и судебному рассмотрению данной категории дел. Очевидно, что здесь соответствующую помощь работникам правоприменительных органов должна оказать судебно-медицинская наука и практика, поскольку судебная медицина, являясь медицинской наукой, в то же время, относится к числу специальных (или прикладных) юридических наук, обязательных для изучения студентами-юристами, избравшими для себя

При этом следует особо отметить, что по данной категории дел как, пожалуй, ни по одной другой, специальные познания в области медицины требуются для установления практически всех признаков состава преступления, как объективных, так и субъективных:

1. для квалификации действий (бездействия) медицинского работника как общественно-опасного и противоправного деяния, оценки вредных последствий, наличия причинно-следственной связи между ними (объективная сторона преступления);

2. для установления в деянии медицинского работника признаков посягательства на установленные правила оказания медицинской помощи (дополнительный объект);

3. для выявления соответствия либо несоответствия уровня образования и профессиональной подготовки медицинского работника требованиям, предъявляемым к нему как к лицу, занимающемуся соответствующим видом профессиональной медицинской деятельности (специальный субъект);

4. для установления возможности или невозможности предвидения медицинским работником наступления вредных последствий в результате своих действий (бездействия), а также наличия либо отсутствия обязанности такого предвидения с учетом конкретных обстоятельств медицинского происшествия, уровня образования, профессиональной подготовки, а также индивидуальных качеств медицинского работника - квалификации и практического опыта (субъективная сторона преступления).

К преступным действиям медработника ведет профессиональная неграмотность, несоответствие медпомощи достижениям медицинской науки, невнимательное, халатное отношение к работе, неисполнение и отказ в оказании необходимой медицинской помощи больному. У большинства медицинских работников уровень медико-правовых знаний крайне низок. Поэтому требуется незамедлительное восполнение пробелов в области правовых знаний [5].

Выводы

В заключение сказанного выше хочется предложить ужесточение наказания за медицинские преступления. Уделять больше внимания повышению квалификации медицинских работников, вести контроль за работой врачей.

Литература

1. Государственная программа реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2009-2014 г.г.

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2015 г.).

3. Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2015 г.).

4. https://www.youtube.com/watchv=QMyNpMgfeRw

5. Под редакцией И.И.Рогова, С.М. Рахметова. Уголовное право Республики Казахстан. Алматы, 2009 года.

Аңдатпа

Қазіргі уақытта медицина тез дамып келеді. Осы орайда жасалатын қылмыстар саны өсуде. Экономикалық дағдарыс кезінде өмір сүру деңгеі, шексіз денсаулық сақтау жүйесін реформалауының шарлауына арыз-шағымдардың саны өсті. 20-ғасырдың сонында экономиқалық дамыған елдерде, «тәуекелдерді басқару» немесе «басқару тәуекелі» деген жаңа бағыт пайда болды. Басқару тәуекелінің басты мақсаты азайту немесе пациентке келтірген зиянды өтеу болып табылады.

Annotation

At present, the medicine is rapidly growing. In this regard, increasing the number of crimes committed against various objects. During the economic crisis, due to the deterioration of living standards, infinite health reform without result was an increase of complaints, lawsuits

inadequate, poor health care and compensation. At the end of the XX century in economically developed countries, a new direction of «risk management» or «risk management». The goal of management - is to reduce or compensate for the damage caused to the patient.

УДК 330.142.211

Каликова А., **Кадырбекова М.Б.**

Казахский национальный аграрный университет

УСИЛЕНИЕ КОНКУРЕНЦИИ В УСЛОВИЯХ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА

Аннотация

Статье рассматривается усиление конкуренции таможенного союза и развитие товаров сбыта, повышению их качества.

Ключевые слова: Конкуренция, соперничества, мировых финансовых рынок, прибыль, таможенный союз.

Введение

В странах с развитой рыночной экономикой ценовая конкуренция уступает место неценовой. Ценовые войны слишком разрушительны по своим макро- и микроэкономическим последствиям. Однако цены продолжают в ряде случаев оставаться орудием обеспечения конкурентоспособности товара. Сохранилась и такая разновидность ценовой конкуренции, как скрытая, когда новый товар, превосходящий по своим качествам и себестоимости товар конкурента, продается по цене конкурирующей фирмы. В неценовой конкуренции видное место принадлежит бенч - маркетингу, где главным фактором конкурентной привлекательности выступает качество товара.

В неценовой конкуренции проявляется связь между качеством товара и той прибылью, которую получает фирма, сумевшая продвинуть данный товар

Конкуренция (от лат. concurrere - сталкиваться) представляет собой механизм соперничества, борьбы рыночных структур за право найти своего покупателя и за возможность продать свой товар на наиболее выгодных условиях, захватить большую долю рынка и, следовательно, получить максимальную прибыль.

Выделяют следующие функции конкуренции:

▪ выявление или установление рыночной стоимости товара;

▪ выравнивание индивидуальных стоимостей и распределение прибыли в зависимости от различных затрат труда;

▪ регулирование перелива средств между отраслями и производствами.

Существуют несколько видов конкуренции. Рассмотрим классификацию видов рыночной конкуренции по ряду признаков.

Виды конкуренции по масштабам развития

По масштабам развития выделяют следующее виды:

▪ индивидуальная (один участник рынка стремится занять свое место под солнцем — выбрать наилучшие условия купли-продажи товаров и услуг);

▪ местная (среди товаровладельцев какой-то территории);

▪ отраслевая (в одной из отраслей рынка идет борьба за получение наибольшего дохода);

▪ межотраслевая (соперничество представителей разных отраслей рынка за привлечение на свою сторону покупателей в целях извлечения большего дохода);

▪ национальная (состязание отечественных товаровладельцев внутри данной страны);

▪ глобальная (борьба предприятий, хозяйственных объединений и государств разных стран на мировом рынке

Малый и средний бизнес тоже может рассчитывать на поддержку государства. В рамках ВТО действуют определённые условия, соблюдение которых теперь является обязательным и для Казахстана: меры поддержки не должны искажать взаимную торговлю и должны учитывать конкуренцию на рынке. Возможно субсидирование, направленное на поддержание производства, повышение качества, развитие инфраструктуры, повышение квалификации сотрудников и т.д. Продолжатся программы по финансовой поддержке малого и среднего бизнеса фонда "Даму" и в рамках "Дорожной карты бизнеса 2020", за исключением запрещённых мер субсидирования, увязанных с результатами вывоза товара и импортозамещения.

В экспорте Казахстана, в том числе и в страны-члены ВТО, основную долю занимает сырьё. Страна сегодня применяет экспортные таможенные пошлины в отношении 206 товаров, в том числе нефти и нефтепродуктов, отходов и лома чёрных и цветных металлов, алюминия и его сплавов, шерсти и шкур домашних животных. В ходе переговоров Казахстану удалось отстоять право применения экспортных пошлин и после вступления в ВТО.

Что касается предприятий, ориентированных на внутренний рынок, то им теперь придётся работать в условиях повышенной конкуренции.

"Оперативно принятые меры РК позволили не допустить в текущем году значительного снижения темпа роста экономики, стимулировать деловую активность, прежде всего, в сфере малого и среднего бизнеса".По словам первого вице-премьера, в этом году "наибольший прогресс достигнут в таких сферах, как антимонопольная политика и конкуренция, административное регулирование и снижение торговых барьеров". Белоруссия и Россия - сформировали Таможенный союз. Затем мы перешли на новую ступень, и уже почти год функционирует Евразийский экономический союз (ЕАЭС). За это время к нашему объединению присоединились Армения и Кыргызстан. Экономический потенциал Евразийского экономического союза для каждого из участников представляет огромный интерес. Для Казахстана существенным фактором является создание единой экономической территории. Это позволило нам существенно увеличить емкость внутреннего рынка. Не случайно я ранее отмечал повышение инвестиционной привлекательности за счет формирования общего рынка в ЕАЭС. Статистика показывает, что объемы прямых иностранных инвестиций в обрабатывающую промышленность с начала функционирования Таможенного союза по сравнению с предыдущим пятилетним периодом утроились. Если говорить в денежном выражении, то с $6 млрд до $18 млрд. Безусловно, это результат комплекса мероприятий, в том числе по реализации внутригосударственных программ развития.

К сожалению, по итогам этого года цифры по многим параметрам, в том числе и по взаимной торговле, будут совсем другими в силу ряда объективных причин. Прежде всего, связанных с мировой конъюнктурой цен на наши экспортные товары и нестабильностью на мировых финансовых рынках.

Можно ли говорить об обострении внутренней конкуренции в ЕАЭС?

Безусловно, на рынках Евразийского экономического союза присутствует конкуренция, которая усилилась в связи с созданием единой таможенной территории. Но, думаю, для развития наших отраслей это, скорее, позитивный фактор. Усиление конкуренции способствует развитию рынков сбыта товаров, повышению их качества. Это также стимулирует отечественный бизнес к применению новых инновационных решений

и технологий. Мы учимся друг у друга, перенимаем лучший опыт, технологии. Договариваемся о совместных проектах, промышленной кооперации.

В конечном счете, у нас основная цель участия в интеграционных процессах - не конкурировать друг с другом, а совместными усилиями увеличить собственную конкурентоспособность для занятия ниш на мировых рынках.

С 1 декабря 2015 года Казахстан официально стала 162-м членом ВТО. Вместе с тем, мы, по сути, уже живем в условиях ВТО. Так как Российская Федерация, являясь нашим партнером по ЕЭАС, в 2012 году вступила в ВТО. На протяжении последних десяти лет у нас в стране проводилась масштабная работа по приведению национального законодательства в соответствие с международными требованиями и стандартами. Так, к моменту вступления Казахстана в ВТО были внесены изменения более чем в 50 законодательных актов, 10 соглашений, принятых в рамках Таможенного союза, которые затрагивают сферу внешней торговли.

Определены конкретные 100 шагов для реализации указанных реформ. Для воплощения в жизнь этих шагов президент Казахстана уже подписал разработанный законодательный пакет - все 59 законов. К этим реформам мы приступаем уже со следующего года.

Первый риск – неустойчивость мировых цен на сырьевые товары, включая нефть.По оценке экспертов ВБ в 2015 году цены на нефть сократятся на 44,6 % до 53,2 долларов США за баррель с последующим увеличением до 69,4 долларов США за баррель к 2020 году. В первую очередь данный риск связан со слабым спросом на фоне замедления экономик развивающихся стран, а также ростом предложения нефть и сланцевый газ со стороны США и Канады. Увеличение объемов добычи сланцевого газа и нефти со стороны стран Северной Америки постепенно будет оказывать давление на основных экспортеров нефти и газа, что отрицательно скажется и на мировых ценах на нефть.

Второй риск – изменение денежно-кредитной политики США. Ожидания, связанные с сокращением программы «количественного смягчения» США, стимулировали повышение волатильности на финансовых рынках в мире.

Ввиду значительного спада мировых цен на нефть и металлы экспорт Казахстана будет иметь тенденцию к снижению в 2015 году. Однако после 2015 года, динамика экспорта товаров перейдет на траекторию благоприятного роста, который в 2016 – 2019 годах составит 4,5 % в среднегодовом выражении.

Таблица 1 Динамика экспорта товаров. Среднегодовом выражении.

	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
ВВП	101,2	102,2	103,3	103,6	104,1
Внутренний спрос	101,9	102,3	103,4	103,7	104,2
Импорт	89,2	102,2	101,3	101,9	102,0
Внутреннее производство	101,4	102,6	102,8	103,2	103,1
Внешний спрос (экспорт)	91,5	102,3	105,3	107,3	103,3
Структура источников покрытия прироста (снижения) внутреннего спроса*:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Импорт	22,8%	22,5%	22,1%	22,4%	22,0%
Внутреннее производство	77,2%	77,5%	77,9%	77,6%	78,0%

*в ценах соответствующего периода

После значительного сокращения объемов импорта в 2015 году, среднегодовой рост импорта в 2016 – 2019 годах составит 1,9 %. Однако динамика роста завозимых товаров в страну может сложиться выше прогнозируемого уровня. Это обусловлено

необходимостью удовлетворения динамично развивающего внутреннего спроса, как со стороны населения в виде потребительской продукции, так и сферы бизнеса в качестве инвестиционных товаров. С учетом предполагаемых внешних условий развития экономики и прогнозируемых темпов развития отраслей экономики в 2015 – 2017 годах прогнозируется рост доходов государственного бюджета (без учета трансфертов) с 4743,2 млрд. тенге в 2015 году до 6857,1 млрд. тенге в 2017 году.

Таблица 2. Прогноз доходов государственного бюджета (без учета трансфертов), млрд. тенге.

Наименование	2015 год	2016 год	2017 год
Доходы (без учета трансфертов)	4743,2	6374,1	6857,1
налоговые поступления	4519,6	6245,0	6722,1
неналоговые поступления	195,6	100,7	104,7
доходы от операций с капиталом	27,9	28,4	30,3

Прогноз доходов государственного бюджета на 2015 – 2017 годы рассчитан на основе прогноза макроэкономических показателей на среднесрочный период с учетом положений Налогового и Таможенного кодексов и других нормативных правовых актов, влияния ТС и предполагает применение механизма зачисления и распределения сумм таможенных пошлин в ТС. Поэтому на настоящий момент мы активно совместно с партнерами прорабатываем вопросы международного взаимодействия**.** Различные страны и международные объединения заинтересованы в углублении сотрудничества с нашим экономическим союзом в различных форматах, от расширения торгово-экономических связей до создания зон свободной торговли.

Учитывая непростую ситуацию в мировой экономике, а также замедление темпов экономического роста, мы заинтересованы в новых перспективных рынках. В ЕАЭС прорабатывается 8 приоритетных направлений по международному сотрудничеству.

Как вы знаете, с 20 августа 2015 года Казахстан приступил к реализации новой денежно-кредитной политики, основанной на режиме инфляционного таргетирования, с отменой валютного коридора и переходу к свободно плавающему обменному курсу национальной валюты. Таким образом, в Казахстане обменный курс формируется на основе рыночного спроса и предложения с учетом фундаментальных внутренних и внешних макроэкономических факторов. Вместе с тем, Национальный Банк сохраняет возможность реагировать на значительные колебания курса, которые не отражают соотношение спроса и предложения и действия фундаментальных факторов. Также предполагается, что дальнейшая динамика обменного курса тенге будет формироваться под воздействием факторов, определяемых, в основном, динамикой ценовой ситуации на мировых финансовых и товарных рынках. Поэтому наши усилия в Казахстане, направлены, прежде всего, на диверсификацию экономики**.**

Казахстан с начала этого года, действительно, развивается в условиях замедления роста мировой экономики. Как я уже отмечал, снижаются цены и спрос на основные экспортные товары Казахстана. Благодаря принятым мерам в рамках государственной программы инфраструктурного развития "Светлый путь" и Плана оперативных мер правительства на 2015-2016 годы, мы не ушли в "минус", рост экономики Казахстана за 10 месяцев составил 1%.Инвестиции в основной капитал выросли на 3,8% за счет реализации, в первую очередь, инфраструктурных проектов в рамках госпрограммы. Наряду со снижением промышленного производства на 1,3%, которое связано с падением производства в горнодобывающем секторе, обрабатывающая промышленность, напротив, демонстрирует положительные темпы роста - на уровне 0,5%.

Литература

1 Доклад Министерство сельского хозяйства *Мамытбекова А.С.*

2 *Гончаров В,Д Рау В.В* Продовольственные безопастности ИНЭК 2014-150.

3 Казахстан в 2010 г. Статистический сборник / Под ред. А. А. Смаилова /Агентство Республики Казахстан по статистике. - Астана, 2014. - 503 с.

4 Григорук В. В. 20 лет развития сельского хозяйства Казахстана // Проблемы агрорынка. -2015, - № 3. - С. 69-74

Каликова А., Кадырбекова М. Б.

КЕДЕН ОДАҒЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ НАРЫҚ БӘСЕКЕЛЕСТІГІ

Андатпа

Мақалада кеден одағының бәсекелестігін күшейту және тауар өндіруді дамыту, олардың сапасын арттыру мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: Бәсекелестіктік, тауар,сапа, пайда, кеден одағы,әлемдік қаржылық нарық.

Kalikova A., Kadirbekova M.B.

MARKETING OF THE GOODS AND THE CUSTOMS UNION

Annotation

Article examines the increased competition of the customs union and the development of marketing of goods, improving their quality.

Keywords : competition, product quality and benefits of the Customs Union , the global financial market.

УДК 681.518:553.7(575.2)

Камалова Н.Т., Омурзакова Ч. Ш.

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЕБ-ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПРИРОДНО-ЛЕЧЕБНЫХ И МИНЕРАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация

В статье раскрыты использование веб-технологий для природно-лечебных и минеральных источников Кыргызстана.

Ключевые слова: Интернет; хостинг; сервис; сайт; контент.

Введения

Много воды утекло с тех пор, информация стала открытой и доступной, благодаря новым способам передачи сообщений, на экране дисплея мы можем видеть информацию со всего мира. Интернет связал пользователей двух полушарий планеты в единую обширную сеть WWW (WorldWideWeb), из паутины которой бывает непросто выбраться любознательному человеку. На сегодняшний день в мире существует около 2 млн.

серверов и по последним данным более 280 млн. пользователей в Интернет. Таким образом Интернет становится тотальным в планетарных масштабах источником всевозможнейшей информации и средой интерактивного общения.

Важной особенностью этой обширнейшей информационной базы является её постоянное обновление и создание новых страниц.

Материалы и методы

Создание Web - сайтов является одной из важнейших технологий разработки ресурсов Интернет.

В настоящее время во всемирной паутине размещено несколько миллионов Web-сайтов и их число постоянно растет. Существует множество средств для создания Web-сайтов, но лишь некоторые из них способны предоставить разработчикам инструменты для решения подавляющего большинства стоящих перед ним задач. К этим немногим средствам относится FrontPage, которому посвящено web-сайт для природных зон Кыргызстана, предлагаемое вашему вниманию.

Кыргызстан одна из интереснейших в туристском отношении республик Средней Азии. И в этом факте нет ничего удивительного, учитывая многогранный природно-климатический, рекреационный и культурно-исторический потенциал республики, давно признанный неповторимым и уникальным в общепланетном масштабе.

По территории Кыргызстана когда-то проходил Великий Шелковый путь, и до сих пор можно увидеть руины караван-сараев и поселений, расположенных вдоль него. По этой «магистрали» прошлого везли не только товары на продажу, но и знания, традиции и обычаи других стран. Может быть поэтому в Кыргызстане тесно переплетаются разнообразные культуры: кочевая, элементы которой до сих пор сохранились на высокогорных джайлоо (пастбищах), оседлая, свидетельства чего до сих пор находят археологи, тюркская и европейская.

Чистейший горный воздух, кристально-чистые озера, родниковая вода, снежные вершины гор, заповедники – все это природа Кыргызстана. Уникальная по своей неповторимой красоте, разная во все времена года горная природа является главным богатством Кыргызской Республики.

Природа Киргизии очень разнообразна: бурлящие горные реки, живописные высокогорные озера, грандиозные водопады, высочайшие в Азии вершины и пики, причудливые по своей форме и цвету скалы, многочисленные горные ущелья, перевалы, целебные минеральные источники и таинственно-заманчивые пещеры. Кыргызстан - страна природных контрастов.

Высокие горы, покрытые ледниками, сменяются плодородными долинами, по которым, пенясь, несут неумолимо свои воды бесчисленное количество рек, неописуемой красоты озера, в окаймлении снежных вершин - это все Кыргызстан – лучшее место для отдыха.

Рельеф Кыргызстана преимущественно горный. Большая часть территории Кыргызстана занята горными хребтами, которых насчитывается около 86. Хребты разделены межгорными впадинами и котловинами. Наиболее значительные из них: Чуйская, Иссык-Кульская, Ферганская, Таласская, Суусамырская, Нарынская, Атбашинская, Аксай-Арпинская, Кетментёбинская.

Подземные воды — одно из главных водных богатств Кыргызстана. Они характеризуются повышенным содержанием биологически активных минеральных (реже — органических) компонентов. На территории Кыргызстана имеется около 150 минеральных источников, более 30 из них — термальные. Используются они, в основном, для санаторно-курортного лечения и для широкого потребления в качестве лечебных, профилактических и столовых вод.

Месторождения иловых лечебных грязей сосредоточены на акватории и в прибрежной части озера Исык-Куль, также в Ошской и Жалал-Абадской областях и в Алабуге-Нарыне.

Суть грязевых лечений заключается в том, что при температурном воздействии, чаще всего при постепенном повышении температурного режима, организм пациента, обернутого в грязевые аппликации или погруженного в грязевую ванну, испытывает положительный эффект за счет того, что лечебные свойства грязи благоприятно влияют на организм, расширяя сосуды и укрепляя кровоток.

Все крупные реки Кыргызстана зарождаются высоко в горах у ледников и снежников. Реки Кыргызстана питаются в основном талыми водами снегов и ледников. К крупным рекам Кыргызстана относятся также Талас, Кызылсу (Алайская), Сары-джаз, Аксай. Большую ценность представляют арашаны - термальные, или горячие, источники.

Результаты исследования:

Из вышесказанных следует что данная статья является **актуальной** на сегодняшний день. поэтому был создан часть сайта под названием проектирование web-сайта для природных зон Кыргызстана в туризме (рисунок 1)**.**

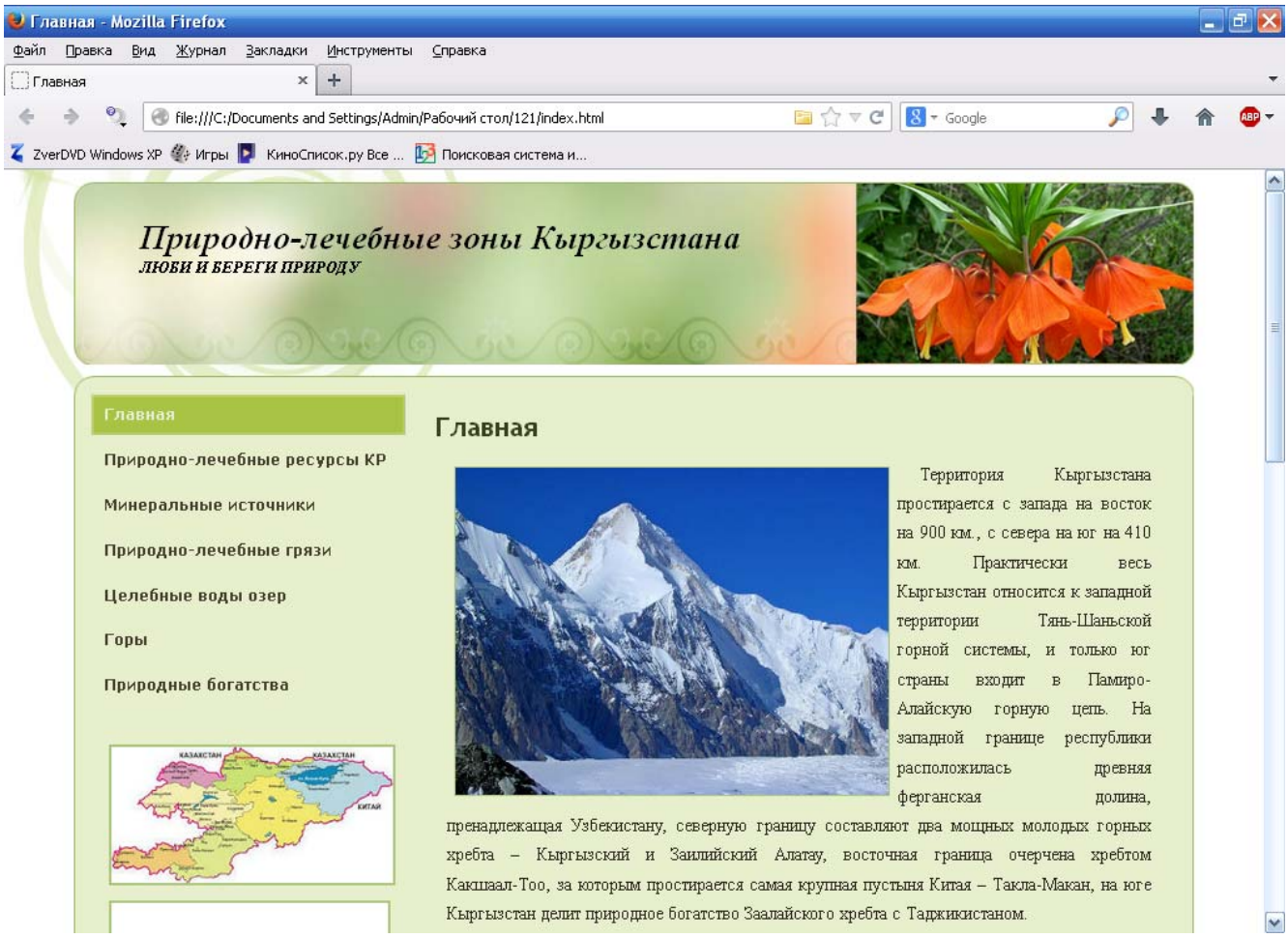

Рисунок 1. Главная страница

Выводы

Неповторим и разнообразен природный мир нашего края. Кыргызстан богат не только чарующими горными ландшафтами, но и природными лечебными ресурсами.

Литература

1. *Э. Крамер*. HTML – Наглядный курс Web-дизайна. М.-Спб.-Киев: Диалектика, 2001.
2. *Антюфеев Г.В., Румянцев В.П., Сергиевский М.В.* и др. Компьютерные технологии реального времени в туристской деятельности. МИФИ 2004, 155 с., Деп. в ВИНИТИ № 1011-В2004
3. *Кирсанов Д.* Веб-дизайн: книга Дмитрия Кирсанова.- М.: Символ-Плюс, 1999.- 376с.
4. *Ковтанюк Ю.* С. CorelDRAW 10 для дизайнера, 2001.- 880с.
5. *Федорчук А.* Как создаются Web-сайты. Краткий курс.- СПб.: Питер, 2000.- 224с.
6. *Шафран Э.* Создание WEB - страниц.- СПб.: Питер, 1999 г. - 320 с.
7. *Симонович С.В., Евсеев Г.А., Алексеев А.Г.* ,«Специальная информатика», АСТ пресс, М., 2000 г.
8. *И. Шапошников.* “Web-сайт своими руками”. ¾ СПб.:БХВ-Петербург, 2000 г. Интернет – ресурсы:
9. http://seegix.net – учебник по графике и веб-дизайну

ӘОЖ 339.166.82

Қабланова Қ., Бекенова Г.Ы.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

КӘСІПОРЫН ӨНІМДЕРІН ӨТКІЗУ САЯСАТЫН ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа

Тұтынушаға икемделу және оның қызығушылықтары төңірегінде өнімді өткізу стратегиясын құру ауылшаруашылық кәсіпорындардың интеграцияланған өткізу стратегиясының негізі болып табылады. Сонымен қатар бұл стратегия жалпы саланы, кәсіпорынды дамыту стратегияларына қайшы келуі мүмкін. Бұл жағдайдың алдын алу кәсіпорынның өткізу стратегиясын тұрақты түрде жаңалап тұруды немесе модернизациялауды, яғни оның қазіргі талаптарға сай сипаттамаларын жақсартуды талап етеді. Жалпы ұлттық экономиканы модернизациялау экономиканы реттеушілері бар толыққанды нарықтық қатынастардың орнауына негізделеді. Және бұл жағдайда мемлекет халықтың қызығушылықтары шеңберінде экономикалық әдістер көмегімен нарықты реттеуі қажет.

Кілт сөздер: кәсіпорын, өткізу, ауыл шаруашылығы, аграрлық нарық, өткізу саясаты, өткізу стратегиясы.

Кіріспе

Бүгінгі күнге дейін отандық ауыл шаруашылығы шығындарының жоғары көлемде болып, капитал қайтарымының төмен деңгейімен сипатталады. Ауыл шаруашылығының экономикалық тиімділігі деңгейі көптеген елдерден және салалардан өте төмен. Бұл жағдайдың орын алуының негізгі және басты себебі – оның негізгі субъектілерінің, ауылшаруашылық кәсіпорындардың баяу жаңаландырылуында. Мұндай жағдай көбінесе нарықтық өзгерістер кезінде кәсіпорындардың әсерлі басқару элеметтерісіз қалып қалуы факторына байланысты орын алды. Бұл тұрғыда нарықтық қатынастар жағдайында және маркетингтің өндірістік-өткізу қызметін басқару жүйесі ретінде қызметімен өткізуді тиімді басқару тұтынушылардың сұранысын қанағаттандырудың маңызды факторы болып табылады.

Нарықтық қатынастарының кеңеюі және тереңдеуі нәтижесінде коммерциялық құрылымдардың рөлі артып, олардың ара қатынасы келісім-шарт негізінде құрылады. Бұл үдерісте кәсіпорынның өткізу саясатының орны ерекше. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей экономиканың дамуы, өндіріс монополиясының жойылуы, бәсекелестіктің күшеюі жағдайында өнімді өткізу қызметі қазіргі шаруашылықтың тиімді болуының басты факторы болып отыр. Сондықтан өткізу қызметі өзіне ерекше назар аударуды қажет етеді, әсіресе ауылшаруашылық кәсіпорындарды. Өкінішке орай бүгінгі күні отандық ауылшаруашылық кәсіпорындар өндірген өнімін өткізуде өзінің бәсекелестеріне сыртқы нарықпен қатар ішкі нарықта да жол беріп отыр.

Бұл жағдайдың орын алуының себептерінің біріне ауылшаруашылық кәсіпорындардың өз өнімдерін өткізуде пайдаланып отырған стратегиясында. Осыған байланысты олардың өткізу стратегиясының өндірістік және қаржылық қызметіне әсерін бағалау қажеттілігі туындайды.

Кәсіпорынның өткізу саясаты - тауардың өндірушіден түпкілікті сатып алушыға дейінгі жолын анықтайды. Кәсіпорында өнімді өткізу саясаты жоспар - бағдар жасау негізінде жүргізіледі. Оның жүзеге асырылуы бәрінен бұрын кәсіпорын жұмыскерлерінің қызығушылықтарымен ынта-жігерін ұйымдастыруға бағытталған [1].

Бұл саясаттың мазмұнының негізіне мыналар кіруі керек: болжамданатын, ағымдағы, орта және ұзақ уақыт даму үрдістерін (өндірістің даму қарқыны, өндірілетін өнімдер көлемінің, құрылымдық сәйкестілігі, материалдық және басқа да базалармен жабдықталуы және т.т.б.) айқындау және бағалау; өндірістік-экономикалық және әлеуметтік дамудың стратегиясы мен тактикасын дамыту, экономикалық дамуының негізі реттегіштерінің параметрлерінің және сандық өлшемін анықтау және орнату, шаруашылық етудің экономикалық механизмінің құраушыларын-мемлекеттік және басқа да инвестициялар бағасын, қарыздар, несиелер және т.б.

Кәсіпорында өнімді өткізу саясатының негізгі міндеттері:

• өнімді өткізу жүйесінің модификациясы есебінен өткізудің балама желісін құру;

• жаңа тауардың артықшылықтары мен жетістіктері жөнінде тұтынушыға ақпарат беру үшін ақпаратты жарнама саясатын белсенді жүргізу;

• жаңа тауар мен нарықта бар ұқсас тауар арсындағы функционалды бәсекені анықтау;

• жаңа тауардың нарыққа келуіне бәсекелестерді жауапты мінез құлқы мүмкіндіктерін зерттеу;

• жаңа тауардың нарыққа бейімделуін қамтамасыз ету.

Кәсіпорын нарықтағы лидерлігіне, сауда белгісіне және ерекше бәсеке қабілеттілігіне сүйене отырып, тұтынушы өз тауарының жетістіктеріне сендіруге тырысады.

Бұл кезеңде кәсіпорынның өнімді өткізудегі саясатының басымды мақсаттары:

• сұраныс өсуі жағдайында нарықты кеңейту;

• тауар модификациясы есебінен тура бәсекелестен арылу;

• тауарларды үлкен көлемде сату үшін үлкен өткізу желісін қолдану;

• тұтынушылардың жаңа тобын тарту мақсатында бағаны төмендету.

Мұндай нарықта даму үшін фирманың қаржылық базасы болуы керек. Кезең бойынша кемелдену сатысы ең ұзақ болып саналады. Нарықтар шектен тыс сегменттелген. Бұл кезең өндірістің қуаттылығын толық немесе кейбір артып қалулармен және технология тұрақтылығымен байланысты. Тауар ірі партиялармен шығарылып, ассортиментті кеңейту және тереңдету шығындары жоғары болады. Кәсіпорын сұранысты қанағаттандыру мақсатында тауарларды үлкен көлемде шығару саясатын ұстанады. Тауарлар басымды сапасымен ерекшеленеді және ол дәстүрлікке өтеді. Бұл кезеңде тауарды табысы орта тұтынушылар сатып алады. Нарықтың молығуы шеңберінде өткізу тұрақтанады. Сондай ақ нарықта әлі де мәнді сұранысты пайдалану үшін көптеген фирмалар нарыққа енеді. Бәсекелестерге қарағанда жоғары баға белгілеу саясаты. Егер кәсіпорын бірегей қасиеттері бар жоғары сапалы тауар шығарса, онда ол бәсекелестерге қарағанда, жоғары баға қоя алады. Бұл саясатты қолдануда көптеген елдермен қатар, Қазақстанда да баға деңгейін бәсекелестермен сөз байласып, келісу арқылы қоюға монополияға қарсы заң тыйым салады. Соған қарамастан көптеген қазақстандық компаниялар арасында сөз байласып баға белгілеу де орын алады. Бәсекелестен жоғары баға стратегиясы көбіне өз өнімінің сапасы жоғары екендігіне сенімі зор компаниялар қолданады. Мұндай саясат «Фуд Мастер», «Беккер және К» компанияларына тән. Мысалы, «Беккер және К» БК-тың шұжық өнімдерінің бағасы, әсіресе, «Докторлық», «Сыра ішуге арналған майлы шұжық» сияқты жоғары сорттарының бағасы бәсекелестерге қарағанда 30-40 % жоғары.

Қазіргі кезеңде отандық кәсіпорындардың баға белгілеу әдістері ең алдымен шығындарға, инфляциялық болжамға сонан соң сұраныс пен бәсекелестер іс- әрекеттеріне сай бейімделеді. Сұраныс пен бәсекеге бағытталған әдістер әдістемелік базасы мен қолдану тәжірибесінің жоқ болуы себепті мамандардың біліктілігі мен тиісті ақпараттық базаның болуын талап етеді. Баға белгілеудің барлық тәсілдерін үйлестіруге болады.

Сұранысты баға өсірудің ең жоғары шегі, шығындарды оның төменгі шегі ретінде, ал бәсекелестердің бағалары мен бірін-бірі ауыстыратын (субститут) тауарлар бағасын бағаның жуық мәні деп алуға болады.

Компанияның өндірістік қуаттары толық іске қосылмағанда, сату көлемін арттыру қажет болған жағдайда, сонымен бірге нарық үлесі төмендегенде бағаны түсіру саясатын қолданады. Бағаның түсуін тұтынушылар тауар сапасының төмендеуінен деп ойлауы мүмкін. Сонымен қатар, едәуір қорлары бар мықты бәсекелестер өз бағаларын төмендетіп, компанияны нарықтан ығыстырып шығаруы мүмкін.

Бағалардың өсуінің негізгі факторы - бұл қазақстандық тауарлар мен қызмет нарығында орын алып отырған шығындардың жоғарлауы. Шығындар үлесінің артуы өнімділіктің өсуіне сәйкес келмесе рентабельділік төмендеп, кәсіпорын баға деңгейін өсіруге мәжбүр болады. Бағалардың өсуіне себеп болатын тағы бір фактор-шамадан тыс сұраныс.

Маркетологтар бағаны жоғарлатқанда мынадай ережелерді орындауы тиіс:

1. Тұтынушылар бағаның артуы орынды деп қабылдауы тиіс, оларды осыған сендіру қажет.

2. Бағаларды белгілейтіндей етіп, біртіндеп өсіру керек.

3. Шығындарды қымбат емес материалдарды қолдану есебінен азайту, рентабельді емес бұйымдар өндірісін қысқарту, сұраныстағы қызмет түріне төлемақы белгілеп, олардың жалпы деңгейін төмендету, жеңілдктерді реттеу, тауардың күрделі конструктивтік ерекшеліктерін қолданбау, қымбат емес орайтын материалдарды қолдану қажет.

Өндіріс бағдарламасынан өнім шығару туралы шешімді міндетті түрде экономикалық көрсеткіштерді (табыс, шығын) және фирма тауары арасындағы байланысты талдағаннан кейін ғана қабылдау керек.

Кәсіпорынның өнімді өткізу қызметі бірнеше шаралар жиынтығынан тұрады. Оларды зерттеу мақсатына тұтынушыны оқып білу, оның нарықтағы тәртібінің мәнісін зерттеу, мекеменің жеке нарығын талдау, сондай-ақ, өнімді зерттеу (өнімді немесе көрсетер қызмет түрін), өткізу нысандары мен жолдарын талдау және мекеме тауар айналымы көлемін талдау мәселелерін тіркейді. Сонымен қоса бәсекелестерін оқып білу, бәсеке түрлері мен деңгейін анықтау, жарнамалық қызметті зерттеу, тауардың нарықтағы жылжымалылығының алдыңғы шектегі әдістемелерін анықтау, нарық шыңын меңгеріп білу.

Тұтынушыны байқап тануда, маркетингтік қызмет осы компанияның тұтынушылық қажеттілігі құрылымын анықтайды. Тұтынушылар пейіліндегі себеп-сылтауларды зерттеу нарықтағы белгілі бір топтағы тұтынушылар мінез-құлқын болжауға мүмкіндік береді және ол мақсатты түрде жүзеге асырылып отырады.

Нарықты талдау шығарылған тауарға деген нарықтың сыйымдылық қабілетін анықтауды мақсат етеді. Маркетингтік қызметтің алдына қойған мәселесі болып, нарықтың жаңа өнімдерге деген талабын анықтау есептеледі және бар өнімдері осыған сәйкес жақсартылады немесе өзгертіледі. Өнімді өткізуді тиімді іске асыру, сату жүйелері мен әдістеріне талдау жүргізу, маркетинг тұрғысынан, өнімді қалай да жақсы әсерлі сату, компания беделін көтеру, нарықта жол ашу, дәл жолдарды табуды қамтамасыз етеді. Қазіргі кезде ғылыми-техникалық прогресстің дамуының барысында кез келген кәсіпорынның тиімді кызмет жасауы тек өндірістік, ғылыми-техникалық потенциал, қаржылық мүмкіндіктерге ғана емес, сонымен қатар дұрыс жүргізілген маркетингтік зерттеулер және оның нәтижелеріне байланысты болады. Мұны соңғы 10-15 жыл ішіндегі маркетингтік зерттеулердің бизнестің жеке бір саласына айналуынан көруге болады. Дамыған елдерде мұндай зерттеулермен тек ірі кәсіпорындар ғана емес, сонымен қатар орта дәрежедегі фирмалар да айналысады. Маркетингтік зерттеулердің міндеті

кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортасын жан-жақты талдау және осы ақпарат негізінде өндіру-өткізу қызметіне байланысты шешім қабылдау.

Республикадағы нарықтық экономиканың даму шамасына қарай өнімді өткізу саясатын енгізу кешенді сипатта өтуі керек және әрбір ұйымның қызметі басқарудың қазіргі нарықтық тұжырымдамасына сәйкес қайта бейімделуі қажет. Өнімді өткізу саясатының тұжырымдамасын тәжірибе жүзінде енгізу – сатып алушы нарығының қалыптасуы, нақты тұтынушылар тобының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өндірісті қайта бейімдеу.

Отандық аграрлық кәсіпкерлер, әсіресе етті, сүтті бағыттағы мал шаруашылығымен және құс шаруашылығымен айналысушылар белгілі бір қиындықтарды бастан кешуде. Қазақстандық нарыққа ресейлік, белорустық бәсекелестердің біршама арзан өнімі қаптап кеткендігі салдарынан, отандық ауыл шаруашылық тауар өндірушілер өз өнімдерін өткізу түйткіліне тап болып отыр. Тамақ өнеркәсібі саласында жүрген кәсіпкерлер де осындай жағдайға ұшырасқан. Қалыптасқан жағдай оларды Ұлттық кәсіпкерлер палатасына көмек сұрап жүгінуге мәжбүрлеген, ал палата күн сайын аграрийлер түйткілдеріне құлақ аса отырып, оларды шешудің оңтайлы жолдарын белсенді түрде іздестіруде. Бұл түйткілдерді мемлекетпен тығыз әрекеттеспей шешу мүмкін болмайтыны сөзсіз [2].

Қазір ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінде сыни сәт туындайтын уақыт. Мысалы, Қостанай облысындағы ірі сүтті-тауарлы фермалардың бірі 30 тонна сүтті, тура мағынасында, жерге төккен, оның үстіне бұл балабақшаға, мектептерге, басқа да мемлекеттік мекемелерге беруге болатын, барлық санитарлық нормаларға жауап беретін жоғары сапалы, тауарлық сүт еді.

Бұл бұрындары осы фермадан сүт сатып алған қайта өңдеу кәсіпорындарының РФ-дан әкелінетін құрғақ ұнтаққа көшуі салдарынан болды. Сәйкесінше, оларға ұнтақтан өндіру арзанға түседі және оңай болады. Ферманың барлық басшылары аса зор шығынға қалғандықтарын растауда. Сарапшылардың есептеуінше, орташа алғанда, олар күніне 750 мыңнан бастап 1 млн. теңгеге дейінгі сомадан айрылады екен. Қазірде сүт сатушылар өндірісті қысқартуға мәжбүр, ал ЕАЭО-да сүтпен қамсыздандыру деңгейінің ең төмен көрсеткішін көрсетіп отырғанымызға орай, бұл жалпы салаға кері әсерін тигізуде.

Құс шаруашылығымен айналысушыларда өнімді өткізу түйткіліне ұшырасқан. Қарағандылық құс фабрикасында қойма толығымен жұмыртқаға толтырылыпты. РФ-дан «сұрқай» импорт келеді, оның үстіне ешкім де сапасына кепіл болмайды, таңбалануы да талаптарға сәйкес келмейді. Сонымен қатар отандық өнім барлық сапа стандарттарына ие, таңбалау сақталған, және де Қазақстанның барлық құс өсірушілері адал ниетті жеткізушілер болып табылады.

Қазірде Елбасы тапсырмасы бойынша отандық тауар өндірушілерді қолдау мақсатында «Қазақстандықты сатып ал!» науқандары өткізілуде. Алайда бұл іс-шаралар бәсең жүруде және әкімдіктермен арада қол қойылған отандық өнімді өткізу жөніндегі меморандумдар тиісті әсерін бермеуде.

Мұндай жағдайда отандық ауыл шаруашылық тауар өндірушісіне қалай көмек беру керек? Инвестициялық субсидиялардың әрекеттегі ережесін 2014 жылдан бұрын енгізілген жобаларға таратудың көмегі тиеді, алайда ол үшін мемлекеттік бюджеттен қосымша қаражат бөлу қажет және бұл Еуропаның көптеген елдерінде қолданылатын мемлекеттік қолдаудың сапалы да дұрыс құралы. Инвестициялық субсидия деп аталатын шара қолданылатын Германияның, мал шаруашылығы саласындағы басқа да алдыңғы қатарлы аграрлық елдердің тәжірибесін қолдану қажет. Мәселен, кәсіпкер 600 бастық сүтті-тауарлық ферма құрады делік, және де осы мақсатта белгілі бір соманы жұмсайды. Біраз уақыттан соң фермер жобалық қуаттылыққа шығып, мемлекет кәсіпкер шығынынан 20 пайызды тегін өтеп береді, өтеу сомасы кейбір жайғасымдар бойынша 80 пайызға дейін жетеді. Бұл айтарлықтай көмек, бизнесті бұдан арғы кеңейту үшін жақсы әзірлік [3].

Жалпы отандық ауылшаруашылық кәсіпорындардың өнімдерін өткізу саясатын жетілдіру мақсатында келесі шаралар ұсынылады:

- ауылшаруашылық кәсіпорындардың пайда және қосымша құн салықтарын бірегей өткізу салығына ауыстыру;
- ауылшаруашылық кәсіпорындар өнімін сақтайтын мемлекеттік қоймалар салу;
- аудан, облыс аралық тауар айырбасын жандандыру.

Әдебиеттер

1 *Есімжанова С.Р.* Маркетинг. Алматы. 2009

2 *Жүсіпбекова Қ.* ҰКП сарапшылары отандық аграрлық өнеркәсіпті дамыту жоспарын ұсынады. http://palata.kz/kk/news/16096-16096

3 *Боттаев Ж.Х.* Разработка стратегии сбыта сельскохозяйственной продукции предприятиями АПК. // Экономика и управление. Санкт-Петербургский Университет управления и экономики. - 2012. - №5. - С. 104 - 106.

Кабланова К., Бекенова Г.Ы.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СБЫТОВОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Основой интеграционной стратегии сбыта сельхозпредприятий является ориентация на потребителя и формирование сбытовой стратегии вокруг интересов потребителя. Вместе с тем, она может вступить в противоречие с общей стратегией развития отрасли или предприятия. Устранение такого положения предполагает постоянное обновление или модернизацию сбытовой стратегии, под которой следует понимать улучшение ее характеристик в соответствии с современными требованиями. В целом модернизация национального хозяйства предполагает создание в полном объёме всех рыночных отношений с присущими им регуляторами экономики. При этом государство с помощью экономических методов призвано оказывать регулирующие воздействия на рынок в интересах населения.

Ключевые слова: предприятие, сбыт, сельское хозяйство, аграрный рынок, сбытовая политика, сбытовая стратегия.

Kablanova K., Bekenova G.Y.

IMPROVING OF SALES POLICY OF THE ENTERPRISES

Annotation

The basis of integration strategy of selling of agricultural enterprises is the customer orientation and the formation of sales strategies about consumers interest. However, it may conflict with the overall strategy of the development of the industry or enterprise. Solving this situation requires of constant updating and modernization of sales strategy, under which it is understood improvement of its performance in accordance with modern requirements. In general, the modernization of the national economy requires the creating in full all market relations with regulators inherent economy. In this case government with the help of economic methods designed to provide regulatory impact on the market for the benefit of the population.

Keywords: enterprise, marketing, agriculture, agrarian market, sales policy, sales strategy.

ӘОЖ 330.142.211

Қадырбекова А.Н., Сыдықбаева Г.У.

Қазақ ұлттық аграрлық универиситеті

АДАМ КАПИТАЛЫ – МЕМЛЕКЕТ ДАМУЫНЫҢ БАСТЫ ФАКТОРЫ

Андатпа

Мақаланың авторлары адам капиталына инвестиция тарту –мемлекет дамуының басты факторы екенін айқындайды.

Кілт сөздер: Инвестиция, білім беру жүйесі, даму индексі, адам капиталы.

Кіріспе

Адам - елдің басты байлығы. Адам капиталына соның ішінде білім беру мен медицинаға инвестициялар әлем деңгейіндегі елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мумкіндік береді. Кезекті әлемдік экономикалық форумның рейтингтерінде бірінші орынды алатын елдер азаматтарының дамуына үлкен көңіл бөледі. Білімді әрі салауатты адамдар анағұрлым тиімді жұмыс істейді. Олар инновацияны өмірге келтіруге, кәсіпкерлік бастамаға биім болады.

Кез-келген елдегі білім беру жүйесі – ұлттық мәдениеттің және танымның көрсеткіші болса, ол экономика, саясат, мәдениет саласындағы өзгерістерді көрсетіп қана қоймастан, өзгерістерге де әсер етеді. Сондықтан бүкіл әлемде білім тұлғаны әлеуметтік-экономикалық үдеріске тиімді қатысуын қамтамасыз ететін негізгі фактор болып саналады және білім беруге ерекше назар аударылады.Жаңа жиырма бірінші ғасыр өзінің әлеуметтік-экономикалық кеңістігіне шықты, оның орталығында өзінің табиғи және жинаған мол қасиеттерімен, атап айтқанда мүмкіндік, іскерлік, өмірлік мамандық тәжірибесімен адам тұр.Ел дамуының стратегиясын дұрыс таңдап оны әрі қарай дұрыс жүзеге асыру кезінде және ең бағалы ресурсы – адам капиталын дұрыс қолдана алудан Қазақстан Республикасындағы экономикалық реформа нәтижесі мен болашағы шешіледі.

ҚР Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Біздің адам капиталын дамытудағы ұзақ мерзімді салымдар саясатымыздың арқасында қазіргі талантты жас ұрпақты өсірдік» деп атап өткен болатын.

Қазіргі кезде адам ресурстарын тиімді қолдану мәселесі өзекті болып табылады. Сондай-ақ бүгінгі таңдағы экономикалық жағдайда шешуші рөл адамдікі, сондықтан адам капиталын жан-жақты қолдану қажеттігі туындайды және туындап отырады.

Жалпы қабылданған қағида бойынша адам капиталы дегеніміз – ол адамның қоғамдық өндірісте лайықты қолданғанда еңбек өнімділігі мен өндіріс тиімділігін арттыру арқылы, оның табысының өсуіне әсер ететін, белгілі инвестицияның нәтижесінде қалыптасқан сол адамның жинаған денсаулығы, білімі, тәжірибесі және мүмкіндігі болып табылады. Адам капиталының басқа капиталдарға тән қасиеттері болғанымен, олардан көп айырмашылығы бар. Бұл теорияның орталығында - адам, оның рухани және кәсіби жетілуге, жақсы тұрмыс пен байлыққа ұмтылуы тұрады. Яғни, қазіргі экономикалық жүйеде адам капиталы ұлттың бәсекелестік қабілетін қамтамасыз етуде маңызы зор дербес ресурс болып табылады.

Қоғамның әрбір мүшесінің білім алу, зерделік, ақпараттық т.б. мүмкіндігі көп болған сайын, ұлт пен мемлекеттің зерделік ресурсы жоғары, экономиканың өсу қарқыны тез, қоғамның мүмкіндігі анағұрлым артық болады. Дамыған елдердің экономикалық артықшылығы көп жағдайда адам капиталының өзінің өлшемімен емес, адамның

өндірістегі пайдаланған творчестволық еңбегі нәтижесінде шығарған өнімінің көлемі және сапасымен өлшенеді. Осы тұрғыдан қарағанда Қазақстан Республикасындағы халықтың әлеуметтік экономикалық жағдайы өмір сүру деңгейі (білім, денсаулық, күнкөріс деңгейі) халықтың табыс үлесі мен тығыз байланысты. Төменде 2012-2014 жылдарда республика бойынша төмен табысты халықтың үлесі келтірілген.

2012-2014 жылдардың тұтас республика бойынша төмен табысты халықтың үлесі, пайызбен.

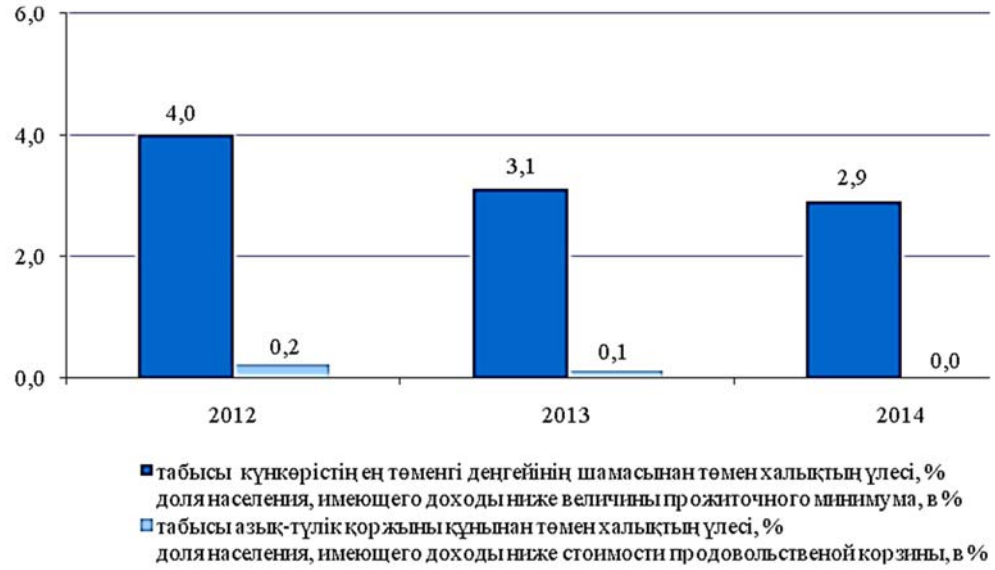

* Деректер табыстардың баламалылық шкаласын пайдаланып алынған.

Келтірілген диаграммада табысы күнкөрістің ең төменгі шамасынан төмен халықтың үлесі 2012 жылға қарағанда 2014 жылы біршама төмендегенін байқаймыз. Халықтың күнкөріс деңгейі төмендеген сайын адам дамуының индексі де төмендейді.

Кедейлік көрсеткіштері, пайызбен.

	Табыстары төмен халықтың үлесі		Кедейліктің тереңдігі	Кедейліктің өткірлігі	Халықтың 20%-дық топтары бойынша Джини коэффициенті
	күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасынан төмен	азық-түлік қоржыны құнынан төмен			
2012 жылдың 3 тоқсаны	4,0	0,2	0,6	0,2	0,274
2013 жылдың 3 тоқсаны	3,1	0,1	0,5	0,1	0,264
2014 жылдың 3 тоқсаны	2,9	0,0	0,4	0,1	0,266

** Деректер табыстардың баламалылық шкаласын пайдаланып алынған.*

Адам капиталының деңгейі мемлекеттің даму деңгейін көрсетеді.1990 жылдан бастап халықаралық деңгейде адам даму потенциалының индексі (АДПИ) – елдің орташа даму деңгейін үш негізгі адам даму өлшемімен анықтайтын индекс:

1. Белгілі деңгейде елдегі денсаулық пен әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесін көрсететін адам өмірі ұзақтығының индексі;

2. Тұрғындарды бастауыш, орта және жоғарғы біліммен қамту және 15 жастан үлкендердің сауаттылық деңгейін көрсетіп елдегі білім жүйесінің жағдайын сипаттайтын білім беру деңгейінің индексі;

3. Әрбір тұрғынға шаққанда ЖІӨ-нің көлемі сатып алу мүмкіндігіне (САМ) пара-пар АҚШ долларынмен өлшенетін лайықты өмір деңгейі.

Бұл комплексті индексте азаматтық бостандық, әлеуметтік қамтамасыз ету, тұрғындардың денсаулық және мәдени даму көрсеткіші, қылмыс деңгейі, қоршаған ортаны қорғау т.б. көптеген факторлар ескеріледі. Адам даму индексі - 0-ден 1-ге дейін көрсеткішпен қабылданатын елдің даму деңгейі мен өмірдің сапасын көрсететін жиынтық көрсеткіші. БҰҰ эксперттерінің анықтауы бойынша елдің, адам дамуы потенциалының индексі (АДПИ) 0,9 және одан жоғары болса, ол дамыған, ол деңгейге жетпейтіндер - дамушы елдер. Көрсеткіші 0-ден 0,499-ге дейінгілер АДПИ-і төмен, 0,500-0,799 - орташа, 0,800-0,899 - жоғары, 0,900-дан көбі - өте жоғары болып саналады. Бұл көрсеткіштерді таңдау, мысалы қоғамдағы еңбек потенциалы ауру мен жарақаттың азаюы жұмыс күнінің саны мен еңбекпен қамту масштабының кеңеюі есебінен өсетініне негізделген.

Сондықтан, адам капиталы постиндустриалдық қоғамдағы табиғи немесе жиналған байлықтан да құнды, ең маңызды қор болып табылады. Қазірдің өзінде барлық елдерде адам (зерделік) капиталы экономика дамуының қарқыны мен ғылыми-техникалық өрлеуді айқындайтын күшке айналды. Сондықтан, қоғамда осы капиталды шығаратын негізі - білім жүйесін дамытуға көп көңіл бөлінуде. Бұл, елдің өндірісті күштерін жаңа сатыға дамыту жағдайында ірі механикаланған машиналық өндіріске негізделген индустриальдық кезеңнен, негізгі күш қамту саласы, ғылым, білім және т.б. болатын постиндустриальдыққа ауысқан XXI ғасырдағы әлемдік экономиканың келешек келбетін айқындайтын күш болады.

Материалдық байлықты өндіру өзінің маңызын сақтағанымен оның экономикалық тиімділігі алдымен жоғары сапалы мамандар, жаңа білім, технология және басқару әдісін пайдаланумен анықталады. Яғни алдыңғы қатарға өндірістің әдісі және білім, не зерделік потенциалы – адамның өзі шығады. Адам даму тұжырымдамасының теориялық негізі мен маңызды бөлігі болып адам капиталының теориясы, білім берудегі революциялық теория және одан шығатын қазіргі қоғамдағы экономикалық, технологиялық және әлеуметтік прогрестегі білімнің рөлінің алға шығу тұжырымдамасы болып табылады.

Постиндустриальдық қоғамға өту жағдайындағы елдің интеллектуальдық ресурсының қарқынды өсу механизмі, өндірістің ғылымға негізделген жоғарғы технологиялық түрлерін меңгеру мен ендіру, адам ресурстарын тиімді басқару әдістері нақты дайындалмағандықтан Қазақстанда адам капиталын дамытудың тиімділігін арттыратын ғылыми негізі мен механизмдерін дайындауда оның мәдени-гуманитарлық, әлеуметтік-экономикалық, индустриальды-инновациялық құрамдарын жүйелі-синергетикалық тұрғыдан зерттеу маңызды болып табылады.

Қазақстан алдағы онжылдықта қоғамды дамытатын негізгі күш ретінде адам капиталын тез қарқынмен дамытуға мүдделі. Ол біріншіден Қазақстанға басқа елдермен дамыған технологияның есебінен еңбек өнімділігін арттыру арқылы бәсекелесуге мүмкіндік береді, екіншіден – ол таусылмай жаңарып отыратын ресурс, үшіншіден, болашақ ұрпақтың капиталы. Қазақстанның тап осы әлеуметтік саладағы жетістіктерін бағалауға мүмкіндік береді. Қазақстан нарықтық дағдарыстарға төтеп бере алады, биліктің басқару мен білім беру жүйелерін жаңғырту жолында икемділігі көрінеді, әлемнің ең дамыған 30 елдің қатарына кіруіміздің өзі осыны айқындайды.

Әдебиеттер

1. ҚР Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050 стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Қазақстан Республикасындағы халықтың тұрмыс деңгейін мониторингілеу. Астана 2014 жыл. 38-39 б.

Кадырбекова А., Сыдыкбаева Г.У.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье рассматривается о человеческом капитале. Основным фактором развитии государства является человеческий капитал.

Ключевые слова: *инвестиция, система образования, индекс развития, человеческий капитал.*

Kadyrbekova A., Sydykbaeva G.U.

HUMAN CAPITAL IS MAIN FACTOR OF DEVELOPMENT OF THE STATE

Annotation

The article deals with the human capital . The main factor of development of the state is the human capital.

Keywords: *investment, education, development index, the human capital.*

ӘОЖ 631.4(574.53)

Қанайбек А., Съезхан Ж.

Қазақ Ұлттық Аграрлық Университеті

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ МАҚТА ЕГІЛЕТІН АЙМАҚТАРДЫҢ ТОПЫРАҚ ЖАҒДАЙЛАРЫ

Аңдатпа

Біз бұл жұмыста еліміздің гүлденуіне өз үлесімізді қосамыз,бұл жұмыс топырақ жағдайын жақсартуға, мол өнім алуға бағытталған. Суды үнемдеудің нақты жолдары көрсетілген.

Кілт сөздер: Жер – су ресрстары, эрозия, сортаңдану, сапалы өнім, мақта, тамшылатып суғару жүйесі

Кіріспе

Оңтүстік Қазақстан облысында шөлді жерлер басым болғанымен, бұл жер басқа облыстардан жылу қорының көптігімен ерекшеленеді. Ылғалдың қоыр да жетерлік дәрежеде, дегенмен буланудың нәтижесінде көп шығынға ұшырайтынымыз бар. Суды мөлшерінен тыс пайдаланып ыза суының деңгейін көтеріп тұзданған жерлер аз емес.

Ғылыми жұмысымның мақсаты

Ақ алтынның өнімін арттыра отырып жердің құнарлығын сақтап қалу жолдарын іздеу. Оңтүстік Қазақстанда жаңа инновациялық бағытты ұсына отырып артық шығындарға жол бермеу. Мақтаарал ауданында жер асты суы жақын орналасқандықтан, қазіргі таңдағы су тапшылығын ескеріп тамшылатып суғару жүйесіне көшуді ұсыну

Мен бұл жұмысымда Оңтүстік Қазақстан облысындағы мақта шаруашылығымен айналысатын үш аймақты салыстырдым.

1. Қызылқұм аймақшасы
2. Келес Сарыағаш аймақшасы
3. Арыс Түркістан аймақшасы

1. Қызылқұм аймақшасы - Шардара ауданының суармалы жерлерін қамтиды. Топырақтың беткі қабаты балшықты шалғынның сұр топырағы , тақыр тәрізді жерлер. 2-5 м саздақ топырақтар орналасқан. Бұл жерлер Сырдария өзенінің сол жағалауында орналасқан.

2. Келес Сарыағаш- беткі қабаты корбнатты ашық түсті сұр топырақтар. Өзен аңғарларында сұр топырақтар дамыған.Келес өзені және Құркелес өзені Зах және Ханым каналдарынан және Шыршық өзенінен су алады.

3. Арыс Түркістан - Топырақтың беткі қабаты ашық түсті қоңыр топырақтар,Қаратаудың оңтүстік шығыс бөлігіне жалғасқан таулы далаға тән бетегелі селеулі өсімдіктер бар.Қаратаудан бастау алатын шағын өзендерден бастау алады.

Облыстың басым көпшілік жерлерінде ашық түсті сұрғылт топырақ дамыған. Ол – жоғары биологиялық қарқындылыққа ие, соның себебінен органикалық заттар тез минералданады. Осыған байланысты орташа есеппен мынандай элементтер кездеседі: Азот 0.06- 0.08 пайыз, қарашірінді 1.1- 1.5 пайыз, фосфаттар 10.2- 33.1мг. кг, калий мөлшері 180- 325мг. кг.

Ғылыми жұмыстың өзектілігі

Жер бетінде жылдан жылға адам баласынының саны көбейген сайын азық түлікке сұраныс жоғары болмақ. Адамзаттың азығының көзі - жер, сондықтан оны ұқыпты да дұрыс пайдалана білу керек. Бұл жұмыстың өзекті проблемасы:

- Жерді дұрыс пайдалану;
- Су ресурстарын үнемді пайдалану;
- Топырақ ылғалдылығын реттеу;
- Сапалы өнім алуды ұйымдастыру;
- Өсімдіктердің жақсы және қолайлы топырақта өсу жағдайын зерттеу;

Облыстағы өзекті мәселелер:

1. Шыршық өзенінің суын пайдалану үшін су қоймасын салып Зах және Ханым каналдарын қайта салу
2. Арыс Түркістан аймақшасында егіске жарамды барлық жерінің 80 пайызға жуығы ирригация жүйесінде судың жетіспеушілігінен пайдаланылмай отыр
3. Жер асты суы жақын жерлерде дренаж жұмысын жақсарту керек. Дренажды жөндеу жұмыстарын бастау керек.
4. Тамшылатып суғару жүйесіне көшу керек

Ғылыми жұмыстың жаңалығы

- Бұл жұмыстың жаңалығы мақтаның мекеніне айналған Мақтаарал ауданында алғаш рет мақта өсімдігін тамшылатып суғаруды ұйымдастыру, тәжірейбе Оңтүстік Қазақстанда Мақтаарал ауданында, климаты: жазы өте ыстық, қысы қатты болғанымен қар мөлшері аз түсетіндіктенжылыжайда жасалған. Алдағы уақытта егіс алқабына жасау жоспарлануда.
- Елімізде ресурстарды тиімді пайдаланып қараусыз қалған, жарамсыз қалған жерлерді пайдалану жолдарын жоспарлау;

Қорытынды

Ғылыми жұмысымның мақсаты ақ алтынның өнімін арттыра отырып жердің құнарлығын сақтап қалу жолдарын іздеу.Оңтүстік Қазақстанда жаңа инновациялық бағытты ұсына отырып артық шығындарға жол бермеу.Мақтаарал ауданында жер асты суы жақын орналасқандықтан, қазіргі таңдағы су тапшылығын ескеріп тамшылатып суғару жүйесіне көшуді ұсыну.

Биылғы жылы да «Қазақстан – 2050 Мәңгілік ел» «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты халыққа Жолдауында Елбасы ауылшаруашылық саласы бойынша нақты тапсырмаларды анықтап берді. Қазақстанның гүлденуі – ауылдың гүлденуі, ауыл шаруашылығын дамыту, оны қолға алу, ресурстарды тиімді пайдалану қазіргі заманның өзекті мәселесі, адамзаттың басты міндеті

Әдебиеттер

1. *О.З.Зубаиров, А.Г.Рау, Т.А.Атақұлов, А.Р.Досмұханбетова.* Мелиорация пәні бойынша практикум.- Алматы, Агроуниверситет баспасы, 2005.- 157 б.
2. *О.З Зубаиров, Ә.Ә.Сағаев* және т.б. Суару және суару жүйесін пайдалану.Оқулық.- Қызылорда, 2000.-127 б.
3. *А.Н.Костяков.* Основы мелиорации.- М.: Сельхозгиз, 1960.- 622с.
4. *О.З.Зубаиров, А.Г.Рау, Т.А.Атақұлов, А.Р.Досмұханбетова.* Мелиорацияпәні бойынша практикум.- Алматы, Агроуниверситет баспасы, 2005.- 156 б.

УДК 343.31.7

Мухамедова Э.А., Шаймерденова А.А.

Евразийский Технологический Университет

ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация

Человечество вступило в новую эпоху, информационного общества. Информация современного общества привела к формированию новых видов преступлений, при совершении которых используется вычислительные системы, новейшие средства телекоммуникации и связи, средства негласного получения информации. За последние 10-15 лет в стране резко увеличилось количество преступлений с использованием вычисленной техники или иной электронной аппаратуры, хищения наличных и безналичных денежных средств для совершения преступлений все чаще используются устройства, в основе которых лежат высокачественные технологии их изготовления и функционирования, иными словами это преступления, в которых используются высокие технологии.

***Ключевые слова*:** компьютерные преступления, киберпреступность, информационная безопасность.

Введение

В 1974 году на рынке появляются компактные, сравнительно не дорогие персональные компьютеры для бесконечного круга пользователей всемирной глобальной сети, что приводит к таким же глобальным изменениям во всех отраслях человеческих отношений. Новые общественные отношения приводят к новым отступлениям от закона, новым видам преступлений, то есть к компьютерным преступлениям. Для уголовно-правовой науки и для законодательства появляется новый предмет научных и политических обсуждений и разработок. А что же является предметом преступлений в сфере компьютерной информации по уголовному законодательству Казахстана? Это те позиции, которые базируются в нормах Уголовного кодекса Республики Казахстан, регламентирующих отношения, связанные с использованием информации и информационных технологий, проведение анализа этих норм раскрывает всю обширность возможных преступных деяний в сфере новых коммуникационных технологий. Казалось бы, что компьютерную информацию каждый пользователь распространяет, также защищает на бытовом уровне, тем не менее, в соответствии с Уголовным кодексом Республики Казахстан компьютерная информация подлежит уголовно-правовой защите, хотя в ограниченной форме [1].

Существует целый ряд особенностей, которые отличают информационные ресурсы от других видов ресурсов:

— они непотребляемые и подвержены не физическому, а моральному износу;

— они по своей сути нематериальны и несводимы к физическому носителю, в котором воплощены;

— их использование позволяет резко сократить потребление остальных видов ресурсов, что в конечном итоге приводит к колоссальной экономии средств;

— процесс их создания и использования осуществляется с помощью компьютерной техники.

Киберпреступность угрожает не только отдельным лицам или организациям, но потенциально - национальной безопасности любой страны, достигшей значительного

уровня компьютеризации жизненно важных отраслей экономики. Согласно статистическим данным, за 8 месяцев 2014 года в нашей республике зарегистрировано 69 преступлений данного характера (за 8 месяцев 2013 г. - 55)», - говорится в сообщении [3].

Таким образом, информационная безопасность является первостепенной задачей государства в целях защиты общества и государства в целом от посягательств на информацию, имеющую государственную важность.

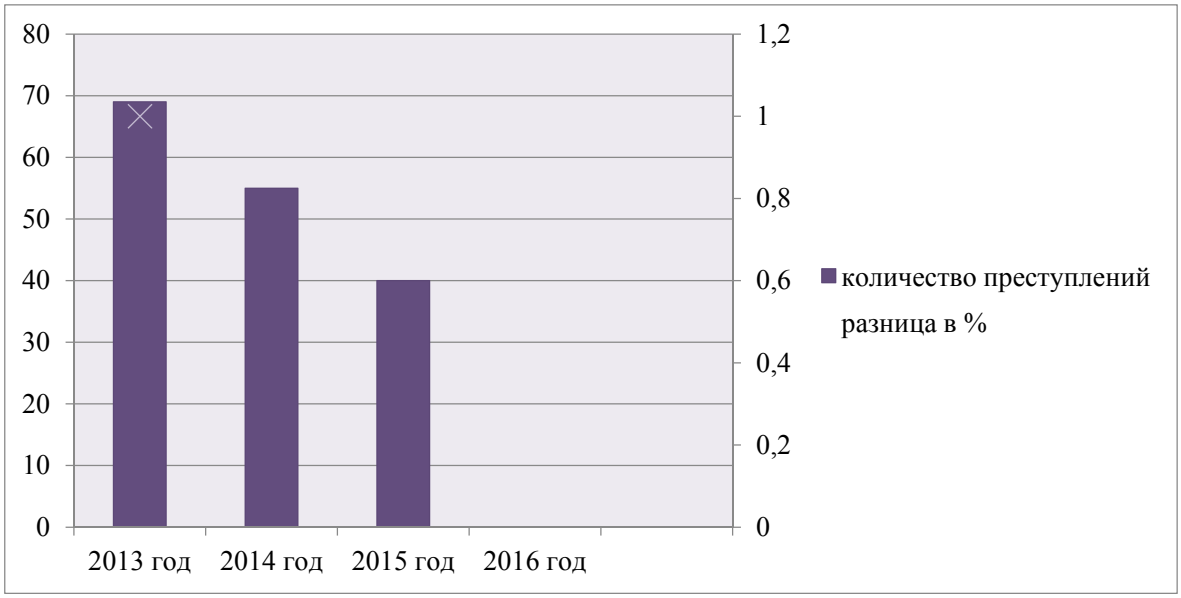

В уголовных законах ряда стран СНГ, Прибалтики, многих других европейских государств, а также как и в Казахстане, вообще не предусмотрено такое преступление, как нарушение правил эксплуатации ЭВМ (например, в Великобритании, США, Японии, Эстонии и других). С объективной стороны рассматриваемое преступление состоит в нарушении правил эксплуатации ЭВМ, их системы или сети, т.е. в неисполнении либо в ненадлежащем исполнении правил, которыми должно руководствоваться лицо, имеющее доступ к ЭВМ. Нарушение правил может быть совершено как в форме действия, так и бездействия, например, выражаться в несоблюдении правил, установленных для обеспечения нормального функционирования ЭВМ.

Существуют два вида таких правил:

1) правила, которые разрабатываются изготовителями ЭВМ и поставляются вместе с ЭВМ;

2) правила, которые устанавливаются обладателем информации или оператором информационных систем [4].

На вопрос: «А как еще используют современные технологии в преступных целях?», - владелец канала на Youtube поведал об опасности, которую влекут за собой преступления в сфере информационной безопасности.

Эта сфера весьма обширна. Так, по данным оперативно-криминалистических служб и экспертных учреждений, практически каждый второй поддельный денежный знак изготавливается с использованием компьютерной обработки и распечатки на цветном принтере. Объясняется это, прежде всего, общедоступностью такого рода информационных технологий и простотой их эксплуатации. Также к данной категории относятся и преступления, при совершении которых осуществляется неправомерный доступ к охраняемой Законом Республики «Об информатизации» компьютерной информации. С закреплением в Уголовном кодексе Республики Казахстан, принятым 3 июля 2014 года и вступившем в законную силу 1 января 2015 года, целой главы

(уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи), предусматривающей ответственность за такого рода преступления, правоохранительные органы получили реальное средство борьбы с лицами, использующими компьютерную технику в преступных целях.

Огромен и вред от такого рода преступлений. По оценкам специалистов, в среднем экономический ущерб только от одного такого преступления, например, в США составляет $450 тыс. Кроме того, следует отметить, что подобные правонарушения все чаще совершаются сотрудниками фирмы, банка или другого учреждения, которым в конечном итоге и наносится ущерб. Например, в США компьютерные преступления, совершенные самими служащими, составляют 70-80 процентов от подобных финансовых потерь. В Казахстане также существует такая же тенденция совершения уголовных правонарушений. Так, в 2000 году в Лондоне были арестованы двое граждан Казахстана, по обвинению в неавторизированном компьютерном проникновении, заговоре, нанесении вреда коммерции путем вымогательства и при попытке нанесения вреда путем вымогательства с использованием корпоративной информации компании Bloomberg LP [5].

Выводы

В заключении хотелось бы предложить внести некоторые изменения в законодательные акты Республики Казахстан, на примере опыта зарубежных стран о введении новых нормативно-правовых актов по защите информационных технологий, для более качественной защиты информации, имеющей государственное значение; усовершенствование технологий, для лучшей защиты информации общества и государства, подготовка квалифицированных специалистов в сфере защиты компьютерной информации и ужесточения наказания за совершения киберприступлений в стране.

Литература

1. http://articlekz.com/article/10037
2. Конституция Республики Казахстан — Алматы: «Жеті - жарғы», 2000. — 144 с.
3. http://astinfo.kz/
4. http://journal.zakon.kz/203493-issledovanie-processa-prinjatija-novykh.html
5. https://www.youtube.com/watch?v=nFzrCwg9RoQ
- https://www.youtube.com/watch?v=NAdoCObidO0

Аңдатпа

Адамзат ақпараттық қоғамның жаңа дәуіріне аяқ басты. Қазіргі қоғамның ақпараттық компьютерлік жүйелерінен көптеген қылмыстыр пайда болды, солардың ішінде есептеу, жаңа телекоммуникация және байланыстың соңғы құралдарын пайдалану.

Annotation

Mankind has entered a new era of information society. Information and computer systems of modern society, there is a lot of crime, including computing, telecommunications and new communication tools.

УДК 631.6:574:626.81(574)

Нагиметова Д., Козыкеева А.Т.

Казахский национальный аграрный университет

ОЦЕНКА ПРИРОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ БАССЕЙНА АРАЛЬСКОГО МОРЯ

Аннотация

В статье дана оценка природно-энергетическим ресурсам бассейна Аральского моря.

***Ключевые слова*:** бассейн, река, радиационный баланс, увлажнение, природно-энергетические ресурсы.

Кіріспе

В настоящее время бассейн Аральского моря подразделяется на три типа деятельностно–природного объекта (ДПО): «Арал», бассейны рек Амударьи и Сырдарьи и водохозяйственные районы (рисунок 1) [1].

Рисунок 1 - Иерархические уровни ДПО «Арал»: а - бассейн р. Сырдарьи. Водохозяйственные районы: 1а - верховье Нарына, 2а - Ферганская долина, 3а – ЧАКИР, 4а - среднее течение Сырдарьи, 5а – АРТУР, 6а - низовье Сырдарьи; б - бассейн Амударьи. Водохозяйственные районы: 1б - верховье Амударьи, 2б - Кашкадарьинский; 3б - Каршинский; 4б - Бухарский; 5б - Туркменский прибрежный; 6б - Зеравшанский; 7б - Низовье Амударьи; 8б - Каракумский район.

Природно-климатическая оценка энергетических ресурсов и продуктивности природной системы осуществляется с помощью энергетических показателей [2]: сумма биологически активных температур ($\sum t$, °С), сумма осадков (O_c), продолжительность безморозного периода (T_O), испаряемость (E_O), фотосинтетически активная радиация (R), среднегодовая температура воздуха (t_i, °С) .

На многих метеорологических станциях Республики Средней Азии измерения фотосинтетически активной радиации не ведется, поэтому в практике используются

расчетные методы на основе полуэмпирических и эмпирических связей радиационного баланса с его факторами [3-9].

За последние двадцать лет были найдены региональные и общие формулы таких связей. При этом наиболее высокие коэффициенты корреляции получаются между величиной R, широтой (φ) и высотой местности (H), а также суммами температуры воздуха ($\sum t$) в период выше 10°С.

Эмпирическая связь радиационного баланса (R) с суммой температур (t) выше 10°С:

- для районов избыточного увлажнения (В.С. Мезенцев и другие, 1966):

$$R = 0.01042 \cdot \sum t > 10^{o} C + 8.52 .$$

- для Урала (Г.В. Белененко, 1969):

$$R = 0.011 \cdot \sum t > 10^{o} C + 7.0 ;$$

- для Белоруссии (М.Г. Голченко, 1971):

$$R = 0.0093 \cdot \sum t > 10^{o} C + 10.80 ;$$

- для аридной зоны России и Центральной Азии (Ю.Н. Никольский, В.В. Шабанов, 1986):

$$R = 13.39 + 0.0079 \cdot \sum t > 10^{o} C ;$$

- для юго-востока Западной Сибири (В.В. Дорощенко, 1971):

$$R = 2.25\left(\frac{\sum t > 10^{o} C}{1000}\right)^{2} + 0.60\left(\frac{\sum t > 10^{o} C}{1000}\right) + 20.4 .$$

Полуэмпирические связи радиационного баланса (R) с широтой (φ) и высотой местности (H):

- для станций СНГ (Б.М. Братченко, 1967):

$$R = 88.3 - 1.06\varphi - 0.0324H^{0.8} + 0.1 \cdot \alpha ,$$

где α – продолжительность солнечного сияния за май-август в процентах от возможного;

市- для Средней Сибири (В.М. Левшунов, 1971):

$$R = 92.16 - 1.122 \cdot \varphi - 0.0037 \cdot H .$$

В конце XX века в агропромышленном секторе бывшего СССР, когда использовались технологии программированного выращивания урожая сельскохозяйственных культур на основе прогнозных расчетов, широкое применение обрели эмпирические формулы Ю.Н. Никольского и В.В. Шабанова, полученные по материалам метеорологических станций, расположенных в аридных зонах России и Центрального Казахстана, которые показали высокую надежность и достоверность [10 - 11]. В связи с этим, в дальнейших расчетах для определения радиационного баланса бассейна реки Сырдарьи использованы эмпирические формулы Ю.Н. Никольского и В.В. Шабанова, характеризующие связи радиационного баланса с суммой температур выше 10°С [4].

На основе выше приведенного методологического подхода, выполнен демонстративный расчет оценки природно-энергетических ресурсов бассейна Аральского моря (таблица 1 и рисунки 2-3).

Таблица 1 - Природно-энергетические ресурсы бассейна Аральского моря

Метеостанции	Среднегодовые значения за многолетний период				
	O_c, мм	$\sum t$, °С	$\sum d$, мб	E_o, мм	R, кДж/см^2
1	2	3	4	5	6
Бассейн реки Сырдарьи					
Верховье Нарына					
Нарын	304	2517	2089	704.8	141.0
Джалалабад	226	4080	3386	1142	193.4
Ферганская долина					
Андижан	226	4080	3386	1142	193.4
Наманган	188	4070	3378	1140	193.1
Фергана	174	4270	3544	1192	199.7
Среднее течение реки Сырдарьи					
Гулистан	188	4070	3378	1140	193.1
Жизак	285	4440	3685	1240	205.3
Коканд	170	4200	3520	1190	199.0
Алмалык	200	4250	3530	1200	200.0
ЧАКИР					
Ташкент	359	3970	3295	1111	189.7
Пахта-арал	250	4300	3655	1344	202.0
Мырзашоль	295	4060	3370	1137	192.7
Арысь-Туркестанский					
Шардара	195	4600	4168	1438	202.0
Байыркум	195	4400	3617	1375	195.7
Арыс	175	4300	4240	1344	203.6
Туркестан	175	4400	4197	1328	204.5
Низовье реки Сырдарьи					
Аккум	160	4176	3861	1211	196.6
Шиели	174	3883	3154	1165	186,8
Кызылорда	151	3766	3160	1129	183,0
Жусалы	164	3809	3403	1142	184,4
Казалы	178	3647	2733	1094	179,0
Сексаульская	152	3647	3233	1094	179,0
Злиха	189	3827	3583	1148	185,8
Чирик-Рабат	126	4085	3781	1226	193,6
Монсыр	152	3504	3251	1051	174,4
Аральское море	166	3524	2633	1057	175,0
Бассейн реки Амударьи					
Верховье Амударьи					
Хорог	80	2500	2075	720	140.4
Душанбе	180	4080	3386	1140	193.6
Ош	280	3230	2681	920	164.7
Ховалинг	280	1684	1398	470	111.9
Муминабад	320	1621	2505	450	109.4
Комсомолабад	360	1740	1444	490	113.3
Гари	230	1309	1086	370	98.9
Тавиль-Дара	330	2174	1804	610	127.8

Файзабад	350	1051	873	290	90.5
Бостанабад	194	1773	1471	500	114.4
Ура-Тобе	82	1896	1574	530	118.6
Пеняшкент	120	1731	1437	490	113.1
Сангистан	56	2327	1931	650	132.8
Калайкумб	214	1542	1280	430	106.8
Раушан	69	1489	1236	420	105.2
Кашкадарьинская					
Гузар	361	4620	3835	1293	211.3
Шарабад	154	5030	4175	1480	224.9
Термез	120	5600	4548	1548	243.7
Китаб	295	3900	3237	1092	187.5
Керки	130	3700	3071	1020	171.0
Каршинский					
Карши	200	3400	2822	1020	171.0
Мубарек	179	3350	2800	1000	170.0
Бухарская					
Бухара	195	4400	3652	1375	199.0
Каган	100	4450	3694	1246	205.7
Туркменский прибрежный					
Ашхабад	195	4200	3486	1500	233.8
Сахарис	178	5402	4484	1513	237.2
Байрам-Али	135	5268	4372	1475	232.8
Тахта-базар	241	5370	4457	1503	236.0
Кушка	97	5292	4392	1480	233.6
Заравшанская					
Самарканд	295	3900	3237	1092	187.5
Заравшан	120	3600	2988	1100	178.1
Низовье Амударьи					
Нукус	95	3751	3113	1050	182.5
Ургенич	76	4042	3355	1130	192.2
Муйнак	110	3727	3093	1110	181.0
Куне-Ургенч	76	4042	3355	1130	191.2
Каракумский район					
Чорджау	135	5268	4372	1475	232.8
Дарваза	97	3123	2592	874	161.7
Акмолла	91	5393	4476	1510	236.9
Енидже	100	4697	3899	1315	213.8
Чешме	97	5292	4392	1482	233.5

Как видно из таблицы 1 и рисунков 2-3, сумма биологически активных температур воздуха ($\sum t$, ºС) и фотосинтетически активная радиация (R) колеблется соответственно в пределах бассейна реки Сырдарьи 3504 – 4600 ºС и 174.4 - 202.5 кДж/см^2, а в бассейне реки Амударьи 1051-5402 ºС и 90.5-237.2 кДж/см^2, что показывают наличие высоких энергетических ресурсов, которые с юга в сторону севера-востока постепенно уменьшаются. Достаточно большая продолжительность безморозного периода (T_O) и высокие энергетические ресурсы ($\sum t$, ºС) природной системы бассейна Аральского моря способствуют испарению влаги с поверхности почвы с высокой интенсивностью, то есть испаряемость (E_O) колеблется в пределах 307 -1503 мм.

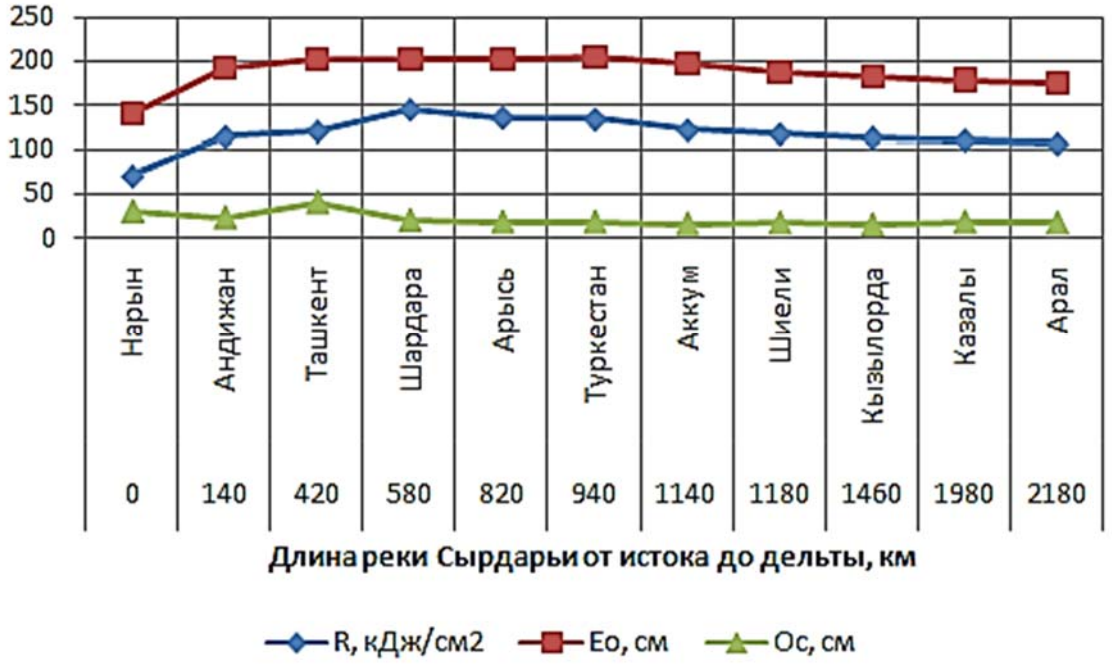

Рисунок 2- Природно-энергетические ресурсы бассейна реки Сырдарьи

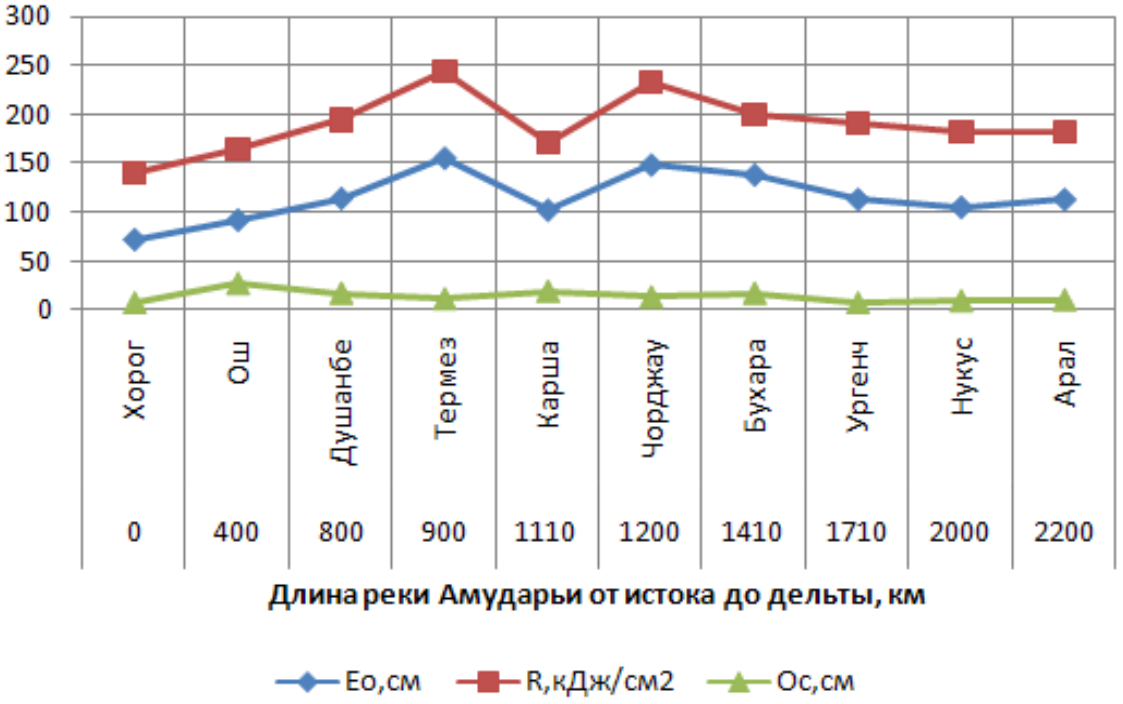

Рисунок 3 - Природно-энергетические ресурсы бассейна реки Амударьи.

При этом высокие диапазоны колебания испаряемости в бассейне Аральского моря, объясняется влиянием горных систем Памира и Тянь-Шянь, а также пустынями Кара-Кум и Кызыл-Кум.

Литература

1. *Хачатурьян В.Х., Айдаров Н.П.* Концепция улучшения экологической и мелиоративной ситуации в бассейне Аральского моря // Мелиорация и водное хозяйство, 1990. - №12.– С. 5-12; 1991.- №1.– С. 2-9.

2. *Козыкеева А.Т.* Пути улучшения почвенно-мелиоративной и экологической обстановки в низовьях реки Сырдарьи: Автореферат к.т. наук.- Тараз, 1998.- 24 с.

3. *Будыко М.И.* Испарение в естественных условиях. - Л.: Гидрометеоиздат, 1948. - 231 с.

4. *Никольский Ю.Н., Шабанов В.В.* Расчет проектной урожайности в зависимости от водного режима мелиорируемых земель // Гидротехника и мелиорация. – 1986. – №9. – С. 52-56.

5. Режимы влагообеспеченности и условия гидромелиораций степного края / Под ред. Проф. В.С. Мезенцева. – М.: Колос, 1974. – 240 с.

6. *Белоненко Г.В.* Водный баланс междуречья Кама-Тобол-Иртыш // Труды Новосибирского регионального ГМЦ . – Л., 1969. – вып. 2. – С. 56-64.

7. *Дорощенко В.В.* К вопросу об исследовании корректировке элементов водного баланса // Труды БСХА / Мелиорация и гидротехника. – Горки, 1971. – том 81. – С. 45-53.

8. *Бартченко Б.М.* К вопросу о связи радиационного баланса с широтой и высотой местности // Труды КазНИГМИ, 1966. – вып. 25. – С.34-41.

9. *Левшунов В.М.* Расчеты теплоэнергетических ресурсов процесса суммарного испарения (на примере Средней Сибири) // Труды БСХА / Мелиорация и гидротехника. – Горки, 1971.– том 81.– С. 54-63.

10. *Плотников Ю.Н.* Эмперические методы расчета радиационного баланса и максимально возможного суммарного испарения // Труды Новосибирского регионального ГМЦ . – Л., 1969. – вып. 2. – С. 65-69.

11. *Каримов Э.К.* Улучшение эколого-мелиоративного состояния и повышение продуктивности орошаемых земель Узбекстана (на примере Голодной и Каршинской степей): Автореф. д-ра техн. наук.– М., 1997. – 50 с.

ӘОЖ 338.486.4

Насипкалиева С.Ж., Ержанова Ж.К.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті

БҚО-ДАҒЫ ШАҒЫН БИЗНЕСТІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Берілген мақалада шағын бизнестің статистикалық мәліметтерін қолдана отырып, Батыс Қазақстан облысындағы жағдайы, алатын орны мен дамуы қарастырылды. Батыс Қазақстан облысында «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы бойынша кәсіпкерлерге қолдау арқылы шағын бизнестің деңгейін көтеру жолдары мен даму ерекшеліктері берілген.

Кілт сөздер: шағын бизнес, кәсіпкерлік, кәсіп, БҚО шағын бизнесі, «Бизнестің жол картасы-2020».

Кіріспе

Орта және шағын кәсіпкерлік — экономиканың ұтқыр әрі нәтижелі секторларының бірі. Жұмыссыздықты жоюда, нарықты халыққа қажетті тауарлармен толтыруда, жеке өндірушілердің монополиясын шектеуде және депрессияны бастан кешіп отырған аудандардың экономикасын тұрақтандыруда шағын бизнес шешуші фактор болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Республикада шағын кәсіпкерлік тиімді нарықтық экономиканың дамуы үшін құрылымдық түзуші фактор ретінде маңызды рөл атқарып отыр. Ол бәсекелі ортаның дамуына жол ашты, нарықты тауарлармен және көрсетілетін қызметтермен молықтырды, халықтық кәсіпшілікті жаңғыртты, жергілікті билік органдарының экономикалық базасын нығайтты, ауылдардың, шағын және орта қалалардың дамуына септігін тигізді. Шағын кәсіпкерліктің артықшылығы — жұмсалған күрделі қаржының тез өтелуі, өндірушілердің аймақтық нарыққа бағдарлануы, сұранымның өзгеруіне жедел икемделу, жұмыспен қамтылудың өсуі. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы жүргізіп отырған әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі бағыттарының бірі — Шағын бизнесті дамыту. Осыған орай ҚР Президетінің арнаулы Жарлығымен (31.12. 1998) "Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың 1999 — 2000 жылдарға арналған бағдарламасы" бекітілді.

Бағдарламаның мақсаты — шағын кәсіпкерлікті тұрақты түрде дамыту, оның экономиканың басым секторларындағы үлесін ұлғайту, жұмыс орындарын, бәсекелі ортаны жасау, қоғамның орта табының негізі ретіндегі меншік иелерінің бұқаралық жігін қалыптастыру. Шағын кәсіпкерлікке қаржылық-несиелік және инвестиц. қолдау көрсету бағдарламаның негізгі шараларының бірі болып табылады. 2000 жылы шағын кәсіпкерлік субъектілеріне берілген несиенің жалпы сомасы 86,1%-ға көбейіп, 74,2 млрд. теңгені құрады. Соңғы 7 жылда республикада Шағын бизнес кәсіпорындарының саны 2 еседен астамға көбейді. Бұл орайда қызметтің мына түрлерінде шағын кәсіпкерліктің өсу қарқыны жоғары болып отыр: "<u>құрылыс</u>" 3 есе, "<u>сауда</u>, <u>автомобиль</u>, <u>тұрмыстық бұйымдарды</u>, <u>жеке тұтыну заттарын жөндеу</u>", "<u>кен қазу өнеркәсібі</u>" 2,3 есе, "<u>көлік пен байланыс</u>" 2,2 есе. Шағын бизнес кәсіпорындары санының жедел қарқынмен өсуі жалпы алғанда өнеркәсіпте (174,8%), балық аулау мен балық өсіруде (181,9%), мейманхана және мейрамхана бизнесінде (168,9%), білім беруде (182,2%), денсаулық сақтауда және әлеуметтік қызметтер көрсетуде (180,2%) байқалып отыр. 2001 —2005 жылы Шағын бизнес кәсіпорындары шығарған өнім көлемі ағымдағы бағамен есептегенде 3,4 есе көбейді. Аймақтық тұрғыда өнім шығару көлемінің жартысына жуығы дерлік <u>Алматы</u> мен <u>Астана</u> қалаларының үлесіне тиеді: 47,1%. Астана қаласының үлесі соңғы 5 жылда 9%-дан 15,8%-ға дейін көбейді. Мұндай өсім <u>Атырау</u> (4,3%-дан 7,2%-ға), <u>Қызылорда</u> (3,1%-дан 4,0%-ға) облыстарында да байқалды. 2000 — 06 жылы Шағын бизнес кәсіпорындарында істейтін жұмыскерлердің саны 1,5 еседей көбейіп, 538,7 мың адамға жетті. 2000 — 2004 жылы олардағы жұмыскерлердің жалақысы 2,1 есе көбейіп, 16662 теңге болды. 2004 жылы ең жоғары жалақы кен қазу өнеркәсібіндегі шағын кәсіпорындарда байқалды: 60604 теңге, сондай-ақ құрылыста 32025 теңге.

Шағын бизнесті дамыту үшін мынадай шараларды жүргізу керек:

- салық салу базасын кеңейту;
- салықтың түрлерін анықтауға қатысты салық заңдарына өзгерістер енгізу;
- қаржы операцияларын жүргізуге мұрындық болатын салық ставкаларын азайту және соған сәйкес тиісті салықты төлеуді жетілдіру;
- несие беру мерзімдерін ұзарту және аймақтық мәні зор шағын өндірістік кәсіпорындар үшін пайыздық ставкаларды төмендету арқылы отандық өндірістерді ынталандыру және сапасы төмен арзан қолды тауарларды тасып әкелуге тосқауыл қою;

- шағын бизнесті несиелендіру механизмдерін жетілдіру үшін лизингтік несиелерді, венчурлық қаржыландыру, факторинг, сонымен бірге, кепілдік қорларды құру және өзара несиелендіруді қалыптастыру жолдарын ұсынамыз.

Батыс Қазақстан облысы экономикасының тұрақталуы кәсіпкерлік құрылымдарды қалыптастырып дамыту аз уақыт ішінде өзінің нәтижелерін беретіні, нарықтық жағдайға сай құрылған шағын құрылымдар өндірістік тиімділікті арттыру барысында құлдырап кеткен кәсіпорынның экономикасын жақсаруына, әрбір саладағы кәсіпкерлік жүйесіндегі шағын және орта бизнестік субъектілердің ұлғая бастағаны мысал бола алады. Сонымен бірге ұлттық экономиканы одан әрі дамытуға да аса басты ықпал етеді.

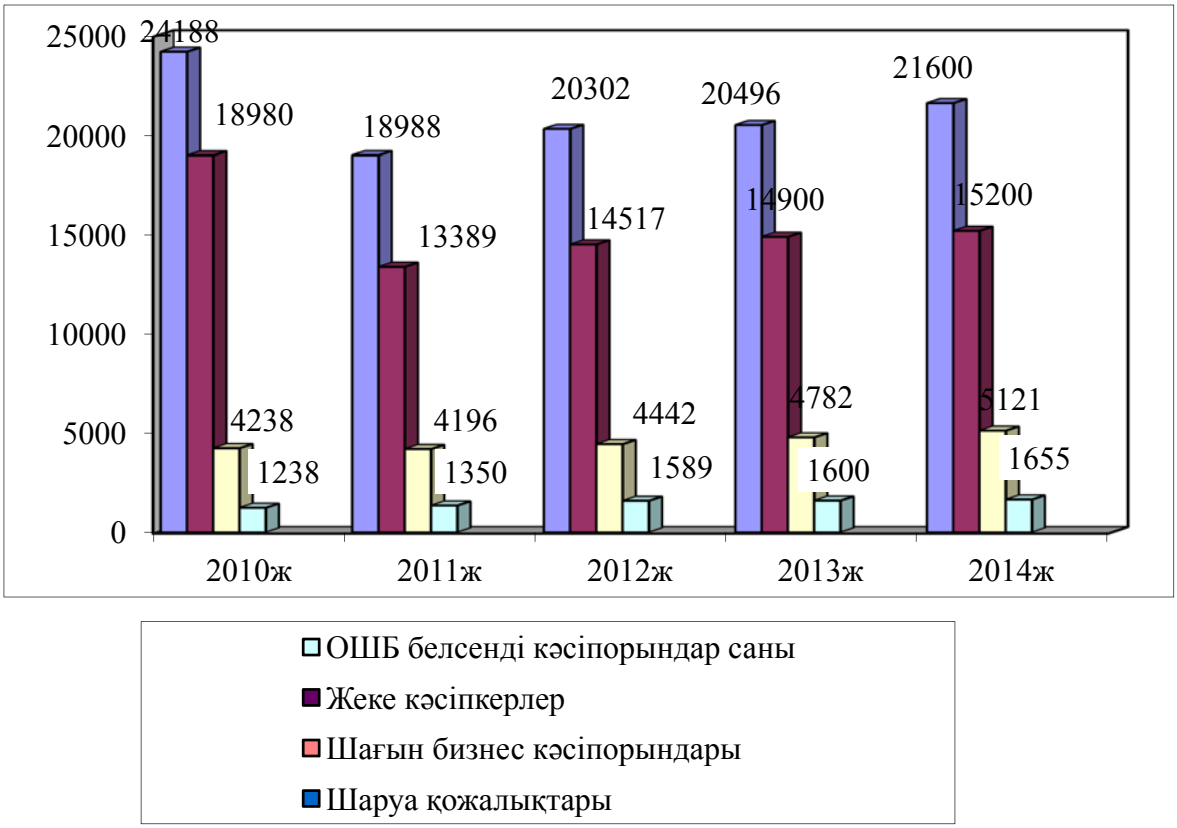

1-сурет. Батыс Қазақстан облысы бойынша кәсіпкерлік субъектілерінің өсу қарқыны, бірлік

1- суреттегі көрініс бойынша шағын бизнес субъектілерінің саны 2014 жылы 21600 құраса, оның ішіндегі жеке кәсіпкерлік 15200, шаруа қожалықтары 1655, шағын бизнес кәсіпорындар 5121 құрап отыр. 2014 жылы бұл көрсеткіш 2013 жылмен салыстырғанда 1104 бірлікке өскенін байқауға болады. Соның ішінде шаруа қажалықтары жылдан жылға өсуде. Ол кәсіпкерлік экономиканы жаңғыртудың қозғаушы күші болуына байланысты Үкімет 2010 жылдан бастап өңірлерде кәсіпкерлікті, дамыту жөнінде бірыңғай бюджеттік бағдарлама енгізілді. Сондықтан да қазіргі кезде кәсіпкерлікті, соның ішінде шаруа қожалықтарын дамытуға ерекше назар аударылып отыр.

Аумақта 2014 жылы шағын бизнес кәсіпорындар саны 5121 бірлік тіркелген, ол 2010 жылмен салыстырғанда 20,8 пайызға жоғарлаған.

1-кесте. Батыс Қазақстан облысы аудандары бойынша шағын бизнестегі белсенді заңды тұлғалар, 2014 жыл

Аудандар	Шағын бизнестегі белсенді заңды тұлғалардың саны	
	Бірлік	Үлес салмағы, %
Барлығы	2028	100,0
Ақжайық	13	0,6
Бөкей ордасы	4	0,2
Бөрлі	269	13,3
Жаңақала	9	0,5
Жәнібек	8	0,4
Зеленов	69	3,4
Казталов	7	0,3
Қаратөбе	4	0,2
Сырым	35	1,7
Тасқала	16	0,8
Теректі	36	1,8
Шыңғырлыу	15	0,7
Орал қ.	1543	76,1

Шағын кәсіпкерліктің белсенді түрде әрекет ететін субъектілердің жалпы саны 2014 жылдың корытындысы бойынша 5121 бірлік болған болса, жекелеген аудан бойынша алғанда ең көбі Орал қаласында істейтін болып шықты – 2028 бірлік, Бөрліде – 269 бірлік және Зеленов ауданында – 69 бірлікті құрады. . Ең төменгі көрсеткіштер – Бөкей орда (4 бірлік), Жаңақала- (9 бірлікті) және Қаратөбе – (4 бірлік) құрап отыр.

2015 жылғы жағдайы бойынша шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыс істейтіндер саны 108,1 мың адамды құрады, бұл 2014 жылғы тиісті кезең деңгейінен 2,9%-ға көп.

2015 жылғы қаңтар-қыркүйекте шағын және орта кәсіпкерліктің субъектілерімен 737,3 млрд. теңгеге тауар (жұмыс, қызмет) өндірілді, бұл 2014 жылғы тиісті кезең деңгейінен 21,6%-ға аз.

Елбасы тапсырмасына сәйкес мемлекеттің қолдауымен Орал қаласында да шағын және орта бизнес қарқынды дамуда. «100 нақты қадам», «Нұрлы жол», «Бизнестің жол картасы - 2020» бағдарламаларын жүзеге асыру барысында жаңа жобалар қолға алынуда. Соның ішінде елді индустрияландыру мен экономикалық өсімді қамтамасыз етуге бағытталған нақты істер де аз емес. 2016 жылы «Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасы шеңберінде республикалық бюджет қаражаты есебінен шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға 1784,6 млн. теңге, моноқалалардағы кәсіпкерлікті кредиттеуге - 152,0 млн. теңге қарастырылды.

2016 жылғы 1 ақпандағы жағдай бойынша бағдарламаның бірінші және үшінші бағыттары шеңберінде Өңірлік үйлестіру кеңесімен жалпы сомасы 22,0 млн. теңгеге 2 жоба мақұлданды. Мақұлданған жобалардың шеңберінде 38 жаңа жұмыс орнын құру жоспарлануда.

Сонымен қатар, Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасы шеңберінде ауылдағы кәсіпкерліктің дамуына ықпал етуге 489,0 млн. теңге қарастырылды.

Батыс Қазақстан облысында «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы аясында кәсіпкерлерге қолдау көрсетілуде.

Облыстық кәсіпкерлік және өнеркәсіп басқармасының «Бизнеске сервистік қолдау көрсету бойынша» жариялаған тендерінде жеңімпаз болып табылғандардың ішінде «БРИТ

& partner» ЖШС бар. Серіктестік өкілдері «Инвестициялық жобаларға бизнес-жоспар жасаудың әдістемесі және жеке кәсіпкерлерді қаржыландыру» тақырыбында арнайы шара өткізді. Облыстық кәсіпкерлік және өнеркәсіп басқармасының бөлім бастығы Галина Варфоломееваның айтуынша, мұндай шараның өз ісін жаңадан бастап жатқан кәсіпкерлер үшін пайдасы көп. Олар төрт ай бойы маркетингтік, бухгалтерлік, заңгерлік сынды кеңестерді тегін алып, кәсібін дамыта алады. «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы шеңберінде республикалық бюджеттен өңірге қомақты қаржы бөлініп отыр. Оның 932 млн. теңгесі жеке кәсіпкерлік үшін. Соған орай кәсіпкерлер жақсы бизнес-жоспар құрып, банктен 12-14 пайыз көлемінде несие алса, оның жартысына мемлекет тарапынан демеуқаржы бөлінеді. Банк кепілдік сұраса, «Даму» қоры арқылы елу пайыз мөлшерінде кепілдік көрсетіледі. Ал шағын цех немесе мал бордақылау орны секілді өндіріс орнын салса, оған мемлекет тарапынан тегін инфрақұрылым тартылады. Инфрақұрылым тарту үшін 606,3 млн. теңге қаралып отыр.

Қорытынды

Соңғы жылдардың қорытындысы бойынша Батыс Қазақстан облысындағы барлық аудандарды қамти отыра, шағын және орта бизнестің, соның ішінде мал шаруашылығы саласының статистикалық мәліметтеріне сүйене отырып жылдар аралық ерекшеліктері мен даму қарқынын зерттедім. Зерттеу нәтижесі бойынша Батыс Қазақстан облысындағы мал шаруашылығы шағын кәсіпкерліктің түрі ретінде қарқынды дамып, болашағынан зор үміт күттіретін сала деп ойлаймын.

Әдебиеттер

1 Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің ресми интернет-ресурсы. www.bko.gov.kz
2 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі
3 Қазақстан Республикасының Статистикалық Агенттігі. www.stat.gov.kz

Аннотация

В этой статье говорится о том, как развивается малый бизнес в Западно-Казахстанском регионе. Используя статистические данные выявили что, сельскохозяйственная отрасль развивается и в будущем будет приносить хороший доход в экономику страны. Программа "Дорожная карта бизнеса 2020" увеличивает уровень поддержки всех предпринимателей.

Annotation

In this article using statistical data forms all business development and place in the state of West Kazakhstan region were discussed. West Kazakhstan region "Business Road Map-2020" on ways to increase the level of support forms all business entrepreneurs.

ӘОЖ 343.24

Онғарбай Б., **Бейсенбаева М.Т.**

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

ҚЫЛМЫСТЫҚ- ЖАЗАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аңдатпа

Мақала қылмыстық атқару құқығының нормативтік негізі болып табылатын қылмыстық атқару заңдарының міндетін және осы заңдарда қылмыстық жазалардың құқықтық реттелу тетігі қарастырылады.

Кілт сөздер: Қылмыстық атқару құқығы, заң, жаза, қылмыстық атқару заңының міндеті.

Кіріспе

Қылмыстың атқару құқығы саясатының мазмұнын анықтауға келгенде, оны осы құқық шеңберінде қарастыруға жататын мәселелермен байланыстыра анықтаған дұрыс. Жазаны орындау саласындағы саясат мемлекеттің бағытын, тәсілдерін, қағидаларын, мақсатын білдіреді және жазаның орындалуы туралы мемлекеттің көзқарасын іс жүзінде көрсетумен айналысады. Жазаны орыдау туралы саясат әлеуметтік – құқықтық саясатқа өзінің үлесін осылай қосады. Қылмыстық жазаны орындау барысындағы саясаттың қағидалары мен мақсаттары тұрақты болып келеді. Өйткені ол бір мемлекеттің ғана емес, халықаралық актілердің шарттары негізінде құралады, себебі – сол мемлекеттердің арасындағы ортақ саясаттың пайда болуына байланысты.

Қылмыстық жазаны атқару саласындағы саясаттың талабы – заңда жазаның мақсаты мен маңызын бекітудің қажеттілігіне себепші болу және орындау тәртібін анықтау. Қылмыс саясаты – қылмыспен күресу бағытын, түргерін, онымен күресуге арналған мемлекет органдары қызметінің мазмұны мен міндеттерін белгілейді. Қылмыс саясаты қылмыс заңын шығарудағы ең бастылары – қылмысқа жауапкершілігі оның негіздері, жауапкершілікті даралай және дербестеу, қылмыс түрлері мен жүйесін, мақсатын және де жазадан босатуды белгілейді. Қылмыстық жазаны атқаруда саясат әр түрлі жағдайда, алдымен қолданылып жүрген заңдарда іске асырылады.

Қылмыстық-атқару заңдарын тар мағынада - жазаны атқару процесі көзінде пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттеуге және сотталғандарға ықпалды түзеу жазасын қолдану заңдар жүйесі деп түсіну керек. [1]

КСРО ыдырағаннан кейінгі кезеңде Қазақстан заңгерлері қылмыстық жазаны атқаруды (өткеру) реттеудің өз жүйесін құрды.

Қазіргі күші бар қылмыстық-атқару заңдары жазаны атқару заңдар нормасын жүйеге келтіру нәтижесінде пайда болды. Қазіргі кезде ол Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінен, Қазақстан Республикасының өзге де заңдарынан, сондай-ақ жазаны және сотталғандарға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын атқару мен өтеудің тәртібі мен жағдайларын белгілейтін нормативтік-құқықтық актілерден тұрады. Сонымен, қылмыстық-атқару заңдары қылмыстық жазаның барлық түрлерін атқаруды реттейтін заңдардан құралады. Жазаны атқару көзіндегі әлеуметтік-құқықтық проблемалар тұлғаның қоғамдағы жағдайына байланысты шешілетін болғандықтан, қоғам, мемлекет жағынан оларға ықпал етудің айрықша түрі пайда болады, арнайы мекемелер құрылады, сондықтан соттың шешімін үйлесімді орындай алатын және жазалау-тәрбиелеу процесін жүзеге асыратын, қылмыстық-атқару құқығы нормалары заңда бекітілген болуы керек. Қылмыстық-атқару заңдарының мазмұны - олар орындайтын қызметтік рөлімен белгіленеді. Жазаны тиісті түрде

атқару - қылмыспен күресудегі маңызды кезең. Түзеу мекемелерінің жүйесі қалай жұмыс істейтіні қылмыспен күрес жүргізетін мемлекеттік органдардың барлық бөлімінің жалпы күш салуының қорытындысына байланысты. Қылмыстық-атқару заңдары - мақсатқа жетудегі жаза алдында тұрған құқықтық бағдарлама қызметі: сотталғандарды түзеу және тәрбиелеу, сотталғандарды да, басқаларды да жаңадан қылмыс жасауын болдырмауды ескерту.

Қылмыстық-атқару заңдары - бірыңғай қылмыстық-құқық жиынтығынан (қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық атқару құқығы) тұрады. Сондықтан қылмыспен күрес жүргізуде бұл заңдардың мақсаты ортақ болып табылады. Егер де қылмыстық құқық нормалары жазалау мен қылмыстық жауапкершіліктің негізін және шегін белгілесе, ал қылмыстық-атқару құқығы нормалары сот үкімімен белгіленген жазаны атқару тәртібін реттейді.

Қазіргі қылмыстық-атқару заңдары, 1997 жылғы желтоқсанның 13-інде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінен тұрады. Ерекше ескерте кететін жағдай, бұл кодекске "Тәртіптік әскери бөлімде ұстау түріндегі жазаны атқарудың тәртібі мен жағдайлары" туралы арнаулы тарау енгізілген. [2]

Жоғарыда көрсетілгеннен басқа да қылмыстық-атқару заңдар жүйесіне әзірше заң күші бар бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды ішкі істер органдарынан әкімшілік бақылау Ережесі, байқау комиссиялары туралы Ереже, кәмелетке толмағандар істерін қарайтын комиссиялар туралы Ереже және тағы басқа да нормативтік-құқықтық актілерді кіргізуге болады. Алдағы уақытта аталған нормативтік актілер Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексіне сәйкес келтірілгенге дейін Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексіне қайшы келмейтін бөлігінде қолданыла береді.

Сонымен бірге қылмыстық-атқару құқығының кең мағыналы да түсінігі бар, себебі жазаны атқару көзеңінде түзеу мекемелерінен және басқа да жазаны орындайтын мемлекеттік органдардан, олардың лауазымды қызметкерлерінен, қоғамдық ұйымдардан және діни концессиялардан күнделікті нақтылы қызмет істеуі талап етіледі. Сондықтан өне бойы ереже белгілеу, сотталғандарға және тиісті мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарына қатысы бар заң тәртібін қадағалаудың қажеттілігі пайда болып отырады. Бұл құқықтық актілерді ереже, нұсқау түрінде т.с.с. болжаулар шығаруды (мысалы, еңбекпен түзеу мекемелеріндегі ішкі тәртіп Ережесі), мемлекеттік басқару органдары, соның ішінде жазаны атқаруға жауапты ведомство ретінде әділет министрлігі іске ендіреді. Сонымен бірге ведомстволық құқықтық реттеу заң нормалары шеңберінде болуы тиіс. Жоғарыда айтылғандай, қылмыстық-атқару заңдары кең мағынада барлық, нормативтік актілердің (заңдар мен заңға негізделген актілер) жиынтығы болып есептелінеді. Бұлар сотталғандарға түзеу ықпалын колданғанда және жазаны атқару процесінде пайда болатын, өзгеріп тұратын, яғни тоқтатылатын қоғамдық қатынастарды реттейді. Сондықтан да қылмыстық-атқару құқығының қайнар көздеріне мыналар жатады: Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қылмыстық-атқару кодексі, еңбекпен түзеу ықпалы қолданылмайтын сотталғандардың қылмыстық жазаны атқару тәртібі мен шарттары туралы Ереже, байқау комиссиялары туралы Ереже, кәмелетке толмағандар жөніндегі комиссиялар туралы Ереже, әкімшілік қадағалау туралы Ереже, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары. Әділет министрлігі, сондай-ақ басқа министрліктер мен ведомстволардың біріккен бұйрықтары мен өкімдері, Әділет Министрі бұйрықтары мен өкімдері, облыстық әділет органдарының бастықтары, мекеме басқармаларының тағы сол сияқтылардың қабылдаған актілері қылмыстық-атқару құқығының негіздері ретінде қаралмайды. [3]

А.Ф. Шебановтың ойынша, құқық түрі - ол оның ішкі ұйымдастығы... құқық саласының түрін осы құқық саласының нормативтік-құқық актілер жүйесі құрайды. Сонымен бірге құқық түрі болып нақты нормативтік-құқықтық актілер есептеледі. [4]

Қылмыстық-атқару заңының міндеті Қазақстан Республикасы қылмыстық-атқару кодексінің, 2-бабында белгіленгендей, заңның бұл саласы қылмыстық жазаны орындауды қамтамасыз етуге бағытталған. Ол тек қана жасалған қылмыстың сазайын тартуымен бірге, сотталғандарды таза еңбек етуге баулу, заңды бұлжытпай орындауға, қоғамдық тәртіпті сыйлай білуге, түзелуге, қайта тәрбиелеуге бағытталып, сонымен қатар сотталғандардың, тағы басқалардың жаңадан қылмыс жасауын болдырмауды ескерту.

Көрсетілген қылмыстық-атқару заңының жалпы міндетінің өзіндік сатысы бар, оны былай дәлдеп айтуға болады: әр түрлі жазаның негізі мен атқару (өткеру) процесін реттеу және сотталғандарға түзету шараларымен ықпал ету міндеті; сотталғандардың жазаны заңда көрсетілген өткеру тәртібін қамтамасыз ету, олардың жаңадан қылмыс және басқа да құқық бұзушылықты болдырмауды ескерту мақсатында тәртібін бақылау міндеті; сотталғандардың заңды талаптары мен құқын қорғау, босатылғанда оларға көмек көрсету міндеті.

Сонымен, қылмыстық-атқару заңының міндеттері жалпы және нақтылы міндеттерден белгілі бір жүйе құрайды. Олар жазаны атқарушы, түзеуші мекемелер мен басқа да органдардың міндеттеріне жанама түрде қатысы бар және сотталғандарға жазалау - тәрбие шараларының жиынтығын қолдану арқылы олардың жұмыс әрекетінде іске асырылады.

Қылмыстық жаза заң тарапынан алғанда жазаға тартылған азаматтардың құқықтық жағдайын өзгертетін қосымша құқық шектеу болып есептеледі. Қылмыстық жазаның маңызы мемлекеттің мәжбүр етуінін айрықша түрі, жасаған қылмысына орай тартқан сазайы болады. Құқық шектеуді қолданғанда жазалап әсер ету жеке мақсат емес, оның міндеті белгіленген мақсатқа жету үшін жазаны атқаруды қамтамасыз ету. Жазалаудың мақсаты - әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеумен қатар сотталғандардың және басқа адамдардың қылмыс жасауын болдыртпауды ескерту екендігі баршаға мәлім.

Көрсетілген мақсаттар қылмыспен күресу талабына бағынуы керек, өйткені түзеу жүйесі қылмыспен күресу органдарының жүйесіне кіреді.

Кейінгі кездерде кейбір заңгерлер "сазайын тарттыру " сөзін бұрынғы КСРО-дағы болған тоталитарлық мемлекеттің жазалау саясатына қуғын-сүргінге баламалап, оны қолданыстан шығарып тастауға талаптануда. Бұл жағдайда ол мемлекеттің қандай да болмасын қылмыстық жазаны орындату саласындағы саясаты, философиялық категория ретінде жазаның маңызына әсер ете алмайтыны еске алынбайды.

Әлеуметтік тұрғыдан қарағанда жаза - әсер ету шарасы; психология тұрғысынан қарасақ, ол кемтарлық, қайғы-қасіретпен бірге оған психологиялық бейімдену; педагогика тұрғысынан - айрықша мәселені шеше алатын, яғни қылмыс істеген адамдарды түзететіндей әсер ету. Құқық тұрғысынан - ол қылмыс жасаған адамдардың мінез-құлқын бағыттап түзетіп отыру және жаңадан қылмыс істеуді болдырмауды ескертетін құқық шектеу жиынтығы.

Жазалау қылмыс істеушінің құқығына қысым жасалуды көрсетеді. Мемлекеттің атынан сот үкім шығарып, сотталғанды заңмен белгіленген қасіретке ұшыратады: қоғамнан оңашалайды, құқығы мен бас бостандығынан айырады, сөйтіп әлеуметтік өкілеттілікті орнатады, басқа адамдарға қылмыс жасауға болмайтындығын ескертеді. Сонымен, жоғарыда айтылғандай қылмыстық жазаның маңызды элементі жасаған қылмысына қарай тартқан сазайы болып есептеледі. Айта кетерлік жайт қылмыстық жазаларды жеке-жеке қарағанда, бұл басқа қылмыстық-құқық шаралары әсерінен ажыратқанда айыра білудің белгісі.

Басқаша да мәжбүр ету сияқты қылмыстық-құқық шаралары жазаны басынан кешіру сезімін оятпай, қайта олар мәжбүрліктен болған шаралар екенін, қоғамның талабын, онын азаматтарын қорғауға бағытталғанын сезіну керек.

Мысалы, егер де жазалау дәрежесіне жасаған зиянды түзеу міндеттеме, ал сотталған шын мәнінде зиянды түзетсе, онда бұл процесті жаза ретінде қабылдауы тиіс. Сонымен қатар жасаған зиянды түзеу адамгершілік-этикалық жағынан алғанда жазаны басынан өткізу емес, қайта қайғысына ортақтасқанындай болып сезінуі тиіс.

Басқалай қылмыстық-құқықтық шаралар - олар басқа түрдегі құқық шектеу. Олардын мақсаты да жазалаудікіндей, бірақ оларды жасаған қылмысы үшін қудалау деп есептемеу керек немесе сазайы оның мазмұны, құрайтын элементі бола алмайды. Сонымен, жазалау қылмыстық-құқық жүйесінде басқа дәрежеге, қосымша элементке иеленіп жасаған дәрежесіне қарай тартқан сазайы болады.

Жазаны сазайын тарту деп есептемесе, оны қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мәжбүр шарасы ретіндегі ұсыныс тартымды болуы мүмкін. Жазаға мұндай тәсіл қолдануға қарсы дәлелдің бірі, бұл жағдайда қауіпсіздіктің жалпы тұжырымдамасындағыдай, байқаусызда істелген қылмысқа берілген жазаның сәйкес келмеуі. Бұл қатардағы адамдарға бас бостандығынан айыруды қолдану қауіпсіздік талабына сәйкес келмейтін, өте қатаң шара болып есептеледі.

Сондықтан, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі жазалау жүйесі ғылыми тұрғыдан алып қарасақ әлі жетілмеген. Онда жазалаудың он екі түрі белгіленген. Жаза жүйесінің шамадан тыс кеңеюінің теріс салдары бар. Қылмыстык-құқықтық реттеу әдісі басқа құқық салаларына тән әдістерден өзгешелігі болуы тиіс, себебі әнгіме басқадай құқық бұзудан маңызды түрде айырмашылығы бар қылмыс үшін жазалау жөнінде болып отыр. Шын сот тәжірибесі қылмыстық жазаның әр түрлілігін қабылдамауы ғажап емес, ол негізінен мыналармен шектеледі. Бас бостандығынан айыру, түзеу жұмыстары, шарт қойып соттау, айып салу, өлім жазасымен тоқталады.

Егер де біздің заманымызға сәйкес жазалау туралы зандарды реформалаудың талаптарын қысқаша көрсетуге ұмтылсақ, онда алдымен әр түрлі жазаның қалыптасқан тәжірибесін қолдануды есепке алып және жаза жүйесін шетелдердікіне лайықтап келтіруді атап айтқан жөн.

Әдебиеттер

1. Авторлар ұжымы. Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару құқығы. Оқу құралы- Алматы: Жеті жарғы,2002ж.
2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық атқару кодексі. Алматы, Юрист. 2006ж
3. *Н.Дулатбеков* Қылмыстық жаза тағайындау. Астана, Фолиант.2002ж
4. *Ф. Шебанов* Понятие и цели наказания. Новое уголовное право России. Общая часть: Учебное пособие. – М., 1995.
5. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі. Алматы; Жеті жарғы 2000ж.

Онгарбай Б., Бейсенбаева М.Т.

ПРАВОВЫЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ НАКАЗАНИИ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы правого регулирования исполнения уголовных наказаний.

Ключевые слова: Уголовное исполнительное право, закон, наказание, правовые обязанности уголовного исполнительного закона.

Ongarbaev B., Beysenbaeva M.T.

LEGAL REGULATION OF CRIMINAL PUNISHMENT

Annotation

The article deals with the problems of legal regulation of the execution of criminal penalties.

Keywords: Criminal executive law, the law, the punishment, the legal obligations of criminal law enforcement.

ӘОЖ 341.1:324

Орманбеков І., Төленді.М.А.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ЗАҢНАМАЛАРЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Аңдатпа

Мақала сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің Қазақстан және халықаралық құқық заңнамаларындағы орны қарастырылған.

Кілт сөздер:кәсіпкерлік,парақор,шенекулік,конвенция,мемлекеттік қызметкер.

Кіріспе

Тарихқа үңілсек сыбайлас жемқорлықтың дамуы кезеңі өте ертеден басталғандығын білуге болады. Бұл туралы 18 ғасырда өмір сүрген французның атақты қоғам қайраткері Шарль Луи Монтескье «Көптеген ғасырлар тәжірибесі көрсеткендей, қолында билігі бар адам, қылмыс жасауға бейім тұрады және де тиісті шекке жетпейінше, сол бағытта әрекет жасай береді», - деп айтқан.[1]

Сыбайлас жемқорлықтың жаңа қарқынмен кең өріс алуы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басына келеді. Бір жағынан, іс-шараларды мемлекеттік реттеу дәрежесі көтеріліп, осыған орай шенеуніктердің билігі күшейе түсті. Екінші жағынан, ірі кәсіпкерлік пайда болып, олар өз мақсатына жету үшін «мемлекетті сатып алуға» кірісті. Дамыған елдерде (Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Батыс Еуропа елдерінде) саяси партиялардың маңызы өскен сайын партиялық сыбайлас жемқорлық кең етек ала бастады. XX ғасырдың екінші жартысында «үшінші әлем» елдері саяси дербес ел болып дамыған кезде, олардың мемлекеттік аппараты алғашқы кезден бастап сыбайлас жемқорлық жолына түскен еді. «Үшінші әлем» елдерінде «төменнен жоғары жаққа қарай» сыбайлас жемқорлық түрі кездеседі, бұндай жағдайда парақор басшы өз кінәсін мойындамай, қарамағындағы қызметкерлерді жазаға тартады. Сондай-ақ «жоғарыдан төменге қарай» сыбайлас жемқорлық түрі де болған, бұндай жағдайда жоғары қызметте тұрған шенеуніктер ашық түрде пара алып, алған парасымен қарамағындағы қызметкерлермен жартылай бөліскен (сыбайлас жемқорлықтың осындай жүйесі Оңтүстік Кореяда байқалады). «Үшінші әлем» елдерінде (Филлипинде, Парагвайда, Гаитиде, Африканың кейбір елдерінде) клептократиялық тәртіп орнаған, бұл елдерде сыбайлас жемқорлық барлық әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынасты қамтыған және пара бермесе ешбір іс орындалмайды. 1990 жылдары сыбайлас жемқорлық мәселесі аса өзекті мәселеге

айналды. Осы кезде бұрынғы социалистік елдерде сыбайлас жемқорлық аса үлкен қарқынмен дамыды.

Тәуелсіз Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресінің даму тарихы төрт кезеңнен тұрды. Біріншісі 1992-1998 жылдар. Сыбайлас жемқорлықпен күрестің бастапқы кезеңі және нормативтік –құқықтық құқықтық базаның қалыптасуы. Екінші кезең 1998-2000 жылдар. Сыбайлас жемқорлықпен күрестің басты құқықтық және әдістемелік негізі ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнын өмірге келуі.(1998 2 шілдеде №267-1. Осы заң азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сыбайлас жемқорлық көріністерінен туындайтын қауіптерден ҚР ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтың алдына алу, анықтау олардың жолын кесу және ашу олардың зардаптарын жою және кінәләларды жауапқа тарту арқылы мемлекеттік органдардың, мемлекеттік міндеттерді атқаратын лауазымды және басқа да адамдардың сондай-ақ оларға теңестірілген адамдардың тиімді қызметін қамтамиасыз етуге бағытталған және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі принциптерін айқындап, сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылық түрлерін, сондай-ақ жауаптылықтың пайда болу жағдайларын белгіледі.

Үшінші кезең 2001-2004 жылдар.Сыбайласжемқорлықпен күрес проблемаларын шешуде жүйелік көзқарастың пайда болуы. Төртінші кезең 2005 жылдың ақпанынган осы кезге дейінгі уақыт. Қазақстанның жылдам экономикалық, әлеуметтік , саяси модернизациялау контексінде сыбайлас жемқорлықпен күресі. Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» заңын, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі стратегиясын іске асыру мақсатында 2001 жылғы 5 қаңтарда 2001-2005 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің екінші мемлекеттік бағдарламасы бекітілді.[2] Аталған бағдарлама алдынғы бағдарламаның логикалық жалғасы болып, сыбайлас жемқорлықты, әсіресе экономика саласындағы сыбайлас жемқорлықты, туғызатын жағдайларды айқындаудың және жолын кесудің тиімділігін одан әрі арттыруға бағытталған шараларды көздейді.[3] Адам құқықтарын қорғаудың соттан тыс институттары нығаюда. Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 29 қарашадағы «Адамдар мен азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау жүйесін одан әрі жетілдіру» Жарлығымен халқаралық стандарттарға сай келетін Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілінің (Омбудсмен) құқық қорғау мүмкіндіктері кеңейтілді.[4] Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан халқына 2005 жылғы 18 ақпандағы жолдауында сыбайлас жемқорлыққа және қылмысқа қарсы күрестің нәтижелері мен мәселелерін талдай келе, Қазақстанның кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістікте сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы заңды қабылдаған алғашқы мемлекет екенін ескеріп, халықаралық конвенцияларға қосылғанын атап өтті. Осы мәселеде Қазақстан соңғы орында еместігі баршамызға мәлім.

2006-2010 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің мемлекеттік бағдарламасында (үшінші бағдарлама) сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық даму, нарықтық экономикаға көшу, инвестициялар тарту процестерін тежейді, демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына жағымсыз әсер етіп, еліміздің болашақта дамуына қауіп төндіретіні айтылған.[4] Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жасалынған үлкен қадам ҚР Үкіметінің 20011 жылғы 31 наурыздағы №308 қаулысымен бектілген «ҚР сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл жөніндегі 20011-20015 жылдарға арналған салалық бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралары» деп аталынды. Транспаренси Интернешнлдің мәліметтерін негізге ала отырып, сыбайлас жемқорлықтың жер жүзіне таратылу айырмашылықтарын және қазіргі әлемдегі жемқорлықтың деңгейін зерттеу мақсатында, әлем картасындағы сыбайлас жемқорлық туралы ақпаратты бейнелеп көрсетуге тырысайық. Халықаралық тәжірибеде сыбайлас

жемқорлыққа қарсы күрес туралы айтқанда, барлық елдерді шартты түрде төрт санатқа бөлуге болады: 1) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті табысты жүргізп отырған елдер; 2) сыбайлас жемқорлық орташа деңгейдегі елдер; 3) сыбайлас жемқорлықпен өте келелі мәселелері бар елдер; 4) сыбайлас жемқорлық айырықша байқалатын елдер. Әрі қарай осы жүйені негізге аламыз.Осы ұйымның берген мәліметті бойынша Қазақстан республикасы сыбайласқан жемқорлығы жоғары денгейдегі елдердің қатарында.Бұл әлем елдеренің сыбайлас жемқорлық денгейін анықтайды.Қазақстан 2008 жылғы рейтинг бойынша 151 орынан -145 орынға шықты. Бұрынғы Кеңес елдерінің арасынан парақорлықтан тазалығы жағынан Грузия-67 орын,Армения-1008 орын, Украйна-134 –ші орынмен Қазақстанның алдында тұр.Қазақстанда зерттеулер 1999 жылдан бастап жүргізілік келеді.Жалпы сыбайлас жемқорлықтан айырылған ммемлекеттің индексі 10 баллды көрсетуі керек. Қазақстанның индексі 2,2-2,8 баллды көрсетіп тұр. Біз ең құрғанда 5 балл алуға ұмтылуымыз керек. Ал индікісі 3 балға дейінгі кез келген елде сыбайлас жемқорлық деңгейі өте жоғары деп есептелінеді. Қазіргі таңда Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті табысты жүгізіп отырған елдерге Дания, Финляндия, Шведцария, Жаңа Зеландия, Нидерландия, Сингапур, Канада, Австрия, Испания, Жапония елдерін жатқызуға болады.

Міне, осы аталған елдердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті ұйымдастыру кейбір ерекшеліктерін осы елдердің үкімет сыбайлас жемқорлықты ұлттық қауіпсіздікке төнген қауіп деп қарайды. Сондықтан сыбайлас жемқорлық сырттан төнген және ішкі қауіп ретінде қабылданып соған байланысты онымен күрес көлемді және кешенді сипат алады.

Мысалы, Нидерландыда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес өзіне мыналарды енгізеді:

- лауазымды тұлғаның жағымды әрекетін көтермелеу жүйесі шенеунікке өз қызметін тиімді де адал орындағаны үшін материалдық тұрғысынан да жағдай жасау;
- сыбайлас жемқорлыққа бейім тұратын мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарға мониторинг жүйесін енгізу және осы жерлерде қызмет ететіндерді қатаң бақылап отыру;

Әлемнің көптеген елдеріндегі жемқорлыққа қарсы күрес қағидаларының бірі – Заң алдында барлық адамдардың теңдігі [5]. Жемқорлық қылмыс жасаған азаматтар өздерінің әлеуметтік жағдайына қарамастан Заң алдында жауапкершілікте бірдей тартылады. Қытайда мемлекеттік комитеті сыбайлас жемқорлық үшін жаза туралы Қағиданы 1952 жылы қабылдады. Онда сыбайлас жемқорлық үшін жауапкершілік туралы нормалардың қылмыстық-құқықтық және қылмыстық істер деп жеке тарау етіп бөлу жеткілікті негізделген. Мысалы, пара алғаны үшін мемлекеттік ұйым айыппұлмен жазаланады, тікелей орындаушы мен ұйымның басшысы жағдайдың ауырлығына байланысты – 5 жылға дейін бас бостандығынан айырылады немесе тұтқындалады. Сыбайлас жемқорлық және парақорлық үшін жазалау мәселелері жеке нормамен реттелген. Егер сыбайлас жемқорлық немесе пара алу кірісінің сомасы 100 мың юаньнен асып кетсе, онда 10 жылға бас бостандығынан айырылады немесе дүние мүлкі тәркіленеді немесе онсыз өмірлік бас бостандығынан айыру жазасы қолданылады [6].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіде 13-тарау Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстарға арналған оның, 311-бабында мемлекеттік қызметкер атқаруға уәкілетті адамның не оған теңестірілген адамның өзі немесе делдал арқылы пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына, жасаған іс-әрекет (әрекетсіздігі) үшін ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлікке құқығы немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде пара алуы, егер мұндай іс-әрекет (әрекетсіздік) мемлекеттік қызметкер атқаруға уәкілетті адамның не оған теңестірілген адамның қызметтік өкілеттігіне кіретін болса, не ол қызметтік жағдайына байланысты осындай іс-әрекет (әрекетсіздікке) мүмкіндік жасаса, сол сияқты жалпы

қамқоршылығы немесе қызметі бойынша жол берсе, мүлкі тәркіленіп, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ал Францияны алар болсақ, параны алғаны, ұсынғаны, парақорлық және парақорлыққа пара беру үшін бірдей жазаланады: 10 жылға түрмеге қамалынады және 1 млн. франк көлемінде айыппұл төлейді. Лауазымдық тұлғаларға лауазымнан босағаннан кейін 5 жылға дейін өзінің капиталымен жұмыс істеуге, жеке кәсіпорындарға кеңес беруге тиым салады.Шетел мемлекеттерінде жемқорлыққа қарсы заңнаманы күресудің барлық құқықтық құралдарын, яғни қылмыстық-құқықтық қана емес, қолдану жағына қарсы дамып жатқандығы көрініп тұр. Осы елдердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы пайдалы әрі тиімді озық ұлттық стратегияны жасауға көмектеседі.Мысалы, Сингапурдың сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты өзінің жетістіктерімен таңқалдырады. Сыбайлас жемқорлық — қоғам мен мемлекеттің қылмыстық сипат алуы сияқты қауіпті ұғым. Оның жоғары деңгейдегі қоғамдық қауіптілігі — ол мемлекеттіліктің негізін құлдыратып, ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіреді.[7]

Сингапур елі сыбайлас жемқорлыққа қатысты ең «таза» мемлекеттердің қатарында. Сингапур билеушілері, шынымен де, жемқорлықпен күрестің қызмет етіп тұрған және нәтижесін беріп отырған тиімді механизмін жасай білді. Бұл елде жемқорлықпен күрес үздіксіз жүргізіліп отырады. Бұған 1952 жылы құрылған сыбайлас жемқорлық жағдайларын тергеу Бюросы арнайы органының үздіксіз жұмысы дәлел. Бюро мемлекеттік шенеуніктер арасында болған жемқорлыққа қатысты жағдайларды тексеріп, тиісті органдарға қажетті шараларды қолдану үшін хабарлап отырады. Сонымен бірге, сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне жақын мемлекеттік органдардың жұмыс істеу әдіс-тәсілдерін басқару жүйесіндегі «әлсіз тұстарын» айқындау мақсатында зерттейді. Егер жемқорлық әрекеттерін тудыратын жағдайлар табылса, Бюро бұл органдардың басшыларына тиісті шараларды қолдануды ұсынады. Сингапур елінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының басты идеясы «жеке тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа қатысты әрекет жасауға мүмкіндіктерін, жағдайларын болдырмауға мейлінше тырысу» болып табылады. Бұл бірқатар сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұстанымдардың негізінде жүзеге асырылады, мысалы:

- мемлекеттік қызметшілердің еңбекақысы жеке секторларда табысты жұмыс істеп жүрген тұлғалардың орташа еңбекақысы көлемінде есептелінеді;
- пара беруші де, пара алушы да жақтарға қатаң шаралар қолданылады;
- мемлекеттік лауазымдық тұлғалардың мүлкі, активтері, қарыздары туралы жыл сайын тексеруші есеп жүргізіледі;
- саяси сатылмайтын көшбасшылардың моральдық беделін қолдау үшін жоғары лауазымдардағы шенеуніктердің жемқорлыққа қатысты әрекеттеріне қатаң түрде қарау;
- сыбайлас жемқорлық жағдайлары туралы хабарлаған адамдар жайлы құпия ақпараттарды қатаң сақтау;
- шенеуніктерді алмастыру, «кездейсоқ сан әдісі бойынша» жоспарланбаған тексерулер жүргізу;
- экономиканы дамыту үшін артық әкімшілік кедергілерді жою;
- әр 3-5 жыл сайын сыбайлас жемқорлыққа қатысты жүргізілген шараларға мониторинг, талдау, сараптама жүргізу.

Сингапурдің мемлекеттік қызметі меритократия (жеке еңбегінің жүйесі), бейтараптық, қоғамға есеп беру, адалдық, жемқорлыққа қарсы тәртіптілік негізінде қызмет етеді. Ол халықтың әр арызына мұқият көңіл бөледі. Әр Министрлікте жұмыс сапасын арттырумен шұғылданатын бөлімдер қызмет атқарады. Жұмыс сапасын арттыру мақсаттарының бірі — қызмет көрсету тұтынушыларын 15-20 минуттан артық күттірмеу. Мемлекеттік қызметті дарынды, қабілетті мемлекеттік қызметшілермен қамтамасыз ету үшін, мектеп қабырғасындағы келешегі зор, озық оқушыларды анықтап, оларды оқу

барысында қолдап, университеттерге түсу үшін шәкіртақылар тағайындап, шетелдерде оқыту мәселесіне көңіл бөлген. Біртіндеп Сингапурдің мемлекеттік қызметінде ең дарынды әрі қабілетті, білікті мамандар жұмыс істей бастады.Сингапур ақша саясатына қатаң бақылау қоя білді. Мысалы, сайлау кампанияларында шығындарға қатаң шектеулер қою, жеке министрліктер мен парламент мүшелері үшін емес, тек саяси партиялардың пайдасына ғана қайырымдылық көрсету, үкімет саясатына пара беру арқылы әсер етпек болғандардың әрекеттеріне жол бермеу. Бұл мәселе төңірегінде қоғамдық пікірді қалыптастыруда, сыбайластық фактілерін әшкерелеуде БАҚ-ның атқарар мәні зор. Сыбайлас жемқорлықпен күрес — Сингапурдің экономикалық өсуінің басты факторларының бірі. Сингапурдің сыбайлас жемқорлықпен күрес тәжірибесі күшті саяси ерік-жігер мен жалпы қоғам тарапынан түсінушілік пен қолдау болса, жемқорлықтың тамырына балта шабуға болатынын көрсетеді.

Сингапурдың жемқорлыққа қарсы күрес тиімділігін айтқан кезде, белгілі бір шешімге келер алдында, екі бірдей күмәнді мәселенің басын ашып алған абзал. Біріншіден, Сингапурлық модельді басқа мемлекеттерге көшіріп, қондыра салу ақылға сыймайды, өйткені әр мемлекеттің өзіндік тарихи ерекшеліктері, географиялық, экономикалық, демографиялық және саяси ерекшеліктері бар. Екіншіден, тағы бір қателіктен сақтандырмаса болмайды, өйткені сингапурлық модель көп қаржылық шығындарды талап етеді Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес заңнамасы заң талаптарын орындаудан жалтаруға мүмкіндік бермейтіндей өмірдің сан-алуан жағдайларын қарастыратындай жан-жақты мәселелерді қамтулары тиіс және өзекті мәселелерді қайталай қарастырып, қажетті жағдайда өзгерістер енгізуге мүмкіндік туғызу жағдайы да қарастырылуы абзал. Мемлекеттік қызметшілер мен саяси көшбасшылар арасында жемқорлық әрекеттерге баруды азайтудың жолдары ретінде олардың жалақылары мен кейбір берілетін жеңілдіктерін жеке сектордың деңгейіне салыстырмалы түрде қарастырса, осы бағыттағы жұмыстың қомақты жетістігі болар еді. Басқа сөзбен айтсақ, саяси көшбасшы мен мемлекеттік қызметшілердің төмен жалақысы лауазымдық қызметтері мен жауапкершіліктерінің салмағына сәйкес болмағандықтан, жемқорлықтың түрлі сиқырына төтеп бере алмайды. Бірақ та, мемлекетте экономикалық деңгейдің дамуында белгілі бір алға жылжушылық пен қаржының қосымша көздері болмаса, үкімет бұл қызметшілердің жалақысын көтеруге мүмкіндігі болмайды. Яғни, мемлекеттік сектордың болашағына мемлекеттік қызметшілердің жалақысының төмендігі қолайсыз жағдай тудыруы әбден мүмкін, өйткені, дарынды мемлекеттік қызметшілер жеке кампанияларға жұмысқа кетіп қалу қаупі бой көтереді. Себебі, онда жалақы әлдеқайда жоғары, ал қабілеті төмендер орындарында қалып, мардымсыз жалақыларының өтемін жемқорлық жолмен табуға тырысады [8].

Әдебиеттер

1.Состояние преступности в России. – М., 1994. – С. 14.

2.*Кемали.Е.* Актуальные вопросы реализации антикорупционной политики в Казахстане на современном этапе. //Закон и время. №5. 2006. – С. 38.

3.Қазақстан Республикасы Президентінің «2001-2005 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік бағдарламасы туралы» 2001ж. 5қаңтардағы №534 Жарлығы. // ПҮАЖ - ы, 2001 ж

4.*Башимов М.С* Институт омбудсмена в странах СНГ и Балтии. Монографии. Т1 //Институт международного права и международного бизнесса «Данекер». – Алматы: Данекер, 2003. –С.128.

5.Россия и коррупция: кто кого? Международный опыт борьбы с коррупцией: от неудач Китая до успехов Израиля (из аналитического доклада Фонда “Информатика для демократии”). //Чистые руки. – 1999.

6.*Қапаров С.Ғ.* Мемлекеттік аппаратта сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды болдырмаудың ұлттық жүйесін құру. Дөңгелек үстелдің ақпараты «Құқық қорғау органдары, прокурорлар, судъялар және өзге де тиісті лауазымды тұлғалар үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәселелері жөніндегі мамандырылған семинар бағдарламасы. //www.apa.kz 28.01-01.02. 2008ж.

7.*Жұмабаев Н.Ә.* Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асырудың халықаралық және қазақстандық тәжірибесі. Дөңгелек үстелдің ақпараты «Құқық қорғау органдары, прокурорлар, судъялар және өзге де тиісті лауазымды тұлғалар үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәселелері жөніндегі мамандырылған семинар бағдарламасы. //www.apa.kz 28.01-01.02. 2008ж. Б.

8.Бондаренко С.В. Коррумпированные общества. – Ростов-на-Дону: «Росиздат», 2002

УДК 627.8.43

Рыскулов Р.Р., Исмаилова К.Д.

Кыргызский аграрный университет им.К. И. скрябина

ВЛИЯНИЕ ВОДОХРАНИЛИЩА НА СОСТОЯНИЕ ПЛОТИН

Аннотация

Дано напряженно-деформированное состояние нагорных плотин, когда впадина между гор заполнена водой, испытывающий действие внешней нагрузки.

Ключевые слова: плотина, водохранилище, напряженно-деформированное состояние.

Введение

Кыргызстан расположен на горной территории. Для орошения земель сельскохозяйственного назначения необходимо создание водохранилищ на различных высотных отметках над уровнем моря. Разрушение склонов гор, откосов плотин и дамб в горных районах создают угрозу для жизни людей, и приводит к уничтожению орошаемых площадей сельскохозяйственных угодий, которые расположены в низовых отметках. Часто вред, причиняемый наводнениями и селевыми потоками, оценивается как катастрофическое явление, сравниваемое последствиями землетрясений, вулканических извержений, цунами и другими геологическими явлениями.

Аналогичная ситуация возникает и при аварии плотин крупных ГЭС, сооружаемых в каньонах рек. Природа формирования эксплуатации плотин в горных условиях является весьма разнообразной, а оценка их устойчивости является сложной актуальной проблемой. Устойчивость плотин в мерзлых зонах обеспечивается устойчивостью температурного режима эксплуатации плотин; в рыхлых каменисто-грунтовых плотинах обеспечивается допустимым фильтрационным режимом воды через тело плотины; при длительных периодах эксплуатации нельзя допускать развитие больших деформаций в теле плотины. Во всех отмеченных случаях в рамках геомеханики устойчивость плотин оценивается путем изучения напряженно-деформированного состояния плотин. Если учесть, что напряженно-деформированное состояние плотин может быть обусловлено

различными силовыми и разномасштабными природными факторами (сейсмичность, температура, давление воды водохранилищ и т. д.), то станет очевидным, что наиболее актуальной задачей является разработка такого метода расчета напряженно-деформированного состояния нагорных плотин, которая могла бы учитывать совместные действия различных силовых и геомеханических факторов [1].

Откосы дамб и плотин в условиях вечной мерзлоты, например дамба хвостохранилища рудника Кумтор, расположенных на высоте 3500 - 4000 м над уровнем моря, находятся в сложных горно-геологических и климатических условиях. Поэтому одним из факторов, определяющих общую и местную устойчивость откосов дамб и плотин, является их температурный режим.

Со стороны верхового действует гидростатическое давление жидкости, температура которого нередко достигает выше нуля градусов. Состояние пород низового откоса предопределяется в основном сезонными колебаниями температуры воздуха. Другими словами, температурный режим работы верхового и низового откосов дамб различны. Режимы работы оснований в условиях взаимовлияния пород откосов дамб оказываются различными. Оттаивание вечномерзлых грунтов от тепла водохранилищ, зданий электростанций и жилых помещений без принятия специальных мер грозит разрушением ограждающих земляных плотин, дамб, насыпей и других сооружений. Для предохранения сооружений от оттаивания должна быть обеспечена их температурная устойчивость, что является одной из актуальных задач строительства на мерзлых грунтах.

Высоты плотин водохранилищ, созданные на практике строительства ГЭС узких речных каньонах, нередко достигают 200-300 м., как например, высота Нурекской ГЭС-312 м., Токтогульской ГЭС-215 м., Ингурской ГЭС – 271 м. Поэтому при заполнении водохранилища тело плотины испытывает высокое гидростатическое давление. Здесь дана оценка влияния водохранилища на напряженно-деформированное состояние плотин в рамках двумерной теории упругости методом Колосова-Мусхелишвили.

Причины разрушения плотин, т.е. внезапно возникающих наводнений, могут быть весьма разнообразными. Прежде всего, сам объект состоит из сложных материалов. На высоте 3000–5000 метров над уровнем моря, естественно–образованные плотины высотных горных озер, состоят как правило из ледогрунтовых материалов, где процентное содержание льда возрастает по мере роста высотных отметок.

Например, озеро Петрова расположено на высоте 4500м, состоит в основном из льда и жесткого грунта, состав и содержание которого до сих пор недостаточно изучено. Между тем, это озеро обеспечивает водой все потребности рудника Кумтор, а в случае «всеобщего потепления» поверхность земли может быть разрушена в результате таяния льда грунтового тела естественно-образованной плотины. Следовательно, накопленная вода в озере может быть причиной разрушения «хвостохранилища» рудника и привести к экологической катастрофе всего бассейна реки Нарын и ее продолжения бассейна реки Сырдарья.

Материал и методы исследовния

Причинно – следственная связь разрушения плотин и дамб береговых русел рек, обусловлены многими факторами: сейсмичность, нагрузка от воды водохранилищ, состав и строение естественных и искусственно созданных плотин, место расположения плотин над уровнем моря, с чем связан температурный режим его эксплуатации. Из-за многофакторной обусловленности состояния устойчивости или неустойчивости плотин существуют различные методы расчета их прочности и устойчивости, в рамках тех или иных упрощающих гипотез и допущений.

Цель и задачи обеспечения устойчивости плотин имеет различное содержание для различных ветвей наук физики и механики земной коры. В рамках понятий и метода

теоретической механики, что справедливо, когда тело плотины построено из крепких материалов, таких как железобетон, она обладает достаточной прочностью и жесткостью.

В этом случае устойчивость плотин обеспечивается, если состояние плотины под действием всех внешних и внутренних сил и сил трения удовлетворяет уравнению статического равновесия:

$$\sum F_x = \sum F_y = \sum F_z = 0, \quad \sum M_x = \sum M_y = \sum M_z = 0$$

Это – требование равенства нулю суммы проекций всех сил и суммы моментов всех сил относительно осей координат. На практике устойчивость плотин обеспечивается за счет увеличения веса плотины, выбора конструктивных параметров и размеров, обеспечивающих требуемый коэффициент запаса прочности на сдвиг и на опрокидывание.

Оползневое тело (рис.1) принимается абсолютно твердым телом, причем геометрическое место точек, в которых происходит разделение оползневого тела от плотины, называется поверхностью скольжения. Вдоль этой поверхности в процессе движения оползневого тела возникают силы трения, количественное значение которых выражается условием прочности Кулона – Мора:

$$\tau_n = tg\rho \cdot \sigma_n + C$$

где ρ и С – угол внутреннего трения и сцепление, являющиеся прочностными характеристиками грунта;

τ_n и σ_n – нормальные и касательные составляющие напряжений.

Поэтому оценка устойчивости откоса плотины осуществляется вычислением коэффициента запаса устойчивости на сдвиг и на скольжение в рамках метода теоретической механики [1]. Здесь значение коэффициента запаса устойчивости является отношением сумм всех сдвигающих и удерживающих моментов сил, действующих вдоль этой поверхности скольжения [2].

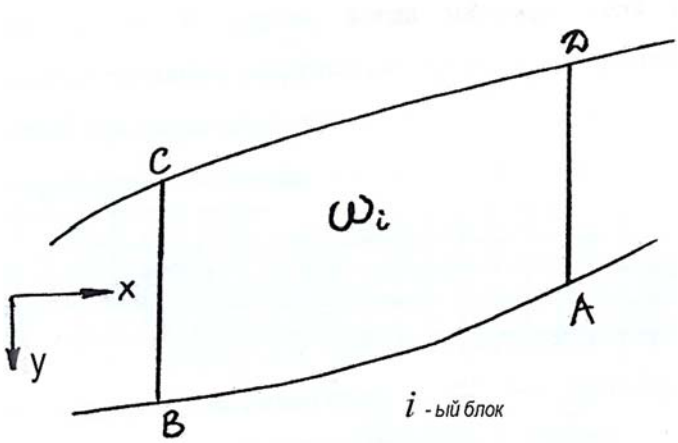

Рис. 1

Нормальное давление $\sigma_H(l)$ вдоль контура *CD* равно нулю. Поэтому учет гидростатического давления и гидродинамических сил приводит к следующей формуле оценки коэффициента запаса устойчивости откоса:

$$\eta_{уст} = \frac{\sum_{i=1}^{n}\left[(N_i - \Phi_i)tg\rho_i + C_i l_i\right]}{\sum_{i=1}^{n} T_i} \qquad (1)$$

где N_i, T_i – нормальные и касательные составляющие веса пород i-го блока с заключенной в них водой, а силы, перпендикулярные кривой скольжения, определяются по формуле:

$$\Phi_i = \gamma(H_i - Z_i)l_i$$

где $H_i - Z_i$ - пьезометрическая высота, осредненная вдоль участка контура l_i.

Таким образом, замена объемных фильтрационных сил контурными приводит к удобным и простым техническим приемам учета силового воздействия подземных вод.

Каньон горной реки моделирован как полуплоскость, имеющий два выступа. Ось *OY* направлен вертикально, *OX* горизонтально, а линия *y=0* является границей полуплоскости вдали от плотины и описаны параметрическими уравнениями. Объект исследования - заполненная водой водохранилище, изображено расчетной схемой на рис. 1.

На контуре, то есть на поверхности плотин в любой точке t согласно закону Паскаля, действует давление воды, величина которого равна высоте столбе воды *–h+y(t)*. Здесь *h* – глубина водохранилища, а ординаты контура водоема *y(t)*, который имеет вид:

$$y(t) = \frac{f_2(t)}{(t^2+1)^3} + \frac{b_1}{\left[(t+t_0)^2+1\right]} \qquad (2)$$

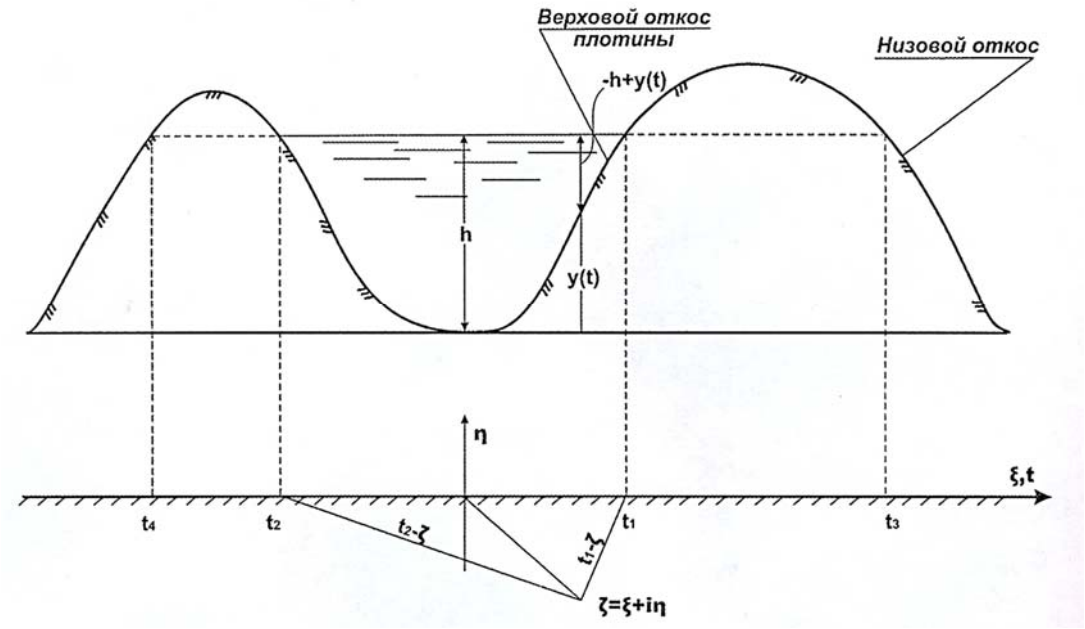

Рис. 2 Расчетная схема

Причем направление давления воды *N* перпендикулярно к контуру в любой ее точке t.

Результаты исследования.

Нагруженный участок контурной линии находится внутри отрезка t_2 до t_1 , а вне отрезка контуры плотины свободны от внешних нагрузок. Поэтому для оценки влияния водохранилища на напряженно-деформированное состояние плотин возникает необходимость решения I основной задачи теории упругости со следующими граничными условиями:

$$N(t) = \gamma_b[y(t) - h]; \qquad \text{при } t_2 \le t \le t_1$$
$$T(t) = 0; \qquad \text{при } -\infty < t < t_2 \text{ и } t_1 < t \le \infty \tag{3}$$

Промежуток границ t_1 и t_2 загруженного участка является корнем уравнения

$$\frac{f_2(t)}{(t^2+1)^3} + \frac{b_1}{(t+t_0)^2+1} - h = 0. \tag{4}$$

Уравнение (4) имеет по крайней мере, четыре действительных корня (t_1, t_2, t_3, t_4), из которых точки 1 и 2 определяют границу загруженного участка контура, в пределах которого действует давление воды.

Отыскание корней t_1 и t_2 в не представляет труда, если воспользоваться возможностью пакета программной среды MATCAD.

Решение поставленной задачи определяется следующими комплексными потенциалами $\Phi(\zeta)$ и $\Psi(\zeta)$ в виде :

$$\overline{\omega'}(\zeta)\Phi(\zeta) + \overline{\omega}(\zeta)\,\Phi'(\zeta) + \frac{k_1}{(\zeta+i)^2} + \frac{2k_2}{(\zeta+i)^3} + \frac{3k_3}{(\zeta+i)^4} + \frac{k_4}{(\zeta+t_0+i)^2} + \omega'(\zeta)\Psi(\zeta) = A(\zeta)\quad \omega'$$
$$(\zeta)\Phi(\zeta) - \frac{\overline{k_1}}{(\zeta-i)^2} - \frac{\overline{2k_2}}{(\zeta-i)^3} - \frac{\overline{3k_3}}{(\zeta-i)^4} - \frac{\overline{k_4}}{(\zeta+t_0-i)^2} = B(\zeta)$$
(5)

где $A(\zeta)$ и $B(\zeta)$) являются интегралами от граничных условий (2):

$$B(\zeta) = -\frac{1}{2\pi i}\int_{t_2}^{t_1}(N - iT)\omega'(t)\frac{dt}{t-\zeta};$$
$$A(\zeta) = -\frac{1}{2\pi i}\int_{t_2}^{t_1}(N + iT)\overline{\omega'(t)}\frac{dt}{t-\zeta}; \tag{6}$$

Поскольку в (5) пределы интегрирования конечные, то интегралы вычисляются как определенные интегралы.

Учитывая, что

$$y(t) = \frac{1}{2i}\left[\omega(t) - \overline{\omega(t)}\right]; \tag{7}$$

выражение (4.2) представим:

$$N(t) = \frac{i\gamma_b}{2}\left[\overline{\omega(t)} - \omega(t) + 2ih\right]; \tag{8}$$

Теперь нетрудно заметить, что подинтегральное выражение в (5) состоит из произведений конечного числа степенных рядов. А именно

$$-\frac{\gamma_b}{2\pi i}[y(t)-h]\omega'(t) = \frac{\gamma_b}{4\pi}\left\{\left[\frac{a_1}{t-i} + \frac{a_2}{(t-i)^2} + \frac{a_3}{(t-i)^3} + \frac{b_1}{t+t_0-i}\right] - \left[\frac{\overline{a_1}}{t+i} - \frac{\overline{a_2}}{(t+i)^2} - \frac{\overline{a_3}}{(t+i)^3} - \frac{\overline{b_1}}{t+t_0+i} - 2ih\right]*\right.$$
$$*\left[\alpha - \frac{a_1}{(t-i)^2} - \frac{2a_2}{(t-i)^3} - \frac{3a_3}{(t-i)^4} - \frac{b_1}{(t+t_0-i)^2}\right] \tag{9}$$

Отсюда видно, интегралы (5) могут быть вычислены элементарно, если выражение (8) будет представлено в виде суммы однородных степенных функций.

Выводы

Таким образом, в замкнутой системе соотношений определено напряженно-деформированное состояние плотины, которое возникает под влиянием заполненного водохранилища. Причем рассмотрен случай, когда водохранилище образовано в горной местности.

Литература

1. *Жумабаев Б., Исмаилова К.Д., Чамбылов С.* Оценка устойчивости дамб и плотин в рамках методов гидрогеомеханики // Экологические проблемы освоения минерально-сырьевых ресурсов гор Тянь-Шаня / Сб. научн. тр. междунар. конф. – Бишкек: 2002. – С. 223-232.

2. *Ничипорович А.А.* Плотины из местных материалов. М.:Стройиздат,1973.-320 с.

3. *Жумабаев Б., Исмаилова К.Д.* Влияние водохранилища на напряженно-деформированное состояние плотины. Вестник Казахской академии транспорта и коммуникаций им. М. Тынышпаева №4. - Алма-Ата, 2005. – С. 26-33.

4. *Исмаилова К.Д.* Применение метода Колосова-Мусхелишвили для моделирования напряженного состояния нагорных плотин. Известия Кыргызского государственного технического университета им. И.Раззакова №11.- Бишкек, 2007.-С. 95-99.

УДК 331.109.6

Талип Н.М., Шаймерденова А.А.

Евразийский технологический университет

МЕДИАЦИЯ – СОВРЕМЕННЫЙ СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация

Данной статья посвящена – процедуре медиации в сфере трудовых споров. Закон Республики Казахстан «О медиации» от 28 января 2011года № 401-IV, в нашей стране был принят не так давно, но это самый упрощенный способ разбирательств без долгих судебных процедур. Медиатор найдет компромиссное решение, которое удовлетворит обе стороны. А обращаясь в суд, мы изъявляем свои интересы, но при всем этом судья должен принять решение в пользу одной из сторон, конечно же, решение будет в рамках закона. Но при этом одна из сторон останется не удовлетворенной.

Ключевые слова: Медиация, медиатор, организация медиаторов, индивидуальные трудовые споры.

Введение

Большинство людей при появлении конфликтов, или каких либо споров не важно - в какой именно сфере, они обращаются в суд за защитой своих прав. Но немало и таких, которые пытаются урегулировать конфликт иными способами: совершают самоуправство, привлекают третьих лиц для устрашения и запугивания людей, применяют физическое и психическое насилие и т.п. Такие действия граничат с нарушением закона, и влекут установленную законодательством ответственность.

Медиация (от англ. mediation - посредничество) по своей сути означает содействие третьей незаинтересованной стороны, двум или более другим в поисках соглашения в спорной или конфликтной ситуации [1].

Медиация - это внесудебный способ урегулирования споров, избираемый сторонами на добровольной основе, для достижения определенных целей.

Сферой применения медиации являются споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести, об уголовных проступках.

Целями медиации являются:

1) достижение варианта разрешения спора (конфликта), устраивающего обе стороны медиации;

2) снижение уровня конфликтности сторон.

Медиация проводится на основе принципов:

1) добровольности;

2) равноправия сторон медиации;

3) независимости и беспристрастности медиатора;

4) недопустимости вмешательства в процедуру медиации;

5) конфиденциальности.

Медиатором может быть независимое, беспристрастное, не заинтересованное в исходе дела физическое лицо, выбранное по взаимному согласию сторон медиации, включенное в реестр медиаторов и давшее согласие на выполнение функции медиатора. Деятельность медиатора может осуществляться как на профессиональной основе (профессиональный медиатор), так и на непрофессиональной основе [2].

Осуществлять деятельность медиатора на непрофессиональной основе могут:

Лица, достигшие сорокалетнего возраста и состоящие в реестре непрофессиональных медиаторов, т.е. человек с большим жизненным опытом, имеющие высшее образование.

Осуществлять деятельность медиатора на профессиональной основе могут:

1) лица, имеющие высшее образование, достигшие двадцатипятилетнего возраста, имеющие документ (сертификат), подтверждающий прохождение обучения по программе подготовки медиаторов, утверждаемой в порядке, определяемом Правительством Республики Казахстан (Постановление Правительства Республики Казахстан от 3 июля 2011 года № 770 «Об утверждении Правил прохождения обучения по программе подготовки медиаторов»), и состоящие в реестре профессиональных медиаторов;

2) судьи в отставке.

Деятельность медиатора не является предпринимательской деятельностью. Лица, осуществляющие деятельность медиатора, вправе также осуществлять любую иную деятельность, не запрещенную законодательством Республики Казахстан, т.е. они могут быть предпринимателями или совмещать работы с какой либо работой кроме тех что запрещены законодательством Республики Казахстан (наркоторговля, работорговля, проституция и т.п.).

Медиатором не может быть лицо:

1) уполномоченное на выполнение государственных функций и приравненное к нему;

2) признанное судом, в установленном законом порядке недееспособным или ограниченно дееспособным;

3) в отношении, которого осуществляется уголовное преследование;

4) имеющее не погашенную, или не снятую в установленном законом порядке судимость.

Медиаторы вправе создавать организации медиаторов и объединяться в ассоциацию (союз) медиаторов. Организации медиаторов являются некоммерческими, негосударственными, самофинансируемыми и самоуправляемыми организациями,

созданными по инициативе медиаторов в организационно-правовых формах, предусмотренных Законом Республики Казахстан «О медиации» [3].

Медиация в трудовых спорах отличается от обычных переговоров. Медиатор фигура независимая, в отличие от юриста его задача помочь решить спор, а не добиться выполнения требований своего клиента.

Переговоры между работником и работодателем могут превратиться из средства решить проблему в способ выплеснуть друг на друга претензии. Это, естественно портит взаимоотношения и уже не может быть речи о том, чтобы решить проблему.

Присутствие медиатора может сгладить эмоциональную составляющую конфликта, он может охладить пыл сторон. К тому же работник сможет с большим доверием отнестись к участию в переговорах с участием третьего человека, который не является представителем работодателя.

Медиация в трудовых спорах, её использование может оговариваться в трудовом договоре, медиация может быть частью корпоративной политики, что также поможет экономить время на проведении данных процедур.

Новый Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (вступивший в силу с 01.01.2016 года) предусматривает альтернативные законные способы разрешения трудового спора: претензионный порядок и переговоры, арбитраж, посредничество. Конфликты в трудовом коллективе неизбежны. Они возникают не только на крупных заводах, но и в небольших организациях, в процессе инновационной и творческой деятельности, в офисной работе, - словом всюду, где есть трудовые отношения. Трудовые конфликты, трудно разрешить, более правомерно говорить об их урегулировании.

Действующее трудовое законодательство Республики Казахстан и индивидуальные, и коллективные трудовые споры определены как разногласия между сторонами этих споров. В соответствии с этим определением предмет спора можно определить как предмет разногласий. Предметом индивидуального трудового спора является «конкретный юридический факт применения установленных условий труда, который по-разному оценивается сторонами трудового отношения, либо конкретное условие труда, предлагаемое к установлению одной из сторон и отвергаемое (полностью или частично) другой» [4].

Индивидуальные трудовые споры могут быть классифицированы в зависимости от того, из каких отношений возникает спор. По этому основанию можно выделить следующие виды индивидуальных трудовых споров (Закон Республики Казахстан от 23.01.2001 N 149-II «О занятости населения»):

- споры, возникающие из отношений по занятости и трудоустройству (в частности при заявлении требований о незаконном отказе в приеме на работу, в том числе по дискриминационным основаниям);

- споры, возникающие непосредственно из трудовых и сопутствующих им отношений (в частности при привлечении работника к дисциплинарной ответственности);

- споры, вытекающие из трудовых отношений, но возникающие после прекращения трудовых отношений (к ним относятся споры о восстановлении на работе, об изменении даты и формулировки увольнения).

Само понятие индивидуального трудового спора предполагает вмешательство арбитра, посредника (медиатора) в его разрешение.

Любой трудовой спор, дошедший до суда, неблагоприятно влияет на обстановку в трудовом коллективе. За ним наблюдают другие работники, а в ряде случаев работник заявляет в суде ходатайства о привлечении бывших коллег к участию в деле в качестве свидетелей. При этом свидетелями могут оказаться не только сотрудники, но и клиенты

работодателя, которые могут оказаться не в восторге от необходимости участия в судебных заседаниях.

К этой категории можно отнести споры о дискриминации, все случаи получения работником увечья или вреда здоровью. Такие дела, если работодателем является известная компания, могут перерасти в публичные. При этом, в зависимости от поведения в суде, компания может потерять лояльность не только сотрудников, но и клиентов.

Сложные, непредсказуемые и прецедентные дела. В данном случае в суд может обратиться один из работников, но решение, принятое судом по его делу, может стать прецедентным и спровоцировать массу исков от других работников. Речь идет о спорах, связанных с порядком начисления тех или иных выплат, предоставления компенсаций и дополнительных отпусков за вредные условия труда, премирование и т.п.

Данный перечень не является закрытым, и может служить для работодателей примерным ориентиром — в какой ситуации обращение к медиатору очевидно целесообразно.

Представляется, что в связи с фундаментальными изменениями на рынке труда, переходом к интеллектуальному рынку труда и повсеместной доступности «средств производства», позволяющих плюс ко всему работать дистанционно, работодателей все чаще будут поджидать конфликты, для разрешения которых будут востребованы медиативные технологии, подразумевающие договора - способность участников, гибкость и поиск взаимовыгодных вариантов урегулирования спора.

Весьма вероятно, что именно этот способ урегулирования конфликтов будет очень популярным как для работников, так и для работодателей, поскольку суды и законы не всегда поспевают за активно развивающимися технологиями и трудовыми отношениями.

Учитывая, что медиация — новый правовой институт, основанный с целью создания движущей силы для развития альтернативных способов разрешения споров в Республики Казахстан, который является, на сей день исследуемым так и до конца не раскрытым, важно проинформировать всех людей. Это новый формат юридического мышления эффективный (максимальный результат с наименьшими затратами).

Медиация позволяет сторонам прийти к собственному соглашению. Медиация имеет ряд преимуществ, главным из которых является то, что разрешение конфликта достигается путем принятия сторонами решения на добровольной и равноправной основе, одинаково устраивает заинтересованные стороны.

На практике к процедуре медиации больше всего недоверия именно со стороны работника, идущего от непонимания сути процедуры медиации. С учетом этого обстоятельства задачей компании является, прежде всего, донесения до работника информации — что такое медиация и как можно инициировать проведение медиации (куда обращаться, как будет проводиться выбор медиатора, кто принимает решение и сообщает работнику о готовности и неготовности работодателя урегулировать с помощью медиации конкретный спор и т.п.).

Альтернативный способ решения споров медиации, это «Партисипативная процедура». Бальшим достижением в этом напровлении является возможность проведения примерительных процедур адвокатами. В сзязи с принятием Гражданского Процессуального Кодекса Республикик Казахстан вводится новый способ примерения для сторон с участием адвокатов от 1 января 2016 года, в Казахстане вступил в законную силу (Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан, по вопросам совершения гражданского процессуального законодательства»). В этой связи вносится изменения в Законы Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности», так же правом проведения примирительных процедур наделяются натариусы.

Считаю, что медиация самый наилучший способ решения споров, т.е. примирить обе стороны между собой. И каждая из сторон получит удовлетворение и возможно даже что конфликт будет вообще забыт. В трудовых спорах, медиация оказывается очень полезной, так как во многих случаях позволяет работодателям избежать существенных судебных издержек, штрафов и взысканий. Мирное разрешение спора с работником также позволит устранить риск ущерба репутации фирмы.

Литература

1. Интернет источники www.krg.sud.kz
2. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.10.2015 г. (статья 9 - Требования, предъявляемые к медиаторам).
3. Там же (статья 13 - Организации медиаторов)
4. Интернет источник www.knowledge.allbest.ru

Аңдатпа

Осы бап – медиация рәсіміне арналады, атап айтқанда еңбексаласындағы дауларды оңай жолмен шешу. Медиатор ымыранның шешімін тауып, нұқсан келтірмей ,қандай да бір екі тараптың да мүдделерін қалаулы етіп қарастырады.

Annotation

This article - is dedicated to the mediation procedure, namely in the field of labor disputes, ie the resolution of conflicts without lengthy court proceedings, and without prejudice to any interests of both parties. Both sides must remain satisfied.

ӘОЖ 94(32)

Тоғызбай М.С., Шаймерденова А.А.

Еуразия технологиялық университеті

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҒЫ XV-XVIII ҒҒ. ҚАЗАҚТЫҢ ӘДЕТ-ҒҰРЫП ҚҰҚЫҒЫ

Аңдатпа

XV ғасырдың ортасында Қазақстан территориясында аса маңызды тарихи оқиға болды. Қазақ хандығы атты жаңа мемлекет пайда болды және осы мемлекеттің негізгі тұрғындары қазақ халқы этнос ретінде қалыптасты.Қазақ хандығы да қазақ халқы да шет жерден келіп қоныстанған жоқ. Қазақ хандығы бұған дейін осы өңірде өмір сүрген ежелгі ғұн, үйсін, қаңлы мемлекеттерінен бастап Ақ Орда мен Әбілхайыр хандығына дейінгі мемлекеттердің заңды жалғасы ретінде дүниеге келді. Қазақ халқы да осы өңірде өмір сүрген ондаған рулар, тайпалар мен халықтардың қазақ деп аталатын этникалық топқа қайтадан топталунан құрылды. Осы ұлан-байтақ жердің бүгінгі иегері "қазақ" халқы мен оның атымен аталған мемлекет Қазақ хандығы осылай тарих сахнасына шықты. Қазақ хандығының негізін салушылар Керей мен Жәнібек хандар болды. 1456 жылы Керей мен Жәнібек қараған 200 мыңдай адам Әбілхайыр хандығынан іргесін бөліп, Моғолстанға қарасты Шу мен Қозыбасы өңіріне орда тікті.

Кілт сөздер: Қазақ хандығының құрылуы.Қазақ хандығының қоғамдық құрылысы. Қазақтың әдет-ғұрып құқығы. Қылмыстың түрлері. Жаза . Шариғат. Неке.

Кіріспе

Қазақ хандығы — бүгінгі Қазақстан Республикасы мен көрші аймақтардың территориясында 1465-1847 жылдар аралығында құрылған мемлекет.Қазақ хандығы Еділден Жайыққа дейінгі территорияны, Сырдария мен Амудария өзендерінің аралығын, Хорасан жерін қамтыған. Қазақ хандығының мемлекеттік құрылымы дала демократиясына негізделген монархияға негізделген. Мемлекет басшысы - хандар саяси билік жүргізетін. Олар төре тұқымынан шыққан сұлтандар арасындағы таңдау негізінде сайланатын.Қазақ хандығының тұңғыш ханы - Керей, соңғы ханы - Кенесары Қасымұлы. 1465 жылдары Керей мен Жәнібек Әбілхайыр хандығынан бөлініп шығып, Шу мен Талас өзендерінің арасындағы аймаққа орналасып, қазақтың туын көкке көтергені тарихтан аян. «Қазақ» деп ұран тастағанда рухы көтеріліп, намысы оянған барлық қазақ тайпалары түгел жиналып, Қазақ хандығының іргесін қалағанын баршамыз білеміз. Әлбетте, одан кейін тағдыр сан түрлі сынаққа салды бізді. Үш ғасыр тарихымызбен ар – ожданымыз табанға тапталды. Түрлі нәубетті бастан өткердік. Бірақ, мың өліп мың тірілген қазақ ақыры азаттығын алды. Ал, Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өту – сол азаттық сыйлаған бабаларға деген құрметіміз деп ойлаймын [1].

Қазақ хандығының қоғамдық құрылысы. Қазақ қоғамыньң жоғарғы мемлекет басшысы хан болды. қазақ хандары Шыңғыс ханның үлкен ұлы Жошыдан тарады. Ханнын, қолында әскери және азаматтық билік шоғырланды. Хан әскердің бас қолбасшысы болып есептелді. Бас қолбасшы ретінде әскер басыларын, түменбасы, мьңбасыларды тағайындады. Соғыс жариялау және бітім мәселелерін бекітті. Соғыс жоспарларын тыңдап бекітті. Хан жоғарғы заң шығарушы әрі сот билігін жүзеге асырды.Оның өзі де аса күрделі де қиын істер жөнінде төрелік айтты. Төменгі билер сотында шағымдарды тыңдады. Хан жоғарғы сот билігі ретінде де жоғарғы мемлекет басшысы ретінде де, өлім жазасын жүзеге асыра алды. Мәселен сотсыз-ақ кінәлілерді өлім жазасына кесіп жіберген қазақ, хандары аз болмаған. Мұндай жазаны іске асыру туралы Абылай хан мен Кенесары ханның тұсында мол деректер бар. Хан сондай-ақ, ел ішіндегі салық, саясатын белгілеп, алымдардың түрін бекітті. Ханның билігі оның жарлықтары арқылы жүзеге асып отырды. Хан жарлықтары ауызша түрде беріліп, рубасы-сұлтандар, билер арқылы жүзеге асып жатты.

Қалыптасқан дәстүр бойынша қазақ, хандары тек Шыңғыс хан ұрпақтарынан сайланып қойылды. Қазақтарда арнайы хан сайлау дәстүрі болды. Бұл дәстүрдің негізі ежелгі ғұндар мен түркі қағандығында қалыптасып, Шыңғыс хан империясында, соның ішінде Алтын Орда мен Ақ Ордада, жалғасын тапқан болатын.

Монархиялық, басқарудағы басқа елдерде ел билігі әкеден балаға тікелей өтетін дәстүр берік сақталды. Қазақ ордасында билік алмасудың, мүлде бөлек түрі қалыптасты. Қазақ қоғамында әрбір жаңа хан өзінің тумысымен емес, болмысымен билікке жеткен, яғни ханның ұлы емес, халықтың ұлы ретінде танылған ел ағаларының бірі көпшіліктің қалауы бойынша хан сайланған.

Сұлтандар. Ханнан кейін жоғарғы мемлекеттік билік сұлтандардың қолында болды. Сұлтандар ханның тірегі болып саналды. Сұлтандардың ортасынан хан сайланады. Сұлтан деген құрметті атақ тек Шыңғыс ханнан тарағандарға берілді. Сұлтандар ханның тапсыруымен белгілі ру-тайпалардың және олар көшіп-қонған жайылымдардың егесі болды. Сұлтандар жергілікті әкімшілік билікті жүзеге асырды. Сондай-ақ олар әскери биліктің де, сот билігінің де тізгінін ұстады.

Билер. Қазақ қоғамында ерекше рөль атқарған топ билер. Би қоғамдағы аса маңызды лауазым иесі, беделді адам болды. Би бұрынғы бек атауының өзгерген түрі деген

пікір бар. Билердің билігі жан-жақты болған. Біріншіден, ол атына сай билік құрушы, әкімшілік құқығы бар лауазым иесі. Бұл тұрғыда билер рулар мен тайпаларды немесе белгілі бір өңірді билеуші адам. Екіншіден, билер даладағы сот процессуалдық істерді жүргізіп, үкім, шешім шығарушы немесе тергеу ісі мен сот ісін жүргізуші. Олар қазақтардың әдет-ғұрып құқығының ғана емес, шариғаттың да білгірі. Үшіншіден, билер соғыс жағдайында әскер басы, дипломатиялық, елшілік қызметтер де атқарды. Билердің бәрі де асқан зерек, шешен, ақылдығымен ерекшеленетін.

Қазақ қоғамында үстем тап өкілдерінің негізгі көпшілігі байлар болды. Қазақ байлары ірі мал иелері. Байлар сондай-ақ байлығының арқасында үлкен жайылымдар мен тоғандарға иелік еткен.

Шаруалар. Қазақ қоғамының көпшілік бөлігін шаруалар құрды. Шаруа жеке басы тәуелсіз ерікті қоғам мүшесі. Шаруашының жеке шаруашылығы өзіне қажетті малы болды. Шаруалардың кейбір бөлігі егіншілікпен айналысты. Қолөнермен кәсіп қылған шаруалар да болды. Шаруалардың кейбір өкілдері аңшылықпен және балық аулаумен күн көрді.

Ерекше әлеулеметтік топ төленгеттер деп атады. Олар жаугершілік жағдайда хан, сұлтандар, билер мен батырлардың төңірегіне олардың нөкерлері ретінде топталды.

Қазақ қоғамында патриархалдық (үй шаруашылығындағы) құлдық та болды. Құлдың ешқандай құқығы да еркі де болмады. Қожайыны құлды қандай жазаға тартса да, сатса да ерікті болды. Құлдың құны бір аңшы ит немесе аңшы құсқа теңеліп те кете берді. Құлдың әйелін немесе құлдыққа түскен әйелдерді құң деп атады. Құлға тұтқынға түскендер, борышқа батқандар түсті. Құлдардың саны көп болмаған және олар материалдық игіліктерді молайтуға ерекше үлес қоспаған.Құлдың өмірі ауыр болғанымен уақыт өте құлдықтан босату жиі кездескен. Мұның өзі қазақ қоғамының адамгершілік жақтарын көрсететін құбылыстар [2].

Қазақтардың құқықтық жүйесін әдет-ғұрып құқығы құрайды. Бұл жүйені «адат» деп атайды. Адат заңдастырылған әдет-ғұрып нормалары.Бұл нормалар қазақ қоғамының барлық жақтарын реттеп отырды. «Адат» араб тілінде әдет-ғұрып деген ұғымды білдіреді. «Адат» өте ерте кезден басталып, көптеген өзгерістермен және толықтырулармен қазақ қоғамындағы негізгі реттеуші нормалар ретінде 1917 жылға дейін созылды. Дегенмен «адаттың» құқықтық институттары ғасырлар барысында үлкен өзгерістерге ұшырамады.

Қазақтардың әдет-ғұрып құқығы мынадай ерекше белгілермен сипатталады:

1. Рулық, патриархалдық әдет-ғұрыптардың ұзақ сақталуынан көрінетін консерватизмі. Мұндай ерекшеліктердің сақталуы заңды нәрсе. Ру қазақ қоғамының негізі болды. Ал рудың негізі патриархалдық отбасы болды.

2. Қазақ әдет-ғұрып құқығы барымта, қанға-қан, жанға-жан, әменгерлік, өз бетімен сот ұйымдастыру сияқты өтпелі институттардың сақталуын қамтамасыз етті.бұл институттар қазақ қоғамында және оның құқықтық жүйесінде ерекше орын алды.

3. Әдет-ғұрып құқығы бойынша қылмыстық істер мен азаматтық істердің арасындағы айырмашылықтарға ерекше мән бере берілмеді.

4. Жерге жеке меншік құқының болмауы, қоғам мүшелерінің құқықтық жағынан теңдігі қазақ аристократиясының (сұлтандар,билер. қожалар) артықшылығымен ұштастырылды. Қазақ ақсүйектерінің, әсіресе сұлтандар мен қожалардың артықшылығ ресми заңдастырылды. Ал ел билеу ісітек сұлтандардың үлесі ретінде рәсімделді. Мұндай тәртіпті қоғамдық пікір де мойындады [3].

5. Жазаның түрлері салыстырмалы түрде гуманистік сипатта болды.

6. Құқықтық жүйе мен оның нормалары демократиялық және компромистік сипатта болды.

7. Әдет-ғұрып құқығының партикулярлық сипаты. Әдет-ғұрып нормаларындағы басты нәрсе- ол нормалардың өздерінен гөрі олардың ішкі мәні еді. Олардың негізінде

жатқан принциптері еді. Ең басты нәрсе сол принциптердің өз мәнін, мазмұнын жоймай іске асуы болатын. Айталық, қылмыс пен жаза саласында- қанды кек не құн төлеу қағидасы, неке саласында - жеті атаға дейін қыз алыспау қағидасы, сот саласында әділдік, жариялық, шешендік қағидалары. Әдет-ғұрып құқығы құқықтық әдеттер жинағы ғана емес, ол қағида, көзқарас, ой түсінік жүйесі де болып табылады.

Қазақ хандары әдет-ғұрып құқығының нормаларын жүйелеп жетілдіріп, қоғамның талаптарына орай өзгерістерге ұшыратып, оларға ресми сипат беріп отырды. Қасым ханның (1510-1523) кезіндегі «Қасым ханның қасқа жолы», Есім ханның кезіндегі (1598-1628) «Есім ханның ескі жолы», Тәуке ханның кезіндегі (1680-1718) «Жеті жарғы» атты заңдар жинағы белгілі. Қазақтың әдет-ғұрып құқығы мынадай бастаулар негізінде қалыптасты:

а) әдет-ғұрыптар- адат;

б) билер сотының практикасы (сот прецеденті);

в) билер съездерінің ережелері;

г) шариғат нормалары.

Қылмыстың түрлері. Жеке адамға қарсы қылмыстар. Адат бойынша жауапкершілікке тартылмайтын кісі өлімдері болды. Оларға мынадай кісі өлімдер жатты. Егесінің құлды өлтіруі, ерінің әйелін опасыздығы үстінде өлтіруі, ата-ананың өз балсын өлтіруі, ұры-қарақшыны қылмыс үстінде өлтіруі. Тек XIX ғасырда Ресей заңдарының ықпалымен мұндай әрекеттерге тиым салынды.

Мүліктік қылмыстарға ұрлық, тонау, басқаның мүлкін жою немесе зиян келтіру т.б. жатты. Ұрлық көбіне мал ұрлау түрінде кездесті. «Жеті жарғыда ұрлық жасаған адам үш тоғызымен қайтаруға тиіс» делінген.

Дінге қарсы қылмыстар. Қазақтар мұсылман ретінде ислам діннің қағидаларына қарсы әрекеттерді қатаң жазалады. «Жеті жарғыда» «Құдайға тіл тигізген адам (7 адам куәлік берсе) таспен атып өлтіріледі» деп көрсетілді [4].

Жазаның түрлері адат бойынша алуан түрлі болды. Жазаның ең ауыр түрі өлім жазасы болды. Тас боран қылып, дарға асу, аттың құйрығына байлау сияқты өлім жазасының түрлері болды. Мұндай жаза діннен безгендерге, жақын туыспен жыныстық қатынаста болғандарға қолданылады. Бұл өте масқара әрі азапты жаза болып саналды. Өлім жазасынан соң дене мүшелерінің бірін құлағын, қолын, мұрнын кесу қолданылған. Сондай-ақ елден көшіріп жіберу, мүлкін тәркілеу, айып салу, дүре соғу, басыбайлы құлдыққа беру, айыпкерді талапкерге жұмысқа беру. Масқаралау сияқты көптеген жаза түрлері болды.

Әдет-ғұрып құқығының тағы да бір бастауы шариғат болды. Жеті жарғыда шариғатқа байланысты бірнеше қағидалар болды. Мәселен, онда Құдайға тіл тигізген адам (7 адам куәлік берсе) таспен атып өлтіріледі, өзге дінге өтіп кәпір болған адам мал-мүлкімен айдалады деген ережелер болды және олардың орындалуы қатаң бақыланып отырды [5].

Дегенмен шариғаттың нормалары қазақ қоғамында ерекше артықшылық жағдайға жете алмады. Олар көбіне адатпен жымдасып келіп жатты. Шариғаттың нормалары XVIII ғасырдың соңында күшейе түсті.

Неке. Қазақ некесі экзогамиялық сипатта болды. Экзомиялық дәстүр бір рудың, топтың ішінен ерлер мен әйелдерге некеге рұқсат етпеді. Қазақтарда жеті атаға дейін некелесуге жол берілмеген.Сондай-ақ қазақ некесі полигамиялық сипатта та болды. Полигамия бір ер адамға бірнеше әйелмен некеде тұруға немесе көо әйел алушылыққа рұқсат ету деген ұғым.Некені тоқтату адат бойынша тек ер адамның құқығы. Некені бұзуға түрлі себептер болған. Солардың бастысы әйелдің ерінің көзіне шөп салуы, еріне дұрыс қарамауы. Бірінші жағдайда ол куәлердің көрсетуімен дәлелденуі тиіс. Ерлі-

зайыптылардың бірі қайтыс болғанда неке тоқтатылады. Неке тоқтаған жағдайда балалар әке жағында қалады. Тек емізулі бала анасына қалады.

Ғасырлар бойы қазақ халқы кең даласын ақ білектің күші, ақ найзаның ұшымен қолына алып жаудан қорғаған. Қазақ жерінің ұлан қайсар батырлары бостандық үшін жанын берген. «Қазақ хандығының құрылуы — Қазақстан тарихындағы сындарлы кезең болып табылды» Елбасы 2015 жыл — ұлттық тарихымыздың ұлықталатын жылы екенін еске салды. Мәселен, 2015 жылы Қазақ хандығының 550 жылдығын, Қазақстан халқы Ассамблеясы мен Конституциямыздың 20 жылдығын, Ұлы Жеңістің 70 жылдығын атап өттік. Алайда, Владимир Путиннің айтуынша, Нұрсұлтан Назарбаев – «постсоветтік аумақтағы ең сауатты басшы». Ресей президентінің пікірінше, Қазақстан президенті «ешқашан халқының қалауына қарсы шықпайды, халықтың не күтіп отырғанын жіті байқайды». Путин Назарбаевтың ерекше ісі – «ешқашан мемлекеті болмаған қазақтарға мемлекет жасап бергені» екенін айтты. Бұл жерде Ресей Федерациясының саяси тұрғыдан алғанда арам пиғылын байқауымызға болады. РФ мен Украина қарым-қатынасын айта кетсем, Украинадағы дағдарыс қарсаңында «украин деген ұлт жоқ, Украина деген мемлекет тарихта болмаған» деген пікірлер Ресей саясаткерлері тарапынан жиі айтылды. Менің ойымша бұл РФ-ң саясатта қолданатын тактикасы. Мақсаты: қазақ халқының яғни жастардың санасын улау, патриоттық сезімді жою деп ойлаймын. Қазақ хандығының 1465 жылы құрылғаны - ғылымда әлдеқашан дәлелденген жайт. «Қазақ хандығы – сақ, ғұн, үйсін, онымен қоса, Ұлы Түрік қағанаты, Дешті Қыпшақ пен Алтын Ордалықтардың заңды мұрагері». Адам өткенін жақсы білмесе, болашаққа нық қадам баса алмайды екен. Тәуелсіз ел ретінде өткенімізді зерттеу, бұл күнге қалай келгенімізді, кімдердің арқасында жеткенімізді білу біз үшін өте маңызды. Бір сөзбен айтқанда басқа елдің Қазақ халқының тарихы жоқ деп айтуына жол бермеу қазақ жастарының алдағы басты мақсаты деп ойлаймын.

Әдебиеттер

1. История государства и права Казахской ССР. - Т.1.- Алма-Ата, 1982.
2. История государства и права Казахской ССР. - Т.2.- Алма-Ата, 1984.
3. История государства и права Советского Казахстана. - Т.1,Т.2. – Алма-Ата.
4. Қазақстан тарихы. 5 томдық. 1, 2, 3 ТТ. – Алматы, 1996, 1998, 2002.
5. Ғаламтор мәлеметтері- nur.kz

Аннотация

На протяжении многих веков люди казахских степей в силу предплечий, взял кончик копья, чтобы защититься от врага. Казахские отважные героеи, которые отдали свою жизнь за свободу земли. «Создание Казахского ханства был критический период в истории Казахстана».

Annotation

For centuries, people in the Kazakh steppes force forearms, took the tip of the spear to defend against the enemy. Kazakh brave heroes who gave their lives for the freedom of the land. «The creation of the Kazakh Khanate was a critical period in the history of Kazakhstan».

УДК 343.983

Төлеген Б.Б., Шаймерденова А.А.

Евразийский технологический университет

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ БОРЬБЫ ПРОТИВ БИОТЕРРОРИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В нынешнее время рост терроризма во всем мире растет стремительно. Террористические действия могут совершаться различными путями. Но в данной статье будет рассмотрено такое понятие, как «Биологическое оружие», известное человечеству еще с древних времен. Применение подобного вида оружия влечет распространение инфекционных заболеваний среди людей и животных, которое впоследствии приведет к необратимому всплеску эпидемии. Республика Казахстан, активно поддерживающая все резолюции Совета Безопасности ООН по борьбе с терроризмом, является участником Конвенции о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении (КБТО). Республика Казахстан призывает объединить усилия и решимость всего человечества в борьбе с этим явлением ради безопасности и свободы всего мира.

Ключевые слова: биологическое оружие, бактериологическое оружие, биотерроризм.

Введение

Бактериологическое (биологическое) оружие — это специальные боеприпасы и боевые приборы со средствами доставки, снаряженные бактериальными (биологическими) средствами.

Для доставки бактериальных (биологических) средств используются те же носители, что и для ядерного и химического оружия (авиационные бомбы, снаряды, мины, ракеты, генераторы аэрозолей и другие устройства). Кроме того, бактериальные (биологические) рецептуры могут быть применены диверсионным путем.

В некоторых случаях для распространения инфекционных заболеваний противник может оставлять при отходе зараженные предметы обихода: одежду, продукты, папиросы и т.д. Заболевание в этом случае может произойти в результате прямого контакта с зараженными предметами [1].

Человечество годами интересуется вопросами, такими, как: «С какой целью ведутся биотеррористические акты?», «Какие последствия может нести применение биологического оружия и как от этого защититься?», «Существует ли какая-либо правовая защита от биотерроризма?».

Биологическое оружие используется, чтобы вызвать болезнь или смерть людей, погубить скот и посевы. Как и любая другая форма терроризма, биотерроризм обычно направлен на сеяние хаоса или достижение политических целей.

Биологическое оружие может достигать столь же разрушительных целей, как химическое и ядерное, при этом имеет перед ними ряд преимуществ: его производство является более дешёвым, оно может производиться даже на обычном складе или в загородном доме, его легко транспортировать, оно может быть незаметным для систем безопасности. Биологическое оружие может действовать медленнее химического, поэтому биотеррористическая атака может на ранних этапах ошибочно считаться естественной

вспышкой инфекционного заболевания, что может приводить к большему количеству жертв.

Вследствие своей мобильности и обширных поражающих возможностей (эпидемия может распространиться далеко от зоны поражения) биологическое оружие может превосходить по разрушительным способностям обычные вооружения. Например, по оценкам правительственных учреждений США, «несколько сотен фунтов спор Bacillus anthracis, выпущенных по ветру в Вашингтоне, могут привести к болезни или смерти от сотен тысяч до миллионов людей в течение двадцати четырёх часов».

Защита от биотерроризма является сложным процессом. Традиционные методы идентификации микроорганизмов строятся на выявлении роста микробов. Среди более современных технологий и стратегий защиты выделяются генетические технологии, основанные на определении микробов через последовательность генетического материала, и позволяющие вычислить их в считанные минуты. В 2012 году эти технологии были доступны только самым современным на то время исследовательским центром.

К новым технологиям относят использование роботов с сенсорами или насекомых, механизированных чипами, которые позволяют в реальном времени получать информацию о потенциальных биологических угрозах. Также ведутся исследования по поиску генетических сходств у микробов, что предположительно поможет вырабатывать вакцину, которая будет давать защиту от любых бактерий определённой группы.

В 1972 году была подписана Конвенция о биологическом оружии, которая запрещала производство и накопление биологического оружия, однако, по мнению экспертов, несмотря на это сохраняется риск, что во многих странах может вестись несанкционированная разработка вируса оспы как биологического оружия, возможности которого изучались, в том числе и террористическими организациями. Биотерроризм стоит в ряду серьезных угроз государственной безопасности [2].

Таким образом, Республика Казахстан на добровольных началах является участником Конвенции о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении. Вместе с другими странами-участниками данной Конвенции ведет активную борьбу с биотеррористическими действиями, а так же обеспечивает мирное существование своим гражданам.

7 мая 2007 года был принят Закон Республики Казахстан от 7 мая 2007 года №245 «О ратификации Конвенции о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении».

Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении (КБТО) стала первым международным договором о разоружении, запрещающим производство целого класса вооружений. Её подписание явилось результатом многолетних усилий международного сообщества по созданию правовой базы, дополняющей собой Женевский протокол (1925).

В первой статье КБТО гласит:

Каждое государство-участник настоящей Конвенции обязуется никогда, ни при каких обстоятельствах не разрабатывать, не производить, не накапливать, не приобретать каким-либо иным образом и не сохранять:

- 1) микробиологические или другие биологические агенты или токсины, каково бы то ни было их происхождение или метод производства, таких видов и в таких количествах, которые не предназначены для профилактических, защитных или других мирных целей;

• 2) оружие, оборудование или средства доставки, предназначенные для использования таких агентов или токсинов во враждебных целях или в вооруженных конфликтах [3].

Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении (КБТО) одобрена 26-й сессией ГА ООН 16 декабря 1971 года.

Открыта для подписания 10 апреля 1972 года, когда 22 государства передали на хранение свои документы о ратификации Генеральному секретарю ООН; вступила в силу 26 марта 1975 года. Является бессрочной. По состоянию на февраль 2015 года, насчитывает 172 участника.

Конвенция состоит из преамбулы и 15 статей.

В преамбуле Конвенции ее участники заявили о решимости действовать в целях достижения эффективного прогресса на пути всеобщего и полного разоружения, включающего запрещение и ликвидацию всех видов оружия массового уничтожения.

Первые три статьи КБТО — основные "запретные". В соответствии со статьей I, государства обязуются не разрабатывать, не производить, не накапливать, не приобретать каким-либо иным образом и не сохранять биооружие.

Разоруженческая составляющая КБТО – статья II, согласно которой государства-участники были обязаны уничтожить имевшееся у них биооружие, оборудование и средства доставки в течение 9 месяцев после вступления Конвенции в силу. Новые члены КБТО до ратификации должны уничтожать свои биологические арсеналы, если таковые имеются.

В КБТО также содержится запрет на передачу биооружия и любое содействие по его разработке и приобретению (статья III).

По своему содержанию Конвенция о запрещении биологического оружия больше приближается к совместному политическому заявлению стран-участников, чем к полномасштабному договору, поскольку не содержит ни конкретных положений о подходах к ее осуществлению, ни перечня биологических агентов, подлежащих запрету. Именно эти обстоятельства привели международное сообщество к пониманию необходимости разработки мер по верификации (проверке), которые должны были бы четко определить механизм контроля за ее осуществлением, и разработке глоссария терминов и определений, относящихся к КБТО.

Первая Конференция по рассмотрению действия КБТО (обзорная Конференция — ОК) состоялась в 1980 году. Всего состоялось семь ОК. Последняя — в 2011 году.

С 5 по 22 декабря 2011 года в Женеве прошла седьмая обзорная Конференция. Государства-участники подтвердили полезность регулярного обмена информацией относительно национальной биологической деятельности в целях укрепления доверия и приняли обращение ко всем странам, все еще остающимся в стороне от такого обмена (а это – более половины членов КБТО), участвовать в МД на регулярной ежегодной основе. В целях повышения эффективности сотрудничества и получения помощи в использовании современных биотехнологий в мирных целях государства-участники договорились о создании соответствующей базы данных. Республика Казахстан приняла активное участие в этой конференции и оказала колоссальную поддержку другим странам-участникам Конвенции.

Очередная обзорная конференция по рассмотрению действия КБТО состоится в Женеве в декабре 2016 года [4].

С 1 января 2015 года в силу вступил новый Уголовный кодекс Республики Казахстан. В главе 4, статье 162 вышеназванного кодекса Республики Казахстан говорится:

Производство, приобретение или сбыт запрещенного международным договором Республики Казахстан химического, биологического, ядерного, а также другого вида оружия массового поражения – наказываются лишением свободы на срок от пяти до десяти лет.

Так же, в главе 4, статье 163, пункте 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан говорится:

Применение оружия массового поражения, запрещенного международным договором Республики Казахстан, - наказывается лишением свободы на срок от пятнадцати до двадцати лет либо пожизненным лишением свободы, либо смертной казнью [5].

Наряду с этим, в Казахстане действует Закон Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 300 III «Об экспортном контроле». В статье 4, пункте 1, подпунктах 2 и 4 вышеназванного Закона гласит, что укрепление режима нераспространения оружия массового поражения и укрепление международной безопасности и стабильности, предотвращение распространения оружия массового поражения и средств его доставки являются основными целями экспортного контроля. В статье 4, пункте 2, подпункте 1 этого же Закона гласит, что соблюдение международных договоров Республики Казахстан по нераспространению оружия массового поражения, средств доставки и иных видов вооружения и военной техники является одним из основных признаков экспортного контроля.

В статье 8, пунктах 4 и 6 Закона Республики Казахстан «Об экспортном контроле» говорится, что возбудители заболеваний, их генетически измененные формы и фрагменты генетического материала, которые могут быть использованы при создании бактериологического (биологического) и токсинного оружия, списки, перечни которых устанавливаются международными режимами экспортного контроля, а так же виды оружия массового поражения относятся к видам продукции, подлежащей экспортному контролю.

Экспортный контроль осуществляется в соответствии с законодательством Республики Казахстан, международными договорами Республики Казахстан по нераспространению оружия массового поражения, средств доставки и иных видов вооружения и военной техники, ратифицированными Республикой Казахстан [6].

Вернувшись к истории, можно заметить, что ранее на территории Казахстана разрабатывались биологические оружия.

Почти 45 лет на острове посреди Аральского моря существовал советский центр по испытанию биологического оружия. Жилой городок со школой, магазинами, почтой, столовой, научной лабораторией и, естественно, полигоном, где проходили широкомасштабные испытания смертельно опасных биологических агентов, включая сибирскую язву, чуму, туляремию, бруцеллез, тиф. В начале 1990-х после распада СССР военные бросили в аральских песках и город, и полигон.

Летом 1936 года здесь высадилась первая экспедиция военных биологов во главе с профессором Иваном Великановым, отцом советской бактериологической программы. Остров забрали из ведения НКВД, выселили отсюда сосланных кулаков и в следующем году провели испытания некоторых биоагентов, созданных на основе туляремии, чумы и холеры. Работы осложнились репрессиями, которым подверглось руководство Военно-химического управления РККА (Великанов, например, в 1938 году был расстрелян), и были приостановлены на время Великой Отечественной войны, чтобы вновь возобновиться с еще боольшим усердием после ее окончания.

В северной части острова был построен военный городок Кантубек, официально именовавшийся Аральск-7. Рядом с поселком построили и уникальный аэродром «Бархан», единственный в Советском Союзе имевший четыре взлетно-посадочные

полосы, напоминающие своим расположением розу ветров. На острове всегда дует сильный ветер, порой меняющий свое направление. В зависимости от текущей погоды самолеты садились на ту или иную полосу.

В общей сложности здесь находилось до полутора тысяч военных и их семей. Это была, в сущности, обычная гарнизонная жизнь, особенностями которой были разве что особая секретность объекта и не слишком комфортный климат.

В нескольких километрах от поселка был построен лабораторный комплекс (ПНИЛ-52 — 52-я полевая научно-исследовательская лаборатория), где, помимо прочего, содержались и подопытные животные, становившиеся главными жертвами проводившихся здесь испытаний. Масштаб исследований иллюстрирует следующий факт. В 1980-е специально для них в Африке по линии Внешторга СССР закупили партию из 500 обезьян. Все они в конечном итоге стали жертвами штамма микроба туляремии, после чего их трупы сожгли, а образовавшийся прах закопали на территории острова.

Южную часть острова занимал собственно испытательный полигон. Именно тут подрывались снаряды или распылялись с самолета патогенные штаммы на основе сибирской язвы, чумы, туляремии, Ку-лихорадки, бруцеллеза, сапа, других особо опасных инфекций, а также большое количество искусственно созданных биологических агентов.

Одновременно с послевоенной активизацией военно-научных работ на острове Возрождения советским руководством было положено незаметное на первых порах начало экологической катастрофе, приведшей в конечном итоге к колоссальной деградации Арала. Основным источником питания озера-моря были Амударья и Сырдарья. В общей сложности эти две крупнейшие реки Средней Азии поставляли в Арал около 60 кубических километров воды в год. В 1960-е воды этих рек начали разбираться мелиоративными каналами — было решено превратить окрестные пустыни в сад и выращивать там такой нужный народному хозяйству хлопок. Результат не заставил себя ждать: урожай хлопка, конечно, вырос, но Аральское море начало стремительно мелеть.

Площадь острова Возрождения с обмелением моря начала столь же стремительно увеличиваться — и в 1990-е выросла практически в 10 раз. Царские острова сначала слились в один остров, а в 2000-е он соединился с «большой землей» и превратился, по сути, в полуостров.

Окончательно «похоронил» испытательный полигон на острове Возрождения распад СССР. Оружие массового поражения превратилось в малоактуальную в постсоветских реалиях сущность, и в ноябре 1991 года военно-биологическая лаборатория Аральск-7 была закрыта. Население поселка было эвакуировано в течение нескольких недель, вся инфраструктура (жилая и лабораторная), техника были брошены, Кантубек превратился в город-призрак.

В отличие от чернобыльской зоны отчуждения, находиться здесь можно без риска для здоровья. Биологическая угроза куда менее живуча, чем радиация, хотя экологи все равно бьют в набат из-за продолжающих существовать на территории бывшего полигона могильников с остатками умерших в ходе испытаний животных.

И хотя военные и гражданские власти утверждают, что все необходимые меры безопасности в отношении бывшего полигона были своевременно приняты, остается только догадываться, что еще может скрывать в своих недрах остров Возрождения и насколько неприятными для человечества могут быть эти сюрпризы [7].

Любое государство нуждается в биологических лабораториях. Однако их нужно строить с безопасными для человечества целями, а не для того, что бы создавать в них оружия массового поражения.

К примеру, В 1958 году в посёлке Гвардейский, который находится в Кордайском районе Жамбылской области Казахстана был основан Научно-исследовательский сельскохозяйственный институт, занимавшийся разработкой биологического оружия и

специализировался на вирусах. Сегодня у института мирные цели, и он занимается разработкой препаратов нового поколения для профилактики и диагностики особо опасных заболеваний животных. В частности, совместно с американскими коллегами разрабатывают вакцину против птичьего гриппа [8].

Биотерроризм — разновидность терроризма, заключающаяся в использовании организацией или индивидуумом биологического оружия против населения. В этом случае в качестве оружия выступают микроорганизмы или ядовитые соединения, произведённые микробами [2].

Я считаю, что биотерроризм не менее опасен для человечества и планеты, чем другие виды терроризма. С этим явлением необходимо бороться ради мирного и свободного существования нынешнего и будущего поколения.

Я предлагаю на примере действующего Закона Республики Казахстан от 23 апреля 1998 года «О радиационной безопасности населения» создать, разработать и принять в Казахстане отдельный Закон «О защите населения от бактериологического (биологического) оружия». В этот Закон можно включить статьи о принципах защиты населения от бактериологического (биологического) оружия, о государственном управлении, надзоре и контроле по защите от бактериологического (биологического) оружия, о государственных органах в области защиты от бактериологического (биологического) оружия, о правах граждан на получение медицинской помощи, об обязанностях граждан Республики Казахстан, иностранцев и лиц без гражданства в области защиты от бактериологического (биологического) оружия и т.д. Вступление в силу подобного Закона может помочь нашему государству в борьбе против биотерроризма и обеспечить национальную безопасность Республики Казахстан в частности.

Так же граждане Республики Казахстан, по моему мнению, нуждаются в проведении всевозможных государственных мероприятий, направленных на информирование населения о правилах поведения при биотеррористических актах.

Безопасность всего человечества в руках самого человечества!

Литература

1. http://kitaphana.kz/en/articles/abstracts-in-russian/168-obzh/2367-bakteriologicheskoe-biologicheskoe-oruzhie.html
2. https://ru.wikipedia.org/wiki, Hoyle B. Bioterrorism // Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security. — Gale, 2004. — Vol. 1. — P. 123-125. — ISBN 0-7876-7686-1
3. https://ru.wikipedia.org/wiki - Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении (КБТО)
4. http://ria.ru/spravka/20150326/1054211617.html - РИА Новости
5. http:///online.zakon.kz - Уголовный кодекс Республики Казахстан
6. http:///online.zakon.kz - Закон Республики Казахстан «Об экспортном контроле».
7. http://bigpicture.ru/?p=482671
8. https://ru.wikipedia.org/wiki - Советские объекты по производству биологического оружия в Казахстане.

Аңдатпа

Биотерроризм - терроризмнің түрі, халыққа қарсы ұйымның немесе жеке бастың биологиялық қаруды қолдануы болып табылады. Бұл жағдайда, қару ретінде микроағзалар немесе микробтардан шығарылатын, улы қосылыстар қолданылады.

Annotation

Bioterrorism - a kind of terrorism is the use of an organization or individual biological weapons against the population. In this case, as a weapon are the micro-organisms or toxic compounds produced by microbes.

ӘОЖ 339.138:338.486.4

Утемисова Д.Т., **Ержанова Ж.К.**

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ШАҒЫН БИЗНЕСТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада Батыс Қазақстан облысындағы шағын бизнесті ұйымдастыру жолдары мен жағдайлары қарастырылады. Шағын бизнесті қолдау, кәсіпкерлерге бастапқы жолда көмек көрсету мүмкіндіктері қарастырылған. Батыс Қазақстан облысы бойынша «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорының жүргізетін іс-шараларына қысқаша шолу жүргізілген.

Кілт сөздер: Батыс Қазақстан облысы, шағын бизнес, Батыс Қазақстандағы шағын бизнес, шағын бизнесті қолдау, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры.

Кіріспе

Бизнесті дамыту қай мемлекеттің де экономикасына пайдасын тигізері бәрімізге белгілі. Ол туралы барлық БАҚ құралдары, президенттік кездесулер мен жолдауларда қашанда сөз қозғалады. Бизнесті, оның ішінде шағын бизнесті дамыту Ұлттық қазынамызға айқын табыс түсірері анық. Шағын бизнесті қолдау жолында көптеген игі істер бастау алып жатыр. Сол жолда Батыс Қазақстан облысының да алар үлесі бар.

Материалдар мен әдістер

2016 – 2020 жылдарға арналған Батыс Қазақстан облысының аумағын дамыту бағдарламасының негізгі мақсаттарына шағын және орта кәсіпкерліктің бәсекелестікке қабілеттілігін арттыру, кеңейту және нығайту үшін қолайлы жағдайлар жасау, ішкі сауданың тұрақты дамуын қамтамасыз ету жатады. Осының өзі шағын кәсіпкерлікті мемлекеттің қолдап отырғанының айқын дәлелі.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылдың 13 сәуіріндегі № 301 қаулысына сәйкес облыста жетіспейтін өндірістік инфроқұрылымды өткізу және сервистік қолдау, банк несиелері бойынша бөлшектеп кепілдеме ұсынуды, пайыздық мөлшемелердің бөлігін субсидиялауды қарастыратын «Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасының жүзеге асырылуы жалғасуда. Бағдарлама 3 бағытта жүзеге асырылуда: жаңа бизнес-бастамаларға ықпал ету, кәсіпкерлік секторды сауықтыру және экспортқа бағытталған өндірістерді қолдау.

«Назарбаев Университетінде» АҚ бизнес - мектеп негізінде кәсіпкерлерге тегін оқытуды қарастыратын 2011 жылдан бастап бағдарламаның «Кәсіпкерлік әлеуетін күшейту» атты жаңа бағыты енгізілді.

Осыдан басқа, жаңа бағыт халықаралық ұйымдар қолдауымен жаңа бағытта шетел әріптестермен іскерлі қатынастарды нығайту арқылы өндірістерді жаңғыртуға бағытталған «Іскерлі қатынастар» жобасын жүзеге асыруды қарастырады.

Аталған қолдауға иелену үшін, мәлімдемелерді жинау және кәсіпкерлерді іріктеу бағдарламаның үйлестіруші «Батыс Қазақстан облысының кәсіпкелік және өнеркәсіп басқармасы» жүзеге асырады.

Сонымен қатар ауыл тұрғындары мен бизнесті несиелендіру, 2012 жылға арналған агроөнеркәсіп кешенінің мамандандырылған мекемелеріне несиелерді тарту арқылы ауыл шаруашылық техникасын лизингтеу жұмыстары

1-кесте. Батыс Қазақстан облысы бойынша 2012 жылға арналған несие тарату арқылы ауылшаруашылық техникасын лизингтеу жұмыстары, млн. тг.

Атауы	Берілген займдары
«Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ	839,89
оның ішінде «Сыбаға» бағдарламасы бойынша	569,6
«Аграрлық несиелендіру корпорациясы» АҚ	772,3
оның ішінде «Сыбаға» бағдарламасы бойынша	317,9
«Азық-түліктік шарттық корпорация» АҚ	339,6
Технологиялық құрал-жабдықтар мен техника лизингі	1363,7
оның ішінде «Казагрофинанс» АҚ арқылы	758,0
Барлығы	3315,49

Кәсіпкерлерді қолдау мына нормативтік құқықтық актілерге сай жүргізіледі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы;
2. Қазақстан Республикасының еңбек Кодексі;
3. Қазақстан Республикасының бюджет Кодексі;
4. Қазақстан Республикасының салық Кодексі;
5. Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы» Кодексі;
6. Қазақстан Республикасының «Жеке кәсіпкерлік туралы» Заңы;
7. Қазақстан Республикасының «Лицензиалау туралы» Заңы;
8. «Стратегия - 2030. Көркею, қауіпсіздік және қазақстандықтардың әл-ауқатын жақсарту». Президенттің Қазақстан халқына жолдауы, 1997 жыл;
9. «Қазақстанның әлемнің 50 бәсекеге қабілетті елдері қатарына ену Стратегиясы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 18 қаңтардағы Парламент палаталарының біріккен отырысында сөйлеген сөзі;
10. «Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан». Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 28 ақпандағы Қазақстан халқына жолдауы;
11. «Қазақстан азаматтарының әл-ауқатын көтеру - мемлекеттік саясаттың басты мақсаты». Қазақстан Республикасы Президентінің 2008 жылғы 6 ақпандағы Қазақстан халқына жолдауы;
12. Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 17 мамырдағы №1096 Жарлығымен бекітілген 2003-2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық даму Стратегиясы;
13. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 25 маусымдағы №633 «Экономиканың басымды секторларында пилоттық кластерді құру және дамыту бойынша жоспарды бекіту туралы» Қаулысы;

14. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 13 желтоқсандағы №1305 Қаулысымен бекітілген «2005-2014 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында құрылыс материалдары, бұйымдары және құрылымдары өндірісін дамыту Бағдарламасы»;

15. Облыстық мәслихаттың шешімімен бекітілген «2006-2014 жылдарға арналған құрылыс материалдары, бұйымдары және құрылымдары өндірісін дамыту аймақтық бағдарламасы және оны жүзеге асыру бойынша 2006-2008 жылдарға арналаған шаралар жоспары»;

16. Батыс Қазақстан облысында 2009-2011 жылдарға арналған индустриалды-инноваациялық даму бойынша шаралар жоспары;

17. Облыстық мәслихаттың 2006 жылғы 11 желтоқсандағы №33 шешімімен бекітілген «2007-2009 жылдарға арналған Батыс Қазақстан облысында шағын кәсіпкерлікті қолдау және дамыту аймақтық бағдарламасы»;

18. Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің 2007 жылғы 3 тамыздағы №180 «Батыс Қазақстан облысы әкімдігі жанынан кәсіпкерлер Кеңесін құру туралы» Қаулысы;

19. Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің 2007 жылғы 25 маусымдағы №141 «Батыс Қазақстан облысы әкімдігі жанынан бәсекеге қабілетті және экспортты ілгерілету жөніндегі Кеңесін құру туралы» Қаулысы;

20. Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің 2009 жылғы 12 қаңтардағы №14 «Батыс Қазақстан облысының 2009-2010 жылдарға арналған экономиканы тұрақтандыру бойынша шаралар жоспарын құру туралы» Қаулысы;

21. Халықаралық актілер: келісімдер, келісімшарттар, меморандумдар және сыртқы экономикалық қызмет мәселелері бойынша басқа да актілер;

22. Басқа да нормативті-құқықтық актілер.

Моноқалаларды дамыту 2012-2020 жылдарға арналған бағдарлама бойынша моноқалада белсенді жұмыс жасайтын шағын кәсіпорынды 2 есеге арттыру көзделіп отыр.

Белсенді жұмыс жасайтын шағын кәсіпорындар саны 287 бірлікті құрады, 2011 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 42,8% өсті (2011 жылы 201 -ден 287-ге дейін 2014 жылы).

Оған бұрыннан жұмыс жасайтын және істерін жаңа бастап отырған кәсіпкерлерді несиелерінің пайыздық мөлшерлемелерін субсидиялау, гранттар, несиелер беру арқылы қолдау әсер етті.

Тағы осындай тиімді бағдарламалар қатарына «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорының жұмысын кіргізуге болады.

2014 жылы 4 шілде күні «Даму» Кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ Директорлар кеңесінің отырысында «Даму» Қорының 2014-2023 жылдарға Даму стратегиясы бекітілді.

Қордың миссиясы Қазақстандағы қаржы құралдарының кең спектрі мен біліктілікті дамыту бойынша бағдарламалардан тұратын кешенді қолдау көрсету арқылы Қазақстанның ШОБ сапалы дамытуға себін тигізу болып табылады.

Стратегияның негізгі идеясы Қорды шағын және орта бизнеске қолдау көрсету және дамыту бойынша мемлекеттік саясатты іске асыратын тиімді ұлттық институт ретінде қайта құру болып табылады.

«Даму» Қорының стратегиясы келесі дамыту бағыттарын іске асыруды көздейді: (1) ШОБ субъектілеріне қаржылық қолдау көрсетуді қамтамасыз ету; (2) ШОБ субъектілерінің біліктілігін дамыту.

Қордың тиімді ұлттық институтты құру бойынша бірінші кезектегі міндеттері шегінде қызметтің қаржылық және операциялық нәтижелерінің залалсыз деңгейін қамтамасыз ету, қаржы ресурстарымен басқару тиімділігін арттыру, қызметтің айқындылығын және халықтың сенім деңгейін арттыру күтіледі.

«Даму» Қорының ШОБ қаржылық және қаржылық емес қолдау бойынша стратегиялық бағыттары шегінде ШОБ қаржылық қолдау көрсету көлемін арттыру,

ынтымақтастық бағыттарын және жеке қаржы институттарымен бірлесіп ШОБ қаржыландыру/ортақ қаржыландыру механизмдерін кеңейту, ШОБ қаржыландыру көлемін арттыру үшін ішкі және сыртқы нарықтарда қосымша қорландыруды тарту, кәсіпкерлер үшін кеңес беру қызметінің инфрақұрылымын дамыту, кәсіпкерлерді оқыту және біліктілігін арттыру, сондай-ақ ШОБ үшін біртұтас ақпараттық алаңды ендіру және қашықтықтағы консалтингті дамыту бойынша оң серпінді қамтамасыз ету күтіледі.

Негізгі қызметтің шегінде барлық шараларды іске асыру қаржылық-экономикалық саясатты, тәуекел-менеджментін жүргізуді, корпоративтік басқаруды жетілдіруді, кадрлық саясатты жетілдіруді, ішкі бақылау жүйесін жетілдіруді, заманауи ақпараттық технологияны ендіруді, қаржы ресурстарын басқару тиімділігін арттыруды, қызметтің айқындылығын және халықтың сенім деңгейін арттыруды және т.б. қоса, «Даму» Қорының қызметінің тиімділігін арттыру бойынша жұмыспен байланысты.

Қорытынды

Мақаламды қорытындылай келе, қазіргі таңда Қазақстанда, соның ішінде Батыс Қазақстан облысында шағын бизнесті ұйымдастыруды қолға алған кәсіпкерлерге көп көмек көрсетіліп жатыр деген ойға тоқталдым. Әрбір кәсіпкердің мақсаты – пайда табу, ал кәсіпкер пайда тапса, мемлекеттің дамуына үлес қосары сөзсіз. Елдің экономикасын, әл-ауқатын көтеру әр азаматтың тікелей міндеті. Сол міндетті атқарып жүрген кәсіпкерлер болашақта өз бизнестерін гүлдендірері айдан анық.

Әдебиеттер

1. «Қазақ энциклопедиясы», 5 том
2. Қазақстан Республикасы Статистика Агенттігі: http://www.kaz.stat.kz
3. http://bko.gov.kz парақшасы
4. http://damu.kz парақшасы

Аннотация

В этой статье повествуется нынешнее развитие предпринимательства в Западно-Казахстанском регионе. Возможности, стратегии, цели и прогнозы на будущее развитие предпринимательства в области. Различные программы и общества поддержки молодых и начинающих предпринимателей.

Annotation

In this article current development of business in the West Kazakhstan region is narrated.

Opportunities, strategy, the purposes and forecasts for future development of business in the area. Various programs and societies of support of young people and the beginning businessmen.

УДК 343.981

Утесинова А.А., Шаймерденова А.А.

Евразийский технологический университет

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ НАЛОГОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Аннотация

Актуальность проблемы совершенствования налоговой системы государства в целях борьбы с налоговыми преступлениями очевидна. В условиях рыночной экономики, главным источником поступления в государственную казну средств для целей обороны, стабилизации и развития сфер культуры, образования, здравоохранения, выполнения социальных программ, поддержания правопорядка и решения других важных задач становятся налоги. Уклонение от их уплаты причиняет государству огромный вред.

Роль уголовного права в борьбе против преступлений, совершаемых в сфере налоговых правоотношений является главенствующей.

Ключевые слова: финансовая безопасность, налоговые преступления, налоговая система государства, налогообложение.

Введение

Аспект налоговой преступности, как социально-негативное явление подразумевает соответствующую стратегию борьбы с нею, одной из сторон которой является предупреждение преступлений, т.е. «деятельность государства и общества, направленная против преступности с целью удержания ее на минимально возможном уровне посредством воздействия на причины и условия, ее порождающие».

В криминологии предупреждение преступности рассматривается как многоуровневая система государственных и общественных мер, направленных на устранение или нейтрализацию причин и условий преступности [1].

Под «системой» в юридической науке принято понимать целостное единство структурно расчлененных, взаимосвязанных элементов, реализующее определенные функции в условиях конкретной внешней среды [1].

В зависимости от социального уровня действия причин и условий преступности выделяют три основных уровня ее предупреждения:

— общесоциальный;

— специально-криминологический;

— индивидуальный [1].

Общесоциальный уровень (общая профилактика) включает в себя деятельность государства, общества, их институтов, направленную на разрешение противоречий в области экономики, социальной, нравственно-духовной жизни, правовой сферы и т.п. «Высшим» уровнем общей профилактики является осуществление крупных социальных мероприятий в масштабах всей страны [1].

Общесоциальное предупреждение преступлений в сфере налоговых правоотношений можно определить как воздействие на население существующих объективных и субъективных факторов, а также промежуточных факторов общественной жизни, формирующих у него достаточно высокое правосознание, которому чужды всякого рода аморальные и противоправные деяния.

Профилактическое влияние норм уголовного права, предусматривающих ответственность за совершение налоговых преступлений, с момента их введения так и не

обрело должного значения. Объясняется это в первую очередь самой природой принудительного изъятия части дохода в пользу государства, усугубленной негативным отношением казахстанцев к обязанности добровольно отдавать часть заработанного. При этом следует признать, что в период проведения экономических реформ в нашей стране воспитание у населения налогового правосознания и законопослушания так и не удалось.

И.Н. Соловьев, характеризуя проблему профилактики налоговой преступности, включает в нее целый комплекс мер:

• информирование граждан — потенциальных налогоплательщиков о развитии правоприменительной практики по делам о налоговых правонарушениях и преступлениях;

• упрощение и большая сбалансированность налоговой системы;

• устранение пробелов в законодательстве, провоцирующих на совершение налоговых правонарушений и преступлений;

• увеличение риска привлечения к ответственности за совершение налоговых правонарушений и преступлений;

• разработка специальных мер воспитательного характера налогоплательщиков;

• постепенное повышение правовой и налоговой культуры граждан;

• проведение налоговой амнистии в целях частичной легализации капиталов и предотвращения их перемещения за пределы страны;

• разработка уголовно-правовой политики по борьбе с налоговыми правонарушениями и преступлениями;

• информирование налогоплательщиков о том, куда, в каком количестве и на какие цели (учитывая закрытость некоторых расходов) идут уплаченные налоги;

• поощрение добросовестных налогоплательщиков;

• работа над созданием и укреплением положительного имиджа сотрудников правоохранительных органов и налоговой службы;

• возвращение в правовое русло страны некоторых иностранных юридических и физических лиц, осуществляющих коммерческую деятельность на территории государства и уклоняющихся от уплаты налогов;

• создание равных условий для всех категорий налогоплательщиков;

• улучшение материальной обеспеченности сотрудников налоговой полиции и налоговых органов, накопление высокопрофессиональных кадров;

• разработка нормативных актов, направленных на регулирование наиболее криминогенных отраслей финансово-хозяйственной деятельности налогоплательщиков (торговля, производство и реализация подакцизных товаров);

• устранение в порядках регистрации и лицензирования юридических лиц и частных предпринимателей положений, способствующих уклонению от уплаты налогов и сборов [1].

Специальное предупреждение преступности, в отличие от общего, носит целенаправленный, на недопущение преступлений, характер. Задачи специальных мер — устранение действия конкретных криминогенных факторов, устранения либо смягчение действия негативных нравственных норм, создание обстоятельств, препятствующих совершению преступлений.

Специальная профилактика выражается в целенаправленном выявлении, устранении, ослаблении, нейтрализации криминогенных факторов, исправлении лиц, могущих совершить правонарушения. Специальная предназначенность для выявления и устранения причин, условий, иных детерминантов преступности — его профилирующий, конституирующий признак, главная особенность.

Специально-криминологическая профилактика налоговых преступлений осуществляется при:

• создании благоприятных условий функционирования тем организациям, которые исправно и вовремя уплачивают налоги и взносы в государственные внебюджетные фонды;

• переводе организаций на упрощенную систему налогообложения;

• проведении аудиторских проверок фирм, в ходе которых могут быть выявлены искажения отчетности до ее передачи в налоговую службу;

• предоставлении предприятиям и иным организациям отсрочки в налоговых платежах по их просьбе, что нейтрализует такой мотив преступной деятельности, как временные финансовые затруднения [1].

Устранению причин и условий налоговых преступлений способствует и повышение эффективности деятельности самих правоохранительных органов.

С этой целью необходимо устранить такие недостатки в их деятельности, как:

• недостаточность фундаментальных теоретических и методических разработок;

• «дефицит» высококвалифицированных работников предварительного следствия и дознания, оперативных подразделений;

• слабость ресурсного обеспечения органов и подразделений, специализирующихся на выявлении и раскрытии налоговых преступлений;

• нехватку сил и средств для проведения профилактической работы по предупреждению преступлений в сфере налогообложения и расширению социальной базы борьбы с указанными преступлениями;

• ведомственная разобщенность контролирующих и правоохранительных органов, участвующих в борьбе с налоговыми преступлениями и др. [1].

Уголовно-правовое предупреждение налоговой преступности осуществляется также в результате:

• проведения обоснованно-целесообразной уголовной политики в области ответственности за налоговые преступления;

• объединения усилий всех правоохранительных органов в борьбе с налоговыми преступлениями;

• уголовно-правового информирования населения об ответственности за налоговые преступления;

• реализации уголовной ответственности за налоговые преступления с соблюдением всех принципов Уголовного кодекса Республики Казахстан [1].

Вопросы эффективности профилактики налоговых правонарушений и преступлений в основном зависят от степени совершенства не только уголовного и налогового законодательства, но также и административного, финансового, уголовно-процессуального законодательства, поскольку преступность в сфере налоговых правоотношений невозможно рассматривать в отдельности от других видов преступных посягательств в области экономической деятельности.

Предупреждение правонарушений направлено на обеспечение не столько усиления наказания, сколько неотвратимости ответственности, устранения или ослабления действия причин и условий, их вызывающих, путем прогрессивных и эффективных экономических и социальных реформ. Несомненно, что уголовное законодательство не является единственной мерой борьбы с экономической преступностью. Необходимо создать такую экономическую и правовую ситуацию, когда налогоплательщику выгоднее вкладывать деньги в дело, получать доходы и платить налоги, чем их не платить.

Серьезно усугубляют и без того нелегкую ситуацию в сфере борьбы с налоговыми преступлениями несогласованность действий правоохранительных и налоговых органов, как между собой, так и с органами законодательной и исполнительной власти, субъектами предпринимательской деятельности, общественными объединениями и гражданами.

Отсутствие взаимного уведомления о криминогенной обстановке в налоговой сфере конкретных регионов страны; данных о механизмах и способах совершения налоговых преступлений, сведений о лицах, их совершивших, а также слабое взаимное сотрудничество при проведении совместных операций приводят к параллельности и дублированию в работе, размыванию четкой «картины» складывающейся оперативной обстановки, срыву оперативных мероприятий, уничтожению доказательственной базы и некачественному расследованию уголовных дел.

На основании изложенного представляется целесообразным значительно активизировать деятельность органов государственного контроля; создавать в прокуратурах городов и областей постоянно действующие координационные советы правоохранительных органов.

Огромное значение для надлежащего расследования уголовных дел о преступлениях, совершенных в сфере налоговых правоотношений имеет повышение профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов в указанной области.

Определенный эффект для реализации предупредительной функции правоохранительных и контролирующих органов может иметь также своевременное информирование населения, общественных объединений, предпринимателей при положительных примерах деятельности указанных органов через средства массовой информации.

Одной из причин налоговой преступности является нравственно-психологическое состояние налогоплательщиков, характеризующихся негативным отношением к существующей системе налогообложения.

Такое отношение в немалой степени объясняется низким уровнем их правосознания, правовой и в том числе налоговой культуры. Поэтому основным направлением деятельности по предупреждению налоговой преступности следует признать повышение уровня налоговой культуры населения. Это, прежде всего, предполагает широкое информирование населения о действующем налоговом законодательстве и его применении. При этом на первом плане должна быть информация, просветительская работа с налогоплательщиками, формирование налоговой культуры, дисциплины.

Важнейшей частью экономической политики государства является налоговая политика, как совокупность направлений, конкретных мер и действий, призванных пополнять доходную часть бюджета и внебюджетных фондов Республики Казахстан.

С помощью налоговых рычагов государство осуществляет регулирование рыночной экономики и ее социальную ориентацию. Эффективность налоговой политики государства в значительной степени зависит от применяемых принципов в системе налогообложения [1].

Впервые эти принципы сформулировал английский ученый Адам Смит (1776 г.). Суть их заключается в справедливости, определенности, удобности и эффективности. К этим принципам следует добавить принцип стабильности, однократности обложения, выбора надлежащего источника и объекта налогообложения.

Принцип социальной справедливости предполагает всеобщность обложения и равномерность распределения налога между гражданами соизмеримо их доходам.

Принцип определенности в налогообложении заключается в необходимости определения:

— точного срока уплаты налогов;

— способа их исчисления;

— суммы платежа.

Принцип удобности гласит: «Налог должен взиматься в то время и тем способом, когда и как это удобно для плательщиков».

Принцип эффективности гласит: «Каждый налог должен быть экономически целесообразен. Это предполагает, во-первых, чтобы его внедрение не давало негативных последствий; во-вторых, чтобы средства, затрачиваемые государством на его взимание, были минимальные» [1].

Принцип стабильности системы налогообложения предполагает неизменность в течение длительного времени основных видов налогов, порядка их исчисления, экономических санкций и предоставляемых основных льгот. При этом один и тот же объект налогообложения может облагаться налогом одного вида только один раз за определенный законом период налогообложения (месяц, квартал, полугодие, год) [1].

Налоговая политика играет важную роль в распределении ресурсов, осуществляемом в ходе реализации основных принципов, и она должна базироваться на сочетании долевого участия всех уровнейв основных налоговых поступлениях [1].

К числу таких мер относятся:

1. разграничение полномочий представительных органов власти, субъектов и местного самоуправления в части установления и введения налогов и сборов;
2. установление предельных ставок для региональных и местных налогов;
3. расширение базы сбора налогов, т.е. обеспечение полноты охвата потенциальных налогоплательщиков;
4. расширение базы налогообложения за счет распространения реального налогового бремени на сферы, в которых больше всего практикуется уклонение от налогов;
5. выравнивание условий налогообложения за счет резкого сокращения налоговых льгот [1].

К политическим необходимо отнести и меры по созданию надежных технологий контроля за функционированием различных звеньев политической системы страны. Особенно важен с точки зрения предупреждения преступлений контроль за финансовыми средствами, обеспечивающими выборные кампании [1].

Комплекс предупредительных мер следует направить на противодействие коррупции в государственном аппарате и органах самоуправления. Здесь важно ликвидировать разрыв между денежным содержанием государственных служащих, служащих органов самоуправления и рыночными ценами на товары, услуги. Низкая оплата труда этих служащих создает статус наибольшего благоприятствования их коррумпированности.

Другой комплекс мер, ориентированных на политическую сферу, должен быть посвящен преодолению кризиса конституционно-правовой системы. Следует уточнить и четко разделить исключительную компетенцию государственно-конституционных органов, а также детально определить их совместные полномочия и процедуры их реализации. Разрешение конституционно-правового кризиса повысит эффективность государственной деятельности и контроля во всех сферах общества.

Во многих странах мира такая работа проводится на высоком уровне, причем в таких странах обучение налоговому законодательству, налоговое просвещение и консультирование осуществляются за счет бюджета государства. Более того, необходимо создавать налогоплательщику благоприятные условия, включая доброжелательное к нему отношение, информирование и консультирование.

Основными должны стать меры, направленные на совершенствование налоговой системы Казахстана, чтобы налоги стали менее тяжелыми и более дифференцированными.

Проведенные опросы показывают, что действующая налоговая система предопределяет высокий уровень теневой деятельности, где платить налоги вообще не требуется. В связи с этим предлагается дифференцировать систему налогов, резко снизив

налоги на различные виды производительной деятельности, чтобы стимулировать развитие экономики, сельского хозяйства и других производительных сфер [1].

Налоговая система в современный период должна стать одним из главных инструментов регулирования рыночных процессов, происходящих в экономике. Именно налоговая система должна создать равные хозяйствования и использования заработанных всеми участниками общественного производства.

С помощью налоговых рычагов необходимо стимулировать товаропроизводителей, чтобы преодолеть спад производства. В этой связи следует использовать и опыт нашей страны на предыдущих этапах ее развития, в частности, НЭП, когда в кратчайшие сроки было поднято товарное производство, а не слепо копировать западный путь развития или выполнять указания Международного валютного фонда.

Литература

1. Алауханов Е.О., Ахмедин К.Т. Налоговые преступления: Учебное пособие.— Алматы: Нур-пресс, 2008.— 172 с.

Аңдатпа

Салық қылмыспен күрес мақсатында мемлекеттің салық жүйесін жетілдіру проблемасының өзектілігі айқын. Нарықтық экономика жағдайында, қорғаныс мақсатында, мәдениет тұрақтандыру және дамыту, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыру үшін мемлекеттік қазынашылық қорларына түсімдерінің негізгі көзі, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мен басқа да маңызды мәселелерді шешуге салықтар болып табылады. Төлеуден жалтару оның мемлекетке әкелер зияны зор.

Annotation

The urgency of the problem of improving the tax system of the state in order to combat tax crimes is obvious. In a market economy, the main source of revenue to the state treasury funds for defense purposes, stabilization and development of culture, education, health care, implementation of social programs, maintaining law and order and solve other important problems are taxes. Evasion from payment thereof causes great harm to the state.

ӘОЖ 626.823.54

Ұзақбай Б.О., Аубакирова Ф.Х.

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік университеті

ГИДРОТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ЭНЕРГИЯ БӘСЕҢДЕТКІШ ЕСЕПТЕРІНІҢ ӘДІСТЕРІНІҢ ЖІКТЕУ

Аңдатпа

Мақала мазмұны төменгі бьефтің жобасы мен есебінің маңыздылығына негізделген. Төменгі бьеф құрылымын есептеудің түрлі жолдары бар екенін ескере отырып үш классификациялық топқа бөліп қарастырдық. Әр топ әдістерінің есептерімен сипатталған және осы салада зерттеу жұмыстарымен айналысқан ғалымдардың аты-жөні келтірілген.

Кілт сөздер: су бәсеңдеткіш, су арнасының шайылып кетпеуі, суұрма. бәсеңдеткіштің диапазонды диаграммалары.ағынның артық кинетикалық энергиясы.

Кіріспе

Гидротехникалық құрылғыларды дұрыс жобалау мен тасымалдаудың үлкен мәні су ағындарының төменгі бьефтеріндегі қозғалысы болып табылады. Мұнда байқалатын күрделі гидравликалық құбылыстар, су ағындарының бұзылуы және су арнасының шайылып кетуі – салынып жатқан гидротехникалық құрылғылардың түрлері мен өлшемдеріне әсер етпеуі барысында, келесі мәселелер тиімді шешілетіндей төменгі бьефтерді дұрыс таңдау қажет:

- ағынның шектен тыс энергиясын бәсеңдету;
- ағынның бұзылуының алдын алу;
- құрылғының су арнасының шайылуын және жағалау деформациясын төмендету;
- гидравликалық талаптар негізінде төменгі бьеф құрылғыларының айтарлықтай ұтымды өлшемдерін анықтау (бекіту ұзындығын және қалыңдығын төмендету, энергобәсеңдету құралдарының тиімді сызбалары және т.б.).

Осы төрт мәселенің барлығы бір-бірімен тығыз байланысты, сондықтан кешенді түрде шешілуі қажет.

Материалдар мен әдістер

Бьефтердің жанасу аймағында үлкен мөлшердегі потенциалды энергияның кинетикалыққа алмасуы іске асады. Бұл артық кинетикалық энергияны бәсеңдету қажет. Энергияны мұндай бәсеңдету қатты ағыннан төменгі бьефке қарай жай ағынға өту барысында пайда болатын гидравликалық шапшымада іске асады.

Энергияны бәсеңдету процесін қарқындату, төменгі бьефтегі гидравликалық жағдайларды жақсарту, жергілікті шайылуды кеміту, ағынтағы суасты режимін рисбермадағы беттікке түрлендіру, суұрмасының бұзылуының алдын алу немесе төмендету үшін келесі энергия бәсеңдеткіш орнатылады:

- суұрма қабырғалары немесе табалдырықтары;
- пирс немесе шашка түріндегі жеке шығыңқы құрылғылар (шашкалы бәсеңдеткіш);
- қималық немесе тісті табалдырықтар;
- ағынды жайғыштар ;
- ағын бағыттаушы қабырғалар.

Дәстүрлі болып қалған бәсеңдеткішті толығымен зерттелген және олардың көпшілігіне ұсынылатын қолдану аймақтары мен есептеуге қажетті эмпирикалық тәуелділіктер берілген.

Ағынға әсер ететін бәсеңдеткіштің үш түрін ажырату қажет: реактивті, диссипационды және үлестіргіш.

Энергия бәсеңдеткішке қарай ағын бағытталған жағдайда ол ағынға қарсы бағытталған реакция туындатады. Бұл реакция мөлшері төменгі бьефтегі гидростатикалық қысыммен қосылады, сондықтан шапшыма төменгі бьеф түбіне батады, ол түбі тегіс болған жағдайдағы тереңдіктегі гидравликалық шапшымада жанасқан белгілі теңдіктердегі талап етілетіннен төмен болады. Бұл бәсеңдеткіштің реактивті эффектісі болып табылады және ол суұрмасы жоғары орналасқан жағдайда су басқан шапшыма алуға мүмкіндік береді. Бәсеңдеткіштің реактивті әсерінен шапшыманың екінші жанасқан тереңдігінің төмендеуі іске асады, демек шапшыма ұзындығы кемиді, бұл суұрманың ұзындығын белгілегенде анықтаушы фактор болып табылады.

Бәсеңдеткіштің диссипационды деп олардың энергияны тарату (диссипация) процессін қарқындату әсерін атайды. Бәсеңдеткішті орнату ағында қосымша біліктік аймақтардың және жылдамдықтардың үлкен градиентті бөлу аймақтарының пайда болуына алып келеді. Бұл сұйықтықтың турбулентті араласуы мен сілкінетін қабаттар арасында пульсациялы тұтқырлық кернеуінің артуына және нәтижесінде кинетикалық энергияның шектен тыс таралуына алып келеді. Ірі көлемді құйындардың ыдырауы және турбуленттіліктің қарқынды сөнуі жүреді, бұл шапшымадан кейінгі бекіту телімінің

ұзындығын және жергілікті шайылу мөлшерін азайтуға мүмкіндік береді. Шашкалы бәсеңдеткіш және қималық табалдырықтар диссипациялық әсердің көпшілігіне әсер етеді, олар ағынды көптеген майда ағындарға ыдыратады және осы арқылы бөлу аймағының ауданын арттырады.

Тығындарды түрлендіру барысында бәсеңдеткіштің үлестіру әсері ерекше мәнге ие болады. Бәсеңдеткіш келе жатқан транзитті ағынды бос беткейге ығыстыра отырып, суасты жылдамдықтары көп ағынтарды беттік ағынтарға алмастырады, нәтижесінде бекіту шегіндегі су түбінің шайып кету әсері айтарлықтай әлсірейді.

Рисбермадағы бекіту жұмыстарын жеңілдетуге үлестірімдік әсері маңызды болып табылады. Бәсеңдеткішті орнату ағынды көлденең бағытта таралуына мұқтаж етеді, бұл жоспардағы жылдамдықтардың біркелкі таралуына алып келеді. Суұрмасының бұдырлығының артуынан транзитті ағынның тұрақтылығы артады және ағынның соғуы төмендейді. Қарастырылған реактивті, диссипациялық және үлестіру бәсеңдеткішінің функциялары әр түрлі болып үйлеседі.

Зерттеу нәтижелері

Жалпы жағдайда гидротехникалық құрылғылардың төменгі бьефін есептеу жанасудың гидравликалық режимін, суұрма мен рисбермаға әсер ететін күш мөлшерін анықтаудан, бекіткіш түрін таңдау және есептеуден тұрады, сонымен қатар бәсеңдету құралдарын орналастыру орнын және конструкциясын таңдау жатады. Аталған факторлардың барлығы құрылысы жүріп жатқан гидротехникалық құрылғылардың түрлі топографиясы мен геологиясымен үйлесе отырып, есептеудің жалпы әдістемесі мен бәсеңдеткішті жобалауды айтарлықтай күрделендіруде.

Шашкалы бәсеңдеткішті зерттеу түрлі алдыңғы қатарлы ресейлік ұйымдарда жүргізілді:НИИЭС, ВНИИГиМ, ВОДГЕО, МГСУ, МГУП және Украина институтарында (УкрНИИГиМ) және басқалары. Шашкалы бәсеңдеткішті зерттеу бойынша жұмыстардың көп мөлшері «Мелиорация бюросымен» және АҚШ университеттерімен, Ұлыбритания, Үндістан, Канада және басқа да елдердің зерттеу институттарымен жүргізілді.

Қазіргі таңда ағын энергиясын бәсеңдеткішті есептеудің бірнеше тәсілдері бар. Отандық және шетелдік зерттеулердің сараптау нәтижесінде қолда бар есептеу әдістерін келесіндей санаттауға болады:

1) Ағынның рисбермаға шыға берісіндегі бәсеңдеткіштің шыға берісінде ағын немесе шапшыманың гидравликалық құрылымын зерттеу қалдықты кинетикалық энергия мен ағын бұзылуымен бағаланады.

2) Бәсеңдеткіштің оптимальды түрін таңдау бойынша есептеу тәуелділіктерін құру және параметрлерді жинақтау мақсатында, гидротехникалық құрылғыларға қолданылған ағын сипаттарын біріктіру үшін өлшемдік әдісін қолдану.

3) Жанасудың түрлі гидравликалық тәртібінде ағынға бәсеңдеткіштің реактивті әсері және төменгі бьефтің өлшемсіз кинематикалық және геометриялық параметрлерінің тәуелділігін анықтау.

Нәтижелерді талдау

Гидравликаның сәйкесінше бөлімдерінде пайда болған, бірінші әдіс көп таралған, ол құдықтардың суұрма тереңдіктерін және суұрма қабырғаларының биіктігін есептеудің аналитикалық тәуелділіктерін алу барысында қолданылады. Осы салада кеңінен тараған кеңес заманының авторларының зерттеулері бар: И.И.Леви, Д.И.Кумин, М,Д.Чертоусов, А.С.Абелев, Н.Н.Беляшевский, Н.Г.Пивовар, И.И.Калантыренко, И.И.Тараймович, Ф.Г.Гунько, А.Н.Рахманов, Т.П.Проворова, сонымен қатар шетелдік авторлардың жұмыстары Н.Раджаратнам, В.Мурахари, Д.Р.Харлеман, И.О.Джондолфо, Р.Д.Коста, В.Рэнда, Р.Нарайанан, Н.Г.Боумика, И.В.Фортес, Р.А.Скринде, С.Е.Баурс, Ф.У.Тоая және басқалары.

Бұл ғалымдардың еңбектерінде бьефтердің жанасуының жеке жағдайлары қарастырылған, бекіткіштерге ағынның күшпен әсер ету факторларын бәсеңдеткіштің өздерін ескермей немесе бұл есеп бөлшектеніп қана орындалады және төменгі бьефтегі ағынтардың гидравликалық құрылымын сандық және сапалық бағалау орындалды

Букингем теоремасын пайдалана отырып жасалған екінші әдісті қолдану, АҚШ гидротехника саласындағы А.Б.Рудавскийдің бірқатар жұмыстарында кең қолданыс тапты [1]. Ауыспалылырды жинақтау барысында А.Б.Рудавский функционалды байланысқа келеді, ол екі өлшемсіз π- мүшелер түрінде белгіленеді:

$$\frac{y_t}{E_o} = \Phi\left(\frac{q}{\sqrt{g}E_o^{3/2}}\right)$$

Қозғалыс мөлшерінің теңдігін құру және шешу көмегімен алынған екі параметрлердің қатынасы диапазонды диаграммада көрсетілген . Осы диаграммаларға жоғарғы және төменгі бьефтердің сипаттық қисығы салынады, олар өлшемсіз параметрлер түрінде келтірілген $\left(\frac{y_t}{E_o}\right)$ және $\left(\frac{q}{\sqrt{g}E_o^{3/2}}\right)$ зерттелетін шығындар диапазоны үшін. Бәсеңдеткішті қолдану диапазоны мен сипаттық қисықты салыстыру барысында осы бәсеңдеткіш түрін пайдалану жайлы қорытынды жасалады. 1 суретте диапазонды диаграммалар келтірілген және шашкалы көпқатарлы энергия бәсеңдеткіштің сипаттық қисықтары келтірілген.

Бұл әдістің мәні инженер-практик үшін өте үлкен, бірақ теңдікте суұрмасы мен бәсеңдеткіштің ағынға әсер ететін гидродинамикалық құраушыларының болмауы, келтірілген тәуелділіктерді қолдануды айтарлықтай шектейді.

Үшінші әдіс, бәсеңдеткіштің функционалды қажеттілігінен пайда болады және ағынға реактивті әсерді тікелей анықтау болып табылады [2]. Бұл әдіс, зерттелетін конструкцияларға су қысымының күшін өлшеуге арналған жетілдірілген құралдар мен электронды схемаларды жасау арқылы дами бастады. Осы саладағы ВНИИГ және НИС Гидропроект зерттеулері суұрмасының плиталары мен рисбермаға түсетін жүктеме тіркеу бойынша ұсыныстарда көрсетілді, олар Н.П.Розанов, Н.Н.Пашков, Г.А.Юдицкий, Н.Н.Беляшевский, Н.Г.Пивовар, И.И.Калантыренконың жұмыстарымен қатар жанасудың кейбір нақты жағдайларындағы бәсеңдету реакциясын анықтауға мүмкіндік береді. Энергия бәсеңдеткішіне ағынның күшпен әсер ету бойынша көптеген зерттеулерді шетелдерде белгілі ғылыми қызметкерлер және инженер-жобалаушылар орындады: Н.Раджаратнам, Д.Баско және Дж.Адамс, В.Мурахари, С.К.Гомаста, М.К.Миттел, П.К.Пейнд, Р.Нарайанан, С.Чизас және басқалары. Осы авторлардың зерттеулерінің нәтижесінде бәсеңдеткіштің кейбір түрлерінің реакциясын анықтауға ықпал ететін графикалық тәуелділіктер алынды. Бәсеңдеткіш реакциясының белгілі мәні және құрастырылған қозғалыс санының теңдігі бойынша бәсеңдеткіштен кейінгі энергия ауытқуы ағын кинематикасына, бәсеңдеткіш және суұрманың орналасуы мен геометриялық өлшемдеріне тәуелділігі анықталады.

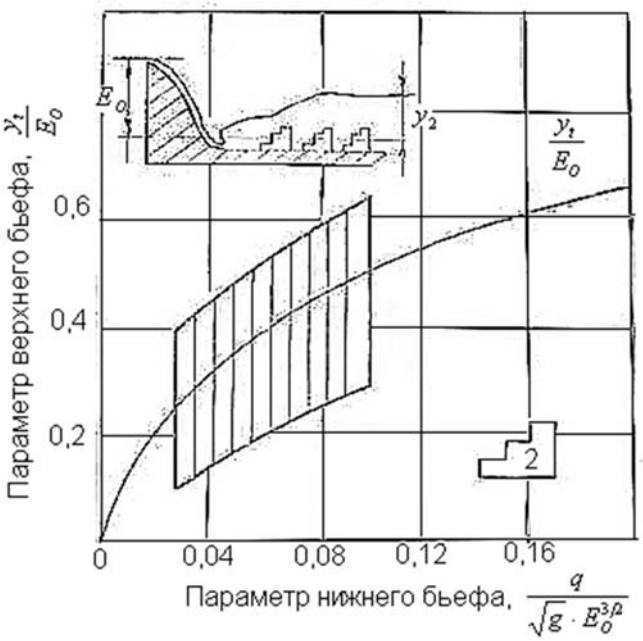

1 сурет. Бәсеңдеткіштің диапазонды диаграммалары және А.Б.Рудавский [1] әдісі бойынша сутастау сипатты қисықтары

Қорытынды

Су энергиясын бәсеңдету құрылымы бойынша көптеген гидротехникалық құрылыстардың қолданыста екенін және олардың түрлі әдістері мен тәуелділік есептері бар екенін білеміз. Соған қарамастан қазіргі таңда бұл құрылым саласынды төменгі бьефтің құрылыс форматы мен конструкциялық көлемдердің жалпы әдістемелік есебі қарастырылмаған. Бұл жерде су бәсеңдеткіштің жоғарыда айтылған факторларға тікелей басымдық етіп, маңызды рөл атқаратынын айта кеткен жөн.

Әдебиеттер

1. *Rudavsky A.B*. Selection of shillways and energy dissipators in preliminary planning of dam developments //Transactions of XII Congress ICOLD. - Mexico, 1976. - P.153-179.

2. *Аубакирова Ф.Х.* Методы расчета устройств нижнего бьефа гидротехнических сооружений // Сборник статей по материалам XLII международной научно-практической конференции «Технические науки – от теории к практике». – Новосибирск, 2015. – С.65-69.

Узакбай Б.О., Аубакирова Ф.Х.

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ РАСЧЕТА ГАСИТЕЛЕЙ ЭНЕРГИИ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ

Аннотация

В статье подчеркивается важность вопроса проектирования и расчета нижнего бьефа гидротехнических сооружений. Существующие различные подходы к расчету устройств нижнего бьефа классифицированы на три группы. Охарактеризована каждая группа метода расчета, приведены фамилии ученых, занимавшихся этими исследованиями.

Uzakbay B.O., Aubakirova F.Kh.

CLASSIFICATION OF METHODS OF CALCULATION OF QUENCHERS OF ENERGY OF HYDRAULIC ENGINEERING CONSTRUCTIONS

Annotation

In article importance of a question of design and calculation of the lower byef of hydraulic engineering constructions is emphasized. The existing various approaches to calculation of devices of the lower byef are classified on three groups. Each group of a method of calculation is characterized, surnames of the scientists who were engaged in these researches are given.

ӘОЖ 34:324

Шамеев Е.Б., Нұрмаханова Ж.М.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

СЫБАЙЛАС ЖЕМКОРЛЫҚПЕН КҮРЕСТІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Мақалада сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізу мәселесі бойынша шетелдік тәжірибені зерттеу мониторингі, сыбайлас жемқорлықты жою циклі

Кілт сөздер: Трансперенси Интернэшнл халықаралық зерттеу ұйымы, Конституция, лауазымды тұлғалар.

Кіріспе

2014 жылы 26 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы бекітілген болатын. Стратегияның мақсаты мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тиімділігін арттыру, бүкіл қоғамды тарту, сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету. Осы жылдың 6 тамызда Ел басының Жарлығымен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі құрылды. Бүгінгі таңда жемқорлық мәселесі тек Қазақстанда ғана емес, әлемнің басқа да елдері үшін аса өзекті мәселе болып табылады. Қазіргі кезеңде елдердегі жемқорлық деңгейін анықтау үшін көптеген зерттеулер, мониторингтер жүргізілуде. Көптеген зерттеулер ішінде әлемдегі сыбайлас жемқорлық туралы жалпы ең толық әрі дұрыс мағлұмат беретін және жемқорлық факторларын анықтайтын Трансперенси Интернэшнл халықаралық зерттеу ұйымы болып табылады .

Трансперенси Интернэшнл (Transparency International) сөзінің аудармасы Халықаралық айқындық деген мағынаны білдіреді, (Прозрачность) – бұл халықаралық деңгейде және жеке елдердегі сыбайлас жемқорлықпен күресті зерттейтін тәуелсіз коммерциялық емес ұйым. Олардың мақсаттарының бірі – билік органдарының айқындығына, есеп берушіліктеріне қол жеткізу. Transparency International бөлімдері көптеген елдерде құрылған, олардың барлығын ең алдымен қаржы саласындағы айқындықты қалыптастыруға бағытталған жемқорлыққа қарсы идеология біріктіреді. Бұл - ұзақ уақыттан бері сыбайлас жемқорлықтың сан алуан салалардағы көріністерін зерттеп, анықталған мәселелердің шешу жолдарын ұсынатын көпшілікке танымал ұйым. 1993

жылы Transparency International әлемдегі жемқорлық деңгейін жүргізетін статистикаға балама ретінде пайда болды десек те болады.

Ең алдымен «жемқорлық» сөзінің мағынасына тоқтала кетейік. БҰҰ-ның халықаралық сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы анықтамалық құжатында былай делінген: «Сыбайлас жемқорлық- бұл жеке мақсаттарында пайда көру үшін мемлекеттік билікті пайдалану». Еуропа Кеңесінің сыбайлас жемқорлық бойынша тәртіпаралық тобының жұмыс анықтамасында былай делінген: «Сыбайлас жемқорлық - мемлекеттік немесе жеке секторлардағы белгілі бір міндеттерді орындау міндеттелген тұлғалардың, жеке қызметкер, тәуелсіз агент, мемлекеттік лауазымдық тұлғаның, жүктелген міндеттемелерді бұза отырып, жеке басы үшін және өзгелері үшін заңсыз пайда көру мақсатында пара алуы немесе басқа да іс-әрекеттері». БҰҰ секретариаты әр түрлі елдер тәжірибесі негізінде дайындаған Басшылық құралда сыбайлас жемқорлық сөзіне былайша түсініктеме береді: 1) ұрлық, лауазымды тұлғалардың мемлекет меншігін иеленуі және ұрлауы; 2) жеке пайдасы үшін ресми мәртебесін биресми қолдана отырып, қызметтік жағдайын пайдалануы; 3) жеке бас пайдасы мен қоғамдық парызы мүдделері арасындағы қақтығыс. Transparency International ұйымының 2013 жылы жариялаған мәліметтеріне сүйенсек, сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша Азия өңіріндегі ең төмен ел Сингапур болып табылады екен. Transparency International ұйымының есебі бойынша сыбайлас жемқорлықтың ең төменгі деңгейі 10 балл деп есептелінсе, 9,2 баллдық жүйемен Сингапур елі 4-ші орында тұр. Бұл рейтингте Қазақстан 2,2 баллмен 145-ші орынды иеленгенін айта кеткен жөн. Дамыған Сингапур елінің сыбайлас жемқорлықпен күресудегі жетістікті тәжірибесі біз үшін құнды, себебі біздің де менталитетіміз «азиаттық», сонымен қатар бұл «цифрлық экономикасы» бар мемлекет тәжірибесі болып табылады.

Қазақстан үшін, саясаттанушылар мен зерттеушілердің пікірінше, сыбайлас жемқорлықпен күресудің Малазиялық тәжірибесі де ойға қонымды. Малайзияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрылған стратегиясы мен оның жоғары деңгейде іске асырылуы бұл тәжірибені оқып зерттеуге деген қызығушылығымызды арттыра түседі. Қазақстан мен Малайзия елдерінің шамамен бірдей халық саны, мемлекеттік аппарат саны, экономикасының көлемі сияқты ұқсастықтары Малайзия елінің тәжірибесі тұрғысынан әкімшілік сыбайлас жемқорлықты жоюға жағдай жасайтын мәселелерді қарастыруымызға мүмкіндік береді. Малайзия да Қазақстан сияқты көпұлтты әрі поликонфессионалдық мемлекет.

АҚШ елі 2013 жылы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша 7,3 баллмен 18 орынға иеленіп, «жиырма көшбасшы» елдің қатарына енді. АҚШ сыбайлас жемқорлыққа қатысты заңнамалық бастамаларды тек өз елінің шегінде ғана қабылдап қоймайды, сонымен қатар халықаралық тәжірибеге де сүйенетіні ойланарлықтай. АҚШ шетелдік шенеуніктерге пара беруге тыйым салатын «Сыбайлас жемқорлықтың шетелдік тәжірибесі туралы» атты Заңды (1977ж.) тұңғыш қабылдаған ел болып табылады. Егер біз еуропалық мемлекеттердің тәжірибесіне көңіл бөлмесек, аталған мәселені жан-жақты толық зерттей алмасымыз сөзсіз. Осыған байланысты 2013 жылы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша Сингапурден кейінгі 9,0 баллмен 5-ші орынды иеленген Финляндия елінің тәжірибесіне тоқтала кетейік. Финляндия елінің сыбайлас жемқорлықпен күресіндегі жетістіктері әлемдік сыбайлас жемқорлық Барометрі (Global Corruption Barometer) және жемқорлардың әлемдік индексі (Global Briber Index) сияқты зерттеу түрлерімен дәлелденген.

Бүгінгі таңда Сингапур елі сыбайлас жемқорлыққа қатысты ең «таза» мемлекеттердің қатарында. Сингапур билеушілері, шынымен де, жемқорлықпен күрестің қызмет етіп тұрған және нәтижесін беріп отырған тиімді механизмін жасай білді. Бұл елде

жемқорлықпен күрес үздіксіз жүргізіліп отырады. Бұған 1952 жылы құрылған сыбайлас жемқорлық жағдайларын тергеу Бюросы арнайы органының үздіксіз жұмысы дәлел. Бюро мемлекеттік шенеуніктер арасында болған жемқорлыққа қатысты жағдайларды тексеріп, тиісті органдарға қажетті шараларды қолдану үшін хабарлап отырады. Сонымен бірге сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне жақын мемлекеттік органдардың жұмыс істеу әдіс-тәсілдерін басқару жүйесіндегі «әлсіз тұстарын» айқындау мақсатында зерттейді. Егер жемқорлық әрекеттерін тудыратын жағдайлар табылса, Бюро бұл органдардың басшыларына тиісті шараларды қолдануды ұсынады.Сингапур елінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының басты идеясы «жеке тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа қатысты әрекет жасауға мүмкіндіктерін, жағдайларын болдырмауға мейлінше тырысу» болып табылады. Бұл бірқатар сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұстанымдардың негізінде жүзеге асырылады, мысалы: мемлекеттік қызметшілердің еңбекақысы жеке секторларда табысты жұмыс істеп жүрген тұлғалардың орташа еңбекақысы көлемінде есептелінеді; пара беруші де, пара алушы да жақтарға қатаң шаралар қолданылады; мемлекеттік лауазымдық тұлғалардың мүлкі, активтері, қарыздары туралы жыл сайын тексеруші есеп жүргізіледі;саяси сатылмайтын көшбасшылардың моральдық беделін қолдау үшін жоғары лауазымдардағы шенеуніктердің жемқорлыққа қатысты әрекеттеріне қатаң түрде қарау;сыбайлас жемқорлық жағдайлары туралы хабарлаған адамдар жайлы құпия ақпараттарды қатаң сақтау;шенеуніктерді алмастыру, «кездейсоқ сан әдісі бойынша» жоспарланбаған тексерулер жүргізу;экономиканы дамыту үшін артық әкімшілік кедергілерді жою;әр 3-5 жыл сайын сыбайлас жемқорлыққа қатысты жүргізілген шараларға мониторинг, талдау, сараптама жүргізу. Сингапурдің мемлекеттік қызметі меритократия (жеке еңбегінің жүйесі), бейтараптық, қоғамға есеп беру, адалдық, жемқорлыққа қарсы тәртіптілік негізінде қызмет етеді. Ол халықтың әр арызына мұқият көңіл бөледі. Әр Министрлікте жұмыс сапасын арттырумен шұғылданатын бөлімдер қызмет атқарады. Жұмыс сапасын арттыру мақсаттарының бірі- қызмет көрсету тұтынушыларын 15-20 минуттан артық күттірмеу.

Мемлекеттік қызметті дарынды, қабілетті мемлекеттік қызметшілермен қамтамасыз ету үшін, мектеп қабырғасындағы келешегі зор, озық оқушыларды анықтап, оларды оқу барысында қолдап, университеттерге түсу үшін шәкіртақылар тағайындап, шетелдерде оқыту мәселесіне көңіл бөлген. Біртіндеп Сингапурдің мемлекеттік қызметінде ең дарынды әрі қабілетті, білікті мамандар жұмыс істей бастады. Сингапур ақша саясатына қатаң бақылау қоя білді. Мысалы, сайлау кампанияларында шығындарға қатаң шектеулер қою, жеке министрліктер мен парламент мүшелері үшін емес, тек саяси партиялардың пайдасына ғана қайырымдылық көрсету, үкімет саясатына пара беру арқылы әсер етпек болғандардың әректтеріне жол бермеу.

Бұл мәселе төңірегінде қоғамдық пікірді қалыптастыруда, сыбайластық фактілерін әшкерелеуде БАҚ-ның атқарар мәні зор.

Біздің еліміз – Қазақстанның соттық-құқықтық қатынастары бойынша бай тарихи тәжірибесі бар. Көшпелі қоғам негізінде құрылған қазақ әділ соты өзінің бірегейлігіне қарай жалпыға қадірі артып, «Әділеттіліктің алтын ғасыры» деп аталды. Халық жадында алтын ғасыр би әділдігінің және Тәуке хан билігінің кезіндегі заңдылықтың өркендеу кезеңімен байланысты. Билер соты қазақ қоғамының өмірінде нығаю рөлін атқара отырып, мемлекеттің маңызды институтына айналып, оның тірегі болды. Осы кезде атақты «Жеті Жарғы» жарық көрді. «Жеті Жарғының» негізгі бөлімдері:

1. «Жер дауы» - мұнда жайылым мен суат туралы дауларды шешу жолдары қарастырылған.

2. Отбасылық неке қию заңында некені қию, некені бұзу тәртібі, ерлі-зайыптылардың құқықтары мен міндеттері, отбасы мүшелерінің мүліктік құқықтары белгіленген.

3. Әскери заң, әскери міндетін атқаруды, бөлімдерді құруды және әскери бастықты сайлауды реттейді.

4. Сот туралы ережеде сот ісінің тәртібі белгіленген.

5. Қылмыстық Заңда өлтіруден басқа әртүрлі қылмыстар үшін жазалау түрлері белгіленген.

6. Құн Заңында өлтіру және денеге ауыр зақым келтіргені үшін жазалау түрлері белгіленген.

7. «Жесір дауында» жесірлер мен жетімдердің жеке және мүліктік құқықтары, сондай-ақ қайтыс болған адамның туыстарының оларға қатысты міндеттері реттелген.

"Жеті Жарғыға"сәйкес қылмыстық жауапкершілікке тікелей қылмысты адам тартылады, сонымен бірге қауымның ұжымдық жауапкершілігі қағидасы кеңінен тараған. Сонымен, егер жауапқа тартылушы сотқа келмесе немесе тиісті айыппұлды төлемесе, онда айыппұл бүкіл қауымға салынатын. Мұндай жағдайда қауым мүшелеріне жауапқа тартылушыға өз қалаулары бойынша жаза қолдану құқығы беріледі. Қазақтарда бас бостандығынан айыру сияқты жазалау шарасы да, абақты да болмаған. Зерттеушілер қазақтардың қылмыстық құқығының адамгершілігін атап өтеді. Тек жеке жағдайда ғана өлім жазасы қолданылған. Мұндай жағдайларға зорлау және біреудің әйелін ұрлау жатады. Үкімді орындайтын ешқандай арнайы органдар болмаған. Бұл құқыққа талапкер ие болған. Билер соты жоғары адамгершілік соты ретінде судьяның параға сатып алынбаушылығы, сот шешімдерінің адамгершілік бейімделуі және әділеттілік мәні ретінде, соттың ашықтығы және әйгілігі, сот шешімін дәлелдеуде және негіздеуде судьяның шешендігі, соттың екі жақты бірін-бірімен татуластыруға және құқық бұзушылықпен келтірілген зиянның орнын толық толтыруға бағытталуы сияқты қағидаларына негізделіп, құрылды. Билер сотының ең әйгілі ерекшеліктерінің бірі – оның руханилығында: қарастырылған даулардың рухани мазмұны әрдайым басым болды, билер ең алдымен қоғамда қалыптасқан адамгершілік нұсқауларды ұстануға тырысқан.

Қорытынды

Қорытындылай келсек, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізу барысында мемлекетімізде шетелдік сарапшылық бірлестікпен өзара біршама іс шаралар өткізілуде. 2015 жылы 22 мамырда VIII Астана экономикалық форум шегінде ҰКП және «Нұр Отан» партиясының өкілдерінің, Еуропа және Скандинавия, Азия, Таяу Шығыс елдерінің, Ресейдің өкілдерінің қатысуымен «Қызметтік этика – сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың басым шарты» атты дөңгелек үстел ұйымдастырылды. ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясымен бірге Жоғары оқу орындары және мемлекеттік қызметшілерге арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс – қимыл сұрақтары бойынша оқытудың типтік бағдарламасы бекітілді. Бағдарламаның мақсаты сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарын алдын алу, мемлекеттік қызметтегі этика мен мүдделер қақтығысы сияқты білімдерді игеру.

Әдебиеттер

1. *Даетова А.А.* «Коррупция –угроза национальной и международной безопасности» // «Жаһандандыру жағдайындағы құқықтық саясаттың басым басғыттары». Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. - Ақтөбе. Қ.Жұбанов атындағы АМУ РББ, 2010ж.- 351с. 321-323 с.

2.*Дьячук Н.М.* «Условия освобожения от уголовной ответственности за дачу взятки как правовая мера борьбы с коррупцией» // «Жаһандандыру жағдайындағы құқықтық

саясаттың басым басғыттары». Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары.-Ақтөбе. Қ.Жұбанов атындағы АМУ РББ, 2010ж.-351с. 309-311 с.

3.*Куспанова Д.Д., Дангулова Ж.К.* « Қазақстан Республикасының арнайы әлеуметтік қызметтерді көрсету саласында сыбайлас жемқорлықтың әсері». //«Жаһандандыру жағдайындағы құқықтық саясаттың басым бағыттары». Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары.- Ақтөбе. Қ.Жұбанов атындағы АМУ РББ, 2010ж. - 351с. 331-334 бет.

Шамеев Е.Б., Нурмаханова Ж.М.

ПРОФИЛАКТИКА БОРЬБЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИИ КОРРУПЦИИ
В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы борьбы противодействии коррупции в зарубежных странах. Для достижения поставленной цели решаются задачи по раскрытию содержания международной антикоррупционной стратегии, а также анализу наиболее эффективных мер противодействия коррупции.

Ключевые слова. Международный исследовательский комитет, Конституция, должностные лица.

Shameyev E.B., Nurmakhanova Zh.M.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF COMBATING CORRUPTION

Annotation

This article describes the problems of struggle against corruption in foreign countries. To achieve this goal the problem solved by the disclosure of the content of the international anti-corruption strategy, as well as the analysis of the most effective anti-corruption measures.

Keywords. International Research Committee, the Constitution and officials.

ӘОЖ 338. 12.01.

Шаяхметова А., Абралиев О.А.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

ТЕНГЕ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМЫТУДЫҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Мақалада теңгенің ұлттық экономиканы тұрақтандырудағы қаржылық индикаторлары жан-жақты талдалған. Қазақстан қор биржасындағы теңгенің бағамы қарастырылған.

Кілтті сөздер: Теңге, биржалық бағам, валюта нарықтары, қор биржасы, ұлттық банк, ұлттық экономика.

Кіріспе

Теңгенің тұрақтылығын нығайту және қаржы орталықтарын құру басым бағыттардың қатарына жатады [1]. Ұлттық валюта ретіндегі теңге, біздің еліміздің басты

нысаны. Теңге тұрақтылығы мемлекеттің тұрақты дамуының кепілі болады. Егеменді еліміз XXI ғасырдың екінші онжылдығының алтыншы жылында ДСҰ 162 мүше болып кірді. Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасының жағдайына төл теңгеміздің тұрақтылығының маңызы өте зор: біріншіден халықтың әлеуметтік тұрмысына тікелей әсер етеді, екіншіден барлық салалардағы жұмыс жасап жатқан құрылымдардың қаржы жағдайы, үшіншіден еліміздің бюджетін қалыптастырады т.б.. Ұлттық валютамыз, яғни теңгеміздің пайда болуы, оның бар болуы Республикамыздың тәуелсіз мемлекет екендігінің дәлелі болып табылады. Ақша экономикадағы рөлін өзінің атқаратын негізгі қызметтері арқылы орындайды. Ақшаның әр қызметі тауар айырбасы үдерісінен туындайтын тауар өндірушілердің нысаны ретінде ақшаның әлеуметтік және экономикалық мазмұнының белгілі бір жақтарын сипаттайды. Ақшаның қазіргі экономикадағы атқаратын қызметтеріне мыналар жатады: құн өлшемі және баға масштабы; айналыс (айырбас) құралы; төлем құралы; қорлану және қор жинау құралы; дүниежүзілік ақша.

Теңгенің айырбастау бағамы негізінен әлемдік қаржы, тауар нарықтарындағы баға ахуалының серпінімен және ішкі нарықтағы шетел валютасына деген сұраныспен айқындалатын факторлардың әсерімен қалыптасады. Мұнай бағасының 2014-2015 жылдары төмендеуі төлем балансының және, тиісінше, ішкі валюта нарығындағы баланстың айтарлықтай нашарлауына әкеп соқты. Сондай-ақ 2015 жылғы желтоқсанның басынан бері Brent маркалы мұнай бағасының бір баррель үшін 44,4 доллардан 37,8 долларға дейін немесе 15%-ға құлдырауы айырбастау бағамына қосымша қысымның түсуіне әкелді, теңге бағамының қысқа мерзімді ауытқуын реттеу мақсатында ішкі валюта нарығына қатысады, бірақ бұл ретте шетел валютасына деген сұраныс пен ұсыныстың арақатынасын айқындайтын іргелі факторлардың әсеріне кедергі келтірмейді. Ұлттық банк теңге бағамын қолдауға шамамен 1 млрд доллардан астам қаражат жұмсады. Теңгені тұрақтандыруға қаржы бөлу шешімі 16 қыркүйекте қабылданған болатын. Бүгінге дейін шетелдік валюта 350 теңгеге дейін төмендеп, осы шамада сақталып тұр. Сонымен жалпы интервенция көлемі 1,3 млрд долларға жуықтады. Ұлттық банк базалық мөлшерлемені 16%-ға дейін көтеру туралы шешім қабылдады. Бұған дейін бұл көрсеткіш 12 пайызды құраған еді. Ұлттық банк экономикалық деректерді және өсу қарқынын назарға алып, инфляцияны 6-8 пайыздық орта мерзімді дәлізде ұстап тұру үшін базалық мөлшерлемені көтеру туралы шешім қабылдаған.

Зерттеу деректеріне сүйенсек, 2015 жылғы инфляция Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми деректері бойынша 2015 жылы жылдық инфляция 13,6% (2014 жылы – 7,4%) болды. Бұл ретте, азық-түлік тауарларының бағасы 10,9%-ға (8,0%-ға), азық-түлікке жатпайтын тауарлардың бағасы 22,6%-ға (7,8%-ға) өсті. Ақылы қызмет көрсету бір жылда 8,1%-ға (6,4%- ға) қымбаттады. 2014 және 2015 жылдардағы инфляция және оның негізгі топтары 05 10 15 20 25 инфляция: азық-түлік тауарлары, азық-түлікке жатпайтын тауарлар, ақылы қызмет көрсету. Азық-түлік тауарларының ішінде 2015 жылы көбінесе қант 19,8%-ға, балық және теңіз өнімдері – 19,5%-ға, майлар мен тоң май – 18,5%-ға, жұмыртқа – 18,0%-ға, көкөністер мен жемістер – 17,3%-ға, макарон өнімдері – 10,2%-ға қымбаттады. Азық-түлікке жатпайтын тауарлар нарығында киім мен аяқ киім бағасы 32,9%-ға, дәрі-дәрмектер 30,7%-ға, тұрмыстық үй заттары 24,7%-ға көтерілді. Бензиннің құны 4,6%-ға өсті, дизель отыны 9,6%-ға арзандады. Ақылы қызметтер тобында тұрғын үй-коммуналдық сала қызметтерінің ақысы 8,7%-ға көтерілді. Байланыс қызметі үшін тарифтер 6,8%-ға, білім беру – 4,5%-ға, көлік – 4,2%-ға, амбулаторлық қызмет – 11,7%-ға қымбаттады. 2015 жылғы желтоқсандағы инфляция 2015 жылғы желтоқсандағы инфляция 1,2% (2014 жылғы желтоқсанда – 0,5%) болды. Азық-түлік тауарлары 1,2%-ға (1,1%-ға), азық-түлікке жатпайтын тауарлар – 1,1%-ға (0,0%-ға), ақылы қызмет көрсету –

1,4%-ға (0,3%-ға) қымбаттады. Азық-түлік тауарлары нарығында 2015 жылғы желтоқсанда ең алдымен жұмыртқаның бағасы – 6,8%-ға, көкөністер мен жемістер – 2,9%-ға, нан – 2,3%-ға, жарма – 1,6%-ға, майлар мен тоң май – 1,4%-ға, кондитерлік өнімдер – 1,2%-ға өсті. Азық-түлікке жатпайтын тауарлар арасында киім мен аяқ киімнің бағасы 1,0%-ға, дәрі- дәрмектер – 2,0%-ға, тұрмыстық үй заттары – 1,5%-ға, дизель отыны – 0,1%-ға өсті, бензин 1,4%-ға арзандады [2].

Шикізатты, ең бастысы мұнайды экспорттаудан түскен кірістердің төмендеуі нәтижесі тікелей шетелдік инвестициялар бойынша төленуге тиіс кірістердің азаюы болды, бұл ағымдағы шотқа қысымды азайтты. Бастапқы кірістердің теріс сальдосы 2014 жылғы 9 айдағы көрсеткішке қарағанда, 2 еседен артық қысқарды және 9,0 млрд. АҚШ долларын құрады, бұл ретте бейрезиденттерге тікелей инвестициялардан кірістерді төлеу 58,2%-ға төмендеп, 6,9 млрд. АҚШ долларын құрады. Салымдар бағыттары қағидаты бойынша есепке алынған шетелдік тікелей инвестициялардың жалпы әкелінуі 2014 жылғы 9 айдағы 19,1 млрд. АҚШ долларымен салыстырғанда 2015 жылғы 9 айда 11,0 млрд. АҚШ долларын құрады. Өзара фирмааралық міндеттемелер бойынша негізгі борыштың өтелуін ескере отырып, Қазақстанға тікелей инвестициялардың таза әкелінуі 2,1 млрд. АҚШ долларын құрады, шетелге тікелей инвестициялар бойынша 0,2 млрд. АҚШ доллары мөлшерінде таза әкеліну қалыптасты. Сондай-ақ, 2015 жылдың 11 айы ішінде теңгенің Ресей рубліне қатысты нақты көрсеткіш бойынша әлсіреуі 29,9%-ды құрады, ал 2014 жылдың басынан бастап 2015 жылғы қараша аралығында теңге нақты көрсеткіш бойынша 2,7%-ға әлсіреді. Негізгі сауда әріптестерінің валюталарына қатысты нақты айырбастау бағамдары 1-кестеде келтірілген.

1 кесте - Теңгенің нақты айырбастау бағамы индексінің өзгеруі

Валюта	2015 жылғы қаңтар-қараша	2014 жылғы қаңтар 2015 жылғы қараша
Ресей рублліне қатысты	29,9%-ға әлсіреу	2,7%-ға әлсіреу
АҚШ долларына қатысты	33,3%-ға әлсіреу	39,6%-ға әлсіреу
Еуроға қатысты	22,7%-ға әлсіреу	21,6%-ға әлсіреу
Қытай юаніне қатысты	31,5%-ға әлсіреу	37,3%-ға әлсіреу
Беларусь рубліне қатысты	1,0%-ға әлсіреу	10,0%-ға әлсіреу
Қырғыз сомына қатысты	20,8%-ға әлсіреу	22,9%-ға әлсіреу
Ескерту ҚР Ұлттық банк деректері		

Ағымдағы шоттың басқа құрауыштары бойынша халықаралық қызметтердің және қайталама кірістердің теріс сальдосы тиісінше 3,8 млрд, АҚШ доллары мен 1,4 млрд. АҚШ долларын құрады. Қаржы шоты 2015 жылғы 9 айда 7.2 млрд. АҚШ доллары 3,9 млрд. АҚШ доллары теріс сальдомен қалыптасты. 2015 жылғы 3-тоқсандағы операцияларға байланысты міндеттемелердің жедел өсуі және қаржы активтерінің қысқаруы 2015 жылғы 9 айдағы қаржы операциялары бойынша капиталдың таза әкелінуін немесе «қалған елдерден таза қарыз алуды» қамтамасыз етті. Шетелдік тікелей инвестициялар бойынша 2015 жылғы 9 айда бейрезиденттер алдындағы міндеттемелердің таза өсуі сыртқы активтердің таза өсімінен 2,3 млрд. АҚШ долларына артық болды. Тікелей инвестициялау операциялары бойынша қаржы активтерінің ұлғаюы 2,2 млрд. АҚШ доллары болды [3]. Шетелдік тікелей операциялар бойынша міндеттемелердің таза өсімі 4,5 млрд. АҚШ доллары мөлшерінде қалыптасты.

Портфельдік инвестициялардың теріс балансы 7,3 млрд. АҚШ доллары мөлшерінде қалыптасты, бұл ретте 2015 жылғы 3-тоқсанда теріс сальдо 5,2 млрд. АҚШ долларын құрады. 2015 жылғы 9 айда активтердің 6,3 млрд. АҚШ долларға төмендеуіне Ұлттық

қордың және Қазақстан банктерінің шетелдік активтерінің қысқаруы себепші болды. Портфельдік инвестициялар бойынша міндеттемелердің 1,0 млрд. АҚШ долларына ұлғаюы 2015 жылғы 3-тоқсанда 4,0 млрд. АҚШ доллары сомасына еурооблигациялардың шығарылымы бойынша Қаржы министрлігінің операцияларымен қамтамасыз етілді. Басқа инвестициялар бабы бойынша оң сальдо 2,5 млрд. АҚШ долларын құрады. Активтердің ұлғаюы 141,2 млн. АҚШ долларын, ал міндеттемелердің азаюы 2,4 млрд. АҚШ долларын құрады. Жүргізілген зерттеулер анықтағандай, 2015 жылғы 30 қыркүйекте Қазақстан Республикасының сыртқы борышы 155,6 млрд. АҚШ долларын құрады, оның 7,2%-ы немесе 11,2 млрд. АҚШ доллары мемлекеттік сектордың сыртқы борышын1, 5,5%-ы немесе 8,6 млрд. АҚШ доллары "Банктер" 2 секторының сыртқы борышын, 34,8%-ы немесе 54,2 млрд. АҚШ доллары «Басқа секторлардың»3 тікелей инвестициялармен байланысты берешегін құрады, ал қалған 52,5%-ын немесе 81,6 млрд. АҚШ долларын осы сектордың фирмааралық берешегі құрайды. Дегенмен, 2015 жылдың 11 айы ішінде нақты көрсеткіш бойынша теңге 26,7%-ға әлсіреді, ал 2014 жылдың басынан бастап 2015 жылғы қараша аралығында – 22,1%-ға әлсіреді .

Зерттеулерді қорытындылайтын болсақ төл теңгеміздің бағамының тұрақтануы ұлттық экономикамыздың дамуына және ауыл шаруашылық құрылымдарының экспортқа азық-түлікті кеңінен шығару әлеуетін кеңейтуге мүмкіндік туғызады.

Әдебиеттер

1 *Н.Назарбаев.* План нации – 100 шагов современное государство для всех-Астана, 2015

2 ҚР ҰБ http://nationalbank.kz/?&switch=kazakh

3 Казахстанская фондовая биржа/http:/ listing@kase.kz

Шаяхметова А., Абралиев О.А.

ОСНОВА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ ТЕНГЕ

Аннотация

В статье исследованы основа развития национальной экономики тенге. Рассмотрены изменения курса тенге в фондовой бирже.

Ключевые слова: тенге, биржевой курс, рынок валюты, фондовая биржа, национальный банк, национальная экономика.

Shayahmetova A., Abraliev O.

THE FOUNDATION OF DEVELOPING THE NATIONAL ECONOMY OF TENGE

Annotation

In the article the foundation of developing the national economy of tenge is researched. Changes in exchange rate of tenge in the stock exchange are defined.

Keywords: tenge, exchange rate, currencies market, stock exchange, national bank, national economy

«ОРМАН, ЖЕР РЕСУРСТАРЫ ЖӘНЕ ЖЕМІС-КӨКӨНІС ШАРУАШЫЛЫҒЫ» СЕКЦИЯСЫ

ӘОЖ 615.014.24

Қалқораз А.Б., Мақсұт Н.С.,Байташева Г.Ө.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ПИЛАРГОНИЯНЫ ЗЕРТХАНА ЖАҒДАЙЫНДА БАҚЫЛАУ

Аңдатпа

Өсімдік жер бетіндегі барлық тірі организмдерге елеулі пайдасын тигізеді. Олар адамдарға тамақ, жануарларға жем береді. Өсімдік әлемі — қуаныштың үзілмес көзі, адамдар үшін денсаулық және әдемілік қайнар көзі. Бұл әлемді бағалайық, бірігіп қорғайық және көбейтуге үлесімізді қосайық.

Кілт сөздер: Өсімдік, тұқым, экология, техника, атмосфера, жануар, Эпин-Экстра, Фосфор, кали, молибден, цинк, марганец.

Кіріспе

Адам өмірінде бөлме өсімдіктерінің маңызы күннен күнге артып келеді. Қазіргі ғылым мен техниканың дамыған шағында ауа қабатының өзгеруі әрбір адамды ойландыратын жай. Экологиялық мәселелер мен кризистерден шығудың ең оңай тәсілдерін іздестіру өзекті мәселе. Ғылым мен техниканың соншалықты дамығаны бөлме ауасын ылғалдандырып, тазалап, озон бөлетін бірнеше түрлі аппаратуралар күн санап артып келеді. Бірақ олардың құны өте жоғары. Сондықтан біз, ата-бабадан келе жатқан дәстүрлі бөлме өсімдіктерін көбейтуді ұсынамыз. Сол себепті, зертхана жағдайында 150 гүл түрлері зерттеліп, соның ішінде қазтамақ гүлінің тұқымының өну ерекшеліктерін әр түрлі жағдайда зерттедік.№1-7/(U),Көктемнен күзге дейін гүлдейтін гүлдерге арналған тыңайтқыштар (универсал): азот (N)-23%, Фосфор (P_2O_5)-11%, Кали (K_2O)-23% және микроэлементтер:бор (B), мыс (Cu), марганец (Mn), цинк (Zn), темір (Fe), молибден (Mo) 10 күндік ретпен қоректендірілді.

№2-7/(Э), №3-7/(Э), Эпин-Экстра, Р (0,025 г/л 24-эпибрассинолида өсімдіктің өсуін реттеушімен 10 күндік ретпен бүркілді (себілді). №4-7/(Б), бір күн тұндырылған қалыпты кран суымен бүркіліп қоректендірілді. Бұл тәжірибеден байқағанымыз көректендірілгенннен қарағанда Эпин-Экстрамен бүркілген нұсқалар жақсы көрсеткіш көрсетті (кесте-1).

Кесте 4. Қазтамақ өсімдігінің тұқымының өну қабілеттілігінің пайыздық көрсеткіші.

Тәжірибе №	Тұқымның өнгіш қабілеттілігі			Σ	Бақылаумен салыстырғанда айырмашылығы
	2013	2014	2015		
№1-7/(U)	65%	70%	66%	67%	8,7%
№2-7/(Э)	70%	60%	75%	68,3%	10%
№3-7/(Э)	80%	68%	80%	76%	17,7%
№3-7/(Б)	60%	55%	60%	58,3%	

Үй өсімдіктерін өсіруде қойылатын талаптар: 1. Оларды іріктеп алу; 2. Өсіру; 3. Баптап күту. 4. Уақтылы тиімді тәсілмен бүрку

Үй жағдайында гүлдейтін, шашақ жаятын өсімдіктерді дұрыстап іріктеп алуда олардың өсуіне қажетті жағдайларды алдынала оқып, біліп, сұрап, онымен танысып алған жөн. Үй өсімдіктерінің қай түріне қаншалықты жарық, температура, ылғалдылық қажет, оны жақсы білмейінше, отырғызған өсімдіктеріңіз қурап, солып, түрлі ауруларға ұшырап шіріп кетуі мүмкін. Үй өсімдіктерінің ішінде жарықты сүйетіні де, көлеңкеге төзімдісі де, өзіне жарықтың шашырап түскенін қалайтыны да бар. Біздің теориялық зерттеулеріміз бойынша өсімдіктерді дұрыс орналастыру міндетті.

Үй өсімдіктерін бөлменің кез-келген жеріне қоя салмай, олар өсіп тұрған ыдыстарды тиімді де ыңғайлы әрі сәнді етіп орналастырудың маңызы зор. Негізінен, көп үйде өсімдіктерді қабырғаға іліп қоятын гүл өсіргіштерде, журнал, жазу столдарына бекітілетін ағаш, пластмасса жәшікшелерде отырғызу әдістері қолданылады. Өсімдіктерді шоғырлап отырғызудың көп орын алмайтынын білетіндер сол тәсілді де пайдаланып жүр. Өсімдіктерді топтап отырғызғанда есте болатын жағдай, ондағы гүлдер түсінің әртүрлі болуын қамтамасыз ету. Кейбір үй иелерінің бөлмелер мен дәліз, залда ірі өсімдіктерді отырғызатын әдеті бар. Олар: пальма, монстерлер, фикус, драцендер. Бұл ірі өсімдіктерді тұғырға орнатылған жеке ағаш кеспектерге, арнайы ыдыстарға отырғызған жөн. Ампель (аспалы) өсімдіктер сөрелерде, қабырғаларда сәнді болып көзге түседі. Өсімдіктерді орналастыруда мұны ұмытпау қажет. Көшет отырғызу үшін дұрысы жас өсімдіктерді сатып алған. Және де өсімідіктерді өз ұрығынан, сабағынан өсірсе, олар тез өсіп-өнеді, жағдайға тез бейімделеді. Біз жүргізген зерттеулер бойынша тұқыммен өсіруді ең қолайлы тәсіл деп атадық.

Үй өсімдіктеріне топырақ таңдауда үлкен мәселе. Өсімдіктердің қай-қайсы да өзінің өсіп–өнуіне қолайлы топырақтарды қажетсінеді. Сол себепті барлық үй өсімдіктеріне біркелкі топырақты пайдаланбайды. Үй өсімдіктеріне қажетті топырақтар: қорда, қарашірік, шым тезек, шым және құм араласқан топырақ, сазды топырақ, көң.

Қорда топырағы. Оны өсімдіктердің қалдығынан (шөптен, қурап түскен жапырақтардан, т.б.) дайындайды. Оларды бір жерге үйеді де (не шұңқырға салады) үстіне жуынды, сабынды су, көң бөкпесін құяды. Тез шіруі үшін күрекпен әлсін-әлсін араластырып тұрады, 2-3 жылдан соң бұл қорданы гүл өсіруге пайдалана береді. Жапырақ араласқан топырақ. Оны еменнен басқа ағаштардың қурап түсіп, шіріген жапырақтарынан әзірлейді. Ол үшін көктемде әлгіндей жапырақтарды бір жерге жинап үйеді, жазда оны 2-3 рет күрекпен қопарыстырып қояды. 2-3 жылдан соң бұл топырақ пайдалануға жарамды болады.

Шымтезек топырағы. Оны дайындау үшін ми батпақты, саз қоқысты жерлердің шіріген шым тезегі қажет. Мұндай топырақтың бойындағы зиянды қышқылын кетіру үшін бір жерге үйіп, 1-2 жыл ашық жерде кептіріп алады.

Жылыжай қарашірік топырағы. Мұндай топырақты жылы қорада жатып, 2 жылдай жақсы шіріген көңнен дайындайды.

Саздық топырақ. Оны даладағы шабындық жерлердің сазды жерінен алады, қыс түсерде бір жерге жинап үйеді, көктемде қопарыстырып араластырып, кептіреді.

Шым топырақ. Жазда, ерте кезде ойылған шымды (ені 10-15 см, ұзындығы 30-35 см) арасына сиыр көңін салып, топырағын бетіне қаратып, биіктігі 1 метр етіп жайып қояды. Бір жылдан соң ол шіриді, сосын оны пайдаланады.

Біздің зерттеулерімізде жаңа технологиямен даярланып, дүкендерде сатылатын бөлме гүлдеріне арналған UNIVERSAL топырағы пайдаланылды. Пластмассалық құмыраға 7 дән себілді. 2013 жылғы тәжірибеден мысал келтіре кетсек бір жылғы көрсеткіш төменде келтіріледі.

Тұқым өнген кезде алдымен ұрықтан кішкене негізгі тамыр дамып, одан өте көп жанама тамырлар тарайды. Тамырда өте майда жіңішке түктер орналасқан, сол түктер арқылы топырақтан су, минералды заттарды және органикалық заттарды сіңіреді. Минералды заттарды тамыр сумен бірге еріген күйінде алады, сондықтан топырақта су жеткілікті болуы керек. Біз өсіріп отырған өскінге екі күндік ретпен суару, 10 күндік ретпен қоректендіру жұмыстарын жүргіздік. Жалпы себілген 7 тұқымнан 3 өскін берді (кесте-5).

Кесте-5. Өнген тұқымдарды сараптау

№	Күн реті	Себілген тұқым саны	Өнген тұқым саны	Ескерту
1	28.01.2013ж	7		3 күндік ретпен суарылу керек
2	15.02.2013ж	7	Құмырада 3 тұқым өнген.	Бүршіктеніп жапырақ шығарып жатыр
3	25.02.2013ж	7	Құмырада 3 тұқым өнген.	1 тұқымнан нағыз жапырақтары шықты, ұзындығы 2 см
4	14.03.2013ж	7	Құмырада 3 тұқым өнген.	Жапырағының ұзындығы 6-8 см. Өсімдік ұзындығы 8-10 см.

Бұл тұқымдар 47% өнгіштік қабілеттілігін көрсетті. Олар өнгеннен кейін ешқандай шығын бермей толық өсіп келеді (сызба-3).

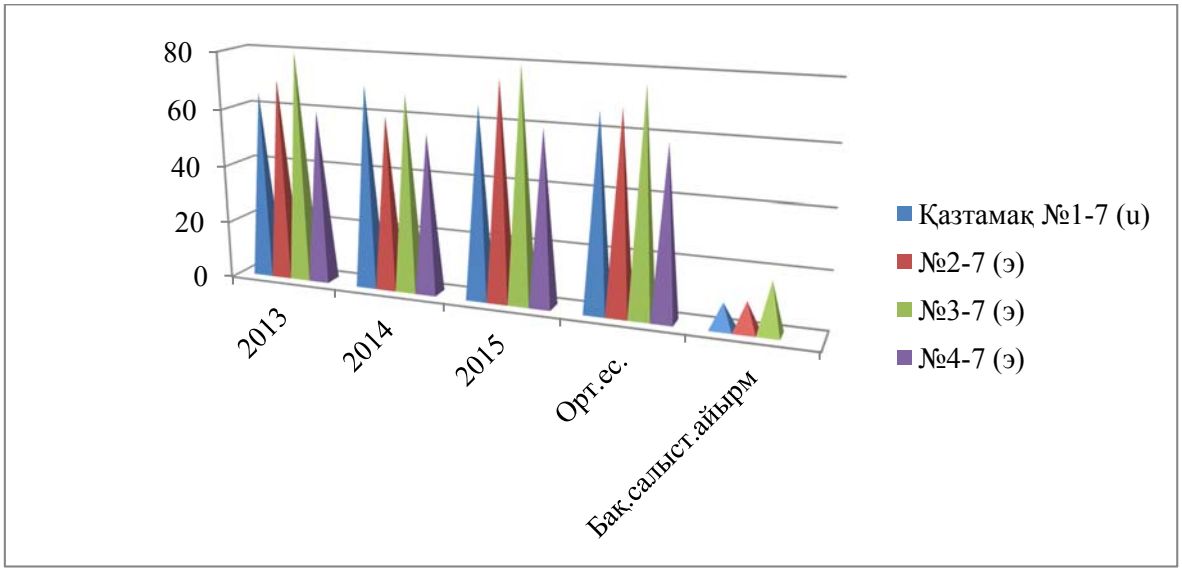

Сызба-3. Қазтамақ гүлінің өскіндерінің пайыздық салыстырмалы көрсеткіші

Өсімдіктерді суару, бүрку жұмыстары дұрыс уақтылы мөлшермен жүргізілу керек. Үй өсімдіктеріне суды көп құйған дұрыс емес. Ол өсімдіктердің тамырын шірітіп жібереді. Өсімдіктерге құятын судың температурасы бөлме температурасына шамалас немесе одан 5-7 градус жоғары болғаны жөн. Үй өсімдіктерін суаруға өзен, жаңбыр, қар, тоған, ол болмаса құбыр суын пайдалануға болады. Құбыр суын алдын-ала ыдысқа құйып, тұндырып, хлорынан тазартып алып барып үй өсімдіктеріне құяды. Өсімдікке су құйғанда ыдыстағы барлық топырақ жібіп, оның түбінен су ағуға тиіс. Өсімдік жапырақтарына да су бүркіп немесе оны жұмсақ, ылғалды шүбірекпен ептеп сүртіп, шаң-тозаңынан тазартып

тұру қажет.Үй өсімдіктері түкті жапырақты болса, оны сумен жууға болмайды. Қазтамақ гүлін біз зерттеген мәліметтерге сүйенсек, Эпин-экстрамен бүркіп кран суын бір күн тұндырып суарған жөн.

Қазтамақ – көпшіліктің сүйікті гүліне айналған. Қазтамақ - pelargonium тұқымдасына жататын көпжылдық шөптесін өсімдік.Отаны -Оңтүстік Африка.Алғашқы кезде қазтамақ гүлі өзінің сұлулығымен тек байлардың аулаларында, биік үйлердің алдында өсірілетін «ақсүйектер гүліне» айналған. Содан да болар, гүлдің сұрыптары да ақсүйектердің ұғымына сай «Кароль Эдуард VII», «Кароль Альберт», «Эмиль Лемуан» сияқты атақты адамдардың құрметіне аталған. Ал, XIX ғасырдан бастап қазтамақ гүлі әлемге таралған.

Қазірде қазтамақтың 200-ге жуық түрі белгілі. Көптеген гүлпаздар қазтамақты әдемі гүлі үшін ғана емес, хош иісті жапырақтары, сондай-ақ шипалық қасиеті үшін де өсіреді. Гүлдері қызыл, көкшіл, күлгін, ақ түсті ал, жапырақтары ашық жасыл, сары, көгілдір т.б. түсті болып келеді. 1929 жылы Батыс Грузияда алғаш рет қазтамақ мәдени гүл ретінде енгізілген. Бүгінгі таңда Арменияда, Абхазияда, Тәжікстанда мыңдаған гектар алқапқа егілген қазтамақтың гүлінен сапасы жоғары«геранин» атты эфир майыалынып отыр.

Қазтамақтың күтімі. Қазтамақ тез өсетін, оңай көбейтілетін, күтімі жеңіл гүлдерге жатады. Өсімдіктің күтімі дұрыс болса, араға аз уақыт салып демалып,үздіксіз гүлдей береді. Мамыр айында аулаға шығарып, гүлзарларға егіп қоюға болады. Күзде қайтадан қазып алып, түбекке отырғызып үйге кіргізеді. Қараша айында жапырағы сарғайып, түсе бастағанда, сабағын тамырдан жоғары 10-15см –дей биіктікте кесіп тастау қажет.

Қазтамақты жаз айларында жиі, ал қыста бірқалыпты суғарған дұрыс. Аталмыш гүл шамалы суыққа шыдағанымен, негізінен жылу мен жарықты жақсы көреді. Көптеген қазтамақ жарықта ерекше гүлдейді.Өсімдік жиі тыңайтқанды қажет етпейді.Сондықтан, өсімдікті ерте көктемде және жаз айларында айына бір рет тыңайтып тұрса жеткілікті.

Қазтамақ гүлі ұзақ гүлдейтін бөлме гүлдерінің бірі. Десек те, кез келген гүлді бір уақыт демалдырған дұрыс. Себебі, демалыс алған гүл келер жылы молынан гүлдейді, әрі жақсы өседі. Сол үшінде желтоқсан айының екінші жартысында қазтамақ гүлін қырқып, демалыс берген дұрыс. Ол үшін:

- топырақтан биік 15 см сабақ қалдырып, қалған бұтағын қырқып алыңыз.
- көлеңке, ауа температурасы жоғары бөлмеге қойыңыз.

Екі айдан соң, яғни ақпанның 15-нен бастап, өсімдікті суғарып, қураған жапырағын кесіп, тыңайтып алып, жарық мол түсетін жерге қойғаныңыз абзал. Егер, түбегі кіші болса, үлкенірегіне ауыстырып қойғаныңыз жөн. Сонда, демалыс алған қазтамақ қайта жанданып, көркейіп өсуін қайта бастайды. Көктемде өсімдіктің жаңа өскіндерін кесіп алып, сабағын қалемшелеу арқылы \ көбейтуге болады.

Ескерту!Қыста бөлме гүлдеріне молынан су бүркіп тұру қажет. Себебі, үйге қосылған жылудың әсерінен үйдің ауасы құрғайды. Бұл жағдай өсімдігіңізге кері әсерін тигізіп, ылғал сүйгіш гүліңіздің жапырағына зақым келіп, қурап қалуы мүмкін.

Қазтамақтың емдік қасиеті

Қазтамақ илік заттарғабай, оның гүлінің құрамында және сабағында танин, каротин, кальций, бояғыш заттар,аминқышқылдары, дәрумендер мен антибиотиктер бар.

Халық медицинасында қазтамақтың тұнбасын ішу арқылы асқазан, ішек, және көз ауруларын емдеуге болады. Сонымен қатар, бүйрекке тас байланғанда, тамақ пен ауыз қуысы қабынғанда, сыртқы жараларға, тұмауға, бас ауруына, жөтелге және ревматизмге қарсы қолданылады. Қазтамақтың гүлінің де, жапырағының да, сабағы мен тамырының да шипалық қасиеті мол.

Қазтамақты косметологияда да қолданады. Өсімдіктің 200 грамм ұсақталған жапырағы мен гүлінің шырынын сығып, қақпағы бар ыдысқа құйып, тоңазытқышқа қояды. Дайын болған мұзды таңертең бетке уқалап жағады. Ол беттің қан алмасуын жақсартып, өңін кіргізіп, теріні жақсартуға көмектеседі.

Қызықты деректер

Қазтамақ бөлмедегі ауаны стафилакокк, стрептококк бактерияларынан тазалайды. Оны тексеру үшін ғалымдар стафилакокк бактериясының 1-2 тамшысын қазтамақтың жапырағына тамызғанда, үш сағатта бактериялар өліп қалған. Сонымен қатар, шыбын-шіркейлер қазтамақ бар жерден қашады.

Қазтамақ тұрған бөлмеде ұрыс-керіс болмайды-мыс.

Дәрі-дәрмекті пайдаланғанша, үйіңізге қазтамақ егіп, емделіңіз және әдеміліктің ортасында өмір сүріңіз!

Қазтамақты жататын бөлмеге орналастырған жөн. Одан бөлініп шығатын пайдалы қоспалар мазасыздықты жеңуге көмектеседі. Ауаны стафилококк, стрептококк бактерияларынан залалсыздандырады. Оны тексеру үшін ғалымдар стафилококк бактериясының 1-2 тамшысын қазтмақтың жапырағына тамызғанда, үш сағатта бактериялар өліп қалған. Сонымен қатар шыбын-шіркейлер қазтамақ бар жерден қашады. Бөлмені жаман иістерден тазартады. Сондықтан ас бөлмеге де қазтамақтың пайдасы зор. Күтімі жеңіл. Жарықсүйгіш. Жазда молынан, қыста суғаруды азайтады. Күшті бактерицидтік қасиетінің арқасында, аурулар мен зиянкестерге ұшырамайды.

Жарығы: Жарық сүйгіш. Жаз айларында аулада күн астында өсіруге болады.

Жылуы: Қыста 10ºС төмен болмағаны абзал.

Суғарылуы:Топырағының беті құрғаңқырағанда суғарып тұру қажет.

Ылғалдылығы: Ылғалдандыруды қажет етпейді.

Қоректендірілуі: Көктемнен күзге дейін 10-15 күнде гүлдейтін гүлдерге арналған тыңайтқышпен қоректендіріп тұру қажет.

Аурулары: Ауруға көп шалдыға бермейді, төзімді өсімдік.

Көбейтілуі: Тұқымы, түбін бөлу және сабағын қалемшелеу арқылы көбейтіледі. Біздің зерттеулеріміз бойынша тұқыммен өсіруді ұсынамыз, өйіткені тұқым арқылы өсіру өте ыңғайлы, өнімді, бастапқы гүлдерге зиянсыз тәсіл болып табылады.

Әдебиеттер

1. «Гүлістан» Республикалық журналы №8 (54) тамыз 2009жыл (11, 12, 13 беттер)
2. Өсімдіктер сыр шертеді Қ. Сыбанбеков. 2009 ж. 101
3. http://pestik.net/notes/11.htm

Аннотация

Растение – полезно для каждого организма, находящегосяназемле. Онипринесятсвоюпользудлялюдей и животных. Миррастений – этоисточникрадости, которые дарит людям здоровье и красоту. Мы должны ценить этот мир, и внести свой вклад для развития.

Annotation

Will be ne fit from the plant materialon the surface of the earth and all living organisms. They are people of food and animal feed. Plant world - an ongoing source of joy for me, the best source for health and beauty. This is to contribute to increase the lead, and with the measure of the world.

ӘОЖ 332.234.4:631.1

Нұрғожақызы А., Есимова К.А

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

ЖЕР ТЕЛІМІН ПАЙДАЛАНУҒА БЕРУ ПРОЦЕССІН ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Мақалада жер телімін пайдалануға беру процессін зерттеу тәсілдері, ауыл шаруашылығына қатысы жоқ мақсаттағы жерді пайдаланушылықтың құрылу, жобаларын дайындау тәсілінің орындалу барысы қарастырылған.

***Кілт сөздер*:** жер телімі, ауылшаруашылық емес объектілер, жерді пайдалану, жер заңдары.

Кіріспе

Әртүрлі өнеркәсіптік, транспорттық және басқа ауылшаруашылық емес объекттерің орналасуы өндіргіш күштерді орналастыру принциптерінің негізінде халықшаруашылық салалардың экономикалық даму жоспарлары бойынша жүзеге асырылады. Бұл жерге орналастырудың міндеті емес. Бірақта, ауылшарушылық емес жер пайдаланушылықтарың нақты орны, аудандары, межелері және кескін үйлесімдіктері жерге орналастыру арқылы анықталады. Бұндай жағдайда шаруааралық жерге орналастыру салааралық сипатқа ие болады, өйткені жердің бір саладан екіншісіне, бір категориядан басқасына ауыстырлуы орын алады.

Ауылшаруашылық емес объектілер түрлі-түрлі болады. Бұл қазып шығару және өңдеу өнеркәсіптерінің кәсіпорындары, энергетика, транспортты байланыс және басқа көптеген (денсаулық сақтау, табиғат қорғау т.б.) салаларға жататын құрылыстар мен объектірлер, мекемелер мен ұйымдар. Осымен қатар бұлардың жер пайдаланушылықтарының аудандары мен орналасуы да әртүрлі болады. Уақыт аспектісінде жер пайдалануға тұрақты түрде немесе уақытша берілуі мүмкін.

Ауылшаруашылық емес жер пайдаланушылықтар жерді пайдалану ерекшеліктеріне, территория реттілігі мен қоршаған ортаға әсер етуіне қарай мынандай бірқатар түрлерге топтастыруға болады:

- қалыптасқан өндіріс пен территориялық реттілігін бұзбайтын шағын ауданды жер учаскелері;

-табиғат пен межелес территорияға зор әсер тигізетін (жер, су және атмосфералық ластануы, халықтың көшірілуі, ғимараттар мен өндірістік құрылыстардың жойылуы т.с.с.) ірі кәсіпорындарға берілген кең ауданды жер массивтері;

-сызықтық объекілерге (жолдарға, электр жүйелеріне, құбырларға, каналдарға т.с.с.) бөлінген ұзын пішінді жер уческелері;

-су қоймаларының астына бөлінген ірі жер массивтері;

-пайдалы кеңдерді өндіретін кәсіпорындарға бөлінген жер [14].

Жер заңдары бойынша ауылшаруашышық емес жер пайдаланушыларға учаске бөлініп берілгенде ауыл шаруашылықтың жерге деген приоритеті ескерілуге тиісті. Бұл принципті жүзеге асыру үшін мынандай бір қатар шарттарды орындап отыру қажетті:

а)ауыл шаруашылығын жүргізуге жарамды жерлер, бірінші кезекте, осы мақсатқа берілуге тиісті;

ә) ауылшаруашылық емес мұқтаждықтарға ауылшаруашылық өндіріске жарамсыз немесе сапасы өте төмен жер танаптарын белгі беру қажетті;

б)бұндай объектілерге ауылшарушылық мақсаттағы жерлер ерекше жағдайларда

Министрлер кабинетінің Қаулысы мен жер иеленушілердің келісімі бойынша ғана беріледі;

в)ауылшарушылық өндірістің шығындарын жер алған кәсіпорындар міндетті түрде өтеуге тиісті;

г)сонымен қатар олар берілген учаскенің топырағының құнарлы қабатын алып басқа жерлерді жақсарту мақсатымен қолдануға міндетті, ал уақытша берілген жерлерді пайдалану мерзімі өткеннен кейін бұрыңғы қалпына келтіруге тиісті. Сонымен, шаруашылықаралық жерге орналастырудың міндеті тек жер иеленушіліктер мен жер пайдалнушылықтарды тиімді түрде ысырапты жұмсауды камтуға тиісті [3].

Ауылшаруашылық емес жер пайдаланушылықтарды құру жөніндегі жүгізілетін шаруашылық аралық жерге орналстыру мынандай талаптардың орындалуын қамтамасыз етуге тиісті:

1) Берілген учаске мақсатына сай және басқа жер иеленушілер мен жер пайдаланушырдың мүдделері ескеріле отырып орналастырылады;

2) Учаскеің ауданы, пішін кескіндігі қойылған талаптарға сай, пайдалануға ыңғайлы түрде жобаланады;

3) Берілген жердің тиімді пайдалануы, айнала ортаның ластанбауы қамтамасыз етіледі;

Ауыл шаруашылығының жерге деген приоритеті сақталады.

Ауылшаруашылық емес жер пайдаланушыларды құру процесі үш стадиядан тұрады. Бірінші кезең — объектінің орны мен оған берілетін жер учаскесінің ауданы жөніндегі алғашқы келісімді жасау. Жер алуға мүдделі кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар тиісті органдарға (әртүрлі деңгейдегі әкімшіліктерге) сұрап отырған жер учаскесінің ауданы мен орны керсетілген өтініш жазады.

Ауылшаруашылығына қатысы жоқ мақсаттағы жер пайдаланушыларды құру және пайдалануға жер учаскелерін беру бойынша жерге орналастыру процессіне кіреді:

- объектінің орналасатын орнын алдын ала келісу және шамамен алынатын ауданның мөлшерін белгілеу;
- жер учаскесін жер бетінде таңдау;
- жер учаскесін бөліп беруді жобалау және оны пайдалануға беру[10].

Жер учаскесін бөліп беру республика заңдарына сәйкес, құзырлы мемлекеттік органдардың қаулысы (шешімі) негізінде жүргізіледі. Жер учаскесін беру туралы қаулыда немесе шешімде олардың өлшемдері, нысаналы міндет атқаруы және жерді пайдаланудың негізгі жағдайлары көрсетіледі. Егер жер уақытша пайдалануға берілетін болса, онда мерзімі көрсетіледі яғни учаскенің берілетін және оны қайтаратын жағдайлары.

Ауыл шаруашылығына қатысы жоқ мақсаттарға берілетін жер учаскелердің мөлшерлері бекітілген нормаларға немесе жобалық-техникалық құжаттарға сәйкес анықталады, ал учаскені бөліп беру оларды игеру кезегін есепке алып жүргізіледі. Пайдалы қазбаларды өндіретін өнеркәсіптер үшін жер учаскелерін кәсіпорындарға, ұйымдарға және мекемелерге беру тау-кен бөлігін растайтын құжат рәсімделгеннен кейін жүргізіледі. Осымен бірге учаскенің орны мен ауданы тау-кен бөлігінің орналасуына, өндіру тәсілі, жағдайы және мерзіміне байланысты белгіленеді.

Пайдалы қазбаларды өндіретін өнеркәсіп директоры жер учаскесін бөліп беру туралы өтініш береді.

Осы өтініш бойынша құзыретті органдар шешім қабылдайды. Бұл шешімді негіз етіп жобалау институттары (ҒӨО) жобалау- іздестіру жұмыстарын жүргізеді.

Жалпы бірінші стадия мынандай іс-әрекеттерді қамтиды:

-дайындық жұмыстар;

-жобаны жасау;

-жобаны қарап, тексеру және келісу.

Жер учаскесін бөліп беру екінші стадияда жүзеге асырылады. Жоба бекітілгеннен кейін оған қосымша тағы да бір қатар құжаттар дайындалады. Бұлар: жерді рекультивациялау (пайдаланып болғаннан кейін жерді алғашкы қалпына келтіру мақсатымен топырақтың құнарлы қабатын алу, сақтау және пайдалану) жөніндегі жобаларды жасау, аудандық әкімшіліктің жер беру туралы шешімі және т.б. Соңында бірінші стадияда жасалған жобалық ұсыныстар нақтыланып толықтырылады.

Үшінші стадия - жер пайдаланушылықты рәсімдеу. Жер учаскесін беру туралы шешім кабылданғаннан кейін жоба (учаскенің межелері) жер бетіне түсіріледі. Жер пайдаланушыға куәлік ретінде (егерде учаске тұрақты пайдалануға берілсе) мемлекеттік акт тапсырылады..

Жалпы түрінде ауылшаруашылығына жатпайтын жер пайдалануларды құру жобасы осындай құрам бөлшектерден тұрады:

а)берілетін жер учаскесінің (жер пайдаланушылықтың) ауданын анықтау және негіздеу;

ә) берілетін уческені орналастыру;

б)алынатын жердің алқаптық құрамы мен құндылығын анықтау және осында орналастырылатын объектінің қоршаған орта мен шектес өндірістерге теріс әсер етуін айқындап, оған қарсы шараларды белгілеу;

в)ауылшаруашылық өндірістің шығындарын анықтау және оларды өтеу жолдарын белгілеу;

г)жер иеленушілер шеккен залалдардың түрлері мен мөлшерлерін анықтап, оларды өтеу жолдарын іздестіру;

д)топырақтың құнарлы қабатын алып пайдалану жөніндегі техникалық шарттарды дайындау;

е)рекультивациялдау жөніндегі техникалық шарттарды дайындау;

ж)берілген жерді пайдалану жөніндегі негізгі шарттарды анықтау;

з)межелес жер иеленушіліктер мен жер пайдаланушылықтарды қайта құру, реттестіру, керекті жағдайларда өндірістерін өзгерту, жұртты көшіру жөніндегі ұсыныстарды дайындау[10].

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Жер кодексі.2003

2. ҚР-ның 2007жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі. ҚР-ның Жер ресурстарын басқару агенттігі.,-Астана, 2008

3.Жер қатынастары және жерге орналастыру жөніндегі нормативтік актілердің жинағы. Алматы: Қаржы-қаражат ТОО «Лидия», 1996

4. Қазақстан Республикасының Азаматтың кодексі (жалпы бөлім) Алматы: «Жеті жарғы» 2005.

5. *Абдильдина Л.И., К.М. Бельгибаев* «Экономика сельского хозяйства», Алматы, «Қайнар» 1996.

6. *Әбділменов У.* «Ауыл шаруашылығын ұйымдастыру» Алматы: «Қайнар» 1995

7. *Гендельман М.А.* «Землеустроительное проектирование» ТОО «Эвлю» 1999 8. Землеустроительное проектирование (под редакцией Гендельмана М.А.) Москва, Агропромиздат, 1986

Нургожақызы А., Есимова К.А.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОЦЕССА ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА НА ПОЛЬЗОВАНИЕ

Аннотация

В статье изложены изучение процесса предоставления земельного участка на пользование, методы исследования, образование землепользования для несельскохозяйственных целей, осуществление способа подготовки проектов.

Ключевые слова: земельный участок, несельскохозяйственные объекты, землепользование, законы о земле.

A.Nurgozhakyzy, K.Yessimova

STUDY OF THE PROCESS OF THE LAND PLOT ON THE USE OF

The article describes a study of the process of land use, land-use research, education methods for non-agricultural purposes, the implementation method of project preparation.

Key words: plot, non-agricultural objects, land use, the land laws.

ӘОЖ 681.5.01

Оразбаева М.Е., Тәжіғұлова Е.М., Байташева Г.Ө.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

АТМОСФЕРАНЫ ЛАСТАУШЫ НЕГІЗГІ КӨЗДЕРДІ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Атмосфераның негізгі ластануы түсті металлургия, жылу энергетикасы, қара металлургия, мұнай-газ кешені кәсіпорындары мен көлік шығарындыларымен байланысты. Атмосфералық ауаның ластануынан қатердің нақтылығы халық денсаулығының нашарлауына да және қоршаған ортаның тозуына әсер етеді.

Кілт сөздер: Атмосфера, автомобиль, көбею, көмірқышқыл газы, көміртек оксиді, көмірсутектер, сутек, альдегидтер, азот диоксиді, озон, парниктік эффект, биоалуан түрлілік, қышқыл жаңбыр.

Кіріспе

Атмосфералық ауаның ластану проблемасы негізінен республика халқының жартысына жуығы өмір сүретін ірі қалалар мен өнеркәсіптік агломераттарға тән.

Барынша ластанғандар қатарына 10 қала, оның ішінде 8 қала - ауасы жоғары деңгейде ластанған қалаға жатқызылады. Қалаларда ауа ластануының жоғары деңгейінің себебі - өндірістің ескірген технологиялары, тиімсіз тазартқыш құрылыстар, қолданылатын отынның төмен сапасы, қуаттың жаңғыртылатын және дәстүрлі емес көздерінің аз пайдаланылуы болып табылады. Кәсіпорындардың 20%-тен астамының нормативтік санитарлық-қорғау аймағының болмауы себепті өндіріс орталықтары халқының басым бөлігі зиянды шығарындылардың әсері жоғары аймақта тұрып жатыр.

Автомобиль санының күрт көбеюі ірі қалаларда (Алматы, Өскемен, Шымкент) көміртегі оксиді мен азот диоксиді жиналуын ұлғайтады, мұндай заттардың орташа жылдық шоғырлануы бұл қалаларда шекті мөлшерден асып түседі.

Ауа бассейнінің ластануы, сондай-ақ көмірсутегі шикізатының бұрынғы кен орындарын дамытумен және жаңа кен орындарын игерумен де байланысты, бұл атмосфераның күкіртсутегімен, меркаптандармен ластануын ұлғайта түседі. Алауларда ілеспе газдың жағылуы қызған газдардың, күкірт пен азот оксидтердің едәуір көлемін атмосфераға шығарумен қатар жүреді, кен орындарының төңірегінде жоғары жылу аясы қалыптасады. Атмосфераның зиянды заттектермен ластану салдарынан климаттың өзгеруі, озон қабатының жұқаруы, парниктік эффектісі, биоалуантүрліліктің азаюы, қышқылдық жаңбыр сияқты өзекті мәселелер туындауда. Атмосфераның ластануына өнеркәсіп орындары, жылу электрстанциялары, ауыл шаруашылығы, құрылыс орындары, автокөлік шығарындылары себеп болып отыр. Ластану нәтижесінде атмосфераға тасталынатын шығарындыларға қатты бөлшектер, шаң, түтін, күйе, көміртек оксиді, күкірт диоксиді, азот оксидтері, әр түрлі ұшпа көмірсутектері, фосфор қосылыстары, күкіртті сутек, аммиак, хлор, фторлы сутек жатады. Өнеркәсіпте және көлік отыны жанған кезде түзілетін азот оксидтері, **N_2O, NO, NO_2** атмосфераны ластайтын көздердің бірі.

Жоғарыда айтылған объектілерден атмосфераға түскен заттар ауа құрамындағы компоненттерінің қатысуымен химиялық немесе фотохимиялық өзгерістерге ұшырайды.

Алматы қаласынан шығатын зиянды заттектердің негізгі көзі болып автокөлік шығарындылары табылады. Автокөліктерден шығатын зиянды заттектерге көмірқышқыл газы, көміртек оксиді, көмірсутектер, сутек, альдегидтер, т.б. яғни барлығы 200 - ге жақын компоненттер бар.

Бұл шығарынды заттектер адам ағзасына кері әсерін тигізеді. Тыныс алу жолдарының қабынуына, жүйке жүйесіне, өкпенің қатерлі ісік ауруына душар етеді. Канцерогенді, теротогенді, мутагенді аурулар туғызады.

Сондай-ақ өсімдіктер үшін де улы болып саналатын күкірт, фтор, хлордың қосылыстары мен көмірсутектер. Егер ауада 0,2- 0,5 мг/м3 зиянды заттар болса өсімдіктің жапырағында жүретін фотосинтезді тежейді және хлороз кеселімен зақымдалуына ықпалын тигізеді. Өсімдіктің өсіп дамуына зиянды әсер етеді. Автокөліктерден шығарылатын зиянды заттектермен, Алматы ауасының ластануы бүгінгі таңда өзекті мәселе болып отыр. Сондықтан да, Автокөліктерден шығарылатын зиянды заттардың қоршаған ортаның экологиялық жағдайын зерттеуге арналған бұл дипломдық жұмыс құнды.

Жұмыстың мақсаты: Автокөліктерден шығарылатын зиянды заттардың қоршаған ортаның экологиялық жағдайына әсерін анықтау.

Жұмыстың міндеттері:

1. Алматы қаласынан шығарылатын зиянды заттектердің қоршаған ортаға тигізетін әсерін статистикалық жолмен анықтау;
2. Автокөліктерден шығарылатын зиянды заттектердің ағаш өсімдіктерінің морфологиялық құрылысына әсерін зерттеу;
3. Автокөліктерден шығарылатын зиянды заттектердің ағаш өсімдіктерінің анатомиялық құрылысына әсерін айқындау.

Қоршаған ортаға шығарылатын зиянды заттектердің шығарындыларында негізгі үлес автокөліктерге келеді, мысалы Алматыда шамамен 80-90%. Жалпы соңғы жылдары ауаға автокөліктен шығарылатын зиянды заттектердің көлемі 2 млн. тоннадан асып отыр. Алматы қаласынан шығарылатын зиянды заттектердің қоршаған ортаға тигізетін әсерін статистикалық жолмен анықтау жұмыстары 2013, 2014, 2015 жылдардың қыркүйек айында жүргізілді.

***Зерттеу аймақтары**:* 1-нүкте; Сейфуллин көшесі мен Гоголь көшесінің қиылысы, 2-нүкте; Рысқұлова даңғылы мен Петрова даңғылының қиылысы, 3-нүкте; Жандосова даңғылы мен Сайна қиылысы, бақылау варианты; Думан ықшам ауданы, Нұра көшесі (Іле Алатауы орта деңгейі 3000 км теңіз деңгейінен жоғары) Көшеден жүріп өткен автөкөлік түрі мен саны төмендегі кестеге тіркелді (кесте-1,2,3).

Кесте- 1. Сейфуллин көшесі, Гоголь қиылысы.

Автокөлік түрі	**2013 жыл**	**2014 жыл**	**2015 жыл**
Жеңіл көлік	2896	2595	2505
Жүк тасуға арналған көліктер	360	303	30
Автобус	2235	1509	1025
Барлығы орта есеппен	5491	4407	3560

Кесте-2. Рысқұлова даңғылы мен Петрова қыйлысы

Автокөлік түрі	**2013 жыл**	**2014 жыл**	**2015 жыл**
Жеңіл көлік	1830	1100	1305
Жүк тасуға арналған көліктер	203	110	120
Автобус	520	475	415
Барлығы орта есеппен	2553	1685	1840

Кесте -3. Жандосова даңғылы, Сайна қиылыстары.

Автокөлік түрі	**2013 жыл**	**2014 жыл**	**2015 жыл**
Жеңіл көлік	1607	1407	1206
Жүк тасуға арналған көліктер	483	410	280
Автобус	1110	963	603
Барлығы орта есеппен	2240	2780	2089

Кестелерден көріп отырғандай, басқа аймақтарға қарағанда 1-нүкте Сейфуллин көшесі, Гоголь қиылысындағы авторкөлік саны жоғары екендігі айқындалды. Мұндағы автокөлік саны төменнен жоғары, және жоғарыдан төменге қарай, 20 мин. аралығындағы екі бағытта бақыланды. Яғни, сарапшылардың пікірінше, бір автокөлік сағатына 8-10 текшеметр улы газ шығарып, көлік қалдығынан қала ауасының 85% ластанады. Автокөліктер тәулігіне 460 тонна химиялық тозаң шығарады. Сонда әрбір қала тұрғыны бір жылда 150 килограмм улы, қалдықты жұтады [2]. Автокөлік әр 15000 км жүргенде 4350 кг оттекті жұмсайды. Бұл жағдайда қоршаған ортаға 3250 кг көміртек диоксиді, 530 кг көміртек оксиді, 93 кг көмірсутектері, 27 кг азот оксидтері шығарылады [1].

Зерттеу обьектілерінен жиналынған ағаш өсімдіктерінің анатомиялық құрылысына әсері зерттелді. Бес күннен соң фиксациядағы ағаш өсімдік жапырағының көлденең кесіндісі жасалынды.

Көлденен кесінді жасаған ағаш өсімдік жапырағынан 32 препарат жасалынып, оны микроскоп құралымен жапырақтың анатомиялық құрылысын көру арқылы оған сипаттама берілді.

Ағаш өсімдік жапырағының көлденен кесіндісінде, бақылау вариантымен үш нүктеден алынған өсімдіктің анатомиялық құрылысын салыстырмалы түрде, автокөлік шығарындыларының әсері бақыланды. Солардың ішінде P.obovata L. өсімдігінің кесіндісіне тоқталсақ:

1-нүктеден алынған P.obovata L. өсімдігінің көлденен кесіндісінде қылқаны төрт қырлы болып келген. Эпидермис клеткаларының сыртқы қабырғасы кутинденгендігі анық байқалады. Гиподерма жақсы байқалған. Мезофилл қатпарлы, ортаңғы бөлігінде 2 өткізгіш шоқ орналасқан, орталық шеңберді қоршаған эндодерма айқын байқалады. Мезофилде қара түсті белгісіз заттар байқалады. Шайыр жолдары сирек кездескен. 2 өткізгіш шоқты айнала склеренхима жақсы дамыған. Орталық шеңбер трансфузиялық паренхимамен толтырылған. Сондай-ақ қуыс байқалды. Яғни 1 нүкте- Сейфуллин көшесі, Гоголь қиылысындағы өсімдік жапырпғында шайыр қуысының көбею себебі, автокөліктен шығарылатын улы шығарындылардан қорғануға бейімделген (сурет-1).

Сурет-1 – P.Obovata L. өсімдігінің анатомиялық құрылысы, 1 нүкте- Сейфуллин көшесі, Гоголь қиылысы

2-нүкте P.obovata L. өсімдігінің көлденен кесіндісінде қылқаны төрт қырлы болып келген. Эпидермис клеткаларының сыртқы қабырғасы кутинденгендігі анық байқалады. Гиподерма жақсы байқалған. Мезофилл қатпарлы, ортаңғы бөлігінде 2 өткізгіш шоқ орналасқан, орталық шеңберді қоршаған эндодерма айқын байқалады. Мезофилде қара түсті бірнеше белгісіз заттар байқалды. Шайыр жолдары сирек, 2 өткізгіш шоқты айнала склеренхима жақсы дамыған. Орталық шеңбер трансфузиялық паренхимамен толтырылған (сурет -2).

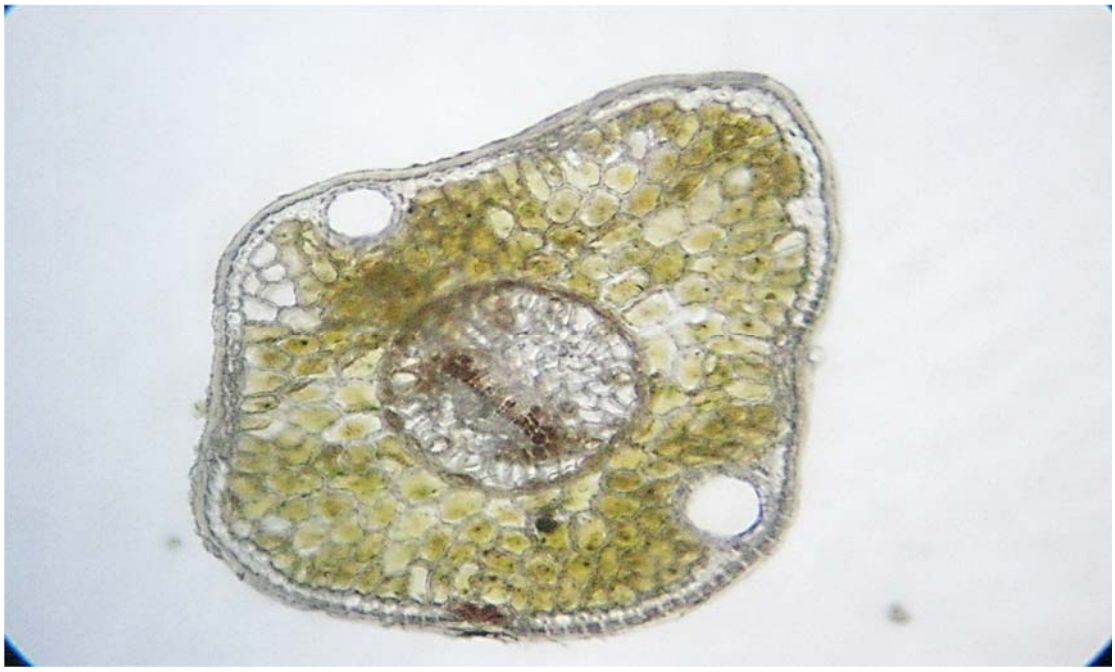

Сурет-2 P.Obovata L. өсімдігінің анатомиялық құрылысы, 2 нүкте- Рысқұлова даңғылы мен Петрова қыйлысы

3-нүкте Жандосова даңғылы, Сайна қиылыстарында- P.obovata L. өсімдігінің көлденен кесіндісінде қылқаны төрт қырлы болып келген. Эпидермис клеткаларының сыртқы қабырғасы кутинденген. Гиподерма жақсы байқалған. Мезофилл қатпарлы, ортаңғы бөлігінде 2 өткізгіш шоқ орналасқан, орталық шеңберді қоршаған эндодерма айқын көрінеді. Мезофилде қара түсті белгісіз заттар байқалады, олардың кейбіреуі үлкен және кіші. Шайыр жолдары сирек кездескен. 2 өткізгіш шоқты айнала склеренхима жақсы дамыған. Орталық шеңбер трансфузиялық паренхимамен толтырылған (сурет -3).

Сурет-3 P.Obovata L. өсімдігінің анатомиялық құрылысы, 3 нүкте- Жандосова даңғылы, Сайна қиылыстары

Бақылау вариантына алынған P.obovata L. өсімдігінің көлденең кесіндісі төрт қырлы, эпидермис жақсы дамыған түссіз клеткадан тұрады, астында гиподерма байқалады. Шайыр қуыстары аз бір қуыс қана көрінеді. Мезофилл айқын жасыл түсті, жақсы дамыған қатпарлы клеткалардан тұрады. Орталық шеңберді қоршай эндодерма жақсы жетілген. Ортанғы бөлігінде екі талшықты –түтікті өткізгіш шоқ орналасқан, склеренхима жаңа дамыған. Трансфузиялы паренхима мен көмкерілген.

Қорыта келгенде, 1 нүкте- Сейфуллин көшесі, Гоголь қиылысындағы ағаш өсімдіктің автокөлік шығарындыларына жоғары деңгейде ластанған болып саналады. Себебі жапырақтың көлденен кесіндісінде жоғарғы эпидермис пен төменгі эпидермис жұқарған, және белгісіз қара түсті дақтың болуы, олардың кейбіреуі үлкен және кіші. Сондай –ақ қуыстын байқалуы. Эпидермис астында гиподерма шайыр қуыстары үстіңгі эпидермис астында 4- устьице болса астыңғы жағында 7-шайыр қуысы байқалды. Шайыр қуысының көбею себебі, ол жапыраққа антисептикалық жағдай жасайды (сурет-4).

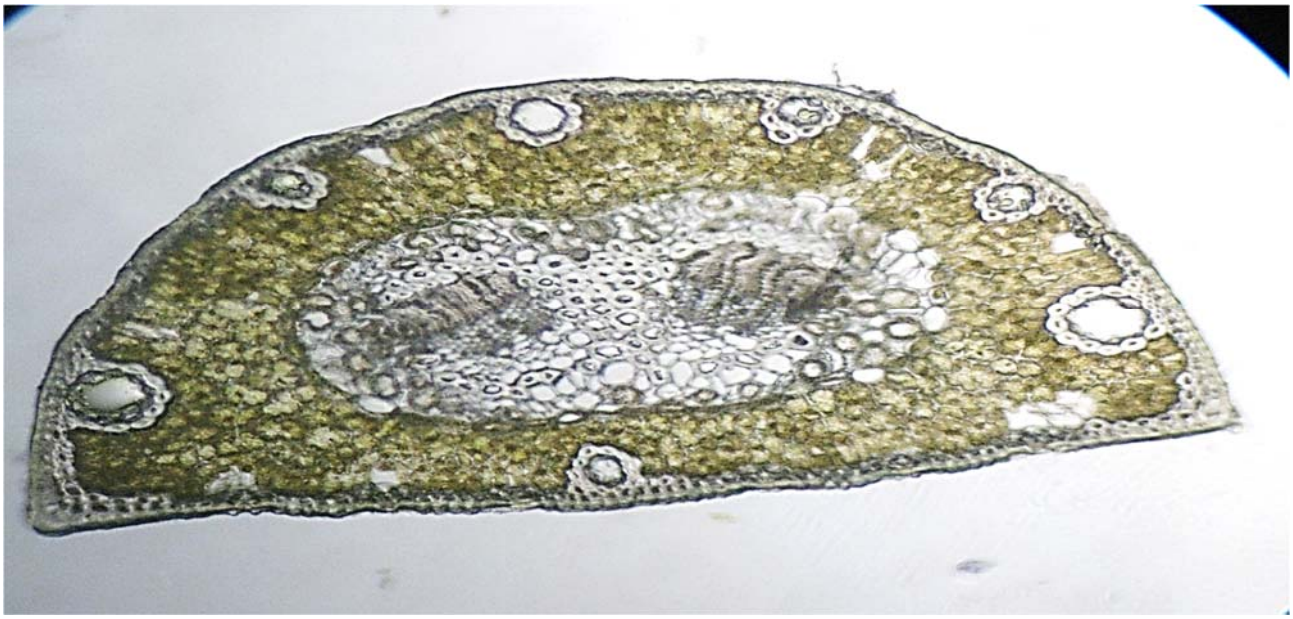

Сурет-4 P.Obovata L. өсімдігінің анатомиялық құрылысы, бақылау варианты-
Думан ықшам ауданы

Қорыта айтқанда, Алматы қаласынан шығарылатын зиянды заттектердің қоршаған ортаның экологиялық жағдайына әсері, тым жоғары екендігі айқындалды. Алматы қаласының ластануына 80% негізгі үлесін қосатын көздердің бірі автокөлік шығарындылары.

Автокліктерден шығарылатын зиянды заттар адамның денсаулығына және жануарлар, өсімдіктер әлеміне әрқашан зиян.

Ауаны басым ластайтындар: көмір қышқыл газы, күкірттің қосоксиді, көмірсутегілер, көмір оксиді, азотың оксиді, мен қосоксиді, фенол, формальдегид, түтін-шаңдар және басқалары. Бұл бөлінген заттар ауада химиялық реакцияға түсіп, бұрынғыдан да жаңа қауіпті қосылыстар түзейді. Ауаның құрамындағы улы химиялық заттар адамның денсаулығын бұзады, өсімдіктердің өсіп - дамуына зиянды әсер етеді, егер ауада 0,2-0,5 мг/м^3 болса, өсімдіктердің жапырақтарында жүретін фотосинтезді тежейді және хлороз кеселімен зақымдалуына ықпалын тигізеді. Автокөлік көбінесе көшелердің қиылысындағы бағдаршамдардын алдында және көше бойында кептеліс болғанда басымырақ ластайды, себебі ондай жерлерде автокөліктер көп шоғырланады және

олардың моторлары аз айналымда істеп тұрғанда ауаға улы газ көп бөлінеді. Улы затардың көбісі, әсіресе көмірсутегілер мен көмір тотықтары толық жанып үлгере алмайды, ауаға шығып кетеді. Мотордағы жанармай толық жаңа алмағандықтан көмірсутегілердің басым бөлігі қара күйеге айналады, әсіресе бұл техникалық ахауы бар автокөліктерден қара түтін көп бөлінеді, ал ондай түтіндердің ішінде өте улы бензапирен деген көмірсутегі болады, егер ауа осы затпен ластанса, адамдардың өкпесінің қатерлі ісігімен ауруы жиілейді. /3/

Зерттеу нәтижелері бойынша автокөліктерден шығарылатын зиянды заттар адам және жануарларларға ғана емес, сонымен ғана өсімдіктердің морфо-анатомиялық құрылысына әсері жоғары екендігі айқындалды. Ағаш өсімдіктердің сыртқы пішіні өзгеріске ұшырап, олардың жапырақтары майдалана тұскен. Сондай – ақ бақылау вариантындағы ағаш өімдік жапырағымен, тәжірбие вариантындағы ағаш өсімдігін салыстыра келгенде олардын айырмашылығы байқалды. Үш нүктеден алынған тәжірибе вариантындағы ағаш өсімдік жапырағының пішіні өзгеріске ұшыраған. Жапырағы майдаланып, сағағынан тез түседі. Түсі сұр-жасыл, сондай–ақ жапырақ ауруға үшыраған. Автокөліктерден шығарылатын заттар өсімдіктін фотосинтезге қатысуына зиянын тигізеді. Өсімдік фотосинтезге қатыспаған жағдайда ауаның құрамында CO2 көмірқышқыл газы көбейді. Яғни бұл жағдайда тірі ағзаның жойылуына себебін тигізеді.

Қорытынды

1. Атмосфераның 95 % -ын автокөлік ластауда.
2. Автокөліктердең шығарылатын зиянды заттар кептеліс болған жағдайда және бағдаршам алдында мөлшері көбейеді.
3. Автокөліктерден шығарылатын заттар өсімдіктердің өсу қарқындылығына, фотосинтез процессіне қатысуына зиян келтіретіндігі байқалды.
4. Өсімдіктердің сыртқы пішіні өзгеріске ұшырағын.

Ұсыныстар

1.Арзан күш ретінде эколог мамандарды пайдалану;
2. Жанармай бекеттерін газ құю бекеттеріне ауыстыру;
3. Орман қорын көбейтуге ат салысу;
4. Автокөліктерге котализаторлар орнатуды қадағалау.

Әдебиеттер

1.*А.Ж.Ақбасова,Г.Ә.Саинова*.Экология Алматы 2003 ж, 292 бет. [92-93,96,105,108-109,110].

2. *Ж.Әділов* Қала және қоршаған орта. Алматы”Ана тілі ”1991 ж, 80 бет.[13-14].

3. *Ә.Ә. Әметов.* БОТАНИКА Алматы-2005. 512 бет. 124-133.

4. *Г.Ө.Байташева* Экологиялық білім беру және дүниетаным Алматы 2012ж 254 бет.[133-139].

Аннотация

В статье, рассматривается Экологические состояние воздуха города Алматы. Были сделаны экспертные заключение исследованных мест. Дано рекомендаций и концепций в зависимости уровня загрязнений атмосферы.

Annotation

The article considers the ecological state of the city of Almaty air. We were made examination surveyed points. According to the recommendations given to air pollution and concepts.

ӘОЖ. 631. 52:528.94(470.44)

Тлеуғали Н., Есимова К.А.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

ЛАНДШАФТЫҚ КАРТАЛАРДЫ ҚҰРАСТЫРУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Андатпа

Мақалада ландшафтық карталарды құрастыруда қолданылатын картографиялық бейнелеу тәсілдері, ғарыштық фотосуреттердің ландшафттық картографиялауда маңыздылығы, ГАЖ технологиясын қолдану тәсілінің орындалу барысы қарастырылған.

***Кілт сөздер*:** ГАЖ технологиясы, ландшафтар, карталарды құрастыру, ақпараттар, картография.

Кіріспе

Ландшафт карталары негізінен топырақ, бедер, гидрографиялық, геоботаникалық карталардың бірегей жүйесі болып табылады. Ландшафттық карталар ғылым мен өндірістің көптеген мәселелерін шешу үшін қажет. Олар кешендік-территориялық жобалау жұмыстарына, денсаулық сақтау және қоршаған ортаны қорғау жұмыстарына кеңінен қолданылуда.

Ландшафт – географиялық қабыққа кіретін компоненттерден тұрады да, әрқайсысы геосфераның жекелеген бөліктерінің өкілі болып саналады. Өткен жүз жылдықтың аяғында ландшафт туралы ұғым туды. Әрине, бұл ландшафт туралы ілім кенеттен пайда болды деген емес. Сонау ерте уақыттан-ақ күнделікті тәжірибелік қажеттілік, өмір сүру ерекшеліктері мен жерді ауыл шаруашылығына пайдалану жолында әртүрлі территорияларды бөлуді талап етті. Ғылыми ландшафтық идеялардың пайда болғанына дейін әртүрлі мамандарда: аңшыларда, орманшыларда жергілікті жердің табиғи кешендері туралы өз тәжірибесінен алған түсініктер болды. [3].

Ландшафттық зерттеулердің маңызды элементі болып, белгілі бір аумақтың жан жақты сипаттамаларын және оның ресурстары мен мүмкіндіктерінің бағасын құрайтын ландшафттық картографиялау болып табылады. Өздігінен ландшафт картасы қорытынды нәтиже бола алмайды, тек қолданбалы мәселелерді шешудің негізін көрсетеді.

Ландшафттық карталар табиғи-территориялық комплексті – әр түрлі деңгейдегі және кез келген таксономиялық рангтегі ландшафттарды зерттеудің нәтижелерін көрсетеді. Табиғи-территориялық кешен – көптеген тура және кері байланыстардың кешен бөліктері арасындағы және қоршаған ортаны құрайтын күрделі динамикалық жүйелер.

Ландшафттық карталарды зерттеу табиғи ортаның кеңістіктік дифференциациасының, табиғи-территориялық кешеннің генетикалық және динамикалық байланыстарының факторлары мен заңдылықтарының көрінісін алуға мүмкіндік береді. Ландшафттық карталар ғылым мен өндірістің көптеген мәселелерін шешу үшін қажет. Олар кешендік-территориялық жобалау жұмыстарына, денсаулық сақтау және қоршаған ортаны қорғау жұмыстарына кеңінен қолданылуда. Әр түрлі мақсаттағы бағалау және болжау ландшафттық карталары да пайда болды.

Ландшафттық карталар әр түрлі масштабта да жасалуда: ірі, орта және ұсақ.

1. Ұсақ масштабты картографиялауды әдетте камералдық әдіспен жүргізіледі. Ұсақ масштабты зерттеулерде табиғи-территориялық кешеннің аймақтық деңгейлерінің

ланшафттық құрылғылары: олардың ішкі құрылғысы, кеңістіктік, генетикалық, динамикалық және уақыттық – ішкі ландшафттық байланыстарын зерттейді.

2. Орта масшабты картографиялауда картаның дәлдігі жоғарылап, олар далалық жұмыстарды қажет етеді.

3. Ірі масштабты картографиялау толық далалық түсіріліс әдісімен, ладшафттық профильдеу және стационарлық бақылау нәтижелерін өңдеу әдісімен жүргізіледі.

Ірі масштабты зерттеулерде элементтер табиғи кешеннің даму заңдылықтарын, құрылымын, динамикасын және өзара байланыстарын зерттейді.

Ұсақ масштабты ланшафттық карталарды орта масштабты жалпы географиялық карталар бойынша, ланшафт компоненттері туралы мәліметтерді құрайтын салалық тақырыптық карталарды қолдану арқылы құрастырады. Сонымен қатар, ландшафт компоненттерінің аймақтық зерттеулерінің нәтижелерін көрсететін климат, гидрология, гидрогеология, салалық әдебиеттік және картографиялық анықтамаларды қолданады.

Соңғы жылдары дистанциондық зерттеулердің мәліметтері – ғарыштық фотосуреттер кеңінен қолданысқа ие болды. Ландшафттық түсірілістер ірі масштабта шектелген аумақта табиғи – территориялық кешеннің орналасуы мен оның құрылымын зерттеу мақсатында жүргізіледі. Тек қана ірі масшатбта табиғи – территориялық кешенді зерттеу, сипаттау және картографиялау нәтижесінде табиғатта болған табиғи және де адамның іс әрекетінің әсерінен болатын өзгерістерді болжауға қажет дәл сандық сипаттамаларды ала аламыз [2].

Ланшафттық карталарды құрастыру және жаңарту үшін ландшафттың кеңістік орналасуының заңдылықтарын анықтауға әсер ететін, табиғи кешеннің морфологиялық құрылымын зерттеуге мүмкіндік беретін ғарыштық фотосуреттер тиімді пайдаланылады. Фотосуреттермен жұмыс жасағанда зерттеудің екі әдісі де қолданылады – жалпыдан жекеге және жекеден жалпыға. Фотосуреттерде ландшафттық құрылымдарды автоматтық интегралдаудың арқасында генереализациялау үрдісі жеңілденді, карта дәлдігі жоғарылады, оларда табиғи жүйелердің жағдайын көрсету, ғарыштық фотосуретте жақсы оқылатын табиғи кешендердің кеңістік өзгерістерін зерттеу арқылы олардың уақыттық – кеңістік серияларын айқындау мүкіндіктері пайда болды [4].

Ландшафттық карталарды безендіруде бірыңғай жүйе жоқ. Әдетте, түстермен табиғи-территориялық кешендердің арасындағы сандық айырмашылықтарын көрсетеді. Түстік айырмашылықтарды ландшафттың табиғи ерекшеліктерімен сәйкестендіруге тырысады. Ландшафттың антропогендік түрленулерін штрихтау жүйесінің көмегімен көрсетеді, ал картаның мазмұнының жеке элементтерінің сипаттамаларына ареалдарды, тоғайларды, ормандарды, өсімдіктердің жеке түрлерін және т.б. көрсету үшін масштабтан тыс шартты белгілер қолданылады. Табиғат кешендерінің арасындағы шекараны сызықтық белгілермен көрсетеді.

Қазіргі кезде ландшафттық карталарды құрастыру көптеген ГАЖ бағдарламаларының көмегімен іске асады. Ландшафттық карталарды зерттеу табиғи ортаның кеңістіктік дифференциациасының, табиғи-территориялық кешеннің генетикалық және динамикалық байланыстарының факторлары мен заңдылықтарының көрінісін алуға мүмкіндік береді. Ландшафттық карталар ғылым мен өндірістің көптеген мәселелерін шешу үшін қажет. Олар кешендік-территориялық жобалау жұмыстарына, денсаулық сақтау және қоршаған ортаны қорғау жұмыстарына кеңінен қолданылуда.

XXI ғасырдағы ғылым мен технологияның дамуы барлық зерттеу ақпараттарын, әдістерін және олардың нәтижелерін өңдеуді сандық түрге көшіруді талап етіп отыр. Бұл бағыт картография саласындағы ГАЖ технологиясын пайдаланып, сандық түрге көшіруді қажет етуде. Мұндай әдістер дәстүрлі картографиялық зерттеу әдістеріне қарағанда, кез келген зерттеу нысанының үш өлшемді үлгісін жасауға мүмкіндік береді [1].

Бұлар тұтынушыға Жер шарының кез келген нысандарын көзбен көріп, ол туралы қосымша мәліметтер (координатасы, биіктігі, тереңдігі, ауданы, арақашықтығы және т.б.) алуға, компьютерлік өңдеуге жағдай жасайды. Бұл жобалардың барлығын жер бедерінің сандық үлгізінсіз жүзеге асыру мүмкін емес.

Осының негізінде көптеген морфометриялық карталарды автоматты түрде құрастыруға мүмкіндік туындайды. Олардың құрамында гипсометриялық, еңістіктік, беткейлік экспозиция карталарын, олардың негізінде топырақ эрозиясының деңгейлерін, беттік ағындылардың бағыттарын, элементтердің геохимиялық жылжуы, ландшафтардың тұрақтылық қызметі және т.б. карталарды құрастыруға болады.

ГАЖ технологиясын ландшафтық картографиялауда қолданғанда, ол өзара байланыстырылған мәліметтер базасының сандық карта болатын бағдарламалық-аппараттық кешені болып табылады. Бұл екі үлкен блоктан тұрады: мәліметтер базасы бар электронды карта және ГАЖ қызметін қамтамасыз ететін құрылғы. Соңғысы аппараттық (компьютерлер, локальді жүйелер, мониторлар, принтерлер, плоттерлер, сканерлер, GPS-жүйелер және т.б.), бағдарламалық (ГАЖ құру үшін қолданылатын бағдарламалар – ArcGIS, MapInfo, ArcView, ArcInfo, ERDAS Imaging, ENVI және т.б.) және адамдық (операторлар, ГАЖ-ді құрушылар және қолдаушылар) болып бөлінеді.

Бұлар арқылы ландшафтарға агроэкологиялық талдау жасаудағы күрделі мәселелерді шешуде жаңа, сапалы негізге көшуге мүмкіндік береді. Мысалы, ландшафтарға бейімделген егіншілік жүйесінің құрамындағы заманауи технологияларды жобалаудың дәлдігін арттырады.

Ландшафтық карталарды құрастыруда ГАЖ технологиясын қолдану, ең алдымен, картографиялық мәліметтерді сандау үшін қажет. Бұл қолда бар құрылғыға, бағдарламалық қамтамасыздандыруға және орындаушының кәсіпқойлық дәрежесіне байланысты болып келеді. Жалпы ұстанымға топографиялық негізді сканерлеп, алынған растрлық бейнеге координаттар беру жатады. Координаттық жүйені топографиялық негізге байланысты таңдайды. Егер де топографиялық негізде координаттық тор болса, жобалау топографиялық негіздің координаталық жүйесінде жүргізіледі, ал GPS-жүйесін қолданған кезде, оның көмегімен алынған мәндерді қолданады. Бұл дайындықтан кейін ландшафтық карталарды құрастырудың алдында, келесі реттік жүйемен, яғни геоморфологиялық, топырақтық, жер бетінің сулары карталардың негізінде ландшафтық карталар құрастырылады.

Бұларды пайдаланып, ГАЖ құру үшін қолданылатын бағадарламалардың бірі – ArcGIS 9.3 бағдарламасы. ArcGIS мәліметтерді өңдеуде жоғарғы деңгейлі мүмкіндігі бар, геоақпараттық жүйелерді толық каталог түрінде құрып, картография саласында кеңінен қолданылатын бағдарлама болып табылады. Бұл – ESRI фирмасының өніміне жатып, өзара байланысқан 3 базалық мүмкіндіктің, яғни ArcMap, ArcCatalog, ArcToolbox-тың жиынтығы. Бұлар арқылы картографиялау, мәліметтерді басқару, кеңістіктік талдау, оларды геоөңдеуден өткізу сияқты көптеген ГАЖ қызметтерін шешуге мүмкіндік береді. Сондықтан бұл бағдарлама, интегрирленген және масштабталған жүйеге жатады [5].

ArcMap қосымшасында карта құрастырудағы картаны байлау, сандау, мәліметтерді енгізу, редакциялау жұмыстары жүргізіледі. Осы орындалатын жұмыстар ArcGIS-тің атқарылатын қызметінің негізгі жұмыстары болып табылады және екі бөлімнен тұрады. Біріншісі, географиялық мәліметтерді картаға енгізу, қабаттармен жұмыс істеу, өңдеуден өткізу, географиялық мәліметтерді бейнелейтін белгілерге талдау жасау және т.б. Екіншісі, картаны қағаз бетіне басып шығаруға дайындау. Бұл бөлімде картаны безендіру, легендасын құрастыру, тақырыбын, масштабын, солтүстік бағыттаушысын қою және қағаз өлшемін беру жұмыстары жүргізіледі.

Ақпараттық және ғылыми баспалардағы ArcGIS-тің әртүрлі нұсқаларын салыстыра келіп, американдық ESRI фирмасындағы бағдарламаның ArcGIS 9.3 қолдануға ыңғайлы

және қолайлы екендігін білуге болады. Бұл құрал жабдықтарды таңдау мүмкіндігі мол, жұмысты тез және сапалы орындай алатын әлемдік стандарттарға сәйкес келетін бағдарлама болып табылады. Сондықтан осы бағдарламаның көмегімен құрастыратын барлық карталарды жасап шығару мумкіншілігі көп.

Әдебиеттер

1 Кошкарев А.В., Тикунов В.С. Геоинформатика. Учебник для студентов ВУЗ. – М.: «Академия», 2005. – 480 б.

2 Ципилева Т.А. Геоинформационные системы. Учебное пособие. – Томск: Томский межвузовский центр дистанционного образования, 2004. – 162 б.

3 Гельдыева Г.В., Веселова Л.К. Ландшафты Казахстана. – Алма-Ата: Ғылым, 1992. – 176 б.

4 Хромых В.В., Хромых О.В. Цифровые модели рельефа. Учебное пособие. – Томск, 2007. – 178 б.

5 Уфимцев Г.Ф., Тимофеев Д.А., Симонов Ю.Г. и др. Морфология рельефа. – М.: Научный мир, 2004. – 184 б.

6. Д.К. Шокпарова., Ландшафтық қарталарды құрастырудағы ГАЖ технологиясын іс жүзінде қолдану - Алматы қ.: ҚазҰУ хабаршысы. География сериясы. №1 (36) 2013.

Тлеугали Н., Есимова К.А.

ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПОСТРОЕНИИ ЛАНДШАФТНЫХ КАРТ

Аннотация

В статье изложены способы картографического оформления, значение космических фотоснимков и использование ГИС технологии в составлении ландшафтных карт.

***Ключевые слова*:** ГИС технологии, ландшафты, составление карт, информации, картография.

Tleuqali N., Yesimova K.A.

APPLICATION OF NEW TECHNOLOGIES IN THE CONSTRUCTION OF LANDSCAPE MAPS

Annotation

The article presents the methods of cartographic design, the importance of satellite photographs and the use of GIS technology in the preparation of landscape maps.

Keywords: GIS technologies, landscapes, mapping, information, cartography.

ӘОЖ 622.359.001.24

Абубакір С.А., Адамбаев М.Д.

Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті

КАРЬЕРЛІК ЭКСАКАВАТОРДЫҢ НЕГІЗГІ МЕХАНИЗМДЕРІНІҢ ҚУАТТЫЛЫҒЫН АНЫҚТАУ АЛГОРИТМІ

Аңдатпа

ЭКГ – 8И типті карьерлік эксакаватордың негізгі механизмдерінің қуаттылығын анықтау ұсынылды. Ол экскаватор жұмысының бір айналымында әр механизмнің жасайтын жүктеме және операция сипатының көлемі бойынша жедел өзгере отырып жұмыс істейді. Ұсынылған алгоритм келесі кезеңдерден тұрады: жетекші механизмдердің жүктемелік және жылдамдықтық диаграммалар жетексін құру; осы диаграммалар бойынша орташа өлшемді қозғалтқыштар қуаттылығын анықтау; механизм жетексінің кинетикалық сызбаларын ескере отырып қозғалтқыштарды таңдайды; осы қозғалтқыштарды олардың жүктемелік диаграммалары бойынша қызуы бойынша тексеру жүргізеді.

Кілт сөздер. Экскаватор,жетек, қысымдық және көтергіш механизмдер, жүктеме және жылдамдық диаграммалары, орташа өлшемді қуаттылық.

Кіріспе

Ашық таулы жерлерде машиналардың жұмысы барысында пайда болатын жедел өзгеретін көлемі бойынша жүктемелер сипаты осы машиналардың қуаттылығын анықтау кезінде және электрқозғалтқыштарды таңдау барысында белгілі бір қиындықтар туғызады. Бұл жөнінде неғұрлым типтік болып бір ковшты экскаваторлардың жетекші механизмдерінің жетектері табылады.

Бір ковшты экскаваторлардың жетекші механизм жетектеріндегі қозғалтқыш жүктемесінің жедел өзгеруі тек таулы жыныстардың физикалық-механикалық қасиеттерінің өзгеруімен ғана емес, сондай-ақ экскаватор жұмысының бір айналымдағы әрбір механизмдердің жасайтын операциялар сипатына да байланысты. Осылайша, мысалы, бір айналымда көтергіш және қысымдық механизмнің жұмысы үш ең ерекше операцияларға бөлінуі мүмкін: жер жынысын қазу, толық ковшпен тиеуге бұрылу, кенжарға бос ковшпен бұрылу. Атап айтылған әр операциялар түрлі жүктемемен және көтергіш және қысымдық механизм қозғалтқыштарының түрлі айналу жиілігімен орындалады.

Қосу және тоқтатулар сирек болатын, ұзақ режимде жұмыс істейтін машиналар мен механизмдердің қуаттылығын [1] келтірілген формула бойынша жеткілікті түрде дәл анықтауға болады.

Өйткені бір ковшты экскаваторлардың жетекші механизмдерінің электржетектері қосу және тоқтату жиілігі көп қайталау-қысқа уақытты режимде жұмыс істейді, онда осы механизмдер үшін қозғалтқышты анықтау бойынша әдебиеттерде келтірілген ұсыныстар үлкен қателіктерге әкеледі.

Төменде қарастырылған экскаватор қозғалтқышын есептеу және таңдау алгоритмі неғұрлым адекватты нәтиже береді.

Материалдар мен әдістер

Осы сұрақ бойынша жиналған тәжірибелердің нәтижелерінің материалдары және жедел өзгеретін қайталау-қысқа уақытты режимдерде жұмыс істейтін қозғалтқыштарды есептеу және таңдаудың қолданбалы әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

Жер жынысын қазу кезіндегі [2,3] күректің көтеру механизм қозғалтқышының қуаттылығы $P_{к.к}$ (кВт)

$$P_{п.л} = \frac{N_{п.л} \cdot V_{п.л}}{\eta_{п.л}} \cdot 10^{-3} \quad (1)$$

мұнда $N_{к.к}$ – қазу кезіндегі күректі көтеру механизміндегі күш, Н; $V_{п.л}$ – көтергіш арқанның жылжу жылдамдығы, м/с; $\eta_{п.л}$ – көтергіш механизмнің п.ә.к., 0,8 – 0,85 тең.

Қазу кезіндегі көтергіш арқанның жылжу жылдамдығын, жүк түсірерде платформаның бұрылуы және кенжарға бос ковшпен бұрылу кезінде тік механикалық күректерді қолданудағы тәжірбиелі мәліметтер бойынша қабылдайды. Мысал ретінде 1,а – суретінде жұмыс айналымы барысында қозғалтқыштың айналу жиілігінің өзгерісін көрсететін ЭКГ – 8И экскаваторының көтеру механизмі жұмысының осциллограммасы көрсетілген. Қазу кезінде көтеру механизмінің қозғалтқышы механикалық сипаттаманың жұмыс бөлігінде жұмыс істейді, сондықтан $P_{п.л}$ қуаттылығын анықтау барысында есеп айырысу ретінде қозғалтқыштың номиналды айналу жиілігіне сәйкес келетін $V_{п.л}$ жылдамдықты алады. $V_{п.л}$ мәні [2] көрсетілген.

Жүкті түсіруде платформаның бұрылуы кезіндегі күректің көтергіш механизм қозғалтқышының қуаттылығын (кВт) келесі формула бойынша анықтайды:

$$P'_{п.л} = (0{,}1 \div 0{,}3)\frac{N'_{п.л} \cdot V_{п.л}}{\eta_{п.л}} \cdot 10^{-3}, \quad (2)$$

мұнда $N'_{п.л}$ - жүкті түсіруге платформаның бұрылуы кезіндегі көтергіш механизмнің күші, Н, 3 - формула бойынша анықтайды.

$$N'_{п.л} = \frac{G_{к+п} I'_к cos\alpha + G_Р I'_Р cos\alpha}{I'_п sin\beta} \quad (3)$$

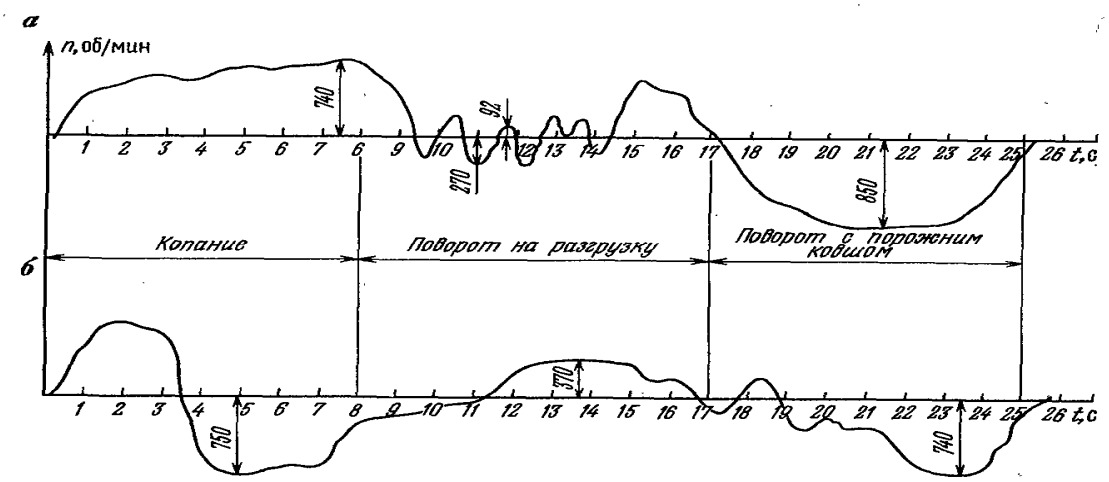

1 – сурет. ЭКГ – 8И экскаваторының көтеру (а) және қысымдық (б) механизмдерінің жұмыс осциллограммасы

Жүкті түсіруге платформаның бұрылуы кезінде көтеру арқанының орташа жылжу жылдамдығы қозғалтқыштың «сырғымалы» айналу жиілігіне сәйкес келеді және есептеулерде (0,1 – 0,3)·$V_{п.л}$ тең деп алынады.

Кенжарға бос ковшпен платформаның бұрылуы кезінде көтергіш механизм қозғалтқышының қуаттылығы

$$P''_{п.л} = (1{,}1 \div 1{,}3)\frac{N''_{п.л} \cdot V_{п.л}}{ŋ_{п.л}} \cdot 10^{-3}, \quad (4)$$

мұнда $N''_{п.л}$ - кенжарға бос ковшпен платформаның бұрылуы кезінде көтергіш механизм қозғалтқышындағы күші, Н, 5-формула бойынша анықтайды:

$$N''_{п.л} = \frac{G_К I'_К cos\alpha + G_Р I'_Р cos\alpha}{I'_П sin\beta} \quad (5)$$

Платформаны бұру және бос ковшты кенжарға түсіру кезіндегі көтеру механизмінің жетекгін басқару схемасы қозғалтқыштың қозу алаңының әлсіреуін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар қозғалтқыштың айналу жиілігі 10 - 30%-ға өседі, бұл көтергіш арқан жылжуының есептік жылдамдығына (1,1 – 1,3)· $V_{п.л}$ сәйкес.

Қазу кезіндегі қысымдық механизм қозғалтқышының қуаттылығы

$$P_{н.л} = \frac{N_{н.л} \cdot V_{н.л}}{ŋ_{н.л}} \cdot 10^{-3} \quad (6)$$

мұнда $V_{п.л}$ – тұтқаның жылжу жылдамдығы, м/с; $ŋ_{п.л}$ – қысымдық механизмнің п.ә.к., 0,75 – 0,85 тең; $N_{н.л}$ – қазу кезіндегі қысымдық механизмдегі күш, Н, 7-формула бойынша анықтайды.

$$N_{2л} = K_{нап} N_{1л} = (0{,}5 \div 1{,}05)N'_{1л}. \quad (7)$$

1,б – суретте жұмыс айналымы барысында қозғалтқыштың айналым жиілігінің өзгерісін көрсететін ЭКГ – 8И механизмінің қысымдық жұмысының осциллограммасы көрсетілген. Қазу кезінде қысымдық механизм қозғалтқышының айналу жиілігі номиналдыға жақын. Сондықтан $P_{н.л}$ анықтау кезінде қозғалтқыштың айналымының номиналды жиілігіне сәйкес келетін есептік өлшем ретінде $V_{н.л}$ жылдамдығын алады. $V_{н.л}$ мәндері [1]-де көрсетілген.

Платформаны жүк түсіруге бұрылу кезіндегі қысымдық механизм қозғалтқышының қуаттылығы (кВт)

$$P'_{н.л} = (0{,}3 \div 0{,}5)\frac{N'_{н.л} \cdot V_{н.л}}{ŋ_{н.л}} \cdot 10^{-3}, \quad (8)$$

мұндағы $N'_{н.л}$ – платформаны жүк түсіруге бұрылу кезіндегі қысымдық механизмдегі күш, Н, 9-формула бойынша анықтайды.

$$N'_{н.л} = N'_{п.л} \cos\beta + G_{к+п} \sin\alpha + G_Р \sin\alpha. \quad (9)$$

Экскаватордың осы жұмыс айналым барысындағы тұтқаның жылжу жылдамдығы қозғалтқыштың айналу жиілігінің төмендеуі кезінде болады және орта шамамен (0,3 ÷ 0,5)· $V_{н.л}$ құрайды.

Бос ковшты платформаның кенжарға бұрылуы кезінде қысымдық механизмнің жұмысы қозғалтқыштың номиналды айналу жиілігінде болады. Бұл кезеңдегі қысымдық механизм қозғалтқышының қуаттылығы (кВт) тең:

$$P''_{н.л} = \frac{N''_{н.л} \cdot V_{н.л}}{\eta_{н.л}} \cdot 10^{-3}, \quad (10)$$

мұнда $N''_{п.л}$ – Бос ковшты платформаның кенжарға бұрылуы кезінде қысымдық механизмнің күші, Н, 11-формула бойынша анықталады.

$$N''_{Н.Л} = G_K + G_P. \quad (11)$$

Қысымдық және жылдамдықтық диаграммаларды құру және көтеру және қысымдық механизмдер қозғалтқышының орташа өлшемдік қуаттылығын анықтау үшін экскаватор жұмысының толық айналымдағы жасаған жеке операциялардың уақытын біру қажет. Тік механикалық күректер үшін платформаның жүкті түсіруге бұрылуы және кенжарға қайта келу уақыты толық жұмыс айналымының 60 – 70% құрайтыны белгілі. Алдын ала есептеу үшін жиілік уақытын тең үш кезеңге бөлуге болады:

қазу ($t_{к.л}$) , с

платформаны жүк түсіруге бұру ($t_{р.л}$) , с ,

бос ковшты платформаны кенжарға бұру ($t_{з.л}$) , с , оны 12 - формула түрінде көресуге болады.

$$t_{к.л} = t_{р.л} = t_{з.л} = \frac{1}{3} \cdot t_{ц.л}, \quad (12)$$

мұнда $t_{ц.л}$ – жұмыстын айналымының уақыты, с.

Күректің көтергіш және қысымдық механизмдері қозғалтқыштарыны орташа өлшемді қуаттылығы (кВт)

$$P_{п.л(св)} = \frac{P_{п.л} \cdot t_{к.л} + P'_{п.л} \cdot t_{р.л} + P''_{п.л} \cdot t_{з.л}}{t_{ц.л}}; \quad (13)$$

$$P_{н.л(св)} = \frac{P_{н.л} \cdot t_{к.л} + P'_{н.л} \cdot t_{р.л} + P''_{н.л} \cdot t_{з.л}}{t_{ц.л}}. \quad (14)$$

Нәтижелер мен қорытындыларды талқылау

Жедел өзгеретін жүктемесі бар айналымдық режимде жұмыс істейтін карьерлік эксакаватордың негізгі механизмдерінің қуаттылығын анықтайтын нақты қолданбалы алгоритм ұсынылды. Бұл әдіс мұндай құрылғылар жетегінің қуаттылығын айтарлықтай дәл анықтайды.

Әдебиеттер

1. Садовский Б.И. және басқалары. Современные карьерные экскаваторы. – М.: Недра, 1971 – 480 б.

2. Бариев Н.В. Электрооборудование и электропривод одноковшовых экскаваторов. – М.: Недра, 1970 – 248 б.

3. Адамбаев М.Д. Электр энергетикасындағы техникалық тәжірибе теориясы мен практикасы: Оқулық. – Алматы: ҚазҰТУ, 2014 – 239 б.

Аннотация

Предложен алгоритм определения мощности основных механизмов (напорного, подъемного) карьерного одноковшевого экскаватора типа ЭКГ – 8И , работающего при резкопеременном по величинам характере нагрузок и операции, выполняемых каждым механизмом за один цикл работы экскаватора. Предложенный алгоритм включает следующие этапы: построение нагрузочных и скоростных диаграмм привода главных механизмов ; определение по этим диаграммам средневзвешенный мощности двигателей; с учетом кинетической схемы привода механизма производят выбор двигателя; осуществляют проверку этих двигателей по нагреву по их нагрузочным диаграммам.

Annotation

An algorithm for determining the power of the basic mechanisms (pressure, lifting) career odnokovshevogo type excavator EKG - 8I operating at rezkoperemennom on the values and nature of the load operation performed by each mechanism in a single cycle of the excavator work. The proposed algorithm includes the following steps: construction of load and speed graphs main drive mechanisms; definition to these diagrams average engine power; taking into account the kinetic scheme of the drive mechanism for producing engine choice; carry out checks on these engines heat load on their charts.

УДК 378.09(575.2)

Алпаязова Ж.

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина

РОЛЬ МОДУЛЬНО РЕЙТИНГОВОЙ СИСТЕМЫ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Применение модульно-рейтинговой системы обучения носит контролирующий, воспитательный, стимулирующий и информационно-аналитический характер.

***Ключевые слова**:* модуль, модульно рейтинговая система, баллы, тестирование, компьютерное тестирование.

Введение

С поступлением, в Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И. Скрябина, мы сталкиваемся с понятием «модульно-рейтинговая система». Под модульно-рейтинговой системой понимается система количественной оценки качества освоения образовательной программы студентами; она служит для совершенствования организации, управления и повышения эффективности учебного процесса в университете. Применение модульно-рейтинговой системы обучения носит контролирующий, воспитательный, стимулирующий и информационно-аналитический характер. В основе модульно рейтинговой системы лежит модульный принцип изучения дисциплины, подход к организации учебного процесса, рейтинговая оценка знаний. Содержание учебной дисциплины делится на части (модули), имеющие логическую завершенность и несущие функциональную нагрузку. Каждый модуль заканчивается контролем знаний студентов в виде тестирования, либо бланочное, либо компьютерное. Каждый модуль включает обязательные и дополнительные виды работ. К обязательным работам относятся: практические, семинарские, лабораторные занятия, СРС и др. К дополнительным работам — написание реферата, выступление на конференции,

участие в олимпиаде и др. Главной компонентой модульно-рейтинговой технологией является рейтинг-контроль, он предусматривает возможность дифференцированного подхода к обучению студентов и контроля их знаний. Максимальная оценка по каждой дисциплине 100 баллов, которые складываются из текущей успеваемости студентов (баллы, набранные в течение учебного семестра) и промежуточной аттестации (баллы, набранные на зачете или экзамене).

Распределение баллов происходит следующим образом:

1-я рубежная аттестация – максимально 50 баллов; из них:

от 0 до 25 баллов – аттестационная работа;

от 0 до 10 баллов – активная работа за данный период на (практических, лабораторных и семинарских) занятиях.

от 0 до 15 баллов – творческая работа студентов.

2-я рубежная аттестация - максимально 50 баллов; из них:

от 0 до 25 баллов – аттестационная работа;

от 0 до 10 баллов – активная работа за данный период на (практических, лабораторных и семинарских) занятиях.

от 0 до 15 баллов – творческая работа студентов.

Шкала оценок:

«отлично» - 85-100 баллов;

«хорошо»- 70-84 балла;

«удовлетворительно» - 55-69 баллов;

«зачет»- 55-100 баллов.

Такая система дает нам возможность быть аттестованными по дисциплине без экзамена или зачета. Это является стимулом для регулярной систематической работы в течение семестра, усиливает интерес к изучаемому предмету. Данное условие реализуется при успешно выполненной итоговой контрольной работе или успешном написании теста задания, которые охватывают программу всего курса в семестре.

Преимущество введения модульно-рейтинговой системы заключается в том, что, студенты имеют возможность самостоятельно планировать свою работу в течение семестра так, чтобы получить освобождение от итоговой аттестации. По всем дисциплинам, преподаваемыми на нашем курсе, проводятся модули в виде тестов (бланочное тестирование и компьютерное тестирование). На кафедре «Прикладная информатика и информационные системы» функционирует программа по компьютерному тестированию, автором которой является старший преподаватель кафедры Ысманалиев Токтобек Болотович. Эта программа создана для автоматизированного контроля знаний студентов и используется для оценки знаний студентов по любым дисциплинам.

Для начала теста выбирается номер теста и пароль. Программа тестирования запускается с рабочего стола с помощью ярлычка «Тест 1». Появляется форма для выбора номера теста или номера модуля. Следующей формой является форма «Введите ваши данные». Требуется заполнить поля, такие как фамилия, группа для регистрации в памяти компьютера. После ввода данных появляется основная форма – тестирования, которая состоит из следующих элементов:

- первая строка состоит из номера вопроса по порядку, набранные баллы и остаток отведенного времени.

- ниже расположен сам вопрос теста и альтернативные ответы.

- в самой нижней строке расположено поле ввода номера правильных ответов через запятую.

Рейтинговая технология оценивания результатов обучения студентов основана на суммировании и учете накапливаемых баллов за активность и качество при выполнении обязательных учебных поручений (текущий рейтинг-контроль) и степень усвоения

пройденного материала по результатам сдачи контрольно-тестовых (проверочных) заданий (рубежный рейтинг-контроль) по каждому дисциплинарному модулю в период изучения дисциплины.

Количество дисциплинарных модулей в семестре по каждой дисциплине определяется ведущим преподавателем – лектором в зависимости от объема дисциплины в семестре и логики ее построения. Рекомендованное количество дисциплинарных модулей дисциплины в семестре для применения модульно-рейтинговой системы от двух до четырех.

Максимальное количество баллов, которое может набрать студент по данной дисциплине в семестре в сумме по всем дисциплинарным модулям и видам контроля, составляет 100 баллов.

Студент для получения допуска к экзамену обязан набрать минимальное или большее количество баллов по каждому дисциплинарному модулю, что соответствует выполнению обязательных поручений, а также получить положительную оценку по результатам защиты курсовых работ и проектов (если этот вид работы предусмотрен учебным планом).

При условии набора минимального или большего количества баллов по каждому дисциплинарному модулю, а также получения положительной оценки по результатам защиты курсовых работ, если этот вид работы предусмотрен учебным планом, студент может получить итоговую оценку по дисциплине по суммарному рейтингу без сдачи экзамена. Баллы, набранные на первом и втором модулях, выставляются в экзаменационную ведомость. Полученная итоговая оценка выставляется в экзаменационную ведомость и в зачетную книжку до экзаменационной сессии.

При несогласии студента с итоговой оценкой по дисциплине, определенной по суммарному рейтингу, он сдает экзамен во время экзаменационной сессии. При этом допуском к экзамену является выполнение всей текущей работы - обязательных учебных поручений, которое оценивается набором минимального или большего количества баллов по каждому дисциплинарному модулю и получением положительной оценки по результатам защиты курсовых работ (если этот вид работы предусмотрен учебным планом).

Выводы

Итоговая оценка по дисциплине определяется по результатам сдачи экзамена с учетом суммарного рейтинга.

Преимущества компьютерного тестирования в следующем:

- Открытость, т.е. текущий контроль правильности ответа самим студентом.
- Рассеивание сомнения студента в реальности оценки.

Литература

1. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования./ Под. Ред. Е. С. Полат. – М.: Академия, 2001.-271с.
2. Информатика: Учебник для студентов экономических специальностей вузов/Под ред. Н.В. Марковой.-М.: Финансы и статистика,2000-312.
3. Информационные технологии. Учебное пособие. 2-е издание. И.А. Коноплева, О.А. Хохлова, А.В. Денисов. Москва 2011г.
4. [Электронный ресурс]: Сайт Кыргызского национального аграрного университета имени К.И.Скрябина. www.knau.kg
5. Методические указания по выполнению самостоятельных работ для студентов по специальности: «Прикладная информатика по областям». Умарова М., Аскарова Н. Бишкек 2014. КНАУ.

6. Методические указания по выполнению курсовых работ для студентов по специальности: «Прикладная информатика по областям». Умарова М., Аскарова Н. Бишкек 2014. КНАУ.

УДК 681.518:024.5/6

Асанова З.А., Жусупбаева Г.А.

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И.Скрябина

РАЗРАБОТКА БАЗЫ ДАННЫХ «УЧЕТА ВЫДАЧИ И ВОЗВРАТА КНИГ»

Аннотация

Разработана базы данных «Учет выдачи и возврата книг», программа, которая полностью автоматизирует труд библиотекаря и организует надежное хранение и обработку данных.

Ключевые слова: Библиотека, личная карточка, абонемент, литературы.

Введение

Библиотека представляет собой большое хранилище книг. Основные ее функции – выдавать читателям книги и принимать их. Остальной ряд функций касается лишь обслуживание самого процесса выдачи и приема. То есть все книги должны иметь индивидуальный номер. Кроме этого, рациональным будет считаться, если они будут упорядочены каким, либо образом, в алфавитном порядке по автору или же по названию. Каждый читатель должен иметь свой абонемент, который хранит как историю заказов, так и информацию о самом студенте. Важным является учет должников.

Материалы и методы

За основу организации библиотеки был взят Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И Скрябина. Библиотека Кыргызского национального аграрного университета им. К.И Скрябина преимущественно содержит научную литературу, учебники, методические пособия и специальную литературу. Так же имеется и художественная литература, но в ограниченном количестве. Научная литература и учебники выдаются студентам на определенный, заранее установленный срок – не более чем на 1 учебный курс (1 год). В пределах данного срока студент обязан вернуть книгу в библиотеку.

Методические пособия разрабатываются преподавательским составом. Они предназначены для студентов и содержат указания к выполнению лабораторных работ, практических работ, курсовых и дипломных проектов и т.д.

Специальная литература на дом не выдается. Но студент может воспользоваться этой книгой в читальном зале библиотеки. По окончании пользования учебник возвращается ассистенту или работнику библиотеки.

Каждый студент имеет индивидуальный номер и абонемент на пользование услугами библиотеки. По индивидуальному номеру работник библиотеки может определить ФИО студента, группу, в которой он обучается, факультет, год рождения и номер телефона.

Библиотеку обслуживает стандартный состав рабочих. Это сам библиотекарь, который управляет бумажными делами, личными карточками читателей, поступлениями новых книг и списанием старых, а так же ассистенты.

Придя в библиотеку, студент, заполняя форму-бланк, делает заказ, в котором для каждой книги указывает следующие пункты:

- Номер книги
- ФИО автора;
- наименование книги;
- тематика;
- год;

Ассистент принимает заказ, проверяет наличие ассортимента и по возможности выдает требуемые учебники.

Информация о выданной книге заносится библиотекарем в абонементский листок, где указывается дата выдачи книги и предполагаемая дата возврата. Это позволяет регулировать возврат книг и инициализировать безответственных студентов должников.

В случае не возврата учебника в указанные сроки, работник библиотеки может, воспользовавшись абонементом студента, определить его личные данные, обратится к студенту через деканат с уведомлением или же напомнить ему посредством телефонного звонка об имеющемся долге. В случае утери студент обязуется выплатить полную стоимость экземпляра или же возместить ущерб покупкой такой же самой книги для библиотеки.

На счету библиотеки имеется 10 рабочих станций с доступом в интернет, а так же прямым доступом в городскую библиотеку. На компьютерах установлен стандартный пакет программ, а так же программа, которой управляет работник библиотеки, но с ограниченными возможностями простого пользователя. Посредством ее студент может, введя логин зайти на персональную страничку и просмотреть перечень книг, которые он задолжал, и распечатать весь перечень заказов. Если пользователь приходит в библиотеку впервые, то он может сам занести свои данные в базу, тем самым осуществить регистрацию нового пользователя.

Актуальность разработки программы заключается в следующем:

- приложение «Учет выдачи и возврата книг» представляет собой программу для управления базой данных;
- программа полностью автоматизирует труд оператора ПЭВМ - автоматически заносит вводимые пользователем данные в таблицы базы данных, изменяет структуру таблиц (добавление/удаление записей).
- при использовании программы значительно снижается трудоёмкость ведения базы данных взятых и оставшихся книг.

Результаты исследования

Использование СУБД позволяет обеспечить, во-первых, целостность и непротиворечивость хранимых данных; во-вторых, компактность информации, так как каждый пункт данных хранится в единственном экземпляре, и при многократном его использовании хранятся ссылки на эту информацию; в-третьих, эти системы дают возможность обеспечить полную безопасность информации и реализовать различные уровни доступа к ней, рассчитанные на различных пользователей.

Программа обеспечивает выполнения следующих операций:

- Ввод информации о читателях, т.е. Ф.И.О. студента, дата рождения, номер читательского билета, номер зачетки, название группы в которой студент обучается;
- Ввод информации о книгах – наименование книги, автор, который ее написал, год печати, количество страниц, тематика и шифр книги;
- Добавление, удаление и редактирование информации.

На основе представленных запросов программа должна выводить соответствующие отчеты:

- Карточку читателя с полными данными и книги полученные читателем;

- Ожидаемые возвраты на текущий день (для напоминания пользователя о возврате книг);
- Автоматизация выдачи и возврата книг;
- Список должников, не вернувших книгу на текущий момент;
- Формуляр книги (для подтверждения полученных книг).

Таким образом, для реализации поставленных целей необходимо решить следующий ряд задач:

1. Построить реляционную модель данных;
2. Выбрать среду разработки СУБД;
3. Описать разработанные таблицы;
4. Реализовать безотказное функционирование приложения;
5. Организовать взаимодействие компонентов системы.

База данных должна включать простую удобную оболочку, понятный интерфейс, справки и пояснения для пользования программой.

Выбор пользовательского интерфейса для работника библиотеки, производится при помощи ввода пароля. Авторизация базы данных, используется для доступа пользования базы данных. Обеспечение свободного доступа к пользованию программой для регистрации новых пользователей с использованием ограничения уровня доступа. Просмотр отчетов по должникам и имеющимся книгам, а также выбор книги по автору или тематику и просмотр отчетов в среде базы данных, а также при удобстве распечатка всех отчетов.

На основе разработанной реляционной модели данных получили восемь таблиц связанных между собой. Реализуем проделанную работу в пакете Microsoft Access. Для этого в режиме конструктора последовательно создаем таблицы Читатель, Группа, Тематика, Книги, Факультеты, Выдача, Должность, задав им соответствующие названия, так что схема данных будет иметь вид: Схема данных

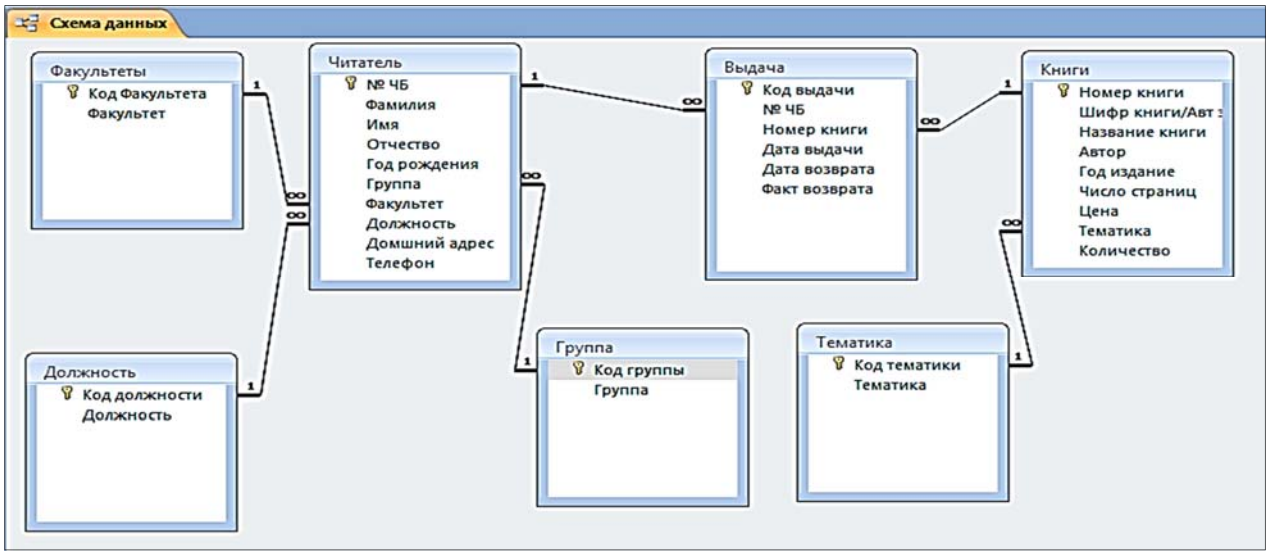

Рисунок 1.

Выводы

Проектирование БД «Учет выдачи и возврата книг» ведется для упрощения работы библиотекаря со всем ассортиментом предложенных книг и учебных пособий, а также для учёта взятых и оставшихся в наличии книг.

Таким образом, разработана база данных «Учет выдачи и возврата книг» соответствующая всем требованиям, а программа полностью автоматизирует труд библиотекаря и организует надежное хранение и обработку данных.

Литература

1. Базы данных. Учеб. для вузов / Под ред. А.Д. Хомоненко. СПб.: КОРОНА, 2000. 416с.

2. *В.В. Боровиков*. Microsoft Access 2002. Программирование и разработка баз данных и приложений / В.В.Боровиков. – М.: СОЛОН-Р, 2002. – 560 с.

3. *В.Е.Кошелев.* Access 2007. Эффективное использование – М.; Издательский дом «Бином», 2008. – 592с.

УДК 002.5:004

Байзах К.Е.,Чингенжинова Ж.С., Сапиева Г.Е.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

MACROMEDIA FLASH ТЕХНОЛОГИЯСЫН ИНЖЕНЕРЛІК МАМАНДЫҚТАРЫНДА ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Андатпа

Мақалада Macromedia Flash бағдарламасында электрондық оқулық құру қарастырылған. Электрондық оқулық құру барысында Macromedia Flash бағдарламасы қолданылды. Сондай ақ осы бағдарламаның ерекшеліктері мен қолдану мүмкіндіктері және және алынған нәтижелердің графиктері ұсынылған.

Кілт сөздер: Macromedia Flash, Web-дизайн, Web-беттер, Электрондық оқулық.

Кіріспе

Бүгінгі күнде Flash технологиясы Web-дизайнда, сонымен қатар Web-тен тыс аймақтарда да танымал болып келеді. Осындай аймақтардың бірі – электрондық оқыту жүйелерінің өңделуі мен көрсетілімдері. Инженерлік мамандықтарына таңдау пәндерінің бірі ретінде «Macromedia Flash MX технологиясы» пәні оқытылады. Пәннің мақсаты – студенттерді Macromedia Flash технологиясының мүмкіндіктерімен, негізгі әдістерімен және құралдарымен толық таныстыру. Аталған технологияны пайдаланып түрлі мультимедиалық оқыту программаларын, анимация, мультипликация мен электрондық оқулық жасауға және Web-беттерін құруға үйрету, күнделікті оқу процесіне қажетті құрал ретінде пайдалана алатындай деңгейге жеткізу, Action Script бағдарламалау тілін меңгеру болып табылады.

Негізгі бөлім

Macromedia Flash жүйесі интерактивті мультимедиялық жобалар мен анимациялар және бейне-роликтер дайындағанда, тестілеу құралдарын дайындағанда, мультипликация мен ойындар ұйымдастырғанда тағы да басқа көптеген жобалар жасағанда қолданылатын кең тараған жүйе.

Flash-ті FutureSplash Animator анимациялық пакетін құрастырған FutureWave компаниясы дайындаған. 1996 жылы Macromedia компаниясы FutureWave компаниясын сатып алып, FutureSplash Animator пакетінің атын Flash деп өзгертеді. Осы атаумен бұл платформа қазіргі күнге дейін даму үстінде.

Flash технологиясы – бұл негізінен векторлық анимация технологиясы болып табылады. Мұндай қадам дәстүрлі кадрлы анимацияларға (avi, mpeg) үлкен мүмкіндік береді. Векторлық графика – экранда әр объектінің нағыз математикалық сипаттамасын берумен, (әр түрлі түстегі нүктенің массивін сығылмаған, жәй түрде ұсынатын) ресурстардың жүргізілуіне қосымша құралды талап етпеуімен, жадыда өте аз орын қамтуымен, масштабталу және қайталану кезінде сығылмауымен растрлық графикадан ерекшеленеді. Анимация әрбір кадрда емес, тек қана кілттік кадрда орындалады. Қалған кадрлар файлда сақталмай, алдын ала берілген үнсіз келісім бойынша компьютерде сызылады. Бұл файлдардың жадыдан аз орын алуына мүмкіндік береді. Одан басқа Macromedia фирмасы (немесе басқа да өндірушілер) барлық танымал қабат және операциялық жүйелері үшін *.swf программалық ойнатқыштарын шығарды.

Macromedia Flash бірнеше программалардың жиынтығынан, яғни сурет салуға және жеңіл өңдеуге арналған векторлы редактордан; слайд жасауға арналған презентациялық программасынан; Action Script қосымшасының программалау ортасынан; анимация жасау мүмкіндігінен; мультипликация және дыбысталуды ұйымдасытыру мүмкіндігінен; батырмалар мен гиперсілтемелер ұйымдастыру мүмкіндіктерінен тұратындықтан жүйе деп аталады.

Flash-тың дәстүрлік векторлы редакторлар мен векторлық графика форматтарынан ерекшелігі, Flash – баспаға емес (тегістелген сызықтар, дөңгелек мәтін, балқымалы түстік өтулер), экрандық көрсетілімдерге бағытталған. Сондықтан бұл, бейне сапасын фотографиялық сурет түріне жақындатады. Бірақ, Flash-тің негізгі ұтымдылығы, Flash-ролигін қарастырушылардан жасырын түрде орналастырылған. Бұл программалаудың жеке тілі. Бұл тіл – Macromedia-ның фирмалық өңдегіші болып, Action Script атағына ие. Оның тілі скриптік тіл болса да, жаңа енгізілген обьектілі – бағытталған қадамның барлық түрін қолдайды. Осы тілде роликтің кез келген элементін басқаруға және оның қасиетін өзгертуге болады. Программалау тілін роликке енгізудің негізі – интерактивтілік болып табылады, яғни ролик мүмкіндігі қолданушы әрекетіне тәуелді түрде өзгереді.

Flash-ті презентацияларда және электрондық оқыту жүйелерін өңдеуде тиімді құрал ретінде қолдануға болады. Flash программасын қолдану алгоритмдік блок схемалар құруға, программаның орындалу ретін көрсетуге және берілген есептің нақты нәтижесіне жетуге көптеген мүмкіншілік жасайды. Осы электрондық оқыту жүйелерімен өз біліктілігін арттыра алады. Яғни, орындалатын тапсырмаларда дыбыстық, анимациялық, графикалық мәліметтер бар. Пайдаланушы өзі қалаған анимациялық роликті өзіне түсінікті болуы үшін тоқтатып, анық көре алады.

Мультимедиа ақпаратты-мәтінді, қозғалмайтын бейнелерді (суреттерді және фотоларды), қозғалмалы бейнелерді (мультипликацияны және бейнежазбаны) және дыбыстық (цифрлық және MIDI) берілуінің бірнеше әдісін интерактивті өнімге біріктіретін құрал болып табылады.

Электрондық оқулықтың құрамына келетін болсақ: дәрістер, тәжірибелік жұмыстар, видеооқулық, глоссарий, тест жұмыстары сияқты негізгі бөлімдерді қамтылған. Сонымен қатар сұхбат терезесі, интернетке сілтемелер, терминдік сөздерді іздеу, тіркеу бөлімдері сияқты бірнеше бөлімдермен толықтыруға болады. Негізгі мақсатымыз – сапалы әрі тиімді электрондық оқулықты құрастыру.

Қазіргі күндерде Flash бойныша оқу құралдары аз емес, сонымен қатар, оларды қолдана отырып, пайдалы және ен негізгі өте қызықты факультативтік курс жүргізуге болады. Flash – ті презентацияларда және электрондық оқыту жүйелерін өңдеуде тиімді құрал ретінде қолдануға болады. Әзірленген электронды оқулық қашықтықта білім беру құралы ретінде қолдануға болады. Электрондық оқулықтарды жасаудағы маңызды рольді, оқулықты әдістемелік қамтамасыз етуді жобалау алады. Электрондық оқулықтармен оқудың (білім берудің) барлық негізгі кезеңдерін автоматтандыру – оқу материалдарының

мазмұнын бақылауға және қорытынды бағалаудың ұсынысын жасауға дейін көздеген. Macromedia Flash бағдарламасын игеруге мүмкіндік беретін электронды оқулықтың бастапқы беттерінің көріністері 1 суретке сәйкес көрсетілген.

1-ші сурет. Негізгі жұмыс терезелері

Анимация – көрнекілікті арттыруға мүмкіндік береді. Action Script және интерактивтіліктің көмегімен қисық параметрлерін және басқа да сызба элементтерін түрлендіруге мүмкіндік туады. Осындай жағдайларға байланысты сабақта Flash-ті қолдану уақытты үнемдейді.

Электрондық оқыту жүйелерін Macromedia Flash пәнін толық меңгеруге мүмкіндік жасайды. Сурет салуда векторлық қадам жасау бейненің дәлдігін өсіруі мүмкін (функция графигі, жанамалар, хордалар, қисық сызықты аудандар және т.б).

Аса жоғары сапалы графикаларды, схемаларды, формулаларды, мәліметті презентацияларды, динамикалық суреттеудің жүйелі немесе тармақталу түріндегі мүмкіндіктерді түрлі түсті компьютерлік анимациясында қолдану, оқылатын курсқа ұсынуға (қайталауымен қоса) ақпараттық немесе басқа конструкцияға не процестерді іске асыруды рұқсат етеді. Электрондық оқулықтар барынша ыңғайлы және көрнекті дидактикалық материал беруге не оқуға назар аударылады және білім алуда қиындықтарды жоюға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, осыған ұқсас оқулықтарды бағалау, нәтижелі құралдармен, тиісті жабдықталу және білімдердің бақылануының процесін меңгеру және дағдыларды қалыптастыруды қамтамасыз ету.

Қорытынды

Жұмысты қорытындылай келе, жетістіктері жайлы бірнеше сөздер айта кетеуге болады. Қазіргі Flash технологиясы бұрынғы Flash сияқты бір программа ретінде қарастырылып қоймай, ол толық әмбебапты бір жүйе болып қалыптасып келеді. Flash версиялары жиі жаңартылып отырады. Бұл жаңартулар уақыт талабына сай жетілдіріледі. Оны аспаптық құрал ретінде де тиімді қолданады.

Бүгінгі күнде Flash-ті қолдану аймағы өте кең ауқымда қарастырылып отыр: CD, анимациялар, полиграфиялар, кескіндеу өнері, шоу-бизнестегі теледидардағы дизайндер және басқалар.

Сонымен, Flash технологиясын инженерлік мамандықтардың оқу үрдісінде қолданудың демонстрациялық әдісті жүзеге асыру құралы болса, ал басқа салада мультимедиялық жобалар, бейне-роликтер, мультфильмдер және т.б. жасау құралы болып табылады дегіміз келеді.

Әдебиеттер

1. *Рейнхардт Р., Сноу С.* Macromedia Flash 8. Библия пользователя.: Пер. с англ. – М: Вильямс, 2010. – 1328 с.
2. *Гурский Д.* ActionScript 2: программирование во Flash MX 2007. Для профессионалов. – СПб.: Питер, 2007. – 1088 с.
3. *Рейнхардт Р.* Macromedia Flash MX 2005 ActionScript. Библия пользователя. – М: Вильямс. – 960 с.
4. *Дронов В.* Macromedia Flash MX 2005. – СПб.: BHV-СПб, 2005. – 800 с.
5. *Литтлджон Бинджер*. “Macromedia Flash MX 2004”, 2005, издательство “ BHV.

Байзах К.Е.,Чингенжинова Ж.С., Сапиева Г.Е.

ВОЗМОЖНОСТИ MACROMEDIA FLASH ТЕХНОЛОГИИ В ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЯХ

Аннотация

В статье рассматриваются преимущества и анимационные возможности Flash технологий.

Ключевые слова: Macromedia Flash, Web-дизайн, Web-страницы, Электронный учебник

Baizah K., Chingenzhinova Z., Sapiyeva G.

FEATURES MACROMEDIA FLASH TECHNOLOGY IN ENGINEERING DEGREES

Annotation

In article advantages and animation possibilities of Flash of technologies are considered.

Keywords: Macromedia Flash, Web-Design, Web-page electronic textbook

ӘОЖ 622.359.001.24

Джунусбекова А.С., Адамбаев М.Д.

Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық техникалық зерттеу университеті

ЭКГ – 8 ЭКСКАВАТОРДЫҢ БҰРЫЛУ МЕХАНИЗМІ ҚОЗҒАЛТҚЫШЫН ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ ТАҢДАУ

Андатпа

Жұмыста ЭКГ – 8 эксакаваторының бұрылу механизмінің айналу электр желісін есептеу және таңдау әдістері келтірілген. Ол осы толық жұмыс айналымының жүктемелік және жылдамдықтық диаграммаларды құрайтын осы бағытта жиналған тәжірбиені пайдалануға негізделген.

Кілт сөздер: бірожаулы экскаватор, қайталау механизмі, жұмыс айналымы, жүктемелік және жылдамдықтық диаграммалар, орташа өлшем кезеңі, қозғалтқыштың қуаттылығы.

Кіріспе

Карьерлік экскаваторлардың жұмысы барысында пайда болатын жедел өзгеретін көлемі бойынша жүктемелер сипаты осы машиналардың қуаттылығын анықтау кезінде және электрқозғалтқыштарды таңдау барысында белгілі бір қиындықтар туғызады. Түрлі операциялар өзгермелі жүктемелер мен айналманың түрлі жиілігінде орындалады. Бірожаулы экскаваторлардың бұрылыс механизмдерінің жұмысы екпіндерді жиі алмастыру режиміндегі инерцияның үлкен кезеңдерін өтумен және бұрылу платформасының тоқтауымен байланысты. Жоғарыда көрсетілген ұқсас машиналардың қуаттылығын анықтауға байланысты алгоритм бірқатар өзіне тән ерекшеліктері бар, бұл мәселені шешудің бір жолы төменде берілген [1,2].

Материалдар мен әдістер

Осы бағыттағы матералдар мен жиналған тәжірбиелер зерттелді. Желілердің жүктемелік және жылдамдықтық диаграммалары құрудың әдісі қолданылды. Ол бойынша желінің құрастыру схемасын ескере отырып қозғалтқыштың орташа өлшемдік қуаттылығы анықталады.

Зерттеудің нәтижелері және талқылау

Бірожаулы экскаваторлардың бұрылу механизмдерінің құрастыру схемасы, әдетте, екісатылы немесе үшсатылы редуктордан және ашық тегершік берілісінент тұрады. Ожау сыйымдылығы 15 м^3 дейін болатын экскаваторларда венцовый тегершігіне түсетін күшті неғұрлым біркелкі боуы үшін және инерция кезеңдерін азайту үшін қосредукторлы желіні қолданады, ал одан да қуатты экскаваторларға үш-төртредукторлы желіні және қозғалтқышы тік орналасқандарды қолданады. Қарастырылатын мысалда қосредукторлы желіні алдық. $P'_{в.л(св)}$ = 97 кВт есептік қуаты бойынша қозғалтқыш қуаттылығы бойынша жақынын таңдаймыз ДПВ-72 с $P_{ном.в}$= 100 кВт; $n_{ном.в}$= 750 айн/мин; $ПВ_{ном}$=80%; $J_я$=14 кг·м^2; $M_{ном.в}$= 127 даН·м.

Бұрылу механизмінің барлық берілісті саны

$$i_в = \frac{n_{ном.в}}{n_в} = \frac{750}{2,5} = 300. \quad (1)$$

Қозғалтқыш білігіне әкелінген толық ожаулы платформаның инерцияның жиынтық кезеңі

$$\Sigma J_г = \frac{J_г}{a_{дв} i_в^2} + J_я = \frac{15 \cdot 10^6}{2 \cdot 300^2} + 14 = 97 \text{ кг} \cdot \text{м}^2. \quad (2)$$

Қозғалтқыш білігіне әкелінген бос ожаулы платформаның инерцияның жиынтық кезеңі

$$\Sigma J_п = \frac{J_п}{a_{дв} i_в^2} + J_я = \frac{10 \cdot 10^6}{2 \cdot 300^2} + 14 = 69 \text{ кг} \cdot \text{м}^2. \quad (3)$$

Қозғалтқыштың кезеңдерін аламыз:

тоқтатқыш $М_{ст.в} = 1,8М_{ном.в} = 1,8 \cdot 127 = 230$ даН · м;

айырулар $М_{отс.в} = 0,9М_{ст.в} = 0,9 \cdot 230 = 220$ даН · м.

Ожауы толық және бос қозғалтқыштың екпіндеу кезіндегі динамикалық кезең

$$M_{14} = (M_{отс.в} - 0,1M_{ном.в}) + \frac{M_{ст.в} - M_{отс.в}}{2} = (220 - 13) + \frac{230 - 220}{2} = 212 \text{ даН} \cdot \text{м}, \quad (4)$$

Мұнда 0,1 $M_{ном.в}$ – әр қозғалтқыштың, оның орныққан жылдамдығымен жұмысы кезінде өтетін платформаның қарсыласу кезеңі.

Ожауы толық және бос қозғалтқыштың екпін кезінде артатын кезеңнің орташа мәні

$$M_{15} = \frac{M_{ст.в}+M_{отс.в}}{2} = \frac{230+220}{2} = 225 \text{ даН} \cdot \text{м}. \quad (5)$$

Толық ожаулы қозғалтқыштың орныққан жылдамдыққа дейінгі екпін алу уақыты

$$t_9 = \Sigma J_г \frac{\omega_{ном.в}}{10M_{14}} = 97\frac{78}{10 \cdot 212} = 3{,}5 \text{ с}. \quad (6)$$

Ожауы толық қозғалтқыштың екінделуі кезінде платформаның бұрылу бұрышы

$$\alpha_{гр.р} = \frac{\omega_{гр.р}t_9^2}{2} = \frac{0{,}075 \cdot (3{,}5)^2}{2} = 0{,}46 \text{ рад, или } 26^0;$$
$$\omega_{гр.р} = \frac{\omega_{ном.в}}{t_9 i_в} = \frac{78}{3{,}5 \cdot 300} = 0{,}075\frac{\text{рад}}{\text{с}^2}. \quad (7)$$

Ожауы толық және бос қозғалтқыштың тоқтау кезеңі

$$M_{16} = (M_{отс.в} + 0{,}1M_{ном.в}) + \frac{M_{ст.в}-M_{отс.в}}{2} = (220 + 13) + \frac{230-220}{2} = 238 \text{ даН} \cdot \text{м}. \quad (8)$$

Ожауы толық платформаның тоқтау уақыты

$$t_{10} = \Sigma J_г \frac{\omega_{ном.в}}{10M_{16}} = 97\frac{78}{10 \cdot 238} = 3{,}0 \text{ с}. \quad (9)$$

Ожауы толық және бос, тоқтау кезіндегі қозғалтқыштың орташа кезеңі.
$M_{17} = 238 - 0{,}1 \cdot 127 = 225$ даН · м.

Ожауы толық қозғалтқыштың тоқтау кезінде платформаның бұрылу бұрышы

$$\alpha_{гр.р} = \frac{\omega_{гр.т}t_{10}^2}{2} = \frac{0{,}084 \cdot (3{,}0)^2}{2} = 0{,}4 \text{ рад, или } 23^0;$$
$$\omega_{гр.т} = \frac{\omega_{ном.в}}{t_{10} i_в} = \frac{78}{3{,}0 \cdot 300} = 0{,}084\frac{\text{рад}}{\text{с}^2}. \quad (10)$$

Түсіріп алуда платформаның бұрылысының есептік бұрышы 90° деп ала отырып, платформа орнатылған жылдамдықпен бұрылатын бұрышты және осы уақытқа бұрылу уақытын табамыз,
$\alpha_{гр.у} = 90 - (26 + 23) = 41^0$, или 0,72 рад;

$$t_{11} = \frac{\alpha_{гр.у}}{\omega'_{ном.в}} = \frac{0{,}72}{\frac{78}{300}} = 3{,}0 \text{ с}. \quad (11)$$

Бос ожаулы қозғалтқыштың орнатылған жылдамдығына дейінгі екпін уақыты

$$t_{12} = \Sigma J_п \frac{\omega_{ном.в}}{10M_{14}} = \frac{69 \cdot 78}{10 \cdot 212} = 2{,}5 \text{ с}. \quad (12)$$

Ожауы бос қозғалтқыштың екпінделу кезінде платформаның бұрылу бұрышы

$$\alpha_{\text{пор.р}} = \frac{\omega_{\text{пор.р}} t_{12}^2}{2} = \frac{0{,}104(2{,}5)^2}{2} = 0{,}325 \text{ рад, или } 18^0;$$
$$\omega_{\text{пор.р}} = \frac{78}{2{,}5 \cdot 300} = 0{,}104 \frac{\text{рад}}{\text{с}^2}. \quad (13)$$

Ожауы бос қозғалтқыштың тоқтау уақыты

$$t_{13} = \Sigma J_{\text{п}} \frac{\omega_{\text{ном.в}}}{10 M_{16}} = \frac{69 \cdot 78}{10 \cdot 238} = 2{,}0 \text{ с.} \quad (14)$$

Ожауы бос қозғалтқыштың тоқтау кезінде платформаның бұрылу бұрышы

$$\alpha_{\text{пор.т}} = \frac{\omega_{\text{пор.т}} t_{13}^2}{2} = \frac{0{,}12(2{,}0)^2}{2} = 0{,}24 \text{ рад, или } 14^0; \quad (15)$$

$$\omega_{\text{пор.т}} = \frac{78}{2{,}0 \cdot 300} = 0{,}12 \frac{\text{рад}}{\text{с}^2}.$$

Жылдамдығы орнатылған платформаның бұрылу бұрышы.
$\alpha_{\text{пор.у}} = 90^0 - (18^0 + 14^0) = 58^0$, или 1,0 рад,

$$t_{14} = \frac{\alpha_{\text{пор.у}}}{\omega'_{\text{ном.в}}} = \frac{1{,}0}{\frac{78}{300}} = 4{,}0 \text{ с.} \quad (16)$$

Алынған мәліметтер бойынша бұрылу механизмі қозғалтқышының жүктемелік және жылдамдықтық диаграммаларын құруға болады. [3]

Қозғалтқыштың эквивалентті кезеңі:

$$M_{\text{эк.в}} = \sqrt{\frac{225^2 \cdot 3{,}5 + 13^2 \cdot 3{,}0 + 225^2 \cdot 3{,}0 + 225^2 \cdot 2{,}5 + 13^2 \cdot 4{,}0 + 225^2 \cdot 2{,}0}{27}} = 128 \text{ даН} \cdot \text{м};$$

$M_{\text{эк.в}} = 128 \approx M_{\text{ном.в}} = 127$ даН · м.

Қозғалтқышты қосу ұзақтығының коэффиценті

$$\text{ПВ}_{\text{расч}} = \frac{t_{\text{раб}} \cdot 100}{t_{\text{раб}} + t_0} = \frac{18 \cdot 100}{27} = 67\% < \text{ПВ}_{\text{ном}} = 80\%. \quad (17)$$

Есептеулер алынған қозғалтқыштар бұрылу механизмдерінің талаптарын қанағаттандыратынын көрсетті.

Ұсынылған әдістеме ерекше жағдайларда жұмыс істейтін механизмдер үшін қозғалтқыштарды адекватты түрде таңдауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қарастырылған әдістеме бірожаулы экскаватордың бұрылу механизмі қозғалтқышына есептеулер мен таңдауды сауатты жүргіуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Мартынов Н.В., Переслегин Н.Г. Автоматизированный электропривод в горной промышленности М., Недра, 1977. 375с.
2. Современные карьерные экскаваторы. Б.И. Садовский, Г.М. Ярцев, П.И. Полищук, В.Н. Цветков, Д.А. Ясенев. М. Недра, 1971. 480с.
3. Адамбаев М.Д. Электр энергетикасындағы техникалық тәжірибе теориясы мен практикасы: Оқулық – Алматы: ҚазҰТУ, 2014. -239б.

Аннатоция

В работе приведена методика расчета и выбора электропривода поворотного механизма экскаватора ЭКГ – 8, которая основана на использований накопленного опыта в этом направлении с построением нагрузочных и скоростных диаграмм полного цикла работы.

Annotation

The calculation procedure and the choice of the electric drive of the rotary mechanism of the electrocardiogram excavator EKG– 8 which is based on uses of the saved-up experience in this direction with creation of load and high-speed charts of a full cycle of work is given in work.

ӘОЖ 004.04

Ерманұлы А., Молдабеков Б.Қ.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі кезде нарықтық экономика жағдайында экономикалық қызметтің барлық экономикадағы негізгі буыны – кәсіпорын болғандықтан, қоғамға қажетті өнім өндіріліп, қызмет көрсетілуі тиіс. Ресурстарды үнемдеп жұмсау, жоғары өнімді техникалар мен технологияларды қолдану мәселелерін шешу маңызды болып саналады. Алдыңғы қатарлы өндірістерде бизнес-жоспарлар әзірленіп, маркетинг қолданылады, тиімді басқару жүйесі - менеджмент іске асырылады.

Кіріспе

Осы уақытқа дейін автоматтандырылған құжаттармен жұмыс, қағаз құжаттарын сақтау, есептеу, орын ауыстыру және құрумен қол босамаушылық – іс-қағаз жұмыстарының тиімділігін арттыратын құрал болып табылған. Алайда, кейінгі жылдары кәсіпорындарды автоматтандыру үрдісі айтарлықтай дамыды, атап айтсақ, авторлар дербес компьютерлерін пайдаланып, құжаттарды өздері құра алады, мекен-жайдың орналасу жерінен тәуелсіз сол мекен-жайлардың біріне құжаттардың көшірмелерін жөнелте алады. Кәсіпорынды басқару құжаттардың және олармен байланысқан есеп-қисаптардың жіберілуімен жүзеге асырылатын болғандықтан, құжаттармен жұмысты ұйымдастырғанда өте мұқият болған жөн. Басқару қызметіндегілер құжаттар туралы нақты уақытта толық ақпаратқа ие бола алмауы, ал құжаттарды жіберу үрдісі нашар бақыланатындығы, соның ішінде: қажетті құжаттарды немесе олар жайлы мәліметтерді қажетті уақытта таппай қалу; көшірме немесе қарама-қайшы құжаттардың пайда болуы;

құжаттар алмасуға ұзақ уақытта жүргізілуі, кейде жоғалып кетуі; шешімдердің нақты уақытта орындалмауы немесе мүлдем орындалмауы сияқты мәселелер туындайды.

Басқарудың ақпараттық технологиясының мақсаты барлық фирма қызметкерлерін ақпараттық қажеттіліктермен қамтамасыз ету табылады. Бұл басқарудың барлық деңгейінде пайдалы болуы мүмкін.

Бұл технология басқарудың ақпараттық жүйе ортасындағы жұмысқа бағытталған және мәліметті өңдеудің ақпараттық технологиясымен шешілетін тапсырмалармен салыстырғанда, шешілетін тапсырмалардың құрылуы төмен жағдайларда пайдаланылады.

Басқарудың ақпараттық жүйесі фирманың әртүрлі басқару деңгейіндегі немесе функционалдық бөлімшелердегі жұмысшылардың ұқсас ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға сәйкес келеді. Оларға ұсынылған ақпарат фирманың болашақтағы, қазіргі және өткендегі мәліметтерінен тұрады. Бұл ақпарат реттеуші немесе арнайы басқарушылық есеп түрінде болады.

Басқарушылық бақылау деңгейінде шешім қабылдау үшін ақпарат шоғырланған түрде болуы керек, себебі мәліметтердегі өзгеру тенденциялары анық көрінуі керек. Бұл кезеңде мәліметтерді өңдеудің келесідей мәселесі шешіледі:

- Басқару объектісінің жоспарланған жағдайын бағалау;
- Жоспарланған жағдайдан ауытқуды бағалау;
- Ауытқу себебін табу;
- Шешімдер мен қызметті талдау;

Басқарудың ақпараттық технологиясы есептің әртүрлі түрлерін құруға бағытталады [1].

Жүйелі есеп (регулярные) оның құру уақытын анықтайтын графикке сәйкес құрылады, мысалы, кәсіпорын сатуларының айлық талдауы.

Арнайы есептер басқарушылардың сауалы бойынша немесе кәсіпорында жоспарланбаған жұмыстар болған кезде құрылады.

Жинақталған есепте мәліметтер жеке топтарға біріктіріліп, жеке жолдар бойынша соңғы және аралық қортынды түрінде ұсынылады.

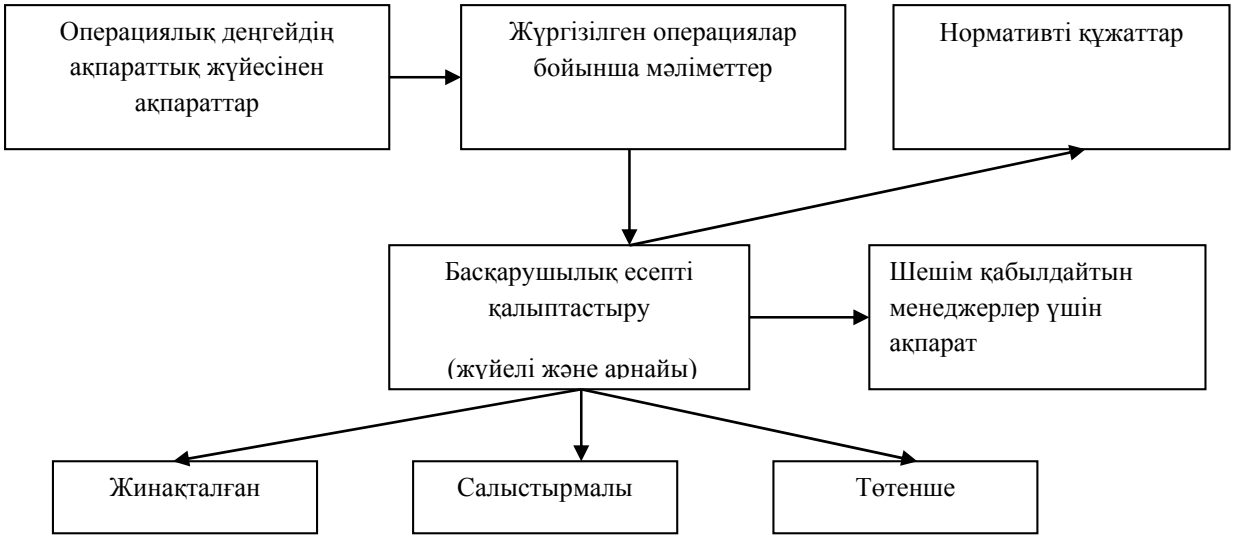

1 сурет - Басқарудың ақпараттық технологиясының компоненттері

Салыстырмалы есептер әртүрлі көздерден алынған немесе әртүрлі белгілер бойынша жіктелген, салыстыру мақсаты үшін пайдаланылған мәліметтерден құрылады.

Төтенше есептер төтенше сипаттағы мәліметтерден тұрады.

Негізгі компоненттері:

Кірген ақпараттар операциялық жүйеден түседі. Енгізілген ақпараттар шешім қабылдауда тиімді болуы үшін басқарушылық есеп түрінде қалыптастырылады. Көрсетілген ақпаратты алу үшін пайдаланылатын мәліметтер қоры екі элементтен түрады:

1) фирмада жүргізілген операцияларды бағалау негізінде жинақталған мәліметтер;

2) басқарудың жоспарланған жағдайын сипаттайтын жоспарлық, стандарттық және нормативтік құжаттар.

Басқарма ақпараттың маңызды құрамдас бөлігі болып экономикалық ақпарат табылады. Бұл халық шаруашылығының салалық және аймақтық басқарманың барлық деңгейлерді жоспарлау, есепке алу, бақылау, талдау процесінде өзгеруге сақтау мен пайдалануға болатын экономикалық сипаттағы түрлі мәліметтер шығыны.

Ұйымдастырушылық басқарма сферасында қолданушылар үш топқа бөлінеді:

1. жетекшілер;

2. Жетекші персонал;

3. қызмет ету персоналы.

Бұл категориялар деректерді беру түрлерімен ерекшеленеді.

Басқарма міндеттерін қамту деңгейіне байланысты:

- берілгендерді электрондық өңдеу;
- басқарма функциялары;
- шешімдерді қабылдауды қолдау;
- электронды офис;
- эксперттік қолдау [2].

Компьютерлік техника мен байланыс құралдарының дамуының қазіргі кезеңінде басқару үдерістерін автоматтандырудың арқасында ақпараттық жүйелер пайдаланушылардың әр түрлі санаттары өздерінің алдына қойылған міндеттерді жылдам әрі тиімді шеше алады. Ақпараттық жүйелер пайдаланушыларының санаттарын келесі түрде төртке жіктеуге болады:

1. Жүйе әкімшісі – бұл жүйені пайдалану және оның жұмыс істеу қабілетін қамтамасыз ету үшін жауап беретін, түпкілікті пайдаланушылардың қажеттілігін түсінетін, олармен тығыз байланыста жұмыс істейтін және дерекқорды анықтау, жүктеу, қорғау мен оның тиімділігі үшін жауап беретін маман.

2. Қолданбалы программалаушылар – қолданбалы міндеттерді, деректер қорына қойылатын сұратуларды іске асыратын программаларды әзірлеумен айналысады.

3. Жүйелік программалаушылар – ақпараттық жүйені қолдауды жүзеге асырады және оның жұмыс істеу қабілетін қамтамасыз етеді, компьютерлік программалық қамтамасыз етуді (операциялық жүйелерді, деректер қорын басқару жүйелерін, трансляторлар, жалпы тағайындалыстағы сервистік программалар) әзірлеумен және сүйемелдеумен айналысады.

4. Түпкілікті пайдаланушы (ақпарат тұтынушы) – ақпараттық жүйенің мүддесінде істейтін адам немесе ұжым. Түпкілікті тұтынушы ақпараттық жүйемен күнделікті жұмыс істейді, шектеулі қызметі саласымен байланысты және әдетте программалаушы болып жұмыс істемейді. Мысалы, ол бухгалтердің, маркетологтың, қаржы менеджерінің, бөлімше басшысының лауазымын атқаруы мүмкін [3].

Басқарудың екі құрлымы:

1. «терминалды» - жоғарғы өнімділік оны мәндерін орталық есептегіш кешенімен интеллектуалды локальді және қойылған терминалды жүйесі негізінде.

2. «Клиент сервер» - үлкен бөлімдер жергілікті есептеу желілерде меліметтер көптеген ұжымдық жоғары өнімді жұмыс ұйымдастыру негізінде [4].

Басқармадағы жауапты экономикалық ақпараттардың негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

-төлем тапсырмасындағы шығыстардың бюджет жіктелуінің 10 кодының

дұрыстығын тексеру;

-шығыстар спецификасы мәліметтері бойынша қаржыларды тексеру болып табылады.

Қазақстанға және сондай-ақ, ақпараттандырудың әлемдік нарықтағы негізгі секторларын сипаттыларын былай бөледі:

1. Бизнес саласына қызмет көрсететін іскерлік ақпараттардың секторы.
2. Адам қызметінің әр түрлі салаларындағы ғылыми және кәсіптік ақпараттар секторы.
3. Мемлекеттік басқару органдарына, әлеуметтік салаға және қоғамдық ұйымдарға қызмет көрсететін әлеуметтік-саяси және құқықтық ақпараттар секторы.
4. Халықтың тұрмыста пайдаланылуына бағдарланған бұқаралық және тұтынушылар ақпараттар секторы (жаңалықтар, әдебиет, ойын-сауық, анықтамалар) [5].

Қаржылық-кредиттік салада тектік алгоритмдерді пайдалану – әрі қарай да зерттеуді талап ететін жаңа және аз зерттелген бағыт екенін атап өткен орынды. Шешімдерді алу жетістігі бұл жерде алғашқы рет іріктелген (кеңінен таралу) сызбаға аса байланысты болады, бұл жерде ешқандай да ғылыми негізделген ұсынылымдар болмайды. Осыған байланыста бұл технологияны пайдалану саналы сақтықты және әрі қарай зерттеуді талап етеді.

Әдебиеттер

1. *Бралиева Н.Б.* Экономикадағы ақпарат жүйелері : оқу құралы / Н. Б. Бралиева, Қ. С. Байшоланова, Н. Л. Гагарина. - Алматы, 2001. - 92 б.
2. Бизнестегі ақпарат жүйелері : Оқу құралы / Н. Б. Бралиева, Қ. С. Байшоланова, Н. Л. Гагарина. - Алматы, 1994. - 106 б.
3. *Байшоланова Қ.С.* Ақпараттық жүйелер теориясы : оқу құралы. - Алматы : Экономика, 2002. - 184 с.
4. *Сұлтанбекова А.О.* Бизнестегі қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар : Оқу құралы / А. О. Сұлтанбекова. - Алматы : Экономика, 2009. - 304 б.
5. *Кайнарбаева Г.Б.* Ақпараттық жүйелер негіздері : оқу құралы. - Алматы : Альянс, 2008. - 157 б.

Аннотация

В данной статье рассматриваются возможности применения информационных технологии. Процесс разработки информационной системы - это процесс построения и последовательного преобразования ряда согласованных моделей на всех этапах жизненного цикла ИС.

Ключевые слова: Информационные системы, автоматизированные документы, информационные технологии управления, объект управления, системный администратор

Annotation

In this article the possibilities of application information technologies are considered. Process of development of information system is a process of construction and consecutive transformation of a number of the coordinated models at all stages of life cycle of IS.

Keywords

Information systems, the automated documents, information technologies of management, object of management, the system administrator.

ӘОЖ 378.09

Жақсылық Б., Жақсылықова Н.Е.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ МАМАНЫНЫҢ МОДЕЛІ

Аңдатпа

Бұл мақалада кәсіптік оқыту, болашақ кәсіптік оқыту маманының моделі, педагог маманына тән қасиеттер мен сипаттамалар келтірілген.

Кілт сөздер: құзыреттілік, педагог, болашақ маман, модель.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының болашағы – жастар. Жастар білімді болса, еліміздің өсіп-өніп,көркейуіне тікелей байланысты,осы тұрғыдан Әбу Насыр Әл-Фараби: “Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы” деген пікір қалдырған екен. Ол тәрбиені беруші әрине педагогтар. Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Қазақстанда оқитындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсаруы мен қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптың өсуі, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ педагогтардің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген. Тәрбие –педагогикалық процесте өте маңызды,әрі күрделі де ұзақ мерзімді қажет ететін құрамдас бөлігі екендігі мәлім. [1]

Болашақ маман сапалы білім алушы тәрбиелеуі үшін, кәсіби – құзіреттілік деңгейінің жоғары болуы маңызды. Болашақ мамандардың кәсіби – құзіреттілік деңгейін қалыптастыру мәселелерін қарастырсақ, шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл Фараби: «Ұстаз тумысынан өзіне айтылғанның бәрін жетік түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселерінің бәрін жадында сақтайтын, олардың ешбірін ұмытпайтын, алғыр да зерек ақыл иесі, өте шешен, өнер–білімге құштар, аса қанағатшыл, жаны таза және әділ, жұртқа жақсылық жасап, үлгі көрсететін, қорқу мен жасқануды білмейтін батыл, ержүрек болуы керек» – деген.Міне бұл біз айтып отырған болашақ педагогтың айнымас моделі.

Құзыреттілік - бұл білім мен біліктің,дағды және іс-әрекет тәсілдерінің бір-бірімен байланысқан жүйесі.

«Құзыреттілік» түсінігі білім беру саласында1960-1970 жылдырдағы шетел әдебиеттерінде,ал 1980 жылдардың соңында отандық әдебиеттерде кездесті. «Кәсіби құзыреттілік жете білушілік» ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының кеңдігі мен интегративтік сипатымен, «кәсіптілік», «біліктілік», «кәсіби мүмкіндіктер» және т.б түсініктерді біріктіреді. [2]

Болашақ педагог мамандардың кәсіби құзыреттілігі қалыптасуы үшін ең алдымен,білім,білік,дағды және іс–әрекет тәсілдерін педагогтың бойында байланыстырып,ұштастыра білуі керек.Оған әр түрлі факторлар әсер етеді,педагогтың бойындағы білімі мен қатар мінез–құлқы,іс–әрекеті,сөз әдебі де аса маңызды роль атқарады.Себебі педагогтың сабақ беретін аудиторияны билеп – төстеуі сөз мәнеріне тікелей байланысты болып табылады. Сол себепті,мінезі жақсы ұстаз – жарқырап шыққан күнмен тең.Жақсы мінезді ұстаз білім алушыларға жақсы әдет қалыптастыра отырып,құнарлы білім бере алады және білім алушыларға өнегелі үлгі көрсете отырып,бойына жақсы мінез,әдепті сөйлеу әдетін қалыптастырады.

Сурет 1 Болашақ педагог маманының бірнеше жақсы қасиеттері

Жоғарыдағы схема біздің ойымдағы мінсіз болашақ педагог маманының бірнеше жақсы қасиеттері болып табылады.Педагогикалық қызымет – негізгі мәселе, оқытушының талаптары мен мақсаттарының оқушының мақсаттарымен, мүмкіндіктерімен, тілектерімен сәйкестігі, педагогикалық қызыметті сәтті жүзеге асыру педагогикалық технологияны, педагогикалық техниканы игерумен,оның кәсіби санасының деңгейімен байланысты. Педагогикалық қызыметтің үш моделі:

1.Мәжбүрлеу педагогикасы;(авторитарлық педагогика);

2.Толық бостандық педагогикасы;

3.Серіктестік педагогикасы; [3]

Біз педагогтар туралы студенттер мен мұғалімдер арасында сауалнама жүргіздік,нәтижесінде, педагогтар арасында жүргізілген сауалнама бойынша мынадай қызықты жауаптар алдық:

1. Жұмыс орынында қажет болып қалады-ау деген нәрселердің бәрін үйден тасуға тура келеді.

2. Біздің үйдегілердің, жақындарымыздың, достарымыздың ойынша біз үйге қажеті жоқ нәрселерді тасимыз.

3. «Күту» біздің балаларымыздың маңдайына жазылған болар,олар шыдаммен, үндемей сыныпта, мұғалімдер бөлмесінде, үйде күте береді.

4. Мектептің иісі мұрынына да бармайтын адамдар сіз өзіңіздің 20 балаңыз бен 45 ата анаңыз туралы айтқанда таңырқай қарайды.

5. Ұжымдастарыңызбен қандайда бір отырыстарда мектеп-жұмыс туралы айтпаймыз дегеннің өзінде отырыс кіші-педкеңеске ұласып кетеді.

6. Бұл аса жауапкершілікті талап етеді, түн ортасында ертеңгі сабаққа қолданылатын жаңа идеяны жазып қоюға ұшып түрегелесіз.

7. Біздің сөмкеңізде өзіміздің ақшамызға қарағанда өзгелердің ақшасы көбірек жүреді,фондқа,сыныпты безендіруге,топпен экскурсияға т.б.

8. Сіздің үйіңізде артық дүние көп. Оны сыйлық болғандықтан лақтыра алмайсыз.

9. Сізбен районның тең жартысы амандасады. Сіз қайда жүрсіз, қалай жүрсіз, кіммен жүрсіз? – сіз олардың бақылауындасыз.

10. Сіздің қолыңыздан бәрікеледі – шеге қағу, тазалау, сырлау, ақтау, жұмысқа науқас күйде келу,сабырлықпен,байыппен сөйлеу т.б.

11. Сіздің қолыңыздан: толыққанды демалу, әкімшілікке «жоқ» деп айту, кітап дүкенінің қасынан бұрылмай өтіп кету келмейді.

12. 1 қыркүйекте сіз бір қуанып, бір жылайсыз,өйткені оқушылардың жаңа оқу жылына сәттілік тілеп,ізгі ниетпен гүл әкеліп беруі бір бақыт болса,оларды оқытып,мінездеріне шыдап,сол оқу орнын бітіргенше жандарында жүру өте жауапкершілік пен жапакештік екенін сезіп қиналып та қаласыз.

Біз бұл сауалнамадан мынадай қорытындыға келеміз,осы жауаптардың барлығы да сіз туралы айтылғандай болса нағыз педагогпын деп сезіне берсеңіз болады,бұл жапалы да қиыншылығы мол жұмыс,төзе білсеңіз нәтижесін көресіз,қазақта «ексең – орасың» деген мақалы барғой.

Ал студенттер арасында жүргізілген сауалнамадан мынадай жауаптар алдық:

1.ЭЭ мамандығының студентінің айтуынша,ер мұғалімдердің айтуынан көбірек түсінетінін айтты,және тәжірибесі мол мұғалімдердің алдында өзін емін-еркін ұстайтынын айтты.

2.Мұғалімдер кешірімшіл,шыдамды,мейірімді жандар,ол кісілерді екінші ата-анамдай көрем,оларды ренжіткім келмейді.

3.Мен ұстаздардың мақтау сөздерін шабыт аламын,сондай мақтауды ала отырып,берілген тапсырмаларды орындамағанды жөн санамаймын.

4.Ұстаз болған адамның бәрі дана емес.

5.Мен мұғалімді біліміне, сөз әдебіне қарап силаймын.

6.Ұстаз болу шыдамды адамның қолынан ғана келеді,ол өте қиын жұмыс.Мен ұстаздарды бағалаймын.

7.Біздің ұстаздар өте білімді,мен ол кісілерге рахмет айтамын.

Деген пікірлерді алдық,бұдан мұғалім туралы әр адам әр түрлі пікірде екенін көріп отырмыз және мынадай ой түйдік, білім алушылардың арасында кейбірін мақтап,мадақтап отыруы керек және мұғалім қолдан келгенше мінсіз адам болуы керек, өйткені ұстазға қарап болашақ ұрпақ үлгі алады, ұстаздың жапалы қызымет екенін дәлелдемесеңізде бәріне аян,білім алушылар бағалайды.

Әдебиеттер

1.*Әлиев Ж.Ә.,Бабаев С.Б., Құдиярова А.М.* Педагогика оқу құралы.

2.*Ш.Х.Құрманалина, Б.Ж.Мұқанова.*Педагогика. А,.2007

3.Орысша–қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика/ о 74 Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е.Арғын – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ.2006. – 482 б.ISBN9965-808- 85 -6.

Жаксылык Б., Жаксылыкова Н.Е.

МОДЕЛЬ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Аннотация

В данной статье представлены качества и характеристики, присущие педагогу профессионального обучения, модель будущего специалиста профессионального обучения.

Ключевые слова: компетентность, педагог, будущий специалист, модель.

Zhaksylyk B., Zhaksylykova N.E.

MODEL OF THE FUTURE TEACHER

Annotation
This article presents the qualities and characteristics inherent in a teacher training model of the future specialist training.
Keywords: competence, teacher, future specialist, model.

ӘОЖ 331.41/43

Жүсіп Ә.Ә., Сыдықова Г.Қ.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

ОЗОН АЛУ ҚҰРЫЛҒЫСЫ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК СЫНАЛУЫ

Аңдатпа
Тәжді разрядта жұмыс жасайтын озон алу құрылғысының жұмысы, озон шығару өнімділігі, озонның энергетикалық шығымы келтіріліп, озондаушы элементтің электрлік есебін негізге алатын, тәждік разрядта жұмыс жасайтын озонатордың сынақ тәжірибесі ұсынылады.
Кілт сөздер: озон, тәждік разряд, озонатор, озон өнімділігі, энергетикалық шығым, разрядтық ток.

Кіріспе
Қазіргі таңда экологиялық проблемалар жаһандық деңгейде болғандықтан, оны шешуде әлемдік қауымдастықтардың бірлескен жұмысы қажет, себебі экологияның шекарасы жоқ, яғни ластау көзі бізде болса, ол ластану алыс және жақын жерлерге де зиянын тигізеді. Сондықтан қазір экологиялық жобаларға көптеген қаржы салынуда, өйткені экологиялық апаттың соңы қайтымсыз болуы мүмкін. Бұл - озон қабатының бұзылуы, су ресурстарының, құнарлы топырақтың және ауаның ауқымды ластануы.

Ауыз су және ағын суларды органикалық заттардан тазалауда және дезинфекциялауда, ауа атмосферасын санациялау және құбыр газдарынан тазартуда қолданылатын озондау технологиясы экологиялық проблемаларды шешу тәсілдерінің бірі болып табылады [1].

Озонның әр жерде кеңінен қолданылуы және озон генераторын жасаудағы қажеттілік «озондық технология» атты бағыттың пайда болуына септіктерін тигізді. Ол озон шығару процессінің және аппаратының жаңа түрлерін жасаудан және озонның физико-химиялық үдерісінің объектіге әсерін кең ауқымды қамтитын сұрақтардан бастап, озондау технологиясын тиімді пайдаланудың жаңа жолдарын қарастырумен аяқталады [2].

Озондаушы элементтің электрлік есебін негізіне ала отырып, тәждік разрядта жұмыс жасайтын озонатордың сынақ тәжірибесі дайындалып, өткізілген. Озондаушы құрылғының қорек көзінің жобасы, дизайны, жинақталуы «ОЗОН» ғылыми-өндірістік фирмасымен дайындалған.

Бөлмедегі ауаны санациялау және дезинфекциялауда пайдалану мүмкіндігін анықтау мақсатында «тәждік» разрядта жұмыс жасайтын озонатор ойластырылып, жасалған. Озонатордың озондаушы элементі диэлектрик - шыны колбадан және ауа қабаттарынан тұратын, разрядтаушы аралықтың характеристикалық есептеулеріне негізделіп жасалған. Электродтар арасындағы ұшқындық тесілуді болдырмайтын екінші электрод ретінде газразрядтаушы түтіктің пайдаланылуы - озондаушы элементтің жоғары сенімді жұмысын қамтамасыз етеді [3].

Озонатор алдыңғы панелінде дезинфекциялаушы газ шығаратын тесігі бар пластина түрінде пластмассалық корпустағы шағын құрылғы түрінде жасалған. Панельдің төбесінде желіден ажыратқыш (қызыл) және вентилятор ажыратқышы (қара) орнатылған. Олардан кейін құрылғы жұмысының ұзақтығын басқаратын мөлшерлеуіш орналасқан. Ажыратқыштың сол жағында вентиляторға ауа түсуіне арналған дөңгелек ойығы бар. Корпустың ішінде : вентилятор, жоғары жиілікті кернеу көзі, дезинфекциялаушы (озондаушы элемент) газ генераторы, жұмыс ұзақтығының блогы (таймер) орналасқан.

1 суретте көрсетілген озонатордың функционалдық сұлбасы келесідей жұмыс жасайды. Желі ажыратқышы қосылған кезде таймер сұлбасына қорек беріледі. «Пуск» батырмасын басқанда, вентилятордың және жоғары жиілікті кернеу көзінің тізбегін тұйықтайтын реле іске қосылады. Қорек көзінде өндірілетін кернеу дезинфекциялаушы газ генераторына берілгенде, ол қызыл түс жанумен қатар жұмыс жасай бастайды.

Жұмыс уақыты аяқталған соң, таймер релені ажырату арқылы жоғары жиілікті кернеу көзінің, дезинфекциялаушы газ генераторының және вентилятордың жұмысын тоқтатады.

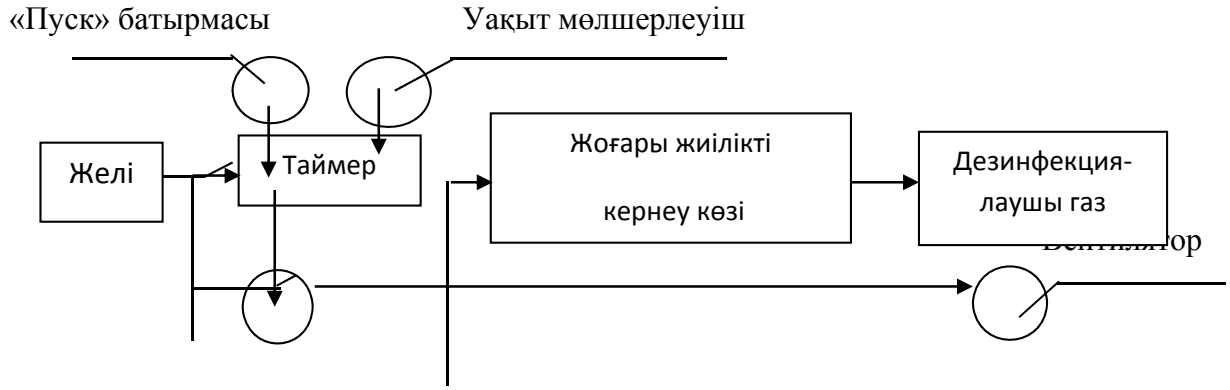

1 сурет. Озондаушы құрылғының функционалдық сұлбасы.

«Пуск» батырмасын басу арқылы құрылғыны қайталап қосуға болады, ал қажет болмаған жағдайда желіден ажыратамыз.

Озонатор кең ауқымды пайдалануға арналғандықтан, ол пайдалану жөніндегі нұсқаулық пен техникалық сипаттамасымен қамтылған. Негізгі техникалық сипаттамасы мен паспорттық берілгендері мыналар:

1. Озонатордың тағайындамасы: бөлме ауасын залалсыздандыруға арналады:

- ауа-тамшылы жолмен таралатын ауадағы микробтар мен вирустарды дезинфекциялауға;
- әр түрлі шығу тегі бар иістерді жоюға: темекі түтіні, бояу, ас үй иісі, дәретхана иісі және т.б.

2. Озонатордың қолданысы: құрылғы медициналық, спорттық, тұрмыстық, қоғамдық аумақтарда қолданылуы мүмкін.

3. Озонаторды қолдану шарттары: құрал 25^0С температурада қатысты ылғалдылық 90% - ға дейін болатын, 0 ден 40^0С дейінгі температура интервалында қолданыла алады.

Техникалық сипаттамалары:

Желі кернеуі	220 В, 50 Гц
Пайдаланатын қуаты	6 Вт
Өңдейтін ауданы	40 куб.м дейін
Бірреттік әсер уақыты	5 минут
Өлшемдері	240х210х110 мм
Масса	1.9 кг

«Озон» фирмасында озонатор жасалып болған соң, құрылғының қабылдау тәжірибелері жүргізілді. Тәжірибелік сынақтар бойынша оның шығыс параметрлері орнатылған және нағыз шарттарда емдік кәсіпорындарда пайдалануға дайындығы тексерілген.

Озон өнімділігі және U_p мәніне тәуелді энергетикалық шығымының тәжірибелік мәндері 1 кестеде көрсетілген. Жалпы, озонның энергетикалық шығымы (65 г/кВт·сағ.) бұл жағдайда ОКР (30 - 40 г/кВт·сағ) типті озонаторларынан әлдеқайда жоғары.

Кесте 1. Озонатордың озон өнімділігі мен энергетикалық шығымының тәжірибелік мәндері.

U_p,кВ	3,00	3,2	3,4	3,6,	3,8	4,00
I,мА	0,23	0,41	0,59	0,77	0,95	1,13
W,Вт	0,69	1,31	2,0	2,77	3,6	4,52
[O_3],г/кВт·сағ	0,04	0,08	0,12	0,15	0,19	0,22
[O_3],г/кВт·сағ	57,97	60,97	60,0	55,59	52,77	48,67

Ток күшінің өсуімен озонның энергетикалық шығымы, яғни озонды өндіру біршама азаяды, бұл озонның ток разрядына әсерімен түсіндіріледі. Құрылғының ұзақ уақыт сыналуы (бір ай) озонатордың үздіксіз және сенімді жұмыс істейтінін және нақты шарттарда пайдалануға дайындығын көрсетті.

Шағын, озон өнімділігі сағатына 200 мг болатын озонатор Қызылорда қаласының бірнеше кәсіпорындарында сынақтан өтті: тағамханада ПТШ-7 (90м^3), №11 орта мектептің компьютерлік сыныбында (50м^3) және қалалық перзентхананың ем қабылдау бөлмесінде (50м^3). Озонмен дезинфекциялау кезінде бөлменің барлық есіктері мен терезелері жабық күйінде болды. Дезинфекциялау уақыты 1 сағатты құрады. Тазалауға дейінгі және кейінгі ауаның сынамасы № 827 аспиратормен жүргізілді. Дезинфекциялаудан кейінгі озон мөлшері 4мг/м^3 құраған.

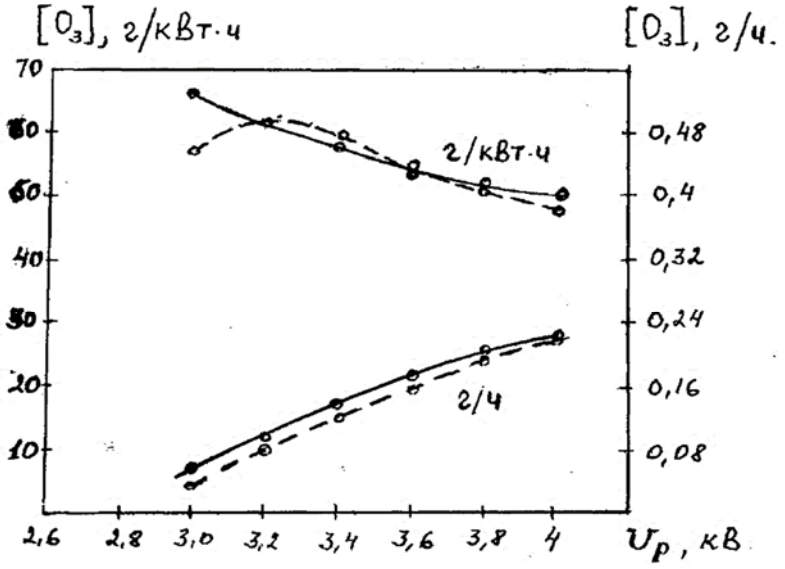

2 сурет - Озонның шығыс сипаттамалары

Тұтас сызықтар – есептік, үзік сызықтар- тәжірибелік мәндер

Шағын көлемді озонаторды сынау кезінде Қызылорда облыстық санитарлық-эпидемиялық станциясының зертханасында алынған бөлмедегі зиянды заттардың химиялық құрамының нәтижесі келесілерді анықтады: ауадағы қорғасын мен сынап

мөлшері озонмен өңделмей тұрғандағы мөлшері 0,001мг/м^3 болса, өңделгеннен кейін мүлдем табылмаған; көміртек оксиді мөлшері өңделгеннен кейін екі есеге дейін азайған (1,8 ден 1,0дейін). Көмірқышқыл газы(0,01) мен азот қостотығы (0,8) мөлшері өзгермеген. Өлшеу қателігі 10% дан аспайды.

Қорытынды. Дайындалған озонатор, басқа белгілі түрлеріне қарағанда, озон өндіруде қажетті техникалық сипаттамаларымен қамтылған, сондықтан ауыл шаруашылығында, медицинада, тұрмыста және шаруашылық мақсатта пайдалануға қолайлы мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. *Бахтаев Ш.А.* Озонная технология: настоящее и будущее //Наука Казахстана, 1996,№7,С.7.

2. *Бахтаев Ш.А., Бокова Г.И., Сыдыкова Г.К., Тойгожинова А.Ж.* Озонная стерилизация и дезинфекция закрытых объемов //Казахский национальный пед. университет. «Вестник», 2005. – №2(13). С.48-51.

3. *Бахтаев Ш.А., Боканова А.А., Бочкарева Г.В., Сыдыкова Г.К.* Физика и техника коронноразрядных приборов., Алматы, 2007, С.241-247.

Аннотация

Предложена работа устройства для получения озона, его производительность по озону и энергетический выход озона. Приведены опытные испытания озонатора, работающего на основе коронного разряда и электрического расчета озонирующего элемента

Annotation

Operation of the device for receiving ozone, its productivity on ozone and a power exit of ozone is offered. Skilled tests of the ozonizer working at a basis of the crown category and electric calculation of the ozonizing element are given.

УДК 631.365.036(575.2)

Зайырова Э.А., **Джунусов К.К**.

Кыргызский национальный аграрный университета им. К.И. Скрябина

УСТРОЙСТВО И ПРИМЕНЕНИЕ НОВОЙ УНИВЕРСАЛЬНОЙ ГЕЛИОСУШИЛКИ В УСЛОВИЯХ ЖЕТИ-ОГУЗСКОГО РАЙОНА ИССЫК-КУЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье приведены данные по устройству, применению и распространению опыта применения новой универсальной гелиосушилки в условиях Жети-Огузского Иссык-Кульской области.

Ключевые слова: универсальная гелиосушилка, устройство, применение, Джеты-Огузский район Кыргызстана.

Введение

Питание является одним из важнейших факторов, определяющих здоровье населения. Правильное питание обеспечивает нормальный рост и развитие человека,

способствует профилактике заболеваний, продлению жизни, повышению работоспособности и создает условия для адекватной адаптации людей к окружающей среде. У большинства населения Кыргызстана выявляются нарушения питания, обусловленные недостаточным потреблением витаминов, минеральных веществ, полноценных белков и нерациональным их соотношением.

Для организации полноценного питания врачи-гигиенисты рекомендуют включать в рационы питания плодовые и овощные продукты. Однако свежее плодовое сырье имеет ограниченный срок хранения, поэтому необходимо разработать щадящие способы сушки для производства продуктов длительного хранения.

Повышение качества сушеной плодовой продукции и снижение себестоимости ее производства за счет использования нетрадиционных технологических приемов позволяет не только отказаться от импорта такой продукции из других стран, но и экспортировать ее. Развитием научных основ обезвоживания сырья за рубежом занимались многие известные ученые и специалисты. Целый ряд технических решений вопросов интенсификации сушки растительного сырья являются объектами интеллектуальной собственности. Актуальность настоящей работы заключается во внедрении в производство новой технологии сушки плодового сырья в специальных гелиоустановках.

Результаты работы

Изучение процесса сушки плодовой и пищевой продукции в гелиосушильных установках

Приоритетным направлением перерабатывающей промышленности на современном этапе является рациональное использование плодоовощного сырья, максимальное сохранение биологически активных веществ исходного продукта, расширение ассортимента продукции повышенной пищевой ценности.

Сушка плодовоовощного сырья различного химического состава относится к важнейшему способу их рациональной переработки, так как сушеные продукты содержат питательные вещества в наиболее концентрированном виде и не требуют особых условий хранения.

В этой связи целью работы явилось исследование процесса сушки плодоовощной и другой продукции с различными химическими свойствами в усовершенствованной сушильной установке, использующей солнечную энергию в качестве источника тепла.

Известно, что сушильные установки позволяют в несколько раз, по сравнению с естественной сушкой на открытом воздухе, ускорить процесс сушки, при этом продукция не подвергается загрязнению, действию птиц и насекомых, улучшаются ее внешний вид и вкусовые качества, в большей степени сохраняется пищевая ценность.

Экспериментальная установка (рис.1) состоит из солнечного воздухонагревателя и сушильной камеры. В качестве прозрачного покрытия воздухонагревателя — коллектора использован современный полимерный материал — сотовый поликарбонат, имеющий коэффициент пропускания 0,8. Дно коллектора окрашено в черный цвет. Установка монтируется под углом наклона 20—30 °С к горизонту с ориентацией на Юг. Такой угол наклона является оптимальным с точки зрения поглощения солнечной радиации для средних широт в летнее время.

Принцип работы установки довольно прост. Солнечная радиационная энергия поглощается зачерненным поглотителем, который нагревается до 75-85 °С. Нагретый от поглотителя горячий воздух, который является не только теплоносителем, но и сушильным агентом, подается в камеру, в которой на сетчатых полках раскладывается высушиваемое сырье. Продукт в такой установке не подвергается действию прямых солнечных лучей, что положительно сказывается на внешнем виде готового продукта.

Сушке подвергались целый ряд продуктов растительного происхождения, выращенные в условиях предгорной зоны Жети-Огузского района. Известно, что в свежем

виде эти плоды содержат легкоусвояемые углеводы, витамины, макро — и микроэлементы и другие биологически активные вещества, однако не подлежат длительному хранению. Поэтому использование этих фруктов и овощей для сушки является весьма актуальной задачей.

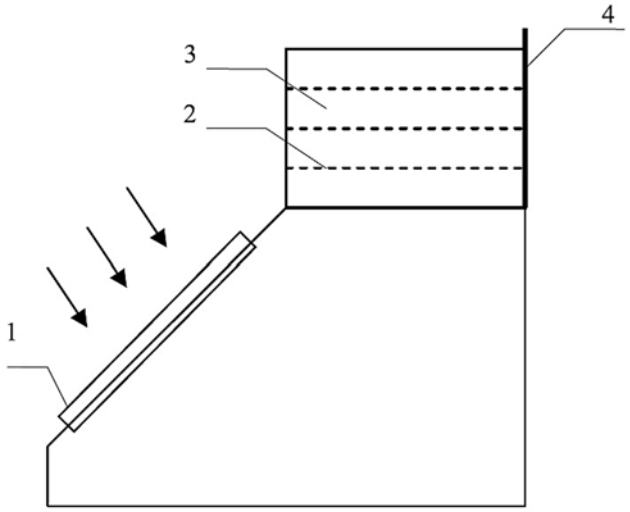

Рис. 1. Принципиальная схема гелиосушильной установки:
1 – воздухонагреватель; 2 – полки для раскладки высушиваемой продукции; 3 – сушильная камера; 4 – дверца.

Сравнительная оценка различных способов сушки плодовых и других пищевых продуктов

№	Продукты	До сушки, кг	После сушки, кг	Время сушки, дней	
				гелио-сушилка	обычная сушка (солнечно-воздушная)
1	Яблоки	20	14	2	4-5
2	Сливы	20	15	3	5-6
3	Груши	20	14	2	4-5
4	Абрикосы	20	14-15	3	7
5	Рыба	20	11-12	4	8-10
6	Мясо	20	16-17	5	12-14
7	Курут	20	17-18	4	7-10
8	Лекарственные травы	1	0,6	2	5-6
9	Семена овощной продукции	1	0,7	1	3-4

Для работы использовались яблоки, абрикосы и другие растительные продукты в технической стадии зрелости примерно одинакового размера. Плоды после сортировки по качеству, зрелости, калибровки, мойки, удаления кожицы и семенной камеры нарезали на кружочки толщиной 5-7 мм. Далее подготовленное сырье раскладывали на решета и подвергали сушке.

Исследования проводились при первоначальной удельной нагрузке сырья 20 кг/м^2 скорости воздуха 2 м/с, средней температуре в сушильной камере 45°С, на выходе из коллектора — 75°С.

За период сушки плодов осуществлялся контроль за температурными и влажностными параметрами процесса. Влажность воздуха в камерах измерялась психрометром, влажность высушиваемого продукта определялась весовым методом. За контроль принимались данные при сушке естественным солнечно-воздушным способом (таблица).

Как видно из таблицы, продолжительность сушки плодовой и пищевой продукции в гелиоустановках сокращается в 2 и более раза, по сравнению с солнечно-воздушной сушкой. Анализ результатов показывает, что процесс сушки плодоовощной продукции в новой установке происходит плавно, не наблюдаются резкие границы между периодами постоянной скорости и убывающей скорости, что объясняется особенностями характера циркуляции воздуха в установке.

Выводы

1. Одним из приоритетных направлений перерабатывающей промышленности республики на современном этапе является рациональное использование плодоовощного сырья и других сельскохозяйственных продуктов, максимальное сохранение биологически активных веществ исходного продукта, расширение ассортимента продукции повышенной пищевой ценности.

2. Повышение качества сушеной плодовой продукции и снижение себестоимости ее производства за счет использования нетрадиционных технологических приемов позволяет не только отказаться от импорта такой продукции из других стран, но и экспортировать ее.

3. Экспериментальная сушильная гелиоустановка позволяет в 2-3 раза, по сравнению с традиционной, естественной сушкой на открытом воздухе, ускорить процесс сушки, при этом продукция не подвергается загрязнению, действию птиц и насекомых, улучшаются ее внешний вид и вкусовые качества, в большей степени сохраняется их пищевая ценность.

ӘОЖ 371.012

Зейнел С., Дарменова Р.А

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

КӘСІПТІК ОҚЫТУ МАМАНДАРЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ ДАЯРЛАУ

Аңдатпа

Инновациялық білім берудің негізгі мақсаты әлемде өмір сүру үшін өзгеретін қоғам дайындау болып табылады. Осы оқыту мәні әлеуетті құқықтары мен оларды жүзеге асыру бойынша оқу процесіндегі бағдар болып табылады. Білім беруде, инновациялық механизмдерін әзірлеу үшін өмірлік проблемаларды шешу шығармашылық жолдарын табуға, пішіні мен адами болмыстың формасына өнер өзгерісті ықпал етеді. Инновациялық технологияның мақсаты дәстүрлі жүйемен салыстырғанда оқушының жеке сапалық өзгерісі, болып табылады. Бұл кәсіби қызметін енгізу арқылы мүмкін болатын педагогикалық дағдарысты түсіру, оқу-әдістемелік және білім беру бағдарламаларындағы тәжірибесінің белгілі болмауы. Инновациялық технологияның негізгі міндеттері - алынған

ақпаратты шарлау үшін өз іс-ынталандыру қабілеті, шығармашылық дәстүрлі емес ойлауды қалыптастыру, ғылым мен тәжірибенің соңғы жетістіктері пайдалану. Адамның моральдық өзін-өзі жетілдіруіне бағытталған әлеуметтік маңызды практика ретінде білім берудегі инновациялық белсенділігі, ол қоғамдастықта тәжірибелердің барлық қолданыстағы түрлерін конверсиясын қамтамасыз ету қабілетті болғаны маңызды.

Кілт сөздер: кәсіп, маман,педагогикалық технология, инновациялық технология, экономика,ғылым,тұлға, психология, практика.

Кіріспе

XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар. Заманауи бағдарламалар мен оқыту әдістемелерін білікті мамандар ұсынуы маңызды. Оқыту нәтижесі оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуы тиіс...

Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың
«Қазақстан халқына жолдауы», «Қазақстан - 2050»
«Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ!»

Білім беру жүйесінде ерекше маңызды болып табылатын мәселелердің бірі – оқытуды ақпараттандыру, яғни оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды пайдалану болып табылады. Педагогикалық технология - мұғалімнің кәсіби қызметін жаңартушы және сатыланып жоспарланған нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін іс-әрекеттер көзі. Мұның өзі ақпараттық технологияларды пайдаланудың екі бағыты бар екендігін анықтауға мүмкіндік береді. Бірінші бағыт тұрғысынан алып қарасақ, ақпараттық технологиялар білім, білік, дағдыны игеру үшін қажетті ресурс болып табылып, оқушылардың саналы тәрбие, сапалы білім алуына жағдай жасайды, ал екінші бағыт тұрғысында ақпараттық технологиялар оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру тиімділігін арттырудың қуатты құралы болып табылады.

Қазіргі білім саласындағы оқытудың жаңа педагогикалық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты білгір маман болу мүмкін емес. Жаңа педагогикалық технологияны меңгеру мұғалімнің зейін-зердерлік, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген ұстаздық қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін жүйелі ұйымдастыруына көмектеседі. Оқу-тәрбие үрдісіне жаңа педагогикалық технологияларды ендірудің алғашқы шарты, мұғалімнің инновациялық іс-әрекетін қалыптастыру болып табылады. Жаңа педагогикалық технологияны меңгерген әрбір мұғалім өз сабағын нәтижелі даму жағынан көрсете алады.

Қазақстан Республикасының 2015 ж. дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында күтілетін нәтижелер қатарына нәтижеге бағдарланған толыққанды, сапалы, бәсекеге қабілетті білім беруді, ғылыми және инновациялық қызметті дамытуды жатқызады. Сондықтан да философтар мен педагогтар құндылықтар мен құзырлылық тұғырын, білім беру жүйесіне іске асыру тетіктерінен іздестіруде. Құзырлылыққа бағытталған білімнің дидактикалық үлгісі жасалуда. XXI ғасырдағы педагогикалық білім берудің мазмұнын анықтаудың тұжырымдамалары, парадигмалары, моделдері, құндылықтар туралы пайымдауларды ғалымдар мен практиктердің зерделеуі арқылы іске асады. Педагогика теориясы мен практикасында жеке тұлғаға бағытталған білім парадигмасы, нәтижеге бағдарланған білім жүйесінің заңдылықтары ой елегінен өткізіліп, педагогикалық білім берудің мазмұны мен технологиясын нақтылауға мүмкіндік туындауда.

Алдыңғы қатарлы дамыған мемлекет пен азаматтық қоғам құруға ұмтылыс жасалып отырған қазіргі кезде еліміз үшін оның теориялық негіздерін айқындап, нақты іс-қимыл стратегиясын жасау маңызды мәселе болып отыр. Кез келген әрекет ғылыми тұрғыда

негізделіп, мақсатты, жоспарлы түрде іске асырылса ғана тиімді нәтиже беретіні анық.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасын іске асыру нәтижесінде «кәсіби міндеттерін дербес әрі шығармашылық тұрғыдан шешуге, кәсіби қызметтің тұлғалық және қоғамдық маңызын түсінуге, оның нәтижелері үшін жауап беруге қабілетті кәсіби құзыретті жеке тұлғаны, бәсекеге қабілетті маманды қалыптастыруды қамтамасыз ететін білім беруді басқарудың тиімді жүйесі құрылатыны» атап көрсетілген. Бұл кәсіптік мамандарды даярлаудың сапасын еліміздің білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңістігі аумағына кіріктіру міндеттерін шеше отырып көтеруді көздейді. Педагогикалық университеттердің жаңа миссиясы – жоғары білікті педагог мамандарды даярлау және олардың бәсекеге қабілетті кәсіптік деңгейін қамтамасыз ету, университет түлектерінің азаматтық және адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру, университеттің әлемдік білімдік, ғылыми және ақпараттық қауымдастыққа енуіне жағдай жасау.

Егер болашақ кәсіптік оқыту мамандықтарын педагогикалық технологияны оқытуға даярлау ғылыми тұрғыда негізделіп, практикалық түрде іске асырылса, онда кәсіби оқыту педагогының даярлығы қоғамның сұранысын қанағаттандыратын болады, өйткені маманның инновациялық технологиялар арқылы кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқытуға даярлығы оның жоғары кәсіби біліктілігін, құзыреттілігі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді.

Педагогикалық теория мен практикада әдіске ерекше мән беріледі өйткені, атап айтқанда, әдіс өз бойына білім берудің тиісті стратегиялық доктриналарын жүзеге асыратын әдіснамалық бағдарларын жинақтайды. Сондықтан жас ұрпаққа, жас буынға жаңаша білім беру жолында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. Қоғамдағы жаңа әлеуметтік –экономикалық жағдай, әлемдік мәдени- білім кеңістігіне ену, өркениетті елдердегі педагогика ғылымы және білім беру жүйесі дамуының қазіргі кездегі тенденциялары, әлемдік деңгейдегі педагогика және психология ғылымында жинақталған тәжірибелерді талдау нәтижесі мұғалім мамандығын сапалы етіп дайындауды қажет етеді.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың инновациялық технологияларын меңгермейінше, сауатты, әрі жан-жақты маман болу мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру оқытушының интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып оқу-тәрбие процесін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

"Педагогикалық технология - бұл педагогикалық мақсатқа қол жеткізу жолындағы қолданатын барлық қисынды ілім амалдары мен әдіснамалық құралдарының жүйелі жиынтығы және жұмыс істеу реті", - деп анықтайды.

Осы аталған көрсеткіштердің әсерінен білім, кәсіп, іскерлік, іс-әрекет, игеру, нәтиже құралады. Білім жалпы, кәсіби, техникалық, арнайы білім болып бөлініп кәсіппен ұштасады. Ал кәсіп – мамандық таңдау, мамандықты меңгеру. Білім алып кәсіп иесі болу үшін іскерлік қажет. Іскерлік – оқу, білім, кәсіп, тәжірибе, ізденушілік, өзіндік жұмыс, іс-шаралар, дағдыдан туындайды. Іскер болу үшін іс-әрекетті меңгеру қажет. Іс-әрекет әрекеттен, операция, қимыл-қозғалыстан тұрады. Барлық үрдіс байланыса орындалғаннан соң нәтиже көрсеткіші пайда болады.

Жаңа ғасырға білімді адам болып, инновациялық технологияларды жетік меңгергенде ғана енуге болады. Өйткені халықтың іс-әрекеті барған сайын олардың ақпараттануына, компьютердің және телекоммуникацияның көмегімен алған ақпараттарын тиімді өңдеу қабілетіне байланысты. Бұл жоғары кәсіби білім беру жүйесінің алдына кәсіпкер мамандардың инновациялық ақпараттық – педагогикалық технологияны практикалық әрекеттерде пайдалануға даярлығын қалыптастыру міндетін қояды.

Білім сапасын арттырудағы инновациялық ақпараттық –педагогикалық технологияны талдай келе, мынадай тұжырым жасауға болады:

- білім алушылардың білім, білік сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технологиялардың түрлері сан алуан, оларды таңдау және одан шығатын нәтиже оқытушының кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты;

- жаңа инновациялык технологияларды енгізу жүйелі әрі мақсатты түрде жүргізілгенде ғана жетістікке жетуге болады;

Кәсіптік білім беру- бұл кәсіптік өзі тағдырын өзі шешуде мамандардың бойындағы жеке қасиеттерін, қабілетін, мүмкіншілігін дамыту. Осы орайдан қарастырғанда студенттердің ынтасының, бейімділігінің, жалпы және динамикасына көңіл аударылуы қажет. Жоғарыда аталғандарды ескере отырып болашақ маман тұлғасын дайындаудың маңызды да өзекті мәселе екені анық. Осы себептен болашақ маман даярлау ісіне мұқияттылық пен терең білімділікті талап етеді. Дұрыс таңдалған мамандық - жарқын болашағымыздың кепілі.

Қазіргі жағдайда мамандарды кәсіби даярлаудың белгілі бір деңгейіндегі сапасы мен бағыты еңбек нарығында оның бәсекеге түсу қаблетінің негізгі шарты болып табылады. Кәсіби даярлық процесінде жоспарлау, білім алу, өзінің жоғары жеке қабілеті мен қажеттігіне жауап беру мүмкіндігі бар маман еңбек нарығында елеулі орын алуы заңдылық болып табылады. Осыған орай, маманды даярлау сапасы тек қана даму көрсеткіші және оқу орнын тәмәмдау факторы ретінде шешуші рөлге ие болып қана қоймай, негізгі өмірлік табысы болып табылады.

Ұсынылып отырған кәсіптік оқыту мамандардың педагогикалық тұрғыдан зерттеудің негізгі ерекшелігі, біріншіден, ол тұлғаның өмір жолында қалыптасатын және осы өмір жолының әр кезіндегі оның өмірлік әрекетін қамтамасыз ететін жоғары жеке қасиеттері мен қабілеттерін айқындауға бағытталған. Мұнда тұлғаның сана - сезімін, әлеуметтік ойлауын, оның белсенділігін (бастамашылдық және жауапкершілік), уақытты ұйымдастыру қабілеті сөз болып отыр. Бұл қабілеттер осы тұлғаның өмірлік ұстанымы, өмірлік бағыты мен болашағымен, өмірінің мәнімен байланысты. Зерттеу әдісі екіншіден, тұлғаларды әдеттегі өмірлік оқиғаларға анағұрлым жақын жағдайларда зерттеуді көздейді, сондықтан студенттік кезеңдегі осы оқиғалар ішінде жүрген психолог-практиктер қол жеткізе алады. Үшіншіден, тұлғаның өмірлік қабілеттерінің өмірлік генезисі-ретроспективасын (ынталылықтық, жауапкершіліктің дамымау себептері) анықтауға және олардың дамуы келешегіне мүмкіндік беретін әдіс. Ең аяғында төртіншіден, тұлғаның жоғары қасиеттерінің қалыптасуы тек психологтар ғана емес, сонымен бірге өзін-өзі дамыту субъектісі ретінде тұлғаның өзі де қол жеткізе алатын технологияларға негізделген әдіс болып табылады. Әдістің аталған ерекшеліктері оның ғылыми - зерттеу, сондай-ақ қолданбалы мақсаттар, оның ішінде - жоғары оқу орнындағы психологиялық қызмет мақсаттарында қажеттілігін көрсетеді. Мұндай қызмет құру тек қана даярланып жатқан мамандардың кәсіби біліктілігін арттыру міндетімен емес, ең алдымен жоғары оқу орнындағы тұлғаның дамуына, өзін-өзі дамытуына және өзін-өзі көрсетуіне толық қанды жағдай жасаумен байланысы қажет. Психология ғылымында көп жылдар бойы орын алып келе жатқан, іс-әрекетке ерекше көңіл бөлу, оны тұлғаның өмірлік жолымен әрекетінен бөліп қарау тәжірибеге де тән болды.

XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелуі анық. Біздің болашақтың жоғарғы технологиялық және ғылыми қамтымды өндіріс жері үшін кадрлар қорын жасақтауымыз керек. Осы заманғы білім беру жүйесінсіз әрі алысты барлап, кең ауқымда ойлап білетін басқарушыларсыз біз инновациялық экономика құра алмаймыз, демек, барлық деңгейдегі техникалық және кәсіптік білім беруді дамытуға бағытталған тиісті шаралар қолдануымыз шарт.

Қорытынды

Қорытындылай келе, қазіргі кезде білім беру саласын, оқытудың әр түрлі техникалық құралдарын пайдаланусыз елестету мүмкін емес. Сондықтан уақыт талабына сай білім мазмұнын жаңарту – бүгінгі күннің басты міндеті. Қазіргі жағдайда еліміздің білім беру жүйелерінде XXI ғасыр жастарына білім беру мен тәрбиелеу бағытында сан алуан жұмыстар жүргізілуде. Ал мұғалімнің негізгі ұстанған мақсаты – білімнің жаңа үрдісін жасап, белгілі бір көлемдегі білім мен білік дағдыларын меңгерту, оқу материалын қаншалықты деңгейде бақылаудың, оқу мен тәрбие үрдісін ұйымдастырудың сан түрлі жаңа әдіс – тәсілдерін іздестіру, жаңа технологияларды сабақта тиімді пайдалана білу.

Қазіргі заман талабына сай жаңа технологияны, ақылды объектілерді өмірде қолдана білу, білім беру әдістемесінде маңызды. Сондықтан да білім сапасын жақсартуда оқытушы мен оқушыға барлық жағдай жасалуда. Қазіргі мектептердің барлығының жаңа технологиялармен, соның ішінде интерактивті тақтамен қамтамасыз етілуінің өзі- білім сапасын арттыруға септігін тигізеді. Әр жаңа технологияның өз жаңашылдығын әкелгенімен қатар, өзіне тән қызметі болады, ол сабақ түсіндіруде уақытты немесе тағы басқа бір жағынан ұтуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Заңы. «Білім туралы» Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2013. – 64 бет.
2. Ж.А.Асқарова.Кәсіби білім беру жүйесіндегі оқыту технологиялары.- Алматы: - 15б,37б.
3. Егемен Қазақстан газеті 2011 ж. 1 ақпан
4. Сарбасова Қ.А. Инновациялық технологиялар. Алматы, 2006.

Аннотация

Главной целью инновационных технологий образования является подготовка человека к жизни в постоянно меняющемся мире. Сущность такого обучения состоит в ориентации учебного процесса на потенциальные возможности человека и их реализацию. Образование должно развивать механизмы инновационной деятельности, находить творческие способы решения жизненно важных проблем, способствовать превращению творчества в норму и форму существования человека.

Целью инновационной деятельности является качественное изменение личности учащегося по сравнению с традиционной системой. Это становится возможным благодаря внедрению в профессиональную деятельность не известных практике дидактических и воспитательных программ, предполагающему снятие педагогического кризиса. Развитие умения мотивировать действия, самостоятельно ориентироваться в получаемой информации, формирование творческого нешаблонного мышления, развитие детей за счет максимального раскрытия их природных способностей, используя новейшие достижения науки и практики - основные цели инновационной деятельности. Инновационная деятельность в образовании как социально значимой практике, направленной на нравственное самосовершенствование человека, важна тем, что способна обеспечивать преобразование всех существующих типов практик в обществе.

Annotation

The main objective of innovation education is to prepare man for life in a constantly changing world. The essence of this training is the orientation of the educational process on the potential of the person and their implementation. Education should develop mechanisms for

innovation, to find creative ways to solve vital problems, promote the transformation of creativity into shape and form of human existence.

The goal of innovation is a qualitative change in the person of the pupil in comparison with the traditional system. This is made possible by the introduction of a professional activity is not well-known practice of teaching and educational programs, shooting the teacher crisis. Development of the ability to motivate action on their own to navigate the information obtained, the formation of unconventional creative thinking, the development of children at the expense of maximum disclosure of their natural abilities, using the latest achievements of science and practice - the main goal of innovation. Innovation activity in education as a socially significant practices aimed at moral self-perfection of man, is important because it is able to ensure the conversion of all existing types of practices in the society.

УДК 681.518:37

Ийманбек кызы А., Садырова Г.К.

Кыргызский национальный аграрный университета им. К.И. Скрябина

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

Аннотация

В данной статье описана роль информационных технологий в профессиональном обучении.

Ключевые слова: информация, технологии, информационные технологии, компьютеризация, профессиональное обучение, познавательная деятельность, стремления, гибкость, мобильность.

Введение

С присоединением Кыргызской Республики в Болонский процесс, в системе образования наметился курс на введение новых образовательных методик обучения, предусматривающий изменение организации учебного процесса. Встает вопрос модернизации процесса обучения путем внедрения компьютерных средств обучения. Преподавание с современными информационными технологиями, в свою очередь, создает новый стиль преподавания, неизвестный другим, - неинформационным традиционным методам обучения. Это, прежде всего, характеризуется масштабностью социальных преобразований, и определяется как переходной от постиндустриального общества к информационной. Темпы развития изменили ориентацию образовательных процессов, поставили задачу обновления знаний личности на протяжении всего жизненного пути, обусловили социальную потребность во внедрении новых образовательных тенденций в сферу образования. Под их воздействием трансформируются существующие и возникают новые формы информационных технологий образования. Обучение студентов немыслимо без информационных технологий ведь они становятся чуть ли не основным видом деятельности, и компьютеризация выступает как часть этого процесса. Компьютеризация воспринимается в двух значениях: в узком и широком. В нашем случае, мы говорим о широком понимании этого значения, когда речь идет о подготовке подрастающего поколения к жизни в информатизированном обществе.

Информация становится главным ресурсом научно-технического и социально-экономического развития мирового сообщества и существенно влияет на ускоренное

развитие науки, техники и различных отраслей хозяйства, играет значительную роль в процессах воспитания и образования, культурного общения между людьми, а также в других социальных областях [1].

Информатизация (по А. П. Ершову) - это система следующих взаимосвязанных процессов (рис. 1).

информационного - обособления и представления всей социально значимой информации в форме, доступной для хранения, обработки и передачи электронными средствами;

познавательного - формирования и сохранения целостной информационной модели мира, позволяющей обществу осуществлять упреждающее динамическое регулирование своего развития на всех уровнях: от индивидуальной деятельности до функционирования общечеловеческих институтов;

материального - строительства глобальной инфраструктуры электронных средств хранения, обработки и передачи информации. Информатизация современного общества влечет за собой следующие социальные последствия: увеличение числа занятых в информационной сфере [1].

Информационные технологии в профессиональном обучении выступают одним из ведущих факторов формирования личности,являясь основополагающим в учебном процессе при котором повышается эффективность учебного процесса. Деятельность студента представляет собой процесс сбора и переработки информации, принятия на ее основе решений и их выполнения. Информатизация образования стала выступать в качестве одного из важнейших ресурсов научно-технического прогресса.

Термин «информация» происходит от латинского informatio - разъяснение, изложение, осведомленность.

В профессиональном образовании информационные процессы (сбор, обработка и передача информации) всегда играли важную роль. По внутреннему содержанию выделяют процесс с*бора, обмена, хранения и обработки информации.*

Технология (от гр. techne - мастерство + logos - учение) - это мастерство (искусство) делать вещи.

Коджаспирова Г.М., Петров К.В. дают такое определение: Технология - *это совокупность знаний о способах и средствах проведения производственных процессов, при которых происходит качественное изменение обрабатываемых объектов.*

Отсюда следует, то в профессиональном образовании мы можем понимать информационную технологию (ИТ) как совокупность методов объединенных в цепочку,

обеспечивающую сбор, обработку, хранение, распространение и отображение информации с целью максимального повышения качества обучения. Это прием оптимизации образовательного процесса в профессиональном обучении.

«Новая технология хранения и обработки информации совершила революцию в организации умственного труда подобно тому, как изобретение двигателя открыло эру автоматизациитруда физического», - считает академик В.М. Глушков [2].

Основные свойства информационных технологий в профессиональном обучении характеризуются:

а) объектом процесса являются данные;

б) целью процесса является получение информации;

в) средствами осуществления процесса являются компьютеры, интернет и др. комплексы;

г) процессы обработки данных разделяются на операции;

д) критериями оптимизации процесса являются своевременность доставки информации пользователю, ее надежность, достоверность, полнота [1].

Основой информационных технологий являются: *появление новых средств накопления*;

развитие средств связи;возможность автоматизированной обработки информации с помощью компьютера.

Три группы информационных технологий: сберегающие, рационализирующие исозидающие.

Информационные технологии обучения, исходя из принципов, сформулированных Б.Е. Патоном, В. И. Гриценко и Б. Н. Паньшиным, определяются как совокупность внедряемых (встраиваемых) в системы организационного управления образованием и в системы обучения принципиально новых систем и методов обработки данных, представляющих собой целостные обучающие системы, и отображение информационного продукта (данных, идей, знаний) с наименьшими затратами и в соответствии с закономерностями той среды, в которой они развиваются.

В профессиональном обучении существуют: универсальные информационные технологии;компьютерные средства телекоммуникаций;компьютерные обучающие и контролирующие программы, компьютерные учебники; мультимедийные программные продукты, которые повышают образовательную эффективность педпроцесса.

На сегодняшний момент одним из успешных информационных технологий считается интерактивное обучение (ИО). ИО – это обучение, погруженное в общение, то есть диалоговое обучение. Одна из целей ИО – это создание комфортных условий обучения, таких при которых студент чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения. Учебный процесс, организованный интерактивными технологиями обучения – это высокий уровень взаимно направленной активности субъектов взаимодействия, эмоциональное, духовное единение участников.

По сравнению с традиционными формами ведения занятий, интерактивном обучении меняется взаимодействие преподавателя и обучаемого: активность педагога уступает место активных обучаемых, а задачей педагога становится создание условий для их инициативы.

В ходе диалового обучения студенты учатся критически мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Информационные технологии при этом играют существенную роль.

Таким образом, приходим к заключению, что информационные технологии способствуют:

- индивидуализации учебно-воспитательного процесса с учетом уровня подготовленности, способностей, индивидуально-типологических особенностей усвоения материала, интересов и потребностей обучаемых;
- изменению характера познавательной деятельности учащихся в сторону ее большей самостоятельности и поискового характера;
- стимулированию стремления учащихся к постоянному самосовершенствованию и готовности к самостоятельному переобучению;
- усилению междисциплинарных связей в обучении, комплексному изучению явлений и событий;
- повышению гибкости, мобильности учебного процесса, его постоянному и динамичному обновлению;

воспитанников и организации их досуга.

Литература

1. *Коджаспирова Г.М., Петров К. В.*Технические средства обучения и методика их использования:Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений - М : Издательский центр «Академия», 2001 – 256с.

2. *Глушков В. М.* Основы безбумажной информатики. - М., 1982. - С. 10.

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы методики преподавания с использованием современных информационных технологий, а также раскрыты сущность понятий информация, технология, информационные технологии. Доказано что информационные технологии улучшают учебно – воспитательный процесс и формируют познавательную деятельность, стремления, гибкость, мобильность учащихся.

Annotation

In the article considered guestions about methods of teaching with using modern information technologies, as well as revealed essence concept of information, technology, and informational technology. It is proved that informational technology improves the educational process and forms informative activity, aspiration, flexibility, mobility of students.

ӘОЖ 378.017

Камолов Н.М., Ділмағамбетова Б.М.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

“ГРАФИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАР” ПӘНІНЕН МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОКУЛЫҚ ҚҰРУ

Аңдатпа

Заманға сай ақпараттық технологияларға иек артатын оқу орындарындағы ақпараттық қамту жүйе менеджменті оқу үрдісін бақылауды жақсартуға, студенттердің жаңа материалдарды игеруін мотивациялауға, оларға өзін-өзі басқару негіздерін үйретуге және студенттердің оқу жұмысын жақсарту үрдісінде барынша мақсатты пайдалануға

мүмкіндік береді. Жалпы ұлттық ақпараттану дәуірінде білім беру жүйесінің басым бағытына электрондық оқулықтарды жасау және ендіру жатады.

Кілттік сөздер: мультимедиа, 3D-модельдеу, гипермәтінді бағдарламалау тілі, тестілеу режимі.

Кіріспе

Еліміздегі білім жүйесі ел өміріндегі стратегиялық маңызды сала болып табылатындығы белгілі. Ал, оқу процесіндегі ескі әдістердің озық заман талабына жауап бере алмайтындығы өз-өзінен түсінікті. Бүгінгі уақыт талабына сәйкес білім беруді одан әрі жетілдіру оқу-тәрбие процесіне озық тәжірибені, ғылыми жетістіктерді талап етеді. Компьютерлік техниканы тұрақты жұмыс істейтін күйде ұстап, білім саласындағы жаңа технологияларды пайдаланып, кез-келген пән оқытушыларын электрондық оқу құралдарын даярлау, қолдану ісіне жұмылдыру әрі қарай жалғасуы тиіс.

Электронды оқулықпен оқытудың негізгі мақсаты: “Оқыту процесін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту” болып табылады. Әр сабаққа арналған бейне көрінісі бар электронды оқулықпен сабақ берген өте тиімді және оқытушы дайын сабақтарды өз жұмысында пайдалануға толық мүмкіншілігі бар. Электрондық оқулық дегеніміз – мультимедиялық оқулық, сондықтан әрине, электрондық оқулықтың құрылымы сапалы және жаңа деңгейде болуы тиіс. Электрондық оқулық сонымен қатар, студенттің уақытын да үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және студенттің ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге көп ықпал етеді [1].

Мазмұны күрделілеу бір үлкен тақырыптың бөліктерін өткенде қосымша бейнехабар және клиптер қажетті элемент болып табылады. Бейнеклиптер уақыт масшабын өзгертуге және көріністерді тез немесе жәй түрде көрсетуге пайдалы. Қазіргі кезде электрондық оқулықтарды, аудио, видео, теледидар, компьютерді пайдалану барысында, студенттердің сабаққа деген қызығушылығының жоғары екендігін байқауға болады. Сондай-ақ, пәннен өздеріне керекті тест, әдістемелік, дидактикалық көмекші материалдарды молынан ала алатындығы.

Заман талабына сай жас студенттерге сапалы білім беруде электрондық оқулықтарды сабаққа пайдалану – оқытудың жаңа технологиясының бір түрі ретінде қарастыруға болады. Оқытудың жаңа технологияларын пайдалана отырып, студенттердің білім деңгейін және ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқу-тәрбие процесін тиісті деңгейге көтеру, ұстаздардың жүйелі басшылыққа алған бағыты.

Ақпараттық технологияларды тиімді пайдалана отырып, шетелдік білім жүйесінен қалыспайтын, дүниежүзілік бәсекеге қабілетті еліміздің білімді-білікті, ой-өрісі кең жас ұрпағына әрқашанда артар сенімі мол.

Келешек маманның қажетті білімді, шеберлікті және дағдыларды меңгеру тиімділігі, оның кәсіптік қалыптасуында түбегейлі әсерін тигізген және өз бетінше білім алу қабілетінің қалыптасуын болжамдайды немесе оның жоғары білім алғаннан кейінгі үздіксіз білім алу мүмкіндігін анықтайды.

Келешек мамандарды кәсіби дайындаудың мазмұнды жағын қарастыра келе, электрондық оқулықтың тиімділігі маңыздылықты ғылыми жағынан тануға, қазіргі кездегі өндірістің дамуы мен қызмет етуінің заңдарына байланысты деген қорытындыға келдік. Электрондық оқулықтарды құрастырудың маңызды шарттарының бірі - шашылып кеткен білімді жүйелі білімге шоғырландыру болып табылады [2].

Жоғарыда айтылғандарда ескере отырып, қазіргі заман талабына сай “Графикалық құралдар” пәнінен мультимедиялық электрондық оқулық құрылды.

Ұсынылған электрондық оқулықтың негізгі мақсаты:

- электрондық оқулық құрудың негізгі жолдары мен оларды қолдануды талдау және электрондық оқулықтың негізгі артықшылықтары мен кемшіліктерін талдау;
- электрондық оқулық жасаудың әдістемесін құру;
- электрондық оқу құралдарына қойылатын талаптарды жүйелеу;
- электрондық оқу құралдарын қолданудағы студенттердің қабылдау жүйесін басқару принциптерін қарастыру.

Бұл жұмыста интеллектуалды электронды оқулық пакетін жасау мәселесіне үлкен назар бөлінді. Мұндай пакет қолданушыға компьютерлік технологияларды қолдануды зерделеуді және дайын қолданбалы пакеттерін меңгеруге көп септігін тигізеді.

Бұл пән 3 кредиттен тұрады, бағдарламада Corel, Photoshop, Autocad программалары қарастырылған. Менің жұмысым 15 дәріс, 15 зертханалық және 15 тәжірибелік жұмыстардан тұрады [2].

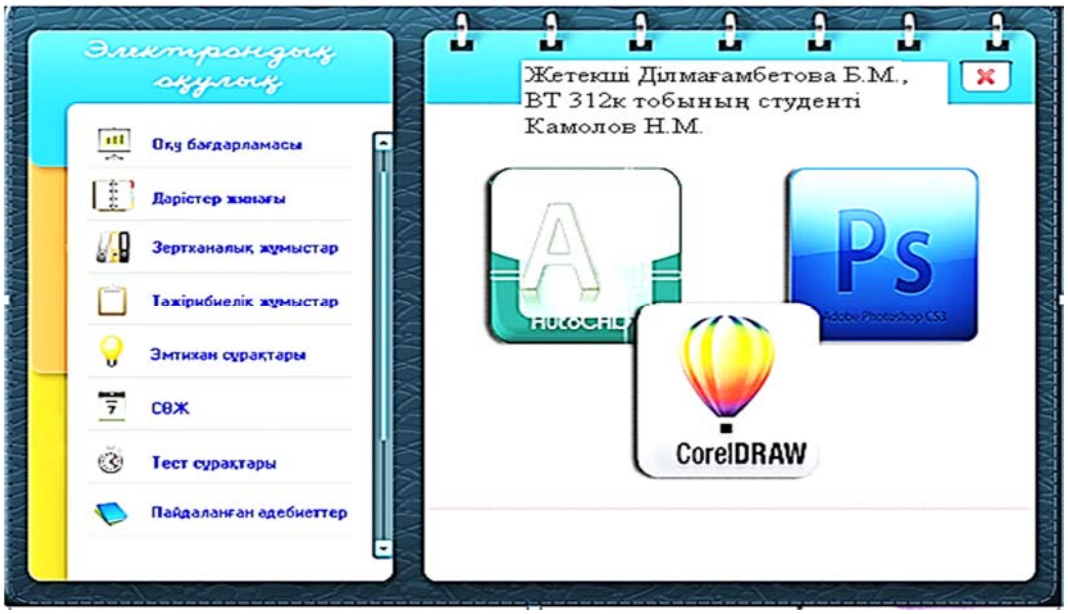

Сурет 1. Электрондық жалпы оқулықтың көрінісі

ЭОҚ жасауға пайдаланылған технология-бағдарламалық жабдықтар ретінде мыналар таңдалынып алынды [4]:
- HTML гипермәтінді бағдарламалау тілі;
- PHP;
- Dreamwevear редакторы.

Оқулықтың «Дәрістер» терезесінің сол жағында тізім түрінде 15 дәрістің тізімі гиперсілтеме түрінде құрылған. Әр жолды шерту арқылы, қалаған дәрісті ашып оқуға болады (2-сурет):

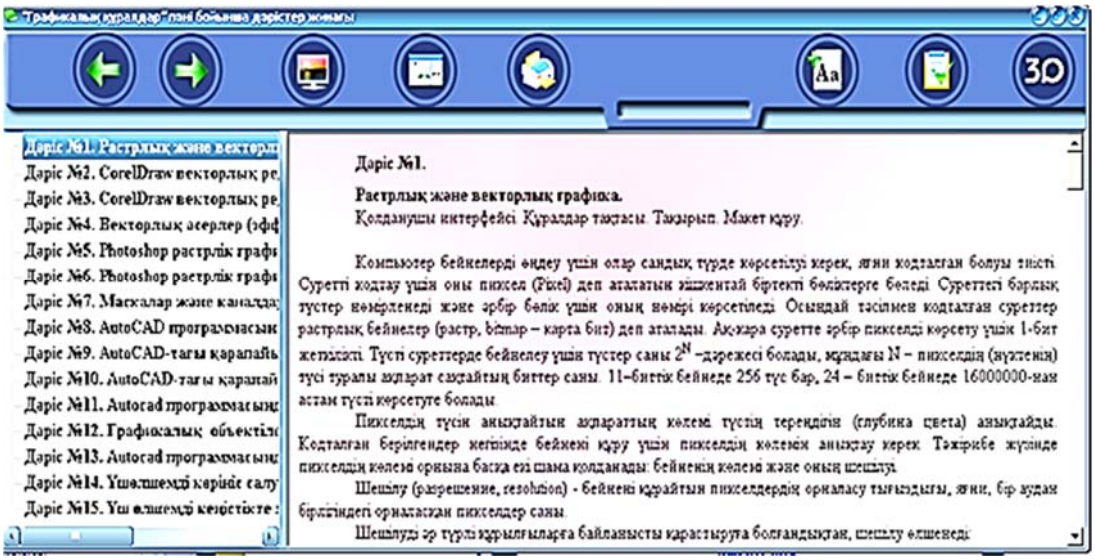

Сурет 2. Электрондық оқулық дәрісінің толық интерфейсі

Оқулықтың терезесі «Зертханалық жұмыстар» терезесі 15 зертханалық жұмыстар тізімінен тұрады. Әр жұмысты шерту арқылы, қалаған жұмысты ашып, қажетті зертхана тақырыбы бойынша тапсырма аламыз (3-сурет).

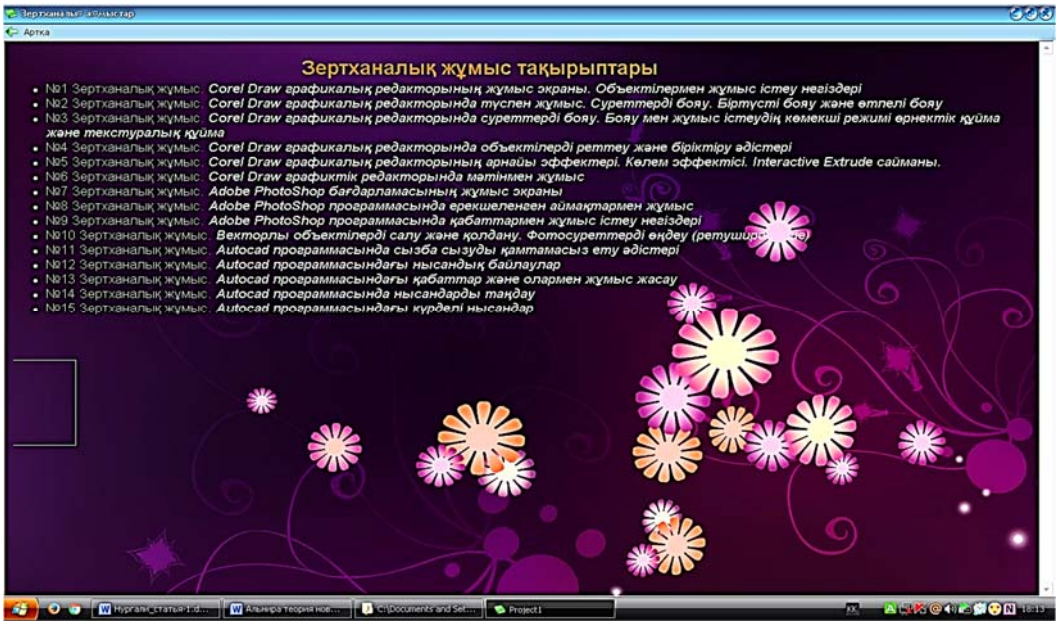

Сурет 3. Электрондық оқулықтағы зертханалық жұмыстар

Оқулықтың келесі терезесі «Практикалық жұмыстар», бұл терезеде 15 практикалық жұмыстың тізімі және әр жұмысқа қатысты тапсырмалар берілген (4-сурет).

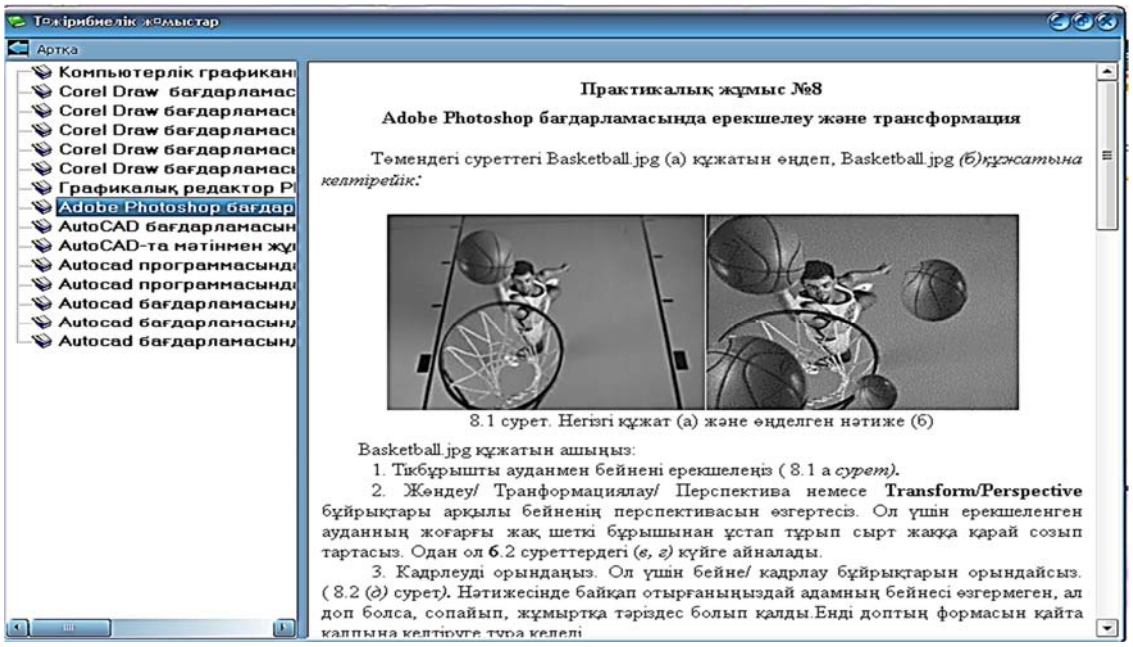

Сурет 4. Электрондық оқулықтағы практикалық жұмыстар

Әр модульге сәйкес, білімді тексеру мақсатында аралық бақылауға арналған тест сұрақтары құрастырылды (5-сурет):

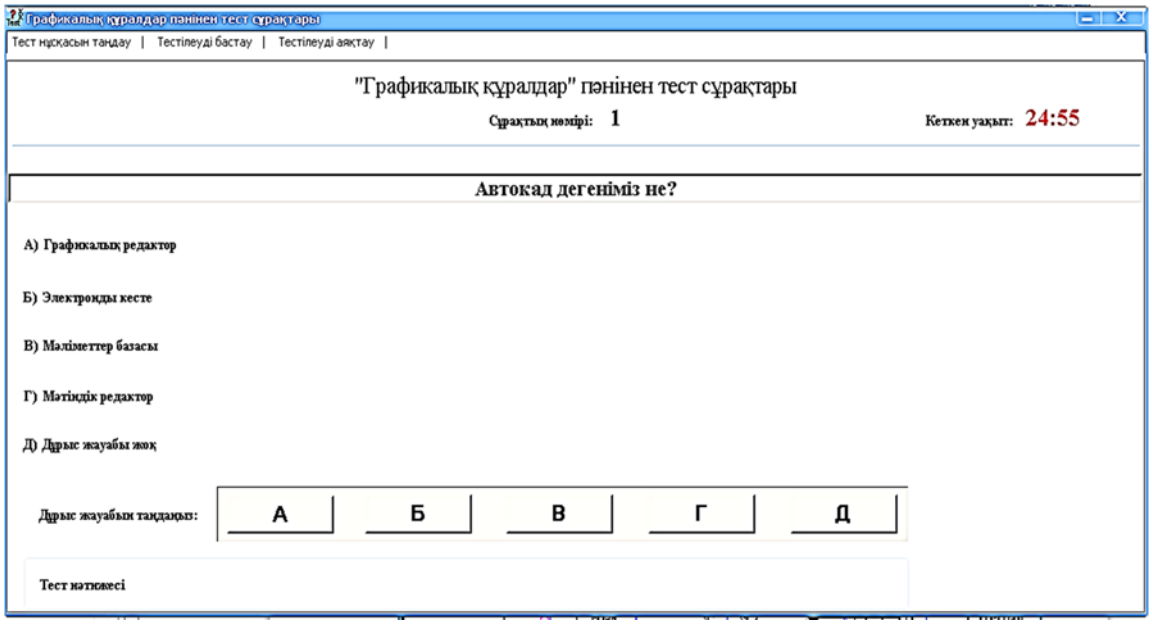

Сурет 5. Тест сұрақтарының берілу формасы

Тестілеуде компьютерді қолдану студенттердің білім деңгейін сырттан бақылауды және олардың өзін-өзі бақылауын қамтамасыз ету мақсатында қолданылады және бұл технология студент жауабын таңдау принципіне немесе өте қысқа да нұсқа жауаптар (әріптер түріндегі) алу принципіне негізделген [3].

Электрондық оқулықта 3d түрінде оқулық беттерін төменде көрсетілген құралдардың көмегімен алдыға, артқа, үлкейтуге, кішірейтуге, іздеуге, почтаға жіберуге, әуен қосуға және өзімізге қажетті түрде басылымға шығаруға болады (6-сурет).

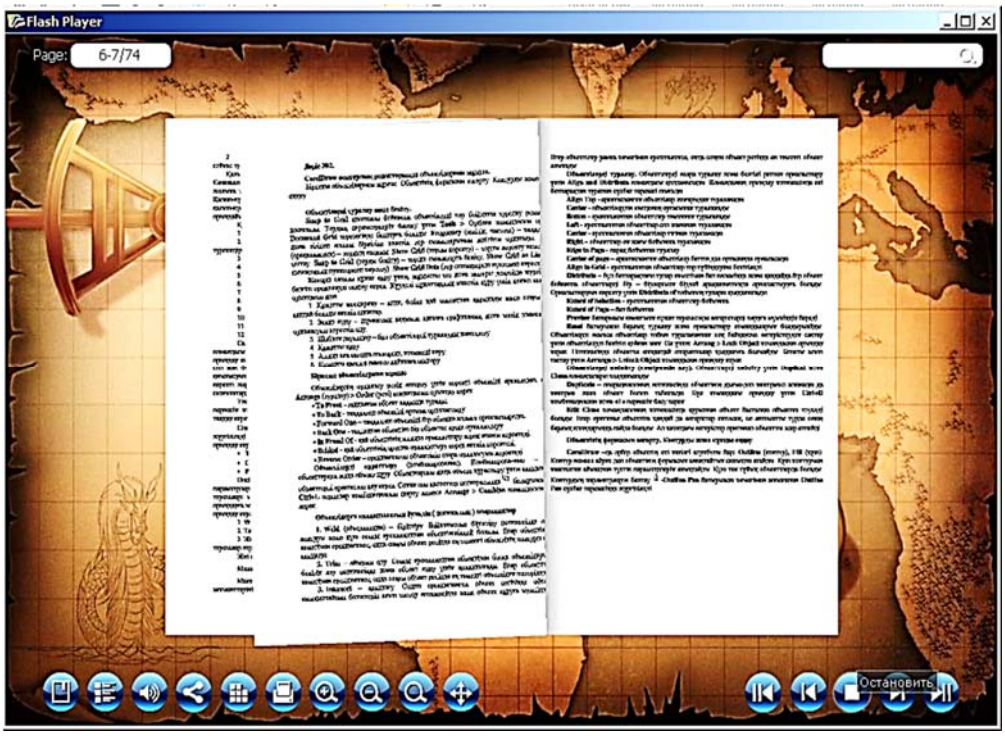

Сурет 6. Электрондық оқулықты 3d түрінде беттерін ашу көрінісі

3d түрінде электрондық оқулық беттерін толығымен экран бетіне шығару (сурет 7):

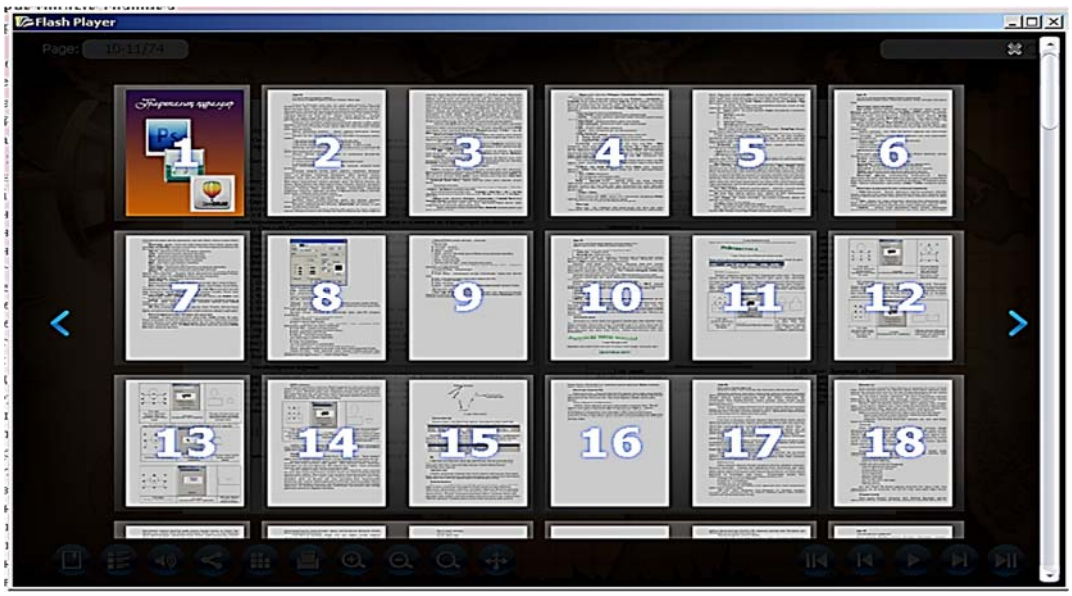

Сурет 7. Электрондық оқулықтың беттерін толығымен көрсету

Қорытынды

Жұмыстың өзектілігі кафедраның таңдау пәндерінің бірі болып табылатын “Графикалық құралдар” курсы бойынша электрондық оқулықтың нұсқасын жасау. Жұмыста интеллектуалды электронды оқулық пакетін жасау мәселесіне үлкен назар бөлінген. Мұндай пакет қолданушыға компьютерлік технологияларды қолдануды зерделеуді және дайын қолданбалы пакеттерін меңгеруге көп септігін тигізеді. Білім беру

үрдісін автоматтандыруды компьютерлік оқыту бағдарламалары және электрондық оқулықтар арқылы қол жеткізуге болады. Осыған байланысты өте маңыздысы әр түрлі оқу пәндері бойынша электрондық оқулықты құрудың концепцияларын өңдеу болып саналады.

Әдебиеттер

1. *Нұрғалиева Г.К.* Электронды оқулыктар - мұғалім мен оқушылар қызметін ізгілендіру құралы. // Компьютер әлемі. Республикалық журнал. N2, -2012. 20-21-беттер.
2. *Христочевский С.А.* Мультимедиа в образовании. Проблемы разработки и использования. Системы и средства информатики. Вып.12. М.: Наука. Физматлит, 2013, стр.100-106.
3. Технологии создания электронных (мультимедийных) учебников. Приёмы. Хитрости. Секреты. 80 видеоуроков.
4. *Крамер Н.Н.* HTML: наглядный курс Web-дизайна. -М.: Финансы и статистика, 2013, – 492 с.

УДК 378.1 (574)

Комарова Н.С., Джумашева А.Б.

Евразийский технологический университет

РОЛЬ ПЕДАГОГА В ПРОЦЕССЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается процесс модернизации современной школы, как важнейшее стратегическое направление образовательной политики Казахстана. Особое внимание уделяется роли педагога-реформатора. На основе проведенного исследования определяются актуальные проблемы внедрения новой концепции образования и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: образование, модернизация, педагог, личность, деструкция, самообразование, концепция, реформа.

Введение

Школа является важным элементом нашего общества. Современная школа - это школа, соответствующая целям опережающего развития. Учащиеся должны быть вовлечены в исследовательские проекты и творческие занятия, чтобы научиться изобретать, понимать и осваивать новое, выражать собственные мысли, принимать решения и помогать друг другу, формулировать интересы и осознавать возможности. Современный быстро меняющийся мир требует от человека не набора застывших знаний и умений, а способности мышления, понимания, рефлексии, действия, коммуникации, воображения.

Отношение к модернизации образовательного процесса в наши дни вызывает множество нареканий, как со стороны учащихся, так и со стороны самих педагогов. Но не стоит забывать, что множество педагогических систем рождалось как протест существующей уже школе.

Характеризуя современную ему школу, Л.Н. Толстой говорил, что она не только не возбуждает вопросов, но и не отвечает на те, которые уже поставлены жизнью: «она

постоянно отвечает на одни и те же вопросы, несколько веков тому назад поставленные человечеством, а не детским возрастом, до которых нет дела еще ребенку». [1, с.16]. Школа запрещала ученикам спрашивать, она накачивала детей знаниями, которые их не интересовали и не могли быть использованы в жизни [2, с.109].

Несомненно, со времен Л.Н. Толстого в системе среднего образования произошли глобальные изменения, однако, говорить о ее совершенстве рано. Образование – это одна из тех структур, которые нуждаются в постоянном усовершенствовании. Комплексная и глубокая модернизация системы образования является императивом образовательной политики Казахстана, ее главным стратегическим направлением: «Образование в настоящее время рассматривается как многомерное пространство свободного культурного творчества, а школа — как часть культурной среды социума (Н.Б. Крылова)». [3, с.10]. Качественное образование – залог экономического роста, социальной стабильности, расширения и реализации жизненного потенциала.

Материалы и методы

Модернизация учебного процесса, в первую очередь, предполагает огромную ответственность и кропотливую работу педагогов: стремление каждого учителя к успеху и самосовершенствованию, желание достичь профессионального и карьерного роста, умение поддерживать интерес учащихся к новой информации, проявлять инициативу в использовании новых технологий. К сожалению, в реальной жизни такие педагоги – большая редкость. Это связано как с рядом требований, предъявляемых к личности учителя, так и с особенностями педагогической профессии.

Условия современной культуры таковы, что самообразование становится неотъемлемой чертой жизни любого человека, рассчитывающего на успех, удачу. Систематическое самообразование помогает человеку быстрее адаптироваться к новым неизвестным условиям и ситуациям, не бояться перемен, с готовностью решать возникающие и неизвестные ранее задачи.

Однако в профессии учителя самообразование выполняет совершенно особые функции. Педагог, стремящийся к самообразованию, полноценнее действует на личность ребенка, своим примером побуждает его к расширению кругозора, самостоятельному поиску новых знаний. Путем самообразования достигается также умение педагога отбирать и использовать в ходе занятий наиболее продуктивные учебные программы и пособия, ориентироваться в современных педагогических технологиях и методиках педагогической диагностики.

Таким образом, непрерывное самообразование становится одной из самых важных целей современного образования, как для учащихся, так и для педагогов. Надо отметить, что для последних это становится не только важнейшим фактором карьерного роста, но и непременным условием работы в школе.

Несмотря на это для многих педагогов самообразование не является привычным, естественным атрибутом жизни, то есть они фактически не испытывают в нем потребности. Это связано так же с особенностями профессиональной деятельности, в результате которой личность учителя может подвергаться деструкции (т.е. нарушениям).

В качестве одной из причин подобной деструкции психологи выделяют чрезмерную монологичность, с которой неизбежно сталкивается каждый учитель в процессе своей деятельности. Для учащего он является не только одним из основных источников информации, он еще и контролирует и дает оценку знаниям, выступает в роли морального регулятора и личностного эталона. Это часто приводит к тому, что привыкая к доминирующей роли, учитель способен лишь к частичному принятию личности, в то время как самообразовывающемуся педагогу легче встать на место своего ученика, оценить происходящее на уроке глазами ребенка.

Другим фактором может стать тенденция упрощенного подхода к проблемам. С одной стороны, такое качество необходимо в школе: хороший учитель должен уметь объяснять сложный материал простым языком. С другой стороны, это нередко приводит излишней прямолинейности и упрощенности мышления самого педагога.

Негативным фактором, оказывающим влияние на личность учителя, является также то, что учитель из года в год преподает свой предмет: «в результате складываются определенные стереотипы подачи материала, стереотипы мышления, уверенность в непогрешимости собственной позиции. Иными словами, учитель может постепенно утрачивать, во-первых, способность к рефлексии и, во-вторых, восприимчивость к новому, может становиться закрытым для получения информации из других областей человеческой культуры». [3, с.252].

В результате мы получаем ряд проблем, существенно замедляющих процесс модернизации: учителя не владеют технологиями, позволяющими обеспечивать реализацию индивидуальных учебных программ и проектной деятельности; учителя не владеют технологиями, направленными на формирование социальных практик и социальных компетенций старшеклассников; учителя не готовы вести разноуровневые и интегрированные курсы; педагоги не готовы к организации «профессиональных проб» для старшеклассников.

Вместе с тем, очевидно, что ни одна реформа в образовании невозможна без учителя, без искреннего принятия им идеологии и стратегии преобразованной и активной деятельности по их воплощению в жизнь. В этой связи нам представилось немаловажным узнать мнение отдельных педагогов о введенных ныне преобразованиях, а также выяснить их отношение к будущей модернизации в системе среднего образования.

Результаты исследований

Ниже приводятся результаты анкетирования, проводившегося в Евразийском технологическом университете и средней школы № 10 г. Алматы в феврале 2016 года. В опросе приняли участие 20 преподавателей вуза и 30 учителей, работающих в разных предметных сферах.

Ответы респондентов, согласно выбранной системе вопросов, оценивались по 100% шкале, и распределились следующим образом:

95% опрошенных отмечают важную роль педагога в жизни учащихся (учитель – это наставник, друг, человек, которому можно довериться); 5% считают, что функция учителя заключается только в передаче новых знаний.

Качество современного образования в школах считают неудовлетворительным 77% опрошенных, удовлетворительным – 15%, положительным – 8%.

Из всего числа опрошенных 95% считают, что в советское время возможностей для получения качественного образования было больше, и лишь 5% считают, что возможностей больше в настоящее время.

90% респондентов высказали мнение о несоответствии учебников возрастным особенностям и уровню развития обучающихся, 10% склоняются к частичному несоответствию.

99,7% респондентов считают, что авторами школьных учебников должны быть педагоги-практики.

Мнения педагогов о т.н. «электронной школе» разделились следующим образом: 83% отмечают наличие минусов, и относятся к данному нововведению негативно; 17% оценивают его как положительное. При этом среди минусов были отмечены: трата большого количества времени, зависимость от технического оснащения, двойная работа (дублирование бумажного приложения), невозможность исправить ошибки, неполноценное развитие учащихся, отсутствие сознательной готовности со стороны самих преподавателей. Среди плюсов: доступность, мобильность, открытость, обучение для детей с ограниченными возможностями.

96% - отрицательно относятся к возможной отмене классного руководства в 2017 г. Для учащихся начальной школы, и лишь 4% опрошенных дали положительную оценку, считая, что это поможет развить самостоятельность учащихся.

Свое отношение к обязательной сдаче ВОУД учащимися 5-х и 9-х классов 85% отметили как негативное, в связи с тем, что тестовые вопросы не соответствуют программе и составлены без учета пройденного материала; 15% - считают ВОУД обязательной и необходимой процедурой проверки знаний учащихся.

Из всего числа опрошенных 90% говорят о возможности отмены ЕНТ при наличии альтернативной формы сдачи экзаменов; 10% - категорически выступают против отмены.

Возможность поступления в вузы учащихся, не набравших высокий балл по ЕНТ, 90% преподавателей считают неправомерным; 10% считают, что шанс на получение высшего образования должен быть у всех.

Обсуждение результатов

Таким образом, опираясь на данные анкетирования, полученные в результате опроса отдельных педагогов, можно прийти к выводу, что во взгляде большинства преобладает консерватизм, недоверчивое и негативное отношение к любым преобразованиям в системе школьного образования, отсутствие желания и инициативы в работе по внедрению нововведений в педагогический процесс.

В связи с этим, наиболее целесообразной представляется работа с педагогическими кадрами, результатом которой будет их активное вовлечение в процесс модернизации, организация при каждой школе обучающих семинаров и бесплатных курсов повышения квалификации. При этом необходима система поощрения, связанная с гарантированным карьерным ростом, повышением заработной платы, возможностью обучаться за границей.

Выводы

Новая концепция образования – это новый стиль демократического мышления, это преодоление консерватизма, смелая ориентация на будущее. Новые идеи прокладывают себе дорогу с большим трудом: традиционная школа дешевле, легче управляема, ее результаты проще объективно оценить, она понятна и стабильна.

Важнейшей характеристикой школьного образования является превращение современного процесса обучения в образовательный процесс. В свою очередь, это связано с информатизацией образования, реальными возможностями обеспечения открытости образовательной среды школы социуму и изменением понимания ценностно-целевого назначения школьного процесса обучения, позиций и отношений учителя и ученика в процессе обучения.

Изменения, происходящие в современном казахстанском обществе в условиях перехода к информационной стадии развития, обусловливают направления изменений школьного процесса обучения: «либо школа кардинально трансформируется, либо она просто исчезнет». [4, с.11].

Литература

1. *Толстой Л. Н.* Собрание сочинений в 22 т. Т.16. Публицистические произведения. 1855-1886. – М.: Художественная литература, 1983. – 447 с.

2. *Граник Г.Г., Бондаренко С.М., Концевая Л.А.* Как учить работать с книгой. – М.: НПО «Образование», 1995. – 256 с.

3. *Акулова О.В., Писарева С.А., Пискунова Е.В., Тряпицына А.П.* Современная школа: опыт модернизации: Книга для учителя. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005 – 290 с.

4. *Пинский Ан.* Образование свободы и несвобода образования. - М.: УРАО, 2001.- 294 с.

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның білім беру саясатында қазіргі мектептердегі модернизация үдерісі маңызды стратегиялық бағыт айтылады. Педагог-рефоматорга үлкен көңіл бөлінеді. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде жаңа білім беруде маңызды мәселелерді ендіру мен одан шығудың жолдары айтылады.

Annotation

This article discusses the modernization process of the modern school, as the major strategic direction of Kazakhstan educational policy. The special attention is paid to the role of the teacher-reformer. On the basis of the study identifies are current problems of the new concept education introducing and the ways of their solution are proposed.

УДК 621.9.047

Мухтарбеков К., Таменов Т. Сакипова Ш.Е.

Казахский национальный аграрный университет

НАНОТЕХНОЛОГИИ - ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

Согласно энциклопедическому словарю, «технологией» называется совокупность методов обработки, изготовления, изменения состояния, свойств, формы сырья, материала или полуфабриката, осуществляемых в процессе производства продукции. Для нанотехнологий пока нет исчерпывающего определения – это технологии оперирующие величинами порядка нанометра. Переход к «нано» - это качественный переход от манипуляции веществом к манипуляции атомами. «Сырьем» являются отдельные атомы, станет возможным внедрение наноэлементов в живой организм на уровне атомов.

Введение

Последствия могут быть самыми различными - от «восстановления» вымерших видов до создания новых типов живых существ, биороботов. В экологии полное устранение вредного влияния на окружающую среду. Во-первых, за счет насыщения экосферы молекулярными роботами-санитарами, превращающими отходы в исходное сырье, а во-вторых, за счет перевода промышленности и сельского хозяйства на безотходные нанотехнологические методы. Создание нанороботов-врачей, которые «жили» бы внутри живого организма, устраняя или предотвращая все возникающие повреждения, включая генетические.

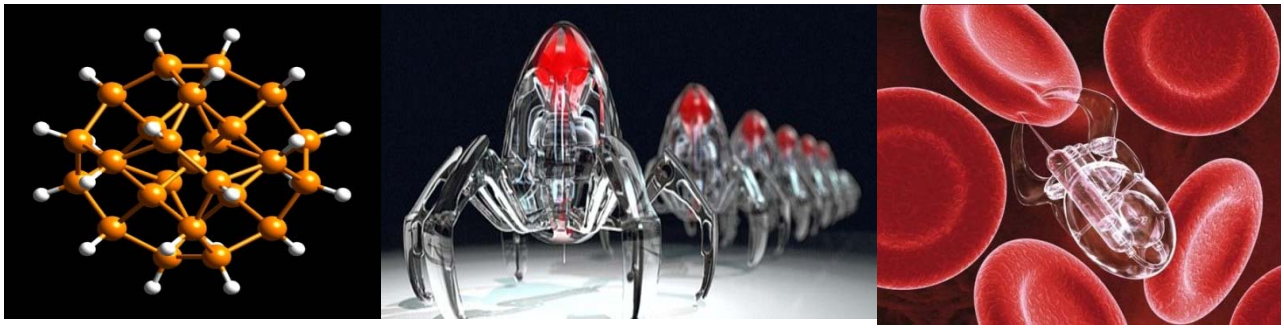

Основные этапы в развитии нанотехнологии: 1959г.-лауреат Нобелевской премии Р.Фейнман заявляет, что в будущем, научившись манипулировать отдельными атомами, человечество сможет синтезировать все, что угодно; 1981г. Биниг и Рорер создают сканирующий туннельный микроскоп - прибор, позволяющий осуществлять воздействие на вещество на атомарном уровне; 1982-85гг. -достижение атомарного разрешения; 1986г. -создание атомно-силового микроскопа, позволяющего, в отличие от туннельного, осуществлять взаимодействие с любыми материалами, а не только с проводящими; 1990г. -манипуляции единичными атомами; 1994г.-начало применения нанотехнологических методов в промышленности. Нанотехнология «началась» когда Г.Гамов получил решения уравнения Шредингера, описывающего возможность преодоления энергетического барьера частицей, когда ее энергия меньше высоты барьера. Это явление, называемое туннелированием, позволило объяснить многие экспериментально наблюдавшиеся процессы и найденное решение позволило понять большой круг явлений. Развитие электроники подошло к использованию этих процессов лишь 30 лет спустя появились туннельные диоды, открытые японским ученым Л. Есаки. Ю. Тиходеев предложил первые расчеты параметров приборов на основе многослойных туннельных структур, позволяющих достичь рекордных по быстродействию результатов, через 20 лет они были успешно реализованы.

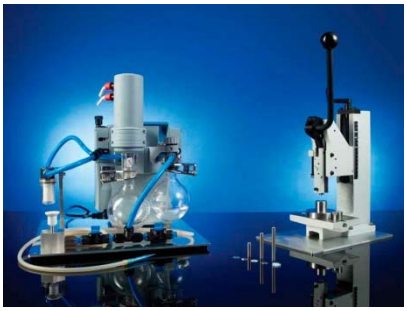

Перспективы в сельском хозяйстве. Замена природных производителей пищи: растений и животных аналогичными функциональными комплексами из молекулярных роботов. Они будут воспроизводить те же химические процессы, что происходят в живом организме, однако более коротким и эффективным путем. Например, из цепочки «почва-углекислый газ-фотосинтез-трава-корова-молоко» будут удалены все лишние звенья. Останется «почва-углекислый газ-молоко (творог, масло, мясо)». Такое «сельское хозяйство» не будет зависеть от погодных условий и не будет нуждаться в тяжелом физическом труде, а производительности его хватит, чтобы решить продовольственную проблему раз и навсегда.

Применительно к АПК внедрение нанотехнологий сулят увеличение объемов сельскохозяйственной продукции и повышение ее качества. Нанотехнологии могут быть применены в различных отраслях АПК: растениеводство, ветеринарная медицина, животноводство, переработка продуктов жизнедеятельности животных и отходов сельхозпродукции, переработка, хранение, упаковка сельскохозяйственной продукции.

Направления их применения в АПК связаны с воспроизводством сельскохозяйственных видов, переработкой конечной продукции и улучшением ее качества, для обеззараживания воздуха и различных материалов, в том числе кормов и конечной продукции животноводства; обработки семян и урожая в целях его сохранения; их применяют при стимуляции роста растений; лечении животных; улучшении качества кормов.

Они применяются для разработки новых упаковочных материалов, позволяющих долго сохранять конечную продукцию, для определения нейтрализации опасных

токсинов, аллергенов или патогенов, развиваются проекты по созданию и улучшению пищевых добавок, получению растительного масла с нанодобавками, которые препятствуют поступлению холестерина в кровь млекопитающих. В АПК нанотехнологии также направлены на развитие средосберегающих агротехнологий, например, использование наноматериалов для очистки вод в агроэкосистемах.

В животноводстве они применяются в технологических процессах, которые дают вспомогательное превосходство при формировании микроклимата в помещениях, где содержатся животные и птицы, их использование позволяет заменить энергоемкую приточно-вытяжную систему вентиляции электрохимической очисткой воздуха с обеспечением нормативных параметров микроклимата- температуры, влажности, микробиообсеменен-ности, запыленности, скорости движения воздуха, устранения запахов с сохранением тепловыделений животных. Также разрабатываются методы использования нанодобавок в целях уменьшения доз ростовых факторов и гормонов, нейтрализации патогенов на ранних стадиях их контакта с животными.

На практике уже применяют экологически чистую нанотехнологию электроконсервирования силосной массы зеленых кормов электро -активированным консервантом. Это повышает сохранность кормов до 95%. В животноводстве и птицеводстве при приготовлении кормов нанотехнологии обеспечивают повышение продуктивности в 2-3 раза, сопротивляемость стрессам и падеж уменьшается в 2 раза.

Мониторинг разработанных нанотехнологических процессов и наноматериалов подтверждает, что применение нанопрепаратов в растениеводстве обеспечивает повышение устойчивости к неблагоприятным погодным условиям и увеличение выхода готовой продукции, почти для всех технических и продовольственных культур - картофеля, зерновых, овощных, плодово-ягодных, хлопка и льна показатели урожая увеличились в 1,5-2 раза. Нанотехнологии уже активно внедряются при послеуборочной обработке подсолнечника, табака и картофеля, хранении яблок.

В свете последних открытий была изучена биологическая роль кремния в живых организмах и изучена биологическая активность органических соединений кремния - силатранов. Силатраны, являющиеся клеточным образованием и содержащие кремний, оказывают физиологическое действие на живые организмы на всех этапах эволюционного развития от микроорганизмов до человека. Применение кремнеорганических биостимуляторов в растениеводстве позволяет повысить холодостойкость, выносливость к жаре и засухе, помогает благополучно выйти из стрессовых погодных ситуаций: возвратные заморозки, резкие перепады температуры и др., усиливает защитные функции растений к болезням и вредителям. Препараты снимают угнетающее, седативное действие химических реагентов по защите растений при комплексных обработках.

Суперсовременное направление нанобиотехнологии в растениеводстве-это создание культурных растений, устойчивых к насекомым вредителям. Наноустройства, которые могут имплантироваться в растения, и животных, позволяют автоматизировать многие процессы и передавать в реальном времени необходимые данные. Биологические

наночипы помогут проводить диагностику соматических и инфекционных заболеваний, в том числе видовую идентификацию возбудителей особо опасных инфекций и токсинов получены материалы с наночастицами серебра, обладающие антибактериальными свойствами. Они применимы в медицине для борьбы со стафилококками и другими бактериями в виде бесхлорных средств дезинфекции, перевязочных материалов и т.д. Такие материалы используют в сельском хозяйстве, например в доильных аппаратах, решают проблему загрязнения фильтров любых кондиционеров.

Новая наноэлектротехнология комбинированной сушки зерна основана на том, что в нагретом зерне создается избыточное давление влаги при температуре ниже температуры кипения воды, то есть меньше 100^0С. Вследствие этого ускоряется фильтрационный перенос влаги из зерновки на поверхность в капельно-жидком состоянии. С поверхности влага выпаривается горячим воздухом. Расход энергии на сушку зерна по сравнению с традиционной - конвективной сокращается в 1,5 раза, снижаются микроповреждения семян до 6%, их посевные качества улучшаются на 5%. Для низкотемпературной досушки и обеззараживания зерна используемый дополнительно озон, уменьшает количество бактерий в 24 раза и энергозатраты снижает в 1, 5 раза.

В настоящее время в животноводстве успешно применяются наночастицы серебра в фильтрах и других деталях оборудования молочной промышленности для ингибирования процессов брожения и скисания молока. Наночастицы железа и других микроэлементов включают в состав премиксов для повышения жизнестойкости животных и их продуктивности.

При помощи наночастиц серебра, обладающих активных антимикробным действием, можно эффективно дезинфицировать различные виды продуктов. Активно сегодня применяются ДНК-технологии, которые позволяют выявить гены, ассоциированные с хозяйственно-ценными признаками, устойчивости к стрессам, инфекционным болезням, а также гены носители рецессивных мутаций – генетических аномалий. В целом вся молекулярная биология может быть названа нанотехнологией.

В соседних странах разработана и широко внедряется технология переработки ржи с использованием мултиэнзимных комплексов, позволяющая повысить норму ввода ржи в рационы животных в 2-3 раза и значительно снизить расход самого фермента. Разработана

технология производства кормового сахара путем глубокой переработки зернофуража. Полученный продукт позволяет балансировать рационы коров по легко усвояемым углеводам, с высоким продуктивным действием. В настоящее время начата работа по генотипированию и молекулярной диагностики наследственных заболеваний животных для ускоренного создания высокопродуктивных стад крупного рогатого скота и свиней.

Увеличение производства и качества переработки сельскохозяйственного сырья, получение высококачественной пищевой продукции и кормов и повышение сроков их хранения все эти задачи агробизнеса помогут решить нанотехнологии. Развитие молекулярной нанотехнологии даст возможность тщательно изучить процессы, протекающие внутри клеток организма. Есть большие основания полагать, что точное знание того, как функционируют клетки, позволит создать наномашины ликвидирующие негативные изменения происходящие в клетках и тканях живого организма с течением времени. Возможно, удастся переделать программу, записанную в ДНК, так, чтобы «выключить» старение и улучшить генетические параметры организма.

Нанотехнология – без сомнения самое передовое и многообещающее направление развития науки и техники на сегодняшний день. Возможности её поражают воображение, мощь – вселяет страх. Видимо будущее развитие этих технологии будет основываться на балансе между созиданием и разрушением. Многообразие мирных задач, поставленных перед нанотехнологией сегодня, не дает покоя учёным. Нанотехнология в корне изменит нашу жизнь. Появятся новые возможности, идеи, вопросы и ответы.

Сегодня кажется, что новый мир в наших руках. Микроэлектроника, робототехника, нейротехнология – привычные слуху названия, стоящие за сегодняшними науками, окажутся скоро практически бесполезными на фоне нанотехнологии. Мы уже сегодня используем достижения этой технологии: нам сложно помыслить день без компакт-дисков, а также всего того, что нам «невидимо». Это то, что упрятано в корпуса машин, систем безопасности, контроля окружающей среды. Датчики на основе наноэлементов используются уже далеко не первый год.

Практически всё, что обещает нам сегодня нанотехнология, можно ощутить сегодня. Можно пожить в интеллектуальной техносреде – уже разработаны целые интеллектуальные дома, набитые умной техникой, включая бытовой холодильник с доступом в интернет. Медицина –биоимплантаты, вживляемые в организм, несущие на борту от чипов с личной информацией до электронных органов.

Наноразработки пусть медленно, но успешно применяются, это все на начальном этапе, чтобы сравниться с массовым применением наноустройств, однако уже сейчас мы можем оценить, как мы будем жить в будущем, причём не слишком отдалённом. На данный момент трудно оценить выгоду от использования нанотехнологий в сельском хозяйстве, однако по аналогии с США и Западной Европой, можно ожидать выгоду от нововведений в течение нескольких лет.

Как и другие инновации, нанотехнологии нужны и востребованы в АПК. Они уже находят применение в производстве кормов, в диагностике растений. Инновацию

определяет много слагаемых, начиная от идеи и заканчивая массовым выпуском инновационной продукции. Каждый этап успешного развития – это и вопрос финансирования, и вопрос нормотворчества. Впереди современное общество ожидает огромные перемены и работа, но хочется отметить, что не только государство должно быть заинтересовано в развитии нанотехнологий, но и частный бизнес на селе должен проявлять инициативу.

Литература

1. *Drexler K. Eric.* «Engines of Creation. The Coming Era of Nanotechnology»; Anchor Books, 1991;

2. *Drexler K. Eric.* «Nanosystems», «Unbounding the Future: the Nanotechnology Revolution», Wiley Interscience, 1992;

3. *Соловьёв М.* «Нанотехнология -ключ к бессмертию и свободе», 2012.

ӘОЖ 004.728.4

Остаева А.Б., Дәуқараева А.А.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

AJAX ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН СЕРВЕРЛІК КОМПОНЕНТТЕРІ

Аңдатпа

Скриптілік программалау тілдері өздерінің қарапайымдылығы және көп мүмкіндіктілігіне орай Интернет парақтарын программалаудың ең танымал құралдары болып саналады. Web-қосымшаларды әзірлеудің әртүрлі классикалық және жаңа жолдарымен салыстырмалы түрде сипаттамаларды, яғни AJAX технологиясы ерекшеліктері мен негізгі компоненттері арқылы алуға болады. AJAX-қосымшасы серверлік екі негізгі қызметті атқарады.

Кілт сөздер: Интернет, HTML тілі, ASP, PHP, SSC, AJAX технологиялары, Java Script, Visual Basic Script скриптілік программалау тілдері, Web сайт, HTML редакторлар, WISIWYG редакторлар.

Кіріспе

Қазіргі заманның ғылыми-техникалық жетістіктерінің бірі – дүниежүзі елдерінің жергілікті және ғаламдық желілері арнайы қызмет көрсету программалары арқылы байланыстырылып қойылғандығы. Ғаламдық желілерді Интернет желісі деп атайды. (inter – интернационал, халықаралық; network - желі). Яғни Интернет – түрлі елдердің миллиондаған компьютерлерін біріктіретін компьютерлік желі. Мұнда Интернетке қосылған компьютерлік сервер арқылы желіге қосылған кез келген компьютерге түрлі мәлімет жібереді және өзіне жіберілген мәліметті қабылдай алады.

Интернет – парақтарын әзірлеу әдістері де үнемі даму үстінде. Қазіргі таңда динамикалық HTML тілі, интерактивті интернет технологиялар кең қолданылуда. Атап айтсақ, ASP, PHP, SSC технологиялары және Java Script, VisualBasicScript скриптілік программалау тілдері.

Скриптілік программалау тілдері өздерінің қарапайымдылығы және көп мүмкіндіктілігіне орай Интернет парақтарын программалаудың ең танымал құралдары

болып саналады. Олардың көмегімен қарапайым HTML құжаттарды жетілдіріп, қазіргі таңдағы Интернет желісі талаптарын толық қанағаттандыратын және пайдаланушыларды қызықтыра білетін тартымды, көркем де тиімді Web-сайттарды әзірлеуге қол жеткізуге болады. Жалпы скриптілік программалау арқылы Web сайт әзірлеуді мақсат еткен программалаушы HTML редакторлар мен WISIWYG редакторларды қолданудан бас тартқаны абзал. Скриптілік сценарийлер Интернет желісінде жан-жақты жетілдірілген сапалы да көркем сайттар әзірлеуге мүмкіндік береді. Скриптілер тек пайдаланушы тарапынан ғана емес сервер жағынан да қолдау тауып, қазіргі кезде танымал болып отырған AJAX технологиясының дамуына әкелді.

JavaScript тілі құжаттағы сценарий мен браузер арасындағы байланысты ғана қамтамасыз етпейді, ол сервермен байланысты да ұйымдастыра алады. Жалпы JavaScript тілінде сервермен қарым-қатынас жасау үрдісті, негізгі идея емес (басқа программалау тілдерінде, мысалы, C++, Java тәлдерінде серверлік байланыстың болуы міндетті болады). JavaScript мүмкіндіктерімен қашықтан қолдануды ұйымдастыру идеясы кейіннен пайда болған. JavaScript тілі мүмкіндіктерін серверлік қашықтан қолданудың алғашқы қадамдары жақсы нәтиже берген жоқ және ол кең қолданыс таба алмады. Дегенмен, бұл идея интерактивті парақтар әзірлеушілер тарапынан қолдау тауып, дами келе көптеген әдістер жиынтығынан тұратын AJAX (Asynchronous JavaScript And XML- JavaScript пен XML-дің асинхронды қолданылуы) деп аталатын технология пайда болды. Қазіргі таңда бұл Web программалаудың қарқынды даму үстіндегі тармағы. Бұл технологияның ең негізгі ерекшелігі оның асинхрондылығында. JavaScript тілін қашықтан қолданудың негізгі идеясын былайша түсіндіруге болады: жалпы тұрғыда форма немесе басқадай серверге сұраныс жіберетін құрылғылар арқылы байланыс жасалғанда серверден сәйкесті жауап күту уақыты ұзақ және сұранысты жіберу кнопкасы басылған соң экран тазартылып, содан соң ғана келесі ақпараттардың бейнеленуі пайдаланушыларға ыңғайлы да тиімді де емес. JavaScript-ті қашықтан қолдану осындай кемшіліктерді болдырмайды. Жалпы қашықтан қолданудың басқа да мүмкіндіктері өте көп. JavaScript мүмкіндіктерін қашықтан қолдануға қолдау жасайтын бұрыннан белгілі RPC (Remote Procedure Call) – процедураларды қашықтан шақыру технологиясы болып табылады. Біздің жағдайда қашықтан басқаруды ұйымдастыратын Web-сервер, ал клиент – JavaScript тілін қолданатын браузер болып табылады. Серверге функция аргументтері HTTP сұранысы арқылы жіберіледі, сервер көрсетілген функцияны орындайды, ал функциялар әдетте CGI-программа немесе PHP сияқты тілде жазылған серверлік сценарий түрінде болады. Функцияның орындалу нәтижесі HTTP сұранысына сәйкес түрде беріледі. Бұл жерде мына мәселеге көңіл аудару керек: негізінен функциямен байланыс жасайтын JavaScript болса да, функцияны өңдеу мен жауап қайтару көп жағдайда серверде орындалады және ол функция CGI-программа не PHP-сценарий не серверлік Java аплет немесе Web-сервер қолдана алатын басқа технология көмегімен әзірленген программа болуы мүмкін.

Коммуникацияның ең қарапайым ұйымдастырылуы Web-сервер мен браузер арасында бір жақты байланыс орнату. Жалпы, сервермен бір жақты не екі жақты байланыс ұйымдастыруға болады. Екі жақты байланыс серверден берілген ақпаратқа орай жауап не сұраныс нәтижесін алу қажеттігі туындаған жағдайда қолданылады. Екі жақты байланыста сұраныстарды ағымдық өңдеу, нақтырақ айтсақ, көп ағымды өңдеу қолданылады. Ол бір мезетте көптеген сұраныстарды сапалы да тиімді өңдеуді қамтамасыз етеді. Әдетте JavaScript интерпретаторы бір ағымдық болады да, бірлескен ресурс ретінде браузердің UI-ағымын қолданады. Бұл JavaScript сценарийі қайсыбір әрекетті орындап жатқан мезетте басқа іс-әрекеттердің орындамайтынын білдіреді. Мысалы, тышқан көрсеткішінің жылжымауы не қайсыбір кнопкалардың басылмауы.

AJAX технологиясы пайдаланушы әзірлеген JavaScript сценарийінің сервермен байланысы түрлерінің дамытылған жалғасы іспетті. AJAX терминін (аякс деп оқылады) 2005 жылы Дж. Гаррет ұсынды. Ол құрамына серверлермен асинхронды режимде байланыс жасайтын браузерлер, сценарийлер және DHTML кіретін инфрақұрылым. AJAX инфрақұрылымы құрылатын Web-қосымшаларды сервер және пайдаланушы бөліктеріне бөлуге мүмкіндік береді. Орындалатын негізгі қызмет пайдаланушы жағында JavaScript мүмкіндіктерімен жүзеге асырылады. Ал сервер бөлігінде орындалатын іс-әрекеттерді жүзеге асыратын программалар PHP, Java, C++, Visual Basic тілдерінде жазыла береді. AJAX технологиясының негізгі принципін Web-қосымшаларды әзірлеудің әртүрлі классикалық және жаңа жолдарымен салыстырмалы түрде сипаттайық. Бұл сипаттамаларды, яғни AJAX технологиясы ерекшеліктерін жалпы төрт топқа бөлуге болады:

1. Браузер өздігінше құрылған әртүрлі құжаттар жиынтығымен емес, бір ғана бірегей қосымшамен жұмыс атқарады.

2. Сервер тұтынушыға жекелеген құжаттар мазмұнын емес, мәліметтер жіберіп отырады.

3. Пайдаланушы браузерде келесі құжатты әкеліп беру уақытының периодтарына тәуелсіз қосымшамен үздіксіз байланыста болып, жұмыс атқара алады.

4. AJAX-қосымшаларының JavaScript-кодын құру принциптері HTML құжатқа кірістірілетін классикалық сценарий кодтарынан ерекшеленеді, және олар жоғары деңгейлі программалау тілдерін әзірлеу нормаларын толық қанағаттандыру мақсатында үнемі жетілдірілуде.

AJAX технологиясының негізгі компоненттері.

AJAX - бір нақты технология емес, ол бірнеше технологиялардың бірігуінен, бір-бірін толықтыруынан пайда болған құрама технология.

1. JavaScript - Web-қосымшалары құрамына кірістірілетін жалпы мақсатты орындауға арналған сценарийлер тілі. JavaScript интерпретаторы Web-браузер құрамына ене отырып браузердің кірістірілген құрылғыларымен кодтың байланыс жасауын қастамасыз етеді. Ал AJAX-та бұл тіл қосымшаның тұтынушы жағындағы кодын құру мақсатында пайдаланылады.

2. CSS (Cascading Style Sheets–каскадты стильдер кестелері) – Интернет парағы компоненттерінің сыртқы түрін, бейнесін басқаратын элементтер стилін анықтау мүмкіндігін беретін Web-технологиясы. AJAX-та CSS пайдаланушымен интерактивті байланыс жасау процесінде құжат интерфейсі сипаттамаларын өзгерту мақсатында қолданылады.

3. DOM Web-парағы құрылымын JavaScript құрылғылары көмегімен өңдеуге болатын объектілер жиынтығы ретінде сипаттайды. AJAX-та DOM объектілері құжаттың құрылымын және жұмыс қосымшасы интерфейсін динамикалық өзгертуде пайдаланылады.

4. XMLHttpRequest объектісі - мәліметтерді Web-серверден фондық режимде алуға мүмкіндік береді. Қайтарылатын ақпарат, жауап XML форматында берілгенімен объект басқа да текстілік берілгендермен жұмыс ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұл объект серверден ақапарат алмасуды қамтамасыз ететін жалпы мақсаттағы құралдардың ішіндегі ең икемдісі болып саналады.

AJAX-қосымшасының серверлік жағы екі негізгі қызметті атқарады. Бірінші функция: сервердің қосымшаны браузерге қолдануға беруі. Пайдаланушы жағындағы программалар мәліметті өңдеу жұмысын жүргізбегендіктен олар еш өзгеріссіз .html, .css, .js форматтарында беріледі. Мұндай форматтағы файлдармен жұмыс кез келген серверде жүзеге асырыла береді.

Сервердің екінші функциясы: пайдаланушымен байланыс жасау, яғни сұраныстарды өңдеу және жауаптар әзірлеу. Бұл жағдайда HTTP жалғыз ғана транспорттық механизм болғандықтан байланыс тек пайдаланушы ұсынысы бойынша ғана жасалады. Басқаша айтсақ, сервер тек сұраныс жасалса ғана жауап беріп отырады. AJAX әдістерін қолдану Web-қосымшаның серверлік бөлігіндегі атқарылатын жұмысты жеңілдетеді.

Әдебиеттер

1. *Д.Усенков* Информатика /Уроки WEB мастера.,М.-Бином.Лаборатория знаний, 2004
2. *Пауэлл Т., Шнайдер Ф.* Полный справочник по JavaScript. Изд.дом «Вильямс» Москва-С-Петербург-Киев 2007
3. *Даренлл Р.* JavaScript. Справочник СПб.:-Питер, 2000
4. *Д.Гудман, М. Моррисон* JavaScript. Библия пользователя. 5-издание. Изд.дом «Диалектика» Москва-С-Петербург-Киев 2007
5. *Ширяев А.* Свое имя в сети.//HARD'n'SOFT.1998 №8 С.86
6. *Слепцова Л.Д., Бидасюк Ю.М.* JavaScript. Самоучитель. Изд.дом «Вильямс» Москва-С-Петербург-Киев. 2007

Остаева А.Б., Дәуқараева А.А.

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ AJAX И СЕРВЕРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ

Аннотация

В данной статье приводится особенности AJAX технологии. Языки программирования скриптов, благодаря их простоте и многопользовательской возможности интернет-страницы являются наиболее популярными инструментами программирования. Характеристики развития Web-приложений относительно различных классических и новых технологии, могут быть доступны через основные компоненты и особенности технологии AJAX. Сервер приложений AJAX выполняет два основных направления деятельности.

Ключевые слова: Интернет, язык HTML, ASP, PHP, SSC, технологии AJAX, Java Script, Язык программирования Visual Basic Script, Web сайт, редакторы HTML, WISIWYG редакторы.

Ostaeva A., Daukaraeva A.

BASIC FEATURES OF TECHNOLOGY OF AJAX AND SERVER COMPONENTS

Annotation

In this article led to the feature of AJAX of technology. Script programming languages, thanks to their simplicity and the possibility of multiplayer Internet pages are most popular programming tools. Characteristics of Web-based applications with respect to various classical and new technologies can be accessed through the main components and features of AJAX technology. AJAX application server performs two main areas of activity.

Keywords: Internet, language of HTML, ASP, PHP, SSC, technologies of AJAX, Java Script, programming of Visual Basic Script Language, Web web-site, editors of HTML, WISIWYG editors.

ӘОЖ 504.064

Сапарәлі А. Игалиев И. Сақыпова Ш.Е.

Қазақ ұлттық аграрлық университеті

ЖЕЛ ЭНЕРГИЯСЫН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА ҚОЛДАНУ

Аңдатпа

Соңғы жылдары елімізде қалпына келетін энергия көздері энергетиканың кешенді дамуының бір тармағы ретінде қарала бастады. Бұл әлемдік үдерістің бір бөлшегі және оларды тиімді пайдалану энергияны үнемдеуге мүмкіндік береді, көптеген экологиялық мәселелердің түйінін тарқатады. Қазақстанда қалпына келетін энергия көздері тұрақты кешенді түрде мемлекеттің қатысуымен үкімет деңгейінде қолға алынған.

Кіріспе

Жел энергетикасының дамуы қарқындап өсуде. 2005 жылы бүкіл дүниежүзілік жел энергетикасының өндірілетін қуаты 5900 ГВт болды. 2010 жылы ол екі есе артты. 2015 жылдың басында барлық жел генераторларының қуаты-369 ГВт. Қазақстанда -жалпы қуат- 18,993 ГВт, қолданыстағы қуат-14. Салыстыру үшін басқа елдердің көрсеткіштері: Ресей-218 ГВт; ҚХР-900 ГВт; ЕО, Орталық және Шығыс Еуропа-900 ГВт.

Болашақта Қазақстанның бірнеше әлеуетті жел аумақтарының электр энергиясын өндіру көлемі жылына 2,2 триллион кВт/сағ болуы мүмкін, бұл Қазақстанның жалпы электр энергия өндірісінен 25 есе асып түседі. Осыдан Қазақстандық балама энергия көздерінің, атап айтқанда жел энергиясының әлеуеті үлкен, инвестициялық сыйымдылығы мен тартымдылығы жоғары екендігін байқауға болады.

Бірнеше мыңдаған жылдар бойы адамдар желді – энергия көзі ретінде пайдаланған. Мысырлықтар 5 мың жыл бұрын жел энергиясын пайдаланып желкен көмегімен жүзген. Жерді суландыру кезінде, жел диірмені ретінде дәнді-дақыл өнімдерін ұнтақтау үшін қолданған. Вавилонда, Қытай ауыл шаруашылығында бақтарды суару үшін жел күші пайдаланды.

1854 жылы АҚШ-та жел энергиясымен жұмыс істейтін су тарту насосы іске қосылды. 1940 жылдары жел күшімен қозғалатын диірменнің саны 6 млн-ға жетті. Олар мал шаруашылық фермаларын сумен қамтамасыз етіп тұрды. 1998 жылы жел энергетикасы қайта даму сатысына көтерілді.

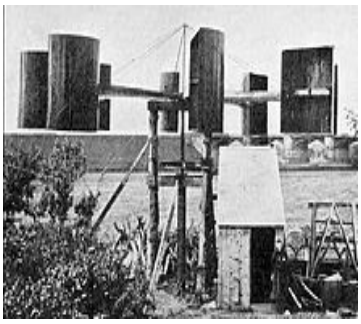
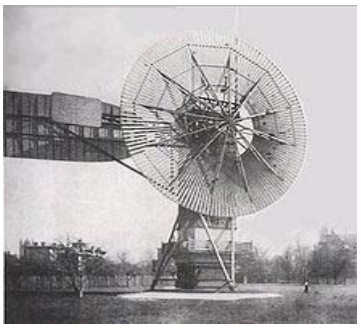
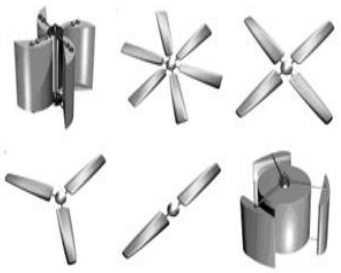

Осыдан адамзат үшін жел энергиясы маңызын ешқашан жоғалтпайтын энергия қоры екеніне көз жеткізуге болады. Жел энергиясының қоры бүкіл планета өзендерінің гидроэнергиясынан 100 есе асып түседі. Жел ылғи да және барлық жерде соғып тұрады. Қалпына келтіретін дәстүрлі емес энергия қорына жататын жел энергиясының келешегі зор, экологиялық таза, энергия қоры ешуақытта сарқылмайды, әрі арзан, тиімді. Бұны пайдалану табиғат балансын бұзбайды.

Жел энергиясы негізінен Күн энергиясының Жер бетін бірқалыпты қыздырмауынан туындайды. Сағат сайын Жер Күннен 10^{14} кВт/сағат энергия алады. Күн энергиясының 1-2% жел энергиясына түрленеді.

Жел энергетикасын дамытуға қолайлы аймақтарға таулы аймақтардың жоғары бөктері мен толқынды теңіз жағалаулары ыңғайлы екені бәріне танымал. Таулы аймақтың екі бөлігін қарастырайық, Күн көзінің екі бөлікке түскен энергиясы бірдей болғанымен, жердің кедір-бұдыры әр қилы болғандықтан, жел күшінің ықпалы, бағыты да әр түрлі болады. Жел күшінің ықпалы жыл мезгілінің ауысуына, ауа райының өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады.

Жел энергетикасын кей елдерде ерекше белсенділікпен дамуда: Дания жел генераторларының көмегімен барлық электр қуатының 40% өндіреді; Португалия-23%; Испания-16%;Ирландия-14%;Германия-8%; ал Қазақстанда -0,5%. 2014 жылы Шотландияда жел энергетикасы үй шаруашылықтары тұтынатын электр қуатының 164% қамтамасыз етті. Соңғы деректер бойынша Еуропада жел электр станцияларының 44%-ы шоғырланған, Азияда-31%, Солтүстік Америкада-22%.

Қазақстанның жел энергетикасын дамыту әлеуеті өте жоғары. Қазақстанда өте қолайлы жел дәліздері бар: жел бір бағытта соғатын аймақтар: Ерейментау, Жүзімдік және қарама-қарсы бағыттарда алмасып отыратын аймақтар: Жоңғар қақпасы, Шелек, Қордай.

Қазақстанның жел энергетикасы үшін қолайлы жерлерінің сипаттамалық көрсеткіштері

Аймақтың атауы	Аумағы, шаршы км	Белгіленген қуаты, МВт, 10МВт/1 ш.м есебінен	Құны, млрд $, 1 млн $/МВт есебінен	Тиімді жұмысы, сағ/жыл	Әлеуметтік генерациясы кВт сағ/жыл
Жоңғар қақпасы	800	8000	8	5500	44
Шелек	2000	20000	20	2500	50
Ерейментау	62500	625000	625	3300	2062
Қордай	200	2000	2	2500	5
Жүзімдік	400	4000	4	3000	12

Жел энергиясының артықшылықтары: шикізатты сатып алу-тасымалдаудың, қалдықтарды шығарудың қажеті жоқ; ластаушы қалдықтар жоқ; табиғи ресурстар үнемделеді; отын, электр қуатының шығындары қысқарады; атмосфералық жылулық балансына әсер етпейді; табиғаттың оттек қоры сақталады; желдің кинетикалық энергиясын электр қуатына тегін айналады.

Жел энергиясының кемшіліктері: жел қондырғылары эфир кедергілерін тудырады; пайда болатын шу адамның денсаулығына және жануарлар әлеміне кері әсерін тигізеді; энергияның берілуі бір қалыпты емес; үлкен аумақты қажет етеді; қымбат.

Жел энергетикасының экологияға әсері пайда әкелгенмен қатар, оның зиянды да әрекеттері бар. Айналып тұратын қалақшалар, механизмдер қоршаған ортаға дыбыс шуын шығарады. 40 дБелден асатын дыбыс толқындары, адам ағзасына зиянды әрекетін тигізеді. Мысалы шу деңгейінің жоғары болуы құлақтың дыбысты қабылдауын нашарлатып, ағзаның жүйке-психологиялық әрекетіне зиянын тигізеді. Жел қондырғылары бір-бірінен мұнара биіктігімен салыстырғанда 5-10 есе қашықтықта орналасуы тиіс, осы аймақта ешқандай ғимарат, орман болмауын ескеру қажет. Құстар антеннамен, автомобиль терезесімен соқтығысып мертігіп жатады.

Жел қондырғысы мұнарасының жоғары жағында қонақтау олардың өміріне қауіп әкеледі, оларды салған кезде құстардың ұшу миграция бағытын ескеру қажет. Жел қондырғысының металл бөліктері айналғанда аса көп қуатты дыбыс тербелістерін туғызады, бұл сол маңайдағы радиотолқындармен жұмыс істейтін радио-телевизиялық құрылғыларға, радарларға кері әсерін тигізеді. Францияда Wind Tree атты ағаш түріндегі жел генераторын жасалды. Жапырақ пластиналар желдің бағытына қарай айналады.

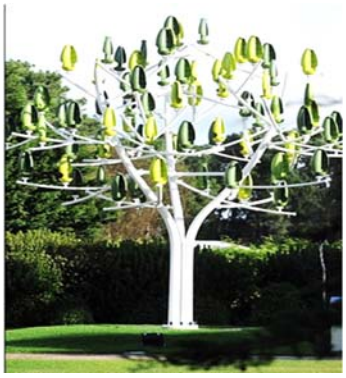

Жел күшінен өндірілетін энергия мөлшері желдің тығыздығына, жел турбинасының қалақшаларының ауданына, жел жылдамдығының кубына тәуелді болады. Жел

қондырғысының негізгі бөліктері: қалақшалар, ротор, трансмиссия, генератор, бақылау жүйелері.

Турбинаның қалақшалары арқылы соққан желдің үлкен ағысы қамтылады. Қалақшалар шыны талшығынан, полистролдан немесе көмір пластиктен жасалынады. Турбинананың қалақшалары жұмыс істегенде сол маңайдағы телевизияға кері әсерін тигізеді, өте қуатты дыбыс тербелістерін тудырады. Қалақшалар берік сынбайтын және иілгіш шыны пластиктен жасалады, бұлар радиотолқындарды шағылдырмайды, жұтпайды. Қалақшалардың диаметрі d=15-25 м аралығында болса, салмағы m=1тонна болады.

Жел қондырғылардың қалақшалары ауа массасының қозғалысының әрекетінен айналады. Ауа қабатының массасы үлкен болса, соғұрлым жел қалақшалары жылдам қозғалып, көп электр энергиясын өндіріледі. Физика курсынан белгілі- кинетикалық энергия массаға тура пропорционал, ендеше жел энергиясы ауа қабатының тығыздығына тура пропорционал. Тығыздық бірлік көлемге келетін молекулалар санына тәуелді. Қалыпты атмосфералық қысымда P=760 мм. сын. бағанасы, температура t=15^{0}С болған кезде, құрғақ ауаның тығыздығы ρ=1,225кг/м^3.

Жел турбинасының қозғалатын бөлігін ротор деп атаймыз. Ротор жел ағының энергиясын көп қамтыса, соғұрлым көп электр энергиясын өндіреді.

Жел қондырғысының өлшемдерін өзгерте отырып, арттырып энергияны қалағанымызша өндіреміз деп айтуға жеңіл, қалақшаларының ауданын үлкейту арқылы, біз істейтін жүйеге артық күш, салмақ түсіреміз, бөліктерге зақым келмеуін ескеру өте маңызды.

Жел жылдамдығы энергия өндіруге әсер ететін маңызды өлшем болып табылады. Желдің үлкен жылдамдығы ауа массасының көлемін үлкейтеді. Жел энергиясы жел жылдамдығының кубына тура пропорционал өзгереді. Жел жылдамдығы 2 есе үлкейгенде ротордың кинетикалық энергиясы 8 есе артады. Энергия мөлшері мына теңдеумен есептеледі:

$$E_к=\rho\upsilon^3/2,$$

υ-желдің жылдамдығы, ρ-ауаның тығыздығы. Өлшем бірлігі - Вт/м².

Табиғи жағдайларда желдің жылдамдығы өздігінен өзгеріп отырады. Жел қондырғылары жылдамдық диапазоны υ=3-30м/с аралықтарында жұмыс істейтіндей етіп жабдықталған. Дауылдар жел қондырғасын бүлдірмеу мақсатында жел қондырғысын тежеуіш механизмдермен жабдықтайды.

Жел энергетикасына қатысты маңызды және қызықты деректер:

• 2015 жыл «KAZENERGY» қауымдастығы мен IRENA агенттігі өзара меморандумға қол қойды: Қазақстанды «Болашақ энергиясы» тақырыбындағы EXPO-2017 өткізуге дайындау мәселелеріне қатысты ынтымақтастық аясын қамтамасыз ету.

• 2014 жылы Қазақстан үкіметі балама энергия көздерінің тарифтерін бекітті: 1 кВт/сағ үшін: жел электр станциялары—22,68 теңге; күн электр станциялары—34,61 теңге; шағын су электр станциялары—16,71 теңге; биогаз қондырғылары—32,23 теңге.

• 2017 жылға дейін Ерейментау жел электрстанциясының құрылысы аяқталады. Құны: 130 млн доллар, қуаты: 45 МВт -300 МВт дейін кеңейтілмек. Өндірілетін энергия көлемі: 172 млн кВт/сағ. EXPO 2017 көрмесінің нысандарын осы Ерейментау ЖЭС-ы өндіретін электр қуатымен жабдықтау жоспарланып отыр.

• Арқалық қаласында 2016 жылы жел электр станциясы салынып бітеді. Құны: 14,7 млрд теңге, қуаты: 48 МВт, электр энергиясының жылдық өнімділігі: 131 млн кВт/сағ.

• Алғашқы жел фермасы 1980 жылы АҚШ-тың Нью-Гемпшир қаласында пайда болды. Ең ірі жел электр станциясы АҚШ-тың Техас штатындағы Роско қаласында орналасқан - қуаты 781 МВт. Ең ірі жел генераторы 2002 жылы Германияда жасалынған.

Оның қуаты 4,5 МВт. Үш қалақты. Әр қалақтың ұзындың 52м, ені 6м, салмағы 20тонна. Роторы 120м мұнараға бекітіледі.

• Эйфель мұнарасына реконструкция жасау жоспарына сәйкес онда екі жел турбинасы орнатылды.

• Ресейдің жел энергетикасы бір жылда өндіретін энергия көлемін қытайлық жел агрегаттары 2 сағатта өндіріп шығарады.

• Google 2015 жылы ұшатын электр станцияларын шығармақ. Мұндай станцияның басты артықшылығы ол әдеттегі жел станциялары секілді жерді қажет етпейді.

Қорытынды

Әлем өркендеген сайын электр энергиясын тұтыну көлемі артып келеді. Электр энергиясын тұтынушыға жеткізу, оны мейлінше аз шығынмен өндіру бұл басты мақсаттардың бірі. Соның ішінде жел энергетикасының Қазақстандағы болашағы зор және ауқымды деп айта аламыз.

ӘОЖ 37 013 32

Сүйеуғалиева Ш.Е. , Елбергенова А.Т. , Мухатова М.С

Еуразия Технологиялық Университеті

ҚАЗІРГІ ЗАМАН МҰҒАЛІМІ

Андатпа

Мақалада қазіргі заман мұғалімінің білімділігі, шеберлігі, және мәдениеті, қоғамдық сананың қалыптастырудағы атқаратын қызметі баяндалады. Сонымен қатар оқушыларға заман талабына сай білім беру,тәрбиелеу мәселесі қарастырылады.

***Кілт сөздер**:* мұғалім, оқушы, тәрбие, білім, шеберлік.

«Ұстазы талантты болса,
Шәкірті талапты болады»

Кіріспе

Мұғалім – баланың жеке тұлғасын қалыптастырушы, маңызды тәлім-тәрбие өнегесінің бастаушысы, жарқын үлгісі, бала қиялын самғатып, арманын көкке ұсындырушы басты тұлға. Бүгінгі жас өркеннің ертеңгі әлеуметтік саяси қоғам мүшесі ретінде қалыптасуында тәлім-тәрбиенің маңызы зор екендігі белгілі. Ендеше қоғамдағы қол жеткен тәрбиешіл жақсы дәстүр атаулыны пайдаланып, биік адамгершілік қасиеттерге баулу, тәрбиелу – мұғалімнің басты міндеті. Мұғалім жан-жақты жетілген білімді, әдістемелік шығармашылық шеберлік иесі, халықтық дәстүр әдет-ғұрып пен салт-сана ерекшеліктерін әлеуметтік қарым-қатынастар түрлерін кәсіби түрде меңгеруі тиіс. Әсіресе, осы кәсіби билік дағдылары шыдауы оның ұстазды тәрбие жинақтығының ең басты алғы шарты болып табылады. Мұғалімнің кәсіби білік дағдылары өз кезегінде оның жеке кәсіби-педагогикалық мәдениетін көрсететін өлшем. Оған мұғалімнің жеке мәдениет деңгейі, адамгершілігі, тәлім-тәрбиесі, іздемпаздығы, зерттеушілігі жатады. Мұғалім кәсіби білімін үздіксіз жетілдірген жағдайда ғана оқушының танымдық, шығармашылық қабілетін дамытып, ғылымға деген қызығуын қалыптастыра алады. Сондай-ақ мұғалім жаңалық жаршысы ретінде оқытудың тиімді тәсілдерін, озық тәжірибелерді сараптап шығармашылық ізденіс үстінде болуы керек. Өйткені қазіргі жас буын - еліміздің келер күнгі келбеті. «Педагогтік шеберлік – дарынды талант емес, үйрену, ізденудің

нәтижесі. Мұғалім шеберлігі жайлы жазылған дайын қағида жоқ, болуы да мүмкін емес. Адамның өзіне-өзі өмір бойы қоятын және оған әрдайым жауап іздейтін санаулы сұрақтары болады екен. Біз үшін сол мәңгі сұрақтың бірі де бірегейі - Мұғалім деген кім? Алдымен осы сұрақтың жауабын тағы да бір айқындап бағайық.Мұғалімге тән ең бірінші қасиет – баланы құрметтеу. Оның адамшылық ар-ұжданын, намысын, тұлғасын жасына қарамай сыйлау, құрмет тұту. Бұл мұғалімнің терең дүниетанымы мен үлкен жүрегінен келіп шығады. Біздің болашақ мамандығымыз бастауыш сынып мұғалімі. Біз үшін бұл мамандық өте абройлы және мәртебелі мамандық, өйткені бастауыш мектеп мұғалімі баланың білім алудағы ен бастапқы негізін қалаушы.

«Қазіргі мектептегі бастауыш сынып мұғалімінің мәртебесі қандай болуы керек?» деген сұрақ төңірегіндегі ой қозғасақ, Елбасымыз Н.Назарбаевтың «Мұғалім – рухани дамыған, әлеуметтік тұрғыдан көзі ашық шығармашыл тұлға, педагогикалық құралдардың барлығын шебер меңгерген білікті маман. Ол жоғарғы білімді шығармашыл тұлғаны қалыптастыру жолында үлкен жауапкершілікпен жұмыс істейді» деген сөздері жауап береді деп ойлаймыз. Осы ойды талдасақ

- біріншіден, мұғалімнің ары таза, адал, инабатты, сыпайыы, парасатты, байсалды, ұстамды, төзімді, кешірімді болуы шарт.
- екіншіден, мұғалімнің ой-өрісі кең, жан-жақты білімді, өз мамандығына сай, оны сүйетін, өз ойын шәкірттеріне анық тұжырымды, дәл айтып түсіндіре білуі шарт.
- үшіншіден, мұғалім өз оқушыларына беделді, ұжым арасында сыйлы болуы шарт. Әрдайым оқушылармен әдептілік қарым-қатынаста болған жөн.
- өртіншіден, мұғалім теорияны практикамен байланыстырып, ғылым мен практиканы озат іс-тәжірибелерін әрдайым өзі беретін күнделікті сабағына кеңінен тиімді пайдалануы қажет.
- бесіншіден, мұғалім үнемі өз бетімен білімін, дайындығын толықтырып отыруы шарт. Осы талаптарды әрбір мұғалім тұрақты ұстанып отарса, мұғалімнің мәртебесі, күш-қуаты, көңіл күйі әрдайым жоғары болады да, сабағының сапасы артып, еңбегі де әрдайым жана түседі.

Материалдар мен әдістер

Өмірдегі көп мамандықтардың ішінде жан-жақты білімділікті, икемділікті, шеберлікті, ерекше шәкіртжандылықты, мейірімділікті қажет ететін мамандық та – ұстаздық мамандық.

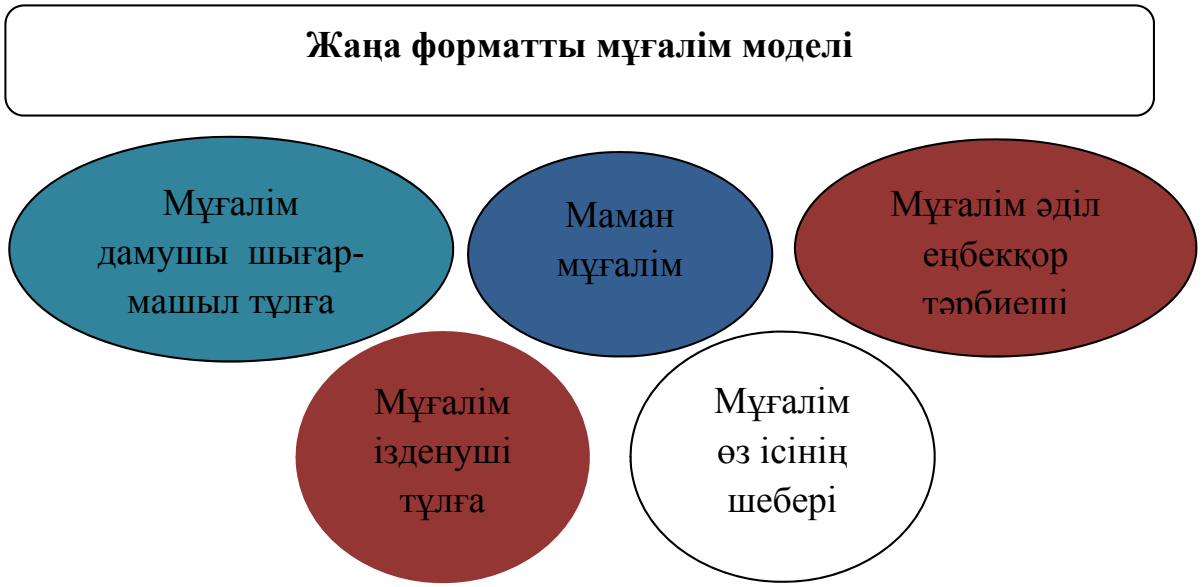

1-сурет. Мұғалім өз ісінің шебері.

Мұғалім еңбегі біріншіден, адамзат қоғамы тарихында жинақталған ғылым негіздерінен білім беруге тиіс болса, екіншіден, үнемі шәкірттерімен қарым-қатынаста болып, білсем, үйренсем деген бала арманы мен оның сырлы тағдырына басшылық етуді мойнына алған маман. Бүгінгі ұстаз шәкіртіне ғылым негіздерінен мәлімет беріп қана қоймай, оны дүниежүзілік білім, ақпарат, экономика кеңістігіне шығуға, яғни қатаң бәсеке жағдайында өмір сүруге тәрбиелеуі керек. Ол нағыз ұстаздың ғана қолынан келеді. Ұстаз атана білу, оны қадір тұту, қастерлеу, арындай таза ұстау - әр мұғалімнің борышы Ол - өз кәсібін, өз пәнін, барлық шәкіртін, мектебін шексіз сүйетін адам.Осы іске деген қызығушылық пен сүйіспеншілік қана оны небір қиын әрекеттерге жетелейді, іске батыл кірісуге септігін тигізеді. Нәтижесінде бір емес, бірнеше жас жүрекке мәңгі ұстаз болып қалады. Ұстаздың осыншама қадір-қасиет, құрметке бөленуі өзін қоршаған орта мен әрбір шәкіртіне асқан сезімталдықпен, жауапкершілікпен қарым-қатынас жасауында.Өйткені оның қарапайым да сыпайы киім киісі, мәдениетті сөзі, әдепті жүріс-тұрысы, жинақы іс-әрекеті, білімі шәкіртке де, ата-анаға да, жұртшылыққа да өнеге. Білім беру жүйесі мамандардан кәсіби икемділік пен ұтқырлықты, сан қырлы шығармашылық қызмет пен өзін-өзі басқару, өзін-өзі ұйымдастыру жағдайындағы біліктілікті қажет етеді.

Зерттеу нәтижелері

Біз мұғалім мамандығының қоғамдағы маңыздылығымен және не үшін мұғалім мамандығын таңдаған жөнінде зерттеу жүргіздік.Зерттеу барысында біз сауалнама арқылы 100ге шама мұғалімдердің ой-пікірін тұжырымдадық. Сол сауалнаманың нәтижесі пайызға шаққанда төмендегідей болды:

1. 60% тұрақты мамандық ретінде тандағанын айтты
2. 55%- мұғалім мамандығының қиын екенін мәлімдеді.
3.85%- мұғалім өз ісінің шебері болуын айтты
4.70%- қазірғы сабақ беру форматы бойынша топтық жұмыс және сыни түрде ойлауға үйрету мұғалім үшін маңызды екенін ырастады
5.80%-өзінің жұмысымен қанағатты екенін айтты.
6. 90%- мұғалімнің мәртебесін көтеріп, тиісті еңбек ақы алуына келісті.

Қорытынды

Қорыта келгенде,XXI ғасырдың нағыз ұстазы қандай болмақ керек? Әрине, ол өз кәсібінің майталманы, осы мақсатқа рухани күш-жігерін, парасат-қуатын салу керектігі айтпаса да түсінікті. Бұл - әркімнің қолынан келе бермейтін, ерекше талантты қажет ететін, бай қиялды адамға тән қасиет. Сондай-ақ ұстаз күнбе- күнгі өзінің көп қырлы еңбегінде мазмұны әр түрлі кездейсоқ жайттардың туындап отыратынын алдын ала сезіп, болжап және оның оң шешімін табуға дайын болуға тиіс.Сондықтан да ұстазды әр баланың жан-дүниесін танып-білуші әрі оны жеке тұлға етіп қалыптастырушы, ел болашағының мүсіншісі деуге болады. «Ұстаз» сөзінің 2 түрлі сипаты бар:

Бірі – белгілі пәннен сабақ беретін оқытушы да, екіншісі – жоғары беделді адамдарға ықпал етуші дана адам. Мектептегі ұстаз – баланың екінші ата-анасы, болашаққа айқын жол сілтер ақылшысы. Оның мейірімге толы жүрегі шәкірт бойындағы талай ағаттықты кешіре біледі. Оның бойындағы білім мен ақыл, ойының қуаты талай тентекті жуасытып, небір еркені сабасына түсіреді, тәртіпке баулып, есейтіп, ержеткізеді. Сондықтан әрбір шәкірт өзіне үлгі-өнеге болған сүйікті мұғалімін ұстазым деп атайды.

Осы тұста Абайдың: Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық еткен жалықпас,
Үйретуден балаға,-

деген өлең жолдары еріксіз ойға оралады. Егер әр шәкірт өмірде бір кірпіш болып қаланып, ұстаздан шәкірт озып жатса, төккен тер мен адал еңбектің ақталғаны емес пе ?! Қазіргі білім беру саласы қызметкерлерінің алдында тұрған басты проблема – жаңа

формацияның жаңа ұстазын қалыптастыру. Жаһандану дәуірі – әлемдегі елдердің бәсекелестік жағдайында халықаралық деңгейде өзара кіріуі, үрдістерінің жандану дәуірі де болғандықтан, білім – пайдалы инвестиция саласы ретінде еліміздің экономикалық, әлеуметтік және саяси даму тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Мұғалім – барлық білім беру жүйесінің негізі, жаны және жүрегі. Мұғалімнің негізгі басты мақсаты - рухани бай, іздемпаз, адамгершілігі мол адамды қалыптастыру болып табылады. Қазіргі заманғы мұғалімдер информатор, бақылаушы, тексеруші,жазалаушы қызметін тастап, керісінше ізденуші, зерттеуші, технолог, өнертапқыш,шығармашылықпен жұмыс істейтін жаңашыл болу керек. Ұстаз өзінің адамгершілік этикалық парызын орындауға тиіс.

Білімді түрлендіруде, білім беру үрдісін реформалауда зерттеуші мұғалім жаңа формация мұғалімі ретінде орталық тұлға болып табылады. Қазіргі заман мұғалімі – рухани дамыған әрі әлеуметтік тұрғыдан есейген, педагогикалық құралдардың барлық түрлерін шебер меңгерген білікті маман, өзін-өзі әрдайым жетілдіруге ұмтылатын шығармашыл тұлға.

Білім берудің ұлттық моделіне көшкен қазіргі мектепке ойшыл, зерттеуші, практикалық қызметте педагогикалық үйлестіруді шебер меңгерген психолог педагогтік диагностика қоя білетін іскер мұғалім қажет. Күнделікті іс тәжірибеде мұғалімнің кәсіптік білімін көтеруіне мектеп ішінде де жағдай жасау керек. Ол үшін мектепте ғылыми әдістемелік кеңес пен бірлестіктердің және зертханалардың жұмыс істеуі тиіс. Бүгінгі өмір талабына сай ұстаздардың біліктілігі мен білімділігін шыңдап отыратын жоғарыда атап өткен мәселелермен қатар,әр мектепте интернет жүйесі барлық сыныптарға қосылып жұмыс істеуі жөн шығар. Сондықтан да белгілі бір әдісті немесе іс шараларды іске асырмас бұрын мұғалімнің әдістемелік жұмысының мазмұнын анықтаған жөн. Ол үшін мұғалімнің жалпы мәдениеттілік даярлығы, әдістемелік, зерттеушілік, кәсіптік адамгершілік, тәрбиелік мәдениеті, диагностикалық және басқару мәдениетінің жиынтығы арқылы кәсіптік педагогикалық деңгейін зерттеу қажет.

Жақсы мұғалім — бұл қай кезде де ең алдымен кәсіби деңгейі жоғары, интеллектуалдық, шығармашылық әлеуеті мол тұлға. Ол оқытудың жаңа технологияларын өмірге ендіруге дайын, оқу-тәрбие ісіне шынайы жанашырлық танытатын қоғамның ең озық бөлігінін бірі деп ссептеледі. Және солай болуға тиіс, Білім берудің мақсатын айқындау үшін Жүсіпбек Аймауытовтың мына сөздерін еске алған жөн: "Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашынған саналы ақыл көзімен қарай білсе, міне, білімдендірудің кездейтін түпкі мақсаты — осы.

Әдебиеттер

1. *Н.Ә.Назарбаев* Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында». Астана, 2005, 18б.;

2. *Н.Ә.Назарбаевтың* Қазақстан халқына жолдауы «Жаңа кезең-жаңа экономика»; Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі / ҚР-ның 2015жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы / Қазақстан жоғары мектебі, №1, 2004

Аннотация

В данной статье рассматривается образованность,мастерство, и культура современного учителя, а также занимаемое положение в формировании общественного сознания. Также рассматриваются проблемы обучение и воспитание обучающихся в соответствии с современными стандартами образования.

Annotation

In this article are discussed the education, skills and culture of the modern teacher as well as the occupied position in the formation of social consciousness. It also are discussed the problem of education and training of students in accordance with modern standards of education.

УДК 621.227:627.8

Темирканов К.У., Бекбоева Р.С.

Кыргызский национальный аграрный университет им.К.И.Скрябина

МИКРОГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИИ НА БАЗЕ ГИДРОТАРАНОВ

Аннотация

В статье рассматриваются новые конструкции гидротаранов, на базе которых разработаны МикроГЭС, дается описание проведенных лабораторных исследований этих конструкций.

Ключевые слова: гидравлический удар, гидротаран, МикроГЭС, энергия воды.

Введение

Малые ГЭС являются одним из наиболее экономичных и экологически безопасных источников получения электроэнергии. Потенциал Кыргызской Республики позволяет на всех реках возвести около 87 малых ГЭС общей мощностью около 180 мегаватт-часов.

В Кыргызской Республике насчитывается около 30 тысяч малых рек с расходом воды от 20 до 100 $м^3/с$. На малых реках Кыргызстана, по оценке специалистов, можно вырабатывать от пяти до восьми млрд. киловатт-часов электроэнергии в год, тогда как сейчас вырабатывается не более 3%. В ГЭС кинетическая энергия падающей воды используется для производства электроэнергии. Турбина и генератор преобразовывают энергию воды в механическую энергию, а затем - в электроэнергию.

С другой стороны, все большее применение как во всем мире, так и в нашей республике, получают гидротараны для подъема воды на большие высоты. Гидротаран - несложный и остроумный механизм, который, не нуждаясь в источнике энергии и не имея двигателя, поднимает воду на высоту нескольких десятков метров. Он может месяцами непрерывно работать без присмотра, регулировки и обслуживания, снабжая водой небольшой поселок или ферму. Так же гидравлический таран может использоваться и на небольших ГЭС.

В основе работы гидротаранов лежит так называемый гидравлический удар - комплекс явлений, происходящих в капельной жидкости при резком уменьшении ее скорости движения, благодаря чему в жидкости возникает колебательный затухающий процесс, сопровождающийся чередующимся резким повышением и понижением давления. Выпускаемые промышленностью гидравлические тараны могут поднимать воду на высоту до 60 м с расходом до 20—22 л/мин. Они очень просты в эксплуатации и могут беспрерывно работать длительное время, снабжая водой потребителей. Известны мощные тараны, производительность которых достигает 150 л/с.

В Кыргызском национальном аграрном университете им.К.И.Скрябина (КНАУ) разработаны новые конструкции гидротаранов, на которые получены патенты на изобретения, отличающиеся от известных лучшими характеристиками: большей высотой подъема воды, лучшими эксплуатационными качествами, легкостью в управлении.

На базе гидротаранных комплексов разработаны конструкции МикроГЭС, в которых поток воды под большим напором от гидротаранов подается на турбину, которая подключена к генератору, преобразующему механическую энергию вращающейся турбины в электрическую энергию.

Материалы и методы

В лаборатории гидравлики КНАУ созданы действующие модели гидротаранов и МикроГЭС на базе этих гидротаранов, на которых были проведены лабораторные исследования МикроГЭС.

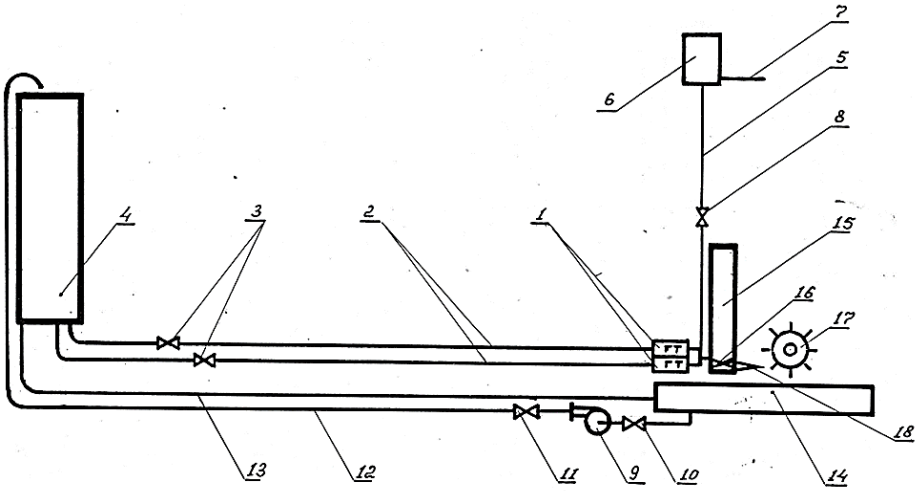

Рис. 1.

Схема установки «МикроГЭС на базе гидротарана»:1 – корпус гидротарана в сборе, 2 – ударные трубопроводы, 3 – задвижки ударных трубопроводов. 4 – емкость верхнего бьефа, 5 – напорный трубопровод, 6 – емкость аккумулирующая, 7 – трубопровод магистральный, 8 – кран напорного трубопровода, 9 – насос, 10 – задвижка входа, 11 – задвижка выхода,12 – вливной трубопровод, 13 – трубопровод сбросных расходов воды, 14 – емкость нижнего бьефа,15 – воздушная напорная емкость, 16 – кран воздушной напорной емкости,17 – турбина,18 – конический насадок.

Моделирование выполнялось с учетом критериев гидравлического моделирования для соблюдения подобия гидравлических явлений, происходящих на модели, и на натурных сооружениях.

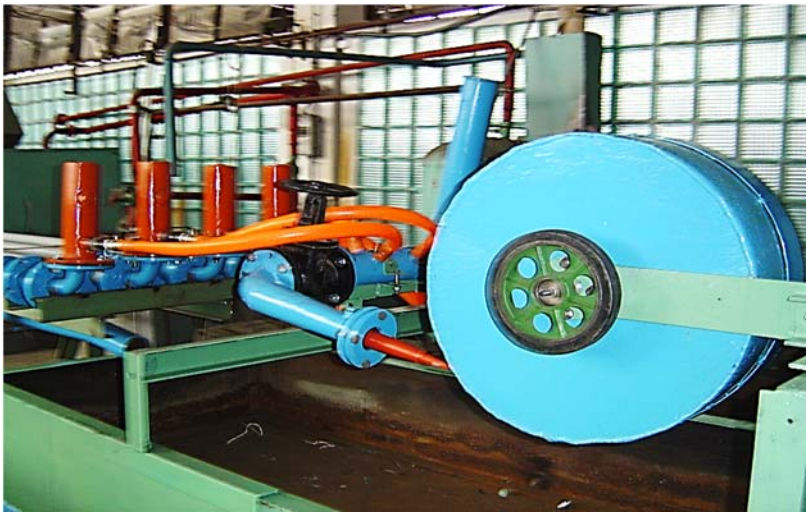

Рис. 2 и 3. Модельная установка МикроГЭС в лаборатории гидравлики КНАУ

Исследованиями определялись следующие показатели:
- расход воды, поднимаемый гидротараном, q, л/с;
- расход воды, сбрасываемый через клапан наружу, Q, л/с;
- высота падения воды, напор h, м;
- высота подъема воды, H, м.

По результатам измерения определялся коэффициент полезного действия гидротарана по формуле:

$$\eta = \frac{qH}{Qh} \quad , \qquad (1)$$

где h – высота падения воды (измеряется на установке),
H – высота подъема воды (измеряется на установке),
q – расход воды, поднимаемый гидротараном (измеряется объемным способом),
Q – расход воды, сбрасываемый через клапан наружу (измеряется объемным способом).

Кроме того, определялась мощность микроГЭС по формуле

$$N = \eta\, q\, H \text{ (кВт)}, \qquad (2)$$

где η - КПД микроГЭС, для предварительных расчетов принимаем равной КПД гидротарана, определенной ранее.

Результаты исследований

Исследования разработанных конструкций гидротаранных комплексов и на базе их МикроГЭС демонстрируют энергосберегающие технологии экологически безопасных способов использования возобновляемых источников энергии, а именно энергии воды, для водоподъема и выработки электроэнергии. Конструкции имеют довольно большие кпд. Мощность МикроГЭС – от 100 Квт и более, в зависимости от размеров гидротаранных комплексов.

Выводы

Разработанные конструкции МикроГЭС могут широко использоваться в отдаленных горных регионах, где нет доступа к централизованному электроснабжению (на пастбищах, отдаленных фермерских хозяйствах) как для подъема воды для полива, так и для выработки электроэнергии.

Литература

1. *Шретенлихт Д.В.* Гидравлика. Учебник для вузов.-М.:Энергоатомиздат, 1991.-367 с.

2. Справочник по гидравлическим расчетам/ под.ред. П.Г.Киселева. Изд.5-е. – М.: Энергия, 1974. – 312 с.

3. *Н.З. Френкель.* Гидравлика. – Государственное энергетическое издательство. М., Л., 1956 г.

4. *Бекбоев Э.Б., Бекбоева Р.С.* Гидротаран. Патент КР № 1491, F04F 7/02, Опубл. 30.09.2012 г., Бюл. № 9.

5. *Бекбоев Э.Б., Бекбоева Р.С.* Гидротаран. Патент КР № 1507, F04F 7/02, Опубл. 30.11.2012 г., Бюл. № 11.

6. *Бекбоев Э.Б., Бекбоева Р.С.* Гидротаран. Патент КР № 1508, F04F 7/02, Опубл. 30.11.2012 г., Бюл. № 11.

«ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ» СЕКЦИЯСЫ

ӘОЖ 316.346.

Әділғазы С.Ж.., Айткулова К.О.

Еуразия технологиялық университеті

ЕЛ ЕРТЕҢІ - БІЛІМДІ ЖАСТАР

Аңдатпа

«Бұлақ көрсең-көзін аш»-,демекші білім нәрімен сусындап келе жатқан жастарға демеу беру әрқайсысымыздың парызымыз деп білемін. «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер» деген бар емес пе? Яғни, аға буынға қарап біз, болашақ жастар көш түзейміз. Еңсесі биік,іргелі мемлекеттің негізін қалау - білімді жастар қолында.

Кілтті сөздер: мақсаткерлік, ұлттық құндылық, қабілет.

Кіріспе

Ел ертеңі — білімді жастар.. Елбасы Н.Назарбаев «Қазақстанның болашағы бүгінгі жастар. Сіздер оларға қалай білім берсеңіздер, Қазақстан сол-деңгейде болады» деп атап көрсеткен. . Бұл мақалада елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың жастар саясатына ерекше көңіл бөлетіндігі туралы айтылады. Білім жүйесіндегі соңғы жаңалықтармен де қамтылады. Жастардың жас ерекшеліктеріне байланысты анықтамалар көрсетіледі.

Мақаланың мақсаты

Қазіргі таңда аға буынға қарағанда, жас буынның, яғни жастардың қоғамдағы алатын орнының ерекшелігін көрсету, бұ заманның "Бой түзейтін емес,ой түзейтін заман екенін айқындау және ел болашағы -білімді, кемеңгер,көсбасшы жастардың қолында екенін түсіндіру.

Мақаланың өзектілігі

Жастар өмірдің аса маңызды буыны. Жастар - елдің болашағы, болашаққа сенім арту - жеңісті де жемісті келешектің көрінісі. Жастар - қоғамның белсенді өзегі, саясаттың шешуші күші. Ұрпақтың жаңаруы мемлекеттің беріктігін, оның гүлденуін айқындайды. Халқымыздың сан жағынан көбейіп, сапа жағынан тұрақтауы - міне, осы ақиқатқа тәуелді болмақ. Жастар - аға буынның жасампаз ісін жалғастырушысы. Жастар - еліміздің әлеуметтік, эканомикалық және қоғамдық өмірдің барлық салаларына қатыстылығы жағынан алғанда, болашағы зор қоғамның маңызды бөлшегі.Бүгінгі таңда қозғалып жатқан ең өзекті мәселелердің бірі.

Біз жастар кімдерді атаймыз? Жастар саясаты туралы заң бойынша жастар - 14-29 жас аралығын қамтиды. 1999 жылғы санақ бойынша 14-29 жас аралығындағы жастардың саны – 3,78 млн. Адам, 2012 жылғы санақ бойынша - 4,7 млн.адамды құрады. Қазақстанда жастар жалпы халықтың 30 пайызын құрайды. 18 және 24 жыл арасындағы жаста жастардың отбасылық, кәсіби және құқықтық мәртебесі бойынша дифференциация неғұрлым нақты болады. Осы кезеңді Л. Розенмайер «жас ересектер» деп айтады. Егер бірінші кезеңде бұл кейбір кезде біртекті топ болса, онда 18 және 25 жас аралығындағы халық гетерогенді (біртекті емес). Бұл құрдастар тағдырының айырмашылығына байланысты әлеуметтік біртектілік емес және социологтар үшін ерекше мүдде

Жастар – ғылыми-техникалық және экономикалық прогрестің негізгі қозғаушы күші, қоғамның жемісті дамуының кепілі. Жастар – әрбір ортаның, қоғамның барометрі секілді. Сезімтал, сергек, қырағы, қайратты келетін олар заманның талабына қарай бейімделгіш, алаулап алдыңғы сапта жүретін буын. Ерік-жігерін білім-білікпен қайрап, оны жақсы іске

жұмсай білсе, олар алмайтын асу, олар бағындырмайтын белес жоқ. Бүгінде тәуелсіз елдің талантты, талапты жастары ел экономикасын дамытуға өз үлестерін қосу үшін еңбек майданына білек сыбана кірісуде.

Мақсат – жетістік желкені. Әрбір адам алдына мақсат қоя отырып, өз дегеніне жетеді. Жастарымыздың бір мақсатты көздей отырып, нәтиже көрсетуі, ой- санасының шырқау шегіне жетуі, ол- қоғамдық сананың қалыптасуы. «Адам баласы ұшқыр ой, көп ақыл, өткір сезім, қайратының арқасында ғылым, білім,өнер тауып, өзгеден үстем, дүние жүзінің қожасы болып отыр»,-деген Жүсіпбек Аймауытовтың сөзі тегі рас айтылған. Қазіргі жастар барлығының дерлік ойы ұшқыр,білімді,қабілетті деп айта алмаймыз,әрине, алайда дарынды жастарымыз да жетерлік. Еліміздің өркендеуі, кең етек жайып асқақтауы жастарымыздың арқасында. Адам өз алдына мақсат қоя білгені-оның жетістікке жеткені деп есептеймін.

Жастар білім алуды басты назарға алып отыр.Бірнеше тіл меңгеріп, түрлі алыс-жақын шетелдердің айтулы оқу орындарында білім алып жүрген жастар саны артып келеді. Өз ісін білетін, тыныштық пен бірлікті ел дамуының негізгі тетігі деп түсінетін және өз ойын ашық айта алатын жаңашыл, белсенді жастарды ірілі-ұсақты әрбір жұмыс орындарынан кездестіруге болады. Жастардың ізгі ойларын бір арнаға тоғыстырып, білім-білігін, қажыр-қайратын іргелі істерге жұмсауға бағыттау, тың ойлары мен бастамаларын жүзеге асыруға ықпал ету, жастар арасында кездесетін қиындықтарды өздері арқылы біліп, оларды шешуге, келеңсіз жағдайлардың алдын алуға ұмтылу – үлкен жұмысты қажет етеді. Соңғы жаңалықтар бойынша: ***Елбасы: сайлауда болашағымыз – жастардың белсенді түрде маған дауыс бергені мені ерекше тебірентеді, деді үлкен мақтаныш сезіммен.***

Отаншыл, мемлекетшіл жастардың өсіп келе жатқаны өзін қуанышқа бөлейтінін айрықша сезіммен бөліп айтты. Өйткені жастар сайлауалды ұйымдастыру жұмыстарында да, дауыс беру күндерінде де үлкен белсенділік танытты. Үгіт-насихат жұмыстарына қызу атсалысты. Бұрын жастар дауыс беруге асықпайтын. Күннің екінші жартысында сайлау учаскелеріне келетін. Бұл жолы қарттармен жағаласып, таң сәріден сайлау учаскелеріне ағылды. Өздерінің азаматтық парызын өтеуге асықты. Әсіресе, бірінші рет дауыс беретін тәуелсіздік құрдастары Президенттік сайлауға ерекше ықылас білдірді. Ел басқару ісінен тыс қалмау сезімі жас ұрпақтың бойынан анық байқалды.

Бұл жастардың ұлттық санасының марқайғанынын, саяси мәдениетінін артқандығының нақты көрінісі болды.

Жастар – елдің болашағы. Ертеңгі күннің жарқындығы, сәулелі болуы соларға байланысты. Аға ұрпақ өмірден озады. Олардың орнын бүгінгі Тәуелсіздік белбалалары басатын болады. Ұрпақтар сабақтастығы – тарихи процесс, обьективті құбылыс. Әрбір жаңа ұрпақ өмірге өзімен бірге жаңа леп, жаңа ахуалды қоса әкеледі. Бұл ұрпақ прагматизмді, тиімділікті, жаңалыққа, инновацияға иек арта келеді. Кешегі күні үлкен бейнетке түсетін, қол күшімен атқарылатын процестерді енді техника күшімен атқарады. Қалам-қағазға жүгініп, қолмен есептеп жататын шаруалар техника үлесіне көшті. Компьютер арқылы қажетті мәліметтерді таба алады, алысқа хабарды интернет, ұялы телефон арқылы жібере алады. Бүгінгі ұрпаққа бұл қиындық келтірмейді, техника құлағында еркін ойнайды. Жастар қоғамдағы қозғаушы күшке айналды. Мұның себебі де бар, Елбасы жастар саясатына соңғы жылдары үлкен маңыз берді. Олармен нақты жұмыс істеудің үлгісін көрсетті. Бұл жергілікті билік өкілдеріне де үлкен сабақ болды. Олар да жастар саясатына үлкен бетбұрыс жасады.

Жиырмасыншы ғасырдың басында қазақтың лирик ақыны Мағжан Жұмабаев «Мен жастарға сенемін» деген өлең жазған еді. Қазақ жерінде заман ауысып, үлкен өзгерістер болып жатқан кезде, ескіні қиратып, жаңа тұрмыс құруға ел кірісіп жатқанда ұлтжанды ақын алдағы бар болашақты жастармен байланыстырып, соларға үміт артқан еді. Жас

қырандар – балапан қанат жайып ұмтылған, көздегені көк аспан, мен жастарға сенемін, мен сенемін жастарға, алаш атын аспанға, шығарар олар бір таңда, мен жастарға сенемін, деп жырлаған еді…

Ақынның жастарға қайрылуы, ұлт тағдырын солардың ісімен байланыстыруы бекер емес-ті. Өйткені жастар жігерге толы, жаңалыққа құмар, жасампаз еңбекке ынталы, жаңалықты қабылдауға зерек, қайрат-жігері мол. Сондықтан да ақын жастарға үміт артты, соларға сенді. Мұны «Мен жастарға сенемін» жеп жырға қосып, бар дауыспен халыққа үн қатты.

Қорытынды

Ел ертеңі — білімді жастар. «Бұлақ көрсең көзін аш» дегендей, қазақ жастарын білімге бағыттайық. Елбасы Н.Назарбаев «Қазақстанның болашағы бүгінгі жастар. Сіздер оларға қалай білім берсеңіздер, Қазақстан сол-деңгейде болады» деп атап көрсеткен. Еліміздің болашағы жастардың еңбекқорлығына, талап-тілегіне, арман-мұратына байланысты. Олар ата-бабаларымыздан мұра болып келе жатқан құндылықтарымызды, тарихи дәстүрлерімізді жаңғыртып, оны алға бастырып қана қоймай, экономикасын, ғылымын да дамытуға, жігерлене ел үшін еңбектенуге міндетті. Ендеше жастар еңбек жолына түскенде ғана қоғамын өрге бастыра алады. Отаншыл халық жастары болмаған елдің болашағы қараңғы.

Осы тәуелсіз мемлекетіміздің ертеңгі болашағы, мемлекетіміздің тірегі болып есептелетін жастарымыздың қазіргі аяқ алысы көңіл қуантарлық емес. Ия, тәуелсіз мемлекетіміздің болашағын ойлайтын, өзіне сенім артатын оқыған, иманды халқының адал перзенті болуға лайықты жастар баршылық. Бірақ, жастардың көпшілігін олай деп айта алмаймыз. Себебі: қазір жастарымыз ішімдік пен нашақорлыққа салыну, үлкенге құрмет көрсетпеу, өзін әлпештеп қанатын қақтырмай тұмсықтыға шоқтырмай, түнде тұрып ұйқысын төрт бөлген жыласа бірге жылап ауырса бірге ауырған ата-анасын үлкейгенде қарттар үйіне өткізу, ниеті бұзық жат ағым секталардың жетегіне ілесіп кетуі, отанына қарсы шығу бұл қазір қоғамызда болып жатқан жағдайлар. Бүгін де жаһандасу деген қызыл көз пәле жастарды ұлттық санадан алыстатып бітті. Алайда оларды дұрыс жолға салуға біздің талай мүмкіндіктеріміз бар. Жастар – еліміздің ертеңі, жас буыны, саясатты меңгерген,тәрбиемен сусындаған, болашақтың іргесін ұстайтындай- жігерлі жастар.

Еліміздің біртұтастығын сақтап, қабілеттілігін арттырып күштің – білімде екенін ұғына білетін жастар.

Бірлік болмай, тірлік болмас, - демекші береке бірлікті сақтай отырып еліміздің өркендеуіне үлес қосайық. «Кемеңгерге де кеңес керек» дейді ғой халық даналығында, өсіп келе жатқан жастар қауымы, асыл қазынамыз, байлығымызға мақтанайық. Ертеңгі күні – айтар нақылы жоқтың, табар ақылы жоқ болып жүрмесін.

Әдебиеттер

1. *Жарықбаев Қ.* «Психология негіздері». Алматы, 2005.

2. *Дж.Реале, Д.Антисери* - «Батыс философиясы: Бастауынан бүгінгі күнге дейін». Алматы, 2012. (175-176 бет).

3. *Ж. Малайсарин.* "Қазақ мақал-мәтелдері" Алматы: "Ана тілі" баспасы ЖШС,2012,170-бет.

4. "Егемен Қазақстан" газеті газеті №44, 2016 ж

5. *Алещенков С.В., Луков В.А.* Государственная молодежная политика: мировой опыт, разработка и реализация. – М., 1991.

6. *Кебина Н.А.* Молодое поколение Казахстана: сегодня и завтра. //Социология молодежи - 2005, - № 2.

7. [электронды ресурс]–Режим доступа: https://www.makala.kz/kogam/zhastar/;
8. [электронды ресурс] – Режим доступа: https://www.massaget.kz ;
9. [электронды ресурс] – Режим доступа: http://ortalyk-kaz.kz/

Андатпа

Молодые люди будущее страны , молодое поколение , знание политики , образования - прочный фундамент для будущего молодежи . Способность поддерживать целостность страны , которые понимают, что усилия по повышению уровня знаний молодежи. Единицы измерения не существует , между прочим внести свой вклад в развитие страны в соответствии с обилием единиц .

Annotation

Young people are the future of the country , the young generation , knowledge of policy , education swsındağan ustaytınday- strong foundation for the future of youth . The ability to maintain the integrity of the country who realize that efforts to increase the knowledge of youth . Units do not exist , incidentally contribute to the development of the country in compliance with the abundance of units .

ӘОЖ 9(с)55

Бектен Д., Бакаева Г.Е.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ТАРИХЫ

Аңдатпа

Алматы қаласының тарихы көп жылдар бойы орыс әскерлерінің келуімен және Верный бекінісінің ірге тебуімен байланыстырылып келген болатын. Соңғы жылдар бедерінде Алматының аумағындағы қала өркениеттерінің мың және одан ұзақ жылдар бойындағы тарихи сабақтастығы туралы сөз қозғап жүрген Қазақстанның алдыңғы қатарлы тарихшы ғалымдары даусыз археологиялық, нумизматикалық деректердің, жазбаша дереккөздерді зерттеулердің негізінде Алматының жасын анықтағандығы жөнінде айтылады. Археологиялық іздестірулердің деректері бүгінгі Алматының орналасқан аумағын адам сонау палеолит және қола дәуірінен бері мекендей бастағанын, X-XI ғасырларға қарай мұнда жетілген инфрақұрылымы бар, ортағасырлық дәуірдің қаласына тән саяси, экономикалық және мәдени орталықтың барлық нышандарына ие қалалық мекен болғанын көрсетеді.

Кілт сөздер: *Алматы, қала, археология, Верный, өркениет.*

Кіріспе

Тарихи зерттеулердің ең басым және болашағы зор бағытттардың бірі – қала феноменін танып-білу. Қалалар - пайда болуы өте күрделі, ерекше маңызды құбылыс. Қалалар даму үстінде мемелекеттің аса ірі саяси, ғылыми және техникалық орталығына айналса, оның құрылуы мен қалыптасыуы төрткүл дүниенің назарын аударатын нысанаға айналады. Алуан сипатты, қызметі сан-салалы қала тіршілігі үнемі жаңғырып отырса оған деген қызығушылық барынша арта түседі. Қала – өркениеттің ғажайып әрі заңды феномені. Ондағы тарихи процестер, саяси-экономикалық өмір сипаты төңірегіне әр кез елеулі ықпал етіп отырады. Өз кезегінде қоршаған орта қала өміріне де әсер етеді.

«Белгілі бір қала туралы, тіпті ол өзің туған қала болса да, ол жөнінде әңгімелеу бәрінен де қиын. Өзің айтқың келгеніннің жүзден бірін де баяндап бере алмайтыныңды үнемі сезесің. Қалалар – біздің ғаламшардың әлемдері, алыстағы өткен тарихымыз, бүгінгі күн және болашағымыз», - деп санайды Шыңғыс Айтматов [1.7].

Қалалар туралы кітаптар аз кездеспейді: көп томдық салиқалы монографиялар, мерейтойлық томдар, есеп-қисапқа толы статистикалық анықтамалықтар, фотоальбомдар, қысқаша жолкөрсеткіштер. Алайда, осы уақытқа дейін Алматы мен Жетісудың тарихын, аймақтың ежелгі дәуірлер мен орта ғасырлар қарсаңындағы кезеңдерін жан-жақты саралап көрсететін толыққанды ғылыми зерттеу еңбегі - «Алматы тарихы» кітабы. Бұл ғылыми зерттеу еңбегі екі томнан тұрады. Бірінші том палеолит дәуірінен бастап Верный бекінісі қала мәртебесін алғанға дейінгі кезеңін қамтиды. Жазба және археологиялық дерек көздері кешенінің нәижесінде, сақ тайпалары кезеңінің өзінде Жетісу аймағында ерте дәуір мемлекеті, ірі діни-саяси орталық қалыптасып, осыдан мың жыл бұрын бұл жерде қала тіршілігі болағанын дәлелдейді [2].

Алматы қаласының біздің мемлекет тарихында маңызы ұлан асыр. Ол XX ғасырдың Қазақ КСР-нің астанасына айналып, өз бойына республиканың бүкіл саяси, мәдени өмірін шоғырландырды. Мұнда ұзақ жылдар бойы мемлекеттің басқару мекемелері тұрды. Қазақстанның болашағына ерекше ықпал еткен шешім – Мемлекеттік егемендік туралы декларация осында қабылданды. Еліміздің тәуелсіздігін таныған мемлекеттердің алғашқы елшілері осы қалаға келді. Тұңғыш университет, театр, Ғылым академиясы мұның бәрі – Алматының құрамдас бөлігі.Бұл – біздің, тәуелсіз еліміздің бүкіл Орталық Азия кеңістігіндегі мәдени, саяси, қаржы-экономикалық көшбасшысына айналған тұңғыш және бүгінге дейін жалғыз мегаполисіміз. Қала тәуелсіз Қазақстанның, оның XXI ғасырдағы дамуының жарқын бейнесіне айналып отыр.

Ұзақ жылдар бойы қала тарихы мұнда орыс әскерлерінің келуімен және Верный бекінісінің ірге тебуі мен байланыстырылды, дегенмен «Алматы құр жерде пайда болған қала емес, оның алғы пайда болуы және тіршілік тарихы «отаршылдық» шығу тегіне апаратын бұрынғы қалыптасқан көзқараспен көп жағдайда жанаспайды. Шындығында, Алматы аумағы XIX ғасырдың орта шенінде майор Перемышльскийдің отряды келгенге дейін-ақ Алатаудың бөктерінде қазақтар қоныстанған құтты мекен болатын»[3].

Тарихшылар қала мәдениетінің ерте кезден қалыптаса бастағанын алға тартты. Қаладағы тарихи құндылықтардың дамып, қазіргі уақытқа жетуінде де әртүрлі күрделі кезеңдер орын алды. Үлкен Алматы өзенінің бойында ерте ғасырда үлкен сегіз қала болғанмен, осы күнге дейін олардың біреуі де сақталмай, жойылып кеткен. Тарихшы-ғалымдардың жүргізген ұзақ жылдық зерттеулерінің негізінде Алматы қаласының тарихы мыңдаған жылдарға созылатынын айғақтайды. Алматы қаласының тарихын Верный бекінісінің орнаған жылынан бастағысы келгендердің сол бекіністің орнында да ерте ғасырлардың өзінде адамдар өмір сүргенін естен шығарып алды. Соңғы жылдар бедерінде Алматының аумағындағы қала өркениеттерінің мың және одан ұзақ жылдар бойындағы тарихи сабақтастығы туралы сөз қозғап жүрген Қазақстанның алдыңғы қатарлы тарихшы ғалымдары даусыз археологиялық, нумизматикалық деректердің, жазбаша дереккөздерді зерттеулердің негізінде Алматының жасын анықтады. Археологиялық іздестірулердің деректері бүгінгі Алматының орналасқан аумағын адам сонау палеолит және қола дәуірінен бері мекендей бастағанын, X-XI ғасырларға қарай мұнда жетілген инфрақұрылымы бар, ортағасырлық дәуірдің қаласына тән саяси, экономикалық және мәдени орталықтың барлық нышандарына ие қалалық мекен болғанын көрсетеді. Соңғы жылдардың нумизматикалық табылымдары – XIII ғасырдың басына жатқызылатын «Алматыда соғылған» күміс дирхемдер оның қомақты дәлелі бола алады.

Археология институтының бас ғылыми қызметкері Арнабай Нұржанов: «Қола дәуірінің уақытысындағы тұрақтар, одан кейін Тереңқорадағы тұрақтар, Сақ дәуірінің

кезіндегі ескерткіштер, мұның бәрі жалпы Іле Алатауының бойында, Жетісудың жерінде отырықшылық қала мәдениетінің болғанын, қола дәуірінен басталатынын көрсетеді. Алматының өткен ғасырлардағы келбетін қала мұрағатындағы суреттерден ғана көруге болады», — деген уәжін алға тартса, мұрағат қызметкерлері: «Бұл еш жерде кездеспейтін құнды құжаттар», – дейді. Көне суреттерге қарап, бүгінде қаланың адам танымастай өзгергенін байқауға болады. Елдің аузында жүрген әдемі Алматыны бұрынғы қалпында сақтап қалу мүмкін емес. Уақыт өзгере келе үлкен әдемі ғимараттар салынып жатыр. Соған қарамастан көне суреттер мен құжаттардан бұрынғы Алматының жылылығы сезіледі.

Алматы қаласы орнында бұрын көне қоныс болғаны баяғыдан белгілі. Кезінде шығыстанушы ғалым Василий Бартольд «16-ғасырда Алматы қаласының түбінде екі ханның ірі шайқасы болған» деп жазған. 1929 жылы қорымды қазу кезінде бірінші ғасырда соғылған теңге табылған. Ғалымдар қала орнында сол алғашқы ғасырдан бастап бірнеше қоныс болған деп жорамалдайды [4].

Академик-археолог Карл Байпақов «Алматының мәдени жасы – 1000 жылдық тарихы» деген дөңгелек үстелді «Талай жылға созылған дискуссияның қорытындысы» деп атады. Өткен жылдары бұл тақырыпқа халықаралық екі конференция арналды. Алматы аумағында жүргізілген қазба жұмыстары кезінде және кездейсоқ табылған археологиялық материалдар мен нумизматикалық коллекцияларды талдауға, этнографиялық және шығыстану саласындағы зерттеулерге сүйене отырып, Алматының жасы мың жылдан кем емес деген ұйғарым жасауға болады. Алматы пайда болды деп болжанған 10-11-ғасырлар мұсылман ренессансы дәуірі болып, Шығыста әл-Фараби, Бируни, ибн-Сина, Омар Хайям сияқты мәдениет пен ғылым қайраткерлері өмір сүрген. Осы кезеңде шарықтап дамыған қала мәдениеті астанасы Алматы болған Жетісу өлкесін де қамтыған. Ол замандағы қаланың келбетін Талғар қаласының (Алматыдан 25 шақырым жердегі) күнгей шетінен қазылған Талхир қалашығына қарап болжауға болады. Карл Байпақовтың айтуынша, бұл екеуі – егіз қала. 14-ғасыр мен 15-ғасырдың басындағы шапқыншылық кезінде Алматы қаласы қатты құлдыраған. Біздің заманымызға дейінгі 3-ғасырдан біздің эрамыздың 6-ғасырына дейін тіршілік еткен Алмарасан қонысын қазу кезінде жаңа деректер табылған. Археологтар орта ғасыр дәуіріне тән архитектуралық стиль мен қала салу мәдениеті белгілерін байқаған. Ғалым Ресейден келген қоныстанушылар пайдаланған суармалы егіншілік жүйесі мен қолөнер дәстүрі жалғастығын орта ғасырдағы Алматы мен Верный бекінісінен өсіп шыққан қала арасындағы сабақтастықтың дәлелі деп есептейді. Қазақстан Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Жәкен Таймағамбетовтің айтуынша, жаңа деректер табылса, Алматының тарихы 1 мың жылмен де шектелмей, бұдан да көне қала болып шығуы мүмкін. Алматының ежелгі тарихын зерттеудегі қиындық – қазіргі кезде археологиялық нысандардың көбі құрылыс астында көміліп қалған. Академик Карл Байпақов келтірген дерекке қарағанда, 1980 жылдары қазіргі 10 ықшамаудандағы қорымның үстіне үйлер салынып кеткен. «Ол кезде барынша қарсыластық, бірақ, шенеуніктердің бюрократизмін жеңуге шамамыз келмеді», – дейді ол [5]. Археологиялық нысандарды жойылып кетуден қорғау проблемасын көптеген ғалымдар айтып та келеді. Археолог Александр Горячевтің айтуынша, Бұтақты (Бутаковка) шатқалынан ежелгі он бір қоныс табылған. Ол экспедиция шығарып зерттеуге кіріскенге дейін оның алтауы ғана қалып, қалғаны құрылыс салған кезде жойылып кеткен. Архитектор Сергей Мартемьянов 2002 жылы құрастырылып, қазір түзетіліп жатқан Алматының бас жоспарында ескерткіштерді анықтау мен қорғау шаралары да ескерілуі тиіс екенін алға тартады.

ҚР Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, тарих ғылымдарының докторы, профессор М.Әбусейітова Алматы қаласы туралы көне жәдігерлер моңғол, маньчжур және қытай жазба мұрағаттарында кезігетінін айтады. Шоқан Уәлихановтың

1856 — 1858 жылдардағы «Қырғыздар туралы жазбаларында» жергілікті жердің географиялық атауларына тоқталған. Бұл еңбегінде Шоқан Уәлиханов Ресей географиялық қоғамының жасаған картасына сүйене отырып, Тарбағатай мен Тянь-Шань аймағының Ыстықкөл, Нарын, Манас, Ақсу, Күрті, Түрген, Талғар, Іле жер-су атауларының қатарында «Гурван Алимату» деген жер атын да жазады. Ел көп айтатын Верный қаласыда тақыр жерге орнамағаны белгілі. Алматы Жібек жолының бойына орналасқандықтан, одан да ерте ғасырларда өркениет сатысынан өттідеуге негіз бар. Қала құрылысының шығыстық үлгіде салынғаны да анық. Алматының көнекөз тұрғындары ертеде қала орнында қалған тарихи жәдігерлердің, елді-мекендердің дуалдан тұрғызылған қоршаулары болғанын, кейіннен жойылып кеткенін айтады. Тарихшылар анықтаған қола дәуірінен қалған көне жәдігерлер Верныйдан бұрын да қала орнында адамдар тіршілік еткенін айғақтайды. Өткен кеңестік кезеңде мектеп оқулығында өзгертіліп жазылған қазақ тарихы да жас ұрпаққа бұрмаланып, өңін өзгертіп, бастапқы болмысы боямаланып көрсетілген тарих болып есептеледі. Ұсақ тиын бетінде он үшінші ғасырдағы Алматының аты да бедерленген екен. Осы тарихи жәдігерлерден көне қалада мәдениеттің дамығанын байқауға болады. «Гурван Алимату» сөзі түрік тілінен орыс тіліне аударғанда «Три Алматы» деген мағынаны білдіреді. Осылайша Алматының көне атауы ойрат-моңғол дереккөздерінде «Гурван Алматы» болып тіркеліп кеткен. Бұлатауға Алматы он сегізінші ғасырдың соңында ие болады. Қытайжәне маньчжур жазбадеректерінде «Гурван Алимату» «Три Алматы» деп те жүр. Бұла тау өңірдегіҮлкен Алматы, Кіші Алматы және Есентай өзендеріне байланысты шыққан болу керек деген ғалымдар жорамалы да құлаққа кіреді. Сондай-ақ, Шоқан Уәлиханов «Жоңғар очерктерінде» орта ғасырларда Іле өзенінің бойында көшпенді өмір салтының отырықшылыққа ауысқаны туралы жазады [6]. Алмалық қаласы, Хонақай мен Алматы қалалары Жібек жолының бойында сауда-саттықпен айналысып, Қытай саудагерлері мен қыпшақ елшілеріне қызмет көрсеткен. Қазақстанның көне тарихына байланысты Орта Азия аймағында кезігетін деректер парсы және түрік тілдерінде де жазылып қалған. Дешті Қыпшақ, Жетісу, Шығыс Түркістан, өзге де аймақтар қанаттасып жатқандықтан, бір-бірімен тығыз байланыста өмір сүріп, экономикалық және әлеуметтік дамуында ішкі және сыртқы факторларда ұқсастықтың орын алғанын байқаймыз. Ертеден сақталған көне деректер Алматы қаласы тарихының тым әріде жатқанын айғақтайды.

Б.з.д. 10-9 ғг. қола дәуірінде қазіргі қала аумағы ертедегі жер өңдеушілер мен малшылардың қонысы болды. Бұған дәлел — ерте кездегі Тереңқара мен Бұтақты қоныстарының табылуы. Бұл жерлерде керамика, тастан жасалған қарулар, темір мен сүйектен жасалған бұйымдар табылған.

Б.з.д. 7 ғ.-б.з.д. сақ дәуірінде Алматы сақтардың, кейіннен үйсіндердің тұрғылықты жері болған. Осы кезеңнен көптеген қорғандар мен қоныстардың орындары қалған; олардың арасында ерекшеленетін «сақ патшаларының» қорғандары. Солардың ішіндегі ең танымалы — Есік қорғаны, онда «Алтын адам», Жалаулы қазынасы, Қарғалы диадемасы, жетісулық «көркемдік қоласы» — шамдар, құрбандық шалатын орын, қазан сияқты көне дәуір жәдігерлері табылған. Сақ және үйсін дәуірінде Алматы аумағы Қазақстан жерінде құрылған ертедегі мемлекеттердің орталығы болған.

Б.з. 8-10 ғг. Алматы өміріндегі келесі кезең орта ғасыр кезеңі. Бұл қала мәдениетінің даму, отырықшылыққа көшу, жер өңдеу мен қолөнердің дамуы, Жетісу аумағында көптеген қалалық қоныстардың пайда болу кезеңі. Қазба жұмыстарының нәтижесінде керамика, темір және сүйек бұйымдар табылған.10-14 ғасырларда «Үлкен Алматы» аумағындағы қалалар Ұлы Жібек жолы бойындағы сауда байланысына қатысты. Алматы сауда, қолөнер және ауылшаруашылық орталығының біріне айналды. Бұған дәлел — осы жерде табылған 13 ғасырдың 2 күміс дирхемі. Бұл дирхемде алғаш рет қаланың аты аталынады.

Алматының 2,5 мың жылдық тарихы бар. Қала тұрған жерді ежелден қазақ ұлтын құраған тайпалар мекен еткен Іле Алатауының етегінде Алмату қаласы туралы алғашқы жазба деректер Рашид ад-Диннің шығармаларында кездеседі. Бабыр Шыңғыс хан шапқыншылығынан қираған Алмалық, Алмату қалалары туралы жазады. Мухаммед Хайдар Дулати және Шараф ад-Дин Йезди өз шығармаларында Алматуды атап кеткен. Археологиялық зерттеулер қазіргі Алматының орнында ертеректе сақтар, кейінірек үйсін, орта ғасырларда дулат тайпалары өмір кешкен елді мекендер мен қалашықтар, Алмалық пен Алмату қалалары (екеуі екібасқа қала) болғандығын дәлелдеп отыр. Бұл қалалардың қираған құрылыстарын 1251-59 жылы француз королі IX Людвигтің елшісі жәнеҚытай саяхатшысы Чжан Дэ өз көздерімен көргендіктерін жазған. Алмату қаласының аты жазылған күміс ақшалар, сақтардың 25 барыс бейнесімен безендірілген "Жетісу құрбандық табағы", ғажайып "Қарғалы тәтісі" бұл жердің мыңдаған жылдық тарихы бар өркениетті өлкенің орталығы болғандығын көрсетеді.

15-18 ғғ. Ұлы Жібек жолының маңызының төмендеуімен қала да құлдырай бастады. Бұл кезеңде Алматы мен жалпы Қазақстанның тарихында оқиғалар орын алды. Мұнда маңызды этносаяси процестер, Жетісу мәдениетінің қалыптасуы жүрді. Алматы аумағына қатысы бар аудандарда қазақ мемлекеттігінің құрылуы басталды. Бұл жер жоңғар шапқыншылығының және өз елінің тәуелсіздігі үшін күрескен қазақ батырларының оқиғаларына бай. Бүкіл Жетісу жері Моғолстан мемлекетінің территориясында болды.

Қорытындылай келе, Алматы қаласының тарихы сонау ежелгі және орта ғасырлардан бастау алады. Қазіргі таңда археолог зерттеушілерімізьАлматы қаласының тарихы Верный бекінісінің құрылуымен байланыстырылып келген пікірді жоққа шығарып, қала тарихы мың жылды құрайды деген қорытындыға келді. Осы жылы ЮНЕСКО көлемінде «Алматы қаласының 1000 жылдығын» атап өтілмекші.

Әдебиеттер

1. *Айтматов Ч.* Мой чудо-город.// «Огонек», 1966, №11
2. Алматы тарихы. Екі томдық. 1 том. Алматы, 2006
3. *Назарбаев Н.Ә.* Еуразия жүрегінде. Алматы, 2005
4. *Бартольд В.В.* Очерк истории Семиречья, 82 б
5. Алматы – өте ескі қала. // Қазақ үні. 28 мамыр, 2014 жыл
6. *Валиханов Ч.Ч.* Очерки Джунгарии. // Избранные производения. А-А., 1986

Аннотация

В научной статье автор рассматривает древнюю и средневековую историю города Алматы, а также археологические исследования на территории города Алматы.

Annotation

In the scientific article the author examines the ancient and medieval history of the city of Almaty , as well as archaeological research in the city of Almaty.

ӘОЖ 94

Берікболова А., Сманова А.М.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ЕУРОПАДА ҰЛЫ КАРЛДЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ РЕФОРМАСЫ

Аңдатпа

Кез келген халықтың күнделікті өмірі мен мәдениетінде тарихи шығу тегі мен орындалу бөлімдеріне байланысты көптеген құбылыстар бар. Осындай құбылыстардың жарқын және көрнекті көріністерінің бірі франктер монархиясындағы каролингтік қайта өркендеу болды. Королингтер кезіндегі жазушылардың шығармалары кейінгі ортағасырларда білімге жаңа жол салып, кейінгі ғасырлардағы білімді адамдарға үлкен әсер етті.

Кілт сөздер: антика, «жеті еркін өнер», королинг, ренесанс, шіркеулік мектеп, монастырлық скрипторий.

Кіріспе

Ортағасырлық Батыс Еуропада білім беру саласының дамуы антикалық кезеңнен ортағасырларға өту дәуіріндегі түсінік бойнша ең бір маңызды мәселенің бірі болып табылады. Антикалық білім беру жүйесін сақтай отырып өтпелі кезеңнің рөлін бағалауға, сонымен бірге осы кезеңдегі мәдени қызметкерлердің халық арасындағы орнын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл тақырып өте өзекті, соңғы жылдары көптеген ғалымдар қайта өркендеу мәселесіне үлкен көңіл бөле бастады, ал олар енді өздерінің бойынан рухани қайта өркендеу іздей бастағандай балады. Мәселен, каролингтік қайта өркендеу – варварлық надандық түнектен кейінгі күннің нұрсәулесі, сондықтан ол бізді қызықтырып және еліктіріп отыр. Каролингтік дәуірде білім беру жүйесі, әдебиет және өнердің ауқымы айтарлықтай кеңейді [1, 45].

Сонымен Ұлы Карл ортағасырлық Еуропадағы ең алғашқы ірі саяси қызметкер болды. Мемлекеттің басты құрал-сайманы мектептің рөлі екенін түсіне білді. Алайда оның қазасынан кейін сарай мектептері жұмыс істеуін тоқтатты, ал ақсүйек шонжарлар кітап пен білімге қайтадан жағымсыз көзқарас танытты. Дегенмен осы кезге дейін Францияда мектеп мейрамын «Қасиетті Карл күні» деп атап өтеді, яғни франктер патшаларының ішінде ең бірінші болып ағартушылық қызмет жүргізген құрметі үшін. Орта ғасырлық Еуропада білім беру саласының даму жағдайы осылайша қазіргі бүкіл әлемдік, дүниежүзі тарихында өте өзекті мәселе болып табылады.

V ғасырдың басында шіркеу өзінің мақсаты үшін аз дегенде бірнеше білімді оқу жүйесіне енгізу керек болды. Сонымен 430 жылдар шамасында африкалық жазушы Мартин Капелла «О браке философии и Меркурии» атты кітабында «Жеті еркін өнер» жүйесін енгізеді. Ол оны антикалық білім жүйесінен шолу жасап берді, яғни б.з.д. 116-27 жылдары өмір сүрген римдік жазушы және ғалым Марк Теренция Варронның тоғыз классификациясы негізінен алады, ол тоғыз классификациядан медицина мен архитектураны алып тастайды. Мартин Капелланың бұл ілімі «Жеті еркін өнер: грамматика, риторика, диалектика, геометрия, арифметика, астрономия және музыка деген атпен танымал болды. Ал уақыт өте келе, VI ғасырда Боэций мен Кассидор осы еркін жеті өнерді екі топқа бөледі: тривий (trivium) (үшжол) (граматика, риторика, диалектика) және квадривий (quadrivium) (төртжол) (геометрия, арифметика, астрономия, музыка). Осы түрімен бұл білім түрлері бүкіл ортағасырлық дәуірдің барлық оқулықтар мен энциклопедияларға еніп, негізгі жоғарғы білім жүйесіне айналды [2, 51].

Грамматика бірнеше классикалық авторлардың ағымын біріктірді, ал риторика шешендік тілмен сөйлеу мен жазуға үйретті. Диалектика біздің түсінігіміз бойынша немқұрайлы түрде логиканы үйретті, яғни болып жатқан жағдай туралы дұрыс қорытынды шығаруға үйретті. Арифметиканың басты бейнесі «есеп», яғни христиандық мейрамдардың болатын уақытын анықтап отыру. Осындай мақсатпен астрономия өмір сүрді – «аспандағы жарқырап тұрғандардың қозғалысы туралы ғылым», жылжымалы мейрамдардың күнтізбесін жасау үшін маңызды болды. Геометрия жәй ғана фигуралар туралы түсінік берді, яғни храмдар жасау үшін. Музыка шіркеулік әндерді білу үшін және құдайға қызмет ететін әндерді шығару керек болды.

Әлемдік мәдениет және педагогикалық ой-пікір тарихының тамаша беттері еуропалық ерте ортағасылдар болды. Сөйтіп, 476 жылы герман тайпаларының шапқыншылығынан Рим (Батыс) империясы күйрейді. Осы жылдан бастап еуропалық ортағасырларға жол ашылып, ол XVII ғасырда аяқталды. Жаңа дәуірдің басты факторы сол кездегі мектеп пен тәрбиенің қыр-сырын ашты. Біріншісі – ең бастысы десе де болаты – христиндық дәстүр, мектеп бағдарламасына антикалық дәстүрдің ықпалы. Еуропалық ортағасырлардағы философиялық-педагогикалық ақыл-ойдың басты мақсаты жанды құтқару ілімімен жүрді. Құдайшылықтың бастамасы негізінде білім жүйесі енгізілді. Оқушылар тек діни білім алғанмен, дегенмен ол зайырлылықтың бастамасы болатын.

Білім берушілер монахтықты дамытып, ортағасырларда олар барлық жерге тарады. Монахтар ауызды бекіту, діни мәтіндерді оқу, байлыққа деген қызығушылықтан бас тартып, ынтасына, ақыл-ойына, іс-әрекетіне бақылау жасап «жүректің тазалығымен» білім алды. Бірақ, зайырлы ілімде өзінше көрініс таба білді [5,48].

Ортағасырлық қоғамның рухани орталығы – Католиктік шіркеу, бір жағынан, дәстүрлі антикалық білім беру жүйесін «пұтқа табынушылық» және «шайтанның азғыруы» деп ығыстырса, ал екінші жағынан ерте ортағасырлардағы зұлмат кездің өзінде христиандық дін мамандары мен ұстаздардың шағын тобы болды, яғни олар грек-римдік білімнің қалғанын сақтап қалуға ұмтылыс жасайды. Ерте ортағасырлардағы білім беру жүйесі антикалық дәстүрді ұмытқан жоқ. Ерте ортағасырлардағы білім беру жүйесінде ең маңызды рөлдің бірінде схоластика (*scola* - школа) болды. Болашақ философия және теологияның әмбебап түрі, ол XI ғасырдан бастап – XVI ғасырдың басына дейін Батыс Еуропаның қоғамдық дамуына үстемдік жасайды. Схоластиканың тамаша үлгісі француздық дін маманы және ұстаз Пьер Абеляр (1079-1142) болды. Жиырма төрт жасында ол Париждік кафедралы мектепте сабақ берді. Сөзге шешен Абелярдың жүздеген тыңдаушылары болды. Жүйрік ойлы Абеляр діншілдік пен парасатты біріктіруге ынталы болды, жоғарғы қоғамдық билікке білімнің күшімен жететінін дәріптейді.

Сонымен қатар зайырлы феодалдар балаларын мектепте ғана оқытып қоймай, өсіп келе жеткен ұрпақты – рыцарлық өнерге де баулиды. Мұндада мектептің білім беру бағдарламасына сүйенді, мәселен ол туралы «жеті рыцарлық ізгілік» бағдарламасын жасады. Ол бойынша: найзаны меңгеру, семсерлесе алу, атқа міне алу, суда жүзе білу, аңшылықты меңгеру, шахматта ойнай білу, өздері шығарған жырды әнмен айту және қандайда бір музыкалы инструментте ойнай алу керек болды. Бедебас пен атқосшы (қару асынушы- орта ғасырларда серілер қаруын алып жүруші) «сүйіспеншілік, соғыс және діннің ерекше бастамаларын» меңгеруі керек болды. Мәселен, қайырымдылық, кең пейілділік, әдептілік, мәртебелілік, жыр тербете білу, ашу-ызаға нысаптылық, аштыққа төзімділік және тамаққа ұстамдылық «сүйіспеншіліктің бастамасы» болды. «Соғыстың бастамасы» әскери істердің барлығын кәсіби меңгеруі керек болды. Сонымен атқосшы қызметін аяқтағаннан кейін бірінші кезекте «діни бастамаға» жол ашылады.

Сөйтіп, «Парсифаль», «Тристан и Изольда», «Бедный Генрих» сияқты ортағасырлық эпостарда осы рыцарлық тәрби туралы айтылған. Рим империясы күйрегеннен кейін білім беру жүйесінде бастапқы кезде дәстүрлі сосын салыстырмалы түрде жаңа бастамалар

пайда болды. Біріншісіне грамматика және риорикалық мектептер жатты, ал екіншісіне шіркеулік мектептер, яғни ақсүйектерді оқыту үшін.

Варварлық мемлекеттерде үнемі сауатсыздық пен надандық жайлап тұрды. Қоғамның үстем тап өкілері де сауатсыз болды. Мәселен, Меровингтер династиясының іргесін қалаушылар латын тілінен мүлдем хабарсыз болатын. Сонымен бірге Каролингтер (VIII ғ.) династиясының алғашқылары да сауатсыз болды, династияның іргесін қалаушылардың бірі Ұлы Карл 30 жасқа дейін сауатын ашқан жоқ.

Сонымен XII- XV ғғ. мектептік білім жүйесі біртіндеп шіркеулік және монастырлық қабырғалардан шыға бастайды. Мұның басты көрінісі қалалық мектептер мен университеттер болды. Зайырлы оқу орындарының ашылуы қалалардың өсуімен тығыз байланысты, қала тұрғындарының әлеуметтік жағдайын бекітті. Мұндай ғимараттар шіркеулік білім беру жүйесінің қойнауынан шықты. Бірінші қалалық мектептер XII ғасырдың екінші жартысы және XIII ғасырдың басында Лондон, Париж, Милан, Флоренция, Любек, Гамбург және басқа қалаларда пайда болды. Бітірушілер клирик дәрежесін алып шығып, мұғалім немесе діни қызметкер болып жұмыс істейді [1,101.

Саудагерлер мен қолөнершілердің балалары үшін XIII-XIV ғғ. цехтық мектептер ашылды. Оларды цехтар қаржыландырып, онда оқу, жазу, есеп, геометрия және жаратылыстану сабақтарын үйретті. Оқу өзінің ана тілінде жүрді. Қалаларда мектептер ашылып, онда латын және өздерінің ана-тілінде сақбақ өтті, сонымен бірге кейбір оқу орындарында қыздардың да білім алуына рұқсат берілді. Алғашқы қалалық мектептер шіркеудің қатаң бақылауында болды. католик шіркеулері бұл оқу орындарының шіркеулік білім беру жүйесіне өте қауіпті бәсекелес болатынын жақсы түсінді. Бастапқы кезде қалалық мектептер шіркеудің бақылауында болды, діндәрлер оқу бағдарламасын өздері жасап, мұғалімдерді де өздері бекітіп отырды. Алайда, біртіндеп қала мектептері мұндай «қамқоршыдан» арыла бастады, оқу бағдарламасын анықтауға құқық алып, оқытушыларды да өздері тағайындады.

Қала мектептерін көбінесе тағайындалған қауымдық педагог ашты, яғни оны «ректор» деп атайды. Ректор көмекшілерін өзі таңдап алды. Оқутушылар бастапқы кезде діни қызметкерлер болды, кейін – университеттің түлектері таңдап алынды. Мұғалімдер еңбек ақыларын ақшалай және заттай алып отырды, ол кезде айлық тұрақты болған жоқ, әсіресе шіркеулік мектептерде. Ал келісім-шарт аяқталған соң педагогтарды жұмыстан шығарып отырды, сосын олар басқа жұмыс іздеулеріне тура келді. Осының нәтижесінен ерекше әлеуметтік топ пайда болды – қаңғыбас мұғалімдер деген.

Қалалық мектептердің оқу бағдарламасы шіркеулік мектептердің оқу бағдарламасымен салыстырғанда әлдеқайда қолданбалы сипатта болды. Онда латын тілінен басқа арифметика, іс қағаздарын жүргізу, география, техника және жаратылыстану ғылымдарын оқыды. Латын мектептері және басқа да бірқатар мектептер өз кезегінде жағары түрдегі білім берді. Олардың қатарына XIV-XV ғғ. Францияда пайда болған коллегияны айтуға болады. Бұл зайырлы оқу ғимараты болатын, яғни өз заманыда бастауыш және жоғары оқу орнын байланыстыратын буын қызметін атқарды. XV ғасырдың ортасына дейін коллегия жарым-жарты балалардың баспанасы болды. Ал кейін ол университеттер маңындағы білім беру ғимаратына айналды. Мектеп оқушылары қалалардың ең кедей аудандарында қайыр-садаққамен өмір сүрді. Кейін коллегиялар университет және колледждер болып – жалпы ортақ білім беру жүйесіне айналды. Ғылым мен білімнің даму жолының ең шарықтау шыңы университтердің құрылу болды. Университеттер бастапқы кезде шіркеулік білім беру жүйесінің аясынан шықты. Мәселен, XI ғасырдың соңы – XII ғасырдың басында Еуропаның кафедралы және монастырлық мектептерінің бірқатары ең ірі оқу орталықтарына айналды, яғни сосын олар «университет» деп атала бастады. Солардың қатарында Париждік университет (1200), яғни Нотр-Дам маңындағы Сорбон діни мектептен шығып, өзіне медициналық және

заңтану мектептерін қосып алды. Тап осындай үлгімен басқа да еуропалық университеттер пайда болды: Неаполда (1224), Оксфордта (1206), Кембриджде (1231), Лиссабонда (1290) және т.б.

Университеттердің негізі мен құқықтары айырықша құқықтармен бекітіліп отырды – ерекше құжаттармен, онда рим папасының және билік құрып отырған патшаның қолдары болу керек болды. Артық құқықтар университеттің автономиясын бекітті (жекеменшік соттары, басқару жүйесі, ғылыми дәреже беру құқықтары), сонымен бірге студенттерді әскери қызметтен бостатты. Университеттердің ауқымы тез кеңейді, егер XIII ғасырда Еуропада 19 университет болса, келесі жүзжылдықта оған тағы 25 университете қосылды (Анжерде, Орлеанда, Пизда, Феррарде, Гейдельбергте, Кёльнде, Венада, Прагада, Краковта және тағы басқа қалаларда). Сонымен университеттердің пайда болуы қоғамдық өмірді жандандыра түсті, сауда дамып кіріс өсті. Сол үшін қалалық әкімшілік университеттер ашуға ынталана келісті. Мысалы, соғыстардан әбден қалжыраған Флоренцияда 1348 жылы университет ашады, яғни жағдайды түзеу үшін [2].

Шіркеу университеттердегі білім беру жүйесін өз ықпалдарында ұстауға талпыныс жасайды. Сондықтан университеттердің арнайы қамқоршысы Ватикан болды. Университеттердегі негізгі оқу пәні діни ілім барысында жүргізілді. Оқытушылардың басым көпшілігі діни сословиеден шыққандарды құрады. Францискандық және доминикандық ордендер кафедралардың басым көпшілігіне бақылау жасап отырды. Шіркеулер болса университеттерде өздерінің өкілдерін ұстап отырды – канцлерлер, яғни тура архиепископтарға ғана бағынды. Содада ортағасырлардағы университеттер білім беру бағдарламасы және ұйымдасуы мен оқыту әдістері бойынша шіркеулік білімнің зайырлы баламасы болды. Университеттердің маңызды ерекшелігі әртүрлі ұлттар арасындағы демократиялық сипат болды. Мәселен, Сорбон университетінің орындығында көптеген мемлекеттерден келген әртүрлі жастаға адамдар отырды. Мысалы кардинал мен саяси қуғындалушы қатар отыруы да мүмкін. Университеттерді ұйымдастыруға көп шығын жұмсалған жоқ, кез-келген мекеме жарап жатты. Егер орындық жетпей жатқан жағдайда студенттер сабан төсеп те отыра берді. Оқу ақылы болды. Кедей-студенттер кездейсоқ табыс көзімен өмір сүрді, көбінесе жер шарын шарлап, қаңғыбас-кезбе болып кетті. Ал XIV ғасырда қаңғыбас студенттер бір университеттен екіншісіне ауысып та оқып жүрді.

Бірінші университеттер айтарлықтай икемделгіш болды. Егер жақын маңда оба ауыруы, соғыс немесе басқа да бәле бола қалған жағдайда университеттер өз оындарын тастап, бақа мемлекеттерге немесе қалаларға барып орналасты. Студенттер мен оқытушылар өзара ұлттық жерлестерге бөлінді. Сонымен, Париждік университетте осындай төрт «жерлестер» болды: француздық, пикардиялық, ағылшындық және германдық, ал Болондықта бұдан да көп болды – он жеті. Кейін, яғни XIII ғасырдың екінші жартысына қарай университеттерде немесе колледждерде факультеттер пайда болды. Жерлестік және факультеттер алғашқы университеттердің алдағы өмірлерін анықтап берді. Ұлттық өкіл (прокураторлар) және факультеттер (декандар) өзара ортақтаса отырып университет басшысын арнайы таңдап отырды – ректорды. Ректор уақытша ғана өкітеттілікке ие болды (көбінесе жыл). Кейде тіпті, әсіресе Еуропаның оңтүстігінде ректордың рөлін студенттердің бірі атқарды.

XV ғасырдың ортасына қарай жағдай өзгерді. Факультеттер өздері ғылыми атақтар бере бастады. Кейбір түлектерді рыцарлар сияқты жоғарғы дәрежелі титулмен ырымдады – құқық графы. 13-14 жастағы жеткіншектер университетке келіп бір профессорға жазылулары керек, профессор ол студентпен үш жылдан жеті жыл аралығында сабақ оқып, соңында бакалавр деген дәреже алып шығады. Ол бастапқы кезде тек ғылыми дәрежеге баспалдық сияқты ғана болды. Бакалавр басқа да профессорлардың дәрістеріне қатысты, жаңадан оқуға түскен студенттердің оқуына көмектесті, яғни «шебердің

жәрдемшісі» сияқты қызмет атқарды. Соғында бакалавр қандайда бір өнерін факультеттегі ғылыми дәрежесі бар мүшелері алдында қорғап шықты. Жұмысын табысты қорғаған бакалаврға – магистр, доктор, лицензат (лицензия алушы) сияқты ғылыми атақ берілді [4].

Алғашқы университеттерде бірнеше факультеттер болды. Білім беру жүйесінің мазмұны «жеті еркін өнер» бағдарламасы арқылы анықталды. Факультеттерде көбінесе логика, физика, этика, метафизика сияқты Аристотельдің шығармаларын оқыды, яғни XII ғасырда араб тілінен грек тіліне аударылған. Мамандықтар күшейтілді, мәселен Париждік университет теология мен философияны оқытудан аты шықса, Оксфордтық университетте – каноникалық құқықты оқытты, Орлеандық университетте – азаматтық құқықты оқытты, Оңтүстік Франциядағы Монпельдегі университет – медицинаны, Испандық университеттерде математика және жаратылыстану ғылымдарын, Италияның университеттерінде – рим құқықтарын.

Университеттер схоластикаға қарсы шықты, осыған байланысты Еуропаның рухани әлемі айтарлықтай өзгерді. Алғашқы университеттердің тарихы – мәдениет, ғылым және ағартушылыққа жаңа серпіліс берген ойшылдардың шығармашылығымен тығыз байланысты: Р Бэкон, Я. Гус, А. Данте, Дж. Уинкли, Н. Коперник, Ф. Петрарка және тағы басқа. Әлемдік мәдениет және педагогикалық ой-пікір тарихының тамаша беттері еуропалық ерте ортағасылдар болды.

Әдебиеттер

1. *Антонова Е.В.* Формирование средневековой системы образования (Каролингское Возрождение) // Западноевропейская средневековая школа и педагогическая мысль. – М., 1989. – С. 71–85.

2. *Безрогов В.Г., Варьяш О.И.* Педагогика Средневековья // Антология педагогической мысли христианского Средневековья / Сост. и ред.: В.Г. Безрогов, О. И. Варьяш. – М., 1994. – Т. 1. – С. 11–28.

3. *Бликштейн Л.С.* Материалы к изучению педагогического наследия выдающихся мыслителей раннего и развитого средневековья // Западноевропейская средневековая школа и педагогическая мысль. – М., 1989. – С

4. *Дворецкая И.А.* Италия на рубеже эпох: судьбы образования на заре средневековья //Западноевропейская средневековая школа и педагогическая мысль. – М., 1989. – С. 5–21.

5. *Добиаш-Рождественская О.А.* Духовная культура Западной Европы IV–XI вв. // Она же. Культура западноевропейского средневековья. Научное наследие. – М., 1987. – С. 156–214.

6. *Зверева В. В.* Аллегории в каролингской культуре (на примере сочинений Рабана Мавра) // Карл Великий: реалии и мифы. – М., 2001. – С. 94–105.

7. *Уколова В.И.* Античное наследие и культура раннего средневековья (конец V – середина VII в.). – М., 1989.

8. *Рамм Б.Я.* «Каролингское Возрождение» и проблемы школьной образованности в раннем средневековье // Учен. зап. / Ленингр. пед. ин-т им. М.Н. Покровского.-Л., 1940.-Т. 5.

Аннотация

В быту и культуре любого народа есть много явлений, сложных по своему историческому происхождению и выполнением функции. Одним из самых ярких и показательных явлений такого рода в франкский монархии является каролингской

возрождения. Произведения каролингской писателей составили после Раннего Средневековья новый слой знаний, веявшихся в распоряжении образованных людей последующих веков.

Annotation

In the life and culture of every nation there are many phenomena, complicated by its historical origin and execution functions. One of the most striking and demonstration events of its kind in the Frankish monarchy is the Carolingian renaissance. Works by Carolingian writers made after the Early Middle Ages, a new layer of knowledge veyavshihsya available to educated people following centuries.

UDC 82.0:001.83 (100)

Darhanbaeva S.E., Nabidullin A.S.

Kazakh state women`s teacher training university

THE ROLE OF THE INTERNET IN OUR LIFE

Annotation

For centuries people had been living without any great inventions. We can compare the everyday people's life of the 11th and the 13th centuries and we'll see it was very similar. But can we say the same about the 19 and the 21th centuries? Certainly, not. Nowadays science and technology are developing so fast that sometimes you can't «chase» the progress.

Introduction

In the 30's the radio was one of the most popular means of spending your leisure time. Then television was invented and the radio became less popular. Today TV has changed a lot since its invention and it's still popular but it has a serious competitor. It is the Internet. I can't say exactly what is more popular today – television or the Net. But in my opinion, TV will vanish in 10—20 years and the Internet or even something more modern will become the main source of information and entertainment.

It is hard to deny the importance of Internet nowadays. This global system of interconnected networks has entered nearly everyone's life and holds several billions of users worldwide. Internet helps not only to communicate, but offers infinite possibilities for business and education. It carries an extensive range of information and services. Other known media sources, such as television, radio, newspapers, have been reshaped, redefined and naturally replaced by Internet. It has enabled newer forms of human communications via instant messaging, social networking, video phone calls, forums, blogs, etc. Buying and selling different products became much easier. Many people prefer online shopping to time-consuming walks around the malls.

It has drastically changed everything around. Computers were also an important invention, but Internet is better than any other type of information. Besides, it's not only used for information, but also for global communication.

Originally, Internet was a military experiment in the USA of 60-s. But soon it became clear that everyone in the world can use it. Since the time of Internet appearance, many other media sources became unnecessary. From one side, it's great to have everything right here online, from the other side, it's a shame that people have stopped reading paper books and newspapers. That's because all books or prints can be found online, as well as all films and programs. One of the obvious advantages of Internet is its efficiency. You can find the information you're looking for

in 5 seconds. Just google it and here is the answer. It is very convenient for students, professionals, experts and all other people.

People easily find up-to-date information in any required field. It is possible to get an online degree, to study in many prestigious universities from the comfort of one's own home, to travel virtually and to learn about world attractions. However, opinions differ and many people emphasize disadvantages of Internet as well. Making world information easy to access is not always for good. First of all, the reliability of this information is dubious and secondly, children are under risk. They suffer from inappropriate information, placed on various websites. There were even cases when children became victims of criminal cases through Internet.

Most of the Internet host computers are in the United States of America. It is clear that the accurate number of users can be counted fairly approximately, nobody knows exactly how many people use the Internet today, because there are hundred of millions of users and their number is growing.

Nowadays the most popular Internet service is e-mail. Most of the people use the network only for sending and receiving e-mail messages. They can do it either they are at home or in the internet clubs or at work. Other popular services are available on the Internet too. It is reading news, available on some dedicated news servers, telnet, FTP servers, etc.

In many countries, the Internet could provide businessmen with a reliable, alternative to the expensive and unreliable telecommunications systems its own system of communications. Commercial users can communicate cheaply over the Internet with the rest of the world. When they send e-mail messages, they only have to pay for phone calls to their local service providers, not for international calls around the world, when you pay a good deal of money.

But saving money is only the first step and not the last one. There is a commercial use of this network and it is drastically increasing. Now you can work through the internet, gambling and playing through the net.

And also Television now plays an important role in our life. It is difficult to say if it is good or bad for us. It is clear, that television has advantages and disadvantages.

But are there more advantages than disadvantages? In the first place, television is an entertainment. But it is not only a convenient entertainment. For a family of three, four or five, for example, it is more convenient and less expensive to sit comfortably at home than to go out to find entertainment in other places. They don't have to pay for expensive seats at the theatre or cinema. They turn on the TV-set and can watch interesting films, concerts, football matches.

But some people think that it's bad to watch TV. Those who watch TV need do nothing. We are passive when we watch TV. Television shows us many interesting programmes. But again there is a disadvantage here: we watch TV every evening, and it begins to dominate our lives.

My friend told me that when his TV-set broke down, he and his family found that they had more time to do things and to talk to each other. There are other arguments for and against television.

Very often the programmes are bad. Sometimes they show too much violence in films and news programmes. There is also too much pop music and ads. Ads on the whole are convenient for grown-ups. But is it good for children to watch all those ads where they show all kinds of underwear and what not?

Internet or TV?

Both the Internet and television are the forms of Mass Media that's why they have some similar features. First of all, they keep people informed. It means that we can get to know about the latest world news due to them, find educational information, articles connected with your hobbies and the like. Secondly, both television and the Net gather big audiences so people can find new topics to discuss. Moreover, it gives a wonderful opportunity to communicate with other people. Certainly, it's not a direct communication and the Internet and TV can't change real

friends but they just give extra-chances to active people. TV and the Net are similar in the way they give us information. TV-sets and computers have colorful screens and special sound appliances. Here I'd like to say that one of their disadvantages is a bad influence on health because users are glued to these screens. So we can say the way of giving us information isn't very convenient and healthy. However TV and the Web differ very much. The main advantage of the Internet which I appreciate very much is that you don't depend on somebody or something. There's no schedule! You just start up your computer and begin surfing the Internet looking for whatever you want. I consider that if you want to know the latest news it's better to log on the Net. There you'll choose the topic and read or watch not one but lots of articles on it. Isn't it comfortable? And you're not told about crimes, crashes, violence every time (compare with TV news!). On the Internet you can find not only small news items but big articles on different subjects and even books. To my mind, articles are very useful: they play a big educational role. What about virtual books? Well, I'd rather read paper books. For me reading good books associates with pleasant moments, such as sitting in the armchair, drinking tea and dreaming. Can reading from the screen be so nice? I think, no. Besides, it causes heavy eyestrain and backache. Nowadays people search for different sorts of music, videos, films in the Web. So do I. I prefer the Internet to TV because I can find there my favorite music whenever I want. Fortunately, the Internet in our country is quite good, the speed is fast and it's possible to watch, for instance, a long film there.

Warning signs of compulsive internet use :

- Preoccupation with the internet; or specific internet destinations
- Defensive about time spent online
- Spends money on their devices or online that should be used for bills, groceries, and other necessities
- Failed attempts to control behavior, including aggressive behavior
- A heightened sense of euphoria while involved in computer and Internet activities
- Loses track of time while online
- Sacrifices needed hours of sleep to spend time online
- Becomes agitated or angry when not online or online time is interrupted
- Checks messages compulsively throughout the day
- Spends time online in place of homework or chores
- Prefers to spend time online rather than with friends or family
- Disobeys time limits that have been set for Internet usage
- Lies about amount of time spent online or "sneaks" online when no one is around
- Seems preoccupied with getting back online when away from the computer
- Loses interest in activities that were enjoyable before he or she had online access
- Escapes into the internet to avoid responsibilities, escape painful feelings or troubling situations
- Depression

Advantages and disadvantages of the Internet.

Conclusion

As anything, the Web has two sides: bad and good. We've already talked about a good side. What about its disadvantages? The main problem connected with the Internet is net obsession. It can be compared with TV addiction but I think Internet addiction is more widespread and more destructive. Either adults or children can't live without the Web. They lose interest in their hobbies, spend their free time in front of the screen. Then they forget about their friends. People destroy their health (some cases were very hazardous: problems were much more serious than bad eyesight). When these people get fired they lose the link between the real and the virtual world. Unfortunately, some people become insane. Nowadays the Internet addiction is

one of the most principal problems. And it's hard to solve it because the life without Internet is really impossible today. There are other disadvantages of the Net: a big hourly or monthly fee, diverse computer viruses and harmful programs, which can rob you. I am a frequent Internet user but I'm not addicted to it. I log on the Web about two times a week. First of all I check my e-mail (I have some pen pals), then I go to my favorite sites (various forums, music sites, sites with diaries). From time to time, I search for articles on school topics. And, finally, sometimes I read news and download music. Taking everything in account, I'd like to say that every invention usually has its lovers and enemies. We can blame the Web a lot, discuss it every time, but still log on to read the weather forecast or to send a letter to Australia by e-mail. And no one can deny the great role of it. So, if people control themselves everything will be OK.

References

1. *Shotton, M.* (1991). The costs and benefits of "computer addiction." Behaviour and Information. Technology, 10, 219

2. *Scherer, K.* (1997). College life online: Healthy and unhealthy Internet use. Journal of College Life and Development, Internet.

UDC 631.4(574)

Duisengali A., Ubniyazova Sh.

Kazakh National Agrarian University

SOIL SCIENCE IN KAZAKHSTAN

Annotation

Soil science is the study of soil as a natural resource on the surface of the Earth including soil formation, classification and mapping; physical, chemical, biological, and fertility properties of soils; and these properties in relation to the use and management of soils. Sometimes terms which refer to branches of soil science, such as pedology (formation, chemistry, morphology and classification of soil) and edaphology (influence of soil on organisms, especially plants), are used as if synonymous with soil science. The diversity of names associated with this discipline is related to the various associations concerned.

Indeed,engineers, agronomists, chemists, geologists, physicalgeographers, ecologists, biolo gists, microbiologists, sylviculturists, sanitarians, archaeologists, and specialists in regional planning, all contribute to further knowledge of soils and the advancement of the soil sciences.

***Key words**:* science, soil, natural resource, soil formation, soil classification, properties of soil.

Introduction

Soil and soil structure, composition, properties and geographical patterns of distribution, generation, conservation, ecology, and to explore ways to improve the effective use of science.

Soil science, the science of soil, its composition, characteristics, origin, development, geographical distribution, rational use. It refers to the natural-historical sciences. Learning the soil as a natural body, means of production and the subject of labor. The most important sections: the genesis of soils, geochemistry, physical, and biological soil colloid chemistry, biology, physics, hydrology, geography of soils. The scientific study of soils began in the late 18th century. At the turn of the 18th and 19th centuries. in Germany there was a humus theory of

plant nutrition, the proposed A. Thayer and entailed in-depth study of humus. Change it in the 40s. 19. theory of mineral nutrition of plants Liebig contributed to the expansion of the chemical soil research and the emergence of agro geological trend in P., which (the German scientists F. Pallu, F. Richthofen et al. in the late 19th c.) considered only as a soil geological formation, weathering product without taking into account the biological processes it. Therefore, it could not give a correct idea of the soil, although the development of certain issues P. (the study of the mineralogical and chemical composition and particle size) were achieved certain successes.

Research

Soil occupies the pedosphere, one of Earth's spheres that the geosciences use to organize the Earth conceptually. This is the conceptual perspective of pedology and edaphology, the two main branches of soil science. Pedology is the study of soil in its natural setting. Edaphology is the study of soil in relation to soil-dependent uses. Both branches apply a combination of soil physics, soil chemistry, and soil biology. Due to the numerous interactions between the biosphere, atmosphere and hydrosphere that are hosted within the pedosphere, more integrated, less soil-centric concepts are also valuable. Many concepts essential to understanding soil come from individuals not identifiable strictly as soil scientists. This highlights the interdisciplinary nature of soil concepts.

Dependence on and curiosity about soil, exploring the diversity and dynamics of this resource continues to yield fresh discoveries and insights. New avenues of soil research are compelled by a need to understand soil in the context of change, greenhouse, and carbon sequestration. Interest in maintaining the planet's biodiversity and in exploring past cultures has also stimulated renewed interest in achieving a more refined understanding of soil.

Scheme1 The composition of the soil.

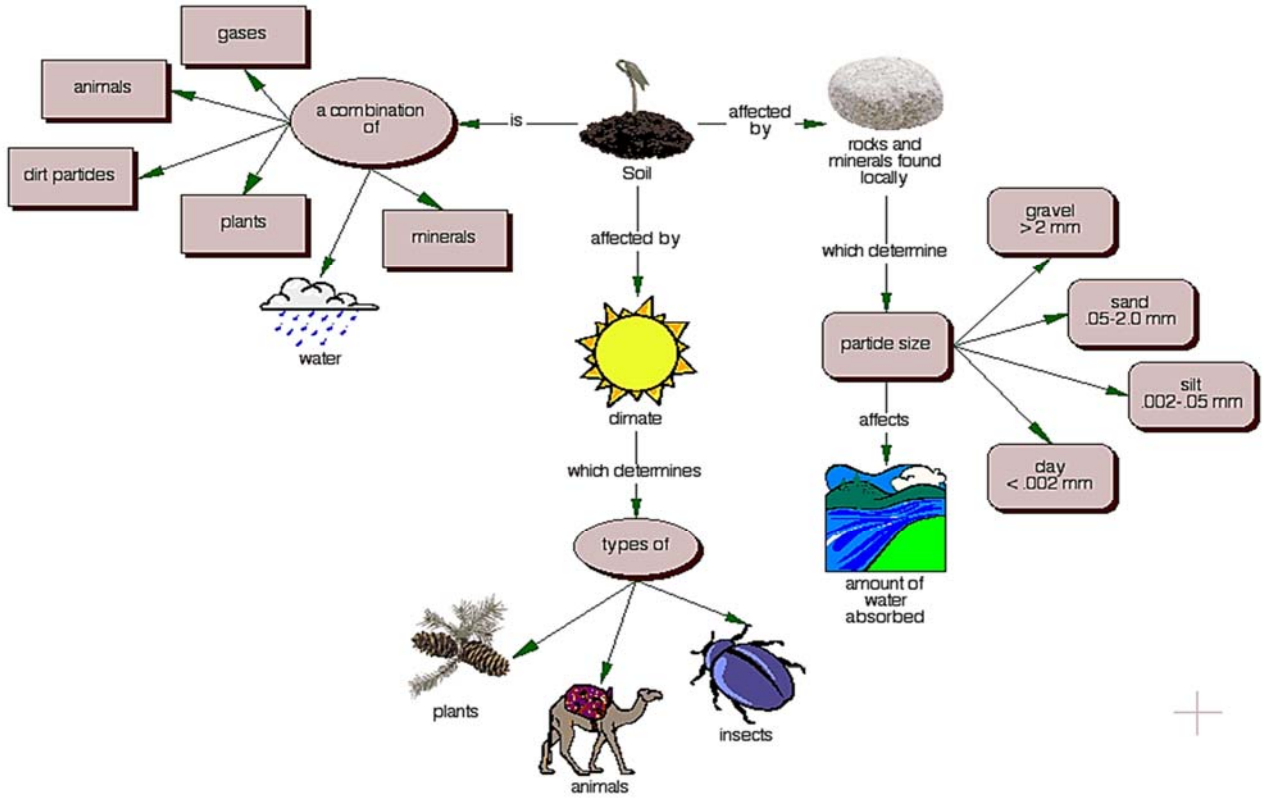

Most empirical knowledge of soil in nature comes from soil survey efforts. Soil survey, or soil mapping, is the process of determining the soil types or other properties of the soil cover over a landscape, and mapping them for others to understand and use. It relies heavily on distinguishing the individual influences of the five classic soil forming factors. This effort draws

upon geomorphology, physical geography, and analysis of vegetation and land-use patterns. Primary data for the soil survey are acquired by field sampling and supported by remote sensing[1].

So we've researched and known the history of soil science.Vasily Dokuchaev, a Russian geologist, geographer and early soil scientist, is credited with identifying soil as a resource whose distinctness and complexity deserved to be separated conceptually from geology and crop production and treated as a whole.Previously, soil had been considered a product of chemical transformations of rocks, a dead substrate from which plants derive nutritious elements. Soil and bedrock were in fact equated. V.Dokuchaev considers the soil as a natural body having its own genesis and its own history of development, a body with complex and multiform processes taking place within it. The soil is considered as different from bedrock. The latter becomes soil under the influence of a series of soil-formation factors (climate, vegetation, country, relief and age). According to him, soil should be called the "daily" or outward horizons of rocks regardless of the type; they are changed naturally by the common effect of water, air and various kinds of living and dead organisms. In encyclopedic definition: "the different forms of earth on the surface of the rocks, formed by the breaking down or weathering of rocks" serves to illustrate the historic view of soil which persisted from the 19th century. V.Dokuchaev's late 19th century soil concept developed in the 20th century to one of soil as earthy material that has been altered by living processes. A corollary concept is that soil without a living component is simply a part of earth's outer layer. Further refinement of the soil concept is occurring in view of an appreciation of energy transport and transformation within soil. The term is popularly applied to the material on the surface of the Earth's moon and Mars, a usage acceptable within a portion of the scientific community. Accurate to this modern understanding of soil is Nikiforoff's 1959 definition of soil as the "excited skin of the sub aerial part of the earth's crust". In 1939, for the first time in Kazakhstan the sector of soil science at the Kazakh branch of the Academy of Sciences of the USSR has been established. In 1943 on its basis the Soil and Botanical Institute of Kazakh branch of the Academy of Sciences of the USSR has been established, and on 28 August 1945 – the Institute of Soil Science of Kazakh branch of the Academy of Sciences of the USSR has been established [2].

In 1995 the Institute was named after U.U. Uspanov the outstanding scientist in the field of soil science. U.U. Uspanov the corresponding member of the Academy of Sciences of Kazakh SSR was the Director (for 23 years) and organizer of geographical and genetic researches and experimental works of the Institute for a long period, he explored the nature of widespread saline soils of Kazakhstan (takyrs, takyr type soils, saline soils) which served as a solid basis for their assimilation. He wrote the multi-volume monograph "Soils of Kazakh SSR", which is still a valuable work. Until 2002 the Institute of Soil Science was supervised by the Academy of Sciences and the Ministry of Education and Science of RK, and in 2002 has been transferred to the Ministry of Agriculture of RK. In 2007, according to the decision of the Government of the Republic of Kazakhstan from May 22, # 409, it was reorganized into JSC "KazAgroInnovation", and in 2008 re-registered as LLP "U.U. Uspanov Kazakh Research Institute of Soil Science and Agrochemistry".LLP U.Uspanov Kazakh Scientific Research Institute of Soil Science and Agrochemistry is the only institution in the country, engaged in fundamental and applied research in area of oil and agrochemical science.

During formation and development of soil science of Kazakhstan scientists of the Institute made considerable contribution to exploration of virgin and fallow lands: soil maps were compiled on all administrative oblasts as well as soil map of the whole country, 14 volumes of serial monograph "Soils of the Kazakh SSR"were issued as well as Kazakhstan sheets of the State soil map of the USSR, general soil map of Kazakhstan, soil and erosion map of Kazakhstan, soil halo-chemical map of Kazakhstan, schematic maps on content of micro-elements in soils of Kazakhstan; regional soil maps of Semirechye and Northern Balkhash area,

more than 350 monographs, books, albums on issues of fundamental geographical and genetic research, rational use of soil fertility and protection of soil cover; soil and geo-chemical specific features of large basins of the Caspian and Aral Seas, Balkhash lake, which served as the base for elaboration of meliorative forecasts[3].

During the period of its activity the Institute conducted a large scope of soil-geographic, soil-meliorative, soil-erosion and soil-geochemical research and scientific works on development of theory and methods of soil remediation and protection on territories, damaged during mining as well as in areas with extremely low natural soil fertility for greenery planting and agricultural use. Based on these research works thematical soil maps, soil classification were elaborated as well as evaluation was made on soils of all natural zones and recommendations were developed for enhancing soil fertility, protection and rational use of soil resources. To date the general director of the Institute is Saparov Abdulla – Doctor of agricultural sciences, professor, acting member of the Academy of Agricultural Sciences, honorable member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, honorable Doctor of science of Siberian Branch of Russian Academy of Sciences, Chairman of Public Association "Society of soil scientists, agrochemists and environmentalists", winner of A.I.Baraev Prize in the field of agricultural science, winner of the Tien Shyan Prize, holder of the Order "Kurmet" is the Director of U.U. Uspanov Kazakh Research Institute of Soil Science and Agrichemistry.

Based on field research, satellite data and use of GIS-technologies electronic versions of soil maps of Semirechye (Almaty oblast) and Zhambyl oblast were compiled with scale S 1:500 000 as well as soil map of modern Syr-Darya estuary and dried-up bed of the Aral Sea adjusted to three-D feature model. Soil map of Shetsky raion of Karaganda oblast was compiled on the base of GIS-technologies with scale of 1:100000 [4].Theoretical grounds were studied and developed for preservation, enhancing and reproduction of soil fertility, its rational use and protection in anthropogeny conditions. Recommendations were developed on rational use of mineral fertilizers for rice under conditions of irrigated lands and creation of positive humus balance of periodically flooded soils of Akdala irrigated land as well as methodological recommendations on nano agromeliorative techniques of new agrotechnologies enhancing soil fertility and productivity of agricultural crops.

Methods and materials

Academically, soil scientists tend to be drawn to one of five areas of specialization: microbiology, pedology, edaphology, physics or chemistry. Yet the work specifics are very much dictated by the challenges facing our civilization's desire to sustain the land that supports it, and the distinctions between the sub-disciplines of soil science often blur in the process. Soil science professionals commonly stay current in soil chemistry, soil physics, soil microbiology, pedology, and applied soil science in related disciplines

One interesting effort drawing in soil scientists in the USA as of 2004 is the Soil Quality Initiative. Central to the Soil Quality Initiative is developing indices of soil health and then monitoring them in a way that gives us long term (decade-to-decade) feedback on our performance as stewards of the planet. The effort includes understanding the functions of soil microbiotic crusts and exploring the potential to sequester atmospheric carbon in soil organic matter. The concept of soil quality, however, has not been without its share of controversy and criticism, including critiques by Nobel Laureate Norman Borlaug and World Food Prize Winner Pedro Sanchez.

Of course the books that were written by scientists of universities and works of scientists. The books are very important for us, universities' books which made a hard work are useful now**.**

Soils factors

The laws of the development of the emergence of a kind of soil. Soil, water, air, heat, plant and under the influence of living organisms on the surface of the crust as a result of weathering of rocks formed a natural structure. As a result of the impact of these factors, long-term continuous layer of fertile soil appear.

Research results

Kazakhstan soil types.Derligi all common types of soil encountered in other countries. Here taiga, tundra soil before, not only the soil moisture inherent in the sub zone.

Types of soil cover.Kazakhstan's soil cover is complex and diverse. Cover zones, there is an obvious common ground. Kazakhstan occupies 86% of the flat part of the territory. Is divided into three zones of the soil: black soil area (north of 52 ° N); dark brown soil zone (between 52 ° -48 ° N); brown, gray, brown soil zone (south of 48 ° N). Black soil zone. Black soil common in the north of the country. This entire area North Kazakhstan region, most of Kostanai region, Akmola, Pavlodar, Aktobe, West Kazakhstan holds the parts of the northern regions. 25.5 million hectares of the territory of the Republic of Kazakhstan (9.5%). Black soil zone is divided between the three zones: the nature of leached black soil and forest-steppe zone occupies only a small part of the south; plain black soil and arid steppe in the south typical black soil of the steppe zone. Humus in the soil fertility of the region in the previous two rich fertilizers (6-8%) occurs in southern black soil black soil black fertilizer less (4-6%). Black plain good watered the soil is prevalent in the country's key grain-producing area. Dark brown soil zone. Dark brown soil zone is located in the south of the black soil. Central multi-location, the northern part of the Caspian basin, the plains of East Kazakhstan region. This is a field in the south of the country (not too dry steppe), and semi-desert land, 90.6 million hectares or 34% of the country area. Dark brown soil zone is divided between the three zones: arid steppe region of dark brown soil; In the arid steppe chestnut-colored soils; semi-desert region of the dark brown soil of the earth. Soil fertility is decreasing to the south. Dark brown soil and the normal brown soil humus (black fertilizer) 4,5-3,0%, less open and semi-arid red soil humus, 3,0- 2,0%. This is the soil in the north of the zone of grain production and livestock breeding. Since there is less moisture.

In conclusion we'd like to say that soil is investigated in relation to and as integral part of terrestrial ecosystems but is also recognized as a manageable natural resource. Agricultural soil science studies the chemical, physical, biological, and mineralogical composition of soils as they relate to agriculture.

References

1. *Pielke, Roger* "Is Soil an Important Component of the Climate System?". The Climate Science Weblog. Archived from the original on 8 September 2006. Retrieved 19 April 2012.

2. *Buol, S. W.; Hole, F. D. & McCracken, R. J.* (1973). Soil Genesis and Classification (First ed.). Ames, IA: Iowa State University Press. ISBN 978-0-8138-1460-5..

3. *Soil Survey Staff* (1993). Soil Survey: Early Concepts of Soil. Soil Survey Manual USDA Handbook 18, Soil Conservation Service. U.S. Department of Agriculture. URL accessed on 2004-11-30.

4. *Тазабеков Т.Т.Калдыбаев С.К.,Тазабекова Е.Т.* Топырақтану. Алматы, 2004

Аңдатпа

Бұл мақалада топырақ және Қазақстандағы топырақтану ғылымы жайында сөз қозғалады. Авторлар топырақтану ғылымының тарихын және зерттеу әдістерін қарастырады. Әсіресе топырақтану ғылымына өз үлестерін қосқан ғалымдар жайында терең зерттеген.

Аннотация

В данной статье рассмотрены содержание понятия почвоведение и почвоведение в Казахстане. Авторы расскрывают историю и основные методы почвоведения. А также в статье рассмотрены труды ученных которые внесли большой вклад в развитии науки о почве и земледелии.

УДК 81'0;373.1.02.

Жақан А., Таженова А.С.

Евразиялық технологиялық университеті

ҚОҒАМДАҒЫ ТІЛ МЕН МӘДЕНИЕТТІҢ ӨЗАРА САБАҚТАСТЫҒЫ

Андатпа

Тіл - тек мәдениетті танушы құрал емес, тілдің бойында мәдениеттің арқауын құрап, негізін қалайтын ұлттық рухтың ізін айқындап тұратын ұлы күш анықталады. Тіл рухының ұлы күші халықтың ой-танымында, мінез-құлқында, әлеуметтік өмірінде сақталған. Өйткені адам баласының ой-санасы, сол арқылы істеген еңбегі, мінез-құлқына сай табиғатын қалыптастыруы, өз танымына сай өмір салтын қалыптастыруы тұтастай бір мәдениеттің дүниеге келуінің үлкен себепшісінің бірі.

Кілт сөздер: тіл, мәдениет, халықтық рух, лингвоелтану.

Кіріспе

Шет тілін оқыту кезінде оқушы түсіп отырған қарым-қатынас атмосферасы өте маңызды орын алады. Мұндай қарым-қатынас негізін баланы шет тілінде оқытуды бастаған кезден сөйлеу, оқу, тыңдап түсіну және жазу сияқты коммуникативті дағдылар құрайды. Ал ол үшін оқушы басты қарым-қатынас қатысушысы болу керек, яғни сабақта өзін еркін сезініп, еркін сөйлеу, өз ойын қысылмастан жеткізе білуі керек. Оқушылардың оқытушымен бірдей деңгейде сабақты жүргізе алуы, яғни сабақты бірге «жасап шығаруы» маңызды. Бұл ретте ерекше рөл басты фактор ретінде әлеуметтік мәдениетке беріледі. Бұл фактор әдетте тілді қандай да бір нақты жағдайда қолданудың ерекшелігі мен шарттарын анықтайды және осы арқылы оқушының коммуникативті компетентілігіне әсер етеді. Ғылыми ой-тұжырымдардың негізінде халық тілінің еншісі мәдениетпен толығатынын, ұлт мәдениеті сол этностың тілінде сақталып, болашаққа аманатталатыны сияқты астарлы ой-пікірлер туындау төркіні тереңде жатыр. Айтылған ой жайында Вильгельм Фон Гумбольдтың: "Тіл-халық рухы, халық рухы тіл арқылы көрініс табады" деген тұжырымы - жаңа ғылыми жолдың концепциясының алғашқы нышаны немесе қағидасы. Сондай-ақ оның мәдениет тілдің ішкі құрылымдық бөлшегі деп қарастыруы да тіл табиғатын таныта түсумен қатар, жарыққа шығып келе жатқан ғылыми жаңалықтардың шығу тегіне арқау болғаны сөзсіз. Атап айтқанда, ғалым пікірінше: біріншіден, мәдениеттің екі түрі - материалдық және рухани мәдениеттер ізі халық тілінде сақталады. Екіншіден, мәдениет - ұлт пен табиғатты жалғастырушы күш, төртіншіден, мәдениет пен халықтық рух - тілдің ішкі формасына тән", - деп көрсетеді[1,32б.].

Ерте кездерден бері оқытылып отырған тілдің мәдениетімен танысу маңызды міндеттердің бірі ретінде қарастырылып келеді. Біздің елде тілді оқыту процесінде қандай да бір мемлекетпен танысу елтану деп аталады. Шет тілі арқылы білім алу дегеніміз сол елдің мәдениетінен, өнер, білімінен, болмысы және салт-дәстүрлерінен хабардар болып отыру. Шет тілдерін оқытудың қазіргі кезеңінде елтанудың мазмұнды оқу материалдарын қолдана отырып тәрбиелік, танымдық, дамытушылық оқу әрекетін ұйымдастыру жолға қойылған. Сонымен қатар халықаралық қатынастар, саясат, экономикалық және мәдени байланыстар да шет тілдерін оқытуда шынайы тілдік қарым-қатынасқа түсуге септігін тигізіп отыр. Білім алудың соңғы этапы болып саналатын коммуникативті компетенттілікке жету талпынысы тек тілдік қабілеттерді игерумен шектелмейді оған қоса адекватты білім алу мен түсіністікті қамтамасыз етуге көмектесетін орасан зор тілдік емес ақпаратты меңгеруден барып жүзеге асады. Ал, мәдениеттің көне жанасын, мәдениеттің

арғы-бергі тарихын сөйлетуші де, жеткізуші де тек ана тілдің құдіреті екені әр халықтың өзіндік тұрмыс-тіршілігі тілі арқылы өрнектелуінен, мәдениеті тіл арқылы басқа елге танылуынан тіл мен мәдениет арсаында ажырамайтын байланыстың торабы бар екенінен көруге болады. Мұның нақты ғылыми тұжырымын американдық ғалым Э.Сепир:"Тілдің бір тұғыры бар. Ол мәдениеттен тыс өмір сүрмейді. Ол дәстүр болып жалғасқан біздің тыныс-тіршілігіміз мүлде қабысып кеткен салт-дәстүр мен наным-сенімдерден арыла алмайды. Тілдегі лексика өзі қызмет етіп отырған мәдениетті өз қалпында көрсетеді. Ол тұрғыдан алғанда тілдің тарихы мен мәдениет тарихы жапсарлас дамиды деуге болады"[2,186б.] деп анықтай келе, әр халықтың танымдық ерекшелігі тек тілінің табиғатынан танылатынын көрсетіп, дәлелдейді.

Тіл - тек мәдениетті танушы құрал емес, тілдің бойында мәдениеттің арқауын құрап, негізін қалайтын ұлттық рухтың ізін айқындап тұратын ұлы күш анықталады. Тіл рухының ұлы күші халықтың ой-танымында, мінез-құлқында, әлеуметтік өмірінде сақталған. Өйткені адам баласының ой-санасы, сол арқылы істеген еңбегі, мінез-құлқына сай табиғатын қалыптастыруы, өз танымына сай өмір салтын қалыптастыруы тұтастай бір мәдениеттің дүниеге келуінің үлкен себепшісінің бірі. Тілдің ерекшелігін әлеуметтану тұрғысынан зерттеген ғалым В.Вундт өз еңбектерінде күрделі интеллектуалдық әрекеттердің ұлттық мәдениетті танудағы орнына ерекше назар аударылады. Ол ұлттық рухты жаңғыртатын факторлар, салт-дәстүрлер олардың дамуы мен халық мәдениетіндегі рөлін әлеуметтік рухани құбылыс деп бағалаудың бағытын көрсетті. Расында да, ұлттық рухтың нағыз келбетін танытатын салт-дәстүрлер деп танимыз. Этностың бар өміріне рухани азық болған, тұрақты ұрпақ жалғастығына себепкер құбылыс салт-дәстүрлердің ұлттық мәдениет бастауы екендігі сөзсіз. Осы құбылысты дер кезінде мойындап, ғылыми тұрғыдан жаңа бағытқа салушы ресейлік тілші-ғалым А.Потебня. Ол тіл халық мәдениетімен біте қайнасқан ұғым деген түсінікті қалыптастыра келіп:"Тіл - халықтық "рухтың" жемісі, сондықтан тіл ұлттық ерекшелікті көрсетеді" деп анықтайды. Мәдениет - тілдің таңбалану қасиеті арқылы танылатынын, оған дәлел халық ауыз әдебиеті үлгілері екендігін жан-жақты сөз ете келе:"халық рухы" алдымен тілде, содан кейін барып әдет-ғұрып, салт-дәстүрінде, ән өнерінде, фольклорында көрініс береді"[3,117б.] деп қорытады. Жоғарыда біз сөз еткен ғалымдардың зерттеулері ұлттық тіл мен халық мәдениеті арасындағы сабақтастықты о бастан болжап, тілдің ішкі формасына саятын қасиеттерін танудан туған. Оның тілдегі көрінісін өзек қылған ғылыми құнды ойлар мен тұжырымдар тіл ғылымының жаңа бағытымен ерекшеленетін лингвомәдениеттану пәнінің болжамы іспеттес. Адамзат қоғамының дамуында - әлеуметтік сананың өрлеуі, ой-сананың жетілуі, тіл, мәдениет, тарихтың тоғысуы маңызды фактор. Тығыз байланысты ұлттық мәдениет пен ұлттық тілдің өзара байланыстары бір-біріне әсері айқын деректің белгіліг бір этноса тән екендігін танытуда бізге кешеуілдеп жеткен жаңа бағыттың бірі - лингвомәдениеттану. Сонымен елтану және лингвоелтану дегеніміз не? Көне заманнан бері қызығушылық танытып келген тілді оқи отыра ел тану- діни мәтіндерді түсіндіру, классикалық тілдерде сабақ беру қажеттілігінен туындады. IX ғасырдан соңында шет тілін оқытуда ауызекі сөйлеумен қатар ел мәдениетімен, болмысымен танысу жолға қойыла бастады. Бұл әсіресе неміс лингводидактикалық мектебіне тән болды. Біздің елде оқытылып отырған елмен танысу елтану деп аталса, ал Германияда – мәдениеттану (kulturkunde), американдық оқу орындарында – тіл және аймақтану курсы (language and area), француз әдістмелік мектептерінде – тіл және өркениет (langue et civilisation), ал ағылшындық әдіскерлер лингвомәдениеттанушылық зерттеулер (linguacultural studies) терминдерін қолданады. Мемлекеттік стандарт бойынша шет тілін оқытудың негізгі деңгейінде білім алушыны шет тіліне, оның мәдениетіне және халқына оң көзқарас қалыптастыруды мақсат етеді. Лингвоелтану мектеп оқушыларын басқа халықтың мәдениет түсіну, жалпы адамзаттық мәдениетті дамыту, сөйлеу тілінің рөлін түсіне отырып диалектке қатысу сияқты әрекеттермен таныстырады. Тіл және мәдениет

мәселесін біруақытта қарастыру - елтану элементтерін тілдік элементтермен сәтті ұштастыруға мүмкіндік береді. Л.Н.Солоновичтің ойынша, мұндай тәсіл мектепте шет тілін оқытуда практикалық, жалпы білім берушілік, тәрбиелік және дамытушылық бағыттардың қажетті деңгейде дұрыс дамуына улкен септігін тигізеді. Шет тілін оқыту кезінде мәдени элементтерді қолданудың екі тәсілі бар: жалпытанымдық және философиялық. Алғашқысы, дәстүрлі түрде кез келген тілді оқытуда қолданылатын зерттеулерге байланысты. Елтану оқытылып отырған тілдің елі туралы әртүрлі ақпараттарды қамтитын кешенді оқу пәні ретінде танылады. Жаратылыстану ғылымдары жүйесіне кіретін елтанудың басқа базалық негізгі ғылымдардан айырмашылығы ол үзінді түріндегі ақпараттарды қамтиды, яғни тілге қатысты географиялық бірліктерді қарастырады. Негізгі нысаны - мемлекет емес, сол тілде сөйлейтін адамдардың негізгі тәжірибесі мен білімі, яғни жалпы мәдениеті болып табылғандықтан бұл пәнді лингвомәдениеттану деп атау дұрысырақ болар еді. Дегенмен лингвоелтану термині нық тәжірибеге енді. Елтану мен лингвоелтану терминдерін дұрыс ажырата білу маңызды. Қай тілде оқытылатынына қарамастан елтану – жалпы білім беретін ғылымдардың қатарына жатады, ал лингвоелтану – филологиялық пән ретінде жеке пән емес тілді оқытудағы практикалық пән болып табылады. Филологиялық тәсіл келесі екі түрлі мәселені қарастырады: 1)Тілдік бірліктерден мәдениетке қатысты ақпарат қорларын ала білу, яғни бұл кезде оқытудың негізгі нысаны ретінде мәдениет алғашқы орынға қойылады. Бұл тәсіл орыс тілін шет тілі ретінде оқыту кезінде басыңқы орынды алып келді. 2)Тілдік бірліктерді оқыту немесе қабылдауда сол тілде сөйлеушінің санасындағы кейіптерін қолдана отырып тілді оқыту. Бұл кезде алғашқы орынға тіл шығады, яғни тілдің көмегімен мәдениетпен танысу. Сонымен, лингвоелтанудың басты мақсаты – халықаралық қарым-қатынасқа түсу кезінде коммуникативті компетенттілікті қамтамасыз ету, ең алдымен сөйлесушінің сөздерін адекватты саналы түрде қабылдау. Лингвоелтану филологиялық бірқатар қиындықтарды шешуде тиімді, олар мәтіндерді саналы түрде түсіну, сол себепті ол лингводидактиканың тілдік негізінде маңызды орын алып қана қоймай, аударма ісінде де қолданыс табады, себебі мәтінді дұрыс аудару үшін тілдік нюанстардың барлығын түсіне білу қажет. Ал оларды дұрыс қолданбау немесе түсінбеу оқушылардың коммуникативті компетенттілігі деңгейінің төмендеуіне әкеледі.

Тіл ғылымында XV ғасырдың бас кезінен бастап ерекше қалыптасқан жоғарыда аталған ғалымдардың ғылыми ой-тұжырымдарын жалғастырушы Ресейдегі фразеологиялық мектептің өкілдері В.Воробьев, В.И.Телия, Е.М.Верещагин, В.Т.Костомаров, В.Маслованың зерттеулерінің лингвомәдениеттануды дербес ғылыми пән ретінде дәрежесінің көтерілуіне, қалыптасуына зор ықпал еткенін ерекше атап өткен жөн.

Тіл мен мәдениет ұғымдарының сыбайластығы әсіресе Е.М.Верещагин мен В.Т.Костомаровтың зерттеу еңбектерінде жаңаша қырынан танылады. Олардың: "Тіл - тек сөйлесу, қарым-қатынас құралы емес, ол адам өмірінің материалдық және рухани мәдениетінің сол ұрпаққа тән тума қасиеттерін жинақтаушы, сақтаушы құрал, осы арқылы болашақ ұрпаққа жеткізуші құрал. Мұны тілдің кумулятивтік қасиеті деп танимыз. Тілдің тағы бір қоғамдық қызметі - әлеуметтік өмірде адамдарды жеке тұлға ретінде, ұлт өкілі ретінде қалыптасуы" деген ойлары бүгінде лингвомәдениеттану пәнінің қоғамдағы әлеуметтік орнын нақтылай түскендей [4,10б.].

Мәдениет - қоғамдық фактор, бірақ оның мәдени тұғырға көтерілуіне әлеуметтік ортаның ықпалы зор. Өйткені бір этностың мәдениеті екінші халыққа оның тілдік деректері арқылы баяндалады. Мәдениеттің тілге қатысты ерекшелігін зерттеген ресейлік мәдениеттанушы Ю.М.Лотман төмендегідей пікір айтады: "Әлеуметтік қарым – қатынас саласында қызмет ететін әрбір мәдениет - бұл тіл. Бұл, осы бір ұжымның белгілі мүшелеріне сай қолданылатын, бекітілген белгілер жүйесін құрайтындығын білдіреді.

Белгі деп біз, белгілі бір мағынасы бар, ақыл-ойды жеткізе алушы құрал ретіде қызмет ете алатын, кез-келген материалды көрініcті (сөздер, суреттер, заттар және т.б) айтамыз. Сонымен қатар, мәдениет біріншіден, байланыстық және де екіншіден, символикалық табиғатты қамтиды" [5,10б.].

Жалпы қоғамда мәдениеттің төмендегідей қызметтері бар: гуманистік, коммуникативтік, танымдық, нормативтік және ақпараттық.

Мәдениет функциялары сөйлеу функцияларымен тығыз байланыста болады. Өйткені тіл мәдениеттің бір ұрпақтан келесі ұрпаққа жалғасуына көмектесетін құрал. Коммуникативтілік сөйлеу қызметінің басты функциясы, өйткені адам басқалардың қылықтарына, ойларына, сезімдеріне, санасына осы арқылы әсер ете алады. Міне осыдан біз гуманистік қызметтің маңыздылығын айқындадық. Коммуникативтік қызметке сүйене отырып сөйлеу әрекеті басқа психикалық үрдістерге өзіндік қылық алады. Сөйлеу әрекетіне эмоционалды – айқындылық қызметі де жатады, ол мимика, жест, интонацияны қолданып, айтылған ойды анықтау. Сонымен сөйлеу әрекетінсіз ешбір таным болмас еді. Сөйлеу әркеті мен мәдениетті сәйкестендіру олардың бір – бірімен тығыз байланыста екенін көрсетеді. Оның әдістемелік мәнін айтар болсақ сөйлеу әрекетін мәдениеттен бөле жара қарау мүмкін емес.

Лингвомәдениеттану (лингвокультурология) латынның lingua-тіл, cultura - мәдениет, logos - ілім деген терминдердің жинақталуынан туындап, лингвистика мен мәдениеттану пәндерінің тоғысуында пайда болып, халық мәдениетінің тілдегі әсерін, ерекшелігін жаңаша көзқараспен салыстара зерттейтін сала. Осы орайда В.Н.Телия:"Лингвомәдениеттану - тілдің корреспонденциясы мен мәдениеттің өзара қатынасының синхронды түрін зерттейтін және сипаттайтын этнолингвистиканың бір бөлшегі"[6,217б.] деп сипаттаса, лингвомәдениеттану ғылымының теориялық және әдістемелік негізін анықтаушы В.В.Воробьев оны "менталингвистика" ғылымы ретінде танытуға ғылыми бағыт бұрып, бұл саланың тіл мен мдениеттің өзара әсерінің негіздерінен туындағанын дәлелдейді, әрі мынадай ғылыми анықтама береді: "Лингвомәдениеттану – синтезделуші ғылыми кешенді дисциплина түрі, тіл мен мәдениеттің ара қатынасы мен айырмашылықтарын және олардың құрылымындағы тілдік немесе тілдік емес (мәдениеттік) бірліктерін толық қанды құрылысын, заманауи бастапқылық пен бекітілген мәдениеттің (қағида жүйесі және жалпыадамзаттық құндылықтар) көмегімен көрсету" [7,37б.]. Ғалым В.А.Маслова бұл пәнді халық мәдениетін танытушы ғылым деп санап, былайша анықтайды: "Лингвомәдениеттану – лингвистика мен мәдениеттану ғылымдарының қосылысында құрылған, халық мәдениетін зерттеуіндегі тілдерде көрініс тауып жүрген ғылым" [8,8б.]. Лингвомәдениеттану ғылымының зерттеу нысанын, қалыптасу кезеңдерін, әдістемесін, лингвомәдени бірліктердің түрлерін арнайы зерттеген В.А.Маслова оның динамикалық даму кезеңдерін былайша белгілейді:

А) тіл мен мәдениеттің арақатынасын, астарлығын бағымдайтын лингвомәдени көзқарастардың, лингвомәдениеттанымдық ізденістердің бастау алу кезеңі;

Ә) лингвомәдениеттанудың жеке сала ретінде қалыптасу кезеңі;

Б) іргелі пәнаралық саланың, зерттеу нысаны, ғылыми ұстанымдары мен межелері, теориялық тұжырымдары нақтыланған лингвомәдениеттану ғылымының пайда болу кезеңі [9,29б.].

Қазақстандық ғалымдардың тұжырымдамасы бойынша, Г.Смағұлова ұлттық тіл мен ұлт мәдениетінің тоғысуындағы өзара байланысты анықтап, мәдениет ұғымын мағыналас фразеологизмдердің бойынан тіл аспектісінде қарастырған. Ол өз еңбегінде лингвомәдениеттану пәнінің ерекшелігін былайша көрсетеді: "Лингвомәдениеттану - этномәдени және этнопсихологиялық факторлар мен тілдегі ұлттық мәдени мағына компоненттерін тіл арқылы мәдениеттану бағытында зерделеп, тілдің дәл қазіргі қолданыс қызметін көрсететін ұлттық ерекшелігін ешбір идеологиясыз заманға сай келбетін таныту.

Бұл ретте тәл-ұлт-мәдениет деген үштік (триада) лингвомәдениеттану пәнінің зерттеу нысаны болмақ" [10,147б.].

А.Сейсенова этикет формаларына лингвомәдениеттану аспектісінде салыстырмалы талдау жасаған халық мәдениеті мен ұлттық менталитеттің бірлік қызметіне ерекше тоқтай келіп, "лингвомәдениеттану - мәдениеттің тілдік жүйеге қалай әсер ететінін, яғни фактор мен адам бойындағы тілдік факторлардың байланысын қарастырады"[11,19б.] деп түйіндейді. Лингвомәдениеттанудың өркениетте, қоғамдық ғылымдармен қатар дамуын тілдік тұрғыдан сөз ету пәнінің зерттеу объектісін нақтылай түседі. Осы жайт тұрғысында, сондай-ақ, көне тіл деректері лексикамызда сөзжасам саласының қызметін арттыруда халқымыздың мәдени өмірімен байланысты екенін тілші А.Салқынбайдың мына пікірі толықтырады: "Тілдік деректерді лингвомәдени аспектіде зерттеу - ең әуелі тілдер арасындағы жалпыадами гуманитарлық, мәдени, өркениеттілік қырларды айқындау болып табылады. Табиғаттағы, әлемдегі құбылыстар, қоғамдағы сана мен салт, бәрі де тілде өз көрінісін табатындықтан, атау мен оның жасалу сипаты лингвомәдени аспектіде қарастырады"[12,41б.].

Лингвомәдениеттану - ұлттық сипаты бар деп танылатын әлеуметтік, танымдық, этикалық, эстетикалық, саяси, адамгершілік, руханилық, тұрмыстық қағидалар мен заңдылықтарды тілдік құралдар арқылы жеткізуді зерттейтін тіл білімінің бағыты болып табылады. Осы тұрғыдан лингвомәдениеттанудың ең негізгі мақсаты - ұлттық болмыстың тілдегі көрінісін, тіл фактілері мен халықтың танымдық, этика-эстетикалық категориялары арқылы рухани мәдениетін танытып, олардың қызметі мен орнын анықтау деп түйіндеуге болады.

Қазіргі уақытта шетел тіліндегі қарым-қатынас мәдениетіне оқыта отырып, оқушылардың лингвоелтану-лингвомәдениеттану компетенциясын қалыптастыру лингвомәдениеттану әдісінің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Лингвомәдени компетенциясын В.В.Воробьев былай түсіндіреді: "Тілде сипатталған сол елдің барлық мәдени құндылықтарының жиынтығының жүйесі"[13.4]. Сонымен лингвомәдени компетенция дегеніміз - рухани мәдениет пен көркем мәдениетті біріктіре арқылы оқушылардың жеке тұлға ретінде қалыптасуына, мәдени білімнің кеңеюіне, интеллектісінің дамуына, үйреніп жатқан тілінің әлем мәдениетінде алатын орнын түсінуге және сол тілде қатысым арқылы сөйлеу ерекшеліктерін қалыптастыруға, тілдегі стереотиптерді түсініп қабылдауға көмектесе алуы.

Сөйлеу әрекеті мен мәдениетті сәйкестендіру олардың бір – бірімен тығыз байланыста екенін көрсетеді. Оның әдістемелік мәнін айтар болсақ сөйлеу әрекетін мәдениеттен бөле жара қарау мүмкін емес. Шет тілін оқыту әдістемесінде тілді мәдениетпен тығыз байланыстыра отырып оқыту аксиома ретінде қаралып келеді. Елтанушылық деректерді шет тілін оқыту сабақтарында қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, коммуникативті мүмкіншіліктерін кеңейтуге, сабақта оң мотивация тудыруға және тілді өз бетімен меңгеруіне стимул беруге, тәрбиелік мәселелерді шешуге көп көмегі тиетіні белгілі. Дегенмен елтанушылық материалдарды оқытуда қолдану біраз қарама-қайшы сұрақтар туғызады және олар өз кезегінде нақты ғылыми тұрғыда қарастырылуды талап етеді. Лингвоелтану бойынша теориялық тұрғыда зерттелінген қорытындылар ағылшын тілінің оқу-әдістемелік кешенінде көрініс тапқан. Бұл кешеннің бірқатар құрама бөліктері оқытушыға мағыналы елтанушылық материалдарды береді. Олардың көлемі мен қолданысы нақты анықталады. Оқыту енді өзінің белсенділігіне ғана арқа сүйемейді, себебі кешенде елтанушылық ақпараттарды таңдау және қолдану белгілі құрылым бойынша көрініс табады.

Елтанушылық материалдардың негізгі көлемі қосымша уйде оқуға арналған оқулықтарда шоғыраланған. Елтанушылық мәтіндердің мазмұны оқушылардың танымдық қызығушылығын ояту болғанымен іс жүзінде біз бұған қол жеткізе алмай келеміз, яғни қарама-қайшылыққа тап боламыз. Бұл таңдалынып алынған материалдар өз

құндылықтарын жоғалтып, үмітті ақтамай қалып жатыр. Елтанушылық мәтіндермен жұмыс процесін бақылай отырып кейбір жағымсыз жағдайлар анықталды: сонша уақыт пен күш жұмсаса да кейбір оқушылар түпкі мағынасын жете түсіне алмайды, ал кейбіреулері мәтіндердің үлкен көлемі мен күрделілігіне шағымданады. Нәтижесінде оқыту процесін белсендіруі керек болатын таңдалынып алынған көлемді ақпарат тежеуші фактор ретінде көрініс табады. Кейбір қиындықтарға оқытушыларда ұшырап жатады, өйткені олардың қызметінің процессуалды жағы әлі толық зерттелініп бекітілмеген. Оқытушылардың көбісі лингвоелтанушылық экстралингвистикалық деректермен таныса отырып, олармен кәдімгі оқыту материалдары сияқты жұмыс істейді. Бұл жерде лингвоелтанушылық материалдардың ерекшелігін түсініп, арнайы оқыту жолдары негіз болады.

Әдебиеттер

1. *Фон Гумбольдт В.* Язык и философия культуры. – Москва: 1985. -С.349.
2. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологи. Москва:Наука, 1999. – С. 98.
3. *Потебня А.* Мысль и язык.- Киев, 1993. – С.-192.
4. *Верещагин Е.М., Костомаров В.Г.* Лингвострановедческая культура слова. - М.:1980.- С. -262.
5. *Лотман Ю.М.* Структура художественного текста// Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПБ», 1998. – С. 285.
6. *Телия В.Н.* Фразеология в контексте культуры.- М.: Наука, 1996. – С. -86.
7. *Воробьев В.В.* Лингвокультурология//Учебное пособие. - М.: РУДН, 2006. – С. – 112.
8. *Маслова В*. Введение в лингвокультурологию. – Москва: Наследие,1997.- С. 8.
9. *Смағұлова Г.* Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық мәдени аспектілері. – Алматы: Ғылым, 1998. –196 б.
10. *Сейсенова А.* Лингвистикалық мәдениеттану: этикет формаларына салыстырмалы талдау. Филол. ғылым. дисс. Авторефераты. – Алматы, 1998. –22 б.
11. *Салқынбай А.* Тарихи сөзжасам. – Алматы, Қазақ университеті, 1999.– 309 б.
12. *Воробьев В.* Лингвокультурология. Теория и методы. – М.:РУДН,1997. – С. 37.

Аннотация

Язык - инструмент культуры, не только лингвист, культура, язык вдоль прута, который определяет фундаментальную силу национального духа, определяется в следе. Язык населения в мощности духа и мыслей, более релевантных поведение, соблюдение социальной жизни. Поскольку его мысли, для работы, поведения, образования природы, образование культуры здорового стиля жизни вообще, согласно sebass распознавание людей, большое рано.

Annotation

Language is a tool of culture, not just the linguist, culture, language along the rod, which determines the fundamental strength of the national spirit, is determined in the trail. The language of the population in the power of the spirit and thoughts more relevant the behavior, the observance of social life. Because his thoughts, for work, behaviour, the formation of nature, the formation of culture of healthy lifestyle in General, according to sebass people's recognition a great early.

ӘОЖ 316.346.

Конирова Н.Ж., Айткулова К.О.

Еуразия технологиялық университеті

ТІЛ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ

Аңдатпа

Сөз мәдениеті туралы түсінік, ұғым, пайымдаулар ғылыми пән ретінде өмірге кездейсоқ келмегені белгілі. Тілдің қасиеті, сөз құдіреті жөніндегі өмірден түйген түйінді ойларын (тіл туралы мақал-мәтел, фразеологиялық сөз орамдарын т.б.) халықтың метатілдік рефлексиясы деуге болады. Әсіресе сөз мәдениетіне қатысты мақал-мәтелдердің мазмұнындағы терең пайымдаулар тілдің қоғамдық-әлеуметтік тіршілігімен байланысты екенін айқын аңғартады. Қазақ сөз мәдениеті туралы түсінік, ұғым, пайымдаулар ғылыми пән ретінде өмірге кездейсоқ келмегені белгілі. Тілдің қасиеті, сөз құдіреті жөніндегі өмірден түйген түйінді ойларын (тіл туралы мақал-мәтел, фразеологиялық сөз орамдарын т.б.) халықтың метатілдік рефлексиясы деуге болады. Әсіресе сөз мәдениетіне қатысты мақал-мәтелдердің мазмұнындағы терең пайымдаулар тілдің қоғамдық-әлеуметтік тіршілігімен байланысты екенін айқын аңғартады.

Адамзат баласының ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік төл мәдениетімен ұштасып, ұлт болмысының тікелей көрінісі болып табылатын қымбат дүниесі – оның тілі. Әрбір тіл адам баласының қатынас құралы болуымен қатар, сол халықтың мәдениетін, өркениетін, әлеуметтік күйін, дүниетанымын бейнелеуде маңызды және шешуші рөл атқарады.Әр тілдің сөз байлығы халықтың рухани өмірін, тарихын, ұлттық нақышты, дүниенің тілдік бейнесін сипаттау құралы болып табылады.

Кілт сөздер: Мәдениет, тіл, дискурс.

Кіріспе

Тіл және мәдениет туралы жалпы анықтама беріледі. Дискурс ұғымы XX ғасырдың 70-жылдарынан бастап философияда кеңінен қолданыла бастады. Тұңғыш болып «дискурс» ұғымын Ю. Хабермас өзінің «Коммуникативтік компетенция теориясына дайындық» атты еңбегінде қолданған болатын. Содан бері бұл термин батыстық философияда кең қолданылып жүр. Хабермас «дискурске» мына төмендегідей белгілер тиесілі деп қарастырады — қарым-қатынасқа, сұхбатқа имманентігі (іштей тиесілі), сол кезеңнің қоғамдық өмірінде қалыптасқан нормалар, ережелер және негізгі құндылықтар жинағынан тұратын идеологиялық тіл. Ондағы идеология деп отырғанымыз жалпы белгілер жүйесі деген мағынада қолданылып отыр.

Мақаланың мақсаты

Адам өміріне ең қажетті құралдың бірі тіл екенін түсіндіру, жастарды мәдениеттілікке шақыру.

Дискурс — тілдік коммуникация түрі. Кең шеңберде, дискурс дегеніміз уақыттың мәдени-тілдік контексті. Оған рухани-идеологиялық мұра, көзқарас, дүниетаным кіреді. Тар мағынада, дискурс деп қандай да болмасын мағыналы, құнды іс-әрекеттің (актінің) нақты тілдік шындығын айтады. Ф. де Соссюрден бастап қазіргі француз функционалистеріне дейінгі классикалық лингвистика тілді қоғамның барлық мүшелеріне ортақ, түсінікті константты (өзгермейтін) құрылым деп қарастырады. Ол түсініктің пайда болуына тілге деген мынадай көзқарастар әсер етті. Біріншіден, тілде бір нақты нәрсені білдіретін белгі және сол нәрсенің өзі бірін-бірі анықтайды деген түсінік; екіншіден сол тілді қолданатын тілдік ұжым мүшелері үшін тілдік белгілердің бәрі бір мағынаға ие;

үшіншіден, осы жоғарғы айтылғандардың нәтижесінде тіл қоғамның барлық әлеуметтік топтарына бірдей қызмет етеді.

Шындығында, тіл — бәрімізге ортақ, бәріміз осы тілде сөйлесеміз, бір-бірімізді түсінеміз. Бірақ күнделікті өмірдегі сөз саптасымызға жіті көңіл бөлетін болсақ, онда біз мынадай қызық нәрсені байқаймыз — әрбір сөз өзінің нақты заттық, бұйымдық мазмұнынан басқа көптеген уақытша, өзгермелі идеологиялық мағынаға да ие екен. Сол шексіз көптүрлі мағынаның болуы бір ұлтқа тиесілі ортақ тілді көптеген «социолекттерге» бөліп-бөліп жібереді. Осы «социолекттерді» М. Бахтин «әлеуметтік-идеологиялық тіл», «айтылған сөз» деп, Р. Барт «жазу типі» деп атайды.

Адамның бірде-бір сөзі тиянақталып, аяқталмаған, өйткені ой принципті түрде тәмамдалуы мүмкін емес. Әрбір сөз әрбір адамның рухани әлемінде өзіндік өзгеріске ұшырайды. Тірі сана, тірі қарым-қатынас барысында тілді бұлжымас, қозғалмас жүйе деп қарастыру мүмкін емес. Адам үшін оны қоршаған тілдік орта да, ол адамның өзінің тілдік санасы да түгелдей дерлік көпдауыстылықтан, көпмағыналылықтан тұрады. Сөз ендігі жерде, тек бір нәрсені білдіріп қана қоймайды, сөздің өзіндік «иісі», тіпті өзіндік «дәмі» де бар.

Мақаланың өзектілігі

Қазіргі таңда тіл мәселесі ең өзекті мәселелердің бірі.

Мәдениет – кеңінен қолданылып, күнделікті тұрмыста жиі айтылып жүрген сөз. Тілсіз ұлт, тілінен айырылған ұлт дүниеде ұлт болып жасай алмақ емес. Ондай ұлт құрымақ. Ұлттың ұлт болуы үшін бірінші шарт – тілі болу. Ұлттың тілі кеми бастауы ұлттың құри бастағанын көрсетеді. Ұлтқа тілінен қымбат нәрсе болмасқа тиісті. Бір ұлттың тілінде сол ұлттың сыры, тарихы, тұрмысы, мінезі айнадай көрініп тұрады.

Әр халықтың танымдық ерекшелігі оның тілінде көрініс табады. Сонымен қатар, әрбір ұлттың мінез-құлқы ғасырлар бойы өзінің өмір сүру салтына, географиялық ортасына, әлеуметтік-саяси жағдайына байланысты болып келгендіктен сол ұлттың тілінде, сөздік қорында оның мәдениетіне тән ерекшеліктер сақталаған. Тілдің белгілі бір уақыт пен кеңістік аясында үнемі жаңарып, толығып отыруына байланысты тіл иесінің де рухани дүниесін танытып, оның мәдениетінен де көрініс береді. «Тіл – сана-сезімнің, ойдың тәжірибеде көрінетін заттық сәулесі» болып табылатындықтан адам баласының ғасырлар бойғы жинақтаған білімі мен тәжірибесі, таным-түсінігі оның тілінен көрініс табады. Әсіресе, тұрақты сөз тіркестерінде, мақал-мәтелдерінде, ауыз әдебиет үлгілерінде, қанатты сөздерде. Қазақ халқының ғасырлар бойы санасында қорытылып, шыңдалған, елегінен өтіп сұрыпталған асыл ұғымдар мен образдар, қазақтың шаруашылық тұрмысына байланысты болып келеді. Мәселен, малмен байланысты ұғымдарға сай алынған төмендегі: «Аспанның төсін арда еміп», «Жынды толқын сүзісті», «Қозыдай қауын қарбыз көгендегі», «Айырплан аспанда бұлт қайырып құрайлап», «Түйелердей тіркелер», «Үйірін көрген күш-қара ақырар да кіснер», «Жорға еді маймаңдаған бақайшағы», – деген ақын І.Жансүгіровтың өлең жолдары осыны дәлелдейді. Әрбір тіл иесінің өзіндік парасат-пайымын, таным-түсінігін, сана-сезімін, жалпы айтқанда, бүкіл мәдени болмыс-бітімін оның туындысының тілі танытады. Белгілі бір суреткер тілі оның өмірлік тәжірибесі мен дүниетанымының, яғни «тіл – дүние – мәдениет» үштігінің негізінде қаланады, солардың барлығы тілдік бірліктер арқылы көрініс табады. Сондай-ақ, қазақ ұлты үшін ең асыл қасиет – туған жерге деген құрмет, ұлтарақтай жер үшін жанын беру: туған жердің торғайы да сүйкімді. Отанын сүйген отқа түспейді. Үлкенді сыйлау, құрметтеу. Ана алдында – құрмет, ата алдында – қызмет. Ағадан – ақыл, іниден – ізет. Демек, тіл мен мәдениет арасындағы байланыстылық, сабақтастық тұтас бір жүйе түрінде қалыптасқан. Қазіргі таңда бұл байланыс тіл білімінің саласы – лингвомәдениеттің зерттеу нысанасына айналды. Тіл білімінің бұл саласы тілдің философиясын лингвистикамен байланысты қарастырады. Лигвомәдениеттің мазмұны ұлттық болмысты, қоғамдық өзгерістерді

қабылдауы, түсінігі тілдік қатысымда көрініс табуы болып саналады. Ұлттық тіл – әр халықтың өзіндік ерекшеліктерін танытатын, болмыс тіршілігін, өмір сүру салтын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін құрал. Мысалы, «көш» сөзінің мағынасында бірнеше ұғым жатқанын байқауға болады:

1. Бір жерден екінші жерге ауысу, қоныс аудару. Кедей болсаң көшіп көр.
2. Қоныс аударушыларға амандық тілеу: Көш аман болсын!; Көш көлікті болсын!
3. Фразеологиялық байлаулы мағынада: Көш ілгері болу; Көштен қалу.

Сонымен, нақты мәдени сананың мән-мағынасы, ұлттың болмысты қабылдауы тұтас түсінігі тілдік жүйеде, құрылымдарда қалыптасып, ұлттың тілдік сұлбасын құрайды. Бұл әрбір ұлттың қоғамдық-тарихи тәжибесінің нәтижесінде заттарға, құбылыстарға, әрекеттерге өзіндік қарым-қатынасын танытатын ғажайып тілдегі өзіндік ерекшеліктері болып саналады.

Қорыта айтқанда, тіл – ұлт өкілдері арасындағы қарым-қатынасты жүзеге асыратын, ойды құрастырушы құрал болумен бірге мәдениет көрсеткіші. Өйткені, ұлттың тіл жүйесінде этностың өзіндік мәдени әлемі – ғаламның тілдік бейнесі қалыптасқан.

Қорытынды

Адамзаттың ертеден өмір сүріп келе жатқанындай мәдениет те ертеден келеді. Мәдениет – деген сөз өзінің толық мағынасында адамның өз қолымен, ақыл-ойымен жасағандары және жасап жатқандарының бәрін түгел қамтиды. Жай ғана сауат ашудан және тазалық ережелерін сақтаудан бастап, өмірдің асқан үлгілі шығармаларын жасағанға дейінгі ұғымды қамтып жатқан – мәдениет саласының өрісі кең.

Тіл – халықтың жаны. Тілсіз өмір жоқ деген ұғымдарға қарай отырып, тілдің адам өмірінде алатын орны ерекше екенін айта кеткені жөн. Тіл мен мәдениет біздің ұлттық құндылығымыз. Сондықтан ұлттық құндылығымызды жоғалтпайық.

Әдебиеттер

1. *Дильтей В.* Введение в науку о духе. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX— XX вв. М,, 1987. С. 127.
2. [интернет ресурс] - https://kk.wikipedia.org/wiki/Тіл_және_мәдениет
3. Мәдениеттану негіздері: Оқулық. - Алматы: Дәнекер, 2000. ISBN 9965-485-34-8

Аннотация

Язык это душа народа. Исходя из представлений, которые существуют в неволе, язык должен быть оставлен, чтобы сказать, что она занимает особое место в жизни человека. Язык и культура является нашим национальным достоянием. Поэтому, никогда не прекращают национальных ценностей.

Annotation

Language is the soul of the people. Based on the concepts that exist in captivity, the language should be left to say, that it occupies a special place in human life. Language and culture is our national treasure. Therefore, never cease to national values.

UDC 664:632.9

Kunanbai A.A., Dosybekowa G.A.

Kasachische nationale Agraruniversität

BIOLEBENSMITTEL VORTEILE UND NACHTEILE

Abriss

In diesem Beitrag erzählt man über die Biolebensmittel und gibt eine Auskunft für diesen Begriff. Wie nimmt man reinige Bioprodukte und unter welchen Voraussetzungen? Welche Lebensforderungen verlangten die Biolebensmittel zu produzieren? Auf solche Fragen würde in diesem Artikel geantwortet. Dazu sagt man auch über die Vorteile und auch Nachteile, die sogenannten, BIO- Produkten, wo und in welchen Ländern werden mehr nachgefragt.

Stichwörter: die Biolebensmittel, natürliche Schädlingsbekämpfung, die Gentechnik, die Zusatzstoffe, die umweltschonende Landwirtschaft, natürlicher Geschmack.

Einleitung Was bedeutet Bio eigentlich?

Unter allen Landbewirtschaftungsformen gilt die biologische Landwirtschaft als die umweltschonendste. Bio ist aber mehr als nur der Verzicht auf Chemie. Ganzheitlich vernetztes Denken und ein möglichst geschlossener Betriebskreislauf mit einer vielfältigen Struktur sind die Grundlagen und eine Voraussetzung für eine erfolgreiche biologische Landwirtschaft. Die natürlichen Ressourcen Boden und Wasser werden dabei geschont und künftigen Generationen weitergegeben.

Folgende Prinzipien werden bei der biologischen Landwirtschaft berücksichtigt:

- Artgerechte Haltung der Tiere

Es werden besonders tierfreundliche Haltungssysteme verwendet (keine andauernde Anbinde Haltung, Auslauf oder Weidegang muss möglich sein). Das Futter muss aus biologischer Landwirtschaft stammen.

- Ernährung des Bodens und nicht der Pflanze

Durch sorgfältige Bearbeitung des Bodens, Ausbringung von Kompost und gut aufbereitetem Wirtschaftsdünger werden Bodennährstoffe aktiviert.

- Möglichst geringer Einsatz von Fremdenergie

So verzichtet biologischer Landbau beispielsweise auf den Einsatz von Kunstdünger, dessen Erzeugung sehr energieintensiv ist.

- Möglichst geschlossene Kreisläufe

Was am Hof anfällt, wir wieder verwendet, wie Kompost oder Wirtschaftsdünger (Mist, Jauche, Gülle); es werden möglichst keine Betriebsmittel zugekauft

Nützen von natürlichen Selbstregulierungs-Mechanismen

Durch vielfältige Fruchtfolge, Einsatz von Nützlingen, schonende Bodenbearbeitung und Homöopathie bei Tieren wird für ein ökologisches Gleichgewicht auf den Feldern und für die Tiergesundheit gesorgt.

- Umweltschonung

Durch Berücksichtigung all dieser Prinzipien kann die biologische Landwirtschaft eine weitgehende Umweltschonung und Erhöhung der Biodiversität garantieren.

Natürliche Schädlingsbekämpfung

Schädlinge werden nicht mit chemisch-synthetischen Pflanzenschutzmitteln bekämpft, sondern durch Förderung des ökologischen Gleichgewichts in Schach gehalten. Die Fruchtfolge spielt hier auch eine wichtige Rolle. Falls unbedingt erforderlich werden natürliche Pflanzenschutzmittel eingesetzt wie Gesteinsmehl, Öle im Obstbau oder Schwefel und Kupfer

im Wein- und Obstbau. Genauso werden Nützlinge wie Raubmilben zur Schädlingsregulierung eingesetzt. Ihnen versucht der Biobauer günstige Verhältnisse zu schaffen, indem er beispielsweise Hecken pflegt.

Zur Fütterung

Tiere dürfen nur mit Biofutter, das vorzugsweise vom eigenen Betrieb stammt, gefüttert werden. Erlaubt ist die Beimischung von „Umstellungsfuttermitteln“ (=Futter von Flächen, die gerade auf Bio umgestellt werden). Durchschnittlich dürfen bis zu maximal 30 % der Futterration aus Umstellungsfuttermitteln bestehen. Stammen die Umstellungsfuttermittel aus dem eigenen Betrieb, so kann dieser Prozentanteil auf 100 % erhöht werden.

Gentechnik-keinesfalls bei Bioprodukten

Ein Lebensmittel darf nur dann mit BIO gekennzeichnet werden, wenn das Erzeugnis ohne Verwendung von genetisch veränderten Organismen (GVO) oder von auf deren Grundlage produzierten Erzeugnissen hergestellt worden ist. Das bedeutet auch, dass sogar die Nutztiere kein Futter aus GVO (z.B. aus gentechnisch veränderter Soja) erhalten dürfen und dass die Verarbeitungshilfsstoffe (z.B. Labferment in Käsereien) nicht von GVO stammen dürfen.

Sind Zusatzstoffe in Biolebensmitteln erlaubt?

Ein Bioprodukt muss grundsätzlich zu 100 % aus biologischer Landwirtschaft stammen. Da aber nicht alle Rohstoffe in Bio-Qualität lieferbar sind, dürfen bis zu 5 % Zutaten aus konventionellem Anbau verwendet werden. Das heißt: Kommt ein Produkt unter der Bezeichnung „aus biologischer Landwirtschaft“ in Verkehr, so müssen mindestens 95 % aller landwirtschaftlichen Zutaten aus biologischer Landwirtschaft stammen. Geschmacksverstärker oder synthetische Farbstoffe dürfen nicht verwendet werden.[1]

Bio Austria stellt mit der Plattform Biomaps neben Europas größter Datenbank für Bio-Einkaufsadressen (etwa 3.000 Biobetriebe) ein modernes und komfortables Suchsystem zur Verfügung. Ziel ist es, eine möglichst große Gruppe von Konsumentinnen und Konsumenten damit ansprechen zu können. Im Prinzip, erklärt der Agrarwissenschaftler, könne man nämlich nur von gesunder und ungesunder Ernährung reden, nicht davon, ob einzelne Produkte gesund seien. Gesund ernähren sich viel zu wenige Menschen. Die meisten essen zu viel Fleisch und Süßigkeiten und werden dick und krank, sie halten sich nicht an die Empfehlungen der Ernährungsexperten, die eine „Ernährungspyramide“ ausgetüftelt haben mit einem großen Anteil an Gemüse und Obst und wenig Fleisch und Wurst, -so meint Christina Hucklenbroich in ihrem Beitrag. „Wenn man sich ohnehin schon gesund ernährt, ist es eine nachgelagerte Frage, ob Ökol. noch einen Zusatznutzen hat“, sagt Niggli. „Indem man diese Frage stellt, gibt man diesem Zusatznutzen eine ungeheure Bedeutung, man stellt ihn ins Zentrum der Überlegungen. Alle, die sich als Wissenschaftler mit dem Thema Ernährung und Gesundheit beschäftigen, reagieren deshalb etwas indigniert, wenn diese Frage fällt.“ [2]Das heißt: Angesichts der vielen falsch ernährten, übergewichtigen, von Diabetes und Herzkreislaufleiden bedrohten Menschen ist es aus diesem Blickwinkel geradezu verantwortungslos, in der notwendigen gesellschaftlichen Debatte über die Problematik auf das Thema Bio abzulenken.

Mehr sekundäre Pflanzenstoffe

Aber was ist dann mit denjenigen Konsumenten, die sich an die Empfehlungen halten und die ohnehin schon gesund essen? „Wenn man ausgewogen isst, sind ökologische Produkte besser, denn sie haben gewissen Vorzüge“, sagt Niggli, der im vergangenen Jahr gemeinsam mit einem internationalen Wissenschaftlerteam im „British Journal of Nutrition“ die bislang größte Übersichtsstudie zu Nährstoffen in pflanzlichen Bioprodukten und in konventionellem Obst und Gemüse veröffentlicht hat. 350 Studien zum Thema wurden für diese Untersuchung ausgewertet.

„Pflanzliche Bioprodukte haben massiv höhere Gehalte an sekundären Pflanzenstoffen“, fasst Niggli die Ergebnisse zusammen. Sekundäre Pflanzenstoffe sind Substanzen, die Pflanzen bilden, um sich gegen schädliche Umwelteinflüsse zu schützen, etwa gegen Krankheitserreger oder UV-Licht. Bio-Pflanzen werden nicht durch Pestizide abgeschirmt, sie bilden naturgemäß

mehr sekundäre Pflanzenstoffe, um sich zu schützen. Zu den Stoffen gehören unter anderem Polyphenole, Phenolsäuren oder Flavonoide. Die meisten dieser Stoffe wirken als Antioxidantien, als Radikalfänger, von denen man annimmt, dass sie helfen, viele Alterserscheinungen und auch chronische Krankheiten zu verhüten oder hinauszuschieben.

Die Ergebnisse der Untersuchung Pro-und Contra Argumente über die Biolebensmittel

Bio-Lebensmittel werden möglichst naturschonend angebaut (Pflanzen) oder produziert (Fleisch). Dabei wird soweit es geht auf künstliche oder gentechnisch veränderte Produkte verzichtet. Dahinter steckt der Gedanke, dass biologisch angebaute Lebensmittel die Umwelt schonen, die Nutztiere möglichst artgerecht gehalten werden und die Bio-Erzeugnisse somit ein gutes Gewissen beim Verbraucher erzeugen. Außerdem sollen sie durch ihre Natürlichkeit auch gut für die Gesundheit sein, weil kaum künstliche oder gentechnisch veränderte Stoffe in den Körper gelangen.

Welche Voraussetzungen ein Produkt erfüllen muss, damit es "BIO" genannt werden darf, steht in dieser EU-Verordnung (Nr. 834/2007). Wenn man von "ökologischen Produkten" spricht, sind damit übrigens auch "Bioprodukte" gemeint. Also sind Bio-Lebensmittel tatsächlich umweltschonender und gesünder? Welche Argumente sprechen dafür und dagegen?

Pro-Argumente

Natürlicher Geschmack
Artgerechte Haltung
Bio enthält weniger Pestizide
Umweltschonende Landwirtschaft

Contra-Argumente

Bio kann dem Welthunger nicht gerecht werden
Bio ist teuer
Bioprodukte verderben schnell
Belastete Bioprodukte aus anderen Ländern
Lange Transportwege schaden der Umwelt
BIO-Siegel ist leicht zu kriegen
Argumente für Bio-Lebensmittel
Argumente gegen Bio-Lebensmittel
Argumentor am 01.05.2013 um 12:22 Gute Bewertungen 1 Schlechte Bewertungen 0

Natürlicher Geschmack

Der Geschmack von reinen Bio-Lebensmitteln ist einfach besser als der von Lebensmitteln mit Zusatzstoffen, Geschmacksverstärkern und Pestiziden. Auch wenn man diesen giftigen Stoffen nicht direkt schmeckt, macht der Gesamteindruck den guten Geschmack aus. Ob es nun Äpfel mit kleinen Macken sind oder eine Tiefkühllasagne ohne Zusatzstoffe, Bio-Lebensmittel schmecken nicht nach Chemie, sondern nach Natur. Quelle: www.greenweek2011.eu/...

nick5584 am 27.03.2015 um 19:24 Gute Bewertungen 2 Schlechte Bewertungen 0

Bio kann dem Welthunger nicht gerecht werden

Ohne Pflanzenschutzmittel könnten wir 4 Milliarden Menschen ernähren und nicht wie mit konventioneller Landwirtschaft 6,5 Milliarden, die heute auf der Erde leben. Um diese Aussage zu überprüfen ließ der Leiter der Forschungsschwerpunkts Ökologischer Landbau, Friedhelm Taube, Felder parallel biologisch und konventionell bewirtschaften. Sein Ergebnis: Auf den Biofeldern sanken die Erträge je nach Bodenqualität um 20 bis 70 Prozent. [3]

Argumentor am 01.05.2013 um 13:59 Gute Bewertungen 1 Schlechte Bewertungen 0

Artgerechte Haltung

Tiere aus biologischen Betrieben haben bessere Lebensbedingungen als Nutztiere von herkömmlichen Bauernhöfen. Um das Biosiegel zu bekommen, müssen diese Tiere mehr Platz zur Verfügung haben und dürfen auch mal ins Freie. Sie werden weniger mit Antibiotika

vollgepumpt und bekommen kein genverändertes Futter zu fressen. Insgesamt haben sie dadurch weniger Stress und zeigen weniger Verhaltensstörungen - wie bspw. [url=http:// rettetdashuhn.de/?page_id =4]Henne...

Argumentor am 28.04.2013 um 13:20 Gute Bewertungen 1 Schlechte Bewertungen 0

Bio ist teuer

Jeder, der schon mal Bio-Produkte gekauft hat, weiß, dass diese um Einiges teurer sind, als konventionell hergestellte Lebensmittel. Ein Großeinkauf im Bio-Supermarkt kann schon ein richtig tiefes Loch in die Geldbörse reißen. Von Bio ernähren können sich deshalb auch nur Menschen mit hohem Einkommen. Aber selbst die müssen entscheiden, ob es ihnen wert ist. Für den normalen Geldbeutel sind Bioprodukte definitiv zu teuer.

Argumentor am 01.05.2013 um 14:11 Gute Bewertungen 1 Schlechte Bewertungen 0

Bio enthält weniger Pestizide

Ein sehr wichtiger Vorteil der Bio-Produkte ist, dass sie weniger oder gar nicht mit Pestiziden belastet sind. Produkte aus herkömmlichen Betrieben werden mit giftigen Substanzen besprüht, um alles abzutöten, was die Früchte und das Gemüse angreifen könnte.

Die Rückstände dieser Pestizide auf den Lebensmitteln sind nachweisbar und können zug...

Argumentor am 28.04.2013 um 13:26 Gute Bewertungen 1 Schlechte Bewertungen 0

Bioprodukte verderben schnell

Weil bei Bioprodukten auf die Zugabe von Konservierungsstoffen verzichtet wird, gehen diese schneller kaputt. Wenn man sich Obst oder Gemüse kauft, kann es gut sein, dass es schon verfault ist, wenn man zuhause ankommt. Denn durch die Druckstellen, die beim Transport entstehen, können sich Pilze schnell vermehren.

Argumentor am 01.05.2013 um 14:24 Gute Bewertungen 1 Schlechte Bewertungen 0

Umweltschonende Landwirtschaft

Obst und Gemüse, das mit dem Bio-Siegel verkauft wird, muss aus ökologischer Landwirtschaft stammen. Und Ökologische Landwirtschaft bedeutet, dass besonders schädliche Pflanzenschutzmittel und Mineraldünger nicht verwendet werden dürfen. Dadurch gelangen viel weniger giftige Stoffe in den Boden, in das Grundwasser und in den Naturkreislauf. Der ökologische Landbau schont somit die Umwelt und man kann mit g...

pro contra am 01.05.2013 um 11:08 Gute Bewertungen 1 Schlechte Bewertungen 0[5]

Belastete Bioprodukte aus anderen Ländern

In Deutschland sind viele Pestizide zwar verboten, in anderen Ländern dafür aber nicht. Deshalb kann es gut sein, dass eine Bio-Paprika in Spanien mit Rotanen gespritzt wird, was für deutsche Bauern tabu ist, diese Paprika aber trotzdem mit Biosiegel in deutschen Regalen landet - und mit nachweisbaren Pestizidrückständen belastet ist! Sowieso gibt es unzählige Pestizide, die [url=http://www.bvl.bund.de/SharedDocs/Downloads/04_Pflanzenschutzm...[6]

pro contra am 01.05.2013 um 11:49 Gute Bewertungen 1 Schlechte Bewertungen 0

Lange Transportwege schaden der Umwelt

Bio-Produkte müssen auch ökologisch sinnvoll sein - also umweltschonend angebaut werden. Das ist einer der Grundgedanken von Biolebensmitteln. Das Problem ist aber, dass die Umwelt stark belastet wird, wenn Produkte aus fernen Ländern nach Deutschland importiert werden. Zum Beispiel Bio-Tomaten aus Israel, die mit dem Flugzeug transportiert werden, schaden durch das Kerosin und die Treibhausgase viel mehr der Umwelt als konventionelle Tomaten, die in Deutschland mit Pestizide.[7]

BIO-Siegel ist leicht zu kriegen

durch einfache Tricks haben zahlreiche Unternehmen ihren Lebensmitteln BIO-Siegel verschafft, die nicht gerechtfertigt sind.

Schlussfolgerung Das Verbrauchen der Bioprodukte im Maße

Die globale Wirtschaftskrise hat einen schweren Schlag auf fast allen Bereichen der Wirtschaft behandelt. Warum wohl? Ja, denn der allgemeine Rückgang der Produktion nicht berührt hat diesen Zweig der Landwirtschaft als Bewirtschaftung von umweltfreundlichen

Produkten. Der Markt für solche Produkte auf der ganzen Welt wächst jedes Jahr um 20%! Experten sagen, dass es notwendig ist, für die sich verschlechternde Umweltsituation, die Diskussion über genetisch veränderte Lebensmittel und Pflanzen, sowie häufigeren Fällen von Vergiftungen minderwertige Produkte zu danken.[8]

Im vergangenen Jahr, Soziologen Umfragen zeigten, dass vier von zehn Franzosen mindestens einmal Bioprodukten zu probieren versuchten. Und in Frankreich erschien der Verkauf von selbst Bio-Wein. Es fügt keine Zucker oder Farbstoffe oder Aromen hinzu. Ein Gefäß, in dem Wein "reift", mit Sauerstoff gereinigte Wasser behandelt. Zusätzlich zu den Produkten in Frankreich Biotechnologie produzieren Textilien, Kosmetik, Möbel, Schuhe, Kleidung, Kinderprodukte. Alle Bioprodukte sind fruchtbar teuer, aber steigen die Nachfrage.

Bioprodukten in England kann nicht nur in Fachgeschäften kaufen, sondern auch spezielle Café genießen, und in den meisten normalen Supermärkten kaufen. Die Preise für diese modische Neuheit in Großbritannien ist etwa doppelt so hoch wie die Preise für die gleichen Produkte, aber ohne das Präfix "Bio".Und in Österreich Bioprodukten kaufen etwa 72% der Bevölkerung. Es ging auf den Verkauf bereits und Bio-Tee und Bio-Kaffee. In Russland auf dem Angebot und Nachfrage ist nur geringfügig schlechter als Europa. Und dann nur, weil der Unterschied in den Preisen von herkömmlichen Produkten Bioproduktion und manchmal bis zu 1000% erreicht!

Literatur:

1.www.biolebensmittel.at

2. Christina Hucklenbroich Wie gesund sind Biolebensmittel? Frankfurter Allgemeine 04.10.2015

3. Quelle: www.greenweek2011.eu/...

4. [url=http://rettetdashuhn.de/?page_id=]Henne...

5. Quelle: de.wikipedia.org/...

6. Quelle: www.taz.de/...

7. Quelle: www.miomedi.de/...

8. Светлана Любошиц. Что такое биопродукты? Дайте био на пропитание Плюсы и минусы экологически чистых продуктов

Аннотация

В данной статье рассматривается проблемы в наше время актуальной считающей темой экологический чистый продукты - биопродукты. Как можно производить чистые экопродукты и в каких условиях можно достичь желаемого результата? Насколько полезно так называемые экопродукты и особенности от обычных продуктов? А также положительные и отрицательные сторона в экологический чистом сельском хозяйстве добываемых продуктов.

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі таңда өзекті мәселе болып отырған биоөнімдер туралы сөз болады. Экологиялық таза өнімдерге қандай жағдайларда қол жеткізуге болады? Аталмыш өнімнің күнделікті тұтынып жүрген өнімнен қандай айырмашылықтары бар? Қоғамда бұл өнімге деген сұраныс қандай себептерден туындап отыр және де өнімнің артықшылықтары мен кемшіліктері туралы да ойлар бөліседі.

ӘОЖ 378.1 (571)

Курмангалиев А. А., Жаздыкбаева Р.П.

Еуразия технологиялық университеті

ЖАСТАРДЫҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі қоғамдағы жастардың сөйлеу мәдениеті, қоғамдық сананы қалыптастырудағы атқаратын қызметі сөз болады. Жас буынның жас ерекшеліктеріне қарай сөйлеу дағдылары анықталды. Әңгімелесу жағдайының жалпы моделі сөз болады. Электрондық әңгімелесудің үлгісі көрсетіліп, кемшіліктері айтылды. Жастардың тіл бұзушылықтарының себебі, әсері айқындалды.

Кілт сөздер : жастар, әлеуметтік желі, әңгімелесу, сөйлеу мәдениеті.

"Ел болашағы – білімді жастар қолында"
Н.Ә.Назарбаев.

Кіріспе

"Жастар – елдің болашағы","Жастар–болашаққа апаратын алтын көпір**",**"Жастар–жасампаз елдің ұланы"-деген создерден-ақ біз жастардың қазіргі қоғамдағы алатын орны зор екенін байқаймыз!

Әрбір қазақ жастары өздерін ұлтжандымын деп ұғынып, өн бойларында ұлттық намысын жоғары қою керек. Ел боламын десең, бесігінді түзе",-дегендей еңсесін енді ғана көтеріп келе жатқан біздің еліміз үшін дарынды, білімді, жігерлі ұрпақтардың орны бөлек. Ал барлық жігер, қайрат, еліміздің болашағы тек жастардың қолында. Лингвопрагматика – әңгімелесу кезіндегі айтушы адамның тыңдаушыға (адресатқа) тілдің тигізер ісерін және тілдік байланыс кезінде өзін қалай ұстанатындығын зерттейтін ғылым [1].

Қазақы әңгімелесу табиғаты бұрын-соңды зерттелген емес. Әңгімелесе білудің мән-мағынасы, халықтық ұстанымдары прагматикалық лингвистикалық тұрғыдан сипаттаудың теориялық та, практикалық та мәні зор.

Қазақ сөз мәдениетін зерттеу саласының негізін қалағандар қатарында алғаш атарымыз А.Байтұрсынов, Қ.Жұбанов, М.Балақаев, С.Аманжолов, І.Кеңесбаев секілді ғалымдарымыз болса, Р.Сыздықова, Е.Жанпейісов, Б.Әбілқасымов, Қ.Өмірәлиевтің, Н.Уәли еңбектерінде ерекше атап айтуымызға болады.

Әр ұлттың ана тілі – аталмыш халықтың тұтас мәдениеті мен рухани болмысынан хабар беретін ең сүбелі фактор. Ұлттық тіл барлық уақытта этникалық мол мұраны айқындаушы құрал тұрғысынан көрінеді. Сондай зор құндылықтық бірі өз ана тіліміз десек, рухани көкжиегімізге жаңаша таным көзқараспен назар салған уақытта қазақ тілін жан-жақты теориялық тұрғыда зерттеу талаптары бүгінгі тіл ғылымының алдындағы міндеттің бірі.

Материалдар мен әдістер

Екеуара диалогтан жастардың көзқарасы, әлемдік ақпараттың ішінен, мәдениеттің ішінен жанына жақын тартылған тақырып аясы айқындалған. Жастар арасында өнердің түрлі салаларына деген ынта, сондай-ақ, сол өнер иелерінің шығармашылылығы мен өмірлік ақпараттарына деген қызығушылық басым десек, мысалдағы әңгімелесу актісінен соны байқаймыз [2].

Ал, аудитория ішінде негізінен этикеттік формулалар іске асады. Мұнда студенттің шешендік мәнердегі әңгімелесу қабілеті сыналуы мүмкін.

Жастарға тән әңгімелесу актілерінде бір ғана емес, екі немсе үш тілдің сөздері қатар қолданыста болады. Сондай-ақ, жеңіл-желпі сөйлемдер көбірек рөл ойнайды.

- Сәлем.
- Қалайсың?
- Жүрген сол.
- Ммм.
- Қайда?
- Сабаққа.

Мұндай жеңіл-желпі тілдік қатысымдар жастардың көбіне ортақ деп түйсек, мұны студенттер арасындағы ұжымдық коммуникация деп те қарастырумызға мүмкіндік бар. Кітаби тіл нормасы мен сөйлеу тілі нормаларына қарсылық танытса да бұл «тіл» қолданыста. Өйткені, бұл «жастар тілі» арасында өзіндік коммуникативтік байланыс, ортақ білімдерінен туындайтын кеңістік, стильдік тәсілдері бар.

Студенттер арасындағы тілдік қатысымда жылылық стратегиясына тән амал-тәсілдер іске асады. Сондай-ақ, жастардың әңгімелесу актісі бағалау, қуану, ренжи мен шаттану, мұңаю секілді эмоциялы тілқатысымдардан құралады және осындай көңіл-күйге құрылған коммуникативтік мүдделілік коммуниканттардың өзара байланысын күшейтеді [3].

Әңгімелесу жағдайының (ӘЖ) жалпы сызбасын төмендегідей көрсетуге болады:

Сурет 1. Әңгімелесу жағдайының жалпы моделі

Адамның әңгімелесушіге (адресатқа) әсер етуі үшін сөз үстінде тілді пайдаланатыны белгілі. Тілдесім (диалог) үш нәрседен тұрады. Олар: интеракт, кездесу және сөз алмасу.

Әңгімелесу тілінің мәртебесі сөйлермендері мен сөз саптауына (речевой акт) қарай әлеуметтік лингвистикалық, психолингвистикалық, прагматикалық, стилистикалық, т.б ғылымдар тұрғысынан сипатталады.

Зерттеу нәтижелері

Вертуалды қатынастағы әңгімелесу адамды өзін өзгелермен салыстыру арқылы бойында психофизикалық үдерістер жүріп, өзін-өзі жетілдіру мен алға жылжуға жетелейтінін көрсетті.

Студенттердің өздерінің сөйлеу дағдысына айналған сөздері көп. Олар оқу ғимаратында жүріп және дәріс сабақтарында, кітапханада болғанда студент жаргонына тән сөздерді қолданады. Мысалы, оқу залы оларға «читалка», жатақхана—«общага»,

оқытушы—«препод», стипендия—«степешка». Оқу ғимаратынан тыс жерлерде қоғамдық көлікті «маршрутка», интернет орталығын «инет» дейді. Осы мәселеде студенттер оларды түзетуге, дұрыстауға тырыспайды, сондықтан оқу ғимаратындағы күнделікті қарым-қатынаста осы жаргон сөздермен сөйлеседі. Әрине бұл жаңа жаргон сөздердің кең таралуына әкеп соқтырады. Мұның өзі біздің еліміздегі тіл мәдениетінің төмендігін білдіреді. Адамның жасы неғұрлым ұлғайған сайын, соғұрлым оның жаңа, жаргон, дисфемизм сөздерді қолдану дәрежесі кемитінін мына диаграммадан еркін байқауға болады:

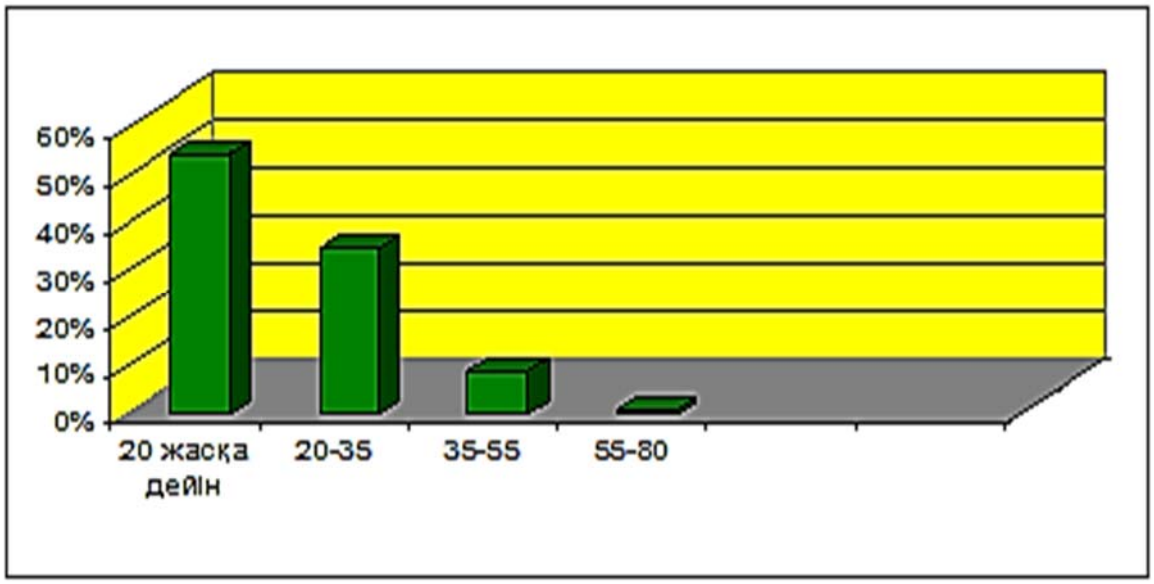

Сурет 2 Жас ерекшеліктеріне байланысты жаргон сөздерді қолданудың пайыз көрсеткіші

Нәтижелерді талқылау

Қазіргі жастардың кітап оқуға деген құлшыныстарын әлемді жаулаған компьютер алмастырып отыр. Жаһанданудың жалынды жетістігі өмірдің жан-жақты жетістігін өтеп отыр. Дамудың мықты үлгісі бүгінгі жастарды толықтай баурап алды. «Интернетке тәуелділік» сияқты жүйке дерті атауы да ғылыми айналымға енгеніне біраз жыл болып қалды. Интернеттің, дәлірек айтқанда агент жүйесінің тек жүйке жүйесіне емес, тіл мәдениетіне де әсер тигізетіні бәрімізге мәлім шығар.

Тіл мәдениеті деген ұғым тілдің мәдениетке қатысты екенін аңғартпайды, тілдік тәсілдердің кемелдену, ширау, жүйелену дәрежесінің қандай екенін меңзейді. Сондықтан сөйлеудегі, жазудағы тіл жұмсаудың өнегелі үлгілері, сауаттылық, ізеттілік, т.б.тіл мәдениеті дегенге енеді. Осы тұрғыдан қарағанда, халықты тіл мәдениетіне үйрететіндер-баспасөз қызметі, теледидар. Кейде баспасөз бетінде, жеке кісілердің сөзінде де тіл мүкістігі, тіл мәдениетінің ақауы байқалып жүр. Бұл бара-бара «тіл ауруына» айналуы мүмкін. Сондықтан сөйлеуде, жазуда кездесетін кемшіліктерді дер кезінде қоғам тезіне салып отыру керек. Мұндай кемшіліктер жергілікті жерлерге еліктеушілік, көбінесе, жазушылар қауымындағы адамдар арасында кездеседі. Мысал үшін, «Арқа ажары» газетінде (№99, 27 тамыз, 2011жыл) Қытай Халық Республикасында туып-өскен қандасымыз Сағатбек Ахметқажыұлының елімізге оралғаннан кейінгі шығарған өлеңдері жарық көрді. Оқып отырсақ, іші толған көнерген, архаизм сөздер екен. Әму түн, масалаң, бөрте, нән аспан, сәбә, мизам, күшәләлі, шәкене, шәлкеде, кебін, жалмар секілді бүгінгі жастардың мұрнына иісі де сезілмейтін сөздер. Осындай көнерген сөздер арқылы жастарымызға тілімізді сүйдіре алмайтынымыз ақиқат.

Қорытынды

Қоғамды қалыптастыру мен адамзат өмірінің өзара байланыстарындағы алғашқы қатардағы рухани және тұрмыстық қажеттілік мәселесі коммуникация, ақпарат алмасу, яғни, тілдік қатысымдардан көрінеді. Мұның қазақтың танымдық негізін және тіл мәдениетін жүйелей отырып, әңгімелесу салттары деп жалпы қарастырдық. Зерттеу барысында әңгімелесу нормалары бірнеше дағды бойынша қарастырылды. Біз жүргізген ғылыми зерттеу әңгімелесу салты саласының базасын кеңейте түсті деген пікірдеміз.

Әңгімелесу салтына қатысты жоғарыда көрсетілген нәтижелер мен тілқатысымды зерттеулер тіл білімінің түрлі бағыттарына сәйкес қарастырылды.

Әңгімелесудің ерекшеліктері, өзіндік ережесі болады. Оның үлгісін қазақта билер мен шешендер жасаған. Ақындар да өз үлесін қосқан. Мысалы, Абайдың:

«Бір жерге бірге жүрсең, басың қосып,
Біріңнің бірің сөйле сөзің тосып» дегені белгілі.

Ахмет Байтұрсынов:

«Бәрін айт та, бірін айт,
Сөздің тұрар жерін айт» деп ақыл айтқан.

Әдебиеттер

1. *Колтунова М.В.* Язык и деловое общение: нормы, риторика, этикет; учебное пособие для вузов. – М,: ОАО «НПО»Экономика», 2000 с

2. *Купер И.Р.* Гипертекст как способ коммуникации // Социологический журнал. 2000. - № 1/2. - С. 36-57.

3. *Авдеева Г.С.* О проблеме общения в виртуальной коммуникативной среде //Омский научный вестник. Омск. - 2007. - №1 (51).

Аннотация

В данной статье рассматривается процесс разговорной культуры среди молодежи как важнейшее стратегическое направление языковой политики Казахстана. Особое внимание уделяется роли молодеж. На основе проведенного исследования определяются актуальные проблемы разговорной речи, особенности их употребления по возрасту и пути их решения.

Ключевые слова: Молодежь, социальная сеть, разговор, культура речи.

Annotation

This article discusses the process of conversational culture among young people as an important strategic direction for the language policy of Kazakhstan. Particular attention is paid to the role of youth . On the basis of the study are determined by current problems of everyday speech , especially their use in age and ways to solve them .

Keywords : Youth, social network , talk, speech culture.

ӘОЖ 103

Қали С., Рахимжанова М.Ж.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІСІНЕ – 100 ЖЫЛ

Аңдатпа

Бұл мақалада отаршылдық болмысқа,туған елдің талануына, кіндік қаны тамған жерден айырылуғашыдамаған халық бұқарасы патша үкіметіне қарсы жаппай күреске шыққаны туралы сипатталған. Қазақтан қара жұмысқа алу – көтеріліске желеу болған негізгі себепші фактор еді. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс қазақ халқының сан ғасырлық қозғалысының тарихында ерекше орын алады. Бірінші дүние жүзілік соғыс жағдайларында көтерілістің жалпы жұрт таныған басшылары Ә.Жанбосынов, А.Иманов, Ж.Мәмбетов, Ұ.Саурықов, Б.Әшекеев, О.Шолақов, А.Жүнісов, С.Қанаев көтерілісшілердің саяси көсемдері Т.Бокин, Т.Рысқұлов, С.Меңдешев, Ә.Жангелдин, Б.Алманов және басқалар кезінде Сырым Датұлы, Исатай Тайманов, Махамбет Өтемісов, Жанқожа Нұрмұхамедов, Кенесары Қасымов және басқалар жүргізген тәуелсіздік жолындағы күреске халықты көтерді. К.Қасымов басшылық еткен ұлт-азаттық қозғалыстан кейін 1916 жылғы көтеріліс бірінші рет кең-байтақ өлкенің барлық аймақтарын әртүрлі дәрежеде қамтып, бүкіл қазақтық сипаталған көтеріліс болды. 1916 жылғы көтерілістің айрықша ерекшелігі өлкенің бірқатар аудандарында (негізінен, Қазақстанның оңтүстігінде және оңтүстік-шығысында) оған қазақтармен қатар қырғыз, ұйғыр, өзбек және басқа да халықтар өкілдерінің де қатысуы болды

Кілт сөздер: патша өкіметі, әлеуметтік езгі, стихиялы шаруалар, тәуелсіздік идеясы.

Кіріспе

2016 жылы аталмыш көтерілістің басталғанына 100 толады. Егер тарих қойнауына теренірек үніліп қарайтын болсақ, оның маңыздылығы өте жоғары.

Тәуелсіздікке талпынған бабаларымыздың осы бір көтерілісі деотарлаушы ел тар апынан аяусыз жаныштал ғаны тарихтан белгілі. Халқымыздың аяулы ұлдарының бірі.

Мұхамеджан Тынышбаевтың келтіргенбір дерегінде 1916жылғы көтерілісте 92 м ың адам өлтірілгенін айтса, 2-мәліметінде 99 мыңға жуық адам қырылғанын айтады. Оның 60 пайыздан көбі қырғыздар, 35 пайызы қазақтар, 5 пайызы өзбек, орыс, ұйғыр, дұнған т.б. ұлттар.Көтерілістің басты ошағы Жетісу,Ыстықкөл жерлерінде орын алға ны себепті, осы 35 пайыз қазақтың 95 пайызы Албан руының азаматтары екен.

1916жылы патша әкімшілігі ресейлік отаршылдар үшін жаңадан жертартып алуды ойластырды. А.Байтұрсынұлы сонау 1913 жылдың өзінде:«Қазақ ұлтының өмір сүруінің өзі проблемаға айналды», — деп жазған еді.

Көтерілістіңнегізгі себебі ұлттық және әлеуметтік езгінің халықтың кегін қайнататын деңгейге жетуінен болды. Отаршылдық болмысқа,туған елдің талануына, кіндік қаны тамған жерден айырылуғашыдамаған халық бұқарасы патша үкіметіне қарсы жаппай күреске шықты. Қазақтан қара жұмысқа алу – көтеріліске желеу болған негізгі себепші фактор еді.1916 жылғы 25 маусымдағыпатша Жарлығы бойынша, қара жұмысқа 19-дан 43 жасқа дейінгі еңбекке жарамды барлық ер адамдар алынуға тиіс болатын. Сол арқылы патша үкіметікөптеген орыс солдаттарымен жұмысшыларыннеғұрлым көбіс және арзан жұмыс күші ретінде «реквизицияланған бұратаналармен «ауыстырып, оларды қорғаныс құрылыстары мен басқа да тыл жұмыстарынан босатқысы келді.

Түркістан мен Дала өлкесінен 500 мыңнан астам жігіт алу көзделді. Бұл жағдай қазақ даласына үлкен қобалжу туғызды. М.Дулатұлы айтқандай: » жұрт сеңдей соғылды,түнде ұйқыдан, күндіз күлкіден айырылды».[1]

1916 жылғы 23 тамызда генерал- губернатор А.Куропаткиннің құпия бұйрығымен қара жұмысқа шақырудан босатылғандар:болыстық, ауылдық басқармалардың лауазымды адамдары; жергілікті бұратаналарданшыққан төменгі полициялық шенділер; имамдар,молдалар мен мүдәрістер; ұсақ несие мекемелеріндегі жоғары лауазымды жергілікті бұратаналар; дворян және ата – бабасынан бастап, сондай – ақ жеке басы құрметті азамат құқықтарын пайдаланатынжергілікті ұлт өкілдері.

Патша өкіметі айла қолданып, қоғамның болмашы бір бөлігін – жергілікті әкімшілікті , байлар мен мұсылман дінбасыларының бірқатарын жалпыұлттық қозғалыстан бөлшектеп, аман алып қалды да олар жергілікті әкімшіліктің тыл жұмыстарына адамдар алуына көмектесті. Сол көмегі үшін олардың балалары қара жұмыстан босатылып отырды. Бұл кедейлердің ызасын келтірді. Патша жарлығына жауап ретінде орасан ауқымды өңірдің Қазақстан мен Түркістанның халқы стихиялы түрде бір мезгілде көтеріліске шықты. Жер-жерде көтерілісші жасақтары құрылып, олар қара жұмысқа шақырылушы жастардың тізімін тартып алып, жойып жіберді,байлардың ауылына шабуыл жасады, борышқорлық және салық тілхаттарын жойды, жерді сату басқармаларын, болыстардың ауылдарын талқандады. Көтерілісшілердің патша әскерімен қақтығыстары жиілей түсті.Көтеріліске шыққан халық бірінші кезекте отарлауға дейінгі дәсстүрлі мемлекеттік басқару жүйелерін қалпына келтірді. Кей жерде дала дәстүрі бойынша ақсүйек өкілдерінен хан сайланып жатты.

Көтеріліске шыққан халық күш біріктіру қажет екенін түсінді. Верный уезінің көтерілісшілері Наманған және Таластың жоғарғы ағысындағы Әулиеата уездерінің көтерісшілерімен байланыс орнатты. Көтеріліске шыққан албандар ұйғырлармен, қырғыздармен және дүнгендермен күш біріктіріп қимыл жасады.[2]

1916 жылғы қозғалыс бүкіл Қазақстанда, Орта Азияны, Сібір мен Кавказдың бір бөлігін қамтыды. Ол стихиялы түрде басталды және әлеуметтік құрамы жағынан біртекті болған жоқ.Оған көмір кеніштерінің,мұнай кәсіпшіліктерінің, Ертіс кемшіліктерінің, Омбы, Орынбор-Ташкент теміржолының қазақ жұмысшылары қатысты.Олардың ауылмен ж/е шаруа қожалықтарымен байланысты қозғалысқа стихиялы шаруалар қозғалысы сипатын берді.Қозғалыстың басты күші тұтастай халық бұқарасы болатын.

Қозғалыстың ауқымды әлеуметтік негізі бар еді. Жалпыұлттық бірігу ж/е ұлттық тәуелсіздік идеясы қазақ шаруалары мен жұмысшыларының түрлі топтарын, қалыптасып келе жатқан ұлттық буржуазия мен даланың дәстүрлі ақсүйектерін, ұлт зиялыларын орыс ж/е шетелкапиталына қарсы біріктірді. Тұтас ауылдар, болыстар, уездер өздерімен бірге барлық мүліктері мен малын алып, дала қойнауына тереңдеді, көтеріліс шыққан аумақтарда оларға байлар да қосылуға мәжбүр болды. Басқа «бұратаналар»-дүнген, ұйғыр, қырғыздар да көтерілісшілерді жақтап шықты.[3]

Осындай жағдайда Верный уезінде Б.Әшекеев Жетісудың бытыраңқы көтерілісшілер топтарын біріктіру үшін шаралар қолданып, 1916 жылғы 13 тамызда Ошақты деген жерде әртүрлі болыстар өкілдерінің съезін шақырады. Съезде тыл жұмыстарына адамдар алу туралы жарлық шығарған үкімет орындарына қарулы қарсылық көрсетуге дейін барып, бағынбауға шешім шығарды. Өз жақтастарымен Үшқоңыр тауындағы Ошақты сайына орнығып алған Б.Әшекеев қарулы қарсылыққа дайындала бастады, сонымен бірге көтерілісшілердің қатарын жаңа күштермен толықтыру жөнінде шаралар қолданды. Алайда, бұл әрекеттер айтарлықтай жетістіктер бермей Б.Әшекеев басшылығымен орыналған Жетісудағы ұлт-азаттық көтеріліс басылып-жаншылады. 7 қыркүйекте Верный қаласында Верный әскери гарнизонының соты болып,

көтеріліс басшыларының бірі Б.Әшекеевті өлім жазасына кесіп, дарға асу туралы үкім шығарды. Соттың үкімін облыстың әскери губернаторы Фольбаум нақ сол күні бекітіп, үкім бір күннен соң, яғни 1916 жылғы 9 қыркүйекте Верныйдың жанындағы Боралдай деген жерде орындалады.

Сотсыз және тергеусіз атылғандарды есептемегенде, сот үкімімен Түркістан өлкесінде 1917 ж. 1 ақпанына дейін 347 адам өлім жазасына, 168 адам каторгалық жұмыстарға, 129 адам түрмеге жабылуға кесілді. Патша өкімет орындары қудалаған 300 мың қазақтармен қырғыздар немесе Жетісудың байырғы тұрғындарының төрттен бірі Қытайға қашуға мәжбүр болды. Дәл осындай көтерілістің ірі ошақтарының бірі – Торғай өңірі болды. Көтерілісшілер саны 50 мыңға жетеді. Бұл кезде Торғай уезінегізінен қыпшақ және арғын рулары шоғырланған 13 болыстан тұратын. Көтерілістің бастапқы кезеңінде толқулар қыпшақтар мекендеген Қайдауыл, Аққұм, Қаратоғай, Сарытоғай, Қарақопа болыстарын, сондай-ақ негізінен арғындар мекендеген Тосын, Майқарау, Сарықопа, Наурызым, екінші Наурызым болыстарын қамтыды. Көтерілістің етек жаюы барысында Әбдіғаппар Жанбосынов қыпшақ көтерілісшілерінің ханы етіп жарияланса, Шолақ Оспанов арғын көтерілісшілерінің ханы болып сайланады. Кейіннен 1916 жылы 21 қарашада 13 болыс (6 болыс арғын, 6 болыс қыпшақ, 1 болыс найман) өкілдерінің құрылтайында халық арасындағы атақты Нияз бидің ұрпағы Әбдіғаппар Жанбосынов көтеріліске шыққан Торғай уезінің ханы болып сайланады. Құрылтайға қатысушылардың келісімімен Кенесары Қасымовтың серігі, атақты Иман батырдың немересі Амангелді Иманов көтерілісшілердің сардарбегі болыптағайындалады. Орталық Ресейден келген және көп кешікпей көтерілісшілерге қосылған, осы жерлерде туып-өскен Әліби Жангелдин көтерілісшілердің “рухани көсемі” болды. Ондаған мың ұйымдаспаған көтерілісшілерден Ә.Жанбосынов, А.Иманов және олардың ең жақын серіктері ондықтарға, жүздіктерге және мыңдықтарға бөлінген тәртіпті жасақ құрды. Әрбір қолды басқаруға тиісінше онбасы, елубасы, жүзбасы, мыңбасы тағайындалды. Сардарбек жанында әскери кеңес жұмыс істеді.[4]

22 қазанда А.Иманов бастаған 15 мың қол Торғай қаласын қоршады. Қаланы қоршау бірнеше күнге созылып, қоршау кезінде генерал-лейтенант А.Лаврентьевтің жазалаушы корпусы қалаға қарай үш бағытта беталды. 16 қарашада А.Иманов бастаған 12 мың адамға жуық сарбаздар Түнқойма пошта станциясына шабуыл жасайды. Көтерілістің негізгі көпшілігі адам күшін сақтау үшін қарашаның екінші жартысында Торғайдан 150 шақырым жерге жетіп, Батпаққара ауданына шоғырланады. Осы жерден 1916 жылғы қарашаның екінші жартысынан 1917 жылғы ақпанның ортасына дейін жазалаушыларға қарсы партизандық жортуылдар жасалады. Көтерілісшілермен жазалаушылар арасында Татырда, Ақшығанақта, Доғал-Үрпекте, Күйікте шайқастар болды. Шайқас 1917 жылғы ақпанның екінші жартысына, яғни ақпан революциясына дейін созылды.Қазақ халқының 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі Торғайдан өзге барлық аймақтарда қатаң басып-жаншылды. Семей және Ақмола облыстарында көтерілісшілерге қарсы 12 атты әскер жүздігі, 11 күшейтілген жаяу әскер ротасы қимыл жасады, ал Торғай көтерілісшілеріне қарсы патшалық өкімет орындары 17 атқыштар ротасын, 18 казак жүздігін, 4 атты әскер эскадронын, 18 зеңбірек, 10 пулемет және басқаларды әкеп төкті. Осыған қарамастан, Торғай облысында көтеріліс патша үкіметі құлатылғаннан кейін ғана тоқтады.

Қазақ қауымында патшаның 1916 жылғы маусым жарлығымен көтеріліске көзқарас бірдей болған жоқ: ауылдың феодалдық-байшыл билеуші тобымен жергілікті әкімшіліктің белгілі бөлегі патша жарлығын толығымен қолдап, оны белсенді түрде жүзеге асырушылар болды; қазақ интеллигенциясының радикалды батыл іс-қимылға бейім өкілдері (мысалы, Т.Бокин, Ж.Ниязбеков, Т.Рысқұлов, Ә.Жангелин, С.Меңдешев, Б.Алманов, Ә.Жүнісовт.б.) халықты қарулы көтеріліске шақырып, оған өздері де қатысты.

Ал «Қазақ» газетінің төңірегіне топтасқан Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов сияқты либерал-демократиялық зиялылар өкілдерінің жетекшілері халықты жарлықты орындауға, қарсы шықпауға үгіттеп, оны орындамаған жағдайда қазақтар қантөгіске ұшырауы мүмкін деп санады және осыған байланысты үлкен алаңдаушылық білдірді. Осынау алмағайып кезеңде «Алаш» қайраткерлері халықты жаңа аласапыраннан қорғаштап, қайткен күнде оны аман сақтауға тырысты. Сондықтан да олар қарулы көтеріліске қарсы болып, қазақтарды патша жарлығын орындауға шақырды. Біріншіден, олар Ресейге төнген сыртқы қатердің бодан болып отырған қазақтарға да толық қатысы бар деп санады. Бұдан сырт қалуға болмайды, - деп есептеді. Екіншіден, іс жүзінде қарусыз қазақтардың тұрақты орыс армиясына қарсы бас көтеруін болдырмауға талпынды. Қарусыз халық өкіметтің жазалаушараларының құрбаны болады деп қауіптенді. Үшіншіден, соғыс Ресей үшін жеңіс пен біткен жағдайда қазақтардың хал-күйі жеңілдеп, ұлттық автономия құрылатынына үміт артты. Империямен ақылға қонымды келісім тактикасын ұстанып, халқының аман болуын бірінші кезекке қойған «Алаш» көсемдері тыл жұмыстарына шақыруды кейінге қалдыра тұрып, тиісті әзірлік жұмыстарын жүргізуді ұсынды. Көтеріліс барысында орыналған қанды қырғын, жүздеген мың адамдардың қаза табуы бұлардың қауіптерінің негізсіз еместігін дәлелдеді.

Жеке-жеке бұрқ еткен толқулар көп ұзамай қарудың күшімен жанышталып, жұмысшыларды реквизициялау мен майданға жөнелту басталды. Сол кезде “Қазақ” газетінің редакциясы тыл жұмыстарына жөнелтілген қазақтардың мұқтаждықтарына қызмет көрсетуді ұйғарды және осы мақсатпен барлық қазақ зиялыларына реквизицияланғандар жұмыс істейтін майдандарға өз еркімен барып, оларда бұратаналар бөлімін құруға шақырды. Зиялылар (көпшілік бөлігі мұғалімдер) бұған үн қосты және көп кешікпей Минскіде земство одағының жанынан бұратаналар бөлімі құрылды.

Қазақ зиялылары майдан тылында еңбек еткен қазақ жігіттерінің сөзін сөйлеп, мұңын жоқтады. Ә.Бөкейханов, М.Дулатовт.б. бастаған қазақ зиялылары Минскіде, тағы басқа тыл жұмысына шақырылғандар көптеп шоғырланған қалалар мен елді-мекендерде болып, оларға қолдан келген көмектерінің бәрін көрсетті. Олар шақырылғандардың құқықтарын қорғау және олардың майдан өңірі аудандарындағы тұруы мен жұмыс істеуі үшін қажетті жағдайлар туғызу жөнінде нақты қадамдар жасады. Ал мұның өзі кеңес заманында көп жылдар бойы айтылып та, жазылып та келген Алаш орда 1916 жылғы көтеріліс кезінде ұлттық мүддеге сатқындық жасады деген пікірдің сыңар жақ тұжырым екендігін көрсетеді. Алаш көсемдері көтерілісшілерге де, майданның қара жұмысына шақырылғандарға да ешқандай сатқындық жасаған жоқ.

1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс қазақ халқының сан ғасырлық қозғалысының тарихында ерекше орын алады. Бірінші дүниежүзілік соғыс жағдайларында көтерілістің жалпы жұрт таныған басшылары Ә.Жанбосынов, А.Иманов, Ж.Мәмбетов, Ұ.Саурықов, Б.Әшекеев, О.Шолақов, А.Жүнісов, С.Қанаев көтерілісшілердің саяси көсемдері Т.Бокин, Т.Рысқұлов, С.Меңдешев, Ә.Жангелдин, Б.Алманов және басқалар кезінде Сырым Датұлы, Исатай Тайманов, Махамбет Өтемісов, Жанқожа Нұрмұхамедов, Кенесары Қасымов және басқалар жүргізген тәуелсіздік жолындағы күреске халықты көтерді. К.Қасымов басшылық еткен ұлт-азаттық қозғалыстан кейін 1916 жылғы көтеріліс бірінші рет кең-байтақ өлкенің барлық аймақтарын әртүрлі дәрежеде қамтып, бүкіл қазақтық сипаталған көтеріліс болды. 1916 жылғы көтерілістің айрықша ерекшелігі өлкенің бір қатар аудандарында (негізінен, Қазақстанның оңтүстігінде және оңтүстік-шығысында) оған қазақтармен қатар қырғыз, ұйғыр, өзбек және басқа да халықтар өкілдерінің де қатысуы болды[5].

Қорытынды

Қазақстанмен Орталық Азиядағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тұтас алғанда Ресей империясындағы саяси және әлеуметтік-экономикалық дағдарыстың одан әрі

асқына түсуіне себепші болды. Ол Ресейдегі әскери-отаршылдық басқару жүйесінің іргесін шайқалтып, шығыстың отар халықтарының империалистік езгіге қарсы XX ғасырдың басында өріс алған бүкіл ұлт-азаттық қозғалысының құрамдас бөлігі болды.

Әдебиеттер

1.1916 жылғы көтеріліс және Жетісудағы босқыншылық, https://szh.kz/student/ 2301/1916

2.*Рыскулов Т.* Восстание туземцов Туркестана в 1916 году // Восстание киргизов и казахов в 1916 году.- Бишкек, 1991. С.34.

3.*Бақытжан Мергенбаев*, өлкетанушы, "Аманат" ҚБ жетекшісі, http://www.kazakhs tanzaman.kz/9451/

4.1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс (1-бөлім), http://massaget.kz/layfstayl/ bilim/gum-anitarly-ylymdar/1636/

5.1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс (2-бөлім), http://massaget.kz/layfstayl/-bilim/-gumanitarly-ylymdar/10078/

Аннотация

В данной статье написановсеобщее народное восстание в Казахстане против царского указа о мобилизации в армию на тыловые работы «инородческого» мужского населения Казахстана, Средней Азии.

Annotation

This article is written universally popular uprising in Kazakhstan against the king's decree on the mobilization of the army in the rear works " inorodcheskogo " male population of Kazakhstan and Central Asia.

UDC 619:61

Milyutin K., Kydyrbay K.K.

Kazakh national agrarian university

HISTORY OF VETERINARY MEDICINE

Annotation

Veterinary medicine - (from the Latin veterinaris - Caring for animals, treating cattle) - area of scientific knowledge and practical activities aimed at combating animal diseases, protecting people from zooantroponozov (infections common to animals and humans), the release of benign in sanitary terms products & Solutions animal health environmental issues. The most important source for the study of the most ancient traces of breeding livestock are the skeletal remains. They give grounds to assert that cows, sheep, goats and pigs bred in the Neolithic Egypt (V1-V millennium BC) in China, as well as in Europe (111 thousand years BC), the Near East and Central Asia as well as in India (1V and V millennium BC). Much later it was domesticated reindeer at the Sayano-Altai mountains (near the beginning of our era), as well as Lama in Central America.

Key words: *veterinary medicine, animals, history, foundation, disease.*

Introduction

History of veterinary medicine - the science that studies the origin and development of veterinary science, its achievements in the prevention and elimination of infectious, parasitic and non-communicable diseases, creating healthy herds of farm animals, as well as the protection of the population from infectious diseases common to humans and animals. History of Veterinary Medicine summarizes the accumulated knowledge and enriches the world Veterinarian, Veterinary shows the relationship with the achievements of other sciences, technology and economics. The study of history is of great importance for the further development of veterinary medicine and as a means of patriotic education of the modern veterinarian. Veterinary knowledge is ancient history. Veterinary science and activities of specialists in this field developed in close communication and depending on the development of civilization and the formation of knowledge in the natural sciences.

The domestication of animals - the basis of the birth of veterinary medicine. The first of the wild animals domesticated by man, was a dog. There is evidence that its domestication occurred in the Paleolithic period, and was associated with the development of the hunting activities of people. The development of crops in the period of primitive society contributed to the domestication of almost all currently used animal species. The first farmers domesticated sheep, pig, goat, cow, and later in the century metal - horse and camel.

Primitive human relationship with nature was much closer and deeper than its modern civilized descendants.

The hunters knew the habits of their victims, have an idea about their way of life, about the routes daily and seasonal migrations of the most vulnerable parts of the body. Ancient hunters know that the most striking part of the thoracic cavity is the heart, they knew about the large vessels associated with it. Ancient hunter could without damaging the liver separated from her gall bladder. He successfully used the "core" for stitching the skins and onion production. He had a good idea of the tendon endings of muscles.

Our ancestors received the initial information on the comparative anatomy at the cutting of carcasses of animals of different species. They saw similarities in the structure of the same structures and organs in animals of different species, but the most observant of the hunters pay attention to the differences in the structure of the same organs in animals of different species.

Veterinary medicine originated in ancient times in connection with the needs of the person. She has come a long and difficult path of accumulation and improvement of knowledge. Development of the national veterinary medicine as well as contributed to the emergence of the pottery industry. The emergence of pottery made it possible not only to cook and store food, but prepare drugs "drug" for treating sick people and animals.

Knowledge folk veterinary passed from generation to generation and they have been successfully used in the activity folk healers until the XIX - XX century.

Ancient East was the cradle of human culture. Here, before other places to make the transition from the primitive - communal system to build the slave. The peoples and nations of the East before the other, for the years 4000-5000 BC, entered the arena of history and left the most ancient historical monuments. The culture of slave countries of the Ancient East has had a great influence on the development of the European countries. For several millennia BC the peoples of the Ancient East are having the first shoots of the materialist worldview and the beginnings of scientific knowledge about nature. Forming integral with the natural-scientific views, these views against idealism cleared the way for the development of science. Materialistic direction of philosophical thought of the ancient East is not yet able to rely on a system of scientific knowledge, which is then in its infancy, but were closely associated with the accumulation of information about the nature of bodies and phenomena. During the decomposition of primitive society and its transformation into a class society doctoring functions previously inherent in many members of the community, gradually concentrated in the hands of

a narrow circle of people, especially the elders and priests. In the treatment of priests widely used form of mysterious prayers, sacrifices, accompanied by magical acts, fortune telling, interpretations, various "miracles", "revelations", and so on. D. Cure brought the priests and the temples of big profits. In an effort to preserve and expand the customer base of churches, along with the mystical and magical forms of healing priests used empirically and found ways and means of healing Folk veterinary medicine. Priests have a lot of people's experience of healing, they were taken remedies, to notice the differences between them. Physician knowledge was passed down from generation to generation, the experience complements and builds up, it was hard to keep in mind. Therefore, after the emergence of writing were writing prescriptions, disease descriptions, therapeutic techniques and methods of preparation of drugs. Priests become the custodians of knowledge about the nature and with the advent of writing recorded people's experience. But the role of people caring for animals, in animal treatment, has not lost its value. Shepherds accumulated knowledge passed on to subsequent generations of experience and enjoyed by the same clergy.

Thus, to a certain extent the shepherds were the first folk veterinary obstetricians, internists, surgeons and pharmacists. Modern historians of domestic medicine point out that the shepherds of the primitive communal system had a positive impact on the development of medicine. Thus, PE Zabludovskii (1960) believes that "the care of the cattle in the transition from hunting to the domestication of animals - cattle breeding, in particular cattle aid for injuries, births, shepherds observations on the action of various herbs and other plants on livestock, also enriched and information on the medicine." Professor FR Borodulin (1961) noted: "Cattle breeding was a new impetus to the development of medicine. Pastoralism has contributed to further development of the medicinal herbalism, the shepherds watched the action on the plants and animals transferred his observations on humans. Pastoralism greatly advanced the surgery as well. In the era of copper and stone culture (Chalcolithic period) and later, human use of native metals (copper, tin, lead, silver, etc.) And melt them in a crucible contributed to obtaining bronze (an alloy of copper and tin), from which produced medical and veterinary surgery instruments.

Western Europe in the early Middle Ages was dominated by the barbarian tribes and was in a state of deep economic and cultural decline. Scientific creativity stopped. Science was not allowed to go beyond the limits set by faith. Centers of medieval medicine have been universities, which allowed the study of some ancient authors. In the medical field such official recognized authority was Galen. Because his works were taken painted idealistic conclusions and completely abandoned research methods (experiments and autopsy). Also Galen studied the works of Hippocrates, of the works which have been accepted are those where the lowest power sounded his materialist views.

Proceedings of the Greek philosophers came to Europe by the Arabs, who translated them into Arabic from Greek, developed and deepened. In X-XII centuries. The dominant form of philosophy in Western Europe was the scholastic medicine. In the XII century. it reached its peak. The meaning of scholasticism was to justify, organize and protect the official church ideology by artificial formalist logic tweaks. Scholastic medicine based on abstract constructions, speculative conclusions, arguments and allowed memorizing texts of Galen and Hippocrates. The experiment in the natural sciences and medicine has been completely discarded. An autopsy was forbidden by the church. Some universities allowed an autopsy once in 3-5 years. The first public dissection of corpses, produced in the late Middle Ages, were so rare and unusual that often became a sensation. It was at that time the tradition of the device "anatomical theater".

In Kazakhstan Veterinary developed almost in the same direction. The animals were treated mainly shepherds, as the Kazakh people are mainly engaged in nomadic and semi-nomadic pastoralists. Kazakhs treated animals different herbs, tinctures, used different rites (attend the cult worship of fire and the Mother-wolf - "Tengri Umai").

Gradually, with the entrance of Kazakhstan in the Russian Empire, the development of science, and many other factors, veterinary medicine also received its development.

January 1, 1905 in the city of Orenburg Kazakh Scientific Research Veterinary Institute was founded (KazNIVI) - the first-born of Kazakhstan science, veterinary science coordinator of the whole of Kazakhstan. A significant contribution to the establishment of the institute and the Development of veterinary science of Kazakhstan made prominent scientists USSR, corresponding member of the Academy of Sciences of Turkmen SSR EM Rafalovich, academics SN Vyshelesski, SN Boev, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR Ya Kleinbock, Professor RS Schultz, NI Badanin, II Arkhangelsk, V.T.Uvarov, AA Tselishev, MA Babich, U.T.Tashmuhametov, NP Orlov, K.P.Studentsov and others. The walls KazNIVI fruitful work on the development of new and improvement of existing methods of combating agricultural diseases animals known scientists: A.A.Abutalip, K.A.Turgenbaev, Yu.M.Gorelov, V.B.Ten, Sh Baramova, A.S.Zhumash, E.G.Sidorov, B.Sh.Karataev, A.M.Abdybekova, M.Umitzhanov and many others.

In 1929 was founded the Veterinary Institute to train veterinarians, zooengineers generalist specializing in karakul sheep, poultry, horses, and other specialties. Soon, the school was transformed into Veterinary Zootechnical Institute, renamed in 1933 in Alma-Ata Veterinary Institute. During the Great Patriotic War on the front as volunteers left 206 students and staff of the Institute. Hero of the Soviet Union have been awarded one of the 28 Panfilov Guardsmen of the Institute A. tress and a graduate of the Institute E. Nietkaliev. In 1979 AZVI was awarded the Order of Red Banner of Labor. In 1981 - 1982 years the institute had an enrollment of more than 5 thousand students, 314 teachers work, including 20 professors and doctors of sciences, 170 docents and candidates of sciences.. In 1996, through the merger of the Almaty zoo-veterinary and agricultural institutes Kazakh Kazakh State Agrarian University was established (KazGAU), which was appointed rector, academician of NAS RK Sagadiyev KA

In 2001, Nursultan Nazarbayev was granted the special status of the University of the Republic of Kazakhstan Decree of the President of the national institution of higher education (KazNAU).

In conclusion I would like to say that the Veterinary suffered several more changes throughout its development history. And today we have developed science, which is on par with the human medicine and are also developing rapidly. Kazakhstan, in turn, does not lag behind world veterinary community and the government of our country every year sends all of the great efforts and resources on the development of this, quite important for our country science.

References

1. *Wernham, R. B.* (1968). *The New Cambridge Modern History: The Counter-Reformation and price revolution, 1559-1610*, Volume 3, p.472. Cambridge University Press.

2. Hunter, Pamela (2004). *Veterinary Medicine: A Guide to Historical Sources*, p. 1. Ashgate Publishing

Аңдатпа

Бұл мақалада ветеринарлық медицина ғылым ретінде қалыптасуы мен дамуы қарастырылады, оның инфекциялық ауруларды жою мақсатындағы табысты әрекеті қарастырылған. Мал шаруашылығында дені сау мал табындарын және тұрғындарды жұқпалы аурулардан қорғау жайлы қарастырылған.

Аннотация

В этой статье рассмотрено возникновение и развитие ветеринарной медицины как науки, ее достижения в деле профилактики и ликвидации инфекционных, инвазионных и

незаразных болезней, создания здоровых стад сельскохозяйственных животных, а также охраны населения от заразных болезней, общих для человека и животных. А также приведены труды авторов и ученых, которые оказали большой вклад в развитии ветеринарии.

ӘОЖ 364:398

Мұзапар Г.Е., Исаева Ә.И.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІ – ҰЛТ БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа

Мақалада қазақ мәдениеті – ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениетін, ұлттық тәлім-тәрбиенің негізінде дамып қалыптасадығы, ұлттық тәрбие сол ұлттың мәдениетін дамытудың қозғаушы күші болып табылатындығы қарастырылады.

Ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келе жатқан ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар арқылы тәрбие беру сана-сезімді, намысты, парызды қалыптастырумен қатар егемен еліміздің тәуелсіздігін, ынтымағын, бірлігін сақтап қалатын патриот-азамат тәрбиелеуге толық мүмкіндіктердің бар екендігі анықталды. Ендеше еліміздің ертеңі балалардың болашағы үшін ұлттық тәрбие мен білімнің сара жолында ізденуден жалықпайық. Өз ұлтмызға патриотизмі жоғары ұрпақ тәрбиесін бойына қалыптастыру біздің яғни тәрбиешілердің міндеті.

Кілт сөздер: Әлемдік өркениет, ұлттық тәрбие, ұлттық патриотизм.

Кіріспе

Тәуелсіздігімізді алып, өркениеттілікке құлаш сермеген бүгінгі таңда адамгершілігі мол, сапалы да салауатты ұрпақ тәрбиелеуде халықтық тәрбиенің алатын орны ерекше. Сабақ үрдісінде оқушыларға тұрмыстық тәрбиеге байланысты салт-дәстүрлер, бала дүниеге келгеннен өскенге дейінгі аралықта қолданылатын салт-дәстүр, ырым-тыйымның рөлі, сәлемдесу әдебі, сыйластық, қонақ күту, ас ішу әдебі, инабаттылық дәстүрлері, сөйлеу әдебі және киім кию тәрбиесі, ұлттық тәрбиедегі еңбек тәрбиесінің орны, қазақ халқының озық мәдениет үлгілері мен олардың тәрбиелік мәні сияқты ұлттық құндылықтарымызды оқытуымыз керек.

Бүгінгі таңда қазақ халқы ғасырлар тоғысында тәуелсіз мемлекетке айналып, өзінің қоғамдағы саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени білім парадигмасы жүйесін әлемдік өркениет үлгісінде дамытуда. Бұл жөнінде Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев Ұлттық кеңестің отырысында сөйлеген сөзінде: «Дәстүрлі мәдениетті жаңғырту, өз халқының тарихи тәжірибесіне жүгіну – бұл өзі тәуелсіздікке ие болған елдің өмірінен орын алатын заңды құбылыс», деп атап көрсеткен болатын. Міне, сол ғасырлар қойнауында қорытылып, жинақталып қалыптасқан қазақ халқына тән ұлттық тәрбиенің озық, өнегелі дәстүрлерін жастар тәрбиесінде, соның ішінде жастардың еңбек тәрбиесінде пайдалану аса маңызды міндеттердің біріне айналып отыр. Себебі, ұлттық тәрбиенің қайнар көзіне, дәстүрлеріне қайта оралу заманның жай ағымы ғана емес, ол қоғамдық өмір талабынан туындаған қажеттілік, өйткені мәдениеттің әлеуметтік-тұрмыстық дәстүрлі түрлерін танып-білу арқылы адам баласы оның рухани бастауына терең бойлайды, туған елінің, ұлтының өзіндік ерекшелігін аялап, сақтауға үйренеді. Қазақ халқының сондай дәстүрінің бірі жастарды дәстүрлі еңбекке тәрбиелеуі. Сондықтан, қазақ халқының әлеуметтік, рухани-

мәдени құндылықтарын сақтай отырып, жастардың еңбек етуге белсенділік қасиетін, дәстүрлі еңбек процесін меңгертуде тұрақты дағдыларын, шығармашылығын қалыптастыруды қамтамасыз ету өзекті мәселе.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев қазақ халқына жолдауында: «Бүгінде Отанымыздың жетістіктері – әрбір азаматтың ұлттық мақтанышы. Күшті, қуатты мемлекеттер ғана ұзақмерзімдік жоспарлаумен, тұрақты экономикалық өсумен айналысады. «Қазақстан-2050» Стратегиясы – барлық саланы қамтитын және үздіксіз өсуді қамтамасыз ететін жаңғыру жолы. Ол – елдігіміз бен бірлігіміз, ерлігіміз бен еңбегіміз сыналатын, сынала жүріп шыңдалатын үлкен емтихан. Стратегияны мүлтіксіз орындап, емтиханнан мүдірмей өту – ортақ парыз, абыройлы міндет!».

Тәрбие, тәлім-тәрбие – жеке тұлғаның адамдық бейнесін, ұнамды мінез-құлқын қалыптастырып, өмірге бейімдеу мақсатында жүргізілетін жүйелі процесс.

Бесік тәрбиесі, балдырған тәрбиесі, өрен тәрбиесі, жасөспірім тәрбиесі, жастар тәрбиесі бір-бірімен жалғасып, өз ерекшеліктерімен жүзеге асырылады. Тәрбиенің мақсаты адам бойында ізгілік, инабаттылық қасиеттерін және тіршілікке қажетті дағдылар қалыптастыру болып табылады.

Қоғамдық тәрбие - тарихи аренада адамдар қоғамының пайда болуымен бірге туды. Қоғамдық тәрбиенің мақсаты, мазмұны, құралы мен әдістері қоғамдық қатынастардың қарқынымен, қандай қоғамдық-экономикалық формацияның шарттарында іске асатынымен анықталады.

Ізгілік тәрбиесі - жеке тұлғаның моральдық қасиеттерінің, көзқарастары мен сенімдерінің қалыптасу үрдісі. Ізгілікті деп жалпы адамзаттық моральдың ережелері мен талаптарын, нормаларын өз көзқарасы мен сенімі ретінде, мінез-құлығының үйреншікті формасы ретінде көрсететін адамды есептеуге болады.

Отбасы – адам баласының алтын діңгегі. Өйткені адам ең алғаш шыр етіп дүниеге келген сәтінен бастап, осында ер жетіп, отбасының тәрбиесін алады. Сондықтан да отбасы – адамзаттың аса қажетті, әрі қасиетті алтын мектебі. Отбасының адамзат ұрпағына деген ықпалы мен әсер күшін өмірдегі басқа еш нәрсенің күшімен салыстыруға болмайтындай. Өйткені ата-ананың балаға деген тәрбиесінің орнын еш нәрсе толтыра алар емес. «Ел болам десең, бесігіңді түзе» – деген нақыл сөз отбасы тәрбиесінің маңызын айқындатып тұр емес пе? Отбасы мүшелерінің жас шамасы әр түрлі болса да, олардың арасында бір-бірімен рухани жақындығы, мақсат ынтымақтастығы бар. Атақты қазақ ақыны Қасым Аманжолов өзінің жарына арнаған бір өлеңінде:

Отбасы – шағын мемлекет,
Мен – президент, сен – премьер,

дегені бар. Шынында, отбасы – ол да бір шағын мемлекет. Әр мемлекеттің өзіне тән өндірісі мен өнім бөлісі, сыртқы және ішкі саясаты, кіріс-шығыс бюджеті, қастерлеп ұстанатын рәміздері, т.б. болатыны сияқты, әр отбасы болмыс-тіршілігінің де соған ұқсас жақтары бар, оның жаратылысы да басшылық пен қосшылықты қажет етеді. Сондықтан отбасының құрылымына зор маңыз беріліп, мәнін қорғаған, отбасының ар-намысын сақтауға, сырын шашпауға, мүшелерін бір-біріне қатысты адалдыққа тәрбиелеген. «Отан отбасынан басталады» деген сөздің мәнісі де осында.

Ата-ана өз отбасын нығайта отырып, сонымен бірге оның балағатқа толған мүшелерін үй болуға, өз шаңырағын көтеруге әзірлеуі басты әрі өте жауапты міндет болып саналады. Жас отаудың түтіні түзу шығып, махаббат пен тату-тәттілік, береке-бірлік орын тепкен жылы ұяға айналуы, босағасы берік, болашағы нұрлы болуы көбіне-көп жас жұбайлардың үлкен үйде алған тәрбиесі, көрген өнегесіне байланысты.

«Ұяда не көрсең, ұшқанда, соны ілерсің», «Анасына қарап, қызын ал», — деп, халық бәрін бастан кешіп, сынақтан өткізгендіктен айтқан. Хан ордасы, салтанатты сарайларда талай күн аунап-қунап жатып, өзінің шұрқ тесік құрым киіз лашығына қайтып оралғанда

Жиренше шешен: «Айхай, менің өз үйім, кең сарайдай боз үйім», — деп, жаны жай тапқан екен. Бұл аңызда үлкен шындық, терең мән бар. Әркімге, оның ішінде балаға өз үйінен ыстық, өз үйінен кең де керемет мекен жер жүзінде жоқ. Кавказ халықтарында «Нағыз жайлы орын: қылышқа – қынабы, отқа – ошағы, ер жігітке — өз үйі» – деген тамаша нақыл бар.

Адалдық пен мейірімділік, жауапкершілік пен кешірімділік те отбасында шын ықылас-пейілменен баланың көкірегінде орын тебеді.

Қазақ отбасында әуелі әке, содан кейін шеше, бұлар – жанұя мектебінің ұстаздары болады. Әке мен шешенің баласына қоятын ең бірінші басты талап-тілектері – баланың «әдепті бала» болып өсуі.

Сондықтан қазақ жанұясы әрдайым: «Әдепті бол, тәрбиесіздік етпе, көргенсіз болма» деген сияқты сөздерді балаларының құлағына құйып өсірген.

Қазақ отбасында өз баласын мейірімділікке, имандылыққа баулып өсірген. Үнемі жанұясында осылай тәрбие көрген бала ақырында, өздігінен тіл алғыш, адал, тиянақты, ұқыпты болып шыға келеді.

Тәрбие басы әдептілік деп білген ата-ана әуелі баласына өздерін сыйлап-құрметтеуді, өзгелерге, әсіресе үлкендерге, сыпайылық танытуды, ешкімді мұқатпауды үйреткен. Сонымен қатар, балаларының ер-азамат болып, халқына еңбек етулерін басты міндет етіп қойған.

Отбасының ұйытқысы, берекесі, мейір-шапағат көзі — әйел. Әйелдің бұл рөлі отағасының жамағатына, бала-шағаның анаға деген сүйіспеншілігімен, қамқорлығымен, ана жанын қас-қабағынан, жанарынан танығыштықпен нығая, биіктей береді. Әрине, әйел де өзінің аналық борышын ұмытпағанда, әсіресе, ерімен қабағы жарасып, тату – сүйіспеншілікте тұрғанда мәртебесі арта түспек.

Әйелдің еріне қарым-қатынасы балалардың әкеге көзқарасының сипатын анықтайтыны берік есте болуға тиіс. Мұның өзі, бір жағынан, үй ішіндегі әдептің бастау көзі екені анық. Демек, балалар үшін әке беделі аналарының сөзі, іс-қимылы, қас-қабағы арқылы қалыптасады. Мысалы, ерлі-зайыптылар балалар көзінше бір-біріне қатты, балағат сөздер айтыспақ түгіл, дауыс көтеріп, керісуге тиіс емес. Олай еткенде, өз беделдерін жоғалтудың, бала – шағаның жүрегін шошытып, зәресін ұшырудың үстіне, олардың жанына кейін өздері үй болғанда, алдарынан шығатын жаман әдеттің ұрығын егеді.

Бұл жағынан аналардың балаларға: «әкеңмен ақылдас», «әкең біледі», «әкеңнің айтқанын істе» т.б. сияқты дәстүрімізде бар сөздерді айтып отыруы қандай ғанибет [3].

Өзін ұлтының патриотымын деп санайтын әрбір азамат қазақ ұлтының мүддесін кез-келген артықшылықтар мен жеке басының мүддесінен жоғары қоюы тиіс. Қажет болса жанын да қиюы керек. Бұл әрине өте қиын шаруа, бірақ қолдан келетін іс. Ол үшін ең алдымен иманымыз түзу, сертімізге берік болуымыз қажет. Осы ісіміз үшін таяқ та жерміз, мүмкін басымызды бәйгеге де тігерміз, алайда біз мұның бәрін өзіміздің еркін де тыныш өміріміз үшін, байлық пен бақыттың өз игілігімізде болмағы үшін, балаларымыздың ертеңгі жақсы тағдыры үшін тер төгеміз. Ертең балаларымыздың табаны тілініп, құл, қызымыздың етегі түріліп, күң болмауы үшін күресеміз. Табандылық пен сабыр табысымыздың кілті.

Тәрбие – жеке тұлғаның адамдық бейнесін, ұнамды мінез-құлқын қалыптастырып, өмірге бейімдеу мақсатында жүргізілетін жүйелі процесс.

Тәрбие басы әдептілік деп білген ата-ана әуелі баласына өздерін сыйлап-құрметтеуді, өзгелерге, әсіресе үлкендерге, сыпайылық танытуды, ешкімді мұқатпауды үйреткен. Сонымен қатар, балаларының ер-азамат болып, халқына еңбек етулерін басты міндет етіп қойған.

Тәуелсіздікке жету жолы қаншалықты ауыр болса, тәуелсіздікпен тыныстаудың баяндылығы да соншалықты жауапты екені анық. Жас ұрпақ тәуелсіздіктің тағылымдарын танып, қастерлеп, құрметтеп отыруы керек. Тәуелсіздік бізге бәрінен де қымбат. Сондықтан да бәріміз еліміз үшін еңбектенуіміз, халқымыз үшін қызмет істеуіміз керек.

Қазақ халқының ұлттық тәрбиесі – әлемде теңдесі жоқ тәрбие. Жалпы «ұлттық» деген сөздің астарында елге-жерге, тілімізге, дінімізге деген құрмет жатыр. Ал осы ұлттық тәрбиені бала бойына сіңіруде бастауыш сыныпта атқарылатын жұмыстың орны ерекше. Яғни тәрбие алуды сәби ана құрсағынан бастаса, оны білім теңізінің мектеп атты кемесінде ұлттық құндылықтарымызбен жетілдіру өте маңызды. Балабақша, мектептерге ұлттық тәрбие енгізу арқылы біз ұлтжанды, парасатты ұрпақ өсіретініміз айдан анық [4].

Рухы асқақ, іргесі берік ел боламыз десек, ең бастысы, ұрпақ тәрбиесі мен біліміне сергек қарауымыз қажет.

Бұл жөнінде Абай атамыз: «Балаға мінез үш алуан адамнан жұғады: бірінші – ата-анасынан, екіншісі – ұстазынан, үшіншісі – құрбысынан», – деген екен.

Ұлттық тәрбие атауын алғаш әдеби-педагогикалық оқулықтарға енгізген М. Жұмабаев болды. Ол педагогиканың ұлттық тәрбиеден бастау алатыны жайлы айтқан. «Педагогика» атты еңбегінде былай дейді: «Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтақ жол болғандықтан, әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет ететін болғандықтан, әрбір тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті» [5].

Ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып келе жатқан ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар арқылы тәрбие беру бала бойындағы сана-сезімді, намысты, парызды қалыптастырумен қатар егемен еліміздің тәуелсіздігін, ынтымағын, бірлігін сақтап қалатын патриот-азамат тәрбиелеуге толық мүмкіндіктердің бар екендігі анықталды. Ендеше еліміздің ертеңі балалардың болашағы үшін ұлттық тәрбие мен білімнің сара жолында ізденуден жалықпайық. Өз ұлтмызға патриотизмі жоғары ұрпақ тәрбиесін бойына қалыптастыру біздің яғни тәрбиешілердің міндеті.

Халықтық педагогика – қоғамның рухани, мәдени және адамгершілік қарым-қатынастарындағы ең қымбат қазына дейтін болсақ, оқушыларға ұлтымыздың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін үйрету, оны оқушы ойына ұялату арқылы ізгілікке, адамгершілікке, ұлтжандылыққа, өз салт-дәстүрін құрмет тұтуға баулу – болашақтың басты мәселесі.

Бүгін де өзгелермен тереземіз теңесіп, өркениетті елдер қатарынан көрініп келе жатқан біз үшін ұлттық дәстүрімізді терең меңгеріп, ұлттық болмысымызды сақтап қалу өте қажет деп білемін. Сондықтан, еліміздің болашағын тәрбиелеп, білім нәрімен сусындатып отырған ұстаздар үшін бұл ең басты міндет деп санап, өз сабағымда осы мәселеге баса назар аударуға тырысамын. Жалпы қазақ тілі мен әдебиет пәнін оқытуда халықтық педагогикасыз болмайтыны белгілі ғой.

Қазақ халқының ұлттық тәлім тәрбиесі мен мәдениеті талай халықтардың өкілдерін таң қалдырғаны тарихи жазбалардан белгілі. Ұлы саяхатшылар мен зерттеушілер қазақтың ежелгі тұрмыс тіршілігі, мәдениеті мен ауыз әдебиеті туралы, ер адамдар мен әйелдердің моральдік этикалық ерекшеліктері туралы, олардың тұрмыстағы, кәсіптегі, отбасындағы, әулеттегі, рудағы әлеуметтік орны туралы, ұлттық наным, сенім, әдет ғұрпы, мінезі, көшпенді өмір сүргеніне қарамастан салты мен дәстүрінің біртұтастығы, біртұтас тілде сөйлеуі, қолөнері мен бейнелеу өнерінің, ауыз әдебиеті және музыка өнерінің жалпы дала мәдениетінің таң қаларлық үлгілері туралы таңдай қаға айтып, баяндайды. Ендеше осындай ұлылықты, халқымыздың бай саралы да саналы дәстүрлерін еліміздің болашағы - өзіміздің алдымызда отырған ұрпағымызға үйрету бүгінгі жастар біздің бірінші міндеті деп білемін.

Әдебиет

1. *Табылдиев Ә.* Қазақ этнопедагогикасы. - Алматы, Санат, 2001.
2. *Қалиев С., Молдабеков Ж., Иманбекова Б.* Этнопедагогика. – Астана, 2009.
3. *Ғабдуллин М.* Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы; ҚМОП баспасы, 2010.
4. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу стандарты.- Астана, 2010.
5. *Жұмабаев М.* Педагогика. -Алматы. 1992

Аннотация

В этой статье рассматриваются проблемы казахской национальной культуры и социальные, духовные и культурные ценности свойств активных молодых людей для работы в соответствии с традиционным процессом постоянных навыков обучения, творческого потенциала.

Annotation

This article Kazakh national culture and national culture consistent, Kazakh people, social, spiritual and cultural values, the behavior of young people to the labor activity, in the traditional process of learning skills, creativity will ensure issues.

ӘОЖ 94 (574):396

Нағашыбай Н., Жылқышыбаева Қ.Қ.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

XX ҒАСЫРДЫҢ ЕҢБЕК ТАРЛАНЫ
(Ыбырай Жақаевтың 125 жылдығына арналған)

Аңдатпа

Бұл мақалада екі мәрте Социалистік Еңбек Ері (1949,1971), күріш өсіруші, социалистік егін шаруашылығының даңқты шебері, колхоз құрылысының ардагері, КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты (1946), Ыбырай Жақаев туралы баяндалған. 1948-1957 жылдары аралығында 20 га жердің әр гектарынан 150-170 ц тұрақты өнім алып келді. Ы.Жақаев бірінші болып күріш егісін жоңышқа атызына орналастырды. Тұқымды себу алдында күнге қыздыру, көңмен суперфосфат ерітіндісіне бөктіріп, бүршіктендіріп себу, қамыс және күрмек арамшөптерімен күресу, күріш егісіне тыңайтқыш енгізу мөлшері мен мерзімін дұрыс анықтау сияқты агротехника шараларды өндіріске енгізді.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, Тәуелсіздік, дүниежүзілік рекорд, мемлекет, еңбек тарланы, күріштің атасы, Социалистік Еңбек Ері, Мәңгілік Ел.

Кіріспе

2016 жылдың 16 желтоқсанында - Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдық мерейтойы. Бұл мемлекетіміз бен халқымыз үшін ең басты әрі құнды мереке болмақ. Тәуелсіз еліміз ширек ғасырға жуық уақыт ішінде қаржы дағдарыстарының қиындықтарына қарсы тұра білді, тұрақты даму жолына түсіп, биік белестерді бағындырды, толағай жетістіктерге қол жеткізді, әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енді. Мемлекет басшысының елді дамытудағы стратегиялық бағдарламалары мерзімінен бұрын жүзеге асып келеді.

Осы кезең ішінде не тындырдық? 25 жылда жеткен жетістіктеріміз қандай? Биыл осы сұрақтарға жауап беретін, өткен жылдарға қорытынды жасап, Мәңгілік Ел болуға бекінген мемлекетіміздің бүгіні мен келешегі туралы ой толғайтын еліміздің есепті жылы десек, қателеспейміз.

Осы орайда, 2015 жылғы 30 қарашадағы халыққа арнаған Жолдауында Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев тәуелсіз мемлекет атанғанымыздың 25 жылдығына аяқ басқалы тұрғанымызды айта келіп: «Бұл - тәуелсіздікті нығайту жолындағы өлшеусіз еңбегіміздің ширек ғасырлық белесін қорытындылайтын мерейлі сәт. Тәуелсіздікті баянды ету оған қол жеткізуден де қиын. Мемлекеттігіміздің тұғырын мызғымастай нығайта түсу үшін бізге әлі талай өткелі күрделі, өкпегі көп бұралаң жолдардан өтуге тура келеді», [1] - деп алдағы кезеңде кездесетін сын-қатерлерден мүдірмей өтуге шақырды.

Ал 2015 жылғы 15 желтоқсан күні Тәуелсіздік күні қарсаңында сөйлеген құттықтау сөзінде Елбасы: «Әрбір елдің жылнамасында оның жаңа тарихының бастауы болған тағдыршешті таңдар болады. Біз үшін жаңа дәуірдің арайлы таңы 1991 жылы 16 желтоқсанда атты. Сол күні әлем көгінде «Қазақстан Республикасы» атты жаңа жұлдыз жарқырай туды», [2] - дей келіп, халқымыз Тәуелсіздіктің мызғымас тұғырын бекітіп, Мәңгілік Ел болуға бет бұрғанын атап өтті.

2016 жылы мемлекетіміз бен халқымыз үшін мәні мен маңызы зор бірқатар мерейтойлар мен атаулы күндер бар. Атап айтқанда, биыл: Әлихан Бөкейханның 150 жылдық мерейтойы, XXXI Олимпиада ойындары, Бөкей Ордасының құрылғанына 215 жыл, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің 100 жылдығы, Исатай мен Махамбет бастаған көтеріліске (1836 жыл) 180 жыл, ақын, әрі сазгер Қалнияз Шопықұлының 200 жылдығы, халыққа білімнің нұрын шашқан, қазақтың аса көрнекті ағартушы-педагогы, жазушы, этнограф, фольклоршы, қоғам қайраткері Ыбырай Алтынсариннің 175 жылдығы, жыр алыбы Жамбыл Жабаевтың 170 жылдық мерейтойы Халық ақыны Қазанғап Байболұлының және ақ күріштің атасы атанған еңбек майталманы, екі мәрте Социалистік Еңбек Ері Ыбырай Жақаевтың да 125 жылдығы.

Әрбір іс-шара елді бірлікке, ынтымаққа, келешекке деген нық сенімді қалыптастыруға шақырса, ол халықтың көңілінен шығатыны сөзсіз. Осы орайда, елдің бірлік ынтымағын қалыптастыруда халық көңілінен шыға білген, XX ғасырдың еңбек тарланы Ы.Жақаевтың еңбегі зор.

Ыбырай Жақаев! Қазақ халқының бұрынғы, қазіргі мемлекетіміздің тарихындағы ірі, іргелі тұлғалардың бірі. Еңбек сүйгіштіктің, адамдықтың, адалдықтың, азаматтықтың өлшемі. Екі мәрте Социалистік Еңбек Ері (1949, 1971), күріш өсіруші, социалистік егін шаруашылығының даңқты шебері, колхоз құрылысының ардагері, КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты(1946). 1891 жылы қазіргі Қызылорда облысы, Шиелі ауданы, Қызылту ауылында туған. 1929-1967 жылға дейін Қызылорда облысының Шиелі ауданына қарасты "Қызылту" (қазіргі Ы.Жақаев атындағы) колхозында күріш звеносының жетекшісі болып еңбек етті. Ұлы Отан соғысы жылдары (1941-1945) Отан қорғау қорына арнап танк колоннасын жасауға 150 мың сом қаржы берді. 1944 жылы күріштің әр гектарынан 110ц, 1945 жылы 156 ц күріш алса, 1947 жылы өзіне бекітіліп берілген тәжірибе учаскесінің (5 га) әр гектарынан 172 ц өнім алып, дүниежүзілік рекорд жасады. 1948-1957 жылдары аралығында 20 га жердің әр гектарынан 150-170 ц тұрақты өнім алып келді. Жақаев бірінші болып күріш егісін жоңышқа атызына орналастырды. Тұқымды себу алдында күнге қыздыру, көңмен суперфосфат ерітіндісіне бөктіріп, бүршіктендіріп себу, қамыс және күрмек арамшөптерімен күресу, күріш егісіне тыңайтқыш енгізу мөлшері мен мерзімін дұрыс анықтау сияқты агротехника шараларды өндіріске енгізді. Бұл технологиялық әдістер “Жақаев агротехникасы” деп аталды. 1964 жылдың ақпанында Қазақстанның жас егіншілеріне "Жастар, сендерді ақ күрішті алқаптар күтуде" деген үндеу тастады. Бұдан кейін республикадаЖақаевшылар қозғалысы кеңінен өрістеді.

Жақаевтың мыңдаған ізбасарлары болды. Қызылорда облысында күріштен мол өнім алған күрішшілерге тапсырылатын "Ыбырай Жақаевтың еңбек аттестаты" белгіленген. Шиелі ауданының Ы.Жақаев атындағы колхозында күрішшілердің республикалық "Жақаевшылар мектебі" жұмыс істеді. 1-4-ші сайланған ҚазССР Жоғарғы Советінің депутаты болды. КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты(1946). 1947-1955 жылдары - ҚазССР Жоғарғы Советі Президиумының мүшесі болған.4 мәрте Ленин ордені, Еңбек Қызыл Ту ордені, 2 мәрте Социалистік Еңбек Ері (1949, 1971), Халықтар достығы ордені, Бүкілодақтық ауыл шаруашылығы және Бүкілодақтық халық шаруашылығы жетістіктері көрмелерінің алтын медальдары, Қызылорда облысының Шиелі ауданындағы бұрынғы "Қызыл Ту" ұжымшары, орта мектеп, Қызылорда қаласындағы көше, облыс емдеу-сауықтыру профилакторийі Жақаев есімімен аталады. 1982 жылы Шиелі ауданындағы Жақаев атында күріш өсіру тарихи мұражайы ашылған. Қызылорда қаласында Жақаевқа ескерткіш орнатылған[3].

Күріштен дүниежүзілік рекорд жасап, әлемдік ірі көрсеткішке қол жеткізді. Қазақтың осы еңбек пайғамбарының дүниежүзілік рекорд жасауы кездейсоқтық па, әлде заңдылық па? Елдің, жердің, судың қасиеті ме, әлде ата-бабаның аруағының құдіреті ме. Бәрінің де қатысы бар сияқты мұнда. Оның үстіне күріш керемет дақыл ғой. Күріштен жағымды, жұғымды, жеңіл, денсаулыққа пайдалы әлденеше тағамдар дайындауға болады. Шығыс халықтарының дендерінің сау болып, көптеп өсіп-өнуінің салиқалы себебі осы күріште деген де пайым бар. Патшаның баласының: "Халық қарны ашса неге сыр күріш жемейді?" (сыр күріш – сүтке пісірілген күріш ботқа) дегені де тегін емес шығар.

Ы.Жақаевты айтқанда Шығанақ Берсиевті, Жазылбек Қуанышбаевты, Нұрмолда Алдабергеновті бірге атағанымыз орынды ғой деп ойлаймын. Жақсы адамдар тірісінде қатарласып бірге жүргісі келеді, өлгенде де рухтарының бірге болғанын қалайды. Бұл төртеуі де еңбектің нәтижесінде қазақтың беделі мен берекесін, абыройы мен атағын арттырды. Халқымызға, елімізге тарихтың, уақыттың, Алланың тартқан сыйы.

Ы.Жақаев, Ш.Берсиев, Ж.Қуанышбаев, Н.Алдабергенов – "диқан ата", "шопан ата", "дала академигі" – ХХ ғасырдың нағыз еңбек тарландары. Еліміздің тарихында осы адамдардың орны ерекше. Бұл қариялар – өмірдің өзінен оқығандар, алдындағы көргенін, естігенін көкірегіне тоқығандар, осы мол мұраны кейінгілерге кемеңгерлікпен қалдырғандар. Бұл қарялар – өмірі асып-тасуды білмеген, елден асып өмір сүрмеген, дүниенің бар кілті еңбекте ғана екенін өзінен бастап, өзгеге де ұқтырып кеткен ұлы жандар.

Еңбек майданының әйгілі майталманы, талдықорғандық айтулы азамат, ұлты поляк Николай Никитич Головацкий:

–Біз алты ағайындымыз,-деп марқаяды екен.

– Бауырларыңызды атаңызшы?, — деген сауалға:

– Олар: Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаев, Ыбырай Жақаев, Жазылбек Қуанышбаев, Нұрмолда Алдабергенов, Николай Кузнецов және мен. Өйткені, біздердің бәріміз де алды үш, арты екі мәртеден Социалистік Еңбек Ері атағын алып, омырауымызға Алтын жұлдыздарды жарқырата таққанбыз, – дейді. Міне, мақтануды мүлде білмейтін, артық сөзге әсте жоқ, тек ілкімді істің ғана адамының жүрекжарды ілтипаты бұл. Расында, оның айтып тұрғаны айдай ақиқат. Қасиетті қазақ жерінің осынау алыптарын өшпес даңққа бөлеген, оларды табыстырған, туыс еткен – жоғары мәртебелі құдіретті, киелі – Еңбек! [4].

Ы.Жақаев күрішшілік кәсіпке жасы елуден асқанда барып кіріскендігін көңілге бір түйіп қоялық. Жақсылықтың ерте, кеші жоқ деген осы да.

"Ол оқымаған, бірақ өмірден көп тоқыған кісі. Еңбектің көзін тауып, байлықтың өзін тапқан қайраткер. Еңбегімен өмірге өрнек салып, еңбегімен поэма жазған адам", дейді Асқар Тоқмағамбетов.

Ы.Жақаев төккен әрбір тамшы тер өзіне, еліне, халқына бақыт пен береке, абырой мен атақ, өнеге, дәстүр, ырыс болды, нан болды, ән болды, тіптен тарихтың өшпес беттері болды деуге әбден сияды. Диқан бабаның тұла бойы тұнып тұрған жақсылық, қасиет. Олай дейтінім, бір Ыбекеңнің өзі еңбек адамының қаншалықты құдіреттілігін, мүмкіншілігінің мол екенін көрсетті.

Ыбырай Жақаев – дән патшасы, ақ күріштің атасы, ол өзінің өшпес тарихын кетпенмен, термен жазған, бірнеше ғасырда дүниеге бір-ақ келетін адам.

Қазақтың қариясы далалық дана ақыл ойымен, бойындағы Алланың аманаты мен сыйы – жойқын күш жігерімен, киелі, күректей қолымен, кәрі бәйтеректің жер бетіне шығып кеткен тамырындай салалы саусақтарымен қара жерді қарс айырып жасаған бұл рекорды бүкіл әлемді таңдандырды, таңғалдырды. Бұл рекорд өркениетке, озық технологияға, білімге, ғылымға бізден әлдеқайда бұрын жеткен жапондықтардың жағасын ұстатты, кәрістерді қайран қалдырды.

Асқар Тоқмағамбетов:

“Отыр, міне, ортамызда, секілді бір,
тау биігі Гималай.
Рекорд жасап, бар әлемге аты шыққан,
Ер Жақаев Ыбырай”, – деп жырлайды.

Ы.Жақаев сабырлы, салмақты, ұстамды, ашудың емес, ақылдың, даудың емес, мәмленің адамы еді. Сөзге сараң, билік айтуға таласпайтын, көп көріп, көңілге түйгені мол болса да ақылгөйсінбейтін, сыр аша, сыр шаша бермейтін тұйық, жұмбақ тұлға-тын. Сөздің емес, істің адамы болатын.

Диқан баба бұл кісі жөнінде қалам тартпаған, пікір айтпаған сол замандағы қазақ зиялысы кемде кем. Соның бірі,бірегейі Әбділда Тәжібаев.

Ағатай!
Кешегі көшпелі қазақ баласы ең
үстінде туған ырғала басқан түйенің.
Бүкіл дүниеге даңқы тараған
Диқан атамсың,
Сүйенерімсің, сүйерім., – деп жырлады.

Қазақ әдебиетінің классигі Сәбит Мұқанов өзінің “Сырдария” романын жазу үстінде Ыбырай Жақаевтың үйінде айдан астам жатып, атақты шығармасының бас кейіпкері ретінде дала академигінің мінез-құлқын, бітім-болмысын, өмір салтын зерделей зерттеген. Екеуінің арасында айтылмаған сыр, шертілмеген әңгіме қалмаған. Ақыр соңында әдебиет алыбы мен даңғайыр диқан сыйлас, қимас дос болып кеткен.

Ыбырай Жақаевтың дала академигі деген теңеуінің өмірге келуіне бірден-бір себепкер болған да осы Сәбит Мұқанов.

Егістік маңайынан шықпайтын. Күріштік Ы.Жақаев үшін бұл дүниенің пейіші-тін. Жерді өзі таңдайды, арық, атыздарын өзі белгілейді, өзі қаздырады, өзі соқтырады. Өзі мұрап, өзі агроном, бәрін біледі, оқымай тоқыған. Жердің тұздылығын тілімен анықтайды. Бір өзі – бір лаборатория. Күрішті қолмен сеуіп, су жіберер кезде бірер қап дәнді құлақтардың сағасына тастайды, атыздағы күрішпен бірге ол да бөртіп, өсіп жатады. Кейін оны күріш көшкен, сирек шыққан жерлерге, атыз жиектеріне қолдап себетін.

Күріш су бетіне шыққан кезде жиі өскен жердің өскінін сирек тұсқа көшеттейтін. Сөйтіп ол кісінің күріш атыздарында алақандай жер де бос болмайтын. Төбеден қарасаң жер көрінбейді, жанынан қарасаң ине өтпейді.

Адам қаншалықты күшті, құдіретті болғанымен ол өз шыңына шығу үшін оған соншалықты көптеген қолдаушылар, жәрдемшілер, көмекшілер, кеңесшілер, тілектестер, бапкерлер керек. Ыбекеңе тағдыр осының бәрін оңынан кездестірді. Әсіресе, диқанның өмірлік бригадирі Қойшыбай Оразымбетов пен білгір, жаңашыл агроном Әнес

Алтынбековтің еңбегі ерекше. Күріш жөніндегі ғылымды дамытуда, тәжірибені жетілдіруде, агротехниканы қалыптастыруда Ы.Жақаев, Ш.Берсиевтің бірігіп атқарған жұмыстары бір ғылыми-зерттеу институтының қызметіне пара-пар.

Ы.Жақаевтың шәкірттері көп. Олар ақ күріштен еңбегі жанып, бақытын тапқан жандар. Қарт диқанның құтты жолымен, ақ батасымен облыстағы 91 Социалистік Еңбек Ерінің, 35-і Шиелі ауданынан тәрбиеленіп шықты.

Дүние жүзі халықтарының үштен екі бөлігі күрішпен тамақтанады. Сыр бойы халқы да бұл дақылды ардақтайды, аялайды. “Күміс күріш”, “Сыр сұлуы”, “Сыр аруы”, “Сыр маржаны”, деп әнге қосады. Ежелгі күншығыс елдерінде аса құрмет тұтатын дақыл – күрішті патшаның өзі бастап себеді екен. Сол дақылды қазақ жерінде, Сыр елінде бірінші болып сеуіп, халқының қанына сіңірген Ыбырай шынында қай патшадан кем?!.

Еңбек тарланының тәніне, жанына, қанына адалдық, кіршіксіз пәктік анасының ақ сүтімен, атасының ақ батасымен сіңірілген. Жақай ақсақал өмірінде алғаш рет ауылдан ұзап, үлкен үмітпен Сарыарқаға көппен бірге сапарға шыққан баласы Ыбырайға: “Өзін бір ойлап, өзгені екі ойлаған ер – нағыз ер. Кеудеңде жан барда, адам атыңа дақ түсірме. Аштан өлсең өл, тек азғындап өлме, былғаныш өмірден адал ажал артық. Жолың болсын”, деп ақ тілек білдіреді. Міне, атаның аманаты осындай болған.

Ыбырай атамыз атақ үшін еңбек еткен жоқ. Олар еңбектен нағыз адами бақыт, ләззат, рахат тапты. Соншама атақ-абырой, даңқ, бақ Ыбекеңді астырмады, тастырмады, састырмады. Ештеңе болмағандай бір қарапайым қалпынан айнымай, ауытқымай дүниеден озды жарықтық [5].

Ыбырай Жақаевтың қасиетті адам болғаны айқын. Олай болмаса, Ы.Жақаев есімі осы уақытқа дейін жұрт жадынан өшер еді. Қасиетті адам көзі тірісінде артындағы мұрагерлеріне өсиет те айтқан. Соны санамызда тағы бір мәте жаңғыртып қоялық.

– Бәрінің анасы Жер. Жерді таңдай біл. Оны баптай біл. «Егінші мәрт, жер жомарт» деген сол.

– Адам сияқты егін де таза суды тілейді. Ескірген судан егін де ауырады. Оған үнемі таза су бер.

– Жас күріштің сабағы ешкінің түбітіндей нәзік келеді. Оны тек тамырымен суарып аласың. Жер дымқыл болса тамыры тереңге кетеді, күріш өмірлі болады.

– Күріштің жауы арамшөп. Қаулаған арамшөптен күрішті арашалай білсең, күріш сені байлыққа белшеңнен батырады.

– Егінді өсіре білу – алғашқы асу ғана. Ысырапсыз жинап алу – мәре. Бұл сыннан да мүдірмей өт. Сонда ғана ерлегенің.

– Күріш өсіруге әдіс керек. Оған ізденсең ғана жетесің. Ізденуден жалықпа.

– «Көп түкірсе – көл» деген сөз бар. Көпшіл бол. Қиындық кездессе жұмыла көтер.

– Егер сен жалғыз болсаң асқар тауға шыққаныңнан не пайда? Шәкірті жоқ ұстаз – бұтақсыз бәйтерек. Шәкіртің көп болсын.

– Жалынды бол. Жалыныңнан басқа адамдар жылу тапсын.

– Өзіңе-өзің сенімді бол. Диқанның сенімінен айрылғаны өнімінен айрылғаны-, деген ақылды сөздері елмен бірге жасап, жас ұрпақ сусындауда[6]. Ыбырай Жақаевтың ерлігі өскелең ұрпақ есінде мәңгілікке сақталады.

Әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Егемен Қазақстан. 2015 жылғы 30 қараша.

2. *Н.Ә.Назарбаевтың* 2015 жылғы 15 желтоқсан күні Тәуелсіздік күні қарсаңында сөйлеген құттықтау сөзі. Егемен Қазақстан. 16.02.2015.

3. ҚазССР. Қысқаша энциклопедия, 2-том. Алматы - 1987.

4. *Сейілбек Шаухаманов.* Қызылорда.
5. *Мусин Ж.* Ерлік дастаны. «Қазақстан» баспасы. Алматы. 1979.
6. *Жақаев Ыбырай.* Өмір жолдары. Алматы. Жазушы. 1979.

Аннотация

Данная статья посвящена истории героического трудового подвига, совершенного дважды Героем Социалистического Труда, достигшим мировой рекорд по сбору урожая риса – Ибраю Жакаеву, 125-летие которого наша страна отмечает в этом году. Ыбырай Жакаев ветеран колхозного стоительства, Лауреат Государственной Премии СССР.

Annotation

This article is devoted to the history of the heroic labor feat accomplished by twice Hero of Socialist Labor, reached a world record for harvesting rice - Ibray Zhakaev, the 125th anniversary of which our country is celebrating this year. Ybyray Zhakaev veteran Jacques kolkhoz stoitelstva, Laureate of the State Prize of the USSR.

ӘОЖ 94 (574)

Орахова М.М., Абдиханова А.Е.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ЗАМАНАУИ ӘЛЕМДЕГІ ЕУРАЗИЯ ИДЕЯСЫНЫҢ ДАМУЫ

Аңдатпа

«Заманауи әлемдегі еуразия идеясының дамуы» деген тақырыпқа арналған ғылыми мақалада Республика Президенті Н.Ә.Назарбаевтың еуразиялық идеясы классикалық еуразияшылдық бағыттарынан да жоғары өзінің теориялық және практикалық аспектілеріне қарай біртума концепция болып табылады. Аталған жұмыста классикалық және қазақстандық қазіргі заманғы еуразияшылдық теориялық мағынасындағы жалпы тенденцияларын ғана зерттемей, оның түбегейлі ерекшеліктерін, сонымен қатар жаңа тарихи кезеңдеріндегі еуразиялық қарым-қатынастың тәжірибелік жүзеге асырылуының жаңа қорытындыларын зерттейді.

Кілт сөздер: Еуразия, идея, жаһандану, геосаясат, еуразияшылдық, форум, базис, идеология.

Кіріспе

Бүгінгі күні Қазақстан мен ТМД елдерінің заманауи тарихындағы бірінші Президент Н.Ә. Назарбаевтың еуразияшылдық бастамасының ролін бағаламау қиынға соғады. Біздің Елбасының еуразияшылдық бастамасы еуразия халқы мен ТМД елдерінің өзара ынтымақтастық серіктестігі арқылы аймақтағы тәуелсіздік пен бейбітшілікті сақтауда және тұрақтылықтық негізінде кең динамикалық алаңын құруға мүмкіндік берді. Қазіргі таңда Қазақстан еуразияшыл идеяның ең жолын қуушы және белсенді жақтаушысы болып табылады. Еуразиялық қауымдастықты құру интеграциялаудың сапалы жаңа деңгейі болды. Еуразиялық үлгі келісілген білім саясатын, мәдени, ғылыми серіктестік пен алмасуды жүзеге асыруды қарастырады. Бір үлгі аясында мұсылмандық, славяндік және батыс еуропа өркениеті элементтерін біріктіру біріккен даму үшін қолайлы жағдай болып табылады.

Заманауи кезеңде еуразия халқының тарихи басымдықтарының дамуы мемлекеттің тәуелсіздігін сақтау мен құрметтеуге, аймақтағы бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтауға, еуразиялық аймақ елдерінің динамикалық дамуын қамтамасыз ететін өзара қажетті серіктестік қатынасқа негізделеді. Республикада өзара түсінушілік дұрыс қойылған, шыдамдылық, қазақстандық қоғамның терең мәнін құрайтын әртүрлі ұлт адамдарының рухани және мәдени құндылықтарын қастерлеп қабылдау халық менталитетінен оң көрініс тапты, барлық этностарға ортақ идеалдар мен құндылықтар қалыптастырылды. Және осында, сөз жоқ, маңызды рольді Президент Н.Ә. Назарбаевтің еуразиялық саясаты ойнайды.

Жаңа тарих қазіргі заман жағдайында еуразияшылдық посткеңестік кеңістіктің тұтастығын ғана емес, сонымен қатар жаһанданудың теріс салдарына қарсы адамдар тобын біріктіретін, ұлттық тарихты, мәдениетті сақтауға және экономикалық параметрлері, ұқсас әлеуметтік жүйесі, тағдырының ортақ тарихы бойынша тәжірибелік сипаттағы тарихи феномен болып табылады[1].

Әлем көпполярлы болуда, барлығы жетістікке ұмтылуда, және әртүрлі даму орталықтарының бәсекелестігі өсу үстінде. Қазақстан осы күрделі үдерістерде маңызды бөлшек болып табылады. Н.Ә. Назарбаевтің еуразиялық жобасы күн өткен сайын тек Қазақстан үшін ғана қажетті тұжырымдама болуда.

ХХ ғасырдың соңы әлемдік саясатта және экономикада негізгі геосаясаттық тенденциямен аймақтық интеграциямен сипатталады. Өздерінің рыногын, валютасын қорғау үшін, экономикалық дағдарыстан шығу және өздерінің ұлттық мүдделерін қорғау үшін, тек экономикалық ғана емес, саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету, сондай-ақ жалпы геосаясаттық кеңістіктегі қауіпсіздік үшін әлемдік тәртіптегі мемлекеттер одағының қалыптасуына бірлесіп тиімді әсер ету үшін Солтүстік және Латын Америкасының, Батыс Европаның, Оңтүстік Шығыс Азияның елдері бірікті.

Н.Назарбаев Орта Азия мемлекеттерінің лидерлерінің қолдауымен бұрынғы КСРО мемлекеттерінің кездесуін Алматыда өткізуге көндірді. ТМД құру туралы Декларацияға 9 республика қол қойды. Кейінрек оған басқалары да қосылды. Бұл геосаясаттық жеңіс болды. "Бірақ оны әсерлеп суреттеуге ерте еді, себебі үздіксіз қызмет ететін координациялық қызметті құру сияқты қарапайым мәселелер туралы келісудің өзі ТМД мшелері үшін оңай емес екенін алғашқы кезден-ақ байқалды"-деп Елбасымыз айтады [2].

Егемен мемлекеттердің тек ТМД шеңберінде ғана дамуы олардың экономикадан басқа, саясат, ғылым, мәдениет, білім беру сияқты көп салаларда бөлектеніп кететінін байқауға тура келеді. Оған себеп көп, соның ішінде интеграция түсінігіне деген нашар көзқарас, кез келген интеграциялық бастама егемендікке қауіп деп қабылданған. Достастық мемлекеттердің кейбірінің саяси қақтығулары, Батыс және Шығыспен мемлекетаралық экономикалық одақтар құруға жедел ұмтылу, шетел көмегінен үміттену біріккен потенциалдың ондаған жылдар бойы жасағандарын сақтау қажеттілігін тапқан фактысын есептен шығаруға болмайды.

1994 жылы Еуразия Одағы идеясының туындауы кездейсоқтық емес, оның көш басшысы тағы да Н.Ә.Назарбаев болды. Ол 1994 жылы көктемде Ұлыбританияға барған сапары кезінде жаңа интеграцияның қажеттілігі туралы бірінші рет жариялады. "Чатен Хаус" халықаралық проблемалар институтында сөйлеген сөзінде ол, екі жақты тенденция әсерінен, бір жағынан ұлттық мемлекеттің қалыптасуы, ал екінші жағынан ТМД елдерінің мемлекетаралық экономикалық одақ құруға ұмтылуы жүріп жатқанда, бұл аймақта тұрақтылық белдеуін және қауіпсіздікті қамтамасыз ету, саяси эволюцияны болжау дәрежесін көтеру, кеңес одағы ыдыраған аймақта бақылау жағдайында Достасқан тәуелсіз мемлекеттердің өздерін реформалау қажеттігі жетілді деп атап көрсетті.

Қазақстан ТМД елдерінің экономикалық интеграциясы идеясын жүйелілікпен қорғайды, бізде әр халықтың егемендігі мүддесін сақтауға, ішкі ісіне араласпу принципін

құрметтеуге және өзінің жеке қоғамдық құрылыс құқығын анықтауға араласпастан бәріміздің ынтымақтастығымызды сақтауға барлық мүмкіндік бар.

Сөйтіп, біздің қарым-қатынасымыз туралы айта отырып, адам факторын есепке алмауға болмайды. Біздің халықтар ғасырлар бойы бірге тұрды, көршілік қатынасты нығайту адам мүддесін көздейді, ол коньюктуралдық түсінікке бағынышты емес. Біздің елдердің арасынан шекара тұрғызу, адамдардың жүріп-тұруын шектеу кешірілмейтін қателік болар еді"-дейді Н.Ә.Назарбаев [3].

Н.Ә.Назарбаев 1994 жылы 29 наурызда Мәскеуге арнайы сапары Кезінде М.В.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің профессор-оқытушылар құрамымен және студенттермен кездесуі болды. Осы интелектуальды аудиторияның алдында кеңестен кейінгі аймақтағы мемлекеттердің даму перспективасы туралы лекция оқығанда, ТМД-ға мүше елдердің мүлдем жаңа бірлестігін құру идеясын ұсынды және оны Еуразия Одағы (ЕАО) деп атауды ұсынды.

"Еуразия одағы қажет: біз бір-бірімізге сенуге мәжбүрміз,-деп мәлімдеді Қазақстан президенті. - Қараңыздар: көпжылдық мемлекеттік Европа елдері бірігуге бастайды, ол жақта жаңа "конфедерация" сөзі жиі айтылады. Олар әлемдік рыноктың қатал поляризацияланатынын өте жақсы түсінеді"[4]. Біздер, бұрынғы Одақтың республикалары, тарихымызбен және тағдырымызбен бірыңғай бірлестікке дайынбыз. Байланыстың және басқарудың бір формасы және механизімі, ортақ менталитет, т.б. бізге тән. Мәселе мынада, кейбір саяси лидерлер империяның қайта тууынан сақтанатын саяси қорқыныш бар. Бірақ оған енді ешкімде бармайды. Қазақстан Президенті сол кезде және одан кейінгі көпшілік алдындағы сөздерінде Кеңес Одағын қайта жасау туралы мәселе қойылып жатқан жоқ деп әрдайым атап көрсетті. Ол ұлттық егемендікке қауіп туғызып ТМД елдерін бір-брінен алшақтатар еді. Н.Ә.Назарбаев пікірі бойынша, күш беретін интеграция біздің мемлекеттеріміздің ішкі саяси ориентирын шұғыл өзгертіп интеграциялық күш векторын ТМД аймағынан сыртқа бағыттайды. Мұнымен келіспеуге болмайды, мәдениетті, үнемі дамушы интеграция процесі қатарласа жүруі керек және мемлекеттердің ұлттық егемендігін нығайтуға тиіс. Бұл туралы Европнаның, Солтүстік Американың тәжірибесінен білуге болады. Одақ сөзінен қорқудың керегі жоқ, екендігін Н.Ә.Назарбаев МГУ-де сөйлеген сөзінде атап көрсетті. Мысалы Европа одағы бар. Біз бәріміз тең екенімізді және Ресейге келу сапары - сол теңдікті мойындау деп білдіреді.

Осы тақырыпты қарастыруды жалғастыру үшін, Қазақстан Президентінің Мәскеудегі сапарынан тағы бір сөзін мысалға келтірудің маңызы зор. Еуразия Одағын құру бастамасының дәлелдері туралы журналистер сұрағына ол былай деп жауап берді: "Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы бар, бірақ біз бір-бірімізден алшақтап бара жатырмыз. 400 құжатқа қол қойылған, бірақ-олар іске асырылған жоқ. Ең бірінші Еуразия Одағына Қазақстан мен Ресей біріге алар еді"[5].

Н.Ә.Назарбаев ұсынған Еуразия Одағының жобасының мәнін, ондағы мемлекеттердің интеграциясының дәрежесін қарастырмастан бұрын, Еуразия түсінігінің тарихи тамырының пайда болуына, Еуразия ұғымын геосаясаттық негізін қалаушылардың түсінік беруіне оралуымыз керек. Ғылымда "Еуразия" ұғымын 1883 жылы австрия геологы Э.Зюсс Европа және Азия сияқты екі бөліктен тұратын жердің ең үлкен материгін белгілеу үшін бірінші болып енгізді. XX ғасырдың 20-шы жылдарындағы Ресейдің еуразияшылдары П.Савицкий, Н.Трубецкой, Н.Бердяев және басқалары бұл терминге тек географиялық мағына беріп қана қойған жоқ. Олар Ресей империясының сол уақытта алып жатқан территориясын жобамен Еуразия деп түсінді. Олардың пікірінше, Ресей-Европа да емес, Азия да емес ол өзінің табиғи ерекшеліктерімен қалған Европа және Азиядан ерекшеленетін "орталық материк". Орал бөлетін роль атқармайды, сондықган европалық Ресей де, азиялық Ресей де жоқ, тек бір ғана Ресей-Еуразия бар деп есептеді.

Өзінің дамуында жаңа еуразияшылдық бірнеше кезеңді өткізді. Бірінші кезең (1985-1990 жж) көп жағдайда интеллектуальді мазмұндағы еуразиялық ағымдардың қалыптасуымен сипатталады. Екінші кезең (1991-1993 жж) жаңа еуразияшылдықтың саясаттандырылуымен байланысты. Үшінші кезең (1994 жылдан қазірге дейін) еуразиялық интеграцияның тәжірибелік толықтырылуымен ұсынылады.

Қазақстанда жаңа еуразияшылдық ағым Елбасы ұсынған, ойластырылған еуразияшылдық бастамаға негізделген біртұтас бағытқа ие болды.

Заманауи жаңа еуразияшылдық ағым немесе біздің атауымыз бойынша қазақстандық форматтағы еуразияшылдық өзінің мазмұны мен міндеттері бойынша бірегей болып табылады. Ол классикалық еуразияшылдық пен жаңа еуразияшылдықтан (ресейлік) дербес саяси, экономикалық және мәдени-тарихи тұжырымдаманы көрсетеді.

Негізгі айырмашылықтар келесілерден туындайды:

- Президент Н.Ә. Назарбаевтің еуразияшылдық идеясының негізінде Еуразия тарихының жалтаруы арқылы адамзат тарихындағы біртұтас және үздіксіз үдеріс ретінде тарихи және философиялық әлемді түсіну жатыр;
- Еуразияшылдық идеясы Шығысты Батысқа қарсы қоюдан алыс, керісінше, Қазақстан батыстық және еуразиялық елдердің адамзат алдында тұрған жаһандық мәселелерді шешуде күшті біріктіруге бар мүмкіндіктерін салады;
- Н.Ә. Назарбаевтің еуразияшылдық идеясы өзіндік кейіптегі, ерекше Ресейдің өркениеттік жолы ретіндегі классикалық еуразияшылдыққа қарағанда кең қабылдануда. Ол барлық еуразия халқы мен елдерінің кең тарихи-географиялық, экономикалық және мәдени ауқымдағы дамуын қарастырады;
- Қазақстандық еуразияшылдық академиялық іздеулермен шектелмейді, ол шынайы форма мен тәжірибелік ендірулерге ие;
- Басым жағдайда ресейлік тарихпен байланыстырылған еуразияшылдық идеясы зерттеу алаңын кеңейте түсті, және жаңа тарихи кезеңі үздіксіз Қазақстанмен байланысты. Қазіргі күні еуразияшылдық бір бағыттағы монолог емес, кең көпжақты диалог;
- Қазақстан басшысы Н.Ә. Назарбаевтің батысқа қарсы қағидалары жоқ еуразияшылдық идеясы батыстың, еуразияның және ислам әлемінің қарсы тұру дәстүріне қауіпсіздіктің Еуразиялық белбеуін қалыптастыру бойынша жаңа формат ұсыну арқылы айтарлықтай өзгертті. Бұл бағыттағы тәжірибелік қадамдар белгілі: аймақтағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатымен біздің елдің бастамасы бойынша азиялық ЕҚЫҰ өзіндік баламасы ретінде Азиядағы өзара қызмет ету және сенім шамасы бойынша Кеңес құрылды. Ұзақ мерзімді келешекте бұл Кеңес Азия бойынша қауіпсіздікті ұйымдастыру үшін базис ретінде қарастырылуы мүмкін;
- Еуразияшылдық идеясы Еуразия кеңістігінде заманауи халықаралық қауіпсіздік сәулетін құруда тұжырымдамалық мәнге ие және әлемдік саясат сұрақтарында ең маңызды орындардың бірін алады;
- Н.Ә. Назарбаевтің еуразияшылдық идеясы қандай да бір елдің немесе саяси күштің доминант ретінде орын алуынан тәуелсіз. Оның негізіне барлық еуразиялық елдер мен олардың экономикалық қызығушылықтарының тең мәнді және теңбе-теңдігі қаланған;
- Еуразияшылдық идеясының басты қағидасы болып тарихи-мәдени әлеует, идеологиялық және рухани әлемді тану ретінде толеранттілік пен көпжақтылық табылады. Мұны республикамызда бүгін жүргізілетін ұлттық саясаттағы еуразиялық нығайтушы құрауыштар дәлелдейді.
- Идеологиялық негіз ретінде алдыңғы қатарға православиені қойған классикалық еуразияшылдыққа қарағанда заманауи Қазақстанның поликонфессиональді, құраушы әлеуетті еуразияшылдық идеясы барлық әлем діндері мен конфессиясының тепе-теңдігіне негізделген. Бұл елдің Президентінің бастамасы бойынша құрылған Қазақстан халық Ассамблеясы мен әлем діндерінің Форумы секілді қоғамдық құрылымдардан өз бейнесін

тапты. Әр ұлтты, әр конфессиональді диалогтің әртүрлі формаларын реттей отыра, олар еуразия халықтарының рухани бірігуін, тілдердің, мәдениет пен діндердің тепе-теңдік полифониясының дамуына ықпал етеді.

Қорытынды

Жаңа тарих кезеңінде Мемлекет Басшысы еуразияшылдықтың мәнмәтінін кеңейте түскені анық. Енді еуразияшылдық мәселелері тек қана ТМД елдерін ғана емес, сонымен қатар жалпы Еуропа мен Азияның өзара қатынастарын қарастырады. Қазақстан Президенті «барлық еуроазиаттық құрлықта жақсы көршілік, сенімдік қатынастардың» қажеттілігі туралы айтады. Нәтижесінде – Қазақстан «әлемдік оқиғалардың артқы жағында қалмайды». Керісінше, Қазақстан, «Еуразия орталығы бола отырып, үш тез өсудегі аймақтар – Қытай, Ресей және Мұсылман әлемінің арасындағы экономикалық және мәдени байланыстырушы ролін ойнайтын болады» [6].

Әдебиеттер

1. *Назарбаев Н.* На пороге XXI века. Алматы, 1996ж. 100 б.
2. *Назарбаев Н.* Пять лет независимости. Алматы, 1996ж. 52б
3. *Бердяев Н.А.* Евразийцы
4. *Вернадский Г.В.* Монгольское иго в русской истории//Евразийский временник. 1927. Кн.
5. *Вернадский Г.В.* Начертание русской истории. Прага, 1927.
6. *Вернадский Г.В.* Опыт истории Евразии с половины VI века до настоящего времени. Берлин, 1934
7. *Гессен С.И.* Евразийство//Путь. 1927. № 8

Аннотация

В научной статье “Развитие Евразийской идеи в современном мире” концепция Евразийской идеи, предложенная президентом Н.А. Назарбаевым и основанная на классическом Евразистве рассматривается как единое целое в творческом и практическом аспектах. В данной статье исследуются не только классические навыки евразийства, современные тендеции ее развития, но и ее глубинные особенности, опыт применение на современном историческом этапе евразийских взаимоотношений.

Annotation

In the scientific article "The development of the European idea in the modern world" concept of the Eurasian idea, proposed by President NA Nazarbayev and based on the classic Evrazistve considered as a whole in the creative and practical aspects. This paper explores not only the classic skills of Eurasianism, modern tendetsii its development, but also its underlying characteristics, expertise in the use of modern historical stage Eurasian relations.

ӘОЖ 378: 001

Өмірбек И. Н., **Ахметова Ж.К**.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Аңдатпа

Қазақстанда жоғары ауылшаруашылық білім берудің өткені мен бүгінгісін және болашағына кешенді түрде жан-жақты талдау жасау бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Аграрлық жоғары оқу орындарының қалыптасуы мен дамуы және ауыл шаруашылық мамандарын даярлауды жетілдірудің перспективалары тарихи-педагогикалық әдебиеттерде зерттеліп, жинақталуда. Ауыл шаруашылық кадрларын даярлауды жетілдірудің қажеттілігі әлеуметтік-экономикалық салаларында жинақталған тарихи тәжірибені қазіргі жағдайда Қазақстанның ауылшаруашылық білім беру орындарының алдында тұрған жаңа міндеттемелерге сәйкес шығармашылықпен пайдалануды қажет етеді.

Қазіргі таңда еліміз егемендігін алып, басқа елдермен терезесі тең болған кезде аграрлық жоғары оқу орындары ауыл шаруашылық мамандарын, атап айтсақ орман және бау-бақша шаруашылығы инженерлерін, аңшы-биологтарды, жерге орналастыруын және кадастрлеуші инженерлер, жеміс-көкөніс және жүзім өсірумен айналысатын агрономдар, сарапшы-экологтар, орман, балық және аң аулау шаруашылықтары мекемелерінің, жер қорларын басқару табиғи байлықтар және экология жүйелері ұйымдарын болашақ жетекшілері мен бас мамандарын даярлап, еліміздің көркеюіне, өркендеуіне өз үлестерін қосуда.

Кілт сөздер: Ауылшаруашылық мамандар, инженер, өсімдік шаруашылығы, егіншілік, мал шаруашылығы, дәнді дақыл, астық проблемасы.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы – халық шаруашылығының ең маңызды саласы. Оның міндеті – халыққа қажетті азық-түлікті, сондай-ақ жеңіл және тамақ өнеркәсіптері үшін шикізатты үздіксіз және жеткілікті мөлшерде өндіріп отыру. Ауыл шаруашылығының маңызы зор. Оның даму дәрежесі халықтың әл-ауқатын едәуір мөлшерде жақсартып отырады. Сондықтан да осы халықтың тұрмыс-тіршілігінде маңызды орынға ие болып отырған ауылшаруашылық саласының білім беру орындарының тарихы қазіргі таңда өзекті мәселелердің қатарына жатқызылады.

XX ғасырдың 30-шы жылдарында еліміздегі халық-ағарту саласының даму ерекшеліктерін жекелеген аграрлық жоғары оқу орындарының ашылуын зерттеу қазақ халқының мәдени-әлеуметтік өмірі мен рухани даму үрдісін терең ұғынуға кең жол ашты. Осы кезеңде жүргізілген ұжымдастыру саясаты колхоздар мен совхоздардағы мал шаруашылығы мен егіншілікті дамытуды қажет етті. Бірақ, аграрлық жоғары білімі бар мамандар санаулы болды, олардың көпшілігі көршілес елдерден келген. Ауыл шаруашылығын дамытуда қазақ халқына жанашыр болған зиялы қауым өкілдерінің бірқатары билік басынан алыстатылып, мемлекет тарапынан қуғындауға ұшыраған болатын. Қазан төңкерісіне дейін Қазақстан территориясында жоғары оқу орындары тұрмақ, мектеп мұғалімдерінің тұрмыс жағдайы шектен тыс ауыр халді бастан кешті. Патша үкіметі қазақ даласында халық ағарту ісін дамытуға, жаңа мектептер ашуға мүлдем назар аудармады.

Жоғары оқу орындарын ашу біріншіден, ауыл шаруашылығын жақсарту ондағы арнайы кәсіби мамандарды даярлау арқылы Қазақстанның барша ауыл тұрғындарының материалдық әл-ауқатын көтеру мақсатында қолға алынды. Екіншіден, әлеуметтік-экономикамызды дамыту барысы мен қарқынына ықпал етудегі Қазақстан қоғамының барлық салаларында реформа енгізу көзделді. Қазақстанның өзінің тұрақты жоғары білім беретін оқу ордасын құру мәселесі қолға алына бастады. 1928 жылы Қазақ мемлекетінің орталығы (Алматы болып) түпкілікті белгіленгенде, тұңғыш Қазақ университетінің үш бөлімнен тұратын педагогика факультеті ашылып, оқу жылы 1928 жылдың 1 қазанынан басталған [1]. Сондай-ақ, Орталық Комитеттің пленумдарында ауыл шаруашылық бөлімдерінің мамандарын даярлаудағы маңызды шешімдер қарастырылған. Әлеуметтік-экономикалық жағдай тікелей жер шаруашылығымен тығыз байланысты. Қазақстан үшін, бұл қабылданған шешімдердің маңыздылығы ерекше болды. Осы кезеңде қабылданған бесжылдықтың жоспарында халық шаруашылығын дамыту үшін Қазақстанда ірі экономикалық дәнді-дақыл фабрикаларын, мал шаруашылығымен айналысатын совхоздарды, әртүрлі техникалық өндірістік орындарды көптеп ашу көзделген болатын. Шаруашылықтың мұндай түрлерін дамыту көптеген ауыл шаруашылық мамандарына сұраныс етті. Мемлекеттік ауыл шаруашылық мекемелері мен кәсіпорындарын кәсіби мамандармен қамтамасыз ететін орын бұл техникумдар болды. Өйткені, бұл кезеңде Қазақстанда ауылдық факультеттердің жұмыс істеуі әлі толығымен ұйымдастырылып бітпеген болатын. Сондықтан ауыл шаруашылық техникумдарына аса көңіл бөлу қажет еді. 1928ж. 20-шы қазанда Орталық Комитетінің №17 хаттамасындағы нұсқау негізінде Халық Ағарту Комитетінің осы кезеңдегі төрағасы О.Қ. Жандосов ұлттық тілді оқыту жөнінде баяндама жасаған. Ол жаңа алфабиттің енгізілуімен қатар, еліміздегі сауатсыздықпен күресудің 5 жылдық жоспарының жобасын ұсынған [1].

Халық Ағарту Комитетінің нұсқауы бойынша 1929 жылдың 1-қыркүйегінде Ветеринарлық институтты жинақтауға Алматы ВетЗоо техникумы мен ауыл шаруашылық техникумдарынан 19 адамнан Қазақ Ветеринарлық институтында бір апталық жолсапарға жіберу қарастырылған. Қазақстандағы Орал ауыл шаруашылық техникумы, Петропавловск ауыл шаруашылық техникумы және басқа барлық ауыл шаруашылық техникумдары Жоғары Кеңестік Комиттеттің нұсқауларын “Еженедельник” газетінде басып шығару арқылы таныстырылып отырған.

Қазақстанда іргелі жоғары аграрлық оқу орындарының ашылуы және оларды білім, сондай-ақ ғылым орталықтарына айналдыру Халық Ағарту ісін басқарған Ораз Қиқымұлы Жандосовтың есімімен тығыз байланысты. Ол 1929 жылы Қазақ мал дәрігерлік институты және 1930 жылы Қазақ ауыл шаруашылық институтын ашу кезіндегі жұмыстарды өзі басқарды. Сонымен қатар бұл жоғары оқу орындарын білікті оқытушылармен нығайту үшін О.Жандосов 1930 жылдың мамыр-маусым айларында Ташкентке арнайы сапар шеккен болатын [2]. Бұл ашылған аграрлық білім беретін жоғары оқу орындарының барлық кафедралары мен лабораторияларының саны жылма-жыл өсіп отырды. Онда үлкен ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді. Осы кездегі институттардың гуманитарлық кафедраларында қазақ тілін, қазақ әдебиетін және Қазақстан тарихын оқытуда көптеген зерттеу жұмыстарын жүргізу қолға алынған.

Осы жылдары Алматы қаласында Ауыл шаруашылық және Зооветеринарлық институттарының ашылуына байланысты Алматы Агротехникумын Талғар ауылына көшіру қолға алынған. 1930 жылдың 3 сәуірінде АКСР-ның Халық Ағарту ісі коллегиясының мәжілісі болып, онда Ветзоотехникумның директоры қызметін атқарушы С.Арганчеев баяндама жасаған. Ол өз баяндамасында Сырдария Аймақтық Атқару комитеті Ветзоотехникумды қабылдай отырып, техникумға Шымкент қаласындағы бұрынғы әскери қалашықтың жерін техникумға беру сұралғандығын және ондағы оқытушылар құрамымен қамтамасыз етуге жағдай бар екендігін баяндаған. Сонымен

қатар, Алматы қалалық Агротехникумын Талғар ауылына көшіру тиімді екендігі айтылған. Алматы ауыл шаруашылық Политехникумының Талғар ауылына көшіруде 20-шақты ғимараттарды жөндеуден өткізу керек және сабақ оқуға арналған корпуспен бірге асхана, монша, кір жуатын, азық-түлік сақтайтын, жатақхана ғимараттарын салу қажет болды. Осыдан кейін Алматы Аймақтық Атқару комитетінің қаулысы негізінде Агротехникум Алматы қаласынан Талғар ауылына көшірілген. Халықты Жерге орналастыру комитеті Алматы Аймақтық Атқару комитетіне техникумға шұғыл құрылыстық жөндеу жұмыстарына қажетті 25-30 мың сом бөлуді тапсырылған [3].

Агротехникум Алматыдан Талғарға көшірілген кезде Политехникум болып өзгертілген. 1930-1931 жылдары оқу жылын 1 қазаннан бастау және оқуға 1532 адамды қабылдау, оның 662-адамын дайындық бөліміне қабылдау жоспарланған.

Қазақ мемлекеттік ауылшаруашылық институтының директорлық қызметін атқарған О.Жандосов 1931 жылы 21 сәуірде Халық комиссариатының кеңесінің төрағасы Исаевқа институттың жұмыс жасауын жақсартуды дамыту жөнінде бірқатар ұсынысын білдірген. Онда: «Жергілікті Өлкелік Комитет аудандық комитеттерге ауылдық жерлерде арнаулы орта білімі бар қазақ жастарын Қазақ Ауылшаруашылық институтына оқуға тарту мақсатында нұсқау беруді қажет етеді. Сондай-ақ, Орта Азиялық жоғарғы оқу орындарына оқуға түскен қазақ жастарын Ауылшаруашылық институтына аудару керек және ондағы 2 қазақ аспирантын Ауылшаруашылық институтында жұмыс істеуге жолдама беру арқылы шақыру қажет. Әсіресе, өсімдіктану мамандығы бойынша» - деп көрсеткен [2]. Ондағы мақсат осы кезеңдегі Қазақстанның ауыл шаруашылығын жетіспейтін мамандармен қамтамасыз ету болған.

Осы жылы Шымкент қаласында Мақта шаруашылық институтын ашу көзделген. Контингент саны алғашқыда 100 адам қабылданған. Кейіннен бұл институт мақта шаруашылығымен айналысатын Мақтарал совхозына көшірілгенде оның оқушыларының саны 600-ге жеткізілуі тиіс болған. Мақта шаруашылығы институтын Қазақ Мақта шаруашылығы комитетіне бекіту жоспарланған.

Ауылшаруашылық институтында 1934 жылы саясаттану пәні оқытыла бастаған. Осы пән негізінде барлық студенттер арасында екі үйірме ұйымдастырылған: тарихты меңгерумен 6 үйірме айналысқан, ал саясаттану пәнімен 16 үйірме. Осы жылдары Ауылшаруашылық институтының профессорлық – оқытушылық құрамында профессор Чаянов, профессор Геркен, профессор Чеховия, профессор Остряковтар болған. 1935 жылы көктемгі оқуға қабылдау кезінде Алматы Ауылшаруашылық институтының күндізгі бөліміне 137, дайындық курсына 45, жалпы 182 студент қабылданған. Күзгі жаңа оқу жылына дайындық курсына 45, күндізгі бөлімге 482, барлығы 528 студент қабылданған.

КСРО Ғылым Академиясы қазақстандық базасының республикада зоологиялық және ботаникалық секторлары болды. 1938 жылы КСРО Ғылым Академиясының қазақ бөлімшесі құрылды. Ұлы Отан соғысы басталар алдында мұнда 3 ғылым докторы мен 14 ғылым кандидаттары бар, 100 ғылыми қызметкерлер жұмыс істеді. Соғыс жылдары бөлімшенің құрамында 13 ғылыми-зерттеу институттары құрылып, ҚазССР Ғылым Академиясын ұйымдастыруда орасан зор жұмыстар атқарылды. Қазақстан ғылымына академиктер В.А.Обручев, С.И.Вавилов, И.П.Бардин, В.Л.Комаров, И.Ф.Григорьевтер зор үлестерін қосты [4].

Кеңес Одағы Коммунистік партиясы съездерінің шешімдерінде халықтың азық-түлікке деген өскелең талабы, өнеркәсіптің ауыл шаруашылығының шикізаттарымен толығырақ қанағаттандыру үшін, егіншілік пен мал шаруашылық өнімдерін өндіруді одан әрі едәуір арттыруды, ауыл шаруашылығы салаларының ең басты міндеті етіп алынған. Нәтижеде 1948 жылдың өзіне республикада Бетпақдала қой шаруашылығы тәжірибелік станциясы, ауыл шаруашылығын механизациялау және электрмен жабдықтау ҒЗИ, мал

азығы мен жайылымдар ҒЗИ, және 8 тәжірибе стансалары мен алты тәжірибе танаптары ауыл шаруашылығын дамыту бағытында жұмыс істеді.

Еңбекте ауыл шаруашылық мамандарын даярлаудың баяу жүргізілуі, ауыл шаруашылығында жұмыс күшінің жетіспеушілігі, мамандар тапшылығы ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуына кері әсерін тигізді. Сондықтан 1940-1950 жылдары ауыл шаруашылығына қажетті мамандарға деген сұраныс күннен-күнге өсті. Ауыл шаруашылығы мамандарының аздығы шаруашылықтың дамуын тежеді. Жалпы республика бойынша алатын болсақ, 12 колхоз төрағасында ғана жоғары білім болған (10,2%), 309 орта білімді (4,6%), 865 толық емес орта білімді (12,5%), 4783 бастауыш ғана білімі барлар (70,8%), жартылай сауатты мамандар (12,2%) болған [4]. Совхоз директорларының білімділігі жағынан жағдайы осындай дәрежеде болды.

1956 ж. жаңа штаттық жүктеменің бекітілуіне байланысты институттың бұрынғы кафедраларынан тағы да жаңа кафедралар ұйымдастырылған. Осыған орай, институттың оқу кеңесінің мәжілісінде анатомия, гистология, эмбриология, цитология, механикалық және электрлендіру, фармакология, ветеринариялық акушерлік және басқа кафедраларын ашу бекітілген. 1956 ж. бастап институттың барлық кафедраларында ғылыми үйірмелер жұмыс жасаған.

1950 жылдары әсіресе, Солтүстік Қазақстанда тың жерлерді игеру шаруашылықтары ауыл шаруашылық мамандары агрономдарға, жерге орналастырушыларға, механиктерге сұраныс етті. С.Сейфуллин атындағы Ақмола ауыл шарауашылық институтының ашылу тарихы осы кезеңдегі тың жерлерді игеру мен жалпы республикамыздың солтүстік аудандарындағы ауыл шаруашылық өндірісімен тығыз байланысты [5]. Осы мемлекеттік тапсырманы орындаудағы оның атқарған қызметі жоғары болды. Республикадағы жоғарғы оқу орындары жас мамандар даярлайтын және ғылыми-зерттеу жұмыстарының маңызды орталығына айналды.

Тың көтерудің алғашқы жылдарында-ақ тың егіні саласын кең түрде ғылыми-зерттеу қажет болды. Сондықтан да 1957 жылдың басында Шортанды ауылшаруашылық тәжірибе стансасының негізінде Қазақ астық шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты құрылып, кейін ол Бүкілодақтық астық шаруашылығы Ғылыми Зерттеу Институты болып қайта құрылған. Оның қызмет көрсету аймағына солтүстік облыстардың барлығы енгізілген және су, орман шаруашылығы, өсімдіктерді қорғау ғылыми-зерттеу Республикалық институттар осы кезде ашылған [6].

1958 жылы Семей Зоотехникалық-ветеринарлық институтында сырттай оқу бөлімдері ашылса, 1968 жылы институттың 7 кафедрасында аспирантура ашылған. 1958 жылы ауыл шаруашылығында дәнді дақылдар өсірілетін аудандарда жұмыс істейтін агрономдар мақта, қант қызылшасын өсірудің жаңа шаршы ұялы әдістерін өндірісте кеңінен қолдану нәтижесінде дәнді-дақылдардың шығымдылығын арттыруға, оның жалпы түсімін молайту дәрежесіне жеткізу талап етілген. Әрбір агроном шаруашылықтың ұйымдастырушысы болғандықтан, олар шаруашылықтың экономикалық жағына терең зер салуға, өнім өндіруге жұмсалатын шығындарды азайту және өнімнің өзіндік құнын кеміту жолдарын зерттеп, іздестіріп отыруға тиіс болған.

Ақмола ауылшаруашылық институтының алғаш ашылуында Кеңес үкіметі Білім министрлігінің қаулысында аталған үш мамандық бойынша оқытушылыққа агрономиялық, жерге орналастыру және ауыл шаруашылығын механизациялау факультеттерін ашу жұмыстарының мамандары шақырылған. Оның ішінде жоғары оқу орнында жұмыс істеген тәжірибесі бар, тіптен орта арнаулы білім беретін оқу орындарында жұмыс істеген, сабақ берудің әдісін білетін мамандар өте қажет болған. Осы кезеңде Новосибирск қаласынан келген теміржол техникумының оқытушысы, техника ғылымдарының кандидаты Л.М.Куперштох пен екінші дүние жүзілік соғыс кезінде

биология пәнінен диссертациялық жұмысын қорғап үлгермей, Поволжьеден қоныс аударып келген К.Г.Вибе жұмысқа алынған [6].

Ақмола ауылшаруашылық институтының құрылу алғышарттары мен дамуы тың және тыңайған жерлерді игеру кезінде маңызды рөл атқарған. Институт біртіндеп құрылымдық кезеңдерін бастан өткере отырып, ірі жоғары ауылшаруашылық білім орталығына, ғылым мен мәдениет ордасына айналдырылған.

Ауыл шаруашылығында еңбекті ғылыми жолмен ұйымдастырудың жаңа кезеңі 60-шы жылдардың орта шенінде басталды. Осы заманғы жоғары өнімді ауыл шаруашылық техникасы, ауылдық жерлерде өндірістік қатынастардың өркендеуі, әсіресе, КОКП Орталық Комитетінің наурыз (1965 ж.) пленумынан кейін қарқынды дами түскен [7].

Қостанай қаласындағы Целиноград ауылшаруашылық институтының филиалы ашылып, 1978 жылы өз алдына жеке институт болып құрылған. Ал Көкшетау қаласындағы филиал 1979 ашылып, 1991 жылы өз алдына жеке институт болып құрылған. Ақмола ауылшаруашылық институты 25 жыл көлемінде осы екі филиалына басшылық жасаған. Институттың филиалдарыындағы тәжірибелі ғалым-педагог кадрлармен жұмыс жасау өте ауыр жағдайда болған. Ақмола ауылшаруашылық институтының оқытушыларын жасақтау кезіндегіден де қиынырақ болған. Ондағы материалдық-техникалық базасының жабдықталуы өте нашар, оған жергілікті басқарма орындарының мүлдем назар аудармау қамқорлық жасалмауынан болған деп танылған. Институттың екінші филиалы Көкшетау қаласында орналасқан. 50 жылдардың аяғынан бастап бұл институтта сырттай бөлім жұмыс жасаған. Жергілікті басқарма орындары Көкшетау филиалының өз алдына жеке институт болып құрылуын күткен. Көкшетау облыстық комитеті мен облыстық Атқару Комитеті Ауылшаруашылық институтының филиалын жеке өз алдына институт етіп құру жөніндегі хабар келе саласымен, Ауыл шаруашылық Министрлігіне осыған байланысты өтініш жіберген. Институтқа Көкшетау басшылығының ерекше көңіл бөлуін ескере отырып, институтқа оқу корпусы, жатақхана, тұрғын үйлер, тәжірибелі оқытушылар бөлінген жағдайда ғана рұқсат берілетіні ескертілген. Бұл институтқа филиал директоры И.Темрешов, кейіннен Көкшетау Ауылшаруашылық институты болып құрылғанында алғашқы ректоры болып профессор Б.Жүнісов тағайындалған.

Республикамыз бойынша үшінші ауылшаруашылық жоғарғы оқу орны 1952 жылы Семей қаласында Семей зоотехникалық-ветеринариялық институты ашылған. 1956 жылы ауыл шаруашылығы ғылымы қайта ұйымдастырылды, қуатты аз тәжірибе танаптары мен стансаларының орнына Мемлекеттік облыстық ауылшаруашылық тәжірибе стансалары пайда болды. Тың және тыңайған жерлерді игерудің алғашқы жылдарында тың егіні саласын кең түрде ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу қажет болды. Бұған дәлел ретінде 1957 жылы С. Сейфуллин атындағы Ақмола Ауылшаруашылық институты ашылған. Қостанай қаласындағы Целиноград ауылшаруашылық институтының филиалы ашылып, 1978 жылы өз алдына жеке институт болып құрылған. Ал Көкшетау қаласындағы филиал 1979 ашылып, 1991 жылы өз алдына жеке институт болып құрылған. Ақмола ауылшаруашылық институты 25 жыл көлемінде осы екі филиалына басшылық жасаған.

Қорыта айтқанда, 1917 жылы Қазан төңкерісінен басталған аграрлық арнаулы орта білім беретін ауылшаруашылық техникумдары, 1929 жылдардағы күштеп ұжымдастыруға дейін, яғни алғашқы жоғарғы оқу орындарының ашылуын қамтиды. Әсіресе, күштеп ұжымдастырудың алғашқы баспалдағынан алапат аштық жылдары мен 1933 жылдардағы колхоз және мемлекеттік құрылымды орнықтыруды, отырықшылықты аяқтау сынды саяси-экономикалық шаралардың жүзеге асырылуымен жоғарғы ауылшаруашылық орындарын оқу ғимараттарымен, ондағы студенттерді жатақханамен қамтамасыз ету жұмыстары қатар жүргізілді. 1930-шы жылдары Қазақстанда ауыл шаруашылығын негізгі

топырақты-климаттық аймақтары бойынша көп қырлы зерттеу үшін ауыл шаруашылық ғылыми-зерттеу және өндірістік-тәжірибелік мекемелер жүйесі құрылды. Сонымен XX ғасырдың 40-шы жылдарына қарай республикамызда 12 жоғары оқу орны, 11 ғылыми-зерттеу және жобалау-технологиялық ұйымдар, 2 жобалау институты, 2 ауылшаруашылық тәжірибелік станса лар, 6 зауыттық ғылыми-зерттеу және конструкциялық бөлімшелер, Алматы қаласында ботаника бағы және хайуанаттар саябағы болды. 1931 жылы елдегі алғашқылардың бірі болып республикадағы ауыл шаруашылығын дамыту міндеттерін шешуде ғылыми қызметкерлерге көмегі көп болған, ауыл шаруашылық ғылыми кітапхана ашылды.

Қазіргі таңда Алматы қаласында ауыл шаруашылық жоғары оқу орыны аталатын Қазақ Ұлттық Аграрлық Университеті ауылшаруашылық кадрлар дайындап, мамандар Қазақстанның түпкір-түпкірлерінде жұмыс жасауда. Бұл киелі оқу орны 1929 жылы шаңырақ көтеріп, Алматы зоотехникалық-малдәрігерлік институты мен 1930 жылы ашылған Қазақ ауыл шаруашылық институты негізінде 1996 жылы сәуірде құрылды. 2001 жылы 11 шілдеде оған Ұлттық мәртебе берілді. Бұл университет агроөндірістік кешен үшін білікті мамандар, аграрлы жоғары оқу орындары үшін ғалым-педагог кадрлар даярлайды. Сонымен қатар 16 ұлт өкілдері Жапония, Қытай, Моңғолия, Израиль, Иордания жастары да білім алуда.

Қорытынды

Университет ғалымдары ауыл шаруашылығының дақылдары мен өсімдіктердің 47 сортын, жануарлардың 15 жаңа тұқымын, вакциналардың, тағамдық және емдік өнімдердің 30 түрін шығарды, 500-ден астам доктор және кандидат диссертация қорғалып, 200 авторлық патент пен куәлік алынды, 800-ден астам өндірістік ұсыныс жасалды, 10 мыңнан астам ғылыми еңбек жарияланған. Университет 30-дан астам таяу және алыс шет елдердің жоғары оқу орындарымен, ғылыми-зертханалық институттарымен тығыз байланыс орнатып, 200 аграрлық жоғары оқу орнын біріктіретін Әлемдік Консорциумға мүше болып отыр.

Әдебиеттер

1. В братском единстве народов СССР. Документы и материалы 1920-1937 гг. А:Казахстан, 1972. – С.274

2. *Омарбеков Т. О.Жандосов* – азамат, білім мен мәдениет жаршысы, көрнекті мемлекет қайраткері // Сборник материалов научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Ораза Кикымовича Жандосова. А., 1999. – 16с.

3. Талғардың ауылшаруашылығын механикаландыру техникумы. Алматы: Қайнар, 1972. – 1-6б.

4. Западно-Казахтанский сельскохозяйственный институт, Западно-Казахстанский Аграрно-технический университет. Уральск, 2003. – С.13-19

5. Акмолинский Аграрный университет им. С. Сейфуллина (очерки истории, 1957-1997). Акмола, 1997. – С.5

6. Аграрлы Қазақстан. Алматы: ТОО «Тау Қайнар», 2005. – 488б.

7. *Курбатов А.П.* Ауыл шаруашылығы механизаторларының еңбегін ғылыми жолмен ұйымдастыру. Алматы: Қайнар, 1979. – 123б.

Аннотация

Данная статья посвящена рассматрению истории становления и развития высшего сельскохозяйственного образования в Казахстане. На различных этапах своего становления система сельскохозяйственного образования отличалась более быстрыми темпами развития и высоким уровнем подготовки квалифицированных специалистов. В

настоящее время сельскохозяйственные кадры вносят огромный вклад в развитие производства, освоение новых технологий и подготовке специалистов для сельского хозяйства Казахстана.

Annotation

This article is devoted to the history and development of higher agricultural education in Kazakhstan. At various stages of its formation, the system of agricultural education has a more rapid pace of development and a high level of training of qualified specialists. Currently, agricultural staff contribute great impact to the development of production, development of new technologies and the training of specialists for agriculture in Kazakhstan.

UDC 82.0:001.83 (100)

Sagadat A.M., Nabidullin A.S.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ENGLISH TEACHING METHODS

Annotation

This article was written about different methods of learning English.

Keywords: Training approach, listening, reading, pronunciation, grammar, conversation, writing.

Introduction

There are many different ways of training teachers interact with students to help achieve effective results.

If method works and gives good result, so you can use it if there is no result, then this method, no matter how beautiful it may be, then I think that you can not use it.

Communicative method. Communicative methodology is based on the following principles:

• Everything that you learn the lesson (grammar, words, idioms) should be used orally or in writing, that is, be practiced

• All lessons are taught in English

• Speech of the teacher in the class kept to a minimum (about 70% of the time the students say, and only 30% - a teacher), you do not come to hear the radio or watch TV and learn to speak in Englishю If you want to speak in English, and also to raise the level of English speech perception by ear, the communicative approach helps achieve this much faster than traditional teaching methods that have been used in Soviet schools, for example.

Project-based learning. One of the most popular methods, which is used in modern US secondary schools. Its essence lies in the fact that you put into practice the learned material. For example, the topic of your lesson - the first contact with the supplier by email. How can I learn it? Just writing a few letters, analyzing mistakes and remember the cliché used in business correspondence. To do this, each student or group of students is assigned to examine the letters of reference template in the company, is working with the new words needed for the successful preparation of the letter, and then wrote a letter to the firm (detailed information about the company you get from the teacher). Thus, as a result you get a finished project - writing a letter to all the canons of business correspondence in English. Project-based learning is good that you

are working on the same challenges you are facing in life. Quality language learning while much higher than with other approaches.

Training approach. If you once were in training, then you know what it is. In the classroom you will learn some theory and then apply it in practice and then master the back a little bit of new information and re-apply the study. The key point is not any training that you provide information on a silver platter, but the fact that you do get to the point. In other words, you are actively participating in the process of your training. Active participation provides a much better level of memorizing new material and secure it in the practical part. That is why I use this approach in the teaching of English.

How about is the process of learning English?

1. Your active participation in the training. By this I mean not only to your active participation in lessons (discussion presented by the study of the new material and its practice in the classroom), but also actively working with the English language at home to the time you currently have allocated to study English, work to achieve your result. If you decide to just one level of English, then you have it there is only 1 or 3.5 months, for example, and if not actively work in this time, then, consider that you are just wasting your time and money.

2. Homework. I do my best to help you achieve success in learning English, so I prepare a special homework assignments, which will allow you to fix the material home, passed in class or just to prepare for the next lesson. These homework assignments are required to perform, it is so you can begin to develop new order after a good fixing previous. By the way, a feature of homework (except those that require creative execution) is that you can always check the correctness of their answers at home. Why do it? And you want to 20-30 minutes to check their homework in the classroom instead of speaking practice, if you can do it yourself at home in 5 minutes? In addition, the self-test will allow you to see their level of knowledge on this topic and will provide an opportunity in a calm atmosphere to deal with errors. After that, if you still will have any questions about homework, you will be able to discuss them with me. Believe me, it will take much less time than checking all the homework in class.

3. Listening - the perception of the English listening comprehension. This is one of the most necessary skills, because communication should be two-way, and for that you need to understand what exactly you want to say said. I help you with the development of this skill. You'll be sure to listen to the dialogues and texts, radio broadcasts and view snippets of films, TV series, etc. every lesson, but certainly not enough. To help you develop this skill at a high level, I will write to you to drive with a lot of audio material, and all you will need to do - it's just to listen to him on the way to work / courses / home. That's all. Constant presence in the environment of the target language - it is the only known way to learn science clearly perceive the English language by ear.

4. Learning new words. Imagine a situation when you want to say something, but you do not have enough vocabulary. Unfortunately, this situation is common in the English language. To help cope with it, I cook for you lists of words that will be useful to you when communicating on a particular topic. List of new words you get to explore a new theme, so you can get acquainted with them and learn most of these words and expressions in advance, even before the lesson. This approach has not only justified, it allows you to significantly speed up the learning process. And the lessons are waiting for you vocabulary dictation (simple but effective), games with words (for better memorization of words), and the use of these words in practice (because you teach them to do so).

5. Reading. In life, we rarely read aloud, more to himself. But the lessons of English it is sometimes helpful to read aloud. What for? The goal is only one - correct pronunciation and intonation. After all, writing and pronunciation of English words - are two big differences, as they say in Odessa. So often we have to memorize English words as necessary, and then fix the learned during the training. However, this approach primarily used in the early stages of

learning. At higher levels (Pre-Intermediate and above) is more practiced by myself reading texts.

6. Pronunciation. First, let's deal with the fact that such a pronunciation. For many - this is just the pronunciation of English sounds. But the pronunciation includes the intonation as well, which is often critical to the understanding of your companion. Why would you need the correct pronunciation? First of all, to correctly pronounce the words. Second, to understand the interlocutor. Third, to intelligently express their emotions in English. Incidentally, an interesting fact on the exam IELTS examiner cuts 25% of the points for the spoken part because of poor pronunciation.

7. Letter. If you once had to write an essay, even in their native language, you will probably remember that the fact to come up with at least something about what I could write, you have plenty of time left. That is why writing assignments - that is not our bet on the English class. Firstly, you would do well with them at home. In a relaxed environment, without hurry you much better and faster write a small essay or a postcard to a friend, or email. Second, our rubber not learned, they are limited in time. Of course, if you want to write in the classroom instead of verbal communication, then I'll be happy to prepare you such tasks. But if your goal - to learn to speak fluent English, then trust my experience and agree to perform written assignments at home. This does not mean that the written assignments will be no classes at all. They will, but small. I also practice dictation, testing and short writing exercises that do not take much time. And, of course, if you're willing to ZNO or any other exam and pass training on business correspondence, the writing assignments are a mandatory part of the lesson.

8. Grammar. Communication without grammar will be something to remind dictionary reading. You may know a hundred thousand English words, but without knowledge of the grammar of dialogue process will not be possible, because it is the grammar explains how to combine all these words into sentences. But, oddly enough, grammar - not a central part of the lesson and its explanation will not hold a lesson the floor. Theory is always given concisely explains in very simple language, without abstruse terms (if their use can be avoided), if necessary, in Russian, and then goes to an extensive practice that you learn to use a particular grammatical phenomenon without hesitation. The study of words and grammar - a preparatory stage for conversation practice. Often you will receive grammar exercises to consolidate the material learned at home.

9. Conversation. In fact, you can learn to speak only the truth, so the study of words, grammar, developing listening comprehension, reading and listening to different materials - a platform for the development of spoken language. All the exercises, which I will give to you, aim to develop your speaking, and are reduced to the preparation of proposals, statements on some topic (monologues), discuss some topics with a partner (dialogues) and discussions. Consider speaking practice shows, what you have learned for all time English training. In addition, conversation practice - it is something that you can do only when next to you is someone with whom you can talk. And, to speak in English. As a rule, this is your teacher. That is why, knowing that you have not so much time to spend outside of class, I try to devote the maximum time the lesson practice conversational English.

Resources

1. Альбрехт К.Н. Использование ИКТ на уроках английского языка // Электронный научный журнал «Информационно-коммуникационные технологии в педагогическом образовании». – 2010. http://journal.kuzspa.ru/articles/45/

2. Войтко С.А. Об использовании информационно-коммуникационных технологий на уроках английского языка // Интернет-журнал Фестиваль педагогических идей «Открытый урок», 2004 – 2005. http://festival.1september.ru/articles/415914/.

3. Коптюг Н.М. Интернет-уроки как вспомогательный материал для учителя английского языка // Иностранные языки в школе. – 2000. - № 4. – С. 54-59.

4. Нарышкина Е.А. Использование компьютерных программ при обучении английскому языку // Интернет-журнал Фестиваль педагогических идей «Открытый урок», 2007 – 2008.http://festival.1september.ru/articles/503443/.

5. Никитина И.Н. Урок английского языка с использованием новых информационных технологий // Интернет-журнал Фестиваль педагогических идей «Открытый урок», 2004 – 2005. http://festival.1september.ru/articles/213950/.

6. Полат Е.С. Некоторые концептуальные положения организации дистанционного обучения иностранному языку на базе компьютерных телекоммуникаций // Иностранные языки в школе, 2005. - №4 - С. 6-11

Аңдатпа

Бұл мақала ағылшын тілін әр түрлі методтар арқылы оқушыны үйретуге,әрі ағылшын тілін тереңірек танып білуі жайлы. Және де осы методиканың оқушыға әсер еткен пайдасы мен жақсы нәтижесі ең басты көзделген мақсат болып табылады.

Annotation

In this article, different ways to approach the student intended to deeper learn English.

UDC 632/3/9 (574)

Sagdyeva K., Sirgebayeva S.T.

Kazakh National Agrarian University

PLANT PROTECTION AND IT'S METHODS

Annotation

Plant pprotection is a branch of agricultural science that devises ways and means of controlling diseases, pests and weeds of crops and trees. Plant protection is based on the data obtained by several agronomic, zoological, and botanical disciplines; genetics; biochemistry; and plant and animal biochemistry and physiology. Plant protection also has active development in Kazakhstan. Plant protection including agrotechnical, biological, chemical, mechanical and biophysical control methods

Keywords: Plant protection, agrotechnical, biological, chemical, mechanical, biophysical control , methods, yield, food crops, scientists

Intruduction

My speciality is plant protection and quarantine. Nowadays, this branch of agricultural science is very important.

In 1963 in Kazakh National Agrarian university was opened new department which was named “Plant protection and quarantine”.

Plant protection is a branch of agricultural science that devises ways and means of controlling diseases, pests and weeds of crops and trees. The goal of plant protection is notonlyto destroy harmful organisms or limit their activity but also to forecast the time they appear and the possible extent which they might spread. Plant protection is based on the data obtained by several agronomic, zoological, and botanical disciplines; genetics; biochemistry; and plant and animal biochemistry and physiology.

According to data of the United Nations Food and Agricultural Organization (FAO), every year the damage done to crops by pests and diseases constitutes about 20–25 percent of the potential world yield of food crops. Therefore, plant protection plays an extremely important role in increasing the production of agricultural crops and in protecting them.

It was known in very ancient times that diseases and pests are harmful to plants. For example, ancient Greek and Roman writers describe rusts, smuts, tree cancer, and other diseases, which were regarded as a manifestation of "god's wrath."

Early in the 18th century were made attempts to classify plant diseases by the French botanist J. deTournefort. In the late 18th century many experiments demonstrated the contagiousness of a large number of diseases. Such scientists as A. T. Bolotov in Russia, M. Tillet in France, F. Fontana in Italy, J. Fabricius in Denmark made a large contribution to the plant protection progress at that period. In the latter half of the 19th century the Russian botanist, mycologist M. S. Voronin, the German botanist, microbiologist, and mycologist H. A. De Bary, and others discovered new species of phytopathogenic fungi and studied their morphology and developmental characteristics.

In this way, by the early 20th century, thousands of new species of phytopathogenic fungi, bacteria, viruses, and nematodes had been discovered.

Plant protection also has active development in Kazakhstan. It is further by the works of the Kazakh scientists Yskak Saparbek, Agibaev Alexei Zhartai, Taranov Bagdavlet Turanuly and others. **Research methods**

After the many researches were created methods of controlling harmful organisms. Plant protection including agrotechnical, biological, chemical, mechanical and biophysical control methods. Such Russian scientists as N. M. Kulagin and N. V. Kurdiumov were the first who advocated the principle of comprehensive differentiated use of methods of plant protection and, above all, preventive methods, which generally are the most effective.

The agrotechnical method of plant protection is based on the use of general and specific farming practices to create ecological conditions unfavorable to the development and reproduction of harmful organisms and helpful in increasing the capacity of plants to protect themselves (Picture 1). This method was used for the first time early in the 20th century by the Russian entomologist N. V. Kurdiumov. Its development was furthered by the work of the Russian scientists A. A. lachevskii, A. I. Borggardt, T. D. Strakhov, and V. N. Shchegolev; the German scientists P. Zorauer and G. Gassner; the American scientists G. Keitt and R. Sprague; and the Swiss scientist E. Gäumann [2]. Correct crop rotations was considered a very important measure because the continuous cultivation of any annual plant results in the concentration of pests and causative agents of diseases. Their numbers can also frequently be reduced by appropriate methods of cultivating the soil. Plowing and cultivation promote the activity of predatory insects (ground beetles, for example) that destroy pests living in the soil.

The sorting and cleaning of seeds, growing of healthy planting stock, prompt culling of inferior or diseased plants, removal of crop residues, and control of weeds are of great value. Planting crops at the optimal times helps to prevent the vulnerable phases of plant development from coinciding with the periods of maximum activity of pests. Using the best techniques of caring for plants greatly increases the effectiveness of all the measures taken to treat diseases and exterminate pests.

Picture 1. Cultivation of plants

The biological method of plant protection is based on the use of parasitic and predatory insects (entomophages), mites, microorganisms, nematodes, birds, mammals and so forth to suppress or reduce the numbers of harmful organisms. The first successful attempts to employ beneficial insects were made in China. More researches began at the end of the 19th century. The studies of I. M. Krasil'shchik, I. A. Porchinskii, I. V. Vasil'ev, N. V. Kurdiumov, I. la. Shevyrev, V. P. Pospelov, and N. A. Teleng were important. In some countries, crop pests are controlled by pathogenic fungi, bacteria, and viruses.

The chemical method of plant protection is based on the use of substances that are toxic to harmful organisms. Numbers of chemical compounds began to be widely used after 1945 because of their effectiveness, universality, and simplicity of use. A special industry was created

in many countries to manufacture pesticides, and there were several thousand kinds by 1970. The selectivity of pesticides is based on the study of the physiological processes, for example, metamorphosis, which are specific to the insect organism. Dozens of herbicides made from various classes of chemical compounds can control weeds in almost all crops[1]. The extensive and one-sided use of pesticides in many countries has some undesirable consequences: pollution of the soil and natural water, appearance of pests resistant to pesticides, accumulation of pesticides in food products, and so forth.

Picture 2. The Chemical method of plant protection

The mechanical methods of plant protection that once played an important role are now little used because they require much labor and are not very effective. This method based on the use of barrier and trap ditches, sticky strips, various devices to catch pests.

Picture 3. The mechanical methods of plant protection

The biophysical method. Recent advances in biology, physics, and chemistry are opening up new opportunities in the search for better methods of plant protection. In many countries the biophysical method based on the use of such physical agents as radioactive and thermal emissions, ultrasound, and light is being intensively developed. For example, gamma radiation is use to sterilize insects and obtain strains of microorganisms with increased virulence, and various sources of light are used to trap insects [3]. Self-destruction methods are also interesting.

Result

These methods are based on artificial breeding and release of sterile or genetically defective races of pests. In the late 1940's the discovery of the adverse effects of the chemical method intensified interest in so-called integrated plant protection by which is meant, in the narrow sense, a combination of chemical and biological methods to preserve useful entomophages as much as possible and, in the broader sense, a rational combining of all methods to construct differentiated systems of protective measures.

Conclusion

To sum up, we would like to tell that plant protection department is considered as the most important sector of the many countries. Plant protection is one of the fastest growing areas in the agricultural sector. Nowadays it is necessary to correctly solved the issues of safety and quality of the crop from pests, diseases and weeds.

Referance:

1. *Berim, N. G.* Chemical protection of plants. Leningrad, 1966.
2. *Pavlov, I. F.* Agrotecnical methods of plants. Moscow, 1967.
3. *Edited by B. I. Rukavishnikov.* Biological fight against pests. Moscow, 1968. (Translated from English.)

Аннотация

В этой статье мы попытались раскрыть сущность понятия «Защита растений и карантин», рассказать о его развитии в мире и Казахстане. Описали методы, используемые в рамках данной области сельского хозяйства. Приведены методы борьбы с вредителями в этой области и их эффективность.

Аңдатпа

Бұл мақалада өсімдік қорғау және карантин туралы толық мағлұмат берілген. Ауыл шаруашылық саласында қолданатын әдістер түрі және Қазақстан аумағындағы өсімдіктерді қорғау мәселесіне тоқталдық.

ӘОЖ 82.0:001.83 (100)

Сайдаева Б.М., Набидуллин А.С.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ, МЕМЛЕКЕТІМІЗДІҢ МӘРТЕБЕСІ

Аңдатпа

Ел басы бастаған сара жолмен жүріп, мемлекетіміздің мәртебесін үш тұғырлы ел болу үшін құрбыларымды тіл үйренуге шақырып, насихаттауды мақсат еткен бұл мақалада, тіл білу міндет ғана емес өмір қажеттілігі екенін атап көрсеттік.

Кілт сөздер: тіл, көпұлтты, үштұғырлы, салт, мектеп, қос диплом.

Кіріспе

Жүрегімді дірілдетер Қазақстаным. Көк жиегіне көз жетпес, Қазақстанның кең байтақ жері менің тағдырымның куәсі. Өмірге қазақ болып келгеніме қуанамын! Ұлтымның салт-дәстүрлерін, тұла бойымнан өткізіп, жан тәніммен құрметтеймін. Біздің ата-бабаларымыздан бері келе жатқан ана тілімізге деген қамқорлық оны ұлттық тіл ретінде құрметтей отырып басқа тілді де үйрену біздің қолымыздан келетін іс. Қазақстан – көпұлтты мемлекет. Мемлекетімізде 135-тен астам халық бірлік пен татулықта өмір сүріп жатыр. Әрбір ұлт өкілдері өз тілдерін, салт-дәстүрін сақтап қалуы үшін барлық жағдай жасалуда. Оны елбасымыз Н.Назарбаев атап өткен болатын: «Біз көпұлтты қоғамбыз өзге тілді сыйлай отырып өз ана тілімізге деген құрметті күннен күнге арттыра отырып, елімізде өмір сүріп отырған барлық ұлттар мен ұлыстардың тілін, мәдениетін және салт-дәстүрін дамытуға барынша жағдай жасауды алдыңғы уақытта да жалғастыра беретін боламыз» [1-2].

Мемлекетіміз егемендігін алып еңсесін көтергелі 25 жылда қыруар істер атқарылып отыр. Әр тәуелсіз мемлекеттің ерекше белгілері болады. Олар: елтаңбасы, әнұраны, туы және тілі. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі. Мұны баршамыз мойындау міндетіміз болып табылады. Жаһандану заманында көп тіл білетін адамның қоғамдағы алар орны да ерекше. Өзге тілді үйрену, оны жетік меңгеру — бұл ең алдымен халықаралық қатынастар кезінде айрықша рөл атқаратыны баршамызға аян. Тіл – халықпен бірге өмір сүріп дамиды. Елбасымыз Н.Назарбаев: «Әрбір Қазақстандық үш тілді жетік меңгеруі керек. 2020 жылға дейін ағылшын тілін білетін тұрғындар саны біршама көбеюі керек» — деп айтқан еді[3]. Мектеп табалдырығынан бастап жоғарғы оқу орындарында ағылшын тілін үйрету айрықша мәртебеге ие заманда тіршілік ете отырып баршамызды ағылшын тілін үйренуге шақырып ел басы салған сара жолмен жүрейік дегім келеді. Ағылшын тілін жақсы меңгерген азамат Қазақтың қазақ екенін дүние жүзіне паш етуге бағытталған сара жол демекшімін. Қазақ тілін жетік біле тұрып оның қыр сырын мемлекеттік тіл екенін ағылшын тілінде басқа мемлекеттерге тарату ол мемлекеттік тілдің мәртебесін арттыру болып табылады. Ата бабамыз айтқандай жігітке жеті өнерде аз демекші, жеті тілді игеруді барлық азамат қолға алуы тиіс, өз тілін білу міндет болса өзге тілді үйрену заман қажеттілігі болып отыр. Бұл –өзге мемлекеттердің алдында өз еліннің дәрежесінің биік екенін мойындату. Ал біздің халықтың икемді ойлау қабілеті мен өмірге

икемділігі ата бабамыздан келе жатқан мирас десем қателеспеймін. Оған егемендік алғанға дейінгі кезеңдерге көз жүгіртсек орыс тілі көптеген жылдар бойы мемлекеттік тілмен салыстырғанда басым қолданыста жүріп келді. Халықтың 90% орыс тілін жетік меңгерген. Егер, үштұғырлы ел болуды дәріптеген көшбасшының сара жолын қолдайтын елдің болашағы жастар қызу кіріссе біз алмайтын қамал жоқ. Заман талабына сәйкес үздіксіз тіл үйрену қолға алынып барлық білім беру мекемелері қызу кіріскен. Осы тұста Елбасымыздың міндет етіп қойған бәсекеге қабілетті мемелекет құруда жас ұрпақтың тигізер үлесі зор. Бүгінгі таңда жоғарғы оқу орындарында шет тілін кәсіби деңгейде оқыту басты орында тұр. Яғни әрбір студент өз мамандығына байланысты шет тілін жетік меңгеріп, одан әрі қарай дамыта алады. Біздің университетімізде қос диплом бағдарламасы жүйелі жүргізіліп отырғанын мақтанышпен айтуға болады. Сонымен қатар шет мемлекеттерге шығып, академиялық мобилділікке қатысып, мол тәжірибе жинақтауға мүмкіндігі зор. 70 жылдық тарихы бар университетімізде тіл білімін көтеру орталықтары жұмыс жүргізеді. Мен корей тілін толық меңгеріп, енді университетімізде дарынды да құзіретті ұстаздардан дәріс алып екі тілді меңгеруді міндет етіп қойдым. Құрбыларымда тілді меңгеруге деген қызығушылықтары күннен күнге артып келеді, оған білімді, талапшыл ұстаздардың еңбегі еселі. Егер шет тілін үйренуде тыңдап-түсіну, кейс, эссе беріліп сыный тұрғысынан талдау жасатылса, тез үйрену үшін өте тиімді. Тілді үйрену үшін қызығушылық пен құштарлық маңызды роль атқарады. Құштарлығың мен қызығушылығың қатар келіп өз бетіңше даярлансаң ол тіптен жемісті екендігіне менің корей тілін игеруім мысал бола алады. Өз бетіңше даярлану өте тиімді әдіс болып табылады. Ел басымыз атап кеткендей ұлт аналарын тәрбиелеп отырған университетіміз үлкен жетістіктерге қол жеткізері айқын. Себебі біздің университет ұлт жанды қыздарды оқытып, елін жерін сүйетін болашақ маман, жар, ана тәрбиелеп отырғанын ескеретін болсақ мәңгілік елдің іргесі нық деуге болады.

Әдебиеттер

1. Ақиқат 2011 жыл №4 «Ел тәуелсіздігінің нышаны – мемлекеттік тіл», ф.ғ.к. М.Салқынбаев

2. Ақиқат. 2013жыл, «Қазақстан - 2050» Қазақстан Республика Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.

3. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы және оны жүзеге асыру жөніндегі құжаттар.

Аннотация

Интерес является важной движущей силой человеческой деятельности. Желание – это второй мощный фактор, который мотивирует обучение. Если правильно организовать свои занятия, выбрать подходящую методику и приобрести нужные словари и учебники, обучение не просто будет эффективным, но и может превратиться в приятное развлечение. Если он идёт в тандеме с интересом к языку или с профессиональной необходимостью, то даёт весьма неплохие результаты. Чтобы желание превратилось в действие, потребуется чётко сформулированная цель.

Annotation

Interest is important motive force of human activity. A desireis the second powerful factor that explains educating. If it iscorrect to organize the employments, choose suitablemethodology and purchase necessary dictionaries andtextbooks, educating will not simply be effective, but als o cangrow into pleasant entertainment. If he goes to the tandemwith interest to the language or w ith a professional necessity,then gives very quite good results. That a desire grew into anaction, t he clearly set forth aim will be required.

UDC 001.895:811.111

Tleuhanova S.E., Eshimbetova Z.B.

Kazakh national agrarian university

EFFECTS OF CHROMOSOMAL MUTATIONS IN THE SYNTHESIS OF CELLULAR PROTEINS

Annotation

Chromosomes– a complex of single DNA molecules to proteins. Function chromosome is coordinating and regulates processes in the cell by the synthesis of the primary structure of the protein, information and ribosomal RNA. Protein synthesis happens in two stages. Chromosomal mutation - a restructuring of chromosomes. Lots of chromosomes can change their position, lost or doubled.

Keywords: Chromosomes, nuclei, protein, synthesis, DNA, RNA, nucleotide, amino acid, mutation, deletion, duplication, translocation, inversions.

Introduction

Chromosomes- (from the greek the chroma – color or paint + soma - body) – a complex of single DNA molecules to proteins. Chromosomes are in the nuclei of all cells. Each chromosome contains the hereditary instructions - genes. Function chromosome is coordinating and regulates processes in the cell by the synthesis of the primary structure of the protein, information and ribosomal RNA. (Picture 1. chromosome)

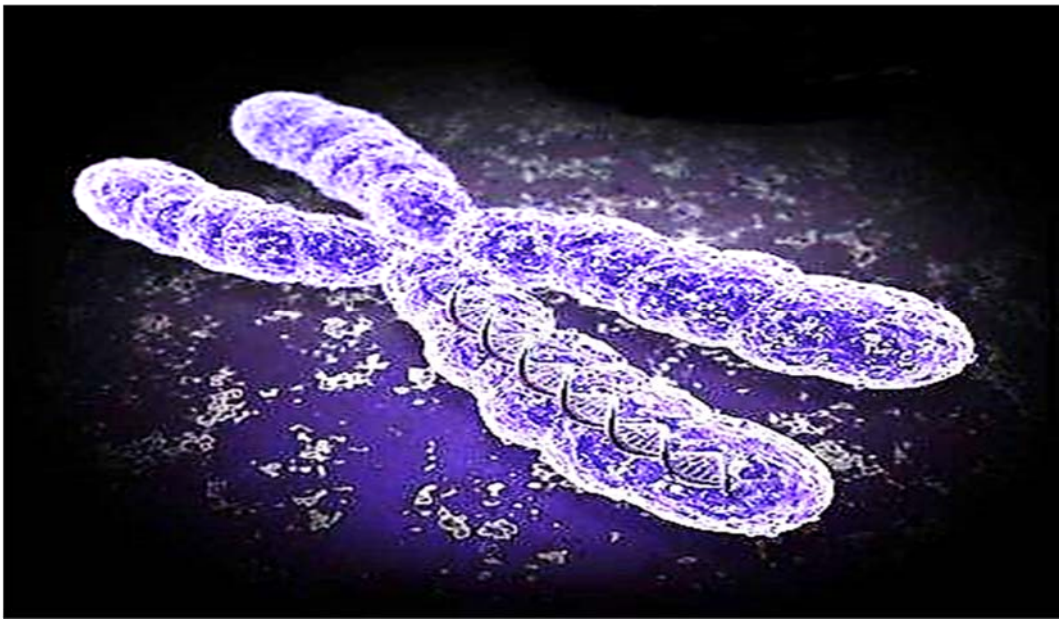

Protein synthesis happens in two stages. The first stage of synthesis- transcription. Transcription is rewriting information of the DNA sequence of nucleotides in the RNA sequence of nucleotides. The second stage synthesis Translation- translated nucleotide sequence in the amino acid sequence of the protein. (Picture 2. Stage of synthesis)

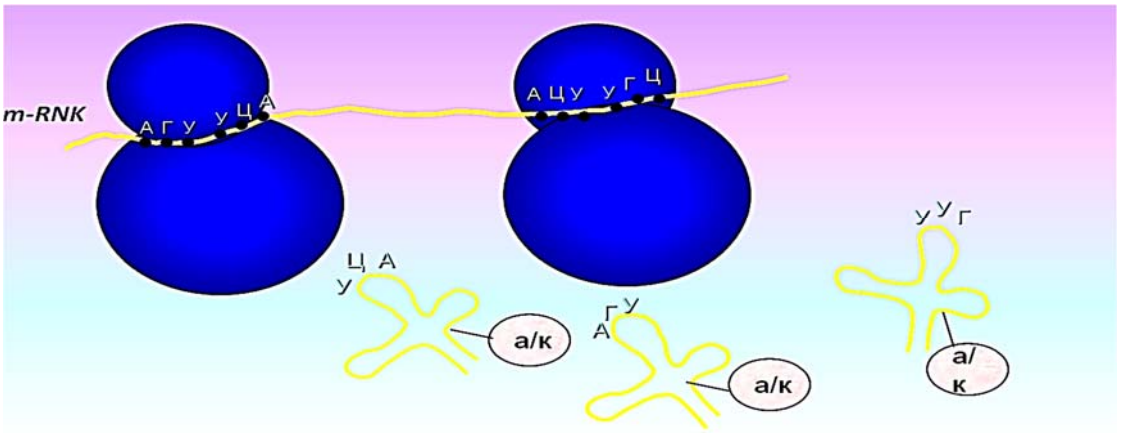

Main part

Chromosomal mutation - a restructuring of chromosomes. Lots of chromosomes can change their position, lost or doubled. Deletion: Deletion (from the Latin deletio -. Destruction) - chromosomal aberration (restructuring), in which there is loss of chromosome region. Duplication: Duplication (Latin duplicatio -. A doubling) - structural chromosomal mutation consisting in doubling the chromosome region. Translocation: Translocation - type of chromosomal mutations. During translocation is exchanged no homologous chromosomal regions, but the total number of genes is not affected. Inversions: Inversion - chromosomal aberrations associated with rotation of individual sections of chromosome 180 °

Heredity has always represented one of the most difficult to explain phenomena in the history of mankind. Many scholars put forward their hypothesis about the origin of hereditary diseases. However, their assumptions were not based on rigorous scientific observations. In XX century, it has been found and confirmed by the scientific development with genetics that such diseases have a hereditary nature. Prior to that, such diseases were considered diseases with unknown etiology. The study of hereditary diseases medical genetics involved.

The last years are characterized by the rapid development of general and medical genetics. The founder of clinical genetics in our country is SN Davydenko. Medical genetics he defined as the science that studies heredity and variation in terms of pathology. It becomes clear the main issue of Medical Genetics - a hereditary pathology.

The introduction of the biochemical and cytogenetic methods of investigation at the tissue, and the molecular levels submolecular helped deciphering the many forms of diseases that were previously considered nosological forms with unclear etiology. Increasing the level of diagnosis led to the identification of many diseases, which until recently belonged to the clinical rarities - a rare and rare forms of pathology.

Currently, about 2,000 known genetic diseases and syndromes genetically determined. Their number is constantly growing, dozens of new forms of hereditary diseases are described every year. At the present stage of development of medicine is extremely important recognition of the diverse and genetically inherited diseases Chromosomes are the carriers of genetic information to more complex - a cellular level of the organization. Genetic diseases may be caused by chromosomal defects arising during the formation of gametes. Each chromosome contains a set of genes, which are located in a strict linear sequence, that is, certain genes are located not only in the same chromosome in all people, but in the same portions of those chromosomes. Normal cells in the body contain a strictly defined number of paired chromosomes (hence the pairing of genes contained within them). In humans, in each cell, except sex, 23 pairs (46) of chromosomes. The sex cells (eggs and sperm) have 23 unpaired chromosomes - single set of chromosomes and genes as the paired chromosomes differ in the process of cell division. At fertilization, when the sperm and egg fuse, from a single cell (now with a full double set of chromosomes and genes) develops the fruit - the embryo. But the

formation of germ cells occurs sometimes with chromosomal "mistakes." It mutations leading to changes in the number or structure of chromosomes in the cell. That's why the fertilized egg may contain excess or deficiency of chromosomal material in comparison with the norm. It is obvious that such a chromosomal imbalance leads to gross violations of fetal development. This is manifested in the form of spontaneous abortions and stillbirths, hereditary diseases, syndromes, called chromosome. The most famous of chromosomal diseases are: Turner syndrome, Klinefelter syndrome, "cat cry" syndrome, progeria children.

Gene (by point) mutations affect, as a rule, one or more nucleotides, with one nucleotide can turn into another, can fall out (deletion), duplicate, and nucleotides group can turn 180 degrees. For example, a widely known human gene responsible for sickle - cell anemia, which can lead to death. The corresponding normal gene encodes one of polipeptidnyz hemoglobin chains. In the mutant gene disrupted just one nucleotide (GAA to GUA). As a result, hemoglobin chain amino acid is substituted for one another (instead of glutamine - valine). It seems to be an insignificant change, but it leads to fatal consequences: erythrocyte deformed, acquiring the sickle - cell shape, and is not able to transport oxygen, which leads to death of the organism. Gene mutations lead to a change in the amino acid sequence of the protein. The most probable gene mutation occurs when the pairing of closely related organisms, which have inherited the mutant gene from a common ancestor. For this reason, the probability of mutations rises in children whose parents are relatives. Gene mutations lead to diseases such as amavroticheskaya idiocy, albinism, blindness, etc. Interestingly, the nucleotide mutations within the importance codon fall short of: replacing the first and second nucleotide always leads to a change in amino acids, but the third does not usually lead to protein replacement. For example, "silent mutations" - changing the nucleotide sequence that results in the formation of similar codon, resulting aminokilotnaya protein sequence does not change.

Methods and materials

Chromosomal mutations lead to a change in the number, size and organization of chromosomes, so they are sometimes called chromosomal rearrangements. Chromosomal rearrangements are divided into domestic and interchromosomal. By vnutrihromosmnym include:

Duplication (Latin duplicatio -. A doubling) - mutation disrupting the structure of the chromosomes, is a doubling of the chromosome region containing the genes. It may result from errors in homologous recombination, retrotransposition, or due to duplication of the chromosome. Duplications occur as a result of unequal crossing-over (in this case, the second carries a deletion homologue) or due to an error during replication. In conjugation with a duplication of chromosome and normal chromosome as compensation loop is formed on deletion. Virtually all organisms normally observed multiplicity of genes encoding rRNA (ribosomal RNA). This phenomenon is called redundancy of genes. So for E. coli rDNA (DNA encoding rRNA) accounts for 0.4% of the genome which corresponds to 5-10 copies ribasomalnyh genes.

Another example of duplication - Bar mutation in Drosophila, discovered in the 20-ies of XX century, T. Morgan and A. Sturtevant. The mutation is caused by duplication of the locus of chromosome 57.0 X-. In normal females (B + / B +) the eye has 800 facets, in heterozygous females (B + / B) eye has 350 facets, homozygotes for the mutation (B / B) - a total of 70 facets. Also found females with triplicate genome - double Bar (BD / B +).

In 1970, Susumu This monograph "Evolution by gene duplication" developed a hypothesis about the evolutionary role of duplications, delivering new genes without affecting the functions of the original gene. In favor of this idea, says the proximity of a number of genes on the nucleotide composition encoding different products. This chymotrypsin and trypsin, hemoglobin and myoglobin, and a number of other proteins.

Delektsii (from the Latin deletio -. Destruction) - chromosomal rearrangements, in which there is loss of chromosome region. Deletion may be due to rupture of the chromosomes or the result of unequal crossing-over. Distinguish terminal (loss of end portion of the chromosome) and intercalary (loss portion on the inner portion of the chromosome) deletions. If after the formation of chromosome deletions retained centromere, it is similar to the other chromosomes transmitted by division, same sites without the centromere is usually lost. When conjugation of homologues during crossing-over in the normal chromosome deletions in the on-site mutant chromosome is formed t. N. deletion loop which compensates for the lack of the deleted area.

Deletions are rarely investigated captures stretches of chromosome aberrations are usually lethal. The most well-studied disease caused by a deletion, is a cri du chat, described in 1963 by Jerome Lejeune. It is based on the deletion of a small section of the short arm of chromosome 5. For patients characterized by a number of deviations from the norm: a violation of the cardiovascular, digestive systems, hypoplasia of the larynx (with the characteristic cry, reminiscent of a cat meowing), total backlog development, mental retardation, moon face with wide-set eyes. The syndrome occurs in 1 newborn out of 50,000. Another interesting deletion is a deletion in the gene encoding the receptor CCR5. This receptor is used by the human immunodeficiency virus (HIV) to recognize its target - T lymphocytes. gene deletion product called CCR5-D32, this option is not recognized CCR5 HIV and carriers of this mutation are resistant to HIV (which is around 10% of Europeans).

Inversion - chromosomal aberrations associated with rotation of individual sections of chromosome 180 °. Fig. Inversion. a - a normal chromosome, b - paracentric inversion, c - pericentric inversion.

There are paracentric (inverted fragment lies on one side of the centromere) and pericentric (inverted fragment lies on either side of the centromere) inversion. When inversions no loss of genetic material, because such an inversion usually do not affect the phenotype, but if stripping heterozygote (i.e., the body bearing a normal chromosome and chromosome inversion) occurs crossover, there is a possibility of formation of abnormal chromatids. If paracentric inversion formed one normal and one inverted (phenotypically normal) chromatids, dicentric chromatid with duplication and deletion (in case of deviations chromatids it usually breaks into two) and acentric chromatid with duplication and deletion (typically lost). In the case of pericentric inversion formed one normal and one inverted chromatids and two chromatids with duplication and deletion. The gametes carrying the defective chromosome, usually do not develop or die in the early stages of ontogeny. But gametes inverted chromosome developing in the body, 50% of gametes which are not viable. Thus conserved mutation in the population. In humans, the most common is the inversion of chromosome 9, harmless to the carrier, although there is evidence that women with this mutation there is a 30% chance of miscarriage.

Besides transfers sections with one non-homologous chromosome to another classified as reciprocal translocations (when the two non-homologous chromosomes exchange sites), Robertsonian translocations (the two non-homologous chromosomes are combined into one) and transposition (transfer chromosome region to another location on the same chromosome). Fig. Reciprocal translocation 4 and 20 human chromosomes.

Translocation, reciprocal translocations and transposition, which are not accompanied by the loss of genetic material (balanced translocation), often do not manifest phenotypically. However, as in the case of inversions, during gametogenesis gametes formed part carries lethal adjustment. For example, in the case of reciprocal translocations usually survives no more than 50% of zygotes. An example of translocation can serve as the "family" of Down syndrome. In this disease, one of the parents is not detected phenotypically manifested translocation of the 21st chromosome in the 14th. Such a person with a probability of 1/4 gametes are formed with two 21 chromosomes (one free and one traslotsirovannaya). At the confluence of such gametes with normal trisomics formed on chromosome 21.

Another example - the type of translocation, "Philadelphia translocation" between the twenty-second and ninth chromosomes. In 95% of cases it is this mutation is the cause of a form of chronic leukemia (chronic myelogenous leukemia).

Research results

Robertsonian translocation may cause differences between the number of chromosomes in closely related species. It is shown that the two arms 2 minutes correspond to human chromosome 12 and chromosome 13 chimpanzees. Perhaps the 2nd chromosome was formed as a result of Robertsonian translocation of two chromosomes apelike human ancestor. Likewise, due to the fact that different types of Drosophila have from 3 to 6 chromosomes. Robertsonian translocations led to the emergence in Europe of several sibling species (chromosomal race) in mice groups of species Mus musculus, which is usually geographically separated from each other. Set and, as a rule. the expression of genes in Robertsonian translocations are not changed, so the views are virtually indistinguishable in appearance. However, they have different karyotypes, and fertility in interspecific crosses sharply reduced.

Chromosomal mutations occur in 1% of newborns. Interestingly, however, studies have shown that instability of somatic cells of healthy donors is no exception, but the norm. In this regard, it was conjectured that the instability of somatic cells should be considered not only as a pathological condition, but also as an adaptive response of the organism to the changed conditions of the internal environment. Chromosomal mutation may have phenotypic phenomena. Most extended example - syndrome "cat cry" (cry baby resembles a cat's meow). Typically, carriers such deletion die in infancy. Chromosomal mutations often lead to pathological disorders in the body, but at the same time, chromosomal rearrangements have played a major role in evolution. For example, in humans 23 pairs of chromosomes, and monkey - 24. Thus, the difference is only one chromosome. Scientists suggest that during evolution there was at least one restructuring. Proof of this is the fact that the human chromosome 17, differs from the same only one chimp chromosome peretsentricheskoy inversion. These arguments largely confirm Darwin's theory.

Conclusion

The interest shown by scientists of the world to human heredity, is not accidental. In recent decades, humanity is closely connected with the alien to his chemicals. Among these, there are those that cause mutations.

All that is known now about the human heredity, identified by science as a result of the use of special methods of investigation.

In order to ensure their health, the health of their children and future generations a person must learn to deal with the rise in his cell gene and chromosomal mutations. And for this it is necessary to know their own genetics as well as the genetics of plants, animals and microorganisms.

References

1. Zhanabekov K., Zhanabekova G.K., "Zhanuarlar morfologiyasy zhane Latin terminologiyasy" Almaty-.: Sozdik Dictionary, 2005. 217-218 b.

2. Zakharov AF, Benyush VA, Kuleshov NP, Baranovska LI Human chromosomes. Atlas. - M .: Medicine, 1982. - 263 p.

3. Begimkul B. «Genetic Molekullas» Almaty,2000.

Аннотация

Хромосомы- комплекс единичных молекул ДНК к белкам. Функция хромосома координирует и регулирует процессы в клетке путем синтеза первичной структуры белка, информации и рибосомальной РНК. Синтез белка происходит в два этапа. Хромосомные мутации - перестройка хромосом. Множество хромосом может изменить свою позицию, потерянную или дублирован.

Аңдатпа

Хромосома дегеніміз – ДНҚ-ның жіпшелерінен тұратын созылыңқы тығыз денешік. Олар бірнеше бөліктерден тұрады: алғашқы бөлік және екінші реттік бөлік. Әрбір хромосоманың мөлшері мен пішін тұрақты болады.Клетка белогының синтезі 2 этапта жүреді. Хромосомалық мутация- хромосомалардың өз орнын өзгертуі,санының екі еселеніумен түсіндіріледі.

UDC 616:636.092.1

Turdieva S., Chaiakhmet J.

L'Universite Nationale d'Agriculture du Kazakh

LA PROFESSION DE MEDECIN VETERINAIRE ET SES CARACTERISTIQUES

L'introduction

Les vétérinaires de soins pour animaux de compagnie, d'élevage, de sport et les animaux de laboratoire, et de protéger les humains contre les maladies véhiculées par des animaux. Vétérinaires diagnostiquer les problèmes de santé, panser les blessures, des fractures, la chirurgie, prescrire et administrer des médicaments, et de vacciner les animaux contre les maladies. Ils conseillent également les propriétaires de soins et de l'élevage. La plupart des vétérinaires sont en pratique privée. Certains ont une pratique générale, le traitement de toutes sortes d'animaux. La majorité, cependant,il suffit de traiter les petits animaux de compagnie tels que les chiens, les chats et les oiseaux. D'autres traitent à la fois les petits et les grands animaux, et certains ne traiter que les grands animaux, comme les bovins et les chevaux. Des vétérinaires pour animaux de compagnie médecine de fournir des services de 20 000 animaux des hôpitaux ou des cliniques. Les vétérinaires pour grands animaux de traiter et de soigner le bétail, les chevaux, les moutons et les porcs. Ils conseillent également les éleveurs et les agriculteurs sur les soins, la reproduction, et de la gestion de l'élevage. D'autres se spécialisent dans le poisson et la volaille. Les vétérinaires contribuent à l'humain et de la santé. Un certain nombre de vétérinaires s'engager dans la recherche, l'inspection des aliments, ou de l'éducation. Certains travaillent avec des médecins et des scientifiques sur la recherche pour prévenir et traiter les maladies chez les humains.

La partie principale

Le vétérinaire est le spécialiste de la médecine et de la chirurgie des animaux. Initialement formés pour soigner les chevaux et les animaux de production (bovins, ovins, caprins, porcins) en milieu rural et dans un but purement économique, les vétérinaires furent ensuite appelés à soigner de plus en plus les animaux de compagnie en milieu urbain.

Outre le maintien des animaux en bonne santé et dans les meilleures conditions pour remplir leurs fonctions de production, le rôle des vétérinaires est important au regard de la santé humaine : tant pour maîtriser les maladies transmissibles à l'homme directement ou indirectement (zoonoses) qui peuvent être dangereuses, comme la rage, la tuberculose, l'influenza aviaire ou l'ESB, que pour assurer le contrôle sanitaire des produits animaux qui entrent dans l'alimentation humaine. Ils furent les précurseurs et demeurent les spécialistes de l'hygiène des denrées animales ou d'origine animale (miel, lait, œufs, viande…), et partant de la sécurité alimentaire.

Le vétérinaire actuel est donc une personne pluridisciplinaire. Soins aux animaux, conseils aux propriétaires, prescription de médicaments, suivi médical, médecine générale ou spécialisée, surveillance alimentaire, suivi des fermes, gestion du troupeau, rural urbain ou mixte.

Les services vétérinaires

Assumer la responsabilité de la vie animale, tout le monde devrait comprendre que à partir de maintenant sur les soins et la santé animal dépendra uniquement sur lui. Prendre soin de les petit ours ou animaux adultes ne se limite pas à son alimentation, bien que ce processus nécessite la bonne approche. Le complexe de mesures pour le soin des animaux de compagnie est beaucoup plus diversifiée:

· Baignade, le peignage de la laine;

· La vaccination;

· Le déparasitage, etc.

Cependant, tout ne va pas aussi effrayant que cela puisse paraître à première vue, il suffit de demander de l'aide dans une clinique vétérinaire ami. Une vaste gamme de services comprend non seulement les procédures de soins aux animaux et de l'assistance médicale.

La chirurgie et la thérapie

Vétérinaires de clinique est réalisé ces opérations:

• la castration;

• la stérilisation;

• l'élimination chirurgicale d'une inversion des paupières;

• les opérations sur l'utérus (la césarienne, l'ablation de l'utérus);

• les opérations sur l'oesophage;

• les opérations sur l'estomac, des intestins

• la suppression du pancréas; les reins; la rate;

• les opérations sur les os (fixation de l'épave à l'aide de la goupille, plaque, fil);.

Dermatologie

L'organisme de l'animal n'est pas moins unique, que le corps de l'homme et de la peau de votre animal de compagnie de la même important organe, comme tout le monde. C'est pour кожному la couverture, vous pouvez juger de votre animal de compagnie en bonne santé et se sent bien. Mais de tels symptômes comme des démangeaisons, des rougeurs et des éruptions différentes d'habitude montrent une variété de problèmes de santé. Grave danger réside dans le fait que certaines maladies peuvent être transmises de l'animal à l'homme.

Propriétaires d'animaux doivent être très prudent et de suivre en permanence l'état de la peau de votre animal de compagnie. Si vous remarquez des obscurs, des éruptions cutanées, de la calvitie et des plaies sur le corps de votre animal de compagnie – immédiatement demander de l'aide à des spécialistes. Le plus souvent, les animaux souffrent de maladies de la peau en raison de l'infection ou la présence de parasites malfaisants.

Ophtalmologie

Maladies oculaires propres de nos frères les plus jeunes, comme nous-mêmes. Et voici identifier semblable à la maladie, en particulier au stade précoce, il est pratiquement impossible. Un animal assez longtemps pour ne pas donné signe de, qui a témoigné au sujet de ces problèmes. Mais le propriétaires doivent constamment surveiller l'état des yeux de votre animal de compagnie. Слезоточивость, une rougeur, une sélection abondante, la perte d'un joyeux éclat – tous les prétextes pour accéder à votre vétérinaire.

Dentisterie

Les propriétaires, qui sont habitués à prendre soin de votre animal de compagnie, savent exactement que la garantie de la santé de l'animal – ce qui est pur de la cavité buccale. L'un des plus de problèmes particuliers qui se produisent chez les chiens et les chats est l'apparition de tartre. Des chiens dans ce plan de la chance beaucoup plus, et ils ont la possibilité de perdre une telle peine à l'aide des jouets et des os, effectuées par des tendons. Et voici des chats et des chiens, que ces dispositifs ne permettent pas, il faut enlever les dents de pierres à la main. Les spécialistes appellent les propriétaires d'animaux n'est pas de s'engager dans cette procédure de la maison et de ne pas essayer d'enlever des pierres vous-même. Du fait de la méconnaissance, vous

pouvez nuire à votre animal de compagnie, endommager l'émail des dents ou de blesser les gencives.

La vaccination des chats et des chiens

Les vaccinations sont un problème, sur lequel il vaut la peine de prêter attention aux propriétaires de ne pas seulement les chiens mais aussi les chats. La plus dangereuse et la plus répandue des maladies infectieuses de chiens: la peste de carré, l'hépatite, la leptospirose, la rage; les chats: chats et la rage. Bien sûr, toutes ces maladies est plus facile de prévenir que de guérir. Toutes les informations sur les vaccinations sont enregistrées dans le passeport vétérinaire, qui est délivré par le médecin vétérinaire indiquant le type de vaccin, la date de vaccination et du numéro de l'enregistrement dans le journal de la vaccination. Ceci est particulièrement important si vous prévoyez de participer à des expositions ou prévoyez de voyager avec votre animal de compagnie sur ou en dehors du pays.

La date de vaccination: les chiots inculquent la première fois à l'âge de 8 à 9 semaines pour les vaccins, puis 3 à 4 semaines passent rappels pour les mêmes vaccins et font vacciner contre la rage, la réinitialisation des rappels dans ce cas, passent 10 mois (en année). Les chatons première fois vaccinés à l'âge de 9 à 12 semaines polyvalents vaccin, avec un suivi ревакцинацией 3 semaines plus tard, le même vaccin et le vaccin contre la rage. Plus tôt dans la vie de haut niveau d'anticorps maternels, dont les chiots et les chatons reçoivent avec du lait, c'est pourquoi la vaccination dans cette période, est inefficace.

Les animaux adultes sont vaccinés une fois par an chaque année.

L'immunité active se développer au plus tôt 10 jours après le moment de la vaccination, dans cette période, vous devez regarder attentivement pour les animaux de compagnie ne переохлаждались, vous ne pouvez pas marcher avec eux dans la rue, n'est pas recommandé de les laver.

Si le contact avec un animal malade est déjà survenu ou la maladie est à un stade de développement, il est possible d'appliquer гипериммунных sérums. Sérum – c'est fini anticorps aux maladies virales des chiens et des chats; elle assure l'immunité passive pour une période de 2 semaines

La conclusion

Pour moi, la description de toutes les procédures qui peut faire un vétérinaire très divertissant affaire. En premier lieu vétérinaire s'occupe du traitement et de la prévention des maladies de toute sorte, qui arrivent chez les animaux, en outre, il fait les vaccins et la vaccination des animaux. clinique assure aussi une activité de référé pour les vétérinaires qui le souhaitent dans différents domaines : neurochirurgie, chirurgie thoracique, scanner, urgences, oncologie, chimiothérapie, endoscopie digestive et respiratoire, arthroscopie, cytologie. Dans ces moments-là, je comprends que pas en vain a choisi cette profession. Très heureux de savoir que prit au bout de 4 ans le diplôme de cette université, je serai en mesure de réaliser son rêve.

Bibliographie

1. Pol Jeanjot-Emery, « Les origines de la médecine des animaux domestiques et la création de l'enseignement vétérinaire »
2. « Médecine vétérinaire - Le master »
3. Joseph-Paul Beaufays et Jean-Marie Giffroy, « Évolution des relations homme-animal»

Аннотация

В данной статье описаны основные принципы работы ветеринарного врача в ветеринарных клиниках современных городов. Также охвачены методы лечения и профилактики болезней домашних животных.

Аңдатпа

Бұл мақалада ветеринар-дәрігердің негізгі жұмыс істеу қағидалары мен үй жануарлары ауруларын емдеу тәсілдері мен алдын алу шаралары туралы баяндалған.

ӘОЖ 113

Уразова А.С., Қайдауова Н. Қ.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ТӘУЕЛСІЗДІКТІҢ ЖЕМІСІ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖЕҢІСІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстанның Тәуелсіздікке жету жолындағы күресі мен Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жетістіктері баяндалған. Ең алдымен, Алашорда зиялыларының өз жерінде дербес мемлекет құруға деген талпынысы, 1986 жылы қазақ жастарының бас көтеруімен болған Желтоқсан оқиғасы айтылған. Қазақстанның үлкен еңбекпен жеткен тәуелсіздігінің бір көрінісі алғашқы ордамыз Астананың салынуы, қазақ демографиясының алға жылжығандығы көрсетілген. Тәуелсіз Қазақстанның дамуы медицина, спорт, тарих, мәдени, білім, экономика және т.б. салаларда көрініс тапты. Одан бөлек қазақ тілін дамыту барысындағы түрлі жобалардың жұмыстары баяндалған. Мемлекетті дамыту жолындағы «100 нақты қадам», «Қазақстан-2050» стратегиялық бағыттары мен «Нұрлы жол»жолдауы көрсетілген.

Кілт сөздер: Тәуелсіздік, Алаш орда, демография, реформалау, стратегиялық бағыттар.

Кіріспе

Ұлттың көп жылдар бойы зарыға күткен, ел арманы болған, сансыз күрестің нәтижесінде қол жеткізген басты тұғыры – Тәуелсіздікке биыл 25 жыл толмақ. Тәуелсіздік бізге, қазіргі бақытты ұрпаққа халқымыздың азаттық жолында ерлік пен елдіктің талай үлгісін көрсете білген ата-бабаларымыздың табанды күресінің арқасында жетті.Ең алдымен ұлт тарихына да қатысты дүние. Мәселен, тәуелсіздік ұғымының байыбына бару үшін алдымен осының бастауына терең бойлау қажет. Ал оның арғы бастауы ғасырларға созылып, бодандық бұғауынан құтылуға ұмтылған көптеген көтерілістерге ұласса, бергісі 19-шы ғасыр басындағы алаш қайраткерлерінің салып кеткен сара жолынан білінеді. Қазақ топырағында дербес мемлекет құруға деген ұмтылыс осы алаш тұсында ұшқындап барып сөнді. Ал ондай тәуелсіздік бақытын көре отырып, біз - сол кезеңдегі қасаң тағдырда өмір кешкен ұлт зиялыларының қол бастаған әрекеттерін әлі күнге дейін орынды деңгейде көтере алмай келеміз. «Алаш» ұранын ту қылып көтеріп, сын сағатта бостандық үнін жаңғыртқан ұлт қайраткерлері сол жолда өз бастарын тігіп, өмірін қиды. Ендеше, тәуелсіздіктің негізі болып табылатын алаш кезеңіндегі ауқымды саяси үрдістерді ой елегінен өткізіп, оны болашақ ұрпаққа, жастарға үлкен бір тағылым ретінде таныту, келешек ұрпақтың санасына сіңіру үлкен ғибратты шара болатыны сөзсіз.

Одан кейінгі ерекше тоқталатын кезең әрине - Желтоқсан. Алаш қозғалысы мен Желтоқсан оқиғасының сабақтастығы - бұл екеуі де тәуелсіздікке алғышарт қалыптастырды. Бостандық ұғымының ұлт бойында осылайша сабақтасып, туындауының нәтижесінде ғана қазақ тәуелсіздігіне қол жетті. Бір сөзбен айтқанда, Алаш қозғалысы мен Желтоқсан оқиғасын ұштастыра зерттеу, бұл кезеңдегі саяси қадамдарға тарихи әділ бағасын беру әлі де толық орындалмай келе жатқан мәселенің бірі. Ал ондай бағаны тәуелсіздікпен байланыстырып қана жүзеге асыра алатынымыз тағы да айқын.

«Тәуелсіздік шын мәнінде ауқымды да терең құбылыс. «Рухани тәуелсіздік – халықтың бірегей іргесі нығайып, ұлттық санаға көтеріліп, Отан үшін ұлы тәуелсіздік майданында сарбаз болып шыңдалу», сондай-ақ «Тәуелсіздікті баянды ететін ғажайып күш – идеология, соның ішінде ұлттық өнер әлемдік өнердің құрамды бөлігі, ендеше оның жарқын сәулесі ұлттық мәдениетті нұрландырып отыру керек» екендігін жас ұрпақтың санасына сала отыра, әр кез естен шығармауларын ескертеді. Ол үшін болашақ ұрпақтың санасына отаншылдық идеяны жастайынан сіңіру керек. Тәуелсіздік деген, жалпы, дүниеде теңдесі жоқ, тәтті сөз. Бірақ, оның оңайлықпен келмейтіні түсінікті. Тек, XX ғасырдың 90-жылдары ғана әлемдегі алып империяның бірі — Кеңес одағы ыдырап тараған тұста, тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевтың басшылығымен ежелден егемендікті көксеген ата-бабаларымыздың сол арман-тілегі, мақсат-мүддесі алғаш жүзеге асып, тәуелсіз Қазақстан мемлекеті құрылды. Міне, содан бері де тура ширек ғасырға жуық уақыт өтіпті. Қазір тәуелсіз Қазақстан әлем танып, мойындаған, саяси-экономикалық даму қуаты күшті іргелі мемлекетке айналды. Сондай-ақ, ел игілігіне, мемлекеттігімізді нығайтуға қатысты қыруар келелі істер атқарылуда. Ең бастысы, қазақ сахарасының төрінде Тәуелсіздіктің нышанындай болып елордамыз — Астана қаласы бой түзеді. Сол әлем назарын өзіне аударған ерекше архитектуралық әсем үлгідегі әрі саяси-экономикалық, мәдени әлеуеті күшті шаһар халықаралық дәрежедегі ірі саяси орталыққа айналып отыр. Астана қаласы жаңа ғасырдағы жаңғырған Қазақстанның, тәуелсіз мемлекетіміздің жасампаздық істерінің жарқын белгісіндей болып тарихта мәңгілікке қала бермек. Тәуелсіз ел атанған осы 25 жылдық тарихымызда талай-талай қиындықтарды бастан өткерді. *(http://kazorta.org/Отанымыздың тірегі — тәуелсіздік).*

1991 жылғы 16 желтоқсанында Президент Нұрсұлтан Назарбаев қол қойған «Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңынан бастау алған.Мемлекетіміміздің егемендігін әлемнің 120-дан астам мемлекеті ресми мойындады. Қазақстан БҰҰ-ның толық құқылы белсенді мүшесі, сонымен қатар ол ынтымақтастығын Еуроодақ, Еуропалық қайта құру және даму банкі, Халықаралық валюта қоры, МАГАТЭ, Қызыл жарты ай, ЮНИСЕФ пен ЮНЕСКО сынды белді ұйымдармен нығайтуда. Әрі қысқа, әрі ұзақ 25 жыл ішінде елдігімізді, ерлігімізді танытар талай ауқымды істер жасалынды.

Тоқсаныншы жылдардың басында тәуелсіздігін алған қазақ қауымы да ұлттық мемлекетін құрып, қоғамдық дамудың сан алуан әлеуметтік, экономикалық мәселелерімен қатар ана тіліміздің де бодандық замандарда қордаланып, әбден шиырланып қалған өзекті мәселелерді де шешуге батыл кірісіп кетті. Бұл істе, әсіресе, қазақ қаламгерлері, әдебиетші, тілші ғалымдар белсенділік танытты. Тәуелсіздік алғаннан кейін тіліміз заң жүзінде еліміздегі басты тілге — мемлекеттік тілге айналды. 1997 жылы 11 шілде «Қазақстан Республикасындағы Тіл туралы» Заңы қабылданды. Мемлекеттік бағдарламаның аясында көптеген жұмыстар атқарылды. Қазақстанның ЕО елдерімен тіл саясаты саласындағы халықаралық ынтымақтастық орталығы құрылды, қазақ тілін білу деңгейін бағалау бойынша ҚАЗТЕСТ жүйесі жетілдірілді, қазақ тілінде балаларға арналған анимациялық және көркем фильмдер шығарылды. Балалардың тіл үйренуіне көмектесетін «Балапан» деген арнайы телеарна ашылды. Президент жолдауында «біздің міндетіміз – 2017 жылға қарай мемлекеттік тілді білетін қазақстандықтар санын 80

пайызға дейін жеткізу» деп мемлекеттік тілге үлкен көңіл бөлу туралы назар аударды. 1991 жылы қазақ мектептерінде оқитын шәкірттердің жалпы саны 32 пайыз ғана болатын. Сөйтіп, біздің тіліміз кеңес заманында жойылуға тақады. 2009-2010 оқу жылында ұлты қазақ балаларының 80,53 пайызы мемлекеттік тілде білім алса, 2014-2015 оқу жылында бұл көрсеткіш 84,75 пайызға көтерілді. Ал қазақ тілінде оқитын өзге ұлт балаларының саны - 568. Аралас мекемелерді қосқанда, барлықбалабақшалардың 90 пайызға жуығы қазақ тілінде тәрбие беруде.

Тәуелсіздік алған тұста еліміздегі қазақтың саны 40 % ғана болатын. Ал бүгінде бұл көрсеткіш әлдеқайда жоғарылаған. Қазір, міне, қазақтың саны 65 %-дан асты . Қазақстан халқының саны сол кездегіден азайып, біразы көшіп кетті. Ресейге көшті, еврейлер көшті, немістер көшті, анау көшті, мынау көшті… Осы тұста халық 13-14 миллионға жуық болған еді. Қазір 4 миллиондай халық қосылып, 17 миллионнан астық. Тіпті Кеңес Одағы кезіндегіден де көбейіп барамыз. Құдайға шүкір, жыл сайын халқымыздың саны артуда. Оның ішінде қазақтың саны көбеюде. 2013 жылғы деректер бойынша, еліміздегі қазақтардың саны 11 млн 1 мың 739 адам болатын. Одан бергі аралықта бұл көрсеткіш жоғарыламаса, кемімегені рас. Бүгінде ана мен бала денсаулығына мән беру мен қорғау да жолға қойылған. Тәуелсіздік алғаннан бергі кезеңде елімізде 6 миллион 736 мың сәби дүние есігін ашқан.

Тәуелсіз алғаннан кейін Қазақстан тарихына бүкіл ұлттық қызығушылық артты. Ұзаққа созылған науқастан соң есін енді жинай бастаған адам сияқты, қазақ халқы да өзінің өткенін жадына түсіргісі келді. Халықтың жадысы - тарих. Сол тарих арқылы қазақ, қалайша осындай жағдайға душар болғанын білгісі келді, өзін-өзі түсінгісі келді. Ол – заңды құбылыс.Қазақстан кәсіпқой тарихшылары ешкімге жалтақтамай, өз халқының тарихы туралы өз ойларын еркін жаза алатын жағдайға жетті.1995 ж. 30 тамызда Республикалық референдум өткізу жолымен қабылданған Қазақстан мемлекетінің Ата заңы — конституцияның 37-ші бабына «Қазақстан Республикасының азаматтары тарихи және мәдени мұралардың сақталуына қамқорлық жасауға, тарих пен мәдениет ескерткіштерін қорғауға міндетті» деген тармақты енгізілген; 1998 жылды халық бірлігі және тарих жылы деп атап өткізілді; «Қазақстан-2050» стратегиясында да Отан тарихымыздың маңыздылығын және Отан тарихын паш ету арқылы әлемге Қазақстанды танытамыз деген көсемдік көзқарасын білдірген еді. «Мәдени мұра» бағдарламасы осы бір тарихи мақсатқа жетудегі алғашқы нақты қадам деп есептеуге болады. Дүниежүзі қазақтарының IV құрылтайында сөйлеген сөзінде Елбасы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында: «100-ге тарта тарихи-мәдени нысан жаңғыртылып, оның 73-інде қалпына келтіру жұмыстары аяқталды. Шетелдерден тарих пен мәдениетімізге қатысты 5 мыңнан астам құнды деректер табылып, көшірмелері елімізге әкелінді. Әлемдік ақыл-ойдың ең озық үлгілері қазақ тіліне аударылып, олар том-том кітап болып жарық көруде. Бұл құндылықтар келешекте жастардың бойына ұлттық сананы сіңіруге жол ашады». *(Ақиқат №4, Сәуір, 2015. Н.Назарбаев «Мемлекет басшысының Қазақстан халқына Үндеуі»).*

Егемендік алғаннан кейін еліміз жаһандық экономикада әлемдік тауар рыноктарына мұнай, газ, қара, түсті, жерде сирек кездесетін және қымбат металдар мен уран өнімдерін шығаратын ел ретінде танылды. Ал ауыл шаруашылық өнімдерінен астық экспортының келешегі өз алдына алға жылжыды. Өндірістің және шикізат ресурстары экспортының қарқынды дамуы экономикалық дағдарыстан шығып, соңғы үш жылда экономикалық өсудің жоғары қарқынын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Елдегі өмір сүру деңгейі жоғарылап, индустриялық сервистік-технологиялық даму сатысына өтуге мүмкіндік беретін қаржы ресурстары жинақталды. Қазіргі таңда Қазақстанды әлемдік қоғамдастық нарықтық экономикадағы мемлекет ретінде мойындады. Тәуелсіздік жылдары Қазақстан экономикасына 21 млрд. астам АҚШ долл. тартылды.2012 жылдың 16 қарашасында «Жас Отан» жастар қанатының II съезінде сөйлеген сөзінде Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев:

«Адам басына шаққандағы Жалпы ішкі өніміміз 16 есеге өсіп, 12 мың долларға жетті. Бұл біздің Түркиямен, Малайзиямен, Еуропаның шығыс мемлекеттерімен тереземіз тең болды деген сөз. Индустрияландыру картасының аясында жалпы құны 9,6 триллион теңге болатын 600-ден астам жоба жүзеге асырылуда. Бұл біздің жастарымыз үшін 370 мың жаңа жұмыс орнын береді» — деді. Егер 1992 жылы жеке иеліктегі жеңіл автомобильдер 885 мың болса, 2013 жылы олардың саны 3 миллион 600 мыңды құрады. Бұл — өсім 4 еседен астам деген сөз». Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі көрсеткіші бойынша Қазақстан әлемде 42-ші орынға ие. Бизнес үшін барынша қолайлы жағдайлар жасайтын елдердің әлемдік рейтингінде Қазақстан 41-ші позицияны иеленді. Дүниежүзілік банк пен Азия даму банкі Қазақстан үшін 2016 жылға жоғары экономикалық өсу қарқынын болжап отыр. Қазақстандық экономикалық мінез-құлықтары өзгеріп, еңбек өнімділігі 60 пайыздан астамға артты. *(Ақиқат №3, Наурыз, 2015. Н.Назарбаев. «Экономикасы кері шегінбеген елміз»).*

Қазақстанның білім саласындағы мемлекеттік саясаты 1991 жылдан кейін заңнамалық базаларды реформалау бағытында жүзеге асырыла бастады. Ал еліміздегі білім саласын жеделдете реформалау 1995 жылдан бастау алады. Қазақстан тәуелсіздік алуымен байланысты халыққа білім беру жүйесінің халаралық байланысы кеңейді. Білімді мамандарды көбейту мақсатында жастарды шетелдердің беделді оқу орындарына жіберу өзекті сипат ала бастады. Дарынды жас қазақстандықтарға әлемнің үздік университеттерінде білім алуға мүмкіндік беретін Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» халықаралық стипендиясын іске асыру еліміздегі адами капиталдың дамуына қосылған елеулі үлес болды. “Болашақ” халықаралық стипендиясы Елбасы Жарлығымен 1993 жылы 5 қарашада қабылданды. 1993 жылғы 5 қарашада Президенттің "Болашақ” атты 250 халықаралық стипендиясы белгіленді.1994 жылдан бері жылма-жыл қазақстандық жастар шетелдің алдыңғы қатарлы оқу орындарына жіберіліп келеді. Біздің халқымыз ешқашан бүгінгідей бақуатты тұрмыс кешіп көрген жоқ. Тәуелсіздік алғанан бері 1700-ден астам білім беру ошағы салынды.. Қазақстан халықтарының мәдениетін бүкіл әлемге таныту мақсатында ЮНЕСКО ауқымында Қазақстан Республикасының мерекелері аталып өтуде.

Тәуелсіз Қазақстаннның медицинасы да бірден аяққа тұрып кеткен жоқ. Кеңес дәуіріндегі жүйе жаңартылып, денсаулық сақтау саласы көптеген қиындықтарға ұшырады. Дәрі-дәрмек, медициналық құралдар жетіспеді. Әсіресе, жалақысы төмен болған медицина қызметкерлері басқа салаға ауысып кетіп жатты. Десе де тәуелсіз елдің аяққа тұруымен қатар, денсаулық сақтау саласының да жағдайы бірте-бірте оңалды. Жыл сайынғы қаржыландыру мен мамандар саны едәуір өсті. 2001 жылы мамандар саны қайта көбейе бастайды. Сөйтіп, 2002 жылы дәрігер саны 53 мыңға жетіп, 113 мың орта буын медицина қызметкері жұмыс жасайтын болды. Қазақстан медицинасында орын алған түбегейлі өзгеріс 2010 жылғы Біріңғай Ұлттық Денсаулық сақтау жүйесі. Бұл бағдарлама шетелдік үздік тәжірибелерден үлгі ретінде алынды. Бірыңғай ұлттық денсаулық сақтау жүйесі баршаға аян, тәжірибеге 2010 жылдың қаңтарынан бастап енгізілді.Соңғы жылдары Қазақстан денсаулық сақтау саласы қарқынды дамуды бастан кешіріп, алдыңғы қатарлы медициналық қызмет көрсететін орталықтар шоғырланған елге айналды. Соңғы 10 жыл ішінде қазақстандықтардың өмір сүру ұзақтығы орташа есеппен 64-тен 72,3 жасқа дейін жоғарылады.Тәуелсіздік алғаннан кейін 1300-ден астам денсаулық сақтау нысаны ашылды.Халық бұрын күрделі ота түрлерін жасату үшін шетел асып ем іздейтін, бүгін республикалық медициналық орталықтар әлемнің үздік медициналық мекемелерімен бәсекеге түсуге қауқарлы.Медицина саласындағы қазақстандық ғалымдардың жетістігі батыстың жетістіктерімен пара-пар.Ұлт денсаулығы – табысты болашақтың негізі, бақытты өмірдің кепілі. Сондықтан денсаулық сақтау жүйесін ұзақ мерзімді жаңғырту бағдарламасындағы басым бағыттардың бірі ретінде еліміздің барлық

аумағында сапалы және қолжетімді медициналық қызмет көрсетуді қамтамасыз ету бар болғаны маңызды.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары бұрынғы Кеңес Одағы кезінде салынып, пайдаланып келген инфрақұрылымдар қысқа мерзімде не тозып, не қолды болып, спортымыздың дамуына пайдасын тигізе алмай қалды. Тәуелсіздіктің үшінші жылы табалдырықтан аттаған сәтте-ақ Елбасының нұсқауымен Қазақстан Үкіметі «Қазақстан Республикасының «Қайрат» ауыл дене шынықтыру-спорт қоғамының жұмысын жетілдіру туралы» №556 қаулысын қабылдады. Бұл – ел спорты стратегиясының көрінісі болған қаулы еді.Тәуелсіздікке қол жеткізіп, дербес мемлекет атанғаннан кейін Қазақстан өзінің бірінші Олимпиадасына 1996 жылы қатысты. Осы жолы әлемнің 197 елі арасында 24-орыннан бой көрсеткен еді. Сонда: «Бұл — КСРО кезіндегі спортты қолдауға бағытталған шаралардың шарапаты. Енді Қазақстанның спорттағы көрсеткіштері төмендейді» — деген пікірлер айтылған еді.2011 жылы Қазақстан VII Қысқы Азиада ойындарын өткізді. Құрлықтың 27 елінен мыңнан астам спортшы қатысқан Ойындар екі қалада — Алматы мен Астанада өткізілді. Біздің құрама 32 алтын, 21 күміс және 17 қола медаль жеңіп алып, жалпыкомандалық есепте I орынды иеленді. Бірінші орын ғана емес, қысқы Азиадада алтын медаль саны бойынша рекорд жаңартты.Ал 2012 жылы Лондонда өткен жазғы Олимпиада ел тарихындағы ең бір жарқын беттер болмақ. Қазақстандық спортшылар 205 ұлттық құрама арасында 12-орынға табан тіреп, елімізді жетекші спорттық державалар қатарына қосты.

2015 жыл «Нұрлы жол»» бағдарламасының алғашқы табысты жылы болды. Осы жылы Елбасының бастамасымен «Мәңгілік Ел» тарихындағы бес институционалдық реформаны қабылдадық. Оны іске асырудың «100 нақты қадам» – Ұлт жоспарын жүзеге асыра бастадық. Жаңа жылды біз іргесі берік, мемлекеттігі бекем, аты әлемге танылған, қуатты ел ретінде қарсы алып отырмыз. Осының барлығы – Елбасымыз, Ұлт Көшбасшысы Н.Ә.Назарбаевтың дана саясатының жеңісі мен жемісі.

Біз Жалпыұлттық идеямыз - Мәңгілік Елді басты бағдар етіп, тәуелсіздігіміздің даму даңғылын Нұрлы Жолға айналдырдық. Қажырлы еңбекті қажет ететін, келешегі кемел Нұрлы Жолда бірлігімізді бекемдеп, аянбай тер төгуіміз керек. Мәңгілік Ел - елдің біріктіруші күші, ешқашан таусылмас қуат көзі. Ол «Қазақстан-2050» Стратегиясының ғана емес, XXI ғасырдағы Қазақстан мемлекетінің мызғымас идеялық тұғыры! Жаңа Қазақстандық патриотизм дегеніміздің өзі - Мәңгілік Ел! Ол - барша Қазақстан қоғамының осындай ұлы құндылығы.«100 нақты қадам» – бұл жаһандық және ішкі сынқатерлерге жауап және сонымен бір мезгілде, жаңа тарихи жағдайларда ұлттың дамыған мемлекеттердің отыздығына кіруі жөніндегі жоспары.«100 нақты қадам» елімізге «2050-стратегиясын» жүзеге асыру мен қазақстан мемлекеттілігін нығайтуға, жолдан адаспауға, күрделі кезеңнен сенімді өтуге жағдай туғызатын беріктік қорын жасап беретін болады. Жоспардың негізгі мақсаты «аурулардың сыртқы белгілерін» сылап-сипап қою емес, оларды «жүйелі емдеу» болып табылатын қоғам мен мемлекетті түбегейлі қайта өзгертуге негіз қалайды. *(Ақиқат №5, Мамыр, 2015. Жақан Молдабеков «Қазақстандық жетілудің ұстанымы: Мәңгілік ел және қазақтану»).*

2015 жыл ел өміріндегі елеулі оқиғаларға толы тарихи жыл болды. Ұлы Жеңістің 70 жылдығын, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Ассамблеясының 20 жылдығын, мәртебесі биік Қазақ хандығының 550 жылдық мерейтойын биік дәрежеде үлкен табыспен атап өттік.

Қорытындылай келе, біз, Қазақстанның жастары, Отанымыздың жаңа астанасын құрмет тұтып, болашаққа сеніммен қарайтын болдық. Қияға ұшатын қанат бітірді. Тезірек оқуымызды бітіріп, Қазақстанның өсіп – өркендеуіне өз үлесімізді қосамыз. Жоғарыда айтылған жақсылықтар, көптен күткен ел тәуелсіздігі оңайлықпен келмегенін ұғынайық. Осының бәрі елінің бақыты мен сол жолда тер төккен ержүрек ұлдарымен мен қыздарын

тарих сахынасы алып шықты, ол әдебиетімізде көрніс тапты. Ұрпағымызбен халқымыз қалай өмір сүрер екен деген ой толғандырады. Тәуелсіздік жолында талай қиын – қыстау кезде үлкен жауапкершілікпен атқарды. Желтоқсанда ел тәлелсіздігін аңсап, құрбан болған Қайрат, Ләззат сияқты ақ жүректі, батыл білекті өзгеге ел намысын қолдан бермеу үшін алаңға шықты.

Сондықтан Тәуелсіз Қазақстан жастары да ел үмітін ақтап, жаңа өмір, жақсы тұрмыс құруға өз күштерін аямай еңбектенеді деп сенемін.Сондай жастың бірі өзіммін. Өз басым болашағыма үлкен сеніммен қараймын және болашағымның жарқын болуы үшін терең білім, адамгершілік сезім арқылы жетуді мақсат тұтамын.Өзіміздің ұлттық салт – санамызды, әдет – ғұрпымыз бен тілімізді құрметтей отырып, халықаралық мәдениетке талпынып, соның ішінде өз мәдениетіміз бен ұлттық құндылықтарымызды көрсете білер азамат болуымыз шарт. Ел азаматтары Отаным мен үшін не істей алады дегенше, мен өз Отаным үшін не істей аламын деген ұстаныммен өмір сүруі қажет деп есептеймін. Аталған қағиданы жете түсініп бабаларымыз салған даңғыл жолдан таймай, тәуелсіз еліміздің дамуына мүмкіндігінше үлес қосатын болса, халқымыздың әл-ауқаты артып еліміз дамыған мемлекет болатыны айдан анық.

Қорытынды

Халқымыз ежелден аңсап келген асқақ арманына қазіргі таңда қол жеткізгенін айқын көре аламыз. Бүгінгі Қазақстан терезесі тең, іргесі берік, экономикалық-инновациялық дамуы қарқынды тәуелсіз елу елдің қатарында тұрып, көк туын биікке желбіретуде. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі 25 жылда еліміз жан-жақты салада жоғары жетістіктерге жетіп, өзінің жарқын келешегін айқындады. Яғни, тәуелсіздік — Қазақстанның жарқын болашағын көрсететін негізгі алтын діңгек. Сондықтан да тәуелсіздігімізді алғаннан кейін Қазақстан барлығынан тәуелсіз өзіндік даму сатысына көтерілді. Болашақта «ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесінің өткізілуі осы дамудың биік белесін көрсететін жетістігіміз. Осылайша мемлекетіміздің әлемдік деңгейдегі рөлі артып, еліміздің мәртебесі жоғары дәрежеге көтерілуде. Бүгінгі таңдағы тәуелсіз Қазақстанның алдағы өмірінің жарқын да бейбіт болатынына мен кәміл сенемін.

Тәуелсіздіктің 25 жылдығын атап өту Қазақстанның тәуелсіздік тарихындағы аса көрнекті оқиғасы болуы тиіс. Оның мақсаты – Қазақстанның жетістіктерін кеңінен насихаттау, тәуелсіздік жылдарындағы қорытындыларды шығару, сонымен қатар еліміздің жетістіктері мен мүмкіндіктерін ел ішінде және одан тыс жерлерде көрсету.

Әдебиеттер

1. Ақиқат №3, Наурыз, 2015. Н.Назарбаев. «Экономикасы кері шегінбеген елміз»
2. Ақиқат №4, Сәуір, 2015. Н.Назарбаев «Мемлекет басшысының Қазақстан халқына Үндеуі»
3. Ақиқат №5, Мамыр, 2015. Жақан Молдабеков «Қазақстандық жетілудің ұстанымы: Мәңгілік ел және қазақтану»
4. Егемен Қазақстан, 1 Желтоқсан 2015 жыл.Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму»
5. http://kazorta.org/

Аннотация

В этой статье изложены достижения и борьбе за независимость и обретения независимости Казахстана. Самым главным патриотам интелегенции Алаш-орды, стремление на создание самостоятельного государство на своей земле. И это стремление показало себя в декабре 1986 года когда казахская молодёжь поднялся. Первые

проявления независимости Казахстана, строительство столицы Астаны, а также строительство казахской демографии. Независимость Казахстана начала развитие медицины, спорта, культуру, экономику, историю, науку и т.д. Кроме этого для развитие казахского языка было сделано много дела. Говорится о строительях главы государство в пути развитии государства «100 нақты қадам», «Қазақстан 2050», «Нұрлы жол».

Annotation

In this article written getting to Independence and succsess after Independence. Firstly, Alashorda members tried to create Independent country, in 1986 Kazakh young people protested and began this event, we called December event. Kazakhstan have got Independence with big labour and built the capital Astana. And this showed that Kazakh demography increased. Independent Kazakhstan developed medicine, sport, history, culture, knowledge, economy and so on. And here written developing the Kazakh language with different ways. The President's plan to develop Kazakhstan began with«100 нақты қадам», «Қазақстан 2050» strategies directions and «Нұрлы жол» message.In this article written thatgetting way to Kazakhstan's independence and successes after getting independence.

ӘОЖ 82.0:001.83 (100)

Шарападин Н.Е., Набидуллин А.С

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ БАСҚА ҒЫЛЫМДАРМЕН БАЙЛАНЫСЫ

Кіріспе

Шет тілін оқыту әдістемесі- шет тілін оқу орындарында оқыту үшін қолданылатын, ғылыми негізделген теория.

Әдістеменің негізгі мәселелеріне мыналарды жатқызуға болады:

1. Шет тілін оқытудың мақсаттары
2. Шет тілін оқытудың мазмұны
3. Шет тілін оқытудың әдістері мен тәсілері
4. Әдістеменің басқа ғылым салаларымен байланысы
5. Оқыту құралдары
6. Әдістеменің негізгі қағидалары

Әдістеме педагогика ғылымымен, психология, лингвистика ғылымдарымен тығыз байланысты.

Педагогика - жас ұрпақты оқыту және тәрбиелеу жөніндегі ғылым. Педагогика ғылымында оқыту және оның әдістері негізгі қағида болып табылады. Шет тілін оқытуды үйрену үшін педагогиканы білу шарт. Педагогиканың бір саласы *дидактика* деп аталады. Дидактика мектепте оқытудың негізгі жолдарын зерттейді.

Әдістер - дидактиктердің айтуы бойынша, белгілі бір тақырыпты оқытудың жолдары.

Шет тілін оқыту, математиканы, тарихты оқыту әдістемелері сияқты дидактиканың негізгі қағидаларын қолданады және оны байытады.

Мысалы: «көрсету» принципі тұңғыш рет шет тілін оқыту әдістемесінде қолданылды.

Шет тілін оқыту дегеніміз – тыңдаушының бойында тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу дағдысымен біліктілік қалыптастыру. Егер біз дағды мен біліктіліктің психологиялық мәнін түсінбесек, онда біз оларды қалыптастыра алмаймыз.

Оқытушы тілге - үйрету барысында, тыңдау мен сөйлеудің бар мүмкіндіктерін жасау керек. Екінші тілде сөйлеу дегеніміз - жаңа таңбалы білім алудың жаңа жолдарын игеру деген сөз. Осы жаңа жолды жасау тілді үйренуде маңызды орын алады.

Шет тілін үйренуде тыңдаушының есте сақтау қабілетінің маңызы зор. Сондықтан мұғалім жаңа тақырыпты есте сақтау, есте ұзақ сақтау жолдарын білуі керек.

Шет тілін үйренуде ана тілінің орны мен оның шет тілін үйрену кезеңдеріндегі қызметі, әр түрлі дағды мен біліктілік түрлерінің сәйкес келуі, жаңа тақырыпқа арналған әдістер мен тәсілдерді таңдай білу, т.б. психология ғылымның негіздерін білу қажет.

Шет тілін оқыту әдістемесінің басқа ғылымдар сияқты зерттеу мәселелері бар:

1. Шет тілін өз елімізге, шет елдерде оқыту жолдары
2. Әр түрлі мектептерде алдыңғы қатарлы оқытушылардың тәжірибесін зерттеу және қолдану
3. Тәжірибелер арқылы жаңа әдістемелік тақырыптар енгізу

Шет тілін оқыту әдістемесінде зерттеу қажет ететін проблемалар көп. Жаңа оқыту материалдарды мен технологиясы жаңа идеяларды, шешімдерді, әдіс-тәсілдерді қажет етеді.

Оқу шет тілінде оқытылатын мектептерде ағылшын пәнінің білімдік, тәрбиелік мақсаттары басқа пәндермен байланысты жүргізіледі.

Ағылшын пәні өзге пәндермен тығыз байланысты, сондықтан мұғалім өзара байланыстыра өткізуге қолайлы тақырыптарды алдын-ала іріктеп, анықтап алады. Өйткені екінші тілді үйретуде жүргізілетін сөйлеу әрекеті тіл пәнін басқа пәндермен байланыстыруда үлкен қызмет атқарады.

Пәндердің бір-бірімен байланысы төмендегідей ағылшын тілі, ағылшын әдебиеті пәнімен мәтіндер арқылы байланыстырылады. Мұнда сабақ сайын өткізілетін көркем тілмен жазылған оқу материалдары тыңдаушының лексикалық сөздік қорларын молайтып, тілдің грамматикалық құрылымын жетілдіреді, байланыстырып сөйлеуге дағдыландырады.

Көркем шығармалар мазмұнындағы ұлттық дәстүр, салт-сана, тәлім-тәрбиені сипаттайтын материалдарды ағылшын тілі сабақтарында дидактикалық материал ретінде пайдаланылады. Ағылшын тілі, қазақ тілі, қазақ тілі және орыс тілі пәндері тығыз байланыста, бірлікте өткізіледі.

Ағылшын тілінің дыбыстық жүйесі мен орыс тілінің дыбыстық жүйесі, септік жалғауларының кейбір ұқсастықтары да айтылады. Сондай-ақ, тыңдаушы өзінің үйренген сөздерін ағылшынша айтып, сөздік қорын байытып, тіл байлығын арттырады, ауызша сөйлеу тілі дамиды, тілдік білімі жетіледі, оқиғаның, түсінгенін ағылшынша айту дағдысы қалыптасады.

Ағылшын тілі мен дүниетану пәндері арасында адам мен қоршаған орта, табиғат, өсімдіктер, жануарлар, аңдар, туған ауыл еңбектері, мамандық, халықтар достығы туралы әңгіме, ертегі, мақал, жұмбақ, жаңылтпаш ағылшын тілінде оқылып, түсінгендерін, сөйлемдерді ағылшынша айтып дағдыландырады.

Ағылшын тілі мен бейнелеу өнері арасындағы байланыс арқылы табиғат, ұлттық өнер бояулары, өрнек, сәндік бұйымдарын айтуға қолданылатын сөз және сөз тіркестері тыңдаушының сөздік қорын молайтып, байланыстырып сөйлеуге дағдыландырады.

Ағылшын тілі мен еңбек пәні арасындағы байланыс бұйымдардың көркемдігін, қажеттілігін, пайдасын, тиімділігін ағылшынша жеткізе білуден, ұлттық еңбек түрлері: ыдыс-аяқ, тағам әзірлеу, киім тігу, т.б. байланысты сөздерге талдау жасағаннан туындайды. Білім берудегі негізгі мақсат жан-жақты білімді, өмір сүруге бейім, іскер,

өзіндік ой-толғауы бар, адамгершілігі жоғары, қабілетті жанды қалыптастыру болып табылады.

Әр тілді оқытудың жүйелеу, жинақтау, танымдық қарым-қатынас жасау сияқты үш түрлі қызмет болады.

Осындай функциялар негізінде оқу процесінде білім мазмұнының тұжырымдамасы жасалынады. Тұжырымдамада тәрбие процесін байыта түсудің, жаңартудың, жетілдірудің мақсаты мен келешектегі даму жолдары анықталып, болжамдар жасалынады.

Бүгінгі оқыту процесінде қатынастық бағыт беру арқылы жалпы дүниеге деген көзқарасын қалыптастыру бірінші орында тұр. Осындай мақсаттармен қатар қазіргі кезде шет тілін жаңа әдістемелермен, ұстанымдармен оқыту қажеттілігі туып отыр. Қай тілдің болмасын механизмін үйрену үшін мынадай екі жағдайды ескерген жөн:

1. Сол тілдің жүйесі қалай құрылғанын
2. Ол тәжірибелік жағынан қалай меңгерілуі керек?

Демек қазақ тілінің құрылысы сияқты қатынастық тәсілде ұйымдастыру тиімді деп айтуға болады. Шет тілін оқытуда оқу матераиалды беруде және оны талдауда оның қызметтік жағын ескеру, білімнің базалық және жылжымалы құрамдарын анықтау, оқыту әдістемесі мен тәрбиені интеллектуалды пайдалы және өнімді еңбекпен ұштастыру маңызды.

Әдебиеттер

1. Журнал «Қазақстан мектебі»
2. Қазақстан мектептерінде ағылшын тілін үйрету жураналы
3. Шет тілін оқыту әістемесі
4. Орта мектепке арналған ағылшын тілі
5. Ағылшын тілін оқыту әдістері

МАЗМҰНЫ

ГИДРОТЕХНИКА, МЕЛИОРАЦИЯ ЖӘНЕ БИСНЕС» СЕКЦИЯСЫ

Aimukhanbetov T., Aldiyarova A. Determination of the irrigation ability of Shelek river..... 3
Алимова А.А., Шаймерденова А.А. Уголовно-правовая характеристика преступлений в сфере налогообложения……..... 6
Атчеева Ғ., Зубаиров О. Төгінді сулардың жарамдылығына ирригациялық баға беру.... 11
Ахметжан Ж.Т., Тулебаева А.С. Демократия –мемлекетіміздің өркениетті дамуының негізі…….. 14
Ахметжанова К.К., Шаймерденова А.А. Сравнительный анализ изменений казахстанского трудового законодательства на современном этапе…….. 17
Әділғазы С.Ж., Шаймерденова А.А. Қоғамдағы құқықтық сананың қалыптасуы..... 22
Әли А.Е., Нұрмаханова Ж.М. Қазақстан Республикасындағы жастардың толеранттық көзқарасын қалыптастыру мәселесі..... 25
Билахан Қ.А., Тулебаева А.С. Қазақстан Республикасы заңдарының мемлекеттік тілімізге қате аударылуы – бүгінгі күннің өзекті мәселесі……..... 30
Геращенко О.А., Шаймерденова А.А. Новелла в казахстанском законодательстве – партисипативная продедура……..... 34
Дузбаев Т.М., Карымсакова Ж.К. Развитие рынка интеллектуальной собственности … 41
Елибай Е., Рысбекова Г.Е. Жастардың діни секталарға тартылуының алдын алу жолдары..... 45
Ержанова А.Е., Рысалдиева А.Е. Халықаралық шарттар мен қазақстан заңнамасына сәйкес біртұтас антитеррористік кеңістік құруды құқықтық реттеудің негіздері..... 53
Есенбаев Н., Сейтасанов И.С. Сорғы станциясыныҢ жаңа конструкциясы..... 56
Жарылкасын А., Есенгазиева С.К. Зарубежный опыт развития кооперации и интегрированных объединений……..... 60
Женисова Ж.Ж., Шаймерденова А.А.Уголовно-правовая ответственность медицинских работников за профессиональные преступления против личности и здоровья..... 65
Каликова А., **Кадырбекова М.Б.** Усиление конкуренции в условиях таможенного союза……. 69
Камалова Н.Т., Омурзакова Ч. Ш. Использование веб-технологий для природно-лечебных и минеральных источников Кыргызстана…….. 73
Қабланова Қ., Бекенова Г.Ы. Кәсіпорын өнімдерін өткізу саясатын жетілдіру..... 77
Қадырбекова А.Н., Сыдықбаева Г.У. Адам капиталы – мемлекет дамуының басты факторы..... 82
Қанайбек А., Съезхан Ж. Оңтүстік Қазақстан облысындағы мақта егілетін аймақтардың топырақ жағдайлары 85
Мухамедова Э.А., Шаймерденова А.А. Преступления в сфере компьютерной информации..... 88
Нагиметова Д., Козыкеева А.Т. Оценка природно-энергетических ресурсов бассейна Аральского моря..... 91
Насипкалиева С.Ж., Ержанова Ж.К. БҚО-дағы шағын бизнестің даму ерекшеліктері.. 96
Онғарбай Б., **Бейсенбаева М.Т.** Қылмыстық- жазалардың құқықтық реттелуі..... 101
Орманбеков І., Төленді.М.А. Халықаралық құқық және қазақстан заңнамаларындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің қалыптасуы мен дамуы..... 105
Рыскулов Р.Р., Исмаилова К.Д. Влияние водохранилища на состояние плотин..... 110
Талип Н.М., Шаймерденова А.А. Медиация – современный способ разрешения трудовых споров..... 115
Тоғызбай М.С., Шаймерденова А.А. Қазақ хандығының құрылуы және құқығы XV-XVIII ғг. Қазақтың әдет-ғұрып құқығы 119

Төлеген Б.Б., Шаймерденова А.А. Правовые аспекты борьбы против биотерроризма в современных условиях 124
Утемисова Д.Т., Ержанова Ж.К. Батыс Қазақстан облысындағы шағын бизнесті ұйымдастыру жағдайы 130
Утесинова А.А., Шаймерденова А.А. Предупреждение преступлений в сфере налоговых правоотношений 134
Ұзақбай Б.О., Аубакирова Ф.Х. Гидротехникалық құрылымның энергия бәсеңдеткіш есептерінің әдістерінің жіктеу..... 139
Шамеев Е.Б., Нұрмаханова Ж.М. Сыбайлас жемкорлықпен күрестің шетелдік тәжірибесі 144
Шаяхметова А., Абралиев О.А. Тенге ұлттық экономиканы дамытудың негізі..... 148

«ОРМАН, ЖЕР РЕСУРСТАРЫ ЖӘНЕ ЖЕМІС-КӨКӨНІС ШАРУАШЫЛЫҒЫ» СЕКЦИЯСЫ

Қалқораз А.Б., Мақсұт Н.С.,Байташева Г.Ө. Пиларгонияны зертхана жағдайында бақылау 152
Нұрғожақызы А., Есимова К.А. Жер телімін пайдалануға беру процессін зерттеу..... 157
Оразбаева М.Е., Тәжіғұлова Е.М., Байташева Г.Ө. Атмосфераны ластаушы негізгі көздерді зерттеу 160
Тлеуғали Н., Есимова К.А. Ландшафтық карталарды құрастыруда жаңа технологияны қолдану 167

«ИНЖЕНЕРЛІК» СЕКЦИЯСЫ

Абубакір С.А., Адамбаев М.Д. Карьерлік эксакаватордың негізгі механизмдерінің қуаттылығын анықтау алгоритмі 171
Алпаязова Ж. Роль модульно рейтинговой системы в учебном процессе 175
Асанова З.А., Жусупбаева Г.А. Разработка базы данных «учета выдачи и возврата книг..... 178
Байзах К.Е.,Чингенжинова Ж.С., Сапиева Г.Е. Macromedia flash технологиясын инженерлік мамандықтарында қолдану мүмкіндіктері 181
Джунусбекова А.С., Адамбаев М.Д. ЭКГ – 8 экскаватордың бұрылу механизмі қозғалтқышын есептеу және таңдау..... 184
Ерманұлы А., Молдабеков Б.Қ. Ақпараттық технологияны қолдану мүмкіндіктері 188
Жақсылық Б., Жақсылықова Н.Е. Болашақ педагог маманының моделі..... 192
Жүсіп Ә.Ә., Сыдықова Г.Қ. Озон алу құрылғысы және тәжірибелік сыналуы 195
Зайырова Э.А., **Джунусов К.К**. Устройство и применение новой универсальной гелиосшилки в условиях Жети-огузского района иссык-кульской области..... 198
Зейнел С., Дарменова Р.А. Кәсіптік оқыту мамандарын педагогикалық технология негізінде даярлау 201
Ийманбек кызы А., Садырова Г.К. Роль информационных технологий в профессиональном обучении..... 206
Камолов Н.М., Ділмағамбетова Б.М. “Графикалық құралдар” пәнінен мультимедиялық электрондық оқулық құру 209
Комарова Н.С., Джумашева А.Б. Роль педагога в процессе модернизации школьного образования 215

Мухтарбеков К., Таменов Т., Сакипова Ш.Е. Нанотехнологии - перспективы для сельского хозяйства..... 219
Остаева А.Б., Дәуқараева А.А. AJAX технологиясының негізгі ерекшеліктері мен серверлік компоненттері 224
Сапарәлі А., Игалиев И., Сақыпова Ш.Е. Жел энергиясын ауыл шаруашылығында қолдану 228
Сүйеуғалиева Ш.Е., Елбергенова А.Т., Мухатова М.С. Қазіргі заман мұғалімі 232
Темирканов К.У., Бекбоева Р.С. Микрогидроэлектростанции на базе гидротаранов 236

«ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ» СЕКЦИЯСЫ

Әділғазы С.Ж., Айткулова К.О. Ел ертеңі - білімді жастар 240
Бектен Д., Бакаева Г.Е. Алматы қаласының ежелгі және орта ғасырлардағы тарихы..... 243
Берікболова А., Сманова А.М. Еуропада Ұлы Карлдың білім беру жүйесіндегі реформасы 248
Darhanbaeva S.E., Nabidullin A.S. The role of the internet in our life 253
Duisengali A., Ubniyazova Sh. Soil science in Kazakhstan ……... 256
Жақан А., Таженова А.С. Қоғамдағы тіл мен мәдениеттің өзара сабақтастығы 261
Конирова Н.Ж., Айткулова К.О. Тіл және мәдениет..... 267
Kunanbai A.A., Dosybekowa G.A. Biolebensmittel vorteile und nachteile 270
Курмангалиев А. А., Жаздыкбаева Р.П. Жастардың сөйлеу мәдениеті 275
Қали С., Рахимжанова М.Ж. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісіне – 100 жыл 279
Milyutin K., Kydyrbay K.K. History of veterinary medicine 283
Мұзапар Г.Е., Исаева Ә.И. Ұрпақ тәрбиесі – ұлт болашағы 287
Нағашыбай Н., Жылқышыбаева Қ.Қ. XX ғасырдың еңбек тарланы (Ыбырай Жақаевтың 125 жылдығына арналған) 291
Орахова М.М., Абдиханова А.Е. Заманауи әлемдегі еуразия идеясының дамуы..... 296
Өмірбек И.Н., Ахметова Ж.К. Қазақстанда ауылшаруашылық жоғары оқу орындарының қалыптасуы мен дамуы 301
Sagadat A.M., Nabidullin A.S. English teaching methods 307
Sagdyeva K., Sirgebayeva S.T. Plant protection and it's methods 310
Сайдаева Б.М., Набидуллин А.С. Ағылшын тілін оқыту, мемлекетіміздің мәртебесі 315
Tleuhanova S.E., Eshimbetova Z.B. Effects of chromosomal mutations in the synthesis of cellular proteins 317
Turdieva S., Chaiakhmet J. La profession de medecin veterinaire et ses caracteristiques 322
Уразова А.С., Қайдауова Н. Қ. Тәуелсіздіктің жемісі – Қазақстанның жеңісі 325
Шарападин Н.Е., Набидуллин А.С. Шет тілін оқыту әдістемесінің басқа ғылымдармен байланысы 331

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ АГРАРЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

СТУДЕНТТЕРДІҢ XX ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ XX СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

Теруге 10.07.2016 ж. берілді. Басуға 18.07.2016 ж. қол қойылды.
Қалпы 70х100 $^{1}/_{16}$. Көлемі 21 есепті баспа табақ. Таралымы 30 дана.
Тапсырысы № . Бағасы келісім бойынша

Сдано в печать 10.07.2016 г. Подписано в печать 18.07.2016 г.
Формат 70х100 $^{1}/_{16}$. Объем 21 п. л. Тираж 30 экз. Заказ №.
Цена договорная

Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді. Мақала мазмұнына автор жауап береді.
Қолжазбалар өңделеді және авторға қайтарылмайды.

Вып. редактор – Талдыбаев М.Б.
– Тлепбергенова С.Н.
Компьютерная обработка – Ноғайбаева А..